SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ 2014

Človek a spoločnosť

Zborník príspevkov zo 17. ročníka medzinárodnej konferencie

Konferencia sa konala v dňoch 18. – 19.9.2014 v Starej Lesnej

Spoločenskovedný ústav SAV

Košice, 2015

ISBN 978-80-89524-18-1

www.svusav.sk

Editori:

Bozogáňová, Miroslava;
Kopaničáková, Miroslava;
Výrost, Jozef

Recenzenti:

Bartošová, Kateřina; Blatný, Marek; Burešová, Iva; Čeněk, Jiří; Čerňák, Michal; Diviš, Michal; Dobeš, Marek; Dosedlová, Jaroslava; Fedáková, Denisa; Halama, Peter; Heretik, Anton; Hřebíčková, Martina; Humpolíček, Pavel; Jelínek, Martin; Kentoš, Michal; Klimusová, Helena; Komendová, Irena; Millová, Katarína; Pitel, Lukáš; Slezáčková, Alena; Vašina, Lubomír; Vobořil, Dalibor; Výrost, Jozef

Organizátor:

Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied, Košice

Spoluorganizátori:

Ústav experimentálnej psychológie Slovenskej akadémie vied
Psychologický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity
Psychologický ústav Akademie věd České republiky

Vydal: Spoločenskovedný ústav SAV, Karpatská 5, 04001 Košice

Edícia CD
Košice, 2015
Vydanie prvé
ISBN 978-80-89524-18-1
©Spoločenskovedný ústav SAV

PREDSLOV

V dňoch 18. – 19. 5.2014 sa uskutočnil XVII. ročník medzinárodnej konferencie s názvom „Sociálne procesy a osobnosť 2014“ a podtitulom „Človek a spoločnosť“, v známom podtatranskom prostredí Kongresového centra Slovenskej akadémie vied, v hoteli ACADEMIA v Starej Lesnej.

Konferencia poskytla fórum pre prezentáciu zistení a výmenu skúseností z realizovaných výskumných projektov, predovšetkým v zameraní na domény psychológie osobnosti a sociálnej psychológie. Súčasne vytvorila priestor pre zamyslenie sa a diskusiu o aktuálnych otázkach fungovania, ďalšieho rozvoja a spoločenského uplatnenia nášho odboru. Podtitul „Človek a spoločnosť“ stály výbor konferencie zvolil so zámerom stimulovať vystúpenia, orientované na „dvojsmernú ulicu“ interakcií človeka a jeho sociálneho prostredia. Dvojdňový program, v rámci ktorého bolo prezentovaných spolu 86 príspevkov (44 referátov a 42 posterov), pozostával zo šiestich blokov a štyroch sympózií a po každom z nich sa uskutočnila diskusia. Podstatná časť vystúpení a posterov tvorí obsah tohto zborníka.

Program XVII. ročníka vznikol pod gesciou Stáleho vedeckého výboru konferencií Sociálne procesy a osobnosť, ktorý pracoval v zložení: prof. PhDr. Viera BAČOVÁ, DrSc., prof. PhDr. Marek BLATNÝ, DrSc., doc. Mgr. Peter HALAMA, PhD., doc. PhDr. Martina HŘEBÍČKOVÁ, DSc., PhDr. Pavel HUMPOLÍČEK, PhD., Mgr. Michal KENTOŠ, PhD., prof. PhDr. Mojmír SVOBODA, CSc., prof. PhDr. Jozef VÝROST, DrSc.

Prípravu a priebeh konferencie SPaO 2014 zabezpečoval organizačný tím Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach v zložení: Jozef Výrost (predseda), Miroslava Bozogáňová, Mária Ďurkovská, Jana Fecková, Denisa Fedáková, Anna Kalistová, Michal Kentoš, Miroslava Kopaničáková, Martin Kráľ a Radka Lipovská.

V Košiciach, máj 2015

Obsah

Makrokognície v tíme zdravotníckych záchranárov v situácii hromadného nešťastia – teoretický rámec (Adamovová, Lucia) 11

Laické teórie o príčinách depresie u študentov medicíny a psychológie (Aziriová, Silvia- Heretik ml., Anton) 20

Prediktory subjektívne hodnotenej kvality života: sebahodnotenie, neuroticizmus a extraverzia (Babinčák, Peter- Krnáčová, Zuzana) 28

Rozhodovanie a kognitívne vyčerpanie: efekt referenčného bodu a efekt kompromisu (Bačová, Viera - Staníková, Janka) 36

Interakčný štýl riaditeľa (Barqawi, Ivana - Gálová, Lucia) 44

Životná perspektíva vo vzťahu k užívaniu alkoholu u vysokoškolských študentov (Benka, Jozef – Orosová, Oľga). 53

Starostlivosť významných dospelých v rôznych sociálnych kontextoch a užívanie alkoholu medzi dospievajúcimi. Mediačný efekt sebakontroly (Berinšterová, Marianna – Orosová, Oľga - Miovský, Michal) 62

Vnímané bezpečie a jeho vzťah k veku, rodu a preventívnemu správaniu (Bozogáňová, Miroslava) 69

Elektrodermálna aktivita u schizofrénnych porúch pri slovno-asociačnom teste (Brezina, Igor - Rajčáni, Jakub – Soláriková, Petra) 79

Biopsychológia a jej interfunkčné koreláty – experimentovanie na Katedre psychológie Filozofickej fakulty UK (Brezina, Igor – Soláriková, Petra – Moskaľová, Daniela) 86

Deskriptívne normatívne presvedčenia, očakávané dôsledky konzumácie alkoholu a konzumácia alkoholu medzi dospievajúcimi (Brutovská, Monika – Berinšterová, Marianna - Orosová, Oľga – Jurystová, Lucie) 93

Výhoda nevedomého myslenia v rozhodovaní pri výbere zamestnancov? (Čavojová, Vladimíra - Ballová Mikušková, Eva – Majerník, Martin – Jurkovič, Marek)..... 100

Vzťah teoreticko-počtového myslenia a kognitívnych omylov u manažérov v rôznych sektoroch (Čema, Vladimír - Zibrínová, Ľubica)..... 108

Vnímanie sociálnej opory od spolužiakov a učiteľov v súvislosti so šikanujúcim správaním (Dědová, Mária) 115

Meranie kvality vzťahov v školskej triede a ich konzistencia v čase (Dobeš, Marek) 122

Riskujeme aby sme dobehli iných? Sociálne referenčné body v rizikových voľbách (Dudeková, Katarína – Kostovičová, Lenka – Fiamčíková, Lucia)..... 127

Pracovný stres a vnímané obohacovanie medzi prácou a rodinou (Fedáková, Denisa - Bodnárová, Daniela – Kaščáková, Zuzana) 136

Konštruktívne myslenie verzus výskyt pozitívnych a negatívnych emócií v pracovnom procese (Frankovský, Miroslav – Birknerová, Zuzana – Lelková, Anna) 145

Osobnostné faktory, autonómia a problematické užívanie internetu (Gajdošová, Beáta - Orosová, Oľga - Janovská, Anna – Benka, Jozef) 153

ADOS-2 – Objektívna diagnostika porúch autistického spektra na Slovensku (Hnilicová, Silvia – Kvasničková, Gabriela – Kubranská, Aneta – Vidošovičová, Mária – Pivovarčiová, Anna – Babinská, Katarína – Ostatníková, Daniela) 160

Faktory nespokojnosti s telom a riziko porúch stravovania u vysokoškolákov (Hricová, Lucia - Orosová, Oľga – Gajdošová, Beáta) 168

Životné ciele a užívanie alkoholu u vysokoškolákov (Janovská, Anna - Benka, Jozef – Orosová, Oľga) 175

Dodržiavanie daňových predpisov (Jeleňová, Iveta) 183

Spoločenské dôsledky masovej reklamy (Jurášek, Dalibor – Marman, Peter) 189

Seba-regulácia, sociálna opora, rizikové správanie a plány vysokoškolských študentov do budúcnosti (Kalina, Ondrej) 196

Vnímanie bezpečia vo vzťahu k sledovaniu médií, dôvery v políciu a súdy a úrovni kriminality (Kentoš, Michal) 205

Osobnostné rozdiely medzi pedofilnými a nepedofilnými abuzérmi detí podľa modelu Big-Five (Kešický, Dušan) 216

Vzťahová väzba a kariérne rozhodovanie adolescentov (Konrádová, Ľubica – Randušková, Barbara) 225

Vnímanie bezpečia v kontexte viery a spirituálnej pohody (Fecková, Jana – Kopaničáková, Miroslava) 233

Rýchlosť rozhodovania záchranárov a študentov urgentnej medicíny v súvislosti s potrebou kognitívnej štruktúry (Košíková Žiaková, Katarína) 243

Interpersonálne črty učiteľov a percepcia vlastného interakčného štýlu (Köverová, Miroslava) 251

Ekonomická moralita a ľavicový volič (Kráľ, Martin) 259

Interpersonální charakteristiky komunikátora z pohledu kvantitativní psycholingvistické analýzy (předběžné sdělení z výzkumné studie) (Kučera, Dalibor – Havigerová, Jana Marie) 267

Hudobné preferencie vo vzťahu k interpersonálnym tendenciám detí staršieho školského veku (Kusý, Peter) 275

Deficity čiastkových funkcií a školská úspešnosť u detí zo sociálne znevýhodneného prostredia (Kvasničková, Gabriela – Lazíková, Veronika) 287

Autonómiu-podporujúci interpersonálny štýl zo strany dôležitých druhých a integrácia osobnosti (Látalová, Veronika – Pilárik, Ľubor) 294

Pracovná pamäť a jej rozvoj prostredníctvom cieleného programu (Lazíková, Veronika – Kvasničková, Gabriela). 305

Model sebaregulácie v oblasti starostlivosti o seba (Lovaš, Ladislav – Smoradová, Dominika) 311

The Importance of Factors Induced in Experimental Stress Paradigm Estimated by Neural Network Classifier (Marko, Martin - Kováč, Anton - Michalko, Drahomír) 317

Validity of Hybrid Experimental Stress Protocol Supported by Observed State Anxiety Change (Marko, Martin - Michalko, Drahomír - Kováč, Anton) 323

Nástroje posudzovania sebaregulácie v učení (Mesárošová, Margita) 329

Osobnostné vlastnosti ako prediktory kvality života (Mikulášková, Gabriela – Kačmárová, Monika – Kvetková, Klaudia) 337

Úspěšný vývoj jako celoživotní proces: příklad Brněnského longitudinálního výzkumu (Millová, Katarína – Blatný, Marek) 344

Vývoj seberegulačních strategií v období vynořující se dospělosti (Millová, Katarína - Binarová, Nela - Detáryová, Ester - Hanišová, Karina - Klechová, Aneta - Kovářová, Hana - Prášek, Josef - Řádová, Hana) 354

K problematice hodnotové orientace dobrovolníků (Mlčák, Zdeněk - Záškodná, Helena – Paulík, Karel) 363

Emocionálna inteligencia v súvislosti s vybranými aspektmi partnerského vzťahu (Nábělková, Eva – Krišková, Diana) 370

Čo prispieva k emocionálnej pohode vysokoškolákov? (Orosová, Oľga – Gajdošová, Beáta - Janovská, Anna – Gabrhelík, Roman) 378

Odolnosť rodiny a osobnostné vlastnosti jej členov (Pavluvčíková, Elena - Šmeringaiová, Eva) 385

Potreba štruktúry ako prediktor rozhodovacích štýlov u vojakov zúčastňujúcich sa mierových misií (Pitel, Lukáš - Halama, Peter – Gurňáková, Jitka) 391

Body image vysokoškolských studentek s ohledem na možný transgenerační přenos (Pivoňková, Věra – Řezáčová, Petra) 400

Vzťahová väzba, záväzok k organizácii a organizačné občianske správanie (Schraggeová, Milica – Rošková, Eva) 408

Vzťahová väzba v súvislosti s percipovanou sociálnou oporou u aktérov šikanovania v období pubescencie (Schusterová, Iveta) 415

Empatické tendencie u študentov pomáhajúcich a „nepomáhajúcich“ profesií (Stehlíková, Jana) 423

Charakteristiky vzťahovej väzby týraných žien umiestnených v Zariadení núdzového bývania (Szilágyiová, Judita – Heráková, Miroslava – Lukáčová, Gabriela) 434

Heterostereotypy slovenskej majority a maďarskej menšiny v kontexte frekvencie kontaktu, postoju voči jazyku druhej národnosti a rodových rozdielov (Tegdes, Tamás – Brezina, Ivan) 443

Sebaregulácia v modeli na cieľ orientovaného správania (Vasková, Katarína) 451

Výskyt syndrómu „dobrého samaritána“ v poskytovaní zdravotnej starostlivosti v dátach ISSP 2011 a vnímanie zdravotného rizika (Výrost, Jozef) 458

Kríza mladého veku z pohľadu sebaregulácie (Zibrinyiová, Veronika – Ráczová, Beáta) ... 465

Rómovia a Vietnamci z českej perspektívy. Rola hrozby vo vzťahu medziskupinového kontaktu a postojov (Žingora, Tibor – Graf, Sylvie) 472

Content

Macrocognition in paramedic teams during mass disasters – a theoretical frame (Adamovová, Lucia)..... 11

Lay beliefs about causes of depression in students of medicine and psychology (Aziriová, Silvia- Heretik ml., Anton)..... 20

Predictors of subjective assessment of quality of life: self-esteem, neuroticism and extraversion (Babinčák, Peter- Krnáčová, Zuzana)..... .28

Decision making and cognitive depletion: reference-dependence effect and compromise effect (Bačová, Viera - Staníková, Janka)..... 36

Interaction style of principal (Barqawi, Ivana - Lucia Gálová) 44

Life perspective in relation to alcohol use among university students (Benka, Jozef – Orosová, Oľga) 53

The perceived caring relationship with significant adults in various social contexts and alcohol use among early adolescents. Mediation effect of self-control (Berinšterová, Marianna – Orosová, Oľga - Miovský, Michal)..... 62

Perceived safety and its relationship to age, gender and preventive behavior (Bozogáňová, Miroslava) 69

Electrodermal activity in schizophrenic disorders in word association test (Brezina, Igor - Rajčáni, Jakub – Soláriková, Petra) 79

Biopsychology and it correlates- experimentation on the Department of Psychology, Philosophical Faculty of Comenius University (Brezina, Igor – Soláriková, Petra – Moskaľová, Daniela)..... 86

Descriptive normative beliefs, alcohol expectancies and alcohol use among adolescents (Brutovská, Monika – Berinšterová, Marianna – Orosová, Oľga – Jurystová, Lucie) 93

The advantage of unconscious thought in decision-making by selecting employees? (Čavojová, Vladimíra - Ballová Mikušková, Eva – Majerník, Martin – Jurkovič, Marek)... 100

Relationship of theoretical-numerical thinking and cognitive errors of managers in various sectors (Čema, Vladimír - Zibrínová, Ľubica) 108

The perception of social support from classmates and teachers in relation to bullying behavior (Dědová, Mária) 115

Measuring quality of relationships in a classroom and their consistency in time (Dobeš, Marek) 122

Do we risk because we want to catch up the others? Social reference points in risky choices (Dudeková, Katarína – Kostovičová, Lenka – Fiamčíková, Lucia)..... 127

Work stress and perceived work-family enrichment (Fedáková, Denisa - Bodnárová, Daniela – Kaščáková, Zuzana) 136

Constructive thinking versus occurrence of positive and negative emotions in the work process (Frankovský, Miroslav – Birknerová, Zuzana – Lelková, Anna)..... 145

Personality factors, autonomy, and problematic Internet use (Gajdošová, Beáta - Orosová, Oľga - Janovská, Anna – Benka, Jozef) 153

ADOS-2 – Objective diagnosis of autism spectrum disorders in Slovakia (Hnilicová, Silvia – Kvasničková, Gabriela – Kubranská, Aneta – Vidošovičová, Mária – Pivovarčiová, Anna – Babinská, Katarína – Ostatníková, Daniela) 160

Body dissatisfaction factors and risk of eating disorders among university students (Hricová, Lucia - Orosová, Oľga – Gajdošová, Beáta) 168

Life goals and alcohol drinking among university students (Janovská, Anna - Benka, Jozef – Orosová, Oľga)..... 175

Tax compliance (Jeleňová, Iveta)..... 183

Effects of mass advertising on society (Jurášek, Dalibor – Marman, Peter) 189

Self-regulation, social support, risk behaviour and future plans of university students Kalina, Ondrej). 196

The perception of safety in relation to the media consumption, trust in the police and the courts and the level of crime (Kentoš, Michal).....205

Personality Differences between Pedophilic and Non-pedophilic Child Abusers: Big Five Model (Kešický, Dušan)..... 216

Attachment and career decision-making of adolescents (Konrádová, Ľubica – Randušková, Barbara).....225

Perceived safety in the context of beliefs and spiritual well-being (Fecková, Jana – Kopaničáková, Miroslava).....233

Speed and efficiency of decision-making of paramedics in relation to the need for cognitive structure (Košíková Žiaková, Katarína) 243

Interpersonal traits and perceived interpersonal teacher behavior (Köverová, Miroslava) 251

Economic morality and leftist voter (Kráľ, Martin)..... 259

Interpersonal Characteristics of a Communicator from the Perspective of Quantitative Psycholinguistic Analysis (Research Study Preliminary Report) (Kučera, Dalibor – Havigerová, Jana Marie) 267

Musical prefereces in relation to interpersonal tendencies (Kusý, Peter) 275

Basic functional disorders and schol success and performance in socially disadvantaged children (Kvasničková, Gabriela – Lazíková, Veronika)..... 287

The autonomy-supportive interpersonal style of the important others and the personality integration (Látalová, Veronika – Pilárik, Ľubor)..... 294

Working memory and its development through a targeted program (Lazíková, Veronika – Kvasničková, Gabriela). 305

Model of Self-Regulation in the Sphere of Self-Care (Lovaš, Ladislav – Smoradová, Dominika).....311

The Importance of Factors Induced in Experimental Stress Paradigm Estimated by Neural Network Classifier (Marko, Martin - Kováč, Anton - Michalko, Drahomír) 317

Validity of Hybrid Experimental Stress Protocol Supported by Observed State Anxiety Change (Marko, Martin - Michalko, Drahomír - Kováč, Anton).....323

Assessment Tools of Learning Self-Regulation (Mesárošová, Margita).....329

Personality traits as predictors of quality of life (Mikulášková, Gabriela – Kačmárová, Monika – Kvetková, Klaudia).....337

Successful development as a lifelong process: Sample of Brno Longitudinal Study on Life-Span Development (Millová, Katarína – Blatný, Marek).....344

Development of self-regulatory strategies in the emerging adulthood (Millová, Katarína - Binarová, Nela - Detáryová, Ester - Hanišová, Karina - Klechová, Aneta - Kovářová, Hana - Prášek, Josef - Řádová, Hana).....354

To Problems of Volunteers Value orientation (Mlčák, Zdeněk - Záškodná, Helena – Paulík, Karel).....363

Emotional intelligence in the connection with selected aspects of partner relationship (Nábělková, Eva – Krišková, Diana).....370

What can contribute to emotional well-being among university students? (Orosová, Oľga – Gajdošová, Beáta - Janovská, Anna – Gabrhelík, Roman).....378

Resistance family and personal characteristics of its members (Pavluvčíková, Elena - Šmeringaiová, Eva) 385

Need for structure as predictor of decision making styles in soldiers participating in peace missions (Pitel, Lukáš - Halama, Peter – Gurňáková, Jitka) 391

Body image of university female students with respect to intergenerational transmission (Pivoňková, Věra – Řezáčová, Petra).....400

Attachment styles, organizational commitment and organizational citizenship behavior (Schraggeová, Milica – Rošková, Eva) 408

Attachment in connection with perceived social support in the case of persons involved in bullying in the period of pubescence (Schusterová, Iveta) 415

Empathic tendencies in students of helping professions and „non helping“ professions (Stehlíková, Jana) 423

Attachment charakteristics of abused women in emergency shelter (Szilágyiová, Judita – Heráková, Miroslava – Lukáčová, Gabriela) 434

Heterostereotypes of Slovak majority population and hungarian minority in Slovakia focusing on factors such as frequency of inter-group contact, attitude towards the other language and gender differences (Tegdes, Tamás – Brezina, Ivan).....443

Self-regulation in extended model of goal directed behavior (Vasková, Katarína).....451

Incidence of „good samaritan“ syndrome in health care in the ISSP 2011 data and perceptions of health risk (Výrost, Jozef).....458

Quarterlife crisis from the self-regulation perspective (Zibrinyiová, Veronika – Ráczová, Beáta) 465

Roma and Vietnamese from Czech perspective. The role of threat in the relationship of intergroup contact and attitudes.....472

Makrokognície v tíme zdravotníckych záchranárov v situácii hromadného nešťastia – teoretický rámec[1]

Macrocognition in paramedic teams during mass disasters – a theoretical frame

Lucia Adamovová,
lucia.adamovova@savba.sk
Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Makrokognície poukazujú na úroveň, v akej sa výskumník zaoberá kognitívnymi funkciami, ktoré sa vyskytujú v prirodzenom prostredí rozhodovania (Klein et al., 2003). V prirodzených podmienkach prevláda skúmanie práve makrokognitívnych procesov, akými sú napríklad odhalenie problému, zvládanie neistoty, utváranie zmyslu situácie, plánovanie, adaptácia a replánovanie, koordinácia. V príspevku sa zameriavame sa na analýzu plánovania v kontexte súvisiacich makrokognícií, ktoré sa vyskytujú v práci záchranárov v situáciách hromadného nešťastia.

Kľúčové slová: makrokognície, plánovanie, naturalistické rozhodovanie

Abstract

Macrocognition refers to a level in which researcher deals with cognition occuring in natural environment of decision-making process (Klein et al., 2003). In natural setting, research on macrocognition - such as detection of a problem, dealing with uncertainty, sensemaking, planning, adaptation and replanning, and coordination - prevails. In this paper, we analyse the proces of planning in the context of related macrocognition, which occur in the work of paramedics in mass disasters.

Keywords: macrocognition, planning, naturalistic decision making

1 Tento príspevok vznikol s finančnou podporou agentúry VEGA 2/0080/14.

Situácie hromadného nešťastia a krízový manažment

V situáciách, akými sú hromadné nešťastia a katastrofy, sú jedinci konfrontovaní s veľkým ohrozením, neistotou, časovým tlakom, dynamickými zmenami situácie. Toto sú typické znaky aj pre situácie krízového manažmentu, ktorý sa uplatňuje pri hromadných nešťastiach (Schraagen & van de Ven, 2011). Na Slovensku existuje integrovaný záchranný systém, v ktorom spolupracujú zložky polície, hasičského a zdravotného záchranného zboru a zdravotnej záchrannej služby. Ako sa uvádza v príručke Organizácia a riadenie činnosti na mieste zásahu pri hromadnom nešťastí – nehode s hromadným postihnutím osôb (Dobiáš, www.dobiasovci.sk), „Záchranné zložky sú zodpovedné za záchranu životov v prvom rade a v druhom rade za zabránenie ďalším škodám ľudským a majetkovým. Polícia, hasiči a zdravotníci majú v rôznych fázach záchrannej operácie činnosti, ktoré sú spoločné a iné, ktoré sú odlišné a špecifické. Napriek tomu musia úzko spolupracovať a v každom časovom úseku mať prehľad o aktivitách spolupracujúcich zložiek.“. Zistilo sa, že väčšinu problémov v záchrannej fáze katastrofy nespôsobujú obete, ale organizácie, ktoré sa pokúšajú obetiam pomôcť (Schraagen & van de Ven, 2011), pričom ide najmä o oblasti komunikácie a toku informácií, o oblasť autority, rozhodovania a koordinácie a krízoví velitelia najčastejšie zlyhávajú v komunikácii a koordinácii (Hale, Dulek, & Hale, 2005). Každý krízový manažment, vrátane situácie hromadného nešťastia, môže byť charakterizovaný nasledujúcimi charakteristikami (Schraagen & van de Ven, 2011):

- Celá organizácia je tvorená dočasnými skupinami, ktoré existujú počas trvania nešťastia a po jeho ukončení končia svoje pôsobenie aj ony.
- Niektoré zúčastnené skupiny a jedinci, ktorí ich tvoria, majú nejakú históriu spoločnej práce a niektoré skupiny spolupracujú spolu po prvýkrát.
- Organizácia krízového manažmentu čelí komplexnej a novej úlohe (v porovnaní s rutinnou úlohou).
- V organizácii je viacero expertov, ktorí môžu byť funkčne a kultúrne rozdielni. Informácie/znalosti/vedomosti sú distribuované v organizácii, nie sú centralizované v osobe jedného lídra.
- Množstvo zložiek, ktoré tvorí krízový manažment prináša nároky na ich koordináciu.
- Vysoké sú aj nároky na komunikáciu – úlohou je najmä získať presné a ucelené informácie a získať ich včas.

- Zaangažované skupiny sa môžu nachádzať na rôznych geografických miestach.

Komplexné problémy, naturalistické rozhodovanie, makrokognície

V situáciách, ktoré rieši krízový manažment ide o komplexné riešenie problémov. V posledných 35 rokoch sa v psychológii myslenia a riešenia problémov objavuje nový prúd – tzv. komplexné riešenie problémov. Funke (2010) prináša prehľadovú štúdiu o komplexných kogníciách, komplexnom riešení problémov, makrokogníciách, z ktorej prinášame aj my vymedzenie základných pojmov. Komplexnými kogníciami rozumie všetky mentálne procesy (nielen kognitívne procesy, ale aj motivačné a emočné procesy), ktoré jedinec používa na odvodenie nových informácií z informácií, ktoré sú mu/jej dostupné so zámerom učiniť rozhodnutie, riešiť problém a plánovať akcie. Tento prístup vychádza z predpokladu, že jedinci spracovávajú informácie aktívne a sú cieľovo zameraní, sú pri tom schopní vnímať svoje okolie a používať svoju pamäť. Posun z úrovne elementárnych procesov (napr. pamäť, pozornosť) na úroveň komplexných kognícií je posunom v hierarchickej úrovni vysvetľovania. O komplexných problémoch možno hovoriť v situáciách, v ktorých je riešenie výsledkom série operácií: elementy relevantné procesu riešenia sú veľké (komplexnosť), sú vzájomne poprepájané (konektivita) a dynamicky sa menia v čase (dynamickosť). Štruktúra ani dynamika nie sú pritom úplne zjavné (netransparentnosť) a štruktúra cieľov nie je jasná, pretože pri riešení komplexných problémov je jedinec konfrontovaný s množstvom rôznych cieľov, resp. s ich rôznymi aspektami, ktorým prisudzuje rôznu váhu a ktoré treba koordinovať (bližšie aj Grežo & Sarmány Schuller, 2014). Komplexné problémy rieši tradícia tzv. naturalistického rozhodovania. Skupina výskumníkov, ktorí skúmajú naturalistické rozhodovanie (v skratke NDM) sa zameriava na rozhodovanie v reálnych podmienkach života na rozdiel od iných tradícií skúmania rozhodovania najmä v laboratórnych podmienkach. Výskumníci v rámci NDM tradície nezačínajú s tvorbou formálnych modelov rozhodovania, ale v terénnom výskume sa pokúšajú objaviť stratégie, ktoré rozhodovatelia používajú (Klein, 2008). Pritom najčastejšie ide o situácie, ktoré možno charakterizovať nasledovne:

1. Nedostatočne štruktúrované problémy (nie umelo vytvorené jasne štruktúrované problémy).
2. Neisté, dynamické prostredie (nie statické, simulované situácie).
3. Meniace sa, nejasne definované alebo súperiace ciele (nie jasné a stabilné ciele),

4. Cykly, v ktorých sa strieda akcia so spätnou väzbou – action-feedback loops (nie jednorázové rozhodnutia),
5. Časový stres (v kontraste s dostatočným časom na vyriešenie úlohy),
6. Vysoké stávky (nie situácie, ktoré nemajú nič do činenia so skutočnými dôsledkami pre jedinca, ktorý sa rozhoduje),
7. Viacerí spoluhráči, viacerí zúčastnení (na rozdiel od individuálneho rozhodovania),
8. Organizačné ciele a normy (na rozdiel od rozhodovania, ktoré sa uskutočňuje vo vákuu).

Za typické sa v prirodzenom (naturalistickom) kontexte považujú nasledujúce vlastnosti kognícií (Klein et al., 2003):

- Rozhodnutia bývajú komplexné, často so zahlcujúcim množstvom údajov;
- Rozhodnutia bývajú často robené v časovom tlaku a zahŕňajú vysoké stávky a vysoké risky;
- Participanti vo výskume nie sú študenti, ale skôr skutoční pracovníci v skúmanom poli pôsobnosti (z praxe);
- Ciele bývajú niekedy nejasne vymedzené a často bývajú v konflikte viacnásobné ciele;
- Rozhodnutia sa musia robiť v podmienkach, v ktorých je možné kontrolovať alebo manipulovať len obmedzené množstvo premenných a v skutočnosti je ťažko porozumieť viacerým kľúčovým premenným a ich interakciám.

Makrokognície

Komunita výskumníkov, ktorí skúmali naturalistické rozhodovanie rozšírili svoj záujem z rozhodovania na také kognitívne funkcie, akými sú utváranie zmyslu, plánovanie, opätovné plánovanie a príbuzné fenomény, akými sú napríklad mentálne modelovanie a vytváranie, používanie a úpravy spoločnej „všeobecne prijateľnej platformy“ v tímoch. Naturalistické rozhodovanie postupom času neskúmalo už len samotný proces rozhodovania, pretože to nespĺňalo potreby praxe. Stredobod záujmu výskumníkov sa zameral viac na prirodzené podmienky a požiadavky, ktoré sú v týchto podmienkach kladené na efektívne, účinné a bezpečné vykonanie práce. Ako sa rozširoval rámec NDM, samotné „naturalistické rozhodovanie“ sa vyvíjalo do „naturalistických kognícií“, pričom misia (zameranie na komplexné aktivity v prirodzenom, najmä pracovnom prostredí) aj metodológia skúmania (prirodzené podmienky v teréne, analýza kognitívnych úloh) ostávali rovnaké (Schraagen, Klein, & Hoffman, 2008; prehľad o makrokogníciách Adamovová, 2011a,b).

Pojem makrokognície zaviedli do odbornej literatúry Cacciabue a Hollnagel (in Klein et al, 2003) a išlo o štúdium komplexných kognitívnych funkcií, ktoré zahŕňali rozhodovanie, situačné uvedomovanie si, plánovanie, detekciu problému, tvorbu možností, mentálnu simuláciu, manažment pozornosti, manažment neistoty a expertízu, ktoré sa skúmali v prirodzenom prostredí (Klein et al., 2003). Za *kľúčové makrokognitívne funkcie* sa považujú naturalistické rozhodovanie, utváranie zmyslu, plánovanie, adaptácia, resp. opätovné plánovanie, odhalenie problému a koordinácia (Klein et al., 2003). Niektoré z nich, ako napríklad odhalenie problému, sa vyskytujú v terénnych podmienkach, avšak len zriedka sa vyskytujú v typických laboratórnych štúdiách kognícií (napríklad štúdie o tom, ako ľudia riešia vopred naformulované hlavolamy nebudú demonštrovať fenomén nájdenia problému, keďže je vopred stanovený). Klein et al. (2003) uvádzajú aj *podporné makrokognitívne procesy*. Nezaraďujú ich medzi primárne funkcie, pretože činitelia rozhodovania (tí, ktorí sa rozhodujú) ich nepovažujú za cieľ samotný, ale za spôsob, akým dosiahnu spomínané primárne funkcie.

Keďže nás z dlhodobejšieho výskumníckeho hľadiska zaujíma práca zdravotníckych záchranárov (bližšie napríklad Gurňáková et al., 2013) a práve situácia hromadného nešťastia a krízového riešenia situácie vytvára priestor pre riešenie komplexných problémov a skúmania makrokognícií, vrátime sa späť k náplni práce ZZS a veliteľa prvej posádky RLP/RZP na mieste udalosti, ktorá je podobne ako aj činnosti práce iných zložiek IZS presne špecifikovaná (Dobiáš, www.dobiasovci.sk).

Ciele ZZS pri hromadnom nešťastí sú nasledovné: vyhľadanie, zber a triedenie postihnutých; záchrana životov v spolupráci s ostatnými zložkami; ošetrovať, liečiť a stabilizovať poranených; zabezpečiť vhodný transport, zdravotnícky personál a materiál; vybudovať triediace stanovište a začať s efektívnym triedením na princípe priorít; zabezpečiť priestor na sústreďovanie prichádzajúcich zdravotníckych zložiek; zaistiť komunikáciu medzi zdravotníckymi zložkami a ostatnými zasahujúcimi; vybrať a informovať prijímajúce nemocnice; zabezpečiť transport zdravotníckych pracovníkov (riadiacich, výkonných), materiálu a techniky na miesto udalosti; vybrať najvhodnejší spôsob transportu poranených; zabezpečiť zdravotnícky dozor pre zasahujúce zložky a miesto nešťastia uviesť po skončení akcie do pôvodného stavu čo najskôr; zaistiť koordináciu medzi zdravotníckymi zložkami na mieste a zabezpečiť hlásenie na vyššie stupne riadenia (krízový štáb).

Veliteľ prvej posádky RLP/RZP na mieste udalosti : A) Podľa mnemotechnickej pomôcky CCC a TTT vykonáva činnosti podľa zásad pre prvú posádku na mieste

hromadného nešťastia. CCC = Command, Communicate, Count, čiže riadi, komunikuje s operačným strediskom a spočíta (odhadne) počty postihnutých osôb (alebo KKK, komanduje, komunikuje, kalkuluje). TTT = Triage, Treatment, Transport, čiže ustanoví vedúcich tímov na triedenie, terapiu a transport. B) zodpovedá spolu s členmi posádky za vedenie zdravotníckeho zásahu až do príchodu lekára školeného na krízové situácie. Druhá posádka zabezpečí organizáciu príchodu a parkovania prichádzajúcich posíl a vytvorí priestor na zhromažďovanie vytriedených postihnutých. C) hlási operačnému stredisku príchod na miesto udalosti a potvrdí dôvody na vyhlásenie traumatologického plánu, D) spojí sa s veliteľmi ostatných záchranárskych zložiek prítomných na mieste, E) informuje operačné stredisko so situáciou v rovnakých bodoch ako polícia, ale so zdravotníckeho uhla pohľadu: približný počet postihnutých, z toho ranených a mŕtvych; prítomné a hroziace riziká; najlepšie prístupové trasy pre vozidlá Ambulancia; presná lokalizácia miesta udalosti; prítomné záchranárske zložky a potrebné, zatiaľ neprítomné, záchranárske zložky; druh nešťastia a podrobnosti o počte poškodených vozidiel, budov alebo iných objektov. F) velí zdravotníckemu zásahu až do príchodu kvalifikovanejšieho a krízovým štábom určeného veliteľa zásahu, G) pokiaľ nie sú prítomné ďalšie posádky vykonáva triedenie

Tieto činnosti spadajú do oblasti komplexného riešenia problémov a makrokognícií a veliteľ zdravotníckeho zásahu potrebuje vo svojej práci okrem expertízy v zdravotníckej oblasti dokázať aj efektívne plánovať. Syntézu doterajších poznatkov z oblasti plánovania v tradícii NDM prinášame v nasledujúcej časti.

Plánovanie

Ekonomická teória predpokladá, že ľudia sú pri riešení dynamických problémov rozhodovania predvídaví a strategicky myslia a sú optimálni plánovači. Realita (výskumy) však poukazuje na to, že ľudia sú často krátkozrakí a to vedie k rozhodnutiam, ktoré sú ďaleko od optimálnych (Huang & Hutchinson, 2013). Tvorba plánu zodpovedá do istej miery tvorbe *mentálneho modelu* problému, ktorý podporí jeho porozumenie a uvažovanie (Chi, De Leeuw, Chiu, & Lavancher, 1994; Scholnick & Friedman, 1987; Huang & Hutchinson, 2013). Mentálny model je vnútorná reprezentácia problému, ktorá odráža kauzálne vzťahy medzi jednotlivými akciami a ich výstupmi (Johnson-Laird, 2001). Je to:

- Simulácia toho, čo sa stane ak budú platiť rôzne podmienky
- Ovplyvnené presvedčeniami a smerujú akciu/činy rozhodovateľa

- Predikujú možné výstupy v budúcnosti v miere, v akej mentálny model valídne reprezentuje realitu
- Spájajú akciu s požadovaným výsledkom (vďaka simulácii kauzálnych vzťahov)

Podľa NDM sú plány predpisy, recepty alebo metaforicky aj mapy pre akcie, ktoré vedú k dosiahnutiu *cieľa.* Modifikujú sa na základe monitorovania výsledkov. Plánovanie je proces výberu a organizovania sledu činností na základe predpokladov o tom, čo sa stane v budúcnosti, je to opis možností a vzájomných závislostí (napr. ktorá činnosť musí predchádzať inú činnosť). Plány umožňujú:

- Zhromaždiť zdroje
- Začať proces koordinácie
- Prisúdiť jednotlivým zložkám zodpovednosť
- Sledovať progres a vytvárať nové očakávania
- Identifikovať a manažovať risky
- Podporiť improvizáciu
- Smerujú rozmýšľanie o probléme

Je zrejmé, že súčasťou plánovania je celá komplexná problematika cieľov. Doteraz sa zistilo, že jasnosť a detailnosť cieľov uľahčuje tvorbu plánov, časovej osi a hodnotenie procesu dosahovania cieľov. Ciele sú dynamické, môžu sa meniť v dôsledku zmeny podmienok a môžu byť v konflikte s inými cieľmi, problémom je keď sú nejasne definované (napr. podať dobrý výkon pri zásahu) a existujú aj tzv. „začarované“ problémy/ciele (wicked goals, Rittel & Webber, in Klein, 2007a), ktoré vyžadujú v procese riešenia následné replánovanie (Klein 2007a,b). Pri nejasných, resp. zle vymedzených cieľoch môžu plány slúžiť ako zdroje pre replánovanie, pričom je potrebná dodatočná špecifikácia cieľov. Či už ako zmena počiatočných cieľov alebo vo forme modifikácie plánu. Tzv. silnejšia verzia replánovania nastáva v stiuáciách, keď ani úmyselné mentálne modelovanie nevyprodukuje jasné ciele, ktoré sú potrebné pre systematické plánovanie, keď sa ciele sa vyčrtajú v procese výkonu, vďaka procesu učenia. Keď sa plán dá do akcie (exekúcia), možno akciu pozorovať, vyvstanú problémy, ktoré neboli pôvodne očakávané, diagnostikujú sa príčiny týchto problémov a možno sa naučiť viac o svojich potrebách. Môže nastať situácia, v ktorej sa objavia vzájomné závislosti medzi prvkami, objavia sa nové vzťahy a miesta, na ktorých sa problémy zbiehajú (bottleneck). Možno však očakávať, že výsledok plánovania je učenie. Klein (2007 a,b) v tejto súvislosti navrhuje koncept flexekúcie – tzv. flexibilnej exekúcie. Ide

o replánovanie počas jeho exekúcie (aktivity, ktorá zodpovedala realizácii pôvodného plánu) s potrebnými modifikáciami.

Záverom tohto obmedzeného teoretického pojednania o makrokogníciách a konkrétnejšie o plánovaní v práci zdravotníckych záchranárov dúfam, že sme priniesli podnety pre presnejší terénny výskum.

Použitá literatúra

Adamovová, L. (2011). Makrokognície. In J. Gurňáková, L. Adamovová, L. Čičmanová, P. Halama, & I. Kamhalová, *Úvod do naturalistického rozhodovania* (s.108-125). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Adamovová, L. (2011). Makrokognície v tímoch. In J. Gurňáková, L. Adamovová, L. Čičmanová, P. Halama, & I. Kamhalová, *Úvod do naturalistického rozhodovania* (s.143-160). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Chi, M.T.H., De Leeuw, N., Chiu, M., & Lavancher, C. (1994). Eliciting self-explanations improves understanding. *Cognitive Science, 18,* 439-477.

Dobiáš, V. *Organizácia a riadenie činnosti na mieste zásahu pri hromadnom nešťastí – nehode s hromadným postihnutím osôb*. URL: http://www.dobiasovci.sk/Dobias_prva_posadka_na_mieste_HN_NHPO.pdf (downloaded 10.6.2014)

Funke, J. (2010). Complex problem solving: a case for complex cognition? *Cognitive processes, 11,* 133-142.

Grežo, M., & Sarmány Schuller, I. (2014). Súčasný stav výskumu v oblasti riešenia komplexných problémov. In E.Ballová Mikušková, & V. Čavojová (Eds.) *Rozhodovanie v kontexte kognície, osobnosti a emócií. Súčasné trendy v rozhodovaní* (s. 17-25). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Gurňáková, J., Halama, P., Pitel, L., Harenčárová, H., & Adamovová, L. (2013) *Rozhodovanie profesionálov: Sebaregulácia, stres a osobnosť.* Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Hale, J.E., Dulek, R.E., & Hale, D.P. (2005). Crisis response communication challenges. *Journal of Bussiness Communication, 42,* 112–134.

Huang, Y., & Hutchinson, J.W. (2013) The roles of planning, learning, and mental models in repeated dynamic decision making. *Organizational behavior and human decision processes, 122,* 163-176.

Klein, G., Ross, K.G., Moon, B.M., Klein, D.E., Hoffman, R.R., & Hollnagel, E. (2003). Macrocognition. *Human-centered computing*. May/June 2003, 81-85.

Klein, G. (2007a). Flexecution as a paradigm for replanning, Part 1. *Human-centered computing*, *22*, 79–83.

Klein, G. (2007b). Flexecution, Part 2: Understanding and supporting flexible execution. *Human-centered computing*, *22*, 108-112.

Klein, G. (2008). Naturalistic decision making. *Human Factors*, 456 – 460.

Scholnick, E.K., & Friedman, S.L. (1987). The planning construct in the psychological literature. In S.L. Friedman, E.K. Scholnick, & R.R. Cocking (Eds.) *Blueprints for thinking: The role of planning in cognitive development* (s.33-39). Cambridge University Press.

Schraagen, J.M., Klein, & G., Hoffman, R.R. (2008). The macrocognition framework of naturalistic decision making. In: J.M. Schraagen, L.G. Militello, T. Ormerod, & R. Lipshitz. (Eds.), *Naturalistic decision making and macrocognition (s.3-25)*. Burlington: Ashgate.

Schraagen, J.M., & van de Ven, J. (2011). Human factors aspecs of ICT for crisis management. *Cognitive technology work*, *13*, 175 - 187.

Laické teórie o príčinách depresie u študentov medicíny a psychológie[2]

Lay beliefs about causes of depression in students of medicine and psychology

Silvia Aziriová[1], Anton Heretik ml.[2]

silvia.aziriova@gmail.com

[1]Ústav patologickej fyziológie, Lekárska fakulta UK, Bratislava, SR

[2]Katedra psychológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava, SR

Abstrakt

Presvedčenia o príčinách depresie ovplyvňujú vnímanie depresie buď ako poruchy alebo emočného stavu, ale aj vnímanie samotného človeka s depresiou spoločnosťou a tiež ovplyvňujú presvedčenia o vhodnosti rôznych typov liečby. Výskum sa uskutočnil na 224 participantoch (157 medikoch a 67 študentoch psychológie). Presvedčenia o príčinách depresie sme zisťovali 77-položkovým dotazníkom hodnotiacim jednotlivé príčiny depresie z hľadiska závažnosti pomocou Likertovej škály. Výsledky sa štatisticky spracovali pomocou T-testu pre dva nezávislé výbery, Mann-Whitney U-testu, jednorozmernej analýzy rozptylu. Za najzávažnejšie príčiny depresie považovali participanti zažitie straty a traumy a za najmenej závažné považovali príčiny týkajúce sa životosprávy. Medzi pohlaviami a študijnými odbormi neboli výraznejšie rozdiely v hodnotení. Na hodnotenie závažnosti jednotlivých príčin depresie mali najväčší vplyv skúsenosti s človekom s duševnou poruchou.

Kľúčové slová: laické teórie, príčiny depresie,

Abstract

Beliefs about the causes of depression affect how we perceive depression, how a person with depression is perceived by the society and what type of treatment is recommended. The research was conducted on 224 participants (157 students of medicine and 67 students of psychology). Beliefs about the causes of depression were investigated by the 77-item questionnaire evaluating different causes of depression in terms of severity using a Likert scale. The results were statistically analyzed using T-test for two independent selections, Mann-Whitney U-test, One-way analysis of variance. The participants considered the most serious causes of depression the feeling of loss and trauma and the least serious causes those related to lifestyle. No significant differences in the assessment were caused by

2 Práca bola podporená Vega 1/0111/12.

the gender /sex/ and the field of study. To assess the severity of individual causes of depression had the greatest impact experience with a person with a mental disorder.

Keywords: Lay theories, causes of depression

Úvod

Laickými teóriami o duševných chorobách sa v ostatných rokoch zaoberalo niekoľko výskumov. U nás sa tejto problematike venovali Heretik & Müllerová (2005), keď robili obsahovú analýzu diskusných príspevkov k článku v SME o štúdii EPID, alebo Šupa (2006), ktorý formou fokusových skupín mapoval presvedčenia o duševných poruchách u študentov medicíny, psychológie, ošetrovateľstva a u samotných pacientoch. Heretik & Müllerová (2005) zistili, že Slováci uvádzali celé spektrum rôznych príčin depresie, ktoré na jednej strane poukazovali na chorobu a teda nutnosť medikamentóznej liečby, na druhej strane ako zlý životný štýl, ktorý depresívny človek má zmeniť sám, alebo sociálno-ekonomické príčiny, kedy je nutné, aby zasiahol štát zmenou politiky, prípadne ako filozofický problém a depresívny človek by mal zmeniť životnú filozofiu. Šupa (2006) sa zaoberal duševnými poruchami všeobecne a zistil rozdiely v nazeraní na duševne chorého v závislosti od vyštudovaného odboru. Medici vnímali duševnú chorobu ako organickú poruchu a uprednostňovali medikamentóznu liečbu, študenti psychológie vnímali duševne chorých viac stereotypne a charakterizovali ich ako potenciálne nebezpečných pre okolie s vlastnou vnútornou realitou, študenti ošetrovateľstva s bohatou praxou na psychiatrických oddeleniach vnímali duševne chorých najrealistickejšie v oblasti „nebezpečenstva“ pre okolie a viac sa zameriavali na možnosti pomoci ako hľadania príčin daného stavu.

Príčinami vzniku depresie a z toho vyplývajúcich spôsobov terapie/liečby sa zaoberali Lauber, Falcat, Nordt & Rössler (2003), ktorí dospeli k záveru, že vo švajčiarskej spoločnosti prevláda psychosociálny model depresie, teda depresiu spôsobuje psychosociálny stres vznikajúci vo vzťahoch v práci alebo rodine a ako najvhodnejšie spôsoby liečby považujú psychoterapiu a podporu od blízkych, ktoré uprednostňujú pred hospitalizáciou v nemocnici. Naproti tomu u amerických laikov prevláda viac biologický model depresie a uprednostňovanie medikamentóznej liečby (Kuppin & Carpiano, 2008). Biologizujúci prístup k depresii u laikov býva spájaný s menšou mierou obviňovania depresívneho človeka za jeho stav čo vedie k menšej stigmatizácii u pacientoch (Goldstein & Rosselli, 2003) avšak vedú k presvedčeniam, že sa s danou chorobou musia vysporiadať sami a v menšej miere vyhľadávali pomoc (Inselin & Addis, 2003). Naproti tomu presvedčenia o psychosociálnych

príčinách depresie vedú chorých k aktívnemu vyhľadávaniu odbornej pomoci (Goldstein & Rosselli, 2003; Inselin & Addis, 2003), avšak vo väčšej miere stigmatizujú chorých (Gammel & Stoppard, 1999; Miresco & Kirmayer, 2006). Budd, James & Hughes (2008) skúmali presvedčenia o príčinách depresie u pacientov liečených na depresiu v súvislosti s vnímaním účinnosti terapie. Zistili, že prevládali príčiny depresie, ktoré by sa dali zovšeobecniť ako „stres“ a „depresogénne presvedčenia“, ktoré korelovali s vnímaním úspešnosti podstúpenej terapie. Pri psychodynamickej terapii pozitívne korelovalo vnímanie úspešnosti terapie s príčinami vo faktore „stres“ a negatívne s „depresogénnymi presvedčeniami“. Naproti tomu pacienti, ktorí podstúpili kognitívne behaviorálnu terapiu hodnotili „depresogénne presvedčenia“ ako závažnejšie než pacienti, ktorí ju nepodstúpili. Podobne sa vplyv podstúpenej terapie na presvedčenia prejavil aj pri elektrokonvulzívnej terapii, keď pacienti, ktorí ju podstúpili hodnotili ako menej závažné príčiny z kategórie „depresogénnych presvedčení“ oproti pacietom, ktorí ju nepodstúpili.

Cieľom našej práce bolo zistiť, ktoré príčiny depresie budú participanti považovať za závažnejšie, či sa na ich preferencii bude podieľať vzdelanie, pohlavie alebo skúsenosti s duševne chorým človekom.

Metódy

Výskum sa uskutočnil na 224 participantoch (157 medikoch a 67 študentoch psychológie; 180 žien a 44 mužov), ktorí ešte neabsolvovali formálnu výučbu v psychiatrii, klinickej psychológii, psychopatológii. Priemerný vek respondentov bol 21,29.

Presvedčenia o príčinách depresie sme zisťovali 77-položkovým dotazníkom hodnotiacim jednotlivé príčiny depresie z hľadiska závažnosti pomocou 7 stupňovej Likertovej škály, ktorí vytvorili Budd, James & Hughes (2008). Dotazník obsahuje 77 rôznych príčin depresie, ktoré možno zoradiť do kategórií nasledovne: biologické príčiny, depresogénne presvedčenia (podľa konceptu kognitívno-behaviorálnej psychoterapie), sociálne stresory, zmena role (podľa konceptu interpersonálnej psychoterapie), interpersonálne problémy, životospráva, trauma a strata zažitá v detstve, trauma a strata zažitá v dospelosti.

Výsledky sa štatisticky spracovali pomocou T-testu pre dva nezávislé výbery, Mann-Whitney U-testu, jednorozmernej analýzy rozptylu.

Výsledky

Študenti považovali zo 77 príčin depresie za najzávažnejšie úmrtie dieťaťa (s priemerom 1,28), smrť životného partnera (1,37) a smrteľné ochorenie (1,64). Za najmenej závažné považovali narodenie dieťaťa (5,54), alergiu (intoleranciu) na potraviny (5,37) a nedostatok fyzickej aktivity (5,03). Celkovo hodnotili ako najzávažnejšie kategórie príčin depresie traumu a stratu zažitú v detstve a dospelosti a ako najmenej závažné príčiny spadajúce do kategórie životospráva ($p<0,05$) (obr.1).

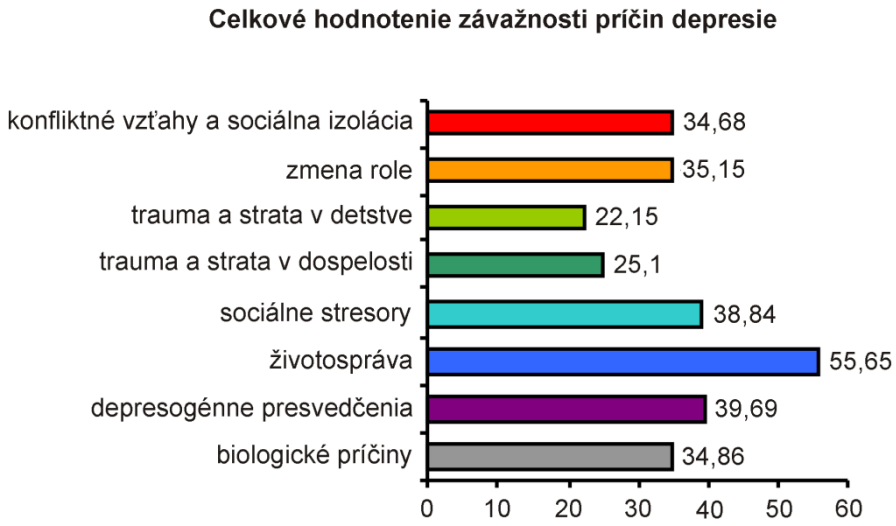

Graf 1. Celkové hodnotenie závažnosti kategórií príčin depresie.

Medzi mužmi a ženami neboli výraznejšie rozdiely v hodnotení závažnosti príčin depresie, líšili sa len v kategóriách príčin „trauma zažitá v dospelosti“ a „zmena role“, ktoré ženy hodnotili ako závažnejšie oproti mužom (obr. 2A).

Medzi odbormi boli rozdiely v hodnotení príčin depresie v kategóriách depresogénne presvedčenia a myšlienky, ktoré študenti psychológie hodnotili ako závažnejšie oproti medikom a v kategórii „sociálne stresory“, ktoré študenti medicíny hodnotili ako závažnejšie v porovnaní so študentmi psychológie (obr. 2B).

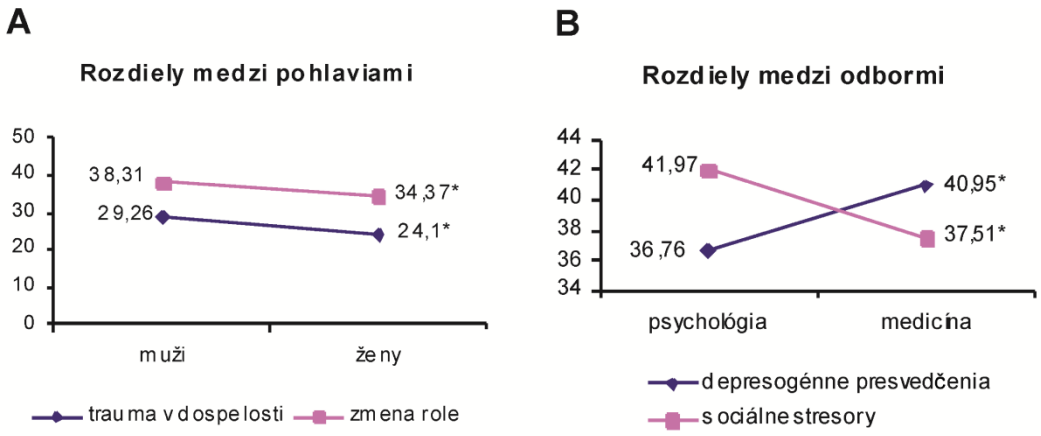

Graf 2. Rozdiely v hodnotení závažnosti príčin depresie medzi pohlaviami (A) a medzi odbormi (B); *p<0,05 vs. muži (A) a vs. psychológia (B).

Najvýraznejšie rozdiely v hodnotení závažnosti príčin depresií boli medzi študentmi, ktorí poznali niekoho s duševnou poruchou, alebo mali v rodine niekoho s duševnou poruchou a tými, ktorí takéto skúsenosti nemali ani nikto z ich rodiny duševnou poruchou netrpel (obr.3A a B), pričom študenti so skúsenosťou s človekom s duševnou poruchou z okolia, alebo z rodiny hodnotili všetky príčiny depresie ako závažnejšie oproti študentom bez takejto skúsenosti.

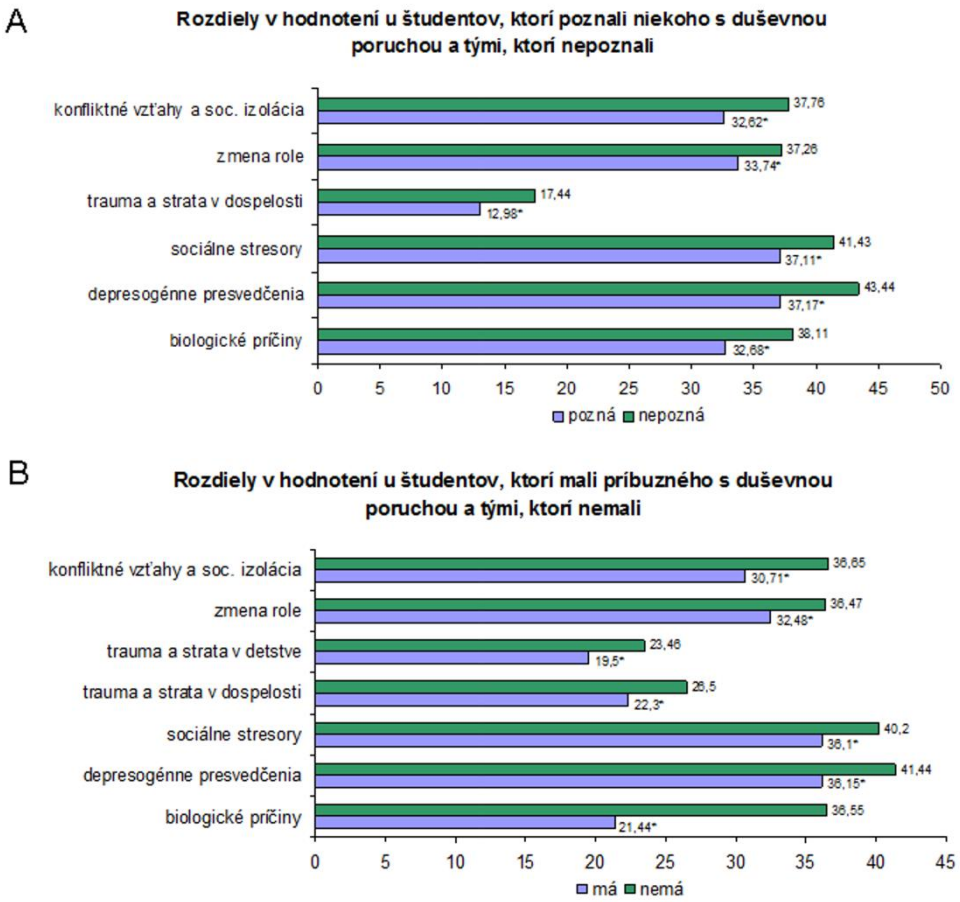

Graf 3. Rozdiely v hodnotení závažnosti príčin depresie u študentov so skúsenosťou alebo bez skúsenosti (A) a v príbuzenskom vzťahu alebo bez príbuzenského vzťahu (B) s človekom s duševnou poruchou; *p<0,05 vs. nepozná a vs. nemá v rodine.

Diskusia

Za najzávažnejšie príčiny vedúce k depresii považovali všetci študenti závažné životné udalosti ako úmrtie dieťaťa, úmrtie životného partnera alebo letálne ochorenie. V porovnaní s ľuďmi, ktorí sa liečili na depresiu, boli výsledky podobné, keď za najzávažnejšie príčiny považovali úmrtie dieťaťa alebo úmrtie životného partnera, ako ďalšie príčiny uvádzali nerovnováhu neurotransmiterov v mozgu a skúsenosť so sexuálnym zneužívaním v detstve (Budd, James & Hughes, 2008). Zaujímavým zistením je, že aj napriek prírodovednému zameraniu štúdia medicíny, medici uprednostňovali vysvetlenia príčin depresie pôsobením sociálnych stresorov. Aj preto hodnotenie závažnosti jednotlivých príčin depresie v menšej miere ovplyvňovalo vzdelanie participantov, kde boli rozdiely len v kategóriách „depresogénne presvedčenia“, ktoré preferovali študenti psychológie a „sociálné stresory“, ktoré ako závažnejšie hodnotili medici. Tieto presvedčenia o príčinách depresie sa u medikov môžu ďalším štúdiom zmeniť na viac biologizujúci, čo sa ukázalo u končiacich medikoch vo

výskume Šupu (2006). Podobný vývin presvedčení u klinických pracovníkov v oblasti duševného zdravia sledovali aj Ahn, Proctor & Flanagan (2009) a zistili, že niektoré psychické poruchy ako autizmus alebo schizofréniu vnímajú ako výlučne biologicky podmienené choroby a iné, napr. poruchy prispôsobenia, ako výlučne psychologicky alebo vplyvom prostredia podmienené. Pričom u klinických pracovníkov sa zistili tendencie pacientov s poruchami zapríčinenými psychologickými príčinami viac „viniť“ za ich stav oproti biologicky podmieneným poruchám (Miresco & Kirmayer, 2006).

Medzi pohlaviami boli rozdiely len v kategóriách trauma zažitá v dospelosti a zmena role, ktoré hodnotili ako závažnejšie ženy.

Najvýraznejšie boli rozdiely medzi študentmi, ktorí mali skúsenosť z duševne chorým či už z okolia, alebo rodiny a tými, ktorý takúto skúsenosť nemali. Študenti so skúsenosťou s duševne chorým hodnotili všetky príčiny depresie ako závažnejšie. Podobný vplyv osobnej skúsenosti s duševne chorými sa prejavil aj vo výskume Šupu (2006), v ktorom študenti ošetrovateľstva (s najdlhšou praxou na psychiatrickom oddelení) najrealistickejšie vnímali „nebezpečnosť“ duševne chorých a orientovali sa skôr na riešenie daného stavu ako jeho hodnotenie.

Zaujímavým je aj zistenie, že príčiny spadajúce do kategórie „životospráva“ ako sú nedostatok spánku, zlé stravovanie, nedostatok fyzickej aktivity, nedávali do súvisu s vplyvom na duševné zdravie a teda aj na rozvoj depresie. Čo poukazuje na možnosti zamerania sa kampaní ohľadne duševného zdravia a prevencií duševných porúch.

Použitá literatúra

Ahn, W.K., Proctor, C.C. & Flanagan, E.H. (2009). Mental Health Clinicians' Beliefs About the Biological, Psychological, and Environmental Bases of Mental Disorders. *Cognitive Science, 33(2),* 147-182.

Budd, R., James, D. & Hughes, I. (2008). Patients’ Explanations for Depression: A Factor Analytic Study. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 15*, 28-37.

Gammel, D. & Stoppard, J.M. (1999). Women’s experiences of treatment of depression: Medicalization or empowerment? *Canadian Psychology, 40,* 112-128.

Goldstein, B. & Rosselli F. (2003). Etiological paradigms of depression: The relationship between perceived causes, empowerment, treatment preferences, and stigma. *Journal of Mental Health, 12(6),* 551-563.

Heretik, A. ml. & Müllerová, Z. (2005). Depresia očami občanov Slovenskej republiky. Socialne reprezentacie pojmu depresia u prispievateľov v on-line diskusii k článku o vysledkoch EPID študie v denniku SME. *Psychiatria, 12(1),* 15-27.

Iselin, M. & Addis, M.E. (2003). Effects of etiology on perceived helpfulness of treatments for depression. *Journal Cognitive Therapy and Research, 27(2),* 205–222.

Kuppin, S. & Carpiano, R. (2006). Public Conceptions of Serious Mental Illness and Substance Abuse, Their Causes and Treatments: Findings from the 1996 General Social Survey. *American Journal of Public Health, 96,* 1766-1771.

Lauber, C., Falcat, L., Nordt, C. & Rösler, W. (2003). Lay beliefs about causes of depression. *Acta Psychiatrica Scandinavica, 108(418),* 96-99.

Miresco, M.J. & Kirmayer, L.J. (2006). The persistence of mind-brain dualism in psychiatric reasoning about clinical scenarios. *American Journal of Psychiatry, 163,* 913–918.

Šupa, J. (2006). Sociální reprezentace duševně nemocného u budoucích profesionálních pracovníků jako proměnná v léčebném procesu. *Česká a slovenská psychiatrie, 102(6),* 299-306.

Prediktory subjektívne hodnotenej kvality života: sebahodnotenie, neuroticizmus a extraverzia[3]

Predictors of subjective assessment of quality of life: self-esteem, neuroticism and extraversion

Peter Babinčák, Zuzana Krnáčová
babincak@unipo.sk
Inštitút psychológie FF PU v Prešove

Abstrakt

Globálne sebahodnotenie spolu s osobnostnými vlastnosťami (extraverzia a neuroticizmus) predstavujú tradičné prediktory subjektívnej pohody, šťastia alebo spokojnosti so životom. Cieľom tejto štúdie bolo overiť ich prediktívnu silu, ak je kritériom subjektívne hodnotená kvalita života (SHKŽ), ktorá predstavuje hodnotenie oblastí života na stupnici dobrý-zlý. Výskumu sa zúčastnilo 201 respondentov v 5 vekových skupinách od 15 do 75 rokov. Boli použité nasledovné metodiky: Dotazník Subjektívne hodnotenej kvality života (Džuka, 2013), Rosenbergova škála sebahodnotenia (Rosenberg, 1965) a škály extraverzie a neuroticizmu osobnostného inventára NEO-FFI (Čermák, & Hřebíčková, 1996). V regresných analýzach sa ako prediktory SHKŽ presadili osobnostné vlastnosti extraverzie a neuroticizmu, v žiadnom z regresných modelov sa nepresadilo globálne sebahodnotenie. Prediktorom kognitívnej a fyzickej oblasti SHKŽ bola tiež veková kategória. Výsledky naznačujú, že konštrukt SHKŽ má odlišné vlastnosti ako ukazovatele tzv. psychologickej kvality života, kam patrí subjektívna pohoda, spokojnosť so životom a šťastie.

Kľúčové slová: subjektívne hodnotená kvalita života, subjektívna pohoda, osobnostné vlastnosti, globálne sebahodnotenie

Abstract

The overall self-esteem along with personality characteristics (extraversion and neuroticism) are traditional predictors of subjective well-being, happiness and life satisfaction. The objective of this study was to verify their predictive power when the criterion is subjectively assessed quality of life (SEQL), which represents an assessment of life on a good-bad scale. The participants were 201 respondents in five age groups between 15-75 years. The following methodologies were used: Questionnaire of the subjective assessment of

3 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0374-10

quality of life (Džuka, 2013), Rosenberg´s self-esteem scale (Rosenberg, 1965) and the scales of extraversion and neuroticism from the NEO-FFI personality inventory (Čermák, & Hřebíčková, 1996). Extraversion and neuroticism personality characteristics appeared as SEQL predictors in regression analyses, in none of the regression models overall self-esteem was registered. The age category appeared also as a predictor of cognitive and physical domains of SEQL. The results indicate that the SEQL construct has different characteristics than are indicators of the so-called psychological quality of life, which includes subjective well-being, life satisfaction and happiness.

Keywords: subjective assessment of the quality of life, subjective well-being, personality characteristics, overall self-esteem

Napriek určitým nejasnostiam pri definovaní konštruktu subjektívnej kvality života je možné v literatúre zaznamenať konsenzus ohľadne chápania tohto pojmu (Babinčák, 2013). Zhoda je v multidimenzionalite konštruktu, v dôraze na perspektívu osoby pri jej hodnotení a v štrukturovaní na fyzickú, psychologickú a sociálnu rovinu, spravidla doplnenú spirituálnym a ekonomickým rozmerom. Zároveň je však v literatúre prítomná konfúzia pojmu kvalita života s ďalšími príbuznými pojmami ako sú subjektívna pohoda, spokojnosť so životom, šťastie alebo so zdravím súvisiaca kvalita života (HRQOL). Prvé tri bývajú často označované ako psychologické koncepcie kvality života (Hnilicová, 2005). Mnohé tradičné miery deklarujúce hodnotenie kvality života v skutočnosti obsahujú položky dotazujúce sa na spokojnosť či pohodu, poprípade zdravotný stav (pozri napr. Džuka, 2013). Aby sme sa vyhli uvedeným nepresnostiam, v tejto štúdii vychádzame z Džukovho Multidimenzionálneho modelu subjektívne hodnotenej kvality života (SHKŽ), ktorý kvalitu života považuje za „multidimenzionálny konštrukt - subjektívne ohodnotenie významných oblastí života internej/osobnej a externej/neosobnej povahy na stupnici dobrý – zlý“ (Džuka, 2013, s.477). Kvalita života je v tejto definícii chápaná ako akosť, nie ako spokojnosť, pohoda alebo šťastie. Zvolená konceptualizácia umožňuje diferencovať medzi kvalitou života a ostatnými spomínanými konštruktami. Zároveň možno očakávať, že takto definovaná kvalita života bude mať oproti nim odlišné vlastnosti. K tradičným prediktorom spokojnosti so životom, subjektívnej pohody a šťastia patria extraverzia a neurotizicmus (pozri napr. Hřebíčková et al., 2010) a tiež sebahodnotenie (Malekiha, Abedi, & Baghban, 2012). Cieľom tohto výskumu bolo overiť, ako predikujú extraverzia, neuroticizmus a globálne sebahodnotenie subjektívne hodnotenú kvalitu života.

Metóda

Výskumu sa zúčastnilo 201 respondentov (príležitostný výber), 129 žien, 68 mužov v 5 vekových kategóriách (15-20 rokov: 47 osôb; 21-40 rokov: 51 osôb; 41-50 rokov: 33 osôb; 51-60 rokov: 33 osôb; 61-75 rokov: 36 osôb)4

Boli použité nasledovné metodiky:

Dotazník subjektívne hodnotenej kvality života (Džuka, 2013) - obsahuje 29 položiek hodnotiacich subškály Psychosociálna oblasť (α = .804), Kognitívna oblasť (α = .842), Fyzická oblasť (α = .873), Environmentálna oblasť (α = .767) a odpoveďovú stupnicu dobrý – zlý (Pr. Moje telesné zdravie je: 1 – veľmi zlé ... 5 – veľmi dobré).

Rosenbergova škála sebahodnotenia (Rosenberg, 1965) - 10 položková škála predstavuje zlatý štandard pri meraní globálneho sebahodnotenia (α = .781).

Škály extraverzie (α = .649) a neuroticizmu (α = .719) osobnostného inventára NEO FFI (Čermák, & Hřebíčková, 1996).

Štatistické spracovanie :

Premenné rod, veková kategória, globálne sebahodnotenie, extraverzia a neuroticizmus boli v dvoch blokoch vkladané ako prediktory do regresných modelov, kde kritériom boli jednotlivé subškály subjektívne hodnotenej kvality života. Použitá bola viacnásobná hierarchická lineárna regresia - metóda stepwise (Tabachnick, & Fidell, 2001)

Výsledky

Extraverzia a neuroticizmus sa presadili ako prediktory pre všetky oblasti SHKŽ s najvyšším percentom vysvetlenej variancie pre Psychosociálnu oblasť SHKŽ (19.9% pre extraverziu a 7.6% pre neuroticizmus). V prípade ostatných oblastí SHKŽ bolo vysvetlené len nízke percento variancie (pre extraverziu od 5.9% do 11.5%, pre neuroticizmus od 2.6% do 6.3%). S vyšším skóre extraverzie a nižším skóre neuroticizmu stúpali hodnoty SHKŽ. Extraverzia bola vo všetkých regresných modeloch lepším prediktorom ako neuroticizmus.

V žiadnom z regresných modelov sa nepresadilo ako prediktor globálne sebahodnotenie. Korelačné koeficienty sebahodnotenia a jednotlivých oblastí SHKŽ nepresiahli 0.1 a neboli štatisticky významné.

V prípade Fyzickej oblasti a Kognitívnej oblasti SHKŽ sa medzi prediktory zaradila aj veková kategória (15.0% resp. 5.9% variancie) a rod (5.6% variancie Fyzickej oblasti SHKŽ).

4 Nesúlad medzi celkovým počtom osôb a súčtom osôb v jednotlivých kategóriách je spôsobený chýbajúcimi údajmi o rode a veku

Vo Fyzickej oblasti SHKŽ boli vek a rod lepšími prediktormi ako osobnostné vlastnosti a sebahodnotenie. Vekové a rodové rozdiely pre uvedené oblasti SHKŽ boli overované 2-way ANOVOU.

Tabuľka 1 Regresné modely pre rod, vekovú kategóriu, extraverziu, neuroticizmus a globálne sebahodnotenie ako prediktory a subškály SHKŽ ako kritériá (akceptované modely: p < .05)

Prediktor	R	R^2change	b	T	P
Psychosociálna oblasť' (F_{total} (2,198) = 37.872; p<.000)					
Extraverzia	.446	.199***	.278	6.896	.000
Neuroticizmus	.526	.078***	-.171	-4.624	.000
(Constant)			27.821		
Kognitívna oblasť' (F_{total} (3,196) = 20.342; p<.000)					
Veková kategória	.244	.059**	-.410	-2.183	.030
Extraverzia	.418	.115***	.266	65.072	.000
Neuroticizmus	.487	.063***	-.186	-4.018	.000
(Constant)			23.790		
Fyzická oblasť' (F_{total} (4,191) = 25.127; p<.000)					
Veková kategória	.388	.150***	-.982	-5.127	.000
Rod	.454	.056***	-1.870	-3.314	.001
Extraverzia	.549	.096***	.265	4.955	.000
Neuroticizmus	.587	.043**	-.169	-3.536	.001
(Constant)			24.749		
Environmentálna oblasť' (F_{total} (2,198) = 9.186; p<.000)					
Extraverzia	.242	.059**	.148	3.314	.001
Neuroticizmus	.291	.026*	-.098	-2.388	.018
(Constant)			26.109		

Poznámka: *** znamená p<.001; ** znamená p<.01; * znamená p<.05;

Rozdiely vo Fyzickej oblasti SHKŽ na základe veku (F=10.349***) a rodu (F=13.318***) znázorňuje graf 1. V kognitívnej oblasti SHKŽ bola signifikantná interakcia veku a rodu (F=2.562*) znázornená v grafe 2.

So stúpajúcim vekom klesali hodnoty fyzickej i kognitívnej kvality života, muži mali vyššie priemerné hodnoty v týchto oblastiach oproti ženám s výnimkou vekovej kategórie 60-75, kde bol zaznamenaný rozdiel opačný.

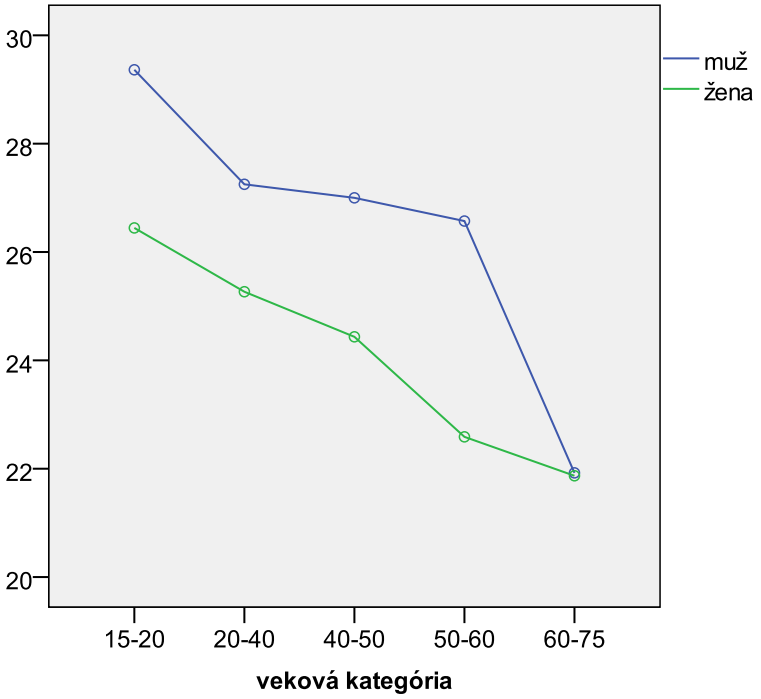

Graf 1 Rozdiely na základe veku a rodu pre fyzickú oblasť SHKŽ

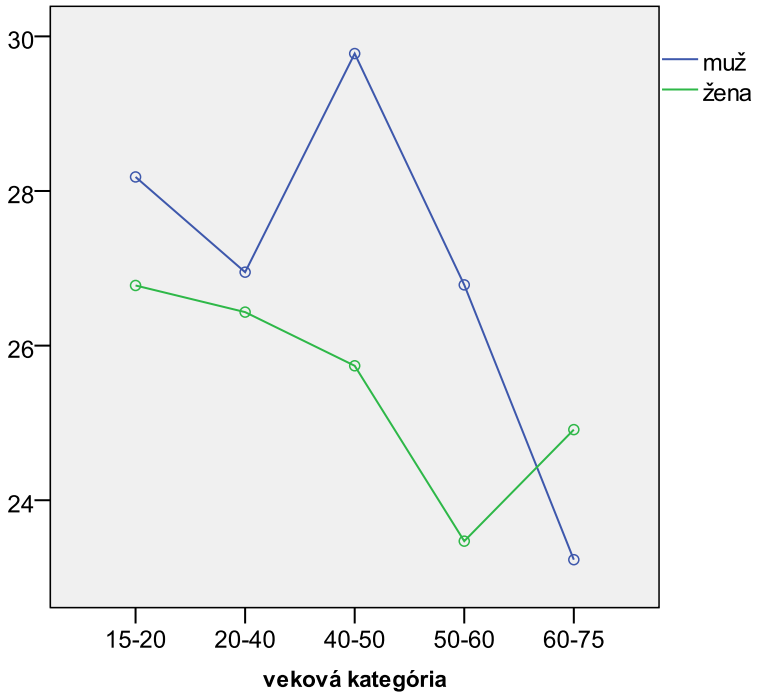

Graf 2 Rozdiely na základe veku a rodu pre kognitívnu oblasť SHKŽ

Diskusia a závery

V tomto výskume bol na hodnotenie kvality života bol použitý nový nástroj. Metodika SHKŽ umožňuje merať subjektívne hodnotenú kvalitu života ako akosť na stupnici dobrý - zlý. Tým sa predchádza prekrývaniu pojmov kvalita života a subjektívna pohoda/spokojnosť/šťastie. Vzhľadom k odlišnosti týchto konštruktov sme očakávali aj odlišné vlastnosti z hľadiska štruktúry ich prediktorov.

Viaceré výskumy poukazujú na súvislosti medzi osobnostnými vlastnosťami extraverziou a neuroticizmom a subjektívnou pohodou, spokojnosťou a šťastím (napr. de Neve, & Cooper, 1998, Meliksah, & Weitekamp, 2007, Holder, & Klassen, 2010, Diener & Seligman, 2002, Cheng, & Furnham, 2001, Hřebíčková at al., 2010). K ďalším dobre zdokumentovaným prediktorom pohody, spokojnosti a šťastia patrí globálne sebahodnotenie (pozri napr. Malekiha, Abedi, & Baghban, 2012). Joshanloo a Afshari (2009) dokonca uvádzajú, že sebahodnotenie je významnejším prediktorom životnej spokojnosti než ostatné osobnostné rysy a overili aj mediátorový vplyv sebahodnotenia (vplyv osobnostných vlastností na spokojnosť so životom je sprostredkovaný sebahodnotením). Na rozdiel od demografických a situačných premenných, premenné osobnosti tvoria veľkú časť variancie individuálnych rozdielov v úrovni šťastia, až 40 –50 % (Diener et al., in Tkach & Lyubomirsky, 2006).

V našom výskume sme k obdobným výsledkom nedospeli. V regresných modeloch sa globálne sebahodnotenie nepresadilo ako prediktor pre žiadnu oblasť SHKŽ. Tento poznatok najvýraznejšie diferencuje vlastnosti SHKŽ v porovnaní so subjektívnou pohodou, spokojnosťou a šťastím z hľadiska ich súvislosti k premenným osobnosti. Zároveň boli percentá vysvetlenej variancie SHKŽ v prípade extraverzie a neuroticizmu nižšie, ako to uvádzajú v autori v podobných výskumoch.

Zaznamenané výsledky podporujú predpoklad o odlišných vlastnostiach SHKŽ v porovnaní so subjektívnou pohodou/spokojnosťou/šťastím. SHKŽ nie je charakteristikou osoby, nehodnotí emocionálny stav osoby ani mieru jej spokojnosti so životom a rôznymi jeho aspektami, nie je vlastnosťou indivídua, ale vypovedá o osobou ohodnotenej kvalite-akosti v dôležitých oblastiach života (pozri podrobnejšie Džuka, 2013).

Okrem extraverzie a neuroticizmu sa v regresných modeloch presadili aj demografické premenné. Vo fyzickej oblasti SHKŽ vysvetlili väčšiu časť variancie v porovnaní s osobnostnými premennými veková kategória a rod. Hodnoty fyzickej SHKŽ klesali s vekom a boli nižšie u žien. V kognitívnej oblasti SHKŽ bola zaznamenaná interakcia veku a rodu,

hodnoty kvality života s vekom klesali avšak u mužov bol zaznamenaný nárast vo vekovej kategórii 40-50 rokov. Táto predstavuje najmä u mužov najproduktívnejšie obdobie v kariérnom vývine, kedy sú pracovné výkony pravdepodobne asociované s dobrým fungovaním v kognitívnej oblasti. U žien nastal nárast vo vekovej kategórii 60-75 rokov. Uvedený výsledok nie je ľahké jednoducho interpretovať a vyžaduje ďalšie preskúmanie.

Za obmedzenia výskumu možno považovať príležitostný výberu vzorky a nezahrnutie premenných subjektívnej pohody do výskumu; výsledky považujeme za predbežné a motivujúce k ďalšiemu skúmaniu.

V kontexte zaznamenaných výsledkov sa konštrukt subjektívne hodnotenej kvality života javí byť dobrou alternatívou k doposiaľ známym a používaným koncepciám subjektívnej kvality života. Nástroj na jej meranie ponúka možnosti prekonať obmedzenia tradičných mier subjektívnej kvality života a možno ho odporučiť pre ďalšie využitie vo výskume.

Použitá literatúra

Babinčák, P. (2013). Meranie kvality života: analýza prehľadových štúdií vo vybraných databázach. *Československá psychologie*, 57, 358-371.

Čermák, I. & Hřebíčková, M. (1996). Vnitřní konzistence české verze dotazníku NEO-FFI. *Československá psychologie*, 40, 208-216.

Cheng, H., & Furnham, A. (2001). Attributional style and personality as predictors of happiness and mental health. *Journal of Happiness Studies*, 2, 307 – 327.

DeNeve, K., & Cooper, H. (1998). The Happy Personality: A Meta – Analysis of 137 Personality Traits and Subjective Well – Being. *Psychological Bulletin*, 124 (2), 197 – 229.

Diener, E., & Seligman, M. (2002). Very happy people. *Psychological science*, 13 (1), 81 – 84.

Džuka, J. (2013). Multidimenzionálny model subjektívne hodnotenej kvality života – výsledky predvýskumu. *Československá psychologie*, 57, 474-487.

Hnilicová, H. (2005). Kvalita života a její význam pro medicínu a zdravotnictví. In J. Payne et al..(eds.), *Kvalita života a zdraví* (s.205-216). Praha: Triton.

Holder, M. D., & Klassen, A. (2010). Temperament and Happiness in Children. *Journal of Happiness Studies*, 11, 419 – 439.

Hřebíčková, M., Blatný, M., & Jelínek, M. (2010). Osobnost jako prediktor osobní pohody v dospělosti. *Československá psychologie*, 54 (1), 31 – 41.

Joshanloo, M., & Afshari, S. (2009). Big Five Personality Traits and Self – Esteem as Predictors of Life Satisfaction in Iranian Muslim University Students. *Journal of Happiness Studies*, 12, 105 – 113.

Malekiha, M., Abedi, M. R., & Baghban, I. (2012). Personality, Self-esteem predictors of happiness and depression among High School Student in Iran. *Interdisciplinary journal of contemporary research in business*, 3, (10), 569 – 580.

Meliksah, D., & Weitekamp, L. A. (2007). I am so happy, cause today I found my friend: friendship and personality as predictor of happiness. *Journal of Happiness Studies*, 8, 181 – 211.

Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2001). *Using Multivariate Analysis*. Boston: Allyn and Bacon.

Tkach, Ch., & Lyubomirsky, S. (2006). How do people pursue happiness? Relating personality, happiness – increasing strategies, and well – being. *Journal of Happiness Studies*, 7, 183–225.

Rozhodovanie a kognitívne vyčerpanie: efekt referenčného bodu a efekt kompromisu[5]

Decision making and cognitive depletion: reference-dependence effect and compromise effect

Viera Bačová[1], Janka Staníková[2]

viera.bacova@savba.sk, janka.stanikova@gmail.com

[1] Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

[2] Ústav aplikovanej psychológie, FSEV UK, Bratislava

Abstrakt

V experimentoch s dospelými účastníkmi (n=80, priem.vek 32 rokov) s VŠ vzdelaním sme skúmali vzájomné pôsobenie dvoch systémov rozhodovania v situácii kognitívneho vyčerpania. Kognitívne vyčerpaní ľudia mali tendenciu spoliehať na jednoduchý automatický systém 1 oproti kognitívne nevyčerpaným ľuďom, ktorí do procesu rozhodovania zapojili presnejší a rozvážnejší systém 2. Výsledky experimentu 1 ukázali, že kognitívne vyčerpaní participanti boli pri rozhodovaní ovplyvnení referenčným bodom viac než kognitívne nevyčerpaní participanti. Výsledky experimentu 2 naznačili trend, že kognitívne nevyčerpaní participanti pri rozhodovaní brali do úvahy viaceré atribúty alternatív, čo sa prejavilo ako vyššia tendencia voliť si strednú alternatívu z troch ponúknutých možností (efekt kompromisu) v porovnaní s kognitívne vyčerpanými participantmi. Výsledky sa zhodujú s predošlými štúdiami vplyvov kontextu a rozhodovania.

Kľúčové slová: rozhodovanie, kognitívne vyčerpanie, efekt referenčného bodu, efekt kompromisu

Abstract

In experiments with adult participants (n=80; mean age 32 years) with higher education we examined the effects of interplay of two systems of decision-making in situation of cognitive depletion. The cognitive depleted participants tended to rely on simple automatic system 1 compared to the non-depleted participants who engaged in decision-making using more precise and deliberative system 2. The results of experiment 1 showed that the cognitive depleted participants were influenced by the reference point in their choices more than the non-depleted participants. The results of experiment 2 indicated a trend that the non-depleted

5 Príspevok bol podporený výskumným grantom VEGA 2/0154/13 „Sociálne vplyvy v individuálnom rozhodovaní“.

participants made a trade-off decision taking into account several attributes in their choices - they show a higher tendency to choose the middle option (compromise effect) compared to the cognitively depleted participants. The results are consistent with the previous research studies of context effects and decision-making.

Keywords: decision-making, cognitive depletion, reference-dependence effect, compromise effect

V ľudskej kognícii operujú dva mentálne systémy, ktoré rôznym spôsobom spracovávajú informácie z okolia (Sloman, 1996). Systém 1 operuje automaticky, bez vedomého pričinenia. Je rýchly, asociatívny, holistický, automatický, nenáročný a neuvedomovaný. Pracuje autonómne, nevyžaduje pracovnú pamäť ani mentálnu námahu a je výkonnejší. Okrem toho kontextualizuje problém, ktorým sa zaoberá. Systém 2 je pomalý, analytický, kontrolovaný, náročný, uvedomovaný a založený na pravidlách. Problémy, ktoré rieši, dekontextualizuje. Okrem toho vyžaduje pracovnú pamäť, vynaloženie vôle, zámerné úsilie a seba-kontrolu (Stanovich & West, 2000).

Systém 1 je pracovným modom našej mysle. Zapojiť do činnosti Systém 2 vyžaduje značné mentálne úsilie, podobne ako zohľadňovať výsledky tohto systému (Sloman, 1996). Systém 1 je náchylnejší generovať rýchle a viac chybové závery v porovnaní so Systémom 2, ktorý generuje menej predpojaté a triezve závery. Keďže však tieto dva spôsoby práce našej mysle operujú v jednom mozgu, môže dochádzať k situáciám, kedy systémy pre totožný problém generujú odlišné výsledky (Sloman, 1996; Stanovich & West, 2000).

Zdrojom energie pre všetky mentálne operácie našej mysle je mentálny výkonný zdroj (Baumeister, Bratslavsky, Muraven, & Tice, 1998). Operácie Systému 1 vyčerpávajú tento zdroj menej. Operácie Systému 2 (zahrňuje vôľu, seba-kontrolu a uvážlivosť) vyčerpávajú energiu mentálneho zdroja oveľa viac (Baumeister a kol., 1998; De Neys, 2006). Vyčerpanie vnútorného zdroja (vyčerpania ega, resp. kognitívne vyčerpanie), má negatívny dopad na nasledujúce mentálne činnosti a seba-kontrolu (Pocheptsova, Amir, Dhar, & Baumeister, 2009).

Baumeister a kol. (1998) a Baumeister, Sparks, Stillman a Vohs (2008) zistili, že v stave kognitívneho vyčerpania pracovali jednotlivci v Systéme 1 a neboli schopní evokovať k činnosti Systém 2. Kognitívne vyčerpanie ovplyvňuje aj výber rozhodovacej stratégie. Keďže mentálny rezervoár je v stave kognitívneho vyčerpania prázdny, jednotlivec nemá

zdroje na zámerné úsilie a sebakontrolu. To znamená, že v stave kognitívneho vyčerpania jednotlivec nie je schopný zapojiť do rozhodovania Systém 2 (Pocheptsova a kol., 2009).

Naše rozhodovanie ovplyvňuje kontext, v ktorom sa odohráva. Vnímame veci, udalosti, pocity, zážitky, názory atď. vždy vo vzťahu k okoliu a posudzujeme ich len na základe porovnania. A radšej porovnávame veci, ktoré sa dajú porovnať ľahko, pretože vtedy pracujeme v nenáročnom Systéme 1. Pri porovnávaní vlastností ich posudzujeme vo vzťahu k referenčnému bodu, ktorý možno chápať ako štandard alebo ako „bod nula“. Porovnávané záležitosti vnímame ako pozitívne, ak sú „lepšie“ ako bod nula, a ako negatívne, ak sú „horšie“ ako referenčný bod (Tversky & Kahneman, 1991).

Niektoré zostavy alternatív voľby nás vedú k takému porovnávaniu, ktoré predvídateľne ovplyvňuje našu voľbu. Tieto ovplyvnenie sú veľmi dôležité. Vypovedajú o procesoch nášho rozhodovania a tiež o tom, ako možno naše rozhodnutie a manipulovať. Efekty kontextu (atraktivity, kompromisu a podobnosti) sú predmetom intenzívneho skúmania (Simonson, 1989; Simonson & Tversky, 1992; v slovenčine pozri Bačová, 2013, 2014).

Systém 1 problém nášho rozhodovania silne kontextualizuje, berie do úvahy viacero premenných prostredia a úlohy, a to aj tie, ktoré nesúvisia s problémom (Stanovich & West, 2000). Ak pracujeme v Systéme 1, kontext nás ovplyvňuje viac a preto viac podliehame efektom kontextu.

Z uvedených teórií možno vyvodiť prepojenia medzi prácou Systému 1 a Systému 2 a tým, ako naše voľby ovplyvňuje kontext a vyčerpanie našich výkonných zdrojov. Pocheptsova a kol. (2009) potvrdzujú, že kognitívne vyčerpanie zvyšuje podiel intuitívneho usudzovania a znižuje podiel deliberatívneho spracovania alternatív pri uskutočňovaní volieb. Títo autori tiež overili, že vyčerpanie zdrojov zvyšuje vplyv referenčného bodu, znižuje efekt kompromisu a zvyšuje efekt atraktivity. Niektoré z experimentov Pocheptsovej a kol. (2009) sme s miernymi úpravami replikovali, postup a výsledky uvádzame v ďalšom texte.

Metódy a výsledky

Experimenty sme uskutočnili s 80 účastníkmi, členmi amatérskeho športového klubu v Bratislave, vo veku 24 až 59 rokov, priemerný vek 32 rokov. Všetci mali univerzitné vzdelanie a v čase výskumu boli zamestnaní. Vytvorili sme dve rovnocenné skupiny (experimentálnu a kontrolnú) tým, že sme účastníkov priradili do skupín párovaním na základe ich veku, rodu, rodinného stavu a povolania. Pre meranie účinkov experimentálneho

zásahu (kognitívneho vyčerpania) na rozhodovanie (úlohu voľby) boli obe skupiny rozdelené na polovicu náhodným pridelením. Údaje sme získavali s každým účastníkom individuálne. Výkon celého experimentu trval približne 5 minút. Po ukončení rozhodovacej úlohy bola účastníkom poskytnutá informácia o cieľoch experimentu.

V experimente 1 sme overovali hypotézu, že kognitívne vyčerpaní participanti budú pri rozhodovaní viac ovplyvnení referenčným bodom (budú viac používať Systém 1). Najskôr sme navodili kognitívne vyčerpanie podaním nekongruentnej verzie Stroopovho testu u polovici participantov experimentálnej (ES) a kontrolnej skupiny (KS). Druhá polovica participantov ES a KS absolvovala nenáročnú, kongruentnú verziu Stroopovho testu, ktorá ich nevyčerpala.

Obr. 1 Dve verzie rozhodovacej úlohy v prvom experimente

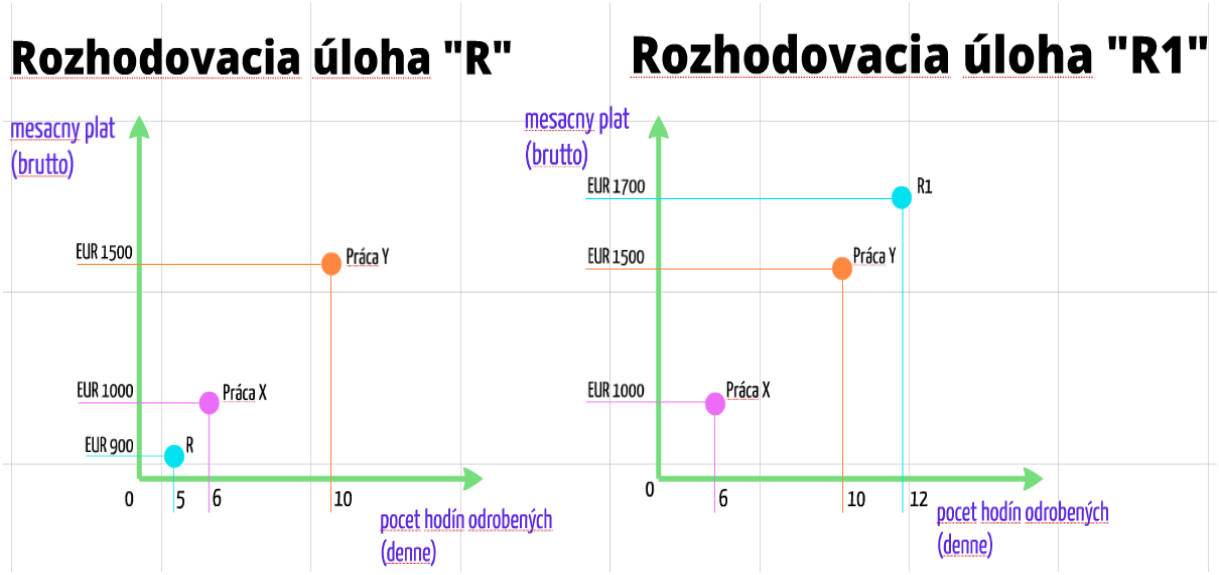

ES a KS potom riešili dve rozhodovacie úlohy s posunom referenčného bodu na zachytenie zmeny v ich rozhodovaní (Obr. 1). Obe úlohy vyžadovali voľbu medzi prácou X a prácou Y, pričom polovica participantov hypoteticky už mala prácu R, druhá polovica prácu R1, v ktorej už pracovali (referenčný bod). Tab. 1 uvádza výsledky voľby alternatív. Výsledky chí kvadrát testu pre prvú výskumnú hypotézu ukázali štatisticky významný rozdiel medzi skupinami v rozhodovaní (x^2 (1, 80) = 4.27, $p < 0.05$). Okrem toho tí participanti, ktorí absolvovali nekongruentnú verziu Stroopovho testu, boli štatisticky významne pomalší a urobili štatisticky významne viac chýb v tomto texte oproti participantom, ktorí absolvovali kongruentnú verziu Stroopovho testu.

Tab. 1 Voľby alternatív v experimentálnej a kontrolnej skupine v prvom experimente

		Kognitivne vyčerpaná skupina (N = 40)		*Kontrolná skupina (N = 40)*	
		Práca X	**Práca Y**	**Práca X**	**Práca Y**
REFERENČNÝ BOD		*6 hodín; 1 000 €*	*10 hodín; 1 500 €*	*6 hodín; 1 000 €*	*10 hodín; 1 500 €*
Referenčný bod R:	*5 hodín & 900 €*	65%	35%	25%	75%
Referenčný bod R1:	*12 hodín & 1 700 €*	20%	80%	25%	75%
Veľkosť efektu závislosti na referenčnom bode		**45%**		**0%**	

V experimente 2 sme overovali hypotézu, že kognitívne nevyčerpaní participanti budú v zostave troch možností voliť strednú možnosť viac než kognitívne vyčerpaní participanti. Najskôr polovica participantov ES a KS absolvovala nekongruentnú verziu Stroopovho testu s navodením kognitívneho vyčerpania. Druhá polovica ES a KS absolvovala nenáročnú, kongruentnú verziu Stroopovho testu. ES a KS potom riešili úlohu, ktorá požadovala voľbu z troch možností tabletov s rôznymi parametrami (operačná pamäť, procesor, cena). V dvoch obmenách rozhodovacej úlohy sa jedna možnosť objavila raz ako kompromis (stredná voľba) a raz ako extrémna voľba (Obr. 2).

Obr. 2 Dve verzie rozhodovacej úlohy v druhom experimente

Rozhodovací problém A

	RAM	**CPU**	**Cena (s DPH)**
tablet a	1 GB	1.2 GHz	EUR 170
tablet b	1.5 GB	1.5 GHz	EUR 320
tablet c	2 GB	1.6 GHz	EUR 440

Rozhodovací problém B

	RAM	**CPU**	**Cena (s DPH)**
tablet b	1.5 GB	1.5 GHz	EUR 320
tablet c	2 GB	1.6 GHz	EUR 440
tablet d	3 GB	1.9 GHz	EUR 600

V experiment 2 ES volila kompromis v 58% podiele oproti KS, ktorá volila kompromis v 75% podiele. Opačný trend je prítomný, keď ES volila extrémnu voľbu v 70% podiele oproti KS, ktorá volila kompromis v 53% podiele (Tab. 2). Hoci výsledky chí kvadrát testu pre druhú výskumnú hypotézu nepreukázali štatisticky významný rozdiel medzi skupinami v rozhodovaní (x^2 = (1, 60) = 6.05, p = 0.20), ďalšie výsledky naznačujú trend efektu kompromisu.

Tab. 2 Voľby alternatív v experimentálnej a kontrolnej skupine v druhom experimente

Kontrolná skupina		**Experimentálna skupina**	
Kognitívne nevyčerpaná skupina		*Kognitívne vyčerpaná skupina*	
„b" ako kompromis	**75%**	*„b"* ako kompromis	**58%**
„b" ako extrémna možnosť	**53%**	*„b"* ako extrémna možnosť	**70%**

Zaujímavé bolo tiež zdôvodňovanie svojej voľby participantmi. Výsledky chí kvadrát testu ukázali významný rozdiel medzi skupinami v dôvodoch, ktoré uvádzali pre svoju voľbu (x^2 (1, 80) = 7.52, p < 0.05.). ES uviedla ako dôvod svojho rozhodnutia v 37,5% kompromis medzi atribútmi, v 35% kvalitu tabletu a v 27% cenu tabletu. KS uviedla ako dôvod svojho rozhodnutia v 45% cenu, v 10% kvalitu a v 45% participanti zdôvodnili svoju voľbu ako kompromis medzi atribútmi.

Diskusia a záver

Potvrdenie prvej hypotézy nám dovoľuje konštatovať, že kognitívne vyčerpanie participantov v experimente zvýšilo v ich rozhodovaní ich závislosť na Systéme 1. Efekt referenčného bodu sa viac prejavil v rozhodovaní kognitívne vyčerpaných participantov. Druhá výskumná hypotéza nebola potvrdená, môžeme však uvažovať o naznačení trendu, že kognitívne nevyčerpanie umožňuje pri rozhodovaní naďalej používanie Systému 2. Efekt kompromisu, ktorý vyžaduje zapojenie Systému 2, sa viac prejavil u kognitívne nevyčerpaných participantov než u vyčerpaných participantov.

Výsledky experimentov osvetľujú mechanizmy vplyvu kontextu na voľbu a účinky kognitívneho vyčerpania na voľbu. Ukazujú, že dôsledky vyčerpania zdrojov sa neobmedzujú len na aktivity seba-kontroly, ale aj na rozhodovanie.

Ako spotrebitelia musíme často zvládať komplexné rozhodovanie so širokou ponukou alternatív. Pre optimálnu voľbu musíme porovnávať hodnoty viacerých atribútov u viacerých produktov. Zložitosť týchto rozhodovaní už sama o sebe môže viesť ku kognitívnemu

vyčerpaniu. Výsledky viacerých experimentov, vrátane našich, naznačujú, že keď sú ľudia vyčerpaní, budú pasívni a/alebo urobia viac impulzívnych rozhodnutí. Avšak kognitívne vyčerpanie má dôsledky aj v iných činnostiach: v stave vyčerpania ega môže znížená schopnosť kognitívnej seba-kontroly vyústiť do nežiaduceho a maladaptívneho správania (napr. agresie). Poznanie a boj proti vyčerpaniu ega, a tým proti zníženiu seba-kontroly, môže byť prínosné nielen v našom rozhodovaní, ale aj v iných reálnych životných situáciách.

Použitá literatúra

Bačová, V. (2013). Preferencie a efekt atraktivity v rozhodovaní. In R. Masaryk (ed.), *Rozhodovanie a usudzovanie V. Sociálne vplyvy v rozhodovaní* (p. 45-68). Bratislava. Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Bačová, V. (2014). Vplyvy kontextu na rozhodovanie a ich marketingové využitie: ako zostava ponuky ovplyvňuje voľbu. In: *Psychológia práce a organizácie 2014* (p. 8-15). Košice. Spoločenskovedný ústav SAV.

Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Muraven, M., & Tice, D. M. (1998). Ego depletion: Is the active self a limited resource? *Journal of Personality and Social Psychology, 74,* 1252-65.

Baumeister, R. F., Sparks, E. A., Stillman, T. F., & Vohs, K. D. (2008). Free will in consumer behavior: Self-control, ego depletion, and choice. *Journal of Consumer Psychology,* 18:4–13.

De Neys, W. (2006). Dual processing in reasoning: two systems but one reasoner. *Psychological Science*, 17, 428-33.

Pocheptsova, A., Amir, O., Dhar, R., & Baumeister, R.F. (2009). Deciding without resources: resource depletion and choice in context. *Journal of Marketing Research*, 46(3), 344-55

Simonson, I. & Tversky, A. (1992). Choice in context: tradeoff contrast and extremeness aversion. *Journal of Marketing Research*, 29(3), 281-95.

Simonson, I. (1989). Choice based on reasons: the case of attraction and compromise effects, *Journal of Consumer Research*, 16, 158-74.

Sloman, S. A. (1996). The empirical case for two systems of reasoning. *Psychological Bulletin*, 119(1), 3–22.

Stanovich, K. E., & West, R. F. (2000). Individual differences in reasoning: implications for the rationality debate. *Behavioral and Brain Sciences*, 23, 645–65.

Tversky, A., & Kahneman, D. (1991). Loss aversion in riskless choice: a reference-dependent model. *Quarterly Journal of Economics*, 106(4), 1039–61.

Interakčný štýl riaditeľa[6]

Interaction style of principal

Ivana Barqawi, Lucia Gálová

ivana.barqawi@nucem.sk; lucia.galova@nucem.sk

Národný ústav certifikovaných meraní vzdelávania, Bratislava

Abstrakt

V príspevku sa zaoberáme osobou riaditeľa školy z pohľadu jeho interakčných štýlov. Na vzorke vybraných stredných odborných škôl a gymnázií (N = 35) sme použili Dotazník interakčného štýlu riaditeľa DIŠR-U, ktorý bol preložený a adaptovaný z pôvodného dotazníka QPI – The Questionnaire on Principal Interaction. Učitelia všetkých škôl (N = 933) pomocou neho hodnotili interakciu riaditeľa v škole. Získaných 8 interakčných štýlov sme čiastočne overili pomocou výsledkov dotazníka OCDQ-RS, ktorý vypĺňali rovnakí učitelia (N = 933). Zisťovali sme vzťah medzi interakčnými štýlmi riaditeľa a študijným prospechom žiakov (r = - 0,514; 0,540). Cieľom príspevku je poukázať na dôležitosť interakcie riaditeľa v škole vzhľadom k prospechu žiakov a spokojnosti učiteľov.

Kľúčové slová:interakčný štýl riaditeľa, prospech

Abstract

This paper elaborates on interaction styles of schools principal. The questionnaire of principal's interaction style (DIŠR - U) was used on the sample of secondary grammar schools and vocational schools (N=36). DIŠR -U was translated and adapted from the original Questionnaire on Principal Interaction (QPI). Teachers from the schools (N=933) assessed the interaction of principal at school. Eight interaction styles were partially validated with the data from OCDQ-RS, which was administered on same sample (N = 933). We investigate the relationship between principals' Interaction style and GPA of their students. The aim of the paper is to point at the importance of principals' interaction style with respect to students' achievement and teachers' satisfaction.

Keywords: principal style of interaction, achievement

6 ESF, ŠR: Zvyšovanie kvality vzdelávania na základných a stredných školách s využitím elektronického testovania. ITMS kód projektu: 26140130030; 26110130546

Úvod

„Nekomunikovať je nemožné“, tak znie jedná z hlavných axióm P. Watzlawicka a kolegov z Inštitútu mentálneho výskumu z Palo Alto (Watzlawick, Beavin, Jackson, 1967). Táto axióma je uplatniteľná aj v školskom prostredí, kde dochádza k neustálym interakciám a to najmä medzi učiteľmi a žiakmi. Nemenej dôležitou je však aj interakcia medzi riaditeľom a učiteľmi, ktorej sa v poslednej dobe dostáva viac pozornosti aj v našich podmienkach7.

Cez optiku systémového poňatia, najdôležitejším faktorom, ktorý triedu (systém) formuje a zároveň udržuje v chode, je sieť vzťahov medzi jednotlivými elementmi systému, pričom dané vzťahy sa realizujú prostredníctvom interpersonálneho správania (Lukas, 2005). Interpersonálne správanie je „súbor registrovateľných, verbálne i nonverbálne vyjadrených, vedome i nevedome motivovaných prejavov človeka voči reálne existujúcemu, či ideálnemu subjektu“ a „súbor týchto prejavov je vždy výsledkom dynamického spolupôsobenia vonkajších situačných vplyvov a vnútorných, relatívne stálych, sociálne významných vlastností osobnosti“ (Mlčák, 1996, s. 152).

Interakčný štýl riaditeľa môžeme vymedziť ako jeho „relatívne stabilnú charakteristiku“ (Gavora, Mareš, Den Brok, 2003), ktorá tvorí ústrednú zložku roly riaditeľa. Výskumy prezentované rôznymi výskumníkmi sa zhodujú, že samotný vzťah medzi riaditeľom a učiteľom súvisí s efektivitou školy, rozvojom učiteľov, motiváciou učiteľov, výkonom žiakov, pozitívnou školskou klímou či spokojnosťou učiteľov (Kremer-Hayon, Wubbels, 1993).

Diagnostika interakčného štýlu riaditeľa je možná prostredníctvom dotazníka QPI (Questionnaire on Principal Interaction) autorov Kremer-Hayon, a Wubbels (1993), ktorý vychádza z dotazníka QTI (Questionnaire on Teacher Interaction). Daný dotazník je aplikáciou Learyho modelu interpersonálneho správania na školské prostredie. V našom prostredí nebol daný dotazník použitý v relevantných zdrojoch a preto cieľom príspevku je informovanie o zistených interakčných štýloch riaditeľov, pokračovaní výskumu a o prvých krokoch validizácie dotazníka.

---

7 V rámci projektu NÚCEMu - E-test: Zvyšovanie kvality vzdelávania na základných a stredných školách s využitím elektronického testovania sa výskumný tím zaoberá prepojením kognitívnych a nonkognitívnych meraní, kde práve interakčný štýl riaditeľa je jedným z nonkognitívnych meraní

Metódy

Do výskumu bolo zapojených 35 škôl. Výskumnú vzorku tvorilo 933 učiteľov, z toho 691 žien, 191 mužov a 51 respondentov pohlavie neuviedlo. Išlo o 18 gymnázií (389 učiteľov) a 17 stredných odborných škôl (544 učiteľov), ktoré zahŕňali obchodné akadémie, stredné odborné školy či zdravotnícke školy. Počet zapojených učiteľov v jednotlivých školách varioval od 7 po 92, v závislosti od veľkosti školy, pričom percento zapojených učiteľov nekleslo pod 75 %. Testovanie sa uskutočnilo v období máj-jún 2012 formou pero-papier.

Použitý bol dotazník OTI (Questionnaire on Principal Interaction) autorov Kremer-Hayon, a Wubbels (1993), ktorý bol preložený dvojicou Vasiľová, Kopáčik v roku 2012. Preklad daného dotazníka spĺňal štandardný postup. Dotazník obsahuje 62 výrokov. Odpovede sú na Likertovej škále od nikdy po vždy. Výsledkom je cirkumplex ôsmich typov riaditeľa: Organizátor, Pomáhajúci, Chápajúci, Vedúci k zodpovednosti, Neistý, Nespokojný, Namietajúci a Prísny.

Pre proces validizácie boli použité vybrané škály (ústretovosť, direktivita) dotazníka Klímy pedagogického zboru OCDQ-RS (Hoy, Kottkamp, 1991) v slovenskom preklade. Dotazník bol vyplnený v rovnakom čase rovnakými učiteľmi, ktorí vypĺňali aj dotazník interakčného štýlu riaditeľa QPI.

Pre overenie súvislosti medzi interakčným štýlom riaditeľom a výkonom žiaka boli zaznamenané známky žiakov danej školy v prvom a druhom polroku 2. ročníka na strednej škole a to zo slovenského jazyka a literatúry, z matematiky, zo správania a celkový prospech. Dáta boli spracovávané štatistickým programom SPSS 19.0 s dôrazom na použitie relevantných štatistických analýz.

Výsledky

K procesu validizácie dotazníka QPI sme okrem iných metód využili dimenzie dotazníka Klímy pedagogického zboru, ktorý bol administrovaný súbežne s dotazníkom QPI. Dimenzie, ktoré sa týkali osoby riaditeľa, sme extrahovali a vypočítali korelácie. V tabuľke 1 je zobrazená korelačná matica výsledkov. Štatisticky a vecne významne spolu kladne korelujú dimenzia ústretovosť z dotazníka OCDQ-RS a dimenzie Organizátor, Pomáhajúci, Chápajúci (sú považované za pozitívne interakčné štýly). Negatívne s touto dimenziou štatisticky a vecne významne korelujú dimenzie Neistý, Nespokojný a Majúci námietky (negatívne

interakčné štýly). Naopak, s dimenziou Direktivita z dotazníka OCDQ-RS kladne štatisticky a vecne významne korelujú štýly Nespokojný, Majúci námietky a Prísny (negatívne vnímané štýly) a negatívne štatisticky a vecne významné korelujú štýly Organizátor, Pomáhajúci, Chápajúci a Vedúci k samostatnosti (pozitívne vnímané štýly). Okrem štatistického overovanie validity dotazníka QPI sme absolvovali aj osobné stretnutia a rozhovory s niektorými učiteľmi skúmaných škôl, ktorí hodnotili riaditeľa a s riaditeľmi, ktorí boli hodnotení. Počas týchto rozhovorov, ktoré sa konali niekoľko mesiacov po tom, čo riaditelia výsledky dostali, sme overovali ich zodpovedanie skutočnosti, čo sa nám vo všetkých prípadoch potvrdilo. Rozhovory sme realizovali neskôr, aby mali riaditelia, ktorých výsledky prekvapili, čas na ich spracovanie.

Tabuľka 1: Korelácie medzi dimenziami dotazníka OCDQ-RS týkajúcimi sa riaditeľa a dimenziami dotazníka QPI.

	ÚSTRETOVOSŤ	DIREKTIVITA
ORGANIZÁTOR	,887**	-,399*
POMÁHAJÚCI	,833**	-,507**
CHÁPAJÚCI	,828**	-,666**
VEDÚCI K SAMOSTATNOSTI	,143	-,528**
NEISTÝ	-,718**	,083
NESPOKOJNÝ	-,825**	,639**
MAJÚCI NÁMIETKY	-,544**	,689**
PRÍSNY	-,331	,793**

* p<0.05; ** p<0.01

Výsledky všetkých skúmaných riaditeľov sme spriemerovali na získanie profilu priemerného riaditeľa, ktorý slúžil ako referenčná hodnota. Ukázalo sa (Tabuľka 2), že najvýraznejšie boli zastúpené dimenzie chápané ako pozitívne, a to: Organizátor, Pomáhajúci, Chápajúci a Vedúci k samostatnosti, takisto bola silne zastúpená aj dimenzia Prísny. Menej výrazne boli zastúpené dimenzie vnímané učiteľmi skôr negatívne, a to: Majúci námietky, Nespokojný a Neistý. Najvýznamnejšie zastúpené štýly sú charakterizované dominanciou a blízkosťou, najmenej zastúpené štýly sú charakterizované submisivitou a odťažitosťou (Obrázok 1).

V závislosti od pohlavia riaditeľa sa ukázali štatisticky významné, ale vecne slabé rozdiely medzi hodnotením riaditeľov a riaditeliek. Ženy dosahovali vyššie hodnoty v dimenziách: chápajúci, pomáhajúci a organizátor, muži boli hodnotení štatisticky významne vyššie, no s malým efektom v dimenziách: neistý, nespokojný a namietajúci. Hodnotenie štýlov vedenia riaditeľa v závislosti od pohlavia hodnotiteľa (učiteľa) bolo štatisticky významné v dvoch dimenziách: riaditeľ majúci námietky a neistý riaditeľ. Muži učitelia vnímali riaditeľov ako viac namietajúcich a viac neistých než ako ich vnímali ženy učiteľky. Rozdiel vo vnímaní týchto štýlov bol však vecne zanedbateľný.

Tabuľka 2: Priemerné percentuálne zastúpenie jednotlivých interakčných štýlov u riaditeľov.

	%
ORGANIZÁTOR	69,03
POMÁHAJÚCI	68,27
CHÁPAJÚCI	68,06
VEDÚCI K SAMOSTATNOSTI	54,67
PRÍSNY	49,07
MAJÚCI NÁMIETKY	35,23
NESPOKOJNÝ	31,16
NEISTÝ	26,19

* $p<0.05$; ** $p<0.01$

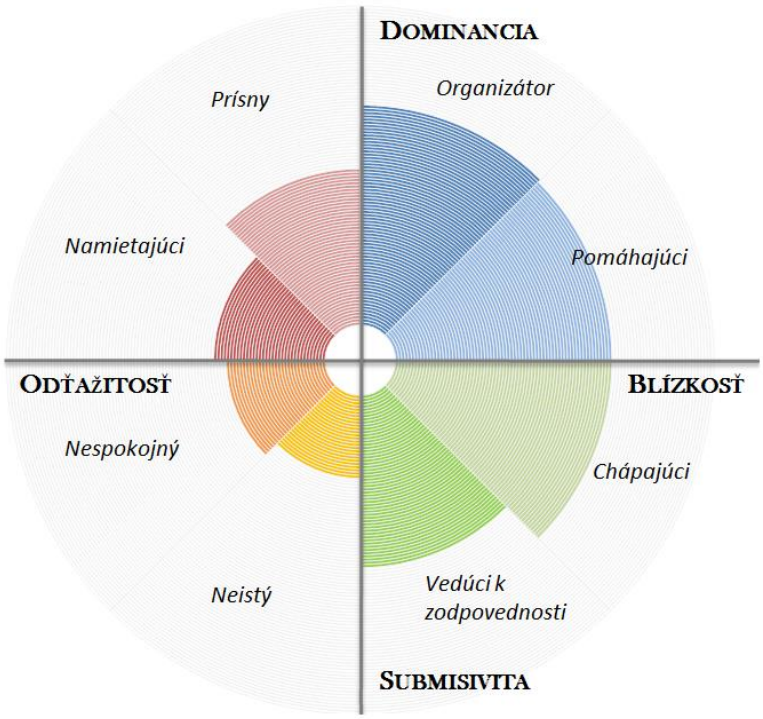

Obrázok 1: Cirkumplex interakčných štýlov priemerného riaditeľa na základne odpovedí učiteľov.

Na základe predchádzajúcich výskumov Kremer-Hayona a Wubbels (1993) sme predpokladali významnú úlohu riaditeľa v škole v komplexe vzťahov a efektívneho fungovania školy. Overovali sme vzťah medzi interakčnými štýlmi riaditeľa a výkonom žiakom v škole, ktorý charakterizovali ich známky z druhého ročníka, prvého aj druhého polroku z predmetov Slovenský jazyk a literatúra, Matematika, celkový prospech žiaka zo všetkých predmetov a známka zo správania. Nepredpokladali sme priamy ani kauzálny vzťah medzi interakčnými štýlmi riaditeľa a známkami žiakov. Žiaci prežívajú najtesnejšiu interakciu práve s učiteľmi; na ich výkon vplýva klíma školy, aktuálny stav, ich motivácia, intelektový potenciál a v neposlednom rade aj ich rodinné zázemie. Riaditeľ však významne ovplyvňuje učiteľov spoločnou interakciou, prispieva ku klíme školy a vhodnou intervenciou môže zasahovať aj do súkromia žiakov v zmysle interakcie s rodičmi. V tabuľke 3 je zobrazená korelačná matice vzťahov medzi uvedenými premennými. Kladné korelačné koeficienty zobrazujú vzťah medzi vysokým skóre v dimenziách interakčného štýlu (0-100, kde 0 zastupuje najnižšie možné dosiahnuté skóre a hodnota 100 najvyššie možné dosiahnuté skóre) a dobrými známkami (1-5, kde hodnota 5 zastupuje najlepšiu známku a hodnota 1 najhoršiu známku) a naopak, nízkym skóre v dimenziách interakčného štýlu a horšími známkami. Štatisticky a vecne významne koreluje s dobrými známkami dimenzia Pomáhajúci

a dimenzia Chápajúci, a s horšími známkami dimenzia Nespokojný. Známky so správania korelujú pozitívne len s dimenziou Pomáhajúci, v druhom polroku školského roka. Všetky dimenzie vnímané ako negatívne (Neistý, Nespokojný, Majúci námietky a Prísny) korelujú s dobrými známkami negatívne a dimenzie vnímané ako pozitívne (Organizátor, Pomáhajúci, Chápajúci a Vedúci k zodpovednosti) korelujú s dobrými známkami pozitívne, avšak nie vždy štatisticky signifikantne.

Tabuľka 3: Korelácie medzi známkami žiakov v prvom (1) a druhom (2) polroku II. ročníka škôl vzorky a dimenziami interakčných štýlov riaditeľov týchto škôl.

	SJL 1	SJL 2	MAT 1	MAT 2	PROSP 1	PROSP 2	SPRAV 1	SPRAV 2
ORGANIZÁTOR	,251	,336	,257	,377*	,214	,262	,120	,191
POMÁHAJÚCI	,429*	,570**	,362*	,478**	,415*	,477**	,314	,504*
CHÁPAJÚCI	,366	,479**	,298	,385*	,365*	,392*	,314	,422
VEDÚCI K SAMOSTATNOSTI	,317*	,373**	,250	,248	,410*	,413*	,163	,410
NEISTÝ	-,258	-,253	-,210	-,316	-,131	-,148	-,036	,081
NESPOKOJNÝ	-,490**	-,584**	-,502**	-,522**	-,589**	-,586**	-,372	-,419
MAJÚCI NÁMIETKY	-,312	-,371*	-,287	-,336	-,340	-,334	-,197	-,193
PRÍSNY	-,191	-,335	-,174	-,175	-,339	-,348	-,170	-,386

* p<0.05; ** p<0.01

Diskusia

Dotazník QPI je možné považovať za užitočný nástroj zisťovania interakčných štýlov riaditeľov škôl na základe predbežných výsledkov jeho validizácie. Jeho využitie je vhodné nielen na výskumné účely, ale aj na autoevaluáciu škôl ako dôležitý nástroj na sebapoznanie riaditeľov. Preto je žiaduce pokračovať ďalej vo validizácii daného dotazníka.

Štýly, ktoré sú učiteľmi u riaditeľov pozorované ako najvýraznejšie, sú zaradzované medzi pozitívne vnímané. Štýly charakterizované dominanciou sú zastúpené viac ako štýly charakterizované submisivitou, čo je u vedúceho pracovníka školy očakávané. Štýly charakterizované blízkosťou sú zastúpené viac ako štýly charakterizované odťažitosťou, čo môžeš odrážať pozitívne vnímanie riaditeľa učiteľmi. Na overenie tohto vzťahu sú

v pokračujúcom výskume zaradené otázky týkajúce sa spokojnosti učiteľov so vzťahom s riaditeľom a ich celkovou spokojnosťou v škole.

Vzťah medzi interakčnými štýlmi riaditeľa a známkou žiakov sa ukázal ako silný. Nepredpokladáme však jeho priamosť, ale predpokladáme vstup množstva determinantov ako je vzťah učiteľ-riaditeľ, vzťah učiteľ-žiak, rodinné zázemie žiaka, celková klíma školy, motivácia a intelektový potenciál žiaka. Tieto indikátory sú taktiež predmetom ďalšieho skúmania. Pri interpretácii vzťahu interakcie riaditeľa a učiteľa a známok žiaka je možné uvažovať o troch základných možnostiach: 1. štýly riaditeľa ovplyvňujú kvalitu školy v takej miere, že má vplyv na výkon žiakov (pozitívny vzťah medzi riaditeľmi a učiteľmi sa odzrkadľuje v ich vyššej motivácii, radosti z práce a to je premietané do kvalitnejšej výučby); 2. výkon žiakov ovplyvňuje postavenie školy, čo sa odráža v interakčných štýloch riaditeľa (pri slabých žiakoch za zvyšuje prísnosť a nespokojnosť učiteľov aj riaditeľa); 3. vzťah medzi interakčnými štýlmi a výkonom žiakov je dielom náhody a moderujúcich premenných.

Spomínané zistenia, ako aj možnosti pokračujúceho výskumu s patričnou úpravou dotazníka, sú aplikované v novom, práve prebiehajúcom výskume8. Dotazník je administrovaný v upravenej verzii s ohľadom na zistené nedostatky väčšiemu počtu základných škôl a gymnázií (N = 156) a celkovému počtu učiteľov N = 4146. Upravená verzia dotazníka QPI sa nazvala DIŠR-H (Dotazník interakčného štýlu riaditeľa - hodnotenie) a obsahuje 58 položiek. Ako odpoveď na potrebu sebahodnotenia riaditeľov bola vytvorená verzia DIŠR-S (Dotazník interakčného štýlu riaditeľa - sebahodnotenie). Spojením dotazníkov DIŠR-H a DIŠR-S je možné pozorovať rozpor medzi vnímaním interakčných štýlov riaditeľa učiteľmi a vnímaním vlastnej osoby priamo riaditeľom.

Použitá literatúra

Gavora, P., Mareš, J., Den Brok, P. (2003). Adaptácia Dotazníka interakčného štýlu učiteľa. *Pedagogická revue*, 55, č. 2, 126-145.

Hoy W. K., Tarter, C. J., Kottkamp, R. B. (1991). *Open Schools/Healthy Schools. Measuring Organizational Climate*. Beverly Hills: Sage. [cit. 28. 8. 2014]. Získané z www.waynekhoy.com/open_scdhools.html

8 V rámci projektu NÚCEMu - E-test: Zvyšovanie kvality vzdelávania na základných a stredných školách s využitím elektronického testovania sa výskumný tím zaoberá prepojením kognitívnych a nonkognitívnych meraní, kde práve interakčný štýl riaditeľa je jedným z nonkognitívnych meraní

Kremer-Hayon, L., Wubbels, T. (1993). Principals' Interpersonal Behavior and School Environment. In: T. Wubbels, J. Levy (Eds.), *Do you know what you look like? Interpersonal Relationships in Education.* London: The Falmer Press, 101-109.

Lukas, J. (2005). Systémové pojetí výukové komunikace a osobnost učitele v jejím procesu. In: P. Macek, J. Dalajka (Eds.), *Vývoj utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech*. Brno: FSS MU, 370-376.

Mlčák, Z. (1996). Preferované interpersonální chování učitele. *Pedagogika*, 46, 2, 152-155.

Watzlawick, P., Bavelas, J. B., Jackson, D. D. (1967). *Pragmatics of Human Communication. Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes.* New York: W.W. Norton & Company.

Životná perspektíva vo vzťahu k užívaniu alkoholu u vysokoškolských študentov.[9]

Life perspective in relation to alcohol use among university students.

Jozef Benka; Oľga Orosová

jozef.benka@upjs.sk, olga.orosova@upjs.sk

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta,

Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia

Abstrakt

Životná perspektíva predstavuje súhrnný koncept, ktorý kladie dôraz oblasť životných cieľov a zahŕňa seba-regulačné a motivačné procesy. Cieľom príspevku je poukázať na možnosti prepojenia medzi životnou perspektívou a užívaním alkoholu u vysokoškolských študentov opierajúc sa o Seba-determinačnú teóriu a Motivačnú teóriu užívania alkoholu. Vzorka pozostávala z 141 vysokoškolských študentov (73% žien, priemerný vek 21,3 SD=1,3), ktorí vyplnili dotazníky ohľadom užívania alkoholu (AUDIT), miery seba-determinácie životných cieľov (SD) a motivácie k užívaniu alkoholu (DMQ-R). Regresnou analýzou bolo zistené, že užívanie alkoholu bolo v pozitívnom vzťahu so sociálnou motiváciou (β=0,389; $p<0,001$) a motiváciou zlepšenia nálady (β=0,241; $p<0,05$) ako aj mierou introjektovanej regulácie životných cieľov (β=0,183; $p<0,05$). Celkový model vysvetlil 48% variancie v užívaní alkoholu. Zistenia poukazujú na dôležitosť motivačných a seba-regulačných mechanizmov v kontexte rizikového správania.

Kľúčové slová: rizikové správanie, životná perspektíva, vysokoškolskí študenti, užívanie alkoholu

Abstract

Life perspective represents a comprehensive concept which emphasizes the importance of life goals and includes self-regulation and motivation processes. The aim of this study was to explore the possibility of finding a link between life perspective and alcohol use of university students. This study was based on the Self-determination theory and Motivation theory of alcohol use. The sample consisted of 141 university students (73%

9 Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0253-11 a Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva a Slovenskej akadémie vied na základe zmluvy č. VEGA 1/1092/12.

women, mean age 21.3, SD = 1.3) who completed questionnaires on alcohol use (AUDIT), scale on self-determination of life goals, and motivations for alcohol use (DMQ-R). Regression analysis showed that alcohol use was positively related to social motivation (β=0.389; $p<0.001$), mood enhancement (β=0.241; $p<0.05$) and introjected level of life goal regulation (β=0.183; $p<0.05$). The final model accounted for 48% of variance in alcohol use. The findings stress the importance of motivation and self-regulatory processes in the context of risk behavior.

Keywords: risk behavior, life perspective, university students, alcohol use

Úvod

Životná perspektíva predstavuje pomerne široký pojem, ktorý môžeme chápať ako potenciál jednotlivca, či výhľady (nádeje) zamerané do budúcnosti, ktoré sa snaží realizovať. V literatúre nachádzame rôzne operacionalizácie, ktoré spadajú pod konštrukt životnej perspektívy a vychádzajú z rôznych teoretických pozícií a dôrazov. Ide o koncepty ako napríklad životný/osobný projekt (life project, personal project) (Little, 1983), životné úlohy (life tasks) (Cantor, Norem, Niedenthal, Langston, Brower, 1987), životné ciele (life goals, personal strivings) (Emmons, 1986), aktuálne životné zámery (current concerns) (Cox, Klinger, 1988) či ašpirácie (aspirations). V jadre predstavených konceptov stojí oblasť cieľov a hlavný výskumný zámer tvorí zväčša štúdium na cieľ orientovaného správania, v ktorom sa do centra pozornosti dostáva koncept seba-regulácie.

V súčasnosti sa rozvíja výskum oblasti cieľov v rámci Seba-determinačnej teórie (SDT). SDT prináša ďalší dôležitý rozmer pre oblasť skúmania cieľov (životnej perspektívy) a tým je koncept autonómie (alebo seba-determinácie) (Sheldon, Ryan, Deci, Kasser, 2004). Autonómia hrá pritom dôležitú úlohu práve v kontexte seba-regulačných procesov, pričom tento rozmer sa v ostatných teóriách nenachádza. Pre potreby našej štúdie sme využili časť SDT teórie a to hlavne podteóriu organizmickej integrácie (TOI). TOI prezentuje štyri typy regulácie správania rozlišujúce štyri úrovne seba-determinácie, ktoré je možné aplikovať na oblasť zvnútornenia životných cieľov a to: vonkajšiu, introjektovanú, identifikovanú a integrovanú. Vonkajšia regulácia je reguláciou determinovanou faktormi vonkajšieho prostredia ako sú napríklad odmeny alebo tresty. Introjektovaná regulácia je už charakterizovaná čiastočnou internalizáciou, avšak nie je akceptovaná za vlastnú. Identifikovaná regulácia predstavuje úroveň, u ktorej je regulácia už zvnútornená a osobne dôležitá. Napokon integrovaná regulácia je úplne zvnútornená a vyplýva priamo so self. Prvé

dve úrovne seba-determinácie sú považované za relatívne vonkajšie a determinované prevažne faktormi prostredia a druhé dva sú považované za relatívne zvnútornené a determinované prevažne zo strany self (Deci, Ryan, 2008).

Druhou oblasťou, ktorá bola predmetom nášho záujmu bolo rizikové správanie vysokoškolských študentov, kde sme sa zamerali na oblasť užívania alkoholu, ktoré je pre dané obdobie typické a zároveň predstavuje veľké riziko z hľadiska zdravia, ale aj životnej budúcnosti (Palfai, Weafer, 2006). Opierali sme sa pritom o Motivačný model užívania alkoholu, v rámci ktorého je fenomén užívania alkoholu vnímaný v kontexte širších antecedentov, ale hlavne vonkajších a vnútorne podmienených faktorov, ktoré sa podieľajú na emocionálnom uspokojení. Motivačný model užívania alkoholu definuje štyri typy motivácie vzťahujúce sa ku kombinácii spomenutých vnútorných a vonkajších faktorov (zlepšenie nálady, sociálna motivácia, konformita a zvládanie záťaže). Užívanie alkoholu neprebieha oddelene od ostatných životných oblastí ponúkajúcich emocionálne uspokojenie (Cox, Klinger, 1988). „Ostatné životné oblasti“, ktoré sú významnými faktormi z hľadiska životnej perspektívy je v rámci SDT možné vyložiť v kontexte úrovne seba-determinácie životných cieľov a v takej podobe chceme k problematike vzťahu medzi životnou perspektívou a rizikovým správaním pristúpiť v tejto štúdii.

Viaceré štúdie poukázali na relevantnosť seba-determinácie, životných cieľov a rôznych druhov motivácie vzhľadom na užívanie alkoholu u vysokoškolských študentov (Shamloo, Cox, 2010; Pafai, Weafer, 2006). Čo sa týka prepojenia týchto oblastí tak ide o menej prebádanú oblasť a doterajší sa výskum sa zameriaval prevažne na oblasť psychickej pohody (Sheldon, Ryan, Deci, Kasser, 2004). Vychádzajúc z uvedených východísk bolo zámerom príspevku analyzovať vzťahy medzi premennými zachytávajúcimi životnú perspektívu (typy regulácie životných cieľov podľa SDT a seba-regulácia). Ďalej to bola analýza vzťahov medzi premennými Motivačného modelu užívania alkoholu (typy motivácie užívania alkoholu) a napokon to bol pokus o prepojenie oboch prístupov vo vzťahu k užívaniu alkoholu u vysokoškolských študentov.

Metóda

Vzorka

Príležitostným výberom sa výskumu zúčastnilo 141 vysokoškolských študentov Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (73% žien, priemerný vek 21,3 SD=1,3) v rámci projektu SLiCE study.

Meracie nástroje

Užívanie alkoholu bolo merané pomocou dotazníka AUDIT (The Alcohol Use Disorders Identification Test). Ide o štandardnú screeningovú metodiku pozostávajúcu z 10 položiek a troch subškál zameraných na užívanie alkoholu, symptómy závislosti a negatívne následky spôsobené užívaním alkoholu. Pre potreby analýzy bolo použité celkové skóre v rozsahu 0-40. Cronbachova α dosiahla na našej vzorke hodnotu 0,87 (Barbor, Higgins-Biddle, Saunders, Monteiro, 2001).

Motivácia k užívaniu alkoholu bola zisťovaná prostredníctvom Dotazníka motivácie pitia (DMQ-R) (Kuntsche, Kuntshe, 2009). V rámci dotazníka respondenti hodnotili, ako často užívali alkohol z uvedeného dôvodu, pričom dotazník pozostáva zo štyroch subškál: pitie za účelom zlepšenia nálady, sociálne pitie, konformné pitie, a pitie za účelom zvládania záťaže. Pre každú subškálu bolo možný rozsah skóre 0-9. Cronbachova α na tejto vzorke sa pre jednotlivé subškály pohybovala v rozmedzí 0,75 - 0,81.

Seba-regulácia bola meraná pomocou škály SSRQ (Neal, Carey, 2005). Škála pozostáva z 31 položiek hodnotených na 5 bodovej škále, pričom vyššie skóre indikuje vyššiu mieru seba-regulácie. Napriek tomu, že škála bola pôvodne zostavená z viacerých teoreticky vytvorených subškál, empirický výskum poukázal na jej jednofaktorovú štruktúru s možným rozsahom skóre 31-155. Cronbachova α na našej vzorke bola 0,91.

Seba-determinácia životných cieľov bola meraná pomocou postupu navrhnutého Sheldonom a kol. (2004). Respondenti boli požiadaní, aby uviedli šesť cieľov, o ktoré sa v živote usilujú. Následne tieto ciele hodnotili z hľadiska dôvodov, pre ktoré sa o nich snažia. Jednotlivé dôvody pritom zodpovedali úrovni seba-determinácie (vonkajšia, introjektovaná, identifikovaná, integrovaná). Každý respondent získal priemerné skóre pre jednotlivé typy regulácie s teoretickým rozsahom 1 až 7 a Cronbachova α sa pohybovala v rozmedzí 0,85-0,95.

Výsledky

Najprv bola vypočítaná deskriptívna štatistika a porovnanie z hľadiska rodu. Ako je možné vidieť v Tabuľke č. 1 v premenných životnej perspektívy sme nezaznamenali štatisticky významné rozdiely. Zistený bol len postupný nárast priemerných hodnôt pri seba-determinácii životných cieľov, kde zvnútornené typy regulácie mali vyššie skóre ako vonkajšie. Z hľadiska premenných merajúcich užívanie alkoholu sme zaznamenali signifikantne vyššie skóre u mužov, u ktorých bolo tiež zistené signifikantne vyššie skóre v prípade sociálneho motívu k užívanou alkoholu.

Tabuľka 1. Porovnanie mužov a žien v meraných premenných

		Ženy		**Muži**		**Sig.**
		Mean	SD	Mean	SD	
Seba-regulácia		109,03	13,78	104,70	13,37	ns
Seba-determinácia cieľov	Vonkajšia	11,06	7,46	12,45	8,81	ns
	Introjektovaná	16,93	11,08	14,97	9,89	ns
	Integrovaná	31,44	11,57	28,28	11,64	ns
	Identifikovaná	35,06	8,62	32,39	9,66	ns
Motivácia pitia	Zlepšenie nálady	4,88	1,75	5,06	1,74	ns
	Sociálny motív	5,40	1,90	6,17	1,93	p<0,05
	Konformita	3,95	1,58	4,06	1,53	ns
	Zvládanie záťaže	4,57	1,52	4,36	1,78	ns
Užívanie alkoholu	AUDIT	4,72	4,07	9,58	7,39	p<0,001

V ďalšom kroku sme zamerali na preskúmanie vzťahov medzi skúmanými premennými (Tabuľka 2). V prvom rade uvedieme zistené vzťahy medzi jednotlivými úrovňami seba-determinácie životných cieľov a seba-reguláciou. V tomto prípade sa nepotvrdili ako signifikantné všetky očakávané vzťahy. Potvrdil sa však trend vzťahov medzi vonkajšími a vnútornými typmi regulácie. Seba-regulácia bola v pozitívnom vzťahu len s integrovaným štýlom regulácie. Ako je možné vidieť ďalej v Tabuľke 2, signifikantný vzťah sa potvrdil medzi všetkými typmi motivácie k užívaniu alkoholu a užívaním alkoholu, pričom najsilnejší bol v prípade sociálnej motivácie a motivácie zlepšenia nálady.

Signifikantný, avšak negatívny vzťah bol zistený so seba-reguláciou. Napokon vzťah medzi seba-determináciou životných cieľov a užívaním alkoholu nebol zistený.

Tabuľka 2. Korelačná analýza medzi motiváciou, typmi regulácie životných cieľov, seba-reguláciou a užívaním alkoholu

		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
1.	Vonkajšia	1									
2.	Introjektovaná	,287**	1								
3.	Identifikovaná	-,146	,081	1							
4.	Integrovaná	-,331**	-,039	,501**	1						
5.	Zlepšenie nálady	,027	,013	,129	,003	1					
6.	Sociálny motív	-,150	-,123	,212*	,138	,684**	1				
7.	Konformita	,166	,074	,086	,073	,385**	,283**	1			
8.	Zvládanie záťaže	,114	,110	,177	,057	,620**	,471**	,329**	1		
9.	Seba-regulácia	-,118	-,041	-,044	,297**	-,297**	-,269**	-,067	-,258**	1	
10.	AUDIT	-,061	,062	-,012	-,075	,529**	,554**	,293**	,425**	-,361**	1

Poznámka 1: *p<0,05; **p<0,01

V poslednom kroku bol zostavený regresný model zameraný na vysvetlenie variancie v AUDITe pozostávajúci z troch krokov, pri ktorých sme využili metódu stepwise. V prvom bloku bola do modelu vložená premenná rod, v druhom bloku to boli typy motivácie k užívaniu alkoholu a napokon to boli premenné životnej perspektívy. Finálny model je prezentovaný v Tabuľke č. 3. Najsilnejšou premennou bola sociálna motivácia k užívaniu alkoholu a signifikantné premenné boli aj rod, motivácia zlepšenia nálady a introjektovaná úroveň seba-determinácie pri dosahovaní životných cieľov. Celkový model vysvetlil 48% variancie v miere užívania alkoholu.

Tabuľka 3. Finálny regresný model rodu, sociálneho motívu, motívu zlepšenia nálady a introjektovanej úrovne regulácie cieľov vzhľadom na užívanie alkoholu u vysokoškolských študentov (metóda stepwise)

		β	p	R^2
1.	Rod	0,298	0,000	0,13
2.	Sociálny motív	0,389	0,000	0,27
	Zlepšenie nálady	0,241	0,025	0,04
3.	Introjektovaná úroveň	0,183	0,022	0,04

Model: $F=21,601$; $p< 0,001$; $R^2=0,48$

Diskusia

Predmetom štúdie bolo zamerať sa na oblasť životnej perspektívy a oblasť rizikového správania ako aj snaha o prepojenie týchto oblastí v kontexte vysokoškolského štúdia. Opierajúc sa o teoretické východiská SDT a Motivačnú teóriu užívania alkoholu bolo hlavným cieľom nachádzať súvislosti medzi seba-regulačnými mechanizmami, mierou seba-determinácie pri dosahovaní vlastných životných cieľov, motiváciou k užívanou alkoholu a samotným pitím.

V prvom rade zistené výsledky nepoukázali na existenciu priamočiareho prepojenia medzi oblasťou životných cieľov a motiváciou k užívaniu alkoholu alebo pitím na získanej vzorke vysokoškolských študentov. Predpoklad, že relatívne zvnútornené ciele respektíve ich dosahovanie bude negatívne súvisieť s užívaním alkoholu a motiváciu k jeho užívaniu a v prípade relatívne vonkajšie regulovaných cieľov to bude opačne, sa na danej vzorke nepodarilo preukázať (Williams, Cox, Hedberg, Deci, 2000). Zistenia poukázali skôr na to, že takýto vzťah existuje medzi mierou seba-regulácie ako všeobecnejšej schopnosti stanovovať si ciele a kontrolovať impulzívne prejavy (Neal, Carey, 2005). Zaujímavým zistením v tomto kontexte bolo, že všeobecná miera seba-regulácie bola v negatívnom vzťahu aj s motiváciou k užívaniu alkoholu.

Samotné užívanie alkoholu bolo v najsilnejšom vzťahu so sociálnou motiváciu a motiváciou zlepšenia nálady (Kuntsche, Kuntsche, 2009). Sociálna motivácia bola vo finálnom modeli premennou, ktorá najlepšie vysvetľovala užívanie alkoholu na skúmanej vzorke. V nízkej miere sa preukázal aj vzťah medzi introjektovanou úrovňou seba-determinácie a užívaním alkoholu. I keď išlo o veľmi nízke percento vysvetlenej variancie, pozitívny smer vzťahu zodpovedal teoretickým predpokladom, podľa ktorých je pre tento typ

regulácie charakteristické prežívanie negatívnych emócií namierených proti self, čo môže súvisieť s konzumáciou alkoholu (Ng a kol., 2012). Na druhej strane je však potrebné povedať, že takýto vzťah sa nepodarilo preukázať v súvislosti s motiváciou copingu ako jedného z meraných motívov užívania alkoholu.

Ďalšie výsledky poukázali na rodové rozdiely. Muži skórovali v indikátoroch užívania alkoholu signifikantne vyššie ako ženy a rozdiel bol v tomto smere zistený aj v prípade sociálnej motivácie k pitiu. V ostatných premenných, pomocou ktorých sme sa snažili zachytiť konštrukt životnej perspektívy, sme signifikantné rozdiely nenašli.

Táto štúdia má viacero limitov alebo obmedzení, ktoré je treba mať na zreteli. Vzorka bola málo početná na využitie zložitejších typov analýz by mohlo lepšie osvetliť vzťahy, ktoré boli predmetom záujmu. To môže byť jedným z dôvodov, prečo sa očakávané vzťahy neukázali ako signifikantné. Pri oblasti životných cieľov nebola analýza urobená zo samotného obsahu cieľov, čo sa mohlo do istej miery prejaviť ako „hádzanie jabĺk a hrušiek do jedného vreca“ a to aj pri použitom teoretickom východisku, v rámci ktorého sme sa zamerali hlavne na všeobecnú tendenciu (Sheldon, Ryan, Deci, Kasser 2004).

Výsledky našej štúdie poukazujú na dôležitosť motivačných a seba-regulačných mechanizmov v kontexte rizikového správania a je potrebný ďalší výskum, ktorý sa bude snažiť nachádzať možné prepojenia medzi oblasťou životnej perspektívy a rizikového správania.

Zoznam literatúry

Barbor, T. F., Higgins-Biddle, J. C., Saunders, J. B., Monteiro, M. G. (2001). *The alcohol use disorders: Identification test guidelines for use in primary care* (Second ed.). Geneva: World Health Organization.

Cantor, N., Norem, J. K., Niedenthal, P. M., Langston, C. A., Brower, A. M. (1987). Life tasks, self-concept ideals, and cognitive strategies in a life transition. *Journal of Personality and Social Psychology, 53*(6), 1178-1191.

Cox, W. M., Klinger, E. (1988). A motivational model of alcohol use. *Journal of Abnormal Psychology, 97*(2), 168-180.

Deci, E. L., Ryan, R. M. (2008). Self-Determination Theory: A Macrotheory of Human Motivation, Development, and Health. *Canadian Psychology-Psychologie Canadienne, 49*, 182-185.

Emmons, R. A. (1986). Personal Strivings: An Approach to Personality and Subjective Well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (5), 1058-1068.

Kuntche, E., Kuntche, Ch. S. (2009). Development and Validation of the Drinking Motive Questionnaire Revised Short Form (DMQ-R SF). *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology : The Official Journal for the Society of Clinical Child and Adolescent Psychology, American Psychological Association, Division* 38 (6), 899-908.

Little, B. (1983). Personal Projects: A Rationale and Method for Investigation. *Environment and Behavior*, 15, 273-308.

Ng, J. Y. Y., Ntoumanis, N., Thøgersen-Ntoumani, C., Deci, E. L., Ryan, R. M., Duda, J. L., a kol. (2012). Self-determination theory applied to health contexts: A meta-analysis. Perspectives on Psychological Science, 7 (4), 325-340.

Neal, D,J., Carey, K. B. (2005). A Follow-Up Psychometric Analysis of the Self-Regulation Questionnaire. *Psychology of Addictive Behaviors*, 19 (4), 414-422.

Palfai, T. P., Weafer, J. (2006). College Student Drinking and Meaning in the Pursuit of Life Goals. *Psychology of Addictive Behaviors*, 20 (2), 131-134.

Shamloo, Z. S., Cox, W. M. (2010). The relationship between motivational structure, sense of control, intrinsic motivation and university students' alcohol consumption. Addictive Behaviors, 35(2), 140-146.

Sheldon, K. M., Ryan, R. M., Deci, E. L., Kasser, T. (2004). The Independent Effects of Goal Contents and Motives on Well-being: It's both what You Pursue and Why You Pursue it. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30 (4), 475-486.

Williams, G. C., Cox E. M. ,Hedberg, V.A., Deci, E. L. (2000). Extrinsic Life Goals and Health-Risk Behaviors in Adolescents. *Journal of Applied Social Psychology*, 30 (8), 1756-1771.

Starostlivosť významných dospelých v rôznych sociálnych kontextoch a užívanie alkoholu medzi dospievajúcimi. Mediačný efekt sebakontroly.[10]

The perceived caring relationship with significant adults in various social contexts and alcohol use among early adolescents. Mediation effect of self-control.

Marianna Berinšterová[1], Oľga Orosová[2] , Michal Miovský[3]

marianna.berinsterova@gmail.com, olga.orosova@upjs.sk; mmiovsky@adiktologie.cz

[1]Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická Fakulta, Katedra Psychológie

[2]Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra Pedagogickej psychológie a psychológie zdravia

[3] Univerzita Karlova v Prahe, 1. lekárska fakulta, Klinika Adiktológie

Abstrakt

Cieľom príspevku je preskúmať mediačný efekt sebakontroly (SC) vo vzťahu medzi starostlivosťou významných dospelých v rôznych sociálnych kontextoch (SD) a užívaním alkoholu za posledných 12 mesiacov (UA) medzi dospievajúcimi.

Vzorku tvorilo 1298 žiakov základných škôl (53,3 % dievčat, M=11,52, SD=0,61). Ako metodiky boli použité: Self-control scale – skrátená verzia, Resilience and Youth Developement Module a položka zisťujúca UA (dichotomizovaná: 0 = neužívali, 1 = užívali). Dáta boli analyzované pomocou lineárnej a logistických regresií a Sobelovho testu.

Výsledky: SD bola v pozitívnom vzťahu so SC a v negatívnom vzťahu s uvádzaným UA. Nižšia úroveň SC bola vo vzťahu s UA. Pôvodný vzťah medzi SD a UA pri kontrole SC zanikol a podľa výsledkov Sobelovho testu je SC významným mediátorom medzi SD a UA ($z=-2,072$, $p<0,001$). Výsledky poukazujú na význam vnímanej starostlivosti dospelých pri rozvíjaní sebakontroly a jej protektívnu rolu vzhľadom k užívaniu návykových látok.

Kľúčové slová: sebakontrola – starostlivosť dospelých – užívanie alkoholu – dospievajúci

Abstract

The aim of this contribution is to explore the mediation effect of self-control (SC) in the relationship between the perceived caring relationship that the adolescents have with significant adults in various social contexts (CRA) and their alcohol use in the last 12 months.

10 Táto práca je podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV- 0253-11.

The research sample consisted of 1298 primary school students (53.3 % of girls; M^{age}=11.52; SD=0.61). The Self-control scale – short version, Resilience and Youth development module and a single item concerning alcohol use in the last 12 months (dichotomized: 0 - not used, 1 - used) were used. Linear regression, binary logistic regression and Sobel test were used for the data analysis. The perceived CRA was found to be positively associated with SC and negatively with alcohol use among adolescents. Lower level of SC was related to higher alcohol use. The association between the perceived CRA and alcohol use disappeared when SC was statistically controlled for. Finally, the Sobel test showed that SC was a significant mediator between the perceived CAR and alcohol use during the last 12 months.

The results suggest that for adolescents, a perceived caring relationship with adults is important in respect to self-control development and its protective role against substance abuse.

Keywords: Self-control - caring adult relationship - alcohol use - adolescents

Teoretické východiská

Podľa medzinárodnej štúdie ESPAD (Hibell et al., 2012), ktorá monitoruje užívanie návykových látok medzi dospievajúcimi, 69% respondentov na Slovensku priznalo užitie alkoholu a 20% skúsenosť opitosti vo veku 13 rokov alebo menej. Bolo zistené, že skorý začiatok užívania alkoholu súvisí s vážnymi zdravotnými následkami v neskoršom veku (DeWit, Adlaf, Offord, Ogborne, 2000).

Výskumy poukazujú na negatívny vzťah medzi užívaním návykových látok a sebakontrolou (Pokhrel, Sussman, Sun, Kniazer, Masaguto, 2010; Wills, Ainette, 2008). Nízka sebakontrola predikuje užívanie alkoholu a tabakových cigariet (Kum, Yun, 2014). Sebakontrola môže taktiež redukovať sociálny vplyv na užívanie alkoholu a cigariet medzi adolescentmi (Wills et al., 2010).

Vo väčšine štúdií je rodičovská výchova kľúčovým faktorom rozvoja sebakontroly. Vzťah medzi starostlivosťou dospelých a sebakontrolou vysvetľujú Hirschi a Gottfredson (in Cullen, Unnever, Wright, Beaver, 2008) pomocou modelu efektívneho rodičovstva, ako aj teórie sociálnych väzieb. Podľa modelu efektívneho rodičovstva, pripútanie medzi dieťaťom a rodičom motivuje a vytvára možnosti priameho monitorovania správania dieťaťa. Teória sociálnych väzieb zas hovorí o pripútaní medzi dieťaťom a jeho opatrovateľom (nie len rodičom), ako o zdroji nepriamej kontroly. Hoci je pri fyzickej neprítomnosti opatrovateľa dieťa vystavené príležitostiam porušovať normy, ktoré sú mu vštepované, psychologická

prítomnosť opatrovateľa je zdrojom nepriamej kontroly, vďaka ktorej sa dieťa bude správať v súlade s jeho požiadavkami.

Predchádzajúce štúdie potvrdili, že sebaregulačné mechanizmy sú mediátorom vzťahu medzi starostlivosťou rodičov a užívaním alkoholu (Patock-Peckham, Morgan-Lopez, 2006). Prostredie, v ktorom dieťa vyrastá, zahŕňa okrem rodiny aj školu a širšiu komunitu, ktorú môžu zohrávať dôležitú úlohu pri rozvíjaní sebakontroly (Cullen, Unnever, Wright, Beaver, 2008). Preto sa v našej štúdii chceme zamerať na vnímanú starostlivosť zo strany významných dospelých (Galbo, 1986), zahŕňajúc nie len rodičov, ale aj ďalších dospelých, ktorí môžu byť súčasťou prostredia dieťaťa (domov, škola, komunita). Našim cieľom je preskúmať mediačný efekt sebakontroly vo vzťahu medzi starostlivosťou významných dospelých v rôznych sociálnych kontextoch a užívaním alkoholu za posledných 12 mesiacov medzi dospievajúcimi.

Metódy

Zber dát a výskumná vzorka

Výskum bol realizovaný v septembri 2013, na reprezentatívnej vzorke 1298 žiakov (53,3 % dievčat, M=11,52, SD=0,61), zo 60 základných škôl na Slovensku. Školy boli vyberané stratifikovaným náhodným výberom podľa Registra základných škôl na Slovensku z roku 2011 (Ústav informácii a prognóz školstva). Kritériami pre výber škôl boli kraj (Východné, Stredné a Západné Slovensko) a veľkosť mesta/obce (do 4999 obyvateľov, 5000-9999 obyvateľov, 10 000 – 19 999 obyvateľov, 20 000 – 49 999 obyvateľov, 50 000 - 99 999 obyvateľov, nad 100 000 obyvateľov). Školy boli vyberané pomocou internetovej aplikácie vytvorenej na tento účel. V každej zo škôl sa výskumu zúčastnila 1 trieda šiesteho ročníka. Výskum bol realizovaný so súhlasom Etickej komisie UPJŠ v Košiciach a s podporou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej Republiky. Účasť žiakov vo výskume bola podmienená súhlasom ich rodičov.

Metodiky

Na meranie sebakontroly bola použitá *Self-control scale* – skrátená verzia (Finkenauer, Engels, Baumeister, 2005). Tvorí ju 11 položiek hodnotených na 5 bodovej Likertovskej škále. Vyššie skóre znamená vyššiu úroveň sebakontroly. Príklad položky:

„Je pre mňa ťažké zbaviť sa zlozvykov.“ (1 – vôbec; 5 – veľmi)

Vnímaná starostlivosť dospelých bola meraná pomocu dotazníka *RYDM* (Resilience and Youth Developement Module*;* Constantine, Benard, Diaz, 1999), ktorý skúma starostlivosť dospelých v prostredí domova, školy a komunity, ako jeden z vonkajších faktorov podporujúcich zdravý vývin a rezilienciu. Každej zo zložiek prostredia zodpovedajú tri položky hodnotené na 4 bodovej škále. Vyššie skóre vypovedá o vyššej úrovni v vnímanej starostlivosti dospelých. Príklady položiek:

„Na mojej škole je učiteľka/učiteľ, alebo iný dospelý, ktorému na mne záleží" (1-úplne nesúhlasím, 4-úplne súhlasím)

„Mimo môjho domova a školy je dospelý, ktorý si všimne, keď som z niečoho smutná/smutný"

„U mňa doma je rodič, alebo dospelý, ktorý sa so mnou rozpráva o mojich problémoch"

Užívanie alkoholu za posledných 12 mesiacov bolo zisťované prostredníctvom položky, dotazníka medzinárodnej štúdie ESPAD (Hibell, 2012). Položka bola dichotomizovaná (0 = neužívali, 1= užívali).

Znenie položky:

„Koľkokrát (ak vôbec) si vypil/a nejaký alkoholický nápoj za posledných 12 mesiacov?"

Štatistické spracovanie

Na zisťovanie vzťahov medzi premennými bola použitá lineárna a logistická regresia v programe SPSS 20 a overovanie mediačného efektu bol použitý Sobelov test (Field, 2013; Herr, N.R., n.d.).

Výsledky

V prvom kroku bol pomocou lineárnej regresie zisťovaný vzťah vnímanej starostlivosti dospelých a sebakontroly (Obr.1). Model bol signifikantný ($F=15,84$, $p\alpha<0,001$) a vysvetľoval 2,1% variancie sebakontroly ako závislej premennej. Bol preukázaný signifikantný pozitívny vzťah medzi starostlivosťou dospelých a sebakontrolou ($ß=0,144$, $p\alpha<0,001$).

Ďalej bol prostredníctvom logistickej regresie zisťovaný vzťah medzi vnímanou starostlivosťou dospelých a užívaním alkoholu za posledných 12 mesiacov, ako závislou premennou (Obr.1). Model bol signifikantný ($\chi^2=5,411$, $p\alpha<0,05$) a vysvetľoval 0,1-1% variancie závislej premennej. Bol preukázaný signifikantný negatívny vzťah medzi

starostlivosťou dospelých a užívaním alkoholu za posledných 12 mesiacov (B=-0,032, pα<0,05; OR=0,96).

Obrázok 1 Vzťah vnímanej starostlivosti dospelých k sebakontrole a užívaniu návykových látok.

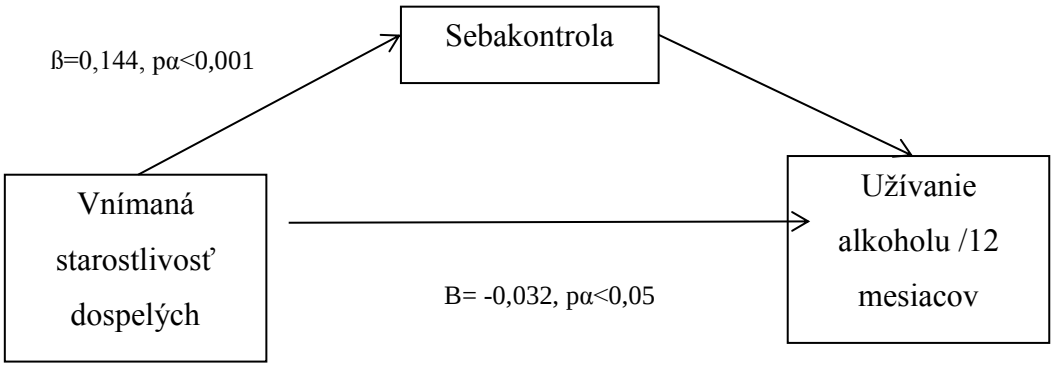

V ďalšom kroku bol pomocou logistickej regresie zisťovaný vzťah medzi užívaním alkoholu za posledných 12 mesiacov (závislá premenná) a vnímanou starostlivosťou dospelých pri vložení sebakontroly ako kontrolovanej premennej (Obr.2). Model bol signifikantný ($\chi 2$=19,351, pα<0,001) a vysvetľoval 2,7-4,2% variancie závislej premennej. Bol preukázaný signifikantný negatívny vzťah medzi sebakontrolou a užívaním alkoholu za posledných 12 mesiacov (B=-0,057, pα<0,05; OR=0,945). Pôvodný vzťah medzi vnímanou starostlivosťou dospelých a užívaním alkoholu za posledných 12 mesiacov pri vložení sebakontroly do modelu zanikol (B=-0,025, pα=0,087).

Obrázok 2 Mediačný efekt sebakontroly vo vzťahu medzi starostlivosťou dospelých a užívaním alkoholu dospievajúcimi

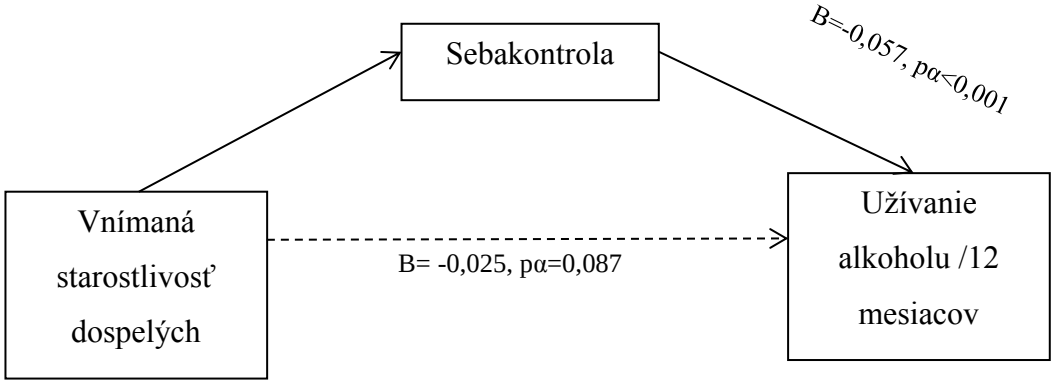

Posledným krokom bol Sobelov test, ktorým bolo preukázané, že sebakontrola je významným mediátorom vzťahu medzi medzi vnímanou starostlivosťou dospelých a užívaním alkoholu za posledných 12 mesiacov ($z=-2{,}072$, $p\alpha<0{,}001$).

Diskusia

Cieľom príspevku bolo overiť mediačný efekt sebakontroly vo vzťahu medzi vnímanou starostlivosťou dospelých a užívaním alkoholu za posledných 12 mesiacov vo vzorke dospievajúcich. V súlade s existujúcimi výskumnými výsledkami (Burt, Simons, Simons, 2006) bol potvrdený vzťah medzi vnímanou starostlivosťou významných dospelých v rôznych sociálnych kontextoch a sebakontrolou dospievajúcich. Existujúce štúdie potvrdzujú mediačný efekt sebakontroly vo vzťahu medzi vnímanou starostlivosťou rodičov a užívaním alkoholu (Patock-Peckham, Morgan-Lopez, 2006). Výsledky prezentovanej štúdie, v súlade s uvedeným, potvrdili mediačný efekt sebakontroly vo vzťahu medzi vnímanou starostlivosťou nielen rodičov, ale významných dospelých v rôznych sociálnych kontextoch a užívaním alkoholu dospievajúcimi.

Podľa ekologického modelu vývinu (Bronfenbrenner, in Benzies a Mychausiuk, 2009) je dôležité rozvíjanie protektívnych faktorov na všetkých úrovniach prostredia (individuálna úroveň, úroveň rodiny a širšej komunity). Existencia nerodičovských významných dospelých a ich podiel na rozvíjaní individuálnych protektívnych faktorov užívania návykových látok naznačuje ďalší smerovaním skúmania v oblasti prevencie rizikového správania.

Použitá literatúra

Benzies, K. & Mychasiuk, R. (2009). Fostering family resiliency: A review of the key protective factors. *Child & Family Social Work*, *14*(1), 103-114.

Burt, C. H., Simons, R. L., & Simons, L. G. (2006). A longitudinal test of the effects of parenting and the stability of self-control: negative evidence for The general theory of crime. *Criminology*, *44*(2), 353-396.

Constantine, N., Benard, B., & Diaz, M. (1999, June). Measuring protective factors and resilience traits in youth: The healthy kids resilience assessment. In Seventh annual meeting of the Society for Prevention Research, New Orleans, LA.

Cullen, F. T., Unnever, J. D., Wright, J. P., & Beaver, K. M. (2008). Parenting and self-control. In: E. Goode, (Ed.) *Out ofcontrol: Assessing the general theory of crime.* Stanford, CA: Stanford University Press.

DeWit, D. J. Adlaf, M. A., Offord, D. R., & Ogborne, A. C. (2000). Age of first alcohol use: a risk factor for the developement of alcohol disorders. *Journal of American psychiatry*, *157*, 745-750.

Field, A. (2013). Discovering statistics using IBM SPSS statistics. Sage.

Finkenauer, C., Engels, R. C. & Baumeister, R.F. (2005). Parenting behaviour and adolescent behavioural and emotional problems: The role of self-control. International Journal of Behavioral Development, 29(1), 58–69.

Galbo, J. J. (1986). Adolescents' perceptions of significant adults: Implications for the Family, the School and Youth Serving Agencies. Children and Youth Services Review, 8(1), p. 37–51.

Herr, N. R. (n.d.) Mediation with Dichotomous Outcomes. Dostupné z: http://www.nrhpsych.com/mediation/logmed.html

Hibell, B., Guttormsson, U., Ahlström, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A., et al. (2012). *The 2011 ESPAD report. Substance use among students in 36 European Countries*. Stockholm: Modintryckoffset AB, ISBN 978-91-7278-2334.

Patock-Peckham, J. A., & Morgan-Lopez, A. A. (2006). College drinking behaviors: Mediational links between parenting styles, impulse control, and alcohol-related outcomes. *Psychology of Addictive Behaviors, 20*(2), 117-125.

Pokhrel, P., Sussman, S., Sun, P., Kniazer, V. & Masagutov, R. (2010). Social Self-control, Sensation Seeking and Substance Use in Samples of US and Russian Adolescents. *American Journal of health behaviour, 34*(3), 374-384.

Wills, T. A., & Ainette, M. G. (2008). Good Self-Control as a Buffering Agent for Adolescent Substance. *Psychology of Addictive Behaviour*, *22*(4), 459–471.

Wills, T. A., Gibbons, F. X., Sargent, J. D., Gerrard, M., Lee, H., & Dal Cin, S. (2010). Good Self-Control Moderates the Effect of Mass Media on Adolescent Tobacco and Alcohol Use: Tests With Studies of Children and Adolescents. *Health psychology*, *29*(5), 539-549

Vnímané bezpečie a jeho vzťah k veku, rodu a preventívnemu správaniu[11]

Perceived safety and its relationship to age, gender and preventive behavior

Miroslava Bozogáňová

bozoganova@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Abstrakt

Cieľom príspevku je identifikácia vzťahov medzi vnímaným bezpečím, preventívnym správaním, rodom a vekom respondentov použitím metódy štrukturálneho modelovania rovnicami (SEM). Vzorku tvorí 1847 respondentov (40,7% mužov a 59,3% žien) zo Slovenskej republiky vo veku od 16 do 91 rokov (M=50,02; SD=16,56). Na meranie vnímaného bezpečia a preventívneho správania sme použili vybrané položky zo Škály vnímaného bezpečia a preventívneho bezpečnostného správania (Kentoš, 2014). K analýze dát sme využili metódu štrukturálneho modelovania rovnicami (AMOS 20.0). Zistili sme, že rod a vek sú moderátormi vnímaného bezpečia a preventívneho správania, efekt veku na dané konštrukty je veľmi slabý. Ďalej sme zistili, že vnímané bezpečie má priamy efekt na preventívne správanie a naopak.

Kľúčové slová: vnímané bezpečie, preventívne správanie, štrukturálne modelovanie, rodové rozdiely, vek

Abstract

Aim of this paper is to identify the relationship between perceived safety, preventive behavior, gender and age of respondents using the structural equation modeling (SEM). Sample consists of 1,847 respondents (40.7% men and 59.3% women) from the Slovak Republic aged 16 to 91 years (M_{age} = 50.02, SD = 16.56). To measure the perceived safety and preventive behavior we used selected items from the Scale of Perceived Safety and Preventive Behavior (Kentoš, 2014). For data analysis, we use the structural equation modeling (AMOS 20.0). We found that gender and age are moderators of perceived safety and preventive behavior, the effect of age on the constructs is significant but weak. We have further found that the perceived safety has a direct effect on the preventive behavior.

11 Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantu VEGA, projektu č. 2/0173/12 s názvom „Sociálne a osobnostné aspekty vnímania bezpečnosti“.

Keywords: perceived safety, preventive behaviour, structural equation modeling, gender differences, age

Vnímané bezpečie

Bezpečie je vyjadrením objektívneho stavu a/alebo subjektívneho presvedčenia jedinca o stave podmienok, ktoré zabezpečujú ochranu jeho integrity (fyzickej, sociálnej, psychologickej atď.) pred negatívnymi dôsledkami (poškodenie, nehoda, chyba, neúspech atď.). Teda dôsledkami, ktoré sú z hľadiska subjektu neželané. Dimenzia objektívne a subjektívne t.j. vnímané bezpečie, vyjadruje substanciálnu relativitu bezpečia. Rozlišujeme aj verejné a súkromné hľadisko bezpečia (Výrost, 2012). Bezpečie zahŕňa všetko, čo prispieva k zachovaniu „ustáleného stavu“ sociálnej a fyzickej štruktúry; implikuje stabilitu v čase, kontinuitu funkcií a spoľahlivosť štruktúry (Oakes, 2009). Pojmy ako napríklad bezpečie, bezpečnosť, strach z kriminality, neistota, strach z viktimizácie a pod. spolu súvisia a v literatúre sa používajú často ako synonymá.

V literatúre, týkajúcej sa strachu z kriminality, je najčastejšie skúmaným sociodemografickým ukazovateľom rod. Výsledky výskumov v tejto oblasti sú jednoznačné - ženy udávajú nižšiu mieru vnímaného bezpečia ako muži (napr. Fetchenhauer, Buuk, 2005, Schafer, Huebner, Bynum, 2006; Jackson 2009; May, Rader, Goodrum, 2010; Bozogáňová, 2013).

Poznatky týkajúce sa vzťahu vnímaného bezpečia k veku sú nejednoznačné. Vzťah medzi vekom a strachom z kriminality nie je lineárny, ale je videný „konkávne“ a to tak, že mladí a seniori majú vyšší strach z kriminality (nižšiu úroveň vnímaného bezpečia) ako jednotlivci v stredných rokoch (Rader, Cossman, Porter, 2012). Franklin a Franklin (2009) zasa uvádzajú, že starší jedinci sa boja viac ako mladší; ďalej zistili, že vek u žien mal negatívny vplyv na, zatiaľ čo u mužov sa nepreukázal vplyv veku na obavy z viktimizácie. Rader, Cossman a Porter (2012) zistili, že ženy a seniori často cítia väčší strach z kriminality (t.j. udávajú nižšiu úroveň vnímaného bezpečia) pretože si myslia, že byť ženou alebo starším človekom ovplyvňuje ich schopnosť brániť sa proti fyzickému útoku.

Preventívne správanie

Preventívne správanie zahŕňa prejavy vyhýbavého správania (vyhýbanie sa určitým aktivitám kvôli strachu z kriminálnej viktimizácie) a obranného správania (vlastníctvo prostriedkov na ochranu proti kriminálnej viktimizácii). Čo sa týka frekvencie preventívneho správania, u žien sa vyskytovalo vyhýbavé aj obranné správanie častejšie ako u mužov (Pain,

2001; May, Rader, Goodrum, 2010). Ferraro (1995) uviedol, že ľudia riziko vo svojom prostredí nielen interpretujú, ale aj aktívne pracujú na kontrolovaní rizika. Posudzujú pravdepodobnosť viktimizácie vediac, do akej miery ich životný štýl alebo miesto ochraňuje od rizika viktimizácie. Pokúsil sa kvantifikovať obranné a vyhýbacie stratégie pomocou zmien, ktoré sa udiali v predchádzajúcom roku (napr. zmeny v správaní, ktoré ľudia robia za účelom svojej ochrany). Ženy, ktoré nechodia von samé po zotmení sú menej náchylné k viktimizácii a z toho dôvodu vnímajú nižšiu úroveň rizika. Tento obmedzený životný štýl je produktom rozdielnej rodovej socializácie, ktorá dievčatá učí vyhýbať sa riziku v kontraste k riskovaniu a vlastnému sebapresadzovaniu u mladých chlapcov (Ferraro, 1995; Goodey, 1997). S ohľadom na vek, v rámci preventívneho správania bolo zistené, že v porovnaní s mladšími jedincami, starší jedinci sa s väčšou pravdepodobnosťou zapájajú do vyhýbavého a preventívneho správania (Sacco, Nakhaie, 2001; Kappes, Greve, Hellmers, 2013).

Cieľ

Cieľom príspevku je preskúmať vzťahy medzi vnímaným bezpečím a preventívnym správaním, vekom a rodom. Na základe dostupnej literatúry sme vytvorili rekurzívny model, kde rod a vek sú moderátormi vnímaného bezpečia a preventívneho správania. Ďalej predpokladáme, že preventívne správanie má priamy efekt na vnímané bezpečie.

Vzorka a zber dát

Výskumnú vzorku tvorilo 1847 respondentov (40,7% mužov a 59,3% žien) zo Slovenskej republiky vo veku od 16 do 91 rokov (M_{vek}=50,02; SD=16,56). Za účelom pokrytia populácie danej krajiny sme zvolili stratifikovaný viacúrovňový výber. Zber dát prebiehal začiatkom roka 2013. Do výskumnej vzorky mohli byť vybraní všetci občania Slovenskej republiky vo veku od 15 (okrem bezdomovcov, občanov dlhodobo pracujúcich mimo krajiny, občanov žijúcich v lokalitách s menej ako 10 obydliami). Výber vzorky mal 4 úrovne:

1. Výber obcí.
2. Výber východiskovej pozície zberu dát (napr. ulice).
3. Algoritmus identifikácie domácnosti.
4. Výber cieľového respondenta (Výrost et al., 2013).

Výskumné metódy

Na meranie vnímaného bezpečia a preventívneho správania sme použili vybrané položky zo Škály vnímaného bezpečia a preventívneho bezpečnostného správania (Kentoš, 2014).

Vnímané bezpečie (odpoveďová škála - 1 – vôbec sa nebojím - 4 – veľmi sa bojím) – 4 položky

Napr. Ako sa bojíte (ak vôbec) že by.....? ...Ste boli prepadnutý alebo okradnutý na ulici.

Položky sme pre jednoduchšiu interpretáciu prepólovali - vyššie skóre znamená vyššiu úroveň vnímaného bezpečia. Reliabilita pre našu vzorku je 0,914.

Preventívne správanie (odpoveďová škála 1 – nikdy - 5- vždy) – 4 položky

Napr. Ako často (ak vôbec) sa správate nasledujúcim spôsobom v prostredí v ktorom žijete, aby ste sa vyhli kriminalite? ...Vyhýbam sa určitým uliciam, alebo miestam.

Vyššie skóre znamená vyššiu mieru preventívneho správania. Reliabilita pre našu vzorku je 0,831.

Štatistické analýzy

Na opis skúmaných premenných sme použili deskriptívnu štatistiku a Pearsonov korelačný koeficient. Za účelom testovania a odhadu vzťahov v modeli sme využili metódu modelovania štrukturálnymi rovnicami (ďalej SEM). Využili sme AMOS 20.0 Percento chýbajúcich dát sa v jednotlivých položkách pohybovalo od 0,7% – 2,5%. Na nahradenie chýbajúcich dát sme využili SPSS v. 22. – Missing Values (metóda lineárnej interpolácie).

Výsledky

V tabuľke 1 sú uvedené deskriptívne charakteristiky a korelačná matica medzi položkami zahrnutými v modeli.

Tabuľka 1 Korelačná matica a deskriptívne charakteristiky faktorov a položiek

Faktory	Položky	Priemer	Štandardná odchýlka	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
	1. PB1	1,728	1,158	1						
Preventívne	2. PB2	1,842	1,036	,524**	1					
správanie	3. PB3	1,953	1,05	,435**	,792**	1				
	4. PB4	2,033	1,117	,402**	,589**	,615**	1			
	5. VB1	2,958	0,982	-,125**	-,272**	-,292**	-,288**	1		
Vnímané	6. VB2	2,635	1,003	-,107**	-,274**	-,279**	-,282**	,736**	1	
bezpečie	7. VB3	2,643	1,033	-,095**	-,254**	-,245**	-,271**	,688**	,877**	1
	8. VB4	2,44	0,971	-,097**	-,231**	-,228**	-,217**	,588**	,738**	,724**

***p<,001*

Testovaný model je znázornený na obr. č.1 – predpokladali sme priamy efekt preventívneho správania na vnímané bezpečie.

Obr. 1 Testovaný model – rod, vek, preventívne správanie a vnímané bezpečie. Priamy efekt preventívneho správania na vnímané bezpečie. (štrukturálna časť)

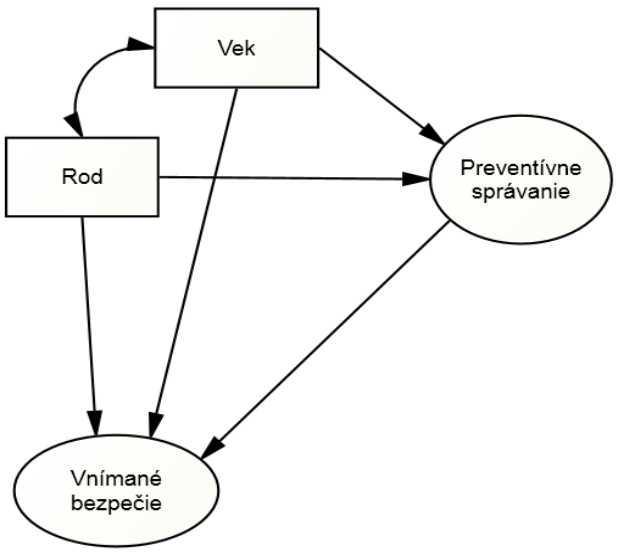

Testovaný model (obr. 1) nevystihoval dáta dostatočne, preto sme sa pokúsili identifikovať zdroj nedostatkov. Na základe modifikačných indexov boli pridané tri

zmysluplné kovariancie medzi chybami indikátorov preventívneho správania, čo viedlo k významnému zlepšeniu ukazovateľov vhodnosti modelu. Modifikovaný model (viď obr. 2) vystihoval dáta dobre (viď tabuľka 2) a vysvetľoval 19,3% variancie vnímaného bezpečia (R^2 = 0,193) a 4,1% variancie preventívneho správania (R^2 = 0,041).

Tabuľka 2 Model fit[12]

	χ^2	Df	P	GFI	AGFI	CFI	SRMR	RMSEA	PCLOSE
Testovaný model	207,395	31	<.001	,979	,962	,982	0,035	,056	,097
Modifikovaný model	136,726	28	<.001*	,986	,972	,989	0,031	,046	,801
Hraničné hodnoty			≥.05*	≥ .90	≥ .90	≥ .95;	≤ .08	≤ .05	≥ .50

**Chí-kvadrát v testovanom aj v modifikovanom modely je <.001 - vo veľkých vzorkách je možné, že aj malé rozdiely medzi modelom a dátami môžu viesť k štatisticky významným hodnotám chí-kvadrátu (Kline, 2011).*

12 **Legenda:** Chi (χ^2)= Chi-square Test Statistics, df = degrees of freedom, GFI = Goodness-of-Fit Index, AGFI = Adjusted Goodness-of-Fit Index, CFI = Comparative Fit Index, SRMR = Standardized Root Mean Square Residual, RMSEA = Root Mean Square Error of Approximation, PCLOSE = p of Close Fit

Tabuľka 3 Štandardizované a neštandardizované regresné váhy modifikovaného modelu

			b	Štandardná chyba	β
Vnímané bezpečie	<---	Preventívne správanie	-,343***	,034	-,272
Vnímané bezpečie	<---	vek	-,003**	,001	-,068
Preventívne správanie	<---	vek	,003***	,001	,092
Preventívne správanie	<---	rod	,211***	,031	,173
Vnímané bezpečie	<---	rod	-,433***	,035	-,282

**p ≤ 0,01; ***p ≤ 0,001

rod: 0=muž;1=žena

Všetky regresné váhy v modifikovanom modely boli významné – preventívne správanie je negatívne asociované s vnímaným bezpečím (β= -,272; S.E. = ,034; p ≤ 0,001) - čím menej preventívneho správania jedinec praktizuje, tým je jeho úroveň vnímaného bezpečia vyššia. Efekt veku na vnímané bezpečie (β= -,068; S.E. = ,001; p ≤ 0,001) je negatívny a vypovedá o tom, že čím je respondent mladší, tým má vyššiu úroveň vnímaného bezpečia. Efekt veku na preventívne správanie (β= ,092; S.E. = ,001; p ≤ 0,001) je pozitívny – čím je jedinec starší, tým viac preventívneho správania praktizuje. Čo sa týka rodu, v rámci vnímaného bezpečia (β= -,282; S.E. = ,035; p ≤ 0,001), potvrdilo sa, že ženy udávajú nižšiu úroveň vnímaného bezpečia a praktizujú preventívne správanie (β= -,173; S.E. = ,031; p ≤ 0,001) vo väčšej miere ako muži.

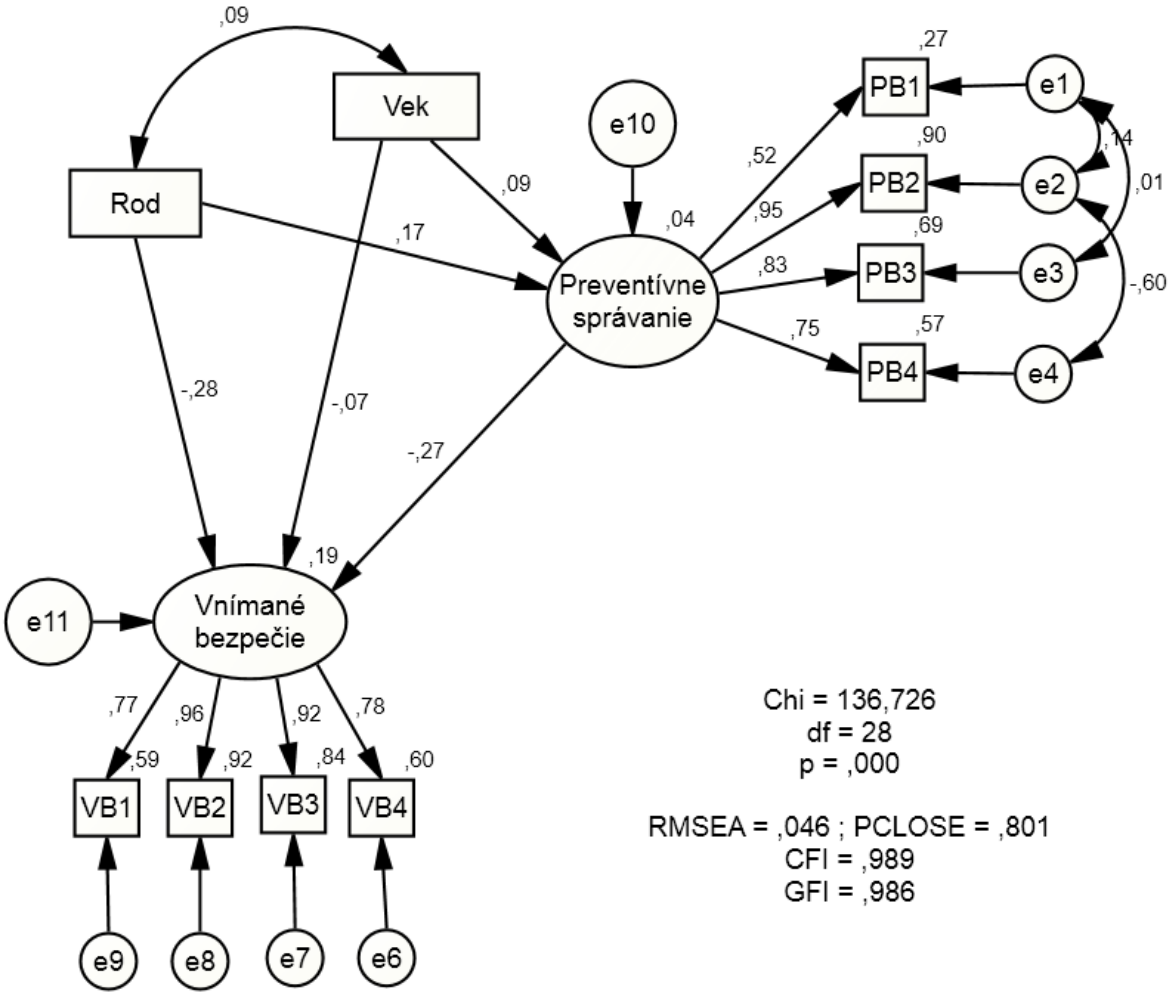

Obr.2 Modifikovaný model – rod, vek, preventívne správanie a vnímané bezpečie. Priamy efekt preventívneho správania na vnímané bezpečie.

Diskusia

Cieľom príspevku je preskúmať vzťahy medzi vnímaným bezpečím a preventívnym správaním, vekom a rodom. Predpokladali sme, že rod a vek budú moderátormi preventívneho správania a vnímaného bezpečia a ďalej, že preventívne správanie bude mať priamy efekt na vnímané bezpečie. Modifikovaný model vystihol dáta dobre a vysvetľoval 19,3% variancie vnímaného bezpečia (R^2 = 0,193) a 4,1% variancie preventívneho správania (R^2 = 0,041). V súlade s výsledkami predchádzajúcich výskumov sa nám potvrdilo, že ženy udávajú nižšiu úroveň vnímaného bezpečia ako muži (napr. Fetchenhauer, Buuk, 2005,

Schafer, Huebner, Bynum, 2006; Jackson 2009; May, Rader, Goodrum, 2010; Bozogáňová, 2013). Efekt veku na vnímané bezpečie sa ukázal ako signifikantý – čím je jedinec mladší, tým je jeho úroveň vnímaného bezpečia vyššia, tak ako to zistili autori Franklin a Franklin (2009). Treba ale poznamenať, že sila tohto efektu je síce signifikantná, ale slabá, takže nemôžeme vylúčiť, že vzťah veku a vnímaného bezpečia má „konkávny" charakter (mladí a seniori majú nižšiu úroveň vnímaného bezpečia ako jednotlivci v stredných rokoch) (Rader, Cossman, Porter, 2012). Z našich zistení ďalej vyplýva, že ženy sa správajú preventívne vo väčšej miere ako muži, čo je konzistentné s výsledkami autorov Paina (2001) a Maya, Radera, Goodruma (2010). Zistili sme aj, že čím je jedinec starší, tým viac preventívneho správania praktizuje – tento poznatok vo svojich prácach uviedli aj Sacco, Nakhaie (2001) a Kappes, Greve, Hellmers (2013). Aj v tomto prípade bol efekt veku signifikantný, ale slabý.

Najdôležitejším zistením je existencia priameho negatívneho efektu preventívneho správania na vnímané bezpečie – to znamená, že čím menej preventívneho správania jedinec praktizuje, tým je jeho úroveň vnímaného bezpečia vyššia (ľudia s nízkou úrovňou vnímaného bezpečia praktizujú preventívne správanie vo väčšej miere).

Za prínos príspevku pokladáme nie len to, že sa nám podarilo potvrdiť efekt preventívneho správania na vnímané bezpečie, ale aj to, že sa nám podarilo poskytnúť integrujúci pohľad na čiastkové výsledky v rámci témy vnímaného bezpečia.

Za limity práce pokladáme skutočnosť, že vnímané bezpečie aj preventívne správanie boli merané len štyrmi položkami. Podarilo sa nám vysvetliť 19,3% variancie vnímaného bezpečia, v budúcich prácach je žiaduce pokúsiť sa vysvetliť väčšie percento variancie tohto konštruktu. Tieto zistenia poskytujú priestor pre realizáciu ďalších analýz (napr. pridanie ďalších premenných, ktoré súvisia s vnímaným bezpečím – susedstvo, vnímané riziko a pod.).

Literatúra

Bozogáňová, M. (2013). Rodové rozdiely vo vnímaní bezpečia. *Človek a spoločnosť – Individual and Society*, 16,1, 38 - 50.

Ferraro, K. F. (1995). *Fear of Crime: Interpreting Victimization Risk.* New York: State University of New York Press.

Fetchenhauer, D. , Buunk B. - P. (2005). How to Explain Gender Differences in Fear of Crime: Towards an Evolutionary Approach. *Sexualities, Evolution and Gender*. 7, 2, 95-113.

Franklin, C. A., Franklin T. W. (2009). Predicting Fear of Crime: Considering Differences Across Gender. *Feminist Criminology*. 4, 1, 83-106.

Goodey, J. (1997). BOYS DON'T CRY: Masculinities, Fear of Crime and Fearlessness. *British Journal of Criminology*. 37, 3, 401-418.

Jackson, J. (2009). Psychological Perspective on Vulnerability in the Fear of Crime. *Psychology, Crime and Law*. 15, 4, 365-390.

Kappes, C., Greve, W., Hellmers, S. (2013). Fear of Crime in Old Age: Precautious Behaviour and its Relation to Situational Fear. *European Journal of Ageing.* 10, 111 – 125.

Kentoš, M. (2014). Vývoj Škály vnímania bezpečia a preventívneho správania. *Človek a spoločnosť – Individual and Society*, 17,4, 30 – 35.

Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling.* Guilford press.

May, D. C., Rader N. E., Goodrum S. (2010). A Gendered Assessment of the "Threat of Victimization": Examining Gender Differences in Fear of Crime, Perceived Risk, Avoidance, and Defensive Behaviors. *Criminal Justice Review*. 35, 2, 159-182.

Oakes, CH. - G. (2009). *Safety versus Security in Fire Protection Planning.: The Case of Fire Access Roadways.* [online]. Získané 15. augusta 2014, z http://www.aia.org/practicing/groups/kc/AIAB079791

Pain, R. (2001). Gender, Race, Age and Fear in the City. *Urban Studies.* 38, 5-6, 899-913.

Rader, N. E., Cossman J. S., Porter J. R. (2012). Fear of crime and vulnerability: Using a national sample of Americans to examine two competing paradigms. *Journal of Criminal Justice.* 40, 2, 134-141.

Sacco V., Nakhaie M.R. (2001). Coping with crime: an examination of elderly and non-elderly adaptations. *International Journal of Law Psychiatry.* 24, 305–332.

Schafer, J. A., Huebner B., Bynum T. S. (2006). Fear of crime and criminal victimization: Gender-based contrasts. *Journal of Criminal Justice*. 34, 3, 285-301.

Výrost, J. (2012). Sociálne a osobné činitele vnímania bezpečia v práci v dátach EWCS 2010. *Človek a spoločnosť – Individual and Society*, 15, 1, 1 – 18.

Výrost, J. et al. (2013). *Európska sociálna sonda (ESS) 6. kolo na Slovensku.* Prešov: Universum.

Elektrodermálna aktivita u schizofrénnych porúch pri slovno-asociačnom teste[13]

Electrodermal activity in schizophrenic disorders in word association test

Igor Brezina, Jakub Rajčáni, Petra Soláriková

brezina@fphil.uniba.sk, petra.solarikova@gmail.com

FiF Univerzita Komenského, Katedra psychológie

Abstrakt

Prezentovaná práca sa zameriava na popis elektrodermálnych reakcií pri emocionálne nabitých a emocionálne neutrálnych podnetoch v slovno-asociačnom teste, porovnávajúc skupinu zdravých participantov so skupinou participantov s poruchou z okruhu schizofrénie. Reakcie kožnej vodivosti sú analyzované v kontexte posúdenia emočnej valencie testových slov participantmi. Napriek neobjaveniu štatisticky významných rozdielov v reakciách kožnej vodivosti vo vzťahu k emočnej valencii testových slov, boli pozorované významné rozdiely v závislosti od typu produkovaných asociácií. V závere diskutujeme o zaznamenaných chýbajúcich elektrodermálnych reakciách v skupine participantov so schizofrénnou poruchou.

Kľúčové slová: Elektrodermálna aktivita, emócie, slovno-asociačný test, schizofrénia

Abstract

The presented thesis is focused on electrodermal reactions on emotional and non-emotional

stimuli in word association test, comparing group of healthy subjects, and a group of schizophrenia patients. Skin conductance responses are analyzed in context of subjective emotional valence of word stimuli given by test subjects. Despite finding non-significant differences in skin conductance responses due to subjective emotional valence, significant differences in relation to produced associations are observed. Eventually interesting observations of missing electrodermal reactions in schizophrenia patients are addressed.

Keywords: Electrodermal activity, emotion, word association test, schizophrenia

13 Táto práca bola podporovaná projektom Vega č. 1/1110/12 a APVV-0496-12

Úvod

Štúdium elektrodermálnej aktivity (EDA) je často využívanou metódou v psychofyziológii, ktorá nám umožňuje pozorovať aktiváciu autonómneho nervového systému. Výskumy skúmajúce zmeny v EDA pri poškodeniach CNS podieľajúcich sa na spracovaní emócií (Tranel, Damasio, 1994), naznačujú význam EDA ako fyziologického ukazovateľa emočnej reakcie. Význam elektrodermálnych reakcií pri spracovaní emócií ilustrujú taktiež štúdie zaoberajúce sa reakciami na emočne nabité podnety (Silvert, et al., 2004; Sequeira, et al. 2009). Prezentovaný výskum nadväzuje na tieto východiská, snažiac sa o ilustráciu elektrodermálnych reakcií u populácie so schizofrénnymi poruchami, ktorých negatívna symptomatológia výrazne ovplyvňuje spracovanie emócií. Dlhodobé zmeny v EDA v populácii so schizofrénnymi poruchami vo vzťahu ku kvalite remisie, popisujú Brekke, et al. (1997) a Dawson, Schell (2002).

Ako spôsob prezentácie podnetov sme si zvolili slovno-asociačný test (Kondáš, 1979). Slovno-asociačný test je vhodný vzhľadom na históriu využitia elektrodermálnych meraní v jeho priebehu (Jung, 1907). Slovno-asociačný test tiež použili v tomto kontexte Šlechta (2002), sledujúc elektrodermálne reakcie vo vzťahu k emočnému náboju a kognitívnej náročnosti testových slov. Lukavský (2003) ilustruje vzťah elektrodermálnych reakcií s jednotlivými temperamentovými charakteristikami participantov, v priebehu slovno-asociačného testu.

Prezentovaný článok sa pokúsi o bližšie popísanie rozdielov v elektrodermálnych reakciách participantov na emočne nabité a neutrálne podnety, porovnávajúc participantov so schizofrénnym ochorením s kontrolnou vzorkou. Opierajúc sa o výsledky vyššie uvedených štúdií predpokladáme v kontrolnej skupine existenciu rozdielov v elektrodermálnych reakciách (EDR), vyjadrených amplitúdou kožnej vodivosti (SCR), v závislosti od emočného náboja testových slov (hypotéza 1). Vzhľadom na deficity v emočnom spracovaní nepredpokladáme výskyt rozdielov v EDR v závislosti od emočného náboja testových slov u participantov so schizofrénnym ochorením (hypotéza 2). Pokúsime sa tiež ilustrovať vzťah asociačného reakčného času a amplitúd SCR pri jednotlivých podnetoch, pričom predpokladáme pozitívne korelácie týchto premenných (hypotéza 3).

Metódy

Zbieranie výskumných dát sa uskutočnilo v laboratóriu psychofyziológie na Katedre psychológie FiF UK, ktoré sa okrem iného zaoberá aj problematikou psychofyziologických

korelátov v podmienkach stresu, vo vzťahu s neklinickými aj klinickými stavmi (Soláriková et al., 2014). Testovania sa zúčastnilo 23 probandov, pričom 13 z nich tvorilo kontrolnú skupinu bez psychiatrickej poruchy v anamnéze a 10 probandov bolo zaradených do klinickej skupiny s diagnózami schizofrénia (F.20), schizoafektívna porucha (F.25), nešpecifikovaná neorganická psychóza (F.29). Participanti klinickej skupiny boli ambulantne liečení a navštevovali denné rehabilitačné stredisko.

Samotnému výskumnému testovaniu predchádzalo zostavenie testových protokolov, ktoré sme odvodili od hodnotenia emočnej valencie testových slov participantmi. Množinu všetkých slov z protokolov slovno-asociačného testu (Kondáš, 1979) sme v predstihu najmenej dva dni pred testovaním prezentovali participantom, s inštrukciou určiť akú emóciu vyvolávajú jednotlivé slová v rozmedzí (-) negatívna, (0) žiadna, (+) pozitívna. Na základe hodnotení sme z pôvodného počtu 75 slov vybrali 10 pozitívnych, 10 negatívnych a 10 nevyvolávajúcich emócie, resp. neutrálnych slov.

Fyziologické merania pri prezentácii slovno-asociačného testu boli monitorované prostredníctvom inštrumentálnej techniky PowerLab. Namerané údaje sme spracovávali softvérom LabChart. Elektrodermálna aktivita (EDA) bola meraná exosomaticky s použitím dvojice bipolárnych kovových elektród s rozmermi 2,5x2,5cm, umiestnenými na prstoch participanta. Použitá metóda je v súlade s metodologickým konsenzom pri meraní EDA (Boucsein, et al., 2012).

Prezentácii slovno-asociačného testu predchádzalo meranie tonickej EDA s trvaním 5 minút, počas ktorého sa mali participanti pohodlne usadiť a relaxovať. Po skončení adaptačnej fázy bola participantom podaná inštrukcia ohľadom slovno-asociačného testu a krátky zácvik. Asociačný test bol prezentovaný na počítačovej obrazovke pomocou softvéru Microsoft PowerPoint. Tento postup bol zvolený z dôvodu zhodnosti postupu u každého participanta, presnosti načasovania a predchádzaniu chýb z prepočutia. Každé testové slovo bolo prezentované 1 sekundu, ktorému nasledoval interval 17 sekúnd bez prezentácie podnetov, slúžiaci na poskytnutie odpovede a ďalšie 3 sekundy, počas ktorých bol prezentovaný fixačný podnet k nasledujúcemu slovu. Celkový čas 21s. ohraničoval aj zmeny v EDA viažuce sa k jednému testovému slovu. Participanti na každé slovo odpovedali ústne, pričom odpovede boli zaznamenané na audio nahrávku. Pokiaľ neposkytli odpoveď v danom časovom intervale, odpoveď bola vyhodnotená ako asociačné zlyhanie. Administrácia celého testového protokolu trvala 12 minút.

Po dokončení slovno-asociačného testu participanti ešte raz zopakovali hodnotenie emočného náboja testových slov, tentokrát len pre slová použité v asociačnom teste.

Pri vyhodnocovaní záznamov EDA sme ako mieru vyjadrujúcu elektrodermálne reagovanie na podnet zvolili amplitúdy reakcií kožnej vodivosti (SCR). Číselné dáta predstavujúce amplitúdy SCR, sú rozdielom najvyššej hodnoty kožnej vodivosti nasledujúcej podnet a najnižšej hodnoty úrovne kožnej vodivosti vyskytujúcej sa pred nástupom elektrodermálnej reakcie. Za chýbajúce elektrodermálne reakcie považujeme prípady, v ktorých amplitúda SCR dosahuje hodnoty menšie ako 0,1µS.

Výsledky

Pri vyhodnocovaní sme rozdelili testové slová na emočne nabité (s najvyššími hodnotami pozitívneho/negatívneho náboja) a neutrálne (najbližšie k nulovému bodu.) Pri rozdelení prislúchalo obom skupinám rovnaký počet testových slov. Slová, ktoré nebolo možno priradiť k ani jednej skupine boli z analýzy vylúčené. Na popis rozdielov v jednotlivých kategóriách slov bola použitá analýza variancie (oneway) ANOVA. Rozdiel medzi amplitúdami SCR pre emočne nabité a neutrálne slová v kontrolnej vzorke zdravých participantov (F=1,064, p=0,346), nedosiahla úroveň štatistickej významnosti. Aj napriek tomu možno pozorovať slabý trend vo výraznejších SCR amplitúdach pre emočne nabité slová, ktorých priemer je 2,136µS, zatiaľ čo priemer SCR amplitúd pre neutrálne slová tvorí 1,886µS. Podobný výsledok sme zaznamenali aj v klinickej skupine, kde bol rozdiel amplitúd SCR medzi emočne nabitými a neutrálnymi slovami rovnako nesignifikantný (F=0,824, p=0,440). Amplitúdy vykazovali v klinickej skupine v priemere nižšiu úroveň, pri emočne nabitých slovách dosiahli úroveň 1,158µS a pri neutrálnych 1,088µS.

Z nameraných dát je pozorovateľné, že v klinickej skupine sú amplitúdy SCR v priemere nižšie, čo potvrdzuje i porovnanie rozdielov T-testom (viď tab.1).

Tab.1 POROVNANIE PRIEMEROV SCR

Deskriptívna štatistika

	stav	N	Priemer	Štandardná odchýlka
SCRamp.	Kontrolná skup.	381	1,937	1,606
	Klinická skup.	300	1,236	1,602

T-Test nezávislých skupín (independent samples)

		Levenov Test		T-test pre rovnosť priemerov				
		F	Sig.	T	df	Sig. (2-tailed)	Rozdiel Priemerov	Rozdiel štandardných odchýlok
SCRamp	Vyrovnané variancie	,125	,724	5,663	679	,000	,701	,124

Nižšie priemerné amplitúdy SCR v klinickej skupine sú do značnej miery podmienené výskytom úplnej absencie elektrodermálnych reakcií na podnety u niektorých participantov (viď diskusia).

Odlišný trend môžeme pozorovať v údajoch z asociačných reakčných časov (RČ) vo vzťahu k emočnému náboju testových slov. Tu sa v kontrolnej vzorke preukázal signifikantne vyšší reakčný čas pri emočne nabitých slovách, v porovnaní s neutrálnymi slovami (F=3,642, p=0,027). Priemerné hodnoty RČ vykazovali 2,25 sekúnd pre neutrálne a 2,72 sekúnd pre emočne nabité slová. V klinickej vzorke sa rozdiel priemerov taktiež zaznamenal, 2,53 sekúnd pri neutrálnych a 2,90 sekúnd pri emočne nabitých. Nedosiahla však úroveň signifikantnosti, iba sa prejavila tendencia priblíženia (F=2,583, p=0,077).

Napokon ilustrujeme vzťah medzi asociačným reakčným časom a amplitúdami SCR. Vzťah sme vyjadrili Pearsonovým korelačným koeficientom, ktorý dosahuje úroveň 0,110. Ide síce o malý, ale vysoko signifikantný vzťah, p=0,005.

Tab. 2 Korelácie

		SCR	RČ
SCR	Pearsonova korelácia	1	,110**
	Sig. (2-tailed)		,005
	N	690	641

Diskusia

Z nameraných výsledkov môžeme konštatovať, že predpokladané štatisticky významné rozdiely v amplitúdach SCR, sa vzhľadom na emočný náboj slov nepotvrdili. K rovnakému výsledku sme dospeli aj pri kontrolnom porovnávaní elektrodermálnych reakcií každého probanda s jeho subjektívnymi hodnoteniami emočného náboja slov tak, ako aj v prípade porovnania s priemernými emočnými nábojmi testových slov. Aj napriek tomuto zisteniu môžeme pozorovať tendenciu vyšších priemerných amplitúd SCR pri slovách označovaných ako emočne nabité. Predpokladáme, že nesignifikantnosť spomínaného rozdielu môže byť aj

dôsledkom toho, že testové slovo môže v aktuálnej situácii vyvolať asociáciu, ktorá má iný emočný náboj, ako samotné slovo. Slová pred testovaním označené ako emočne neutrálne môžu vyvolávať aj výrazný fyziologický distres. Podobne môže mať vplyv na elektrodermálne reakcie aj problém nájsť asociáciu na určité slovo, prípadne kognitívna náročnosť slova.

Rozdiely v amplitúdach SCR medzi emočne nabitými a neutrálnymi slovami boli porovnateľné i v klinickej skupine. Výraznejším rozdielom bola celková nižšia úroveň amplitúd SCR u participantov so schizofrénnym ochorením. Pri vyhodnocovaní výskumných dát sme pozorovali absenciu elektrodermálnych reakcií u niektorých participantov klinickej skupiny. V tomto prípade boli amplitúdy SCR na úrovni menšej ako 0,1μS, pričom s postupom času zvoľna narastala tonická úroveň kožnej vodivosti. V nameraných dátach môžeme sledovať nápadnú podobnosť s krivkami kožnej vodivosti, ktoré boli popísané u ľudí s poškodeniami mozgovej kôry, ktorí sa prejavovali deficitmi v spracovaní emócií (Tranel & Damasio, 1994). Vzhľadom na výskumnú vzorku predpokladáme, že participanti, u ktorých k tomuto javu došlo, sa vyznačovali vyššou mierou negatívnej symptomatológie.

Na základe použitia podnetov slovno-asociačného testu sme vyhodnocovali vzťahy elektrodermálnych reakcií a reakčných časov probandov. Pozoruhodným zistením bolo zaznamenanie štatisticky významných rozdielov v dĺžke reakčných časov, vzhľadom na emočný náboj testových slov v kontrolnej skupine. V klinickej skupine tento rozdiel úroveň štatistickej významnosti neprekračoval. Toto zistenie taktiež poukazuje na existenciu rozdielov v spracovaní emočne nabitých a neutrálnych podnetov, v rámci zvolených skupín probandov. Reakčný čas však na rozdiel od amplitúd SCR môže byť menej ovplyvniteľný vyššie uvedenými vmedzerenými premennými. Štatisticky významná pozitívna korelácia reakčných časov a amplitúd SCR bola nameranými dátami potvrdená.

Použitá literatúra

Boucsein, W., Fowles, D. C., Grimnes, S., Ben-Shakhar, G., Roth, W. T., Dawson, M. E., & Filion, D. L. (2012). Publication recommendations for electrodermal measurements. Psychophysiology, 49(8), 1017-1034.

Brekke, J. S., Raine, A., Ansel, M., Lencz, T., & Bird, L. (1997). Neuropsychological and psychophysiological correlates of psychosocial functioning in schizophrenia. Schizophrenia Bulletin, 23(1), 19-28.

Dawson, M. E., & Schell, A. M. (2002). What does electrodermal activity tell us about prognosis in the schizophrenia spectrum? Schizophrenia Research, 54(1-2), 87-93.

Jung, C. G. (1907). On psychophysical relations of the associative experiment. Journal of Abnormal Psychology, 1(6), 247-255.

Kondáš, O. (1979). Asociačný experiment: T-159. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

Lukavský, J. (2003). The temperament characteristics and electrodermal activity during word association test. Ceskoslovenska Psychologie, 47(6), 503-512.

Lukavský, J. (2004). Subjective valence of the test words - an enhancement of the word association test. Ceskoslovenska Psychologie, 48(3), 203-213.

Sequeira, H., Hot, P., Silvert, L., & Delplanque, S. (2009). Electrical autonomic correlates of emotion. International Journal of Psychophysiology, 71(1), 50-56.

Schell, A. M., Dawson, M. E., Rissling, A., Ventura, J., Subotnik, K. L., Gitlin, M. J., & Nuechterlein, K. H. (2005). Electrodermal predictors of functional outcome and negative symptoms in schizophrenia. Psychophysiology, 42(4), 483-492.

Silvert, L., Delplanque, S., Bouwalerh, H., Verpoort, C., & Sequeira, H. (2004). Autonomic responding to aversive words without conscious valence discrimination. International Journal of Psychophysiology, 53(2), 135-145.

Soláriková, P., Brezina, I., Mesárošová, B., Hlaváčová, N. (2014). Biomarkery a psychická odolnosť somatizácie pri akútnom strese. Brno : Psychologický ústav AV ČR, 2014. ISBN 978-80-86174-21-1. S. 314-318 [online].

Šlechta, P. (2002). Effects of stimulus affectivity and concreteness on electrodermal and verbal responses in word association test. (Dizertačná práca.) Praha, FF UK 2002.

Tranel, D., & Damasio, H. (1994). Neuroanatomical correlates of electrodermal skin conductance responses. Psychophysiology, 31(5), 427-438.

Biopsychológia a jej interfunkčné koreláty – experimentovanie na Katedre psychológie Filozofickej fakulty UK [14]

Biopsychology and it correlates- experimentation on the Department of Psychology, Philosophical Faculty of Comenius University

Brezina Igor, Soláriková Petra, Moskaľová Daniela
brezina@fphil.uniba.sk, petra.solarikova@uniba.sk, daniela.moskalova@uniba.sk
Katedra psychológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava

Abstrakt

Príspevok je orientovaný na aktuálnu a často pertraktovanú tému prepojenia psychológie a prírodných vied. Postavenie psychológie je v rámci interdisciplinárneho začlenenia charakterizované ako veda, ktorá je na rozhraní filozofie, biológie a lekárskych vied. Táto pozícia sa všeobecne akceptovala už pred niekoľkými desiatkami rokov. Je faktom, že prepojenie k biológii, neurofyziológii, či lekárskym vedám, často u nás absentuje.

V príspevku uvedieme stručný prehľad niekoľkých experimentálnych zistení, ktoré boli realizované na Katedre psychológie FiF UK, v jej laboratóriu psychofyziológie s podporou viacerých grantových úloh. Experimenty sú orientované na vplyv stresových podmienok v kognitívnom výkone a následné psychofyziologické zmeny.

Kľúčové slová: experimentovanie, neurofyziológia, psychofyziolia.

Abstract

The article is focused on current and often repeated topic linking psychology and natural sciences. The position of psychology in the context of interdisciplinary integration characterized as a science, which is at the interface of philosophy, biology and medical sciences. This fact is widely accepted already several decades ago. In fact, the connection to biology, neurophysiology, and medical sciences, often is absent in our country.

In this paper we describe a brief overview of several experimental findings, which were made at the Department of Psychology, Comenius University, in the psychophysiology laboratory with support for multiple grant projects. The experiments are focused on the impact of stress conditions in the cognitive performance and subsequent psychophysiological changes.

Keywords: experimentation, neurophysiology, psychophysiology, biology

14 Táto práca bola podporovaná projektami Vega č. 1/1110/12 a APVV-0496-12

Úvod

Počas obdobia 60-tych rokov bol u nás vo výučbe všeobecnej psychológie kladený výrazný akcent na teoretické východiská S.L. Rubinsteina, ako jedného z hlavných protagonistov psychológie tohto obdobia - poznačeného značným ideologickým nánosom. Rubinstein určoval do značnej miery smerovanie psychológie toho obdobia, najmä vo východnej Európe. Tento pohľad na psychológiu, pretkaný filozofiou (zväčša marxistickou) je už dávno za nami. Psychológia vo vtedajšom Československu sa začala výrazne meniť už v sedemdesiatych rokoch - pomerne rýchlo sa primkla k paradigmám aktuálnej svetovej psychológie, najmä vďaka nesporným prínosom viacerých našich nestorov. Obtiažne sa dá hodnotiť, ktorý z týchto „staviteľov“ našej (novšej) psychológie mal významnejší podiel na prebiehajúcich zmenách. Azda ako najvýznamnejšie osobnosti možno spomenúť: prof. Kováča, doc. Bažányho, prof. Pardela, prof. Tardyho, prof. Příhodu, prof. Chmelaŕa, doc. Košču, prof. Hvozdíka, Dr. Maršálovú a veľa ďalších osobností najmä ústavov SAV a ČSAV, Katedier psychológie na Masarykovej univerzite, na FF UK v Prahe a FiF UK v Bratislave. No aj napriek veľkej snahe priblížiť sa čo najviac k anglosaským psychologickým smerovaniam (čo vo vtedajšom režime nebolo tak jednoduché) značne chýbalo v koncepcii psychológie reálne prepojenie s prírodnými vedami (aj keď všeobecne teoreticky to bolo značne proklamované). Azda jeden z prvých, kto tento fakt si značne uvedomoval bol doc. Bažány (pôsobiaci často vo Veľkej Británii -jeho manželka bola Britka). Inšpirovaný študijným curriculom a výskumným smerovaním tamojších univerzít zrealizoval toto prepojenie psychiky a neurovied do praxe: založil na pôde FiF UK prvé laboratórium komparatívnej psychológie v Československu. Bola to prvá, reálna výskumná interdisciplinárna spolupráca prírodných vedcov a psychológov. V laboratóriu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave pracovalo asi 10 pracovníkov, z toho polovica bola prírodovedne vzdelaná.

Biopsychológia – metódy a pracoviská

Prepojenie psychológie prírodných vied je zohľadnený vlastne od jej vzniku- najskôr vznikom laboratórií komparatívnej psychológie a už niekoľko desiatky rokov sa prejavuje formou kreovania psychofyziologických laboratórií na významnejších psychologických výskumných pracoviskách sveta (University College London, Emory University- Atlanta, New York University, University of Pittsburgh, Stellenbosch University-Cape Town, Technische Universität Dresden, Amsterdam University a mnoho ďalších). Tieto laboratória

mali väčšinou svoje počiatky laboratóriách zoopsychológie, či komparatívnej psychológie. Túto skutočnosť by vzhľadom na vyššie spomínanú históriu spĺňala aj Katedra psychológie FiF UK a jej Laboratórium komparatívnej psychológie, založené spomínaným doc. M. Bažánym. Žiaľ niekoľko desaťročí z technických, hygienických a iných vážnych dôvodov už ho nebolo možné udržať prevádzke.

Istým pokračovaním spomínaného laboratória komparatívnej psychológie, ako pracoviska s interdisciplinárnym- psychobiologickým zameraním je vznik nového laboratória na tejto katedre: laboratória psychofyziologie, ako prvého takto orientovaného laboratória na katedrách psychológie Čiech a Slovenska. Toto laboratórium rieši a riešilo niekoľko výskumných interdisciplinárnych a medzinárodných výskumných projektov, ktoré sú orientované najmä na nasledovné, nosné oblasti: psychofyziologické vzťahy kognitívnych procesov, emocionálne a osobnostné koreláty vo vzťahu k biopsychológii, autistické spektrum z aspektu psychofyziologických premenných, stres vo vzťahu k psychofyziologickým premenným a jeho endokrinologické koreláty (kortyzol, aldosterón, alfa-amylaza). V laboratóriu sa v rámci významného interdisciplinárneho projektu APVV uskutočňuje aj dlhodobý (dvoj-ročný) monitoring psychofyziologických, psychologických a endokrinologických premenných v záťažových situáciách u zdravej populácie a pacientov s alergickým ochorením rozličného stupňa intenzity.

S cieľom dosiahnuť stanovené výskumné témy je laboratórium vybavené špičkovou technikou. Toto pracovisko slúži ako výskumné a pedagogické centrum v oblasti psychofyziológie a biopsychológie. Laboratórium v súčasnosti disponuje nasledovnou základnou prístrojovou technikou: 1/snímanie pohybov očí, pupilových reakcií (EOG, Eye Tracking), 2/ elektroencefalografia (8 a 14 kanálové EEG), 3/ elektromyografia, 4/ elektrokardiografia, 5/ pulzová frekvencia, 6/ HRVa EEG biofeedback, 7/ analýza teploty kože (kontaktný snímač a bezkontaktná termovízna kamera), 8/ analýza respirácie (zmien objemu vitálnej kapacity hrudného koša prostredníctvom piezo-elektrického snímača), 9/ elektrodermálna aktivita a iné..

Súhrn našich posledných zistení v biopsychológii a kognitívnej psychológii

V priebehu posledných rokoch sme ako kolektív realizovali sofistikované experimentálne interdisciplinárne výskumy, ktorých zamerania spomíname vyššie. Získali sme mnohé fakty, ako i viaceré vedecké zákonitosti, ktoré sú predmetom samostatných štúdií (Brezina, I., et al., 2012, Brezina, et al., 2014, Moskaľová, D., et al., 2012, Moskaľová D.,

2012, Soláriková, P., Vavrinský, E., 2010, Soláriková, P., Brezina, I., 2011, Soláriková P., 2014 a ďalšie). Niektoré z nich v skratke uvádzame:

• Stres má významný vplyv na zmenu v aktivácii organizmu. Psychická (kognitívna) záťaž má za následok pokles teploty na periférii tela. V experimentálnych podmienkach sa nám podarilo úspešne vytvoriť aj podmienky relaxu, počas ktorého sme kontrolne zaznamenali vzrastajúcu tendenciu teploty periférie tela.

• Z našich zistení môžeme konštatovať, že periférna teplota tela u alergikov sa za bazálnej fázy prejavovala vyššími hodnotami, čo naznačuje dobrý kĺudový relaxačný stav, teda prejav opaku ku klasickým očakávaniam. Podobný úkaz sa objavil aj pri analýza frekvencii srdca.

• Elektrodermálna aktivita (parameter SCL) vykazovala v relaxe pokles, v strese stúpala - pri dlhých meraniach, resp. vysokej záťaži po čase však klesne viac, ako v relaxe. Elektrodermálna aktivita sa osvedčila ako dobrý ukazovateľ aruosalu pri vigilančných úlohách.

• Srdcová frekvencia (HR) sa pri strese zvyšuje, avšak pri jeho pretrvávaní sa vracia do normy. Celkovo sa osvedčila, ako dobrá psychofyziologická premenná vo vzťahu k rozdielnej úrovni aktivácie. Úrovňou srdcovej frekvencie v relaxe môžeme na 80% vysvetliť úroveň tejto premennej v záťaži a naopak. Z takto vysokej korelácie by sa dal vytvoriť aj štatistický model, poukazujúci nielen na zistenia, ale aj na vedecké fakty.

• Elektrodermálna odpoveď, frekvencia srdca i teplota kože sa preukázali ako relevantné ukazovatele stresu.

• S dĺžkou stresovej situácie narastala u väčšiny probandov imunita na opakujúce sa stresové impulzy, naopak u niektorých dochádzalo k zlyhaniu.

• Pozoruhodné zistenia boli napr., že aktuálna pozitívna emocionálna naladenosť, ako i dobrý spánok paradoxne znižuje úspešnosť v pozornostných úlohách. Predpokladáme teda, že potrebujeme istú dávku „deprivácie“ na lepší výkon.

• Hĺbková analýza psychofyziologických dát nám ponúka predpoklad pre popísanie charakteristických odpovedí, kde sa ukazujú spojitosti s osobnostnými črtami (napr. anxieta).

• S extraverziou klesal počet tzv. poplašných chýb v kognitívnom výkone, celkový zvýšený výkon v pozornostnej úlohe sa však nepotvrdil.

• Neurotizmus a anxieta neznižujú výkon v náročných kognitívnych úlohách, čo je pozoruhodné, pri pamäťovej úlohe významne stúpal počet zapamätaných negatívnych slov.

• V stresových situáciách vigilančný výkon významne stúpal, následné však rýchlo klesal. Vigilančný výkon nekoreloval s klasickými pozornostnými skúškami u úzkostných jedincov. Zistenia sú interdisciplinárne a poukazujú na spätosť psychofyziologických korelátov, kognitívneho výkonu s premennou stresu.

• Naša výskumná orientácia je aktuálne fokusovaná najmä na oblasť psychofyziológie a jej vzťahu s endokrinológiou a imunitným systémom. V spolupráci s Ústavom experimentálnej endokrinológie SAV a Ústavom elektroniky a fotoniky FEI STU realizujeme výskumy orientované na komparáciu alergikov s nealergikmi, prostredníctvom analýzy relevantných psychologických ukazovateľov a biomarkerov, v laboratórne vyvolanej stresovej situácii i v prirodzených podmienkach, pomocou neinvazívneho psycho-fyziologického dlhodobého monitorovania probandov v stresových podmienkach. Za najvýraznejšie zistenie považujeme dysfunkciu SAM systému u alergikov, ktorá so spolupôsobením hypoaktivity HPA osi a zvýšených maladaptívnych psychických faktorov vytvára veľkú výzvu pre hlbšie skúmanie a návrh na optimalizáciu tohto nežiaduceho stavu aj s aplikáciou adekvátnych psychologických metód.

Laboratórium psychofyziológie a jeho perspektívy

Interdisciplinárny prístup v psychológii je v súčasnosti výrazným trendom rozvoja psychologickej vedy. Výskumy, ktoré boli realizované v psycho-fyziologickom laboratóriu Katedry psychológie FiF UK v krátkom čase štyroch- piatich rokov priniesli množstvo nových zistení a faktov. Stali sa prejavom záujmu širšej, nielen psychologickej odbornej verejnosti. Vďaka pozoruhodným zisteniam, dali podnet pre ďalšie napredovanie kognitívno-psychologického a psychofyziologického výskumu s odborníkmi zo strany psychológov, endokrinológov, fyziológov, praktických lekárov, alergiológov a mikroelektrotechnikov. Vznik laboratória sa naviazal na spolupráce so zahraničnými pracoviskami. Naše výskumné aktivity inšpirovali kolegov zo psychologických, fyziologických a endokrinologických pracovísk, ktorí už sú zahrnutí do našich plánov, alebo plánujú spolupracovať s nami v oblasti psychofyziológie (Universität Dresden, Amsterdam university, University of Ljublana, Psychologický ústav ČAV).

Okrem „negrantových“ spoluprác sa výskumy uskutočnili, alebo realizujú v rámci dvoch výskumných grantov VEGA, dvoch grantov APVV (ako spoluriešitelia s STU) a súčasného interdisciplinárneho grantu APVV (koordinátor Katedra psychológie). Aj na

základe výsledkov výskumov vznikli dva nové kurzy na Katedre psychológie FiF UK a inšpirácie k ďalším výskumným smerovaniam.

Záver

Tvrdenia svetových významných psychológov (Neisser, Audley, Kirschbaum a i.), že budúcnosť experimentálnej psychológie je v spolupráci s prírodnými vedami, potvrdzuje aj množstvo nami získaných vedeckých faktov. Toto výskumné pracovisko má jednoznačne svoj potenciál tak v interdisciplinárnej orientácii, v jeho modernom inštrumentálnom a softvérovom vybavení, ako v kolektíve prevažne mladých vedcov, ktorí v laboratóriu pracujú tak z Katedry psychológie, ako aj z iných partnerských inštitúcií.

Použitá literatúra

Brezina, I. et al. Elektrodermálna aktivita a jej vzťah k neurotizmu. In *Sociální procesy a osobnost 2013*. Brno. Psychologický ústav AV ČR, 2014. s. 53-57.

Brezina, I. et al. Biopsychologické koreláty psychických funkcií. In *Psychologica* 41. Bratislava. Stimul, 2012. s. 45-59.

Brezina, I. Reakčný čas v dvojitých úlohach a jeho psychofyziologhické koreláty. In *Psychologica* 40.Bratislava: Stimul, 2012.s. 175- 182.

Marko, M., Brezina, I. Zložitosť prepájania vzdialených konceptov v teoretickej súvislosti s psychofyziologickým nabudením. Biomarkery a psychická odolnosť somatizácie pri akútnom strese. In *Sociální procesy a osobnost 2013* Brno. Psychologický ústav AV ČR, 2014. s. 210-214.

Moskaľová, D. *Vplyv úzkostlivosti na kognitívny výkon.* Dizertačná práca. Školiteľ: doc. PhDr. Igor Brezina, CSc. Bratislava. FiF UK, 2012, 147 s.

Moskaľová, D., et al. Ovplyvňuje úzkostlivosť efektivitu inhibičných procesov? *In Sociálne procesy a osobnosť 2012*. Bratislava. Ústav experimentálnej psychológie SAV, 2012. s. 378-382.

Moskaľová, D. Vplyv neurotizmu na variabilitu srdcovej frekvencie. In *Sociální procesy a osobnost 2013*. Brno. Psychologický ústav AV ČR, 2014. s.251-254

Soláriková, P. et al. Biomarkery a psychická odolnosť somatizácie pri akútnom strese. In *Sociální procesy a osobnost 2013*. Brno. Psychologický ústav AV ČR, 2014. s. 314-318.

Soláriková, P. *Psychologické a fyziologické aspekty stresu u alergikov.* Dizertačná práca. Školiteľ: doc. PhDr. Igor Brezina, CSc. Bratislava. FiF UK, 2014, 135 s.

Soláriková, P., Brezina, I. Psychofyziologické koreláty vo vzťahu so stupňami aktivácie, kognitívnym výkonom a osobnostnými premennými. In *Sociální procesy a osobnost. Člověk na cestě životem: křižovatky a mosty*. Brno. MDS, 2011. s. 305-309.

Soláriková, P., Vavrínský, E. Nepretržité monitorovanie psychofyziologických korelátov v emocionálnej záťaži. In *Psychologica 40*. Bratislava. Stimul, 2010. s. 591-598.

Vavrínsky, E. at al. Electro-optical monitoring and analysiss of human cognitive processes Jan Gym: Semiconductor Technologies. In *Tech: Olajnica*. 2010 ISBN: 978-80-89236-69-5, s. 45-63.

Deskriptívne normatívne presvedčenia, očakávané dôsledky konzumácie alkoholu a konzumácia alkoholu medzi dospievajúcimi[15]

Descriptive normative beliefs, alcohol expectancies and alcohol use among adolescents

Monika Brutovská[1],Marianna Berinšterová[1], Oľga Orosová[2],Lucie Jurystová[3]

brutovska.monika@gmail.com; marianna.berinsterova@gmail.com; olga.orosova@upjs.sk; jurystova@adiktologie.cz

[1]Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

[2]Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia

[3]Klinika adiktologie 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze

Abstrakt

Východiská: Štúdie potvrdzujú vzťah pozitívnejších očakávaných dôsledkov konzumácie alkoholu (OD) a vyšších deskriptívnych normatívnych presvedčení (DNP) voči vyššej konzumácii alkoholu (KA). *Cieľ:* preskúmať (1) vzťahy medzi OD, DNP a KA; (2) mediačný vplyv OD vo vzťahu DNP a KA medzi dospievajúcimi. *Metodiky:* dotazník zisťujúci KA za posledných 12 mesiacov (dichotomizovaná – nikdy nepil (0); pil (1)); DNP o kamarátoch; OD. *Vzorka:* 1298 žiakov 6.ročníka slovenských ZŠ (53,4% dievčat; M=11,52; SD=0,61). *Analýza dát:* lineárne a binárne logistické regresie, Sobelov test. *Výsledky:* Prostredníctvom jednotlivých regresných modelov sa preukázalo, že vyššie DNP boli vo vzťahu jednak s vyššími OD (β=0,176; p<0,001) ako aj s výskytom KA (OR(95%CI)=2,69 (2,23-3,26)). Následne sa zistilo, že vyššie DNP (OR(95%CI)=2,24 (1,83-2,74)) a vyššie OD (OR(95%CI)=1,10 (1,07-1,13) boli vo vzťahu s výskytom KA. Sobelov test preukázal mediačný vplyv OD (z=4,40; p=0,007) vo vzťahu DNP a KA. *Záver:* Zistenia mediačného efektu sú využiteľné v oblasti prevencie s cieľom zreálnenia DNP aj OD so zameraním na ich vzájomné prepojenie.

Klúčové slová: konzumácia alkoholu, deskriptívne normatívne presvedčenia, očakávané dôsledky konzumácie alkoholu, dospievajúci

15 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0253-1.

Abstract:

Background: Many research studies have shown that there is positive association between alcohol expectancies (AE), higher level of descriptive normative beliefs (DNB) and higher level of alcohol use (AU). *Aim:* to investigate (1) the relationships between AE, DNB and AU; (2) the mediating effect of AE in the relationship between DNB and AU among adolescents. *Methods:* questionnaire measuring AU during the last 12 months (dichotomized – never drank (0); drank (1); DNB about friends; AE. *Sample:* 1298 6th grade students from Slovak elementary schools (53.4% girls; M=11.52; SD=.61). *Data analysis:* linear and binary logistic regressions, Sobel test. *Results:* Higher DNB was associated with higher AE (β=.176; p<.001) and with reported AU (OR(95%CI)=2,69 (2.23-3.26). Subsequently higher DNB (OR(95%CI)=2.24 (1.83-2.74)) and higher AE (OR(95%CI)=1.10 (1.07-1.13) were associated with reported AU. Sobel test showed that there was a mediating effect of AE (z=4.40; p=.007) in the relationship between DNB and AU. *Conclusion:* The findings regarding the mediating effect of AE could be used in prevention strategies with the aim of making more real DNB and AE with the focusing on the links between them.

Keywords: alcohol use, descriptive normative beliefs, alcohol expectancies, adolescents

Úvod

Konzumácia alkoholu (KA) je závažným problémom aj z toho dôvodu, že sa nedarí ovplyvniť výskyt a rozsah prvej skúsenosti s alkoholom, ktorý naďalej plynulo narastá (Hamade, Janechová, Nociar, 2009). Vzťah medzi včasnou prvou skúsenosťou a pravdepodobnosťou vzniku závislosti od alkoholu je potvrdený aj výskumne (Atwell, Abraham, Duka, 2011), preto je potrebné venovať pozornosť faktorom podieľajúcim sa na výskyte KA. V príspevku sa zameriavame na deskriptívne normatívne presvedčenia (DNP) a očakávané dôsledky konzumácie alkoholu (OD), ktoré sú dôležitými faktormi konzumácie alkoholu (napr. Berkowitz, 2004; Petraitis a kol., 1998 in Sloboda, Bukoski, 2006).

DNP sú vo vzťahu ku konzumácii alkoholu definované ako odhad počtu rovesníkov, ktorí konzumujú alkohol v rámci vlastnej sociálnej skupiny (Bear, Stacy, Larimes, 1991; Agostinelli, Brown, Miller, 1995). Výskumné štúdie preukázali pozitívne korelácie medzi DNP a KA (napr. Lewis, Paladino, 2008; Stone, Becker, Huber, Catalano, 2012).

OD sa delia na pozitívne (napr. zlepšenie nálady) a negatívne (napr. nižšia sebakontrola) (Hull, Slone, 2004). Výskumné zistenia poukazujú na prepojenie pozitívnych OD so zámerom

piť, nárastom KA a závislosťou od alkoholu (Turrissi, 1999; Fearnow-Kenny, Wyrick, Hansen, Dyreg, Beau, 2001).

V dostupných zdrojoch nebola doposiaľ venovaná pozornosť skúmaniu mediačného vplyvu OD vo vzťahu medzi KA a DNP, pričom môže existovať významné prepojenie týchto dvoch konštruktov vo vzťahu ku KA, ktoré môže byť využiteľné v rámci redukcie KA.

Cieľ

Hlavným cieľom je testovať mediačný vplyv OD vo vzťahu medzi DNP a KA. Tento cieľ zahŕňa v sebe preskúmanie jednotlivých vzťahov medzi DNP, OD a KA u dospievajúcich na Slovensku.

Vzorka a spôsob zberu dát

Vzorka pozostáva z 1298 žiakov 6. ročníka slovenských základných škôl (53,4% dievčat; M_{vek}=11,52; SD=0,61) ako súčasť projektu APVV-0253-11 overujúceho efektívnosť školského programu univerzálnej prevencie Unplugged. Do tohto projektu bolo vybraných 63 škôl stratifikovaným náhodným výberom. V každej z vybraných škôl bola do projektu začlenená jedna trieda šiestakov. Školy boli vyberané z rozličných miest z Východného, Stredného a Západného Slovenska zo šiestich zoskupení vytvorených na základe prislúchajúceho počtu obyvateľov. Prvý zber dát bol uskutočnený pred začatím programu Unplugged v septembri 2012.

Metodiky

KA počas posledných 12 mesiacov bola zisťovaná položkou prevzatou z dotazníka ESPAD 2011 (Hibbel a kol., 2012): *„Koľkokrát (ak vôbec) si vypil/a nejaký alkoholický nápoj za posledných 12 mesiacov?“* Respondenti odpovedali na 7 stupňovej škále od *0* po *40 a viac*. Pre potreby binárnej logistickej regresie bola premenná dichotomizovaná (0 = nikdy nepili, 1 = pili počas posledných 12 mesiacov).

DNP týkajúce sa KA kamarátov počas posledných 12 mesiacov bolo zisťované položkou prevzatou z dotazníka ESPAD 2011 (Hibbel a kol., 2012): *„Koľko tvojich kamarátov / kamarátiek podľa tvojho odhadu pije alkoholické nápoje (pivo, víno, tvrdý alkohol)?“*. Respondenti odpovedali na 5 stupňovej škále: nikto – málo – dosť veľa – väčšina – všetci. Vyššia hodnota znamená väčší počet kamarátov, ktorí pijú alkoholické nápoje. V analýzach bola využívaná individuálna položka.

OD boli zisťované otázkou: *„Aká je pravdepodobnosť, že po požití alkoholu sa s tebou stanú nasledujúce veci?“* Pričom respondent odpovedal na 5 stupňovej škále od *„veľmi pravdepodobné“* po *„veľmi nepravdepodobné“* na 11 rôznych položiek napr. *„budem sa cítiť uvoľnene“*, *„budem mať problém s políciou“*. Jednotlivé položky boli prepólované. Do analýz bolo zahrnuté celkové skóre, pričom vyššie skóre znamená pozitívnejšie OD. Cronbachova alfa bola 0,507.

Štatistické spracovanie dát

Vzťahy medzi premennými boli analyzované prostredníctvom lineárnych a binárnych logistických regresií v štatistickom programe SPSS 21. Na testovanie mediačného vplyvu bol využitý Sobelov test (Herr, n.d.).

Výsledky

Testovanie mediačného efektu OD vo vzťahu medzi DNP a KA pozostáva zo 4 krokov. Najprv boli testované vzťahy medzi jednotlivými premennými prostredníctvom lineárnej regresie a binárnych logistických regresií a následne bol testovaný mediačný efekt pomocou Sobelovho testu. V tejto následnosti popíšeme aj jednotlivé výsledky.

a) *lineárna regresia – závislou premennou sú OD a nezávislou premennou je DNP*

Lineárny model vysvetľujúci OD bol signifikantný ($\chi2=1324,93$; $df=1$; $p<0,001$), vysvetľoval 3,1% variancie v OD. V rámci lineárneho modelu sa preukázal signifikantný pozitívny vzťah DNP a OD ($\beta=0,176$; $t=5,838$; $p<0,001$). Presvedčenie dospievajúcich o tom, že viac kamarátov konzumuje alkoholu je vo vzťahu s pozitívnejšími OD.

b) *binárna logistická regresia - závislou premennou je KA a nezávislou premennou je DNP*

Regresný model vysvetľujúci výskyt KA u dospievajúcich bol signifikantný ($\chi2=116,82$; $df=1$; $p<0,001$), vysvetľoval od 9,4–14,4% variancie vo výskyte KA. V rámci modelu sa preukázal signifikantný pozitívny vzťah medzi DNP a výskytom KA (OR(95%CI)=2,69 (2,23-3,26)). Vyššie DNP (presvedčenie o tom, že veľa kamarátov pije) je vo vzťahu s výskytom KA.

c) *binárna logistická regresia - závislou premennou je KA a nezávislými premennými sú DNP a OD*

Regresný model vysvetľujúci výskyt KA u dospievajúcich bol signifikantný ($\chi2=139,53$; $df=2$; $p<0,001$), vysvetľoval od 12,7–19,4% variancie vo výskyte KA. V rámci modelu sa preukázali signifikantné pozitívne vzťahy medzi DNP (OR(95%CI)=2,24 (1,83-2,74)), OD

(OR(95%CI)=1,10 (1,07-1,13)) a výskytom KA. Vyššie DNP (presvedčenie o tom, že veľa kamarátov pije) a pozitívnejšie OD sú vo vzťahu s výskytom KA.

d) Sobelov test – mediačný efekt OD vo vzťahu medzi DNP a KA

Do rovnice na výpočet Sobelovho testu boli vložené všetky potrebný štandardné odchýlky a koeficienty. Sobelov test preukázal mediačný vplyv OD (z=4,40; p=0,007) vo vzťahu medzi DNP a KA. DNP teda nie sú len v priamom vzťahu s KA, ale aj nepriamo cez OD. Vyššia úroveň DNP má vzťah k výskytu KA a pozitívnejšie OD sú mediátorom tohto vzťahu.

Diskusia

Hlavným cieľom príspevku bolo preskúmať mediačný vplyv OD vo vzťahu medzi DNP a KA. Tento cieľ bol naplnený prostredníctvom testovania viacerých vzťahov medzi jednotlivými premennými, pričom sa preukázal: (a) vzťah medzi vyšším DNP (presvedčením, že veľa kamarátov pije) a pozitívnejšími OD, podobný vzťah nebol testovaný v dostupných štúdiách; (b) vzťah medzi vyšším DNP a výskytom KA, čo je v súlade s predchádzajúci výskumnými zisteniami, ktoré poukazujú na to, že čím viac som presvedčený o tom, že veľa z mojich kamarátov pije, tým viac sa zapájam aj ja do tejto činnosti a teda pijem (napr. Lewis, Paladino, 2008; Stone a kol, 2012); (c) vzťah medzi vyšším DNP, pozitívnejšími OD a výskytom KA, podobne ako predchádzajúce výskumy, ktoré už boli popísané vyššie (napr. Stone a kol., 2012), alebo tie, ktoré zistili, že čím pozitívnejší dôsledok KA očakávam, tým pravdepodobnejšie sa zapájam do KA (napr. Turrissi, 1999; Fearnow-Kenny a kol., 2001). Nakoniec Sobelov test preukázal mediačný vplyv OD vo vzťahu medzi DNP a KA. DNP sú teda v priamom vzťahu s výskytom KA, ale aj v nepriamom vzťahu prostredníctvom OD u dospievajúcich. Tento výsledok dopĺňa existujúci stav poznania a poskytuje obraz vzájomne prepojených vzťahov týchto jednotlivých konštruktov.

Medzi limity štúdie patrí prierezový zber dát podobne ako nízka reliabilita škály merajúcej OD. Napriek týmto obmedzeniam prínosom príspevku je preukázanie mediačného vplyvu OD vo vzťahu medzi DNP a KA na reprezentatívnej vzorke slovenských dospievajúcich. Toto zistenie je využiteľné najmä v oblasti vytvárania prevenčných programov, nakoľko je dôležité využívať kombináciu týchto dvoch konštruktov a prepojiť zreálňovanie DNP dospievajúcich so zreálnením ich OD, ktoré sú navzájom prepojené a môžu viesť k redukciu výskytu KA u dospievajúcich.

V nasledujúcich analýzach je žiaduce zamerať sa na ďalšie faktory prispievajúce ku KA dospievajúcich, ktoré môžu doplniť získané poznatky a rozšíriť obraz a vzájomné prepojenie faktorov s cieľom vytvárania komplexnejších a prepracovanejších prevenčných programov.

Poďakovanie

Poďakovanie patrí aj MSc. Jozefovi Janovskému za jeho rady pri štatistických analýzach.

Literatúra:

Agostinelli, G., Brown, J. M., Miller, W. R. (1995). Effects of Normative Feedback on Consumption among Heavy Drinking College Students. *Journal of Drug Education, 25*(1), 31-40.

Atwell, K., Abraham, Ch., Duka, T. (2011). A Parsimonious, Integrative Model of Key Psychological Correlates of UK University Students' Alcohol Consumption. *Alcohol & Alcoholism, 46*(3), 253–260.

Bear, J. S., Stacy, A., Larimes, M. (1991). Biases in the Perception of Drinking Norms among College Students. *Journal of studies on Alcohol and Drugs, 52*(6), 580-586.

Berkowitz, A. (2004). *The Social Norms Approach: Theory, Research, and Annotated Bibliography.* Získané 3. decembra 2012, z http://www.alanberkowitz.com/articles/social_norms.pdf

Fearnow-Kenny, M., Wyrick, D. L., Hansen, W. B., Dyreg, D., Beau, D. B. (2001). Normative beliefs, expectancies, and alcohol-related problems among college students: Implications for theory and practice. *Journal of Alcohol and Drug Education, 47*(1), 31-36.

Hamade, J., Janechová, H., Nociar, A. (2009). *Zhodnotenie trendov v užívaní drog na základe prieskumov „TAD (tabak, alkohol, drogy)“ u žiakov ZŠ a študentov SŠ.* Získané 10. máj 2014, z http://www.uvzsr.sk/docs/info/hdm/Trendy_drogy.pdf

Herr, N. R. (n.d.). Mediation with Dichotomous Outcomes. Získané 12. august 2014, z http://www.nrhpsych.com/mediation/logmed.html.

Hibbel, B., Guttormsson, U., Ahlström, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A., a kol. (2012). *The 2011 ESPAD Report. Substance use among students in 36 European Countries.* Stockholm: Modintryckoffset AB.

Hull, J. G., Slone, L. (2004). Alcohol and self-regulation. In R. F. Baumeister & K.D. Vohs (Eds.), *Handbook of self-regulation* (p. 466-491). New York: Guilford Press.

Lewis, M., Paladino, D. (2008). Proximal Norms, Selected Sociodemographics, and Drinking Behavior Among University Student Athletes. *Journal of Addictions and Offender Counseling, 29*(1), 7–21.

Sloboda, Z., Bukoski, W. J. (Eds.). (2006). *Handbook of drug abuse prevention – Theory, Science, and Practice.* New York: Springer.

Stone, A., Becker, L. G., Huber, A. M., Catalano, R. F. (2012). Review of risk and protective factors of substance use and problem use in emerging adulthood. *Addictive Behaviors, 37,* 747–775.

Turrisi, R. (1999). Cognitive and Attitudinal Factors in the Analysis of Alternatives to Binge Drinking. *Journal of Applied Social Psychology, 29*(7), 1512–1535.

Výhoda nevedomého myslenia v rozhodovaní pri výbere zamestnancov?[16]

The advantage of unconscious thought in decision-making by selecting employees?

Čavojová Vladimíra, Ballová Mikušková Eva, Majerník Martin, Jurkovič Marek
vladimira.cavojova@savba.sk; expsebal@savba.sk; jurkovicmarek@gmail.com
Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Teória nevedomého myslenia (Unconscious Thought Theory; UTT) tvrdí, že pri komplexných problémoch by sme sa mali spoľahnúť na nevedomé myslenie, pretože vedomé myslenie dokáže operovať len s obmedzeným množstvom informácií. Mnohé štúdie však tento efekt nepotvrdili. V príspevku prezentujeme výsledky našej druhej štúdie v paradigme UTT a výsledky porovnávame s prvou štúdiou (Čavojová, Ballová Mikušková, 2014), v ktorej sa nám nepodarilo potvrdiť výhodu nevedomého myslenia v doméne rozhodovania sa pri kúpe bytu. V štúdii 2 chceme porovnať vplyv inej domény (výber zamestnancov) na rozhodovanie v podmienke vedomého myslenia, nevedomého myslenia a okamžitého rozhodovania. Výskumu sa zúčastnilo 62 participantov vo veku od 18 do 34 rokov, ktorí riešili úlohu s uchádzačom o zamestnanie v počítačovom programe E-prime. Okrem toho sme zisťovali mieru preferencie analytického vs. intuitívneho myslenia (dotazník REI) a subjektívne hodnotenie atribútov uchádzačov. V príspevku analyzujeme výsledky v kontexte predchádzajúcich výskumov.

Kľúčové slová: teória nevedomého myslenia, komplexné rozhodnutia, intuícia

Abstract

According to Unconscious Thought Theory (UTT), we should rely on the unconscious mind in complex issues, because conscious thought can operate with only a limited amount of information. Many studies have confirmed this effect. In this paper we present the results of our second study in paradigm UTT and compare the results with the first study (Čavojová, Mikušková Ball, 2014), in which we were unable to confirm the advantage of unconscious thinking in the domain of decision-making when buying a flat. In Study 2, we compare the impact of different domain (Selection Office) to decide the condition of conscious thought, unconscious thought and immediate decision-making. The sample consists of 62 participants aged 18-34 years, who addressed the role of a person seeking employment in the computer

16 Tento príspevok vznikol za podpory z grantu MŠ SR VEGA č. 2/0064/13: „Rozhodovanie expertov: používanie intuície na riešenie strategickcýh úloh" udelenom V. Čavojovej

program E-Prime. In addition, we investigated a slight preference of analytical vs. intuitive thinking (questionnaire REI) and subjective attributes of candidates. In this paper we analyze the results in the context of previous research.

Keywords: theory of unconscious thinking, complex decisions, intuition

Nedávno sa do pozornosti psychológov v oblasti rozhodovania dostala teória nevedomého rozhodovania, ktorej autori (Dijksterhuis & Nordgren, 2006) tvrdia, že pri komplexných problémoch je lepšie nevedomé rozhodovanie. Táto hypotéza výhody nevedomého myslenia stojí na princípe kapacity, tzn. že nie sme schopní vo vedomej pozornosti udržať si veľa prvkov a tiež na zisteniach, že nie sme dobrí vo vážení rôznych atribútov. Mnohí kritici toto tvrdenie považujú za zavádzajúce kvôli závažným dôsledkom, ktoré môže mať, najmä ak viac než polovica štúdií pokúšajúcich sa replikovať efekt výhody nevedomého myslenia neuspela (napr. Calvillo & Penaloza, 2009; Newell & Shanks, 2014; Newell & Rakow, 2011; Nieuwenstein & Van Rijn, 2012; Rey, Goldstein, & Perruchet, 2009; Thorsteinson & Withrow, 2009; prehľad aj v Harenčárová, 2012).

V predchádzajúcich výskumoch na túto tému sa ani nám nepodarilo potvrdiť efekt nevedomého myslenia (Čavojová & Ballová Mikušková, 2014), no zistili sme, že rozhodovanie v podmienke nevedomého myslenia prináša výhodu len pre participantov preferujúcich intuitívny spôsob rozhodovania (Čavojová, Ballová Mikušková, & Majerník, 2014). Naznačili sme tiež niekoľko možných dôvodov a niektoré z nich overujeme v tejto štúdii. Predkladaná štúdia je postavená na rovnakej paradigme testovania UTT ako predchádzajúci výskum, rozhodli sme sa však otestovať inú doménu rozhodovania, konkrétne výber najvhodnejšieho uchádzača o zamestnanie (v predchádzajúcom výskume bola úlohou kúpa bytu). Predchádzajúce výskumy totiž ukázali, že využívanie intuície je vysoko doménovo-špecifické a interaguje so skúsenosťou v danej oblasti (Čavojová & Hanák, 2014). Predpokladali sme, že napriek nedostatku skúseností by táto úloha mala byť ľahšia v porovnaní s predchádzajúcou úlohou (kúpa bytu), pretože v doméne interpersonálnych vzťahov sa aj laici cítia ako väčší experti –v inej štúdii sme napríklad zistili, že na ohodnotenie najvhodnejšieho uchádzača o zamestnanie ľuďom stačí tretina informácií v porovnaní s ohodnotením úspešnosti podniku (Čavojová & Hanák, 2014).

Cieľ tejto štúdie je preto dvojaký: na jednej strane chceme zreplikovať výhodu nevedomého rozhodovania, ako ju postuloval Dijksterhuis s kolegami (Dijksterhuis & Nordgren, 2006; Dijksterhuis, 2004) na novej úlohe. Tiež overujeme potenciálny vplyvu kognitívneho štýlu,

konkrétne preferencie racionality vs. intuície pri rozhodovaní, ktorý sa ukázal v našej predchádzajúcej štúdii (Čavojová et al., 2014).

Metódy

Participanti

Experimentu sa celkovo zúčastnilo 58 participantov (52 žien – 71.2%; priemerný vek M=21,83, SD=3,2). Väčšina z nich boli študenti pedagogickej fakulty UKF v Nitre (N=56), ktorí za účasť v experimente dostali buď finančnú odmenu (2€) alebo body ku skúške.

Procedúra

Celý experiment trval 20 až 30 minút (v závislosti od experimentálnej podmienky). Použili sme medzi-participantový dizajn s tromi podmienkami: 1) okamžité rozhodovanie (participanti sa mali rozhodnúť a ohodnotiť byty hneď po prezentovaní informácií), 2) podmienka vedomého rozhodovania (participanti mohli niekoľko minút porozmýšľať o informáciách), a 3) podmienka nevedomého rozhodovania (participanti sa pred rozhodnutím venovali distrakčnej úlohe určenej na prevenciu vedomého rozmýšľania). V podmienke vedomého rozhodovania sme nepoužili nútený časový limit, ako Dijksterhuis (2004), ale nechali sme participantov rozmýšľať tak dlho, ako potrebovali (maximálne však 3 minúty).

Materiály

Výber uchádzačov

Experiment bol pripravený v programe E-prime tretím autorom štúdie, takže celý proces a randomizácia podmienok prebiehali automaticky cez počítač. Participanti boli náhodne priradení priamo pomocou E-prime do jednej z troch podmienok: okamžité rozhodnutie (OR; N=25), vedomé rozhodovanie (VR; N=13) a nevedomé rozhodovanie (NR; N=20). Participanti následne dostali inštrukciu, že si pozrú informácie o štyroch hypotetických uchádzačov o zamestnanie predajcu luxusných automobilov (Lukáš, Marek, Peter a Jakub). Každý uchádzač bol opísaný 12 atribútmi, čiže participanti spolu dostali 48 informácií. Informácie o uchádzačoch boli prezentované v blokoch, uchádzači boli prezentovaní v náhodnom poradí, aby sme sa vyhli efektu poriadia. Každý atribút bol prezentovaný na obrazovke po dobu 5 sekúnd, pričom participanti mohli kliknutím medzerníka prezentáciu urýchliť. Na vizuálne odlíšenie medzi jednotlivými uchádzačmi sme použili rozdielne farebné pozadia. Uchádzač s menom Lukáš (žlté pozadie) bol

najatraktívnejší – bol opísaný 8 pozitívnymi a 4 negatívnymi charakteristikami. Naopak, uchádzač s menom Jakub (biele pozadie) bol najmenej atraktívny – bol opísaný 8 negatívnymi a 4 pozitívnymi charakteristikami. Ostatní dvaja uchádzači (Marek, tyrkysové pozadie; Peter, sivé pozadie) slúžili na skomplikovanie úlohy a mali neutrálnu atraktivitu (obaja boli opísaní 6 pozitívnymi a 6 negatívnymi charakteristikami). Konkrétne opisy jednotlivých atribútov boli pripravené tak, aby tie, ktoré boli identifikované v predchádzajúcich výskumoch ako najdôležitejšie (Hanák, 2010), neboli formulované extrémne pozitívne či negatívne. Každý uchádzač bol opísaný rovnakými 12 dimenziami atribútov (konkrétny obsah pri každom uchádzačovi sa líšil): vzdelanie, hodnotenie spolupracovníkmi, hodnotenie z assessment centra, koníčky, ambície, pracovné skúsenosti, výsledky kognitívnych testov, referencie od predchádzajúceho zamestnávateľa, vzhľad, osobnostné špecifické vlastnosti, dojem zo štruktúrovaného rozhovoru a biografické údaje. Valencia sa jednotlivým dimenziám prisúdila náhodne.

Participanti na konci experimentu hodnotili, ktorý zo štyroch uchádzačov je najvhodnejší na pozíciu predajcu luxusných automobilov. Keď si participanti prečítali všetky informácie, tí v podmienke OR ohodnotili každého uchádzača okamžite, participanti v podmienke VR sa mali rozhodnúť až po dôkladnom premyslení bez časového obmedzenia a napokon, participanti v podmienke NR pred hodnotením riešili 3 minúty distrakčnú úlohu (násobenie dvojciferných čísel z hlavy). Participanti hodnotili uchádzačov na škále od 1 (absolútne nevhodný) do 10 (absolútne vhodný).

Racionálno-experienciálny inventár

Po ohodnotení bytov participanti vypĺňali seba-výpoveďový dotazník (REI, Pacini & Epstein, 1999) určený na identifikovane preferovaného kognitívneho štýlu (racionálny alebo experienciálny). Subškála REI-R vychádza zo škály Potreba kognície a subškála REI-E je založený na škále Viera v intuíciu. REI sme použili na sekundárnu analýzu experimentálnych výsledkov – konkrétne aby sme overili predpoklad, že participanti s vyšším skóre v REI-R budú podávať lepší výkon v VR a participanti s vysokým skóre v REI-E zas budú podávať lepší výkon v podmienke NR. REI bol administrovaný tiež ako súčasť E-prime experimentu.

Hodnotenie dimenzií

Na záver ešte participant vyplnili tabuľku v MS Excel, v ktorej každú dimenziu hodnotili na škále od 1 (najmenej dôležitá) do 10 (najviac dôležitá), aby sme mohli overiť, či individuálne

preferencie neovplyvnili priebeh rozhodovania. Výsledky analýz však na tomto mieste neprezentujeme.

Výsledky

Najskôr sme si overili, že medzi participantmi v jednotlivých podmienkach neboli žiadne signifikantné rozdiely vo veku (F=1,268, p=,290) ani v pohlaví (χ^2=,714, p=,700). Ďalej sme si overili, že najlepší uchádzač získal celkovo najlepšie hodnotenie ($M_{(Lukáš)}$=7,79, SD=2,34) a najhorší uchádzač dostal najhoršie hodnotenie ($M_{(Jakub)}$=4,84, SD=2,45), kým dvaja neutrálni uchádzači dostali takmer rovnaké hodnotenie ($M_{(Marek)}$=5,67, SD=2,23; $M_{(Peter)}$=5,19, SD=2,44).

Hlavnou skúmanou premennou však bolo, ako dobre participanti rozlišovali medzi najlepším a najhorším uchádzačom. Preto sme vypočítali rozdiel v hodnotení najhoršieho uchádzača a najlepšieho uchádzača. Výsledky 1-way ANOVA nepreukázali žiadne signifikantné rozdiely medzi podmienkami v hodnotení najlepšieho uchádzača (F=0,184, p=0,832), ani v rozlišovaní najhoršieho od najlepšieho uchádzača (F=0,089, p=0,915).
Podobne ako v predchádzajúcej štúdii (Čavojová & Ballová Mikušková, 2014), aj v tejto štúdii sa ukázalo, že participanti v podmienke nevedomého rozhodovania vedeli o čosi lepšie rozlišovať medzi najlepším a najhorším uchádzačom, hoci rozdiel nebol signifikantný.

Ďalej sme participantov rozdelili na vysoko a nízko racionálnych a vysoko a nízko intuitívnych podľa mediánovej hodnoty (viac v Čavojová et al., 2014). Na rozdiel od predchádzajúceho experimentu, v tomto experimente sa neukázala žiadna výhoda pre intuitívnych participantov v podmienke NR, ani výhoda pre racionálnych participantov v podmienke VR.

Diskusia a záver

Ani v druhom experimente sa nám nepodarilo zreplikovať výhodu nevedomého myslenia, podobne ako niektorým iným výskumným tímom (napr. Calvillo & Penaloza, 2009; Newell & Shanks, 2014; Newell & Rakow, 2011; Nieuwenstein & Van Rijn, 2012; Rey, Goldstein, & Perruchet, 2009; Thorsteinson & Withrow, 2009). Teória nevedomého myslenia a paradigma jej testovania má mnohých kritikov, ktorí poukazujú napríklad na neadekvátnosť stanovenia najlepšej možnosti čisto na základe najvyššieho počtu pozitívnych atribútov, pretože to ide priamo proti tvrdeniu samotných autorov teórie nevedomého myslenia (Dijksterhuis & Nordgren, 2006), že nevedomé procesy dokážu lepšie vážiť jednotlivé atribúty.

Než sa pustíme do odmietnutia výhody nevedomého myslenia, musíme poukázať aj na metodologické nedostatky nášho experimentu, ktoré mohli ovplyvniť to, že sa efekt nevedomého myslenia nepreukázal. V porovnaní s inými štúdiami (Bos, Dijksterhuis, & van Baaren, 2011; Calvillo & Penaloza, 2009b; Rey et al., 2009 a iní) bola naša úloha formulovaná náročnejšie, pretože atribúty jednotlivých alternatív (v našom prípade uchádzačov) neboli formulované binárne (má dobré vzdelanie, má zlé vzdelanie a pod.) a atribúty v rámci jednej dimenzie boli pre každého uchádzača odlišné. Tým sme chceli zvýšiť ekologickú validitu úlohy, no zároveň participanti mohli takto formulované atribúty hodnotiť nejednoznačnejšie, resp. ich valencia (nakoľko ich hodnotili ako pozitívne či negatívne) viac závisela na ich subjektívnom hodnotení. Navyše, my sme valenciu priraďovali jednotlivým atribútom náhodne a tak sa stalo, že aj najlepšia možnosť mala niektorý z najdôležitejších atribútov formulovaný skôr negatívne.

Podobne s mnohými ďalšími výskumníkmi, ktorým sa nepodarilo zreplikovať výhodu nevedomého myslenia vyslovujeme opatrnosť v tom, nakoľko je užitočné radiť ľuďom, že menej rozmýšľania pri komplexných problémoch vedie k lepším výsledkom. Na druhej strane, analýza a porovnanie s inými štúdiami poukázali na niekoľko možných metodologických dôvodov, prečo sa nám výhodu nevedomého myslenia nepodarilo potvrdiť, ktoré sa pokúsime odstrániť v ďalších plánovaných experimentoch. V každom prípade, hlbšia analýza štruktúry úlohy v paradigme nevedomého myslenia zvýrazňuje aj mnohé teoretické nedostatky tejto teórie. Voči teórii nevedomého myslenia v súčasnosti existuje niekoľko alternatívnych vysvetlení, ako napríklad hypotéza vedomej pozornosti (Rey et al., 2009), alebo lepšej hodnotovej integrácii intuitívneho módu uvažovania (Usher, Russo, Weyers, Brauner, & Zakay, 2011) či úplné vylúčenie nevedomých procesov z vysvetlení (Newell & Shanks, 2014). Jeden z nedostatkov predchádzajúcich experimentov je takmer výlučné používanie študentov (s výnimkou pár výskumov, napr. Dijksterhuis, Bos, van der Leij, & van Baaren, 2009; González-vallejo & Phillips, 2010; Mamede et al., 2010), pričom intuícia je vysoko kontextovo špecifická a závisí od skúsenosti (Čavojová & Hanák, 2014; Kahneman & Klein, 2009; Klein, 2008 a iní). Preto sa v budúcnosti plánujeme zamerať na odborníkov a zistiť, či intuícia prináša výhodu skôr im. Na záver konštatujeme, že hoci existujú komplexné rozhodnutia, na ktoré je lepšie sa „vyspať“, nie je racionálne používať výlučne túto stratégiu na všetky typy problémov, kým sa nezistí viac o moderátoroch a okolnostiach, kedy je lepšie sa rozhodovať rýchlo a kedy je lepšie si radšej všetko premyslieť.

Zoznam použitej literatúry

Bos, M. W., Dijksterhuis, A., & van Baaren, R. B. (2011). The benefits of "sleeping on things": Unconscious thought leads to automatic weighting. *Journal of Consumer Psychology*, *21*(1), 4–8. doi:10.1016/j.jcps.2010.09.002

Calvillo, D. P., & Penaloza, A. (2009a). Are complex decisions better left to the unconscious ? Further failed replications of the deliberation-without-attention effect, *4*(6), 509–517.

Calvillo, D. P., & Penaloza, A. (2009b). Are complex decisions better left to the unconscious ? Further failed replications of the deliberation-without-attention effect, *4*(6), 509–517.

Čavojová, V., & Ballová Mikušková, E. (2014). Failure to replicate unconscious thought advantages. In *International Science Index* (Vol. 8, pp. 605–610). Prague.

Čavojová, V., Ballová Mikušková, E., & Majerník, M. (2014). Testovanie teórie nevedomého myslenia: interakcia s kognitívnymi štýlmi. In J. Kelemen & Š. Vavrečková (Eds.), *Kognitivní věda a umělý život II.* (pp. 1–5). Opava: Slezská univerzita v Opavě.

Čavojová, V., & Hanák, R. (2014). How much information do you need? Interaction of intuitive processing with expertise. *Studia Psychologica*, *56*(2), 83–97.

Dijksterhuis, A. (2004). Think different: the merits of unconscious thought in preference development and decision making. *Journal of Personality and Social Psychology*, *87*(5), 586–98. doi:10.1037/0022-3514.87.5.586

Dijksterhuis, A., Bos, M. W., van der Leij, A., & van Baaren, R. B. (2009). Predicting soccer matches after unconscious and conscious thought as a function of expertise. *Psychological Science*, *20*(11), 1381–7. doi:10.1111/j.1467-9280.2009.02451.x

Dijksterhuis, A., & Nordgren, L. F. (2006). A Theory of Unconscious Thought. *Perspectives on Psychological Science*, *1*(2), 95–109.

González-vallejo, C., & Phillips, N. (2010). Predicting soccer matches : A reassessment of the benefit of unconscious thinking, *5*(3), 200–206.

Hanák, R. (2010). Expert differences in setting clues for personnel selection. In *Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Ekonomický a Sociálny Rozvoj Slovenska* (pp. 233–240). Bratislava: Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave.

Harenčárová, H. (2012). Vedomé a nevedomé myslenie v kontexte komplexného rozhodovania. In V. Bačová (Ed.), *Rozhodovanie a usudzovanie III: Aspekty, javy, aplikácie* (pp. 135–160). Bratislava: ÚEP SAV.

Kahneman, D., & Klein, G. (2009). Conditions for intuitive expertise: a failure to disagree. *The American Psychologist*, *64*(6), 515–26. doi:10.1037/a0016755

Klein, G. (2008). Naturalistic Decision Making, *50*(3), 456–460. doi:10.1518/001872008X288385.

Mamede, S., Schmidt, H. G., Rikers, R. M. J. P., Custers, E. J. F. M., Splinter, T. a W., & van Saase, J. L. C. M. (2010). Conscious thought beats deliberation without attention in diagnostic decision-making: at least when you are an expert. *Psychological Research*, *74*(6), 586–92. doi:10.1007/s00426-010-0281-8

Newell, B. R., & Rakow, T. (2011). Revising Beliefs about the Merit of Unconscious Thought: Evidence in Favor of the Null Hypothesis. *Social Cognition*, *29*(6), 711–726. doi:10.1521/soco.2011.29.6.711

Newell, B. R., & Shanks, D. R. (2014). Unconscious influences on decision making: A critical review. *Behavioral and Brain Functions : BBF*, *37*(January), 1–61.

Nieuwenstein, M., & Van Rijn, H. (2012). The unconscious thought advantage: Further replication failures from a search for confirmatory evidence. *Judgement and Decision Making*, *7*(6), 779 – 798.

Pacini, R., & Epstein, S. (1999). The relation of rational and experiential information processing styles to personality, basic beliefs, and the ratio-bias phenomenon. *Journal of Personality and Social Psychology*, *76*(6), 972–987.

Rey, A., Goldstein, R. M., & Perruchet, P. (2009). Does unconscious thought improve complex decision making? *Psychological Research*, *73*(3), 372–9. doi:10.1007/s00426-008-0156-4

Thorsteinson, T. J., & Withrow, S. (2009). Does unconscious thought outperform conscious thought on complex decisions ? A further examination, *4*(3), 235–247.

Usher, M., Russo, Z., Weyers, M., Brauner, R., & Zakay, D. (2011). The Impact of the Mode of Thought in Complex Decisions: Intuitive Decisions are Better. *Frontiers in Psychology*, *2*(March), 37. doi:10.3389/fpsyg.2011.00037

Vzťah teoreticko-počtového myslenia a kognitívnych omylov u manažérov v rôznych sektoroch[17]

Relationship of theoretical-numerical thinking and cognitive errors of managers in various sectors

Ľubica Zibrínová[1]; Vladimír Čema[2]

lubica.zibrinova@unipo.sk; vladimir.cema@unipo.sk

[1]Inštitút psychológie FF PU

[2]Katedra manažérskej psychológie FM PU,

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo zistiť úroveň teoreticko - počtového myslenia manažérov v sektore výroby, školstva a verejnej sféry, identifikovať u manažérov prítomnosť kognitívnych omylov a odmerať tesnosť vzťahu medzi teoreticko - počtovým myslením a 10 kategóriami kognitívnych omylov. Úlohou bolo taktiež zistiť rozdielnosť v myslení manažérov medzi sektormi a zároveň sledovať pomer kladných a záporných myšlienok a postojov u manažérov. Výskum bol realizovaný na výskumnom súbore manažérov z oblasti sektoru výroby, školstva a verenej sféry na úrovniach riadenia ako strategických, operatívnych, aj výkonných a administratívnych pracovníkov.

Kľúčové slová: teoreticko – počtové myslenie, kognitívne omyly, manažéri

Abstract

The aim of the research was to determine level of theoretical – numerical thinking of managers in educational system, public sphere and manufacturing sector. The research has also focused on identifying the presence of cognitive errors and the other aim was to measure the tightness of relationship between theoretical - numerical thinking and 10 categories of cognitive errors. Another task of the research was to detect differences in manger´s thinking in individual sectors and also monitor the ratio of positive and negative thoughts and attitudes of managers. The Research was conducted at the research group of managers from manufacturing sector, educational system, public sphere on the levels of management as strategic,operational, executive and administrative staff.

Keywords: theoretical - numerical thinking, cognitive errors, managers

17 „Táto práca bola podporovaná projektom VEGA 1/0706/14“

Teória kognitívnych procesov predpokladá, že psychika jedinca teda aj manažéra nie je pasívnym zrkadlom, ktorá iba odráža vonkajšie vplyvy a reaguje na nich, ale že mentálny obraz vonkajšej skutočnosti aktívne vytvára interakciu medzi vonkajšími podnetmi a už existujúcimi mentálnymi štruktúrami nech už ich nazývame „schémy“ (Beck,1979), alebo „iracionálne presvedčenia“ (Ellis, 1962). Beck (1979) popísal 7 základných typov „ kognitívnych omylov“ a ďalší autori pridali ďalšie kategórie. Beck (1979) zdôrazňuje, že týchto kognitívnych omylov, alebo prehreškov proti logickému mysleniu sa v bežnom živote dopúšťa každý človek.

Numerické myslenie predpokladá dosiahnutie myšlienkovej úrovne abstraktných operácií (Piaget, 1958) , tj . Schopnosť uvažovať v číslach , nie s nimi iba manipulovať . Vyžaduje tiež numerickú predstavivosť , súvisiacu najmä so schopnosťou operatívne si vybaviť štruktúru, usporiadanie množiny reálnych čísel (čísla kladné , záporné , zlomky , čísla väčšie , menšie a pod .) . Skupiny čísel v spojení s vhodnými operáciami môžu vykazovať určité zákonitosti , ktoré možno pri dobre vyvinutom numerickom myslení spojeným s dobrou numerickou predstavivosťou odhaliť prakticky bez počítania aj bez znalosti zodpovedajúcich pojmov z teórie čísel . Rozlišoval 4 idoly, alebo hlavné varianty sklonov k chybám (logickým omylom). Idoly myslenia sú schémy myslenia, ktoré pramenia z príklonu k iracionálnym myšlienkovým smerom a k používaniu nesprávnych pravidiel dokazovania, čo sa uplatňuje aj v numerickom myslení. K záveru , že myslenie je kalkul dospel i Descartov súčasník Hobbes (Petru, 2007). Gödelova teória (Penrose, 1999) dokazuje, že ľudskú schopnosť rozpoznávať aritmetické pravdy nie je možné uzatvoriť do žiadneho možného formálneho systému.

Amthauer (Svoboda, 1999) chápe inteligenciu ako súhrn rozumových schopností, ktoré sa prejavujú vo výkone človeka a prispôsobovaním človeka pre to, aby obstál vo svete. V novej verzii testu je inteligencia chápaná ako celková úroveň relatívne nezávislých poznávacích schopností, hierarchicky usporiadaných podľa stupňa všeobecnosti (Plháková, 2005).

Pod matematickou schopnosťou rozumieme "schopnosť riešiť matematické úlohy, aké sa dávajú v škole" (Meinander, 1943, 16), resp. "Schopnosť riešiť matematické testy a úlohy (a to nielen také, aké sa dávajú v škole)" (Spearman, 1927, 230; Rogers, 1928, 16;), resp. "Vlastnosti, ktoré sú podmienkou úspešného štúdia a uplatňovania matematiky" (Říčan, 1964, 367).

Cieľ práce

Zistiť úroveň teoreticko- počtového myslenia manažérov v sektore výroby, školstva a verejnej sféry, a zistiť súvislosti medzi teoreticko - počtovým myslením a kognitívnymi omylmi.

Opis výskumného súboru

Výskum bol realizovaný na súbore N=60 z oblasti rezortu výroby, školstva a verenej sféry na úrovniach riadenia ako strategických, operatívnych, aj výkonných a administratívnych pracovníkov. Výskumná vzorka bola zložená z 31 žien a 29 mužov. 16 z nich malo ukončené stredoškolské vzdelanie s maturitou, 40 dosiahli vysokoškolské vzdelanie I i II stupňa a 4 dosiahli vysokoškolské vzdelanie III. stupňa.

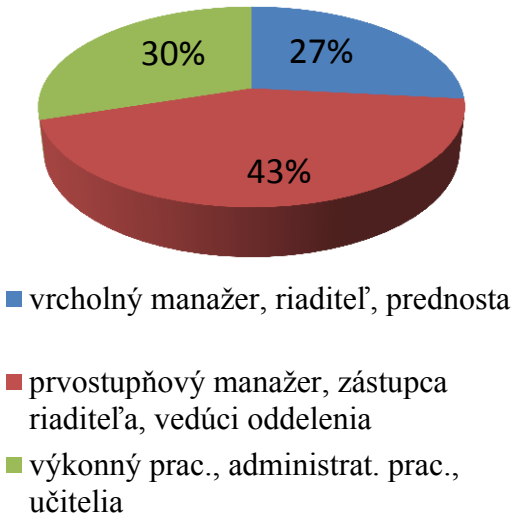

Graf 1 Rozdelenie súboru podľa pracovnej pozície

Metóda

K zberu dát bol použitý IST - Amthauerov test štruktúry inteligencie, identifikáciu kognitívnych omylov a Dotazník myšlienok a postojov (Praško, 1998).

Pre účely výskumu bolo vybratých 10 nasledovných kategórií kognitívnych omylov: Nepoložené závery, Skreslený výber faktov, Nadmerná generalizácia, Preháňanie a bagatelizovanie, Vzťahovačnosť, Čierno-biele myslenie, Čítanie myšlienok, Argumentácia emóciami, Značkovanie a „Mal by som, musím“ v myslení. Kognitívne omyly boli identifikované pomocou denníkov poskytnutých jednotlivcami. Jedinci si v denníkoch zapisovali myšlienky v situáciách pre nich emocionálne významných. Inštrukcia znela: „V

čase, keď si uvedomíte akúkoľvek pre vás významnú emóciu (pozitívnu alebo negatívnu), všimnite si, v akej ste situácii a aké myšlienky vám v tej chvíli „bežia“ hlavou. Myšlienky píšte presne v tej podobe, ako sa automaticky vyprodukujú.“ V zozbieraných denníkoch bolo identifikovaných 10 kategórií kognitívnych omylov. V rámci jednotlivých kategórii kognitívnych omylov sa sledovala frekvencia prítomnosti kognitívnych omylov v rozsahu 25 strán u každého probanda.

Test štruktúry inteligencie (IST)

Na meranie teoreticko-počtových schopností, bol použitý Amthauerov Test štruktúry inteligencie IST (skratka zodpovedá pôvodnému názvu Inteligenz-Struktur-Test), ktorý patrí medzi komplexné testy inteligencie. Test vychádza z predpokladu, že inteligencia je viaczložková, a celkovú úroveň inteligencie je možné vyvodzovať na základe meraní čiastkových zložiek, čiže rôznych kognitívnych schopností. Z tohto testu, sme použili subtest „číselné rady“. IST 2000 R predstavuje tretie výraznejšie prepracovanie (Bukhard Brocke, Detlev Liepman a André Beauducel (2000).

Výsledky

Tabuľka 1: Výsledky korelačnej analýzy medzi teoreticko počtovým myslením a kategóriami kognitívnych omylov

		01	02	03	04	05	06	07	08	09	010
TPM	r	-.061	-.285	-.069	-.062	-.161	-.269	.008	-.238	-.411	.144
	p	.641	.027	.600	.639	.219	.037	.949	.068	.001	.273
	N	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60

Poznámky: r- Pearsonov korelačný koeficient, p-signifikancia, N-početnosť súboru

01-Nepoložené závery, 02-Skreslený výber faktov, 03-Nadmerná generalizácia, 04-Preháňanie a bagatelizovanie, 05-Vzťahovačnosť,06-Čierno-biele myslenie, 07-Čítanie myšlienok,08- Argumentácia emóciami, 09- Značkovanie a 010- „Mal by som, musím“ v myslení.

Výsledky korelačnej analýzy preukázali signifikantný nepriamo úmerný vzťah medzi úrovňou teoreticko - počtového myslenia a skresleným výberom faktov (r= -0.285, p=0.027) na hladine významnosti 0,05, medzi úrovňou teoreticko - počtového myslenia a čierno - bielym myslením (r= -0.269, p=0.037) na hladine významnosti 0,05 a medzi úrovňou teoreticko - počtového myslenia a značkovaním (r= -0.411, p=0.001) na hladine významnosti 0,01.

Tabuľka 2: Výsledky Mann-Whitneyho U testu medzi skupinami výrobného, verejného a školského rezortu, v rode a veku v rámci úrovne teoreticko-počtového myslenia.

	I-II	I-III	II-III	MUŽI-ŽENY	40,41-50	40,50
U	105	133	152.5	372	139	82.5
p	.008	.066	.183	.242	.118	.088

Poznámky: U- Mann-Whitney U, W-Wilcoxon W, Z – Z Mann-Whitney U, p-signifikancia, I - výrobná sféra, II - školská sféra, III - verejná sféra, 40- do 40 rokov, 41-50- vek medzi 41-50 rokov, 50- nad 50 rokov.

Výsledky Mann-Whitney U testu preukázali signifikantné rozdiely v úrovni teoreticko-počtového myslenia medzi skupinou z výrobnej sféry a školskej sféry (U=105, p=.008) na hladine významnosti 0.01. Medzi ostatnými testovanými skupinami sa signifikantné rozdiely v úrovni teorerticko-počtového myslenia nezistili.

Tabuľka 3: Výsledky Mann-Whitneyho U testu medzi skupinami vrcholového manažmentu, 1 st. manažmentu a administratívnymi pracovníkmi v rámci úrovne teoreticko-počtového myslenia.

	1-2	1-3	2-3
U	183	121.5	232
p	.508	-.796	.961

Poznámky: U- Mann-Whitney U, W-Wilcoxon W, Z – Z Mann-Whitney U, p-signifikancia,1 - vrcholový manažment, 2 - 1st. manažment, 3 - administratívne sily.

Výsledky Mann-Whitney U testu medzi skupinami nepreukázali žiadne signifikantné rozdiely v úrovni teoreticko-počtového myslenia.

Diskusia a záver

Cieľom nášho výskumu bolo zamerať sa na zistenie úrovne teoreticko- počtového myslenia manažérov v sektore výroby, školstva a verejnej sféry, identifikovať u manažérov prítomnosť kognitívnych omylov a hľadať vzťah medzi teoreticko počtovým myslením a 10 kategóriami kognitívnych omylov. Úlohou bolo taktiež zistiť rozdielnosť v teoreticko – počtovým myslením manažérov medzi sektormi a zároveň sledovať pomer kladných a záporných myšlienok a postojov u manažérov. Výsledky výskumov poukazujú na to, že existuje významná štatistická súvislosť medzi úrovňou teoreticko - počtového myslenia a prítomnosťou kognitívnych omylov v kategóriach : skreslený výber faktov, čierno - bielym myslením a značkovaním. Vyššia hodnota kognitívnych omylov, znižuje úroveň teoreticko-matematických schopností. Predpokladom odhalenia identifikovania prítomnosti kognitívnych omylov a ich spracovania je možné zlepšiť teoreticko - počtové myslenie u manažérov hlavne v oblastiach častého využitia. Počtové myslenie v sebe zahŕňa schopnosť vedieť alebo odhaľovať vzťahy, spôsoby ich spojenie a vytvárať z nich závery a schopnosť vyvodzovať vzťahy, vyčleňovať z daných dát skutočnosti, ktoré neboli jasne stanovené. Preukázaná súvislosť medzi prítomnosťou kognitívnych omylov z kategórie skresleného výberu faktov u jedincov zrejme nedokáže podporiť mechanizmus potrebný na zahájenie teoreticko - počtového myslenia a oslabuje túto schopnosť. Čierno biele myslenie v rámci počtového myslenia sa spája s neschopnosťou analyzovať situáciu, rozlišovať podstatné a nepodstatné, organizovať postupnosť krokov vedúcich k riešeniu matematickej úlohy. Značkovanie znižuje pohotovosť manipulovať s určitými symbolmi, schopnosť riešiť abstraktné situácie bez konkrétnych pomôcok v súvislosti s matematickým myslením. Medzi sledovanými skupinami v rámci rezortov (verejného, výrobného a školstva), jednotlivých pozícii (vrcholový manažment, prvo stupňový a pozícia administratívneho pracovníka), rodu a veku (do 40 r., 41-50 a nad 50 r.) nie sú zaznamenané významné štatistické rozdiely v úrovni teoreticko-počtového myslenia. Jediný rozdiel sa potvrdil medzi skupinou manažérov medzi rezortmi školstva a výrobnej sféry. Manažéri z rezortu školstva zaznamenali významne vyššie hodnoty hrubého skóre v teoreticko-počtovom myslení. Vyplýva to zrejme z častosti využívania tohto typu myslenia v oblasti školstva a využívaním predovšetkým teoretického myslenia na rozdiel od výrobnej sféry, kde sa skôr predpokladá využitie praktického myslenia. Ďalej z výsledkov výskumu môžeme konštatovať, že neexistuje súvislosť medzi myslením manažérov a pomerom pozitívnych a negatívnych myšlienok a postojov. Neexistuje prepojenie medzi

týmito dvoma aspektmi v našej skupine probandov. Náš výskum nezaznamenal rozdielnosť úrovne teoreticko – počtového myslenia medzi skupinami rôzneho veku.

Literatúra

Beck, A.T. (1979). *Cognitive therapy od depression*. Guilford Press..

Brocke, B. , Liepmann, L. & Beauducel, A. (2000). *Intelligenz-Struktur-Test 2000: IST 2000.* Hogrefe.

Ellis, A. (1962). *Reason and emotion in Psychotherapy*. New York: Lyle Stuart.

Košč, L. (1978). *Psychológia matematických schopností*. Bratislava.

Meinander, R. (1943). *Nebelhäufigkeit und Wassertemperatur an den finnischen Küsten*.

Petru, M. (2007). *Fyziologie mysli. Úvod do kognitívni vedy.* Triton.

Penrose, R. (1999). *Makrosvet, mikrosvet a lidská mysl*, Mladá fronta, Praha.

Piaget, J. (1958). The growth of logical thinking from childhood to adolescence. *AMC, 10*, 12.

Plháková, A. (2005). *Učebnice obecné psychológie*. Academie.

Praško, J. & Kosová, J.(1998). *Kognitivně-behaviorální terapie úzkostných stavů a depresí.* Praha.

Říčan, P. (1964). *Psychologie diagnostické pomůcky*: (Katalog archivu diagnostických pomůcek.). Praha.

Svoboda, M. (1999). *Psychodiagnostika dospelých.* Portál.

Vnímanie sociálnej opory od spolužiakov a učiteľov v súvislosti so šikanujúcim správaním[18]

The perception of social support from classmates and teachers in relation to bullying behavior

Mária Dědová

maria.dedova@gmail.com

Katedra psychológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá analýzou šikanujúceho správania v školskom prostredí. Príspevok referuje o čiastkových výsledkoch výskumu, ktorý je súčasťou medzinárodného projektu Školní šikana jako proces – sociálně kognitivní analýza třídní šikany. Výskumu sa zúčastnilo 302 žiakov 6. ročníkov základnej školy (145 chlapcov a 157 dievčat). Výsledky ukazujú, že viac ako polovicu detí možno považovať za účastníkov šikanovania. Sociálna opora bola zisťovaná pomocou Škály Detskej a adolescentnej sociálnej opory (Child and Adolescent Social Support Scale-Revised; CASSS-R, Malecki et al., 2000), a pre analýzu šikanujúceho správania bola použitá skrátená verzia Dotazníka o šikanovaní pre žiakov základných škôl (Olweus, 2006) a adaptácia vrstovníckej nominácie Hádaj kto (Guess who, Coie & Dodge, 1988). Výsledky analýzy poukazujú na dôležitosť poznania sociálnej opory pre následnú intervenčných pomoc obetiam šikanovania.

Kľúčové slová: agresor, obeť, obranca, sociálna opora, šikanovanie

Abstract

The paper deals with the analysis of bullying behavior in the school environment. The paper reports the partial results of their research, which is a part of an international project School bullying as a process - social-cognitive analysis of the classroom bullying. 302 students of 6th year of primary school (145 boys and 157 girls) were participants. The results show that more than half of children may be considered participants in bullying. Social support was assessed using the scale of Child and Adolescent social support (Child and Adolescent Social Support Scale-Revised; CASSS-R, Malecki et al., 2000), and for analyzing bullying behavior was used shortened version of the questionnaire on bullying for primary

18 Príspevok vznikol za podpory grantového projektu GA ČR P407/12/2325.

school pupils (Olweus, 2006) and adaptation in their peer nominations Guess Who (Guess, Coie & Dodge, 1988). Analysis results show the importance of understanding social support for subsequent intervention assistance to victims of bullying.

Keywords: aggressor, victim, defender, social support, bullying

Úvod

Šikanovanie je sociálno – psychologický problém, ktorý sa vyskytuje v školskom prostredí. Dotýka sa nielen agresora a obete, ale zachytáva každého člena triedy. Ovplyvňuje vzájomné interakcie, vzťahy v skupiny, ak sa mu nevenuje náležitá pozornosť narúša a zhoršuje kvalitu života jednotlivcov.

Šikanovanie je patologickou formou medziľudského spolužitia , ktorého cieľom je ublížiť, ohroziť, či zastrašiť iného človeka, resp. skupinu ľudí. Nie je záležitosťou iba jednotlivca, ale celej triede, ktorej sú žiaci súčasťou. Podstatou šikanovania je opakované, úmyselné ubližovanie s cieľom získať moc, pocit dominancie a prevahy nad obeťou. Šikanovanie môže byť aj jednorázový akt (Fieldová, 2009) za predpokladu, že obeť vníma útok zo strany agresora za nepríjemný a existuje nerovnomernosť sily medzi agresorom a obeťou. Podľa Olweusa (1997) žiak je šikanovaný vtedy, keď je v priebehu času opakovane vystavený negatívnym činom zo strany jednej alebo viacerých osôb. Šikanovanie ovplyvňuje vzťahy v skupine, určuje skupinovú dynamiku, vymedzuje jednotlivé roly, ktoré žiaci v triede zastávajú. Salmivalli (1999) identifikuje jednotlivé roly žiakov v triede nasledovne: agresor, obeť, asistent, prihliadajúci, obhajca, nezúčastnený. Každá rola, ktorú žiak v triede zastáva má svoje charakteristiky a špecifiká (porov. Rigby, 2002; Sainio et al., 2010).

Jedným z významných okruhov výskumu v oblasti šikanovania je analýza protektívnych faktorov, medzi ktoré zaraďujeme sociálnu oporu. Sociálna opora je vymedzená ako súbor vnímaného všeobecného alebo špecifického podporného správania, ktoré prispievajú k fyzickej alebo duševnej pohode alebo ako nárazník pred stresom (Malecki, Demaray, 2002). V súvislosti so sociálnou oporou možno hovoriť o piatich aspektoch Tardy (1985): 1. smer sociálnej opory; 2. usporiadanie sociálnej opory; 3. obsah sociálnej opory; 4. sieť sociálnej opory; 5. opis/hodnotenie sociálnej opory. Tardy (1985) označil za hlavný zdroj sociálnej opory sociálnu sieť. Sieť alebo zdroje sociálnej opory obsahujú šesť hlavných kategórii: rodina, priatelia, susedia, spolupracovníci, komunita, profesionáli (Kebza, 2005). Rola, ktorú žiak pri šikanovaní zohráva, významne ovplyvňuje ako vníma sociálnu oporu, ktorú mu poskytujú učitelia, ale i vrstovníci.

U chlapcov i dievčat časté šikanovanie a prežívanie nízkej sociálnej opory významne prispieva k zhoršeniu duševného zdravia školských detí. Výsledky štúdie (Rigby, 2000) ukázali, že existuje negatívny vzťah medzi šikanovaním a vnímanou sociálnou oporou od spolužiakov a tiež sociálnou oporou od najlepšieho priateľa. Rovnako podľa Furlonga et. al. (1995) žiaci, ktorí boli obeťami šikanovania vnímali menej sociálnej opory od ich vrstovníkov a učiteľov.

Pochopenie vzťahu medzi šikanovaním v školách a vnímanou sociálnou oporou od významných osôb napomôže psychológom rozvoju intervenčných a preventívnych stratégii v oblasti šikanovania.

Cieľ výskumu

Príspevok sa zameriava na analýzu jednotlivých rôl šikanovania u žiakov 6. ročníkov základných škôl. Hlavným cieľom je preskúmať vzťah medzi týmito rolami a sociálnou oporou, ktorú ich predstavitelia vnímajú zo strany svojich učiteľov a spolužiakov. Zaujíma nás, nakoľko sa aktéri šikanovania odlišujú v miere percipovanej sociálnej opory od učiteľov a rodičov. Zároveň si všímame aj medzipohlavné rozdiely v sledovaných vzťahoch.

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 302 žiakov šiestych ročníkov základných škôl z Bratislavy, Trnavy, Hlohovca a Banskej Bystrice, z toho bolo 145 (48 %) chlapcov a 157 (52 %) dievčat.

Výskumné metódy

Na identifikáciu *roly, ktorú žiak vo vzťahu k šikanovaniu zastáva vo svojej triede* sme použili adaptáciu vrstovníckej nominácie Hádaj kto (*Guess Who* – Coie, Dodge, 1988), ktorá pozostáva z 11 otázok prostredníctvom ktorých sú žiaci vyzvaní označiť mená spolužiakov, ktorí šikanujú, sú viktimizovaní a vystupujú v roli obrancov a tiež Dotazník o šikanovaní (*Olweus Bully/Victim Questionnaire* – Solberg, Olweus, 2003) s 9 položkami zameranými na sebaposúdenie správania. Škálou detskej a adolescentnej sociálnej opory (*Child and Adolescent Social Support Scale – Revised*; CASSS-R – Malecki et al., 2000) sme analyzovali 2 zdroje sociálnej opory a to od učiteľov a spolužiakov.

Výsledky

Rozdelenie detí do kategórií podľa zastávaných rol je východiskom pri hľadaní odpovedí na ďalšie otázky nášho výskumu. Z celkového počtu žiakov sme identifikovali 14,

6% agresorov, 14,9% obetí, 20,2% obrancov a 3,6% žiakov zastávalo viaceré role pri šikanovaní. Pri odhaľovaní medzipohlavných rozdielov sa ukázalo, že chlapci sú 2,5 krát častejšie agresormi, ale aj 1,5 krát častejšie obeťami než dievčatá. Tie sú častejšie (viac než v 51 % oproti 41 % chlapcov) hodnotené ako nezúčastnené a výrazne (1,6 krát) častejšie než chlapci patria k obrancom obetí.

Jedným z cieľov nášho výskumu bolo zistiť, akú pociťujú žiaci v jednotlivých skupinách sociálnu oporu od učiteľov a spolužiakov. Výsledky poukazuje tabuľka 1.

Tabuľka 1 Priemerné skóre percipovanej sociálnej opory od učiteľov a spolužiakov vzhľadom na rolu pri šikanovaní

Zdroj opory:		učitelia		spolužiaci	
Skupina	N	AM	SD	AM	SD
agresor	44	42,98	11,93	47,18	12,66
obeť	45	50,36	13,69	39,76	13,18
obranca	61	47,89	12,41	49,13	10,73
nezúčastnení	141	46,62	12,41	48,04	11,86
viac rol	11	44,45	12,50	48,18	12,06

Výsledky výskumu naznačujú pociťovanie vyššej sociálnej opory od spolužiakov v porovnaní s učiteľmi a to vo všetkých roliach okrem obetí šikanovania. Pri analýze rozdielov v percipovanej sociálnej opore od spolužiakov medzi aktérmi šikanovania sme pomocou dvojvchodovej analýzy rozptylu zistili rozdiely vzhľadom na rolu $F=4,72$ ($p=0,001$). Medzipohlavné rozdiely neboli významne preukázané $F=1,158$ ($p=0,283$). V tabuľke 2 predstavujeme deskriptívne údaje o skóre pociťovanej opory od spolužiakov v jednotlivých rolových skupinách a v tabuľke 3 signifikantnosť rozdielov medzi skupinami porovnávanými pomocou Tuckeyho post-hoc testu.

Tabuľka 2 Deskriptívne údaje o sociálnej opore od spolužiakov vzhľadom na rolu šikanovania

Skupina	N	AM	SD
agresor	44	47,18	12,66
obeť	45	39,76	13,18
obranca	61	49,13	10,73
nezúčastnení	141	48,04	11,86
viac rol	11	48,18	12,06

Tabuľka 3 Významnosť rozdielov (p) v percipovanej opore od spolužiakov medzi porovnávanými rolovými skupinami (Thuckeyho post-hoc test)

Skupina	agresor	obeť	obranca	nezúčastnení
obeť	**0,03**	–		
obranca	0,923	**0,001**	–	
nezúčastnení	0,994	**0,001**	0,975	–
viac rol	0,999	0,226	0,999	1

Obrancovia, tí, čo majú viac rol, nezúčastnení a agresori (hoci s najnižším skóre spomedzi týchto skupín) sa medzi sebou nelíšia. Výrazne nižšiu spolužiacku oporu však pociťujú žiaci, ktorých sme zaradili medzi možné obete šikanovania. Táto skupina sa štatisticky signifikantne líši od všetkých ostatných (s výnimkou málopočetnej skupiny s viacerými rolami).

Diskusia

Šikanovanie je problémom medziľudských vzťahov, ktorého dôsledky nachádzame najmä v školskom prostredí. Pri odhaľovaní **výskytu šikanovania** prostredníctvom vrstovníckej nominácie zisťujeme, že v našom výskume je 14,6 % žiakov v roli agresora, 14,9% obete, 20, 2% obrancu, 3,6% zastupuje zmiešané role (agresor/obeť; agresor/obranca a pod.) a 46,7 % sa šikanovania nezúčastňuje. Nansel et. al. (2001) odhalil 13% agresorov šikanovania, 10,6% obetí šikanovania, podobný výskyt 14,4% agresorov a 12% obetí možno nájsť vo výskume Holt, Finkelhor, Kantor (2007). Vychádzajúc z analýzy šikanovania na Slovensku, v roku 2003 bolo šikanovaných 43,91% žiakov (Ferjenčíková, Podracká, 2003). Z výskumu Bielikovej, Bošňákovej (2006) vyplýva, že 3,4% žiakov priznalo šikanovanie iného žiaka. Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie a Ústav informácii a prognóz školstva zaznamenal na základných a stredných školách výskyt agresorov v rozmedzí od 6 do 14%.

Z hľadiska percipovanej **sociálnej opory od učiteľov** sme zaznamenali určitý trend vyššej miery sociálnej opory od učiteľov smerom k obetiam. Skupiny žiakov v jednotlivých rolách sa však štatisticky významne nelíšili. Demaray a Malecki (2003) výskumne potvrdili vyššiu mieru opory od učiteľov žiakom, ktorí neboli šikanovaní oproti agresorom šikanovania. Najnižšiu oporu sme zaznamenali od učiteľov smerom k agresorom, čo by v praxi mohlo znamenať väčšiu ochotu žiakov hlásiť šikanujúce správanie učiteľovi (Cowie, 2000). Z iného uhľa pohľadu pomerne nízku úroveň vnímania sociálnej opory od učiteľov

môžeme porovnať i s výsledkami Boultona (2005), podľa ktorého šikanovaní žiaci ani neprejavujú značný záujem hľadať oporu a dôveru u učiteľov. Žiaci ich teda nemusia vždy vnímať ako dostatočne dôveryhodných či schopných pomôcť v prípade problémov.

Šikanovaniu podľa Holta a Espelageho (2006) vo väčšine prípadov môže zabrániť nielen podpora z rodiny, ale aj širšieho sociálneho prostredia tvoreného rovesníkmi. Zaujímavé výsledky sú *v pociťovaní sociálnej opory od spolužiakov*, ktoré hovoria o tom, že agresor má väčšiu sociálnu oporu od spolužiakov v porovnaní s obeťou, obrancovia tiež disponujú väčšou sociálnou oporou od spolužiakov ako obete a rovnako aj nešikanovaní žiaci majú viac opory v porovnaní s obeťami. Výrazne najnižšiu spolužiacku oporu však pociťujú žiaci, ktorých sme zaradili medzi obete šikanovania. Domnievame sa, že opora od spolužiakov do veľkej miery vplýva na to, či sa niekto stane alebo nestane obeťou šikanovania. Tiež častá rovesnícka viktimizácia a prežívanie nízkej sociálnej opory významne prispieva k horšiemu duševnému zdraviu (Rigby, 2000). Pri detailnejšom skúmaní samostatne súboru chlapcov, obrancovia disponovali vyššou mierou sociálnej opory od spolužiakov oproti obetiam, čo sa môže javiť podľa Kuika, Fasta (2011) ako dôležité pre porozumenie pocitom obete a jej uhlu pohľadu. Zatiaľ čo v súbore dievčat získali väčšiu mieru sociálnej opory od spolužiakov nešikanované dievčatá v porovnaní s obeťami.

Použitá literatúra

Bieliková, M., & Bošňáková, M. (2006). Šikanovanie žiakov v základných a stredných školách. *Prevencia, 5* (1), 27-36.

Boulton, M. J. (2005). School Peer Counselling for Bullying Services as a Source of Social Support: A Study with Secondary School Pupils. *British Journal of Guidance & Counselling, 33* (4), 485-494.

Cowie, H. (2000). Bystanding or standing by: gender issues in coping with bullying in English schools, *Aggressive Behavior*, *26*(1), 85–97.

Demaray, M., & Malecki, C. (2003). Perceptions of the frequency and importance of social support by students classified as victims, bullies, and bully/victims in an urban middle school. *School Psychology Review*, *32* (3), 471 – 489.

Fieldová, E. M. (2009). *Jak se bránit šikaně*. Praha: Ikar.

Ferjenčíková, M., & Podracká, V. (2003). Prevencia a eliminácia šikanovania v základných školách. *Prevencia, 2*(1), 58-66.

Furlong, M. J., Chung, A., Bates, M., & Morrison, R. L. (1995). Who are the victims of school violence? A comparison of student non-victims and multi–victims. *Education and Treatment of Children 18*, 282- 298.

Holt, M. K., & Espelage, D. L. (2007) Perceived Social Support among Bullies, Victims, and Bully-Victims. *Journal of Youth and Adolescence*, *36*(8), 984-994.

Holt, M. K., Finkelhor, D., & Kantor, G. K. (2007). Hidden Forms of Victimization in Elementary Students Involved in Bullying. *School Psychology review*, *36*(3), 345-360.

KuikFast, Nathaniavan (2011). A Pilot Study of the Bullying Experiences of Children Who Stutter and the Coping Strategies They Use in Response. University of Alberta. Edmonton, Canada.

Kebza, V. (2005). *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha: Academia.

Malecki, C. K., & Demaray, M. K. (2002). Measuring perceived social support: development of the Child and Adolescent Social Support Scale. *Psychology in the Schools*, *39*(1), 1-18.

Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association, 285*(16), 2094-2100.

Rigby, K. (2000). Effects of peer victimization in schools and perceived social support on adolescent well-being. *Journal of Adolescence*, *23*(1), 57-68.

Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Sainio, M., Veenstra, R., Huitsing, G., & Salmivalli, Ch. (2010). Victims and their defenders: A dyadic approach. *International Journal of Behavioral Development*, *35*(2), 144-151.

Salmivalli, Ch. (1999). Participant role approach to school bullying: implications for interventions. *Journa lof Adolescence*, *22*(4), 453-459.

Tardy, C. H. (1985). Social support measurement. *American Journal of Community Psychology*, *13* (2), 187-202.

Meranie kvality vzťahov v školskej triede a ich konzistencia v čase[19]

Measuring quality of relationships in a classroom and their consistency in time

Marek Dobeš

dobes@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Abstrakt

V tejto štúdii prezentujeme index pomeru pozitívnych a negatívnych vzťahov v školskej triede. Ukazujeme jeho konštrukciu, distribúciu v populácii 44 školských tried a jeho stabilitu v čase. Konštatujeme, že index je približne normálne distribuovaný a korelácia jeho hodnôt v časovom odstupe 9 mesiacov je 0,73, čo naznačuje konzistenciu tohto indexu ako meradla kvality vzťahov v školskej triede.

Kľúčové slová: školská trieda, kvalita vzťahov

Abstract

We present the ratio of positive and negative relationships in classroom as a way to measure one of psychological characteristics of a classroom. We look at its calculation, distribution on sample of 44 clasrooms and its consistency in time. We conclude that the index is approximately normally distributed and correlation of its values between two measurements nine months apart is 0,73. This supports the possibility of using the index as a measure of quality of relationships in classrooms.

Keywords: classroom, quality of relationships

Úvod

Deti trávia v škole podstatnú časť svojho života. To, ako sa v nej cítia, je pre kvalitu ich života veľmi dôležité. Štúdie takisto ukázali súvis medzi sociálnymi zručnosťami detí, ich vzťahmi a atmosférou triedy na jednej strane a osvojením si učiva na druhej strane (Agostin, Bain, 1997, Zins a kol., 2004).

Napriek tomu však v psychologickom výskume chýbajú objektívne charakteristiky školskej triedy, ktoré by ukázali, aké je v triede psychologické prostredie.

19 Tento článok vznikol v rámci projektu VEGA 2/0166/12 „Vplyv zmeny sociálnych zručností učiteľa na zmenu triednej atmosféry a sociometrickej štruktúry triedy".

Okrem dotazníkových metód zameraných najmä na triednu atmosféru možno v tejto oblasti využiť sociografickú analýzu. Nové metódy analýzy grafov v čase umožňujú získať viac objektívnych informácií o skupinách (Snijders a kol., 2010).

Vzťahy v sociálnych skupinách sa v čase menia. Avšak skupiny v čase vykazujú i istú konzistenciu. Aby sme mohli skupiny klasifikovať, je potrebné nájsť charakteristiky, ktoré budú skupiny diferencovať, no zároveň budú v čase relatívne stabilné.

Takéto charakteristiky potom môžu slúžiť ako cenná informácia pre učiteľov, aby vedeli svoju triedu objektívne porovnať s ostatnými triedami a prijať príslušné opatrenia, ak z tohto porovnania vyjdú negatívne. Rodičom zasa dajú informáciu o tom, do ktorej triedy či školy zapísať svoje dieťa tak, aby malo z času stráveného v škole čo najlepší pocit.

V tejto štúdii ponúkame jednu takúto charakteristiku. Vyjadruje kvalitu vzťahov v triede porovnaním počtu pozitívnych a negatívnych volieb, ktoré si medzi sebou spolužiaci dávajú. Robíme analýzu rozdelenia tejto charakteristiky v populácii tried a jej stabilitu v čase.

V literatúre sa vyskytuje niekoľko typológií tried podľa rozličných charakteristík (napr. Moos, 1978, Dorman a kol., 2006). Nevieme však o žiadnej, ktorá sa zaoberá pomerom pozitívnych a negatívnych volieb a ich stabilitou v čase.

Vzorka

Zozbierané boli údaje zo 44 školských tried šiesteho až ôsmeho ročníka ZŠ. Školy boli z rozličných miest a obcí z celého Slovenska vybraných príležitostným výberom. Výskumu sa zúčastnilo 936 žiakov. V každej triede sme vykonali dve merania. Test na začiatku školského roka a retest na konci školského roka. Medzi meraniami bol časový odstup približne deväť mesiacov.

Metodológia

Na meranie údajov bol použitý Grafický sociografický dotazník (Dobeš, Fedáková, 2010). Dotazník je uvedený v Prílohe 1. Žiaci na ňom mali umiestniť všetkých svojich spolužiakov podľa toho, ako veľmi sa s nimi kamarátia alebo nekamarátia. Mená tých, s ktorými sa kamarátia najviac, mali umiestniť čo najbližšie do stredu (v strednej elipse mali napísané svoje meno), a tých, s ktorými sa kamarátia menej, postupne ďalej od stredu. Podľa toho, v ktorej elipse bol žiak umiestnený, sme mu od každého spolužiaka zakódovali číslo od 1 (najlepší vzťah) po 5 (najhorší vzťah). Takto sme získali maticu vzťahov danej triedy.

Pre každú triedu sme vypočítali index pomeru pozitívnych a negatívnych vzťahov v triede. Počet pozitívnych vzťahov sme získali ako počet volieb s hodnotou 1 alebo 2. Počet

negatívnych vzťahov sme získali ako počet volieb s hodnotou 4 alebo 5. Index sme vypočítali ako pomer počtu pozitívnych volieb k súčtu počtu pozitívnych a negatívnych volieb. Tak sme pre každú triedu dostali číslo od 0 do 1. Čím bližšie je index k jednotke, tým vyšší je pomer pozitívnych vzťahov k negatívnym.

Výsledky

Rozdelenie indexu v populácii tried uvádza obrázok 1.

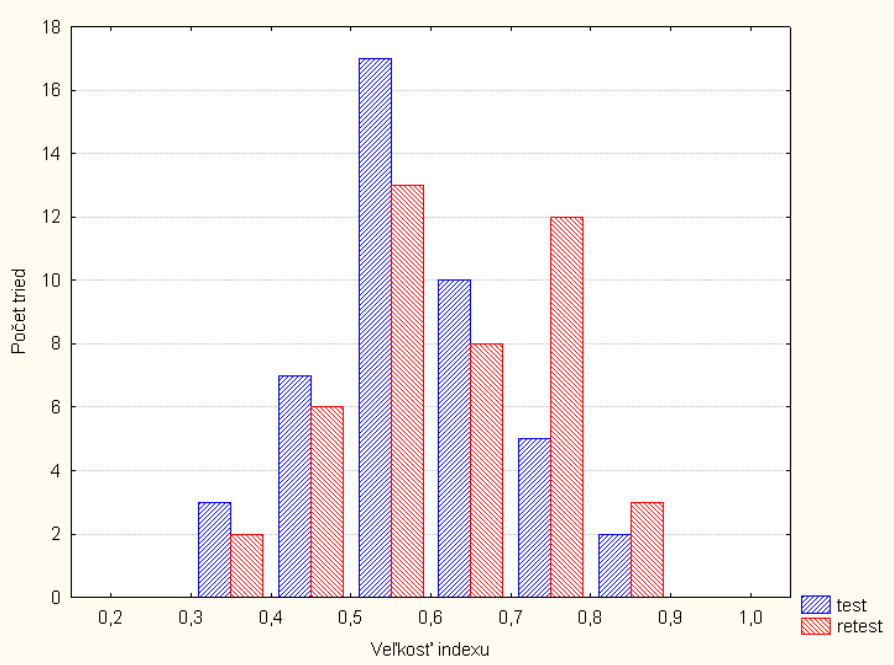

Obrázok 1: Rozdelenie indexu pomeru pozitívnych a negatívnych vzťahov v populácii tried.

Aby sme zistili stabilitu indexu v čase, použili sme Pearsonovu koreláciu indexov pre jednotlivé triedy na začiatku a na konci školského roka. Veľkosť korelácie bola 0,73 a bola signifikantná na úrovni $p<0,001$. Vzťah medzi indexmi pre jednotlivé triedy pre dve časové obdobia uvádza XY graf na obrázku 2.

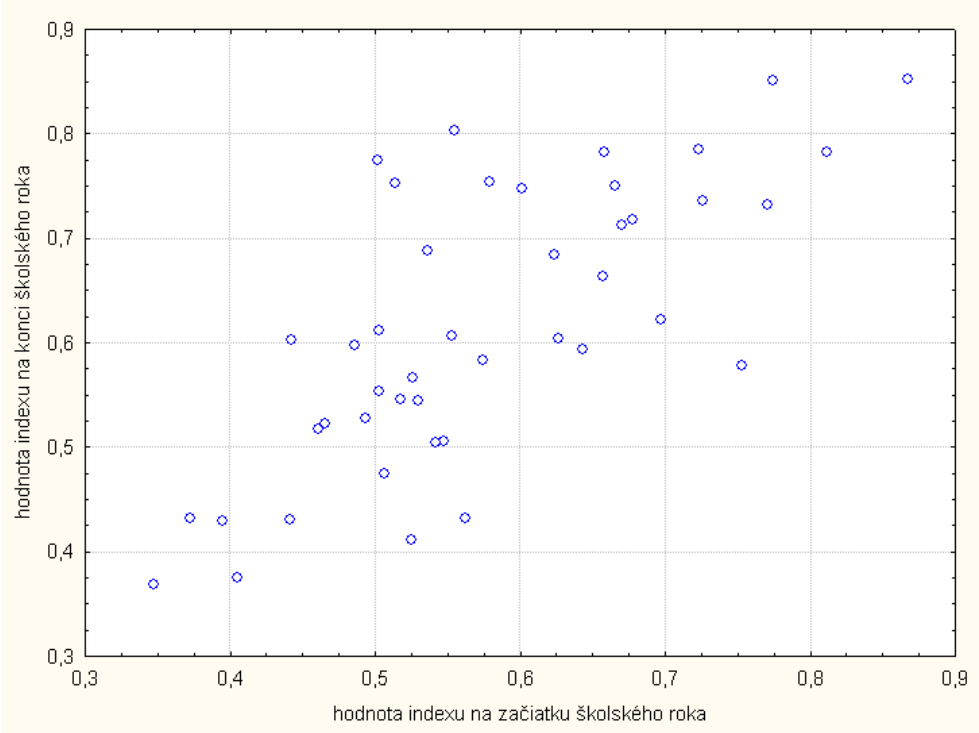

Obrázok 2: XY graf vzťahu indexov pomeru pozitívnych a negatívnych vzťahov v triedach v dvoch časových obdobiach na začiatku a na konci školského roka. Krúžky označujú jednotlivé triedy.

Hodnotu indexu sme ešte korelovali s veľkosťou triedy. V prvom kole meraní bola Pearsonova korelácia -0,35, štatisticky signifikantná na úrovni p= 0,02. V druhom kole bola korelácia -0,18 na úrovni p= 0,25.

Diskusia a záver

Školské triedy sa líšia v kvalite svojej atmosféry a vzťahov, ktoré panujú medzi žiakmi. Ak by sa nám podarilo tieto charakteristiky triedy kvantifikovať, bola by to dobrá pomôcka pre učiteľov, aby vedeli, nakoľko kritické tieto vzťahy sú a kedy je potrebná intenzívna intervencia na ich zlepšenie. Takisto je to dôležitá informácia pre rodičov, aby si vedeli vyberať školu pre svoje dieťa nielen na základe výkonových charakteristík, no i na základe toho, aká je pravdepodobnosť, že sa bude dieťa na danej škole dobre cítiť.

Index pomeru pozitívnych a negatívnych vzťahov v triede je jednou z takýchto charakteristík, ktorú ponúkame na zváženie odbornej verejnosti. V tejto štúdii sme sa zamerali na jeho porovnanie medzi viacerými triedami po celom Slovensku a na jedno stabilitu v čase.

Výsledky ukazujú, že index je relatívne normálne distribuovaný, čo umožní porovnanie konkrétnej triedy s populáciou ostatných tried.

Výška indexu do istej miery koreluje s veľkosťou triedy. V menších triedach sa v prvom meraní ukázali vzťahy signifikantne pozitívnejšie ako vo väčších triedach. V druhom meraní tento vzťah naďalej platil, nebol však štatisticky signifikantný.

Vysoká korelácia medzi hodnotami indexu s časovým odstupom deväť mesiacov naznačuje, že index je stabilný v čase. Naznačuje to, že ide o spoľahlivú charakteristiku v triede, ktorá nepodlieha náhodným fluktuáciam. Zároveň je to však varovanie: ak má trieda nízku kvalitu vzťahov, je pravdepodobné, že v budúcnosti takáto nízka kvalita vzťahov v triede zostane, ak sa s triedou nebude pracovať na tom, aby sa tieto vzťahy zlepšili.

Literatúra:

Agostin, T., Bain, S. K. (1997) Predicting early school success with developmental and social skills screeners.*Psychology in the Schools*, 34,3, s. 219 - 228.

Dobeš, M., Fedáková, D. (2010) *Môže nám byť spolu dobre.* SVÚ SAV, Košice.

Dorman, J. P. a kol. (2006) Using Students' Assessment of Classroom Environment to Develop a Typology of Secondary School Classrooms. *International Education Journal*, 7, 7, s. 906-915.

Moos, R. H. (1978) A Typology of Junior High and High School Classrooms. *Am Educ Res J*, 15, 1, s. 53-66.

Snijders, T. A. B. a kol. (2010) Introduction to stochastic actor-based models for network dynamics. *Social Networks*, 32, s. 44-60.

Zins, J. E. a kol. (2004) *Building academic success on social and emotional learning. What does the research say?* Teachers College Press, New York.

Riskujeme aby sme dobehli iných? Sociálne referenčné body v rizikových voľbách[20]

Do we risk because we want to catch up the others? Social reference points in risky choices

Katarína Dudeková, Lenka Kostovičová, Lucia Fiamčíková
katarina.dudekova@savba.sk; lenka.kostovicova@savba.sk; fiamcikova.l@gmail.com
Ústav experimentálnej psychológie SAV

Abstrakt

Predpokladom modelu referenčne závislých preferencií je, že ak sa ľudia porovnávajú s niekým, kto má viac peňazí, majú tendenciu sa mu priblížiť a sú viac ochotní vziať na seba riziko. Naopak, ak sú ľudia konfrontovaní so situáciou, kedy iní získajú menej peňazí, snažia sa udržať si svoj vyšší stav a riziko nevyhľadávajú. V rámci vnútrosubjektového experimentu (N = 54) s troma podmienkami, s informáciou o dodatočnej odmene referenta (€2 alebo €8) a bez tohto údaja, sme zisťovali rozdiely v binárnych rizikových voľbách. Výsledky vo všeobecnosti preukázali mierne zníženie preferencií riskovať v situáciách, kedy spárovaný participant získal navyše €8, čo je v protiklade s pôvodnou hypotézou. Študenti, ktorí vyjadrili radosť a priali spolužiakom výhru volili v priemere viac rizikových volieb ako účastníci s neutrálnymi emóciami. Naše zistenia tak naznačujú, že riziková voľba v sociálnom kontexte je ovplyvnená nielen samotnou lotériou, ale aj ziskom a rizikom, ktorému čelia iní ľudia.

Kľúčové slová: sociálne porovnávanie, sociálny referenčný bod, riziková voľba

Abstract

The model of reference dependent preferences assumes that if people are comparing with others who have more money, they tend to catch up to them, and thus are more willing to accept risks. On the contrary, when people are confronted with a situation where others receive less money, they try to maintain own higher status and do not seek any risks. In a within-subject experiment (N = 54) with three conditions (with information about referents' additional payoff: €2 / €8 or without this message), we identified differences in binary risky choices. The results generally showed a slight reduction in preferences towards risk in situations when paired participant received €8, what contradicts the original hypothesis. Students, who expressed joy and wished for others the additional gain, chose on average more

20 Grantová podpora- VEGA č. 2/0154/13 „Sociálne vplyvy v individuálnom rozhodovaní“

risky options than participants with neutral emotions. Therefore, our findings suggest that risky choices in a social context are influenced not only by the actual lottery, but also by gains and risks faced by other people.

Keywords: social comparison, social reference point, risky choise

Úvod

Tradičné skúmanie rizikových postojov v oblasti ekonomického rozhodovania sa dlhé roky sústredilo na normatívne správanie rozhodovateľa. Výskum bol realizovaný prevažne v laboratórnych podmienkach a s ľahkosťou filtroval všetky potenciálne vplyvy na výber z rizikových alternatív, nevynímajúc sociálne. V reálnych situáciách rozhodovania je však dostupný a použiteľný väčší súbor informácií. Čisto intuitívne, môžu byť tieto informácie do rozhodovacieho procesu zakomponované a pre rozhodnutie dôležité alebo plne ignorované? Mohli by práve filtrované vplyvy pozmeniť preferencie vo viacerých riskantných rozhodnutiach? Ako je to možné skúmať? Odpoveďou môže byť napríklad referenčná závislosť a referenčný bod, ako jeden z hlavných postulátov prospektovej teórie (Kahneman & Tversky, 1979; Tversky & Kahneman, 1992).

Referenčný bod v prospektovej teórii

Referenčný bod hovorí o hodnotení úžitku nie na základe aktuálnej úrovne bohatstva, ale v závislosti od veľkosti zmeny v bohatstve vo vzťahu k určitej referencii (napríklad začiatočná čiastka bohatstva alebo predošlý úspech v podobnej úlohe, najčastejšie nula) (napríklad Camerer & Loewenstein, 2002). Špecifickejšie sa referenčná závislosť definuje ako individuálne vnímanie rizika (vnímanie straty alebo zisku) závislé od „štartovacieho“ bodu, referenčného bodu. Výsledky nižšie (vyššie) ako tento bod sú považované za straty (zisky) (Koop & Johnson, 2012).

Samotní autori prospektovej teórie načrtli možnosti, ako môže byť referenčný bod ovplyvnený. Podľa Kahnemana a Tverskeho (1979) „referenčný bod zvyčajne korešponduje s aktuálnym postavením majetku a môže byť ovplyvňovaný formuláciou ponúkaných prospektov a očakávaniami toho, kto rozhoduje“ (s. 274). Čoraz častejšie sa vynára otázka: môžu ľudia hodnotiť rizikové situácie (založené na referenčnom bode) na základe porovnania s inými ľuďmi, na základe pozorovania iných či na základe informácií o rizikových voľbách iných ľudí?

Sociálny referenčný bod

Trautmann a Vieider (2012) klasifikovali 4 kategórie sociálnych vplyvov na rizikové rozhodovanie, z ktorých referenčné body zaradili do kategórie: pozorovanie výsledku iných agentov rozhodovania. Voľba rozhodovateľa je závislá od tohto pozorovania, pričom neexistuje priame vzájomné pôsobenie medzi agentmi. Transformovaný referenčný bod nazývajú sociálny referenčný bod a vzniká posunutím referenčného bodu v závislosti od výsledku rozhodnutia pozorovanej referenčnej osoby.

Opakujúcou sa hypotézou vo výskumoch sociálnych referenčných bodov (malého počtu, napríklad Bolton & Ockenfels, 2008; Rohde & Rohde, 2011; Linde & Sonnemans, 2012; Schwerter, 2013) je predpoklad, že na základe výnosu osoby, s ktorou sa porovnávame, sa referenčný bod môže posunúť.

Na základe realizovaných výskumov sme predpokladali, že v situáciách, v ktorých sa sociálny referenčný bod (výnos referenčnej osoby) nachádza pod všetkými možnými odmenami vo vybranej situácii voľby, budú možnosti posudzované za zisky a rozhodovateľ bude disponovať averziou voči riziku (Linde & Sonnemans, 2012). Na druhej strane, ak bude sociálny referenčný bod ležať nad všetkými možnými odmenami, výsledky budú považované za straty (aj keď majú kladné hodnoty) a rozhodovateľ bude viac riziko vyhľadávajúci, alebo minimálne menej averzný.

Na základe predpokladu, že na naše rozhodovanie v sociálnom kontexte vplývajú aj pocity spájané s konkrétnou sociálnou situáciou (Schwerter, 2013) sme chceli overiť, či pocity participantov spojené s dodatočnou odmenou referenta pozmenia preferencie riskovať v jednotlivých podmienkach.

Metódy

Participanti a dizajn výskumu

Výskumu sa zúčastnilo 54 študentov Európskych štúdií na Fakulte sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave (3 z dôvodu zaznačenia všetkým odpovedí rovnakých boli vylúčení). Konečnú vzorku tak tvorilo 51 participantov vo veku od 18 do 20 rokov (M = 19.36 rokov, SD = 1.23, 38 žien a 13 mužov). Experiment mal replikačný charakter výskumu Frederika Schwertera (2013) s obmenami. Asi najvýraznejšou zmenou bolo použitie vnútrosubjektového dizajnu.

Materiály a procedúra

Pre zistenie participantových preferencií k riziku sme použili súbor 10 úloh – binárnych lotérií. Použité lotérie uvádza tabuľka 1. V jednotlivých otázkach sa participant rozhodoval medzi dvomi možnosťami:

- alternatíva, v ktorej s istou pravdepodobnosťou p_i môže získať sumu x_i a s pravdepodobnosťou q_i nezíska nič - hra,
- istá výhra 3 €.

Tab.1. Lotérie použité vo výskume

Voľba	Možnosť 1	Možnosť 2
1	3.40 € s 97% alebo 0 € s 3%	3 €
2	4.76 € s 87% alebo 0 € s 13%	3 €
3	6.10 € s 77% alebo 0 € s 23%	3 €
4	7.45 € s 67% alebo 0 € s 33%	3 €
5	8.80 € s 57% alebo 0 € s 43%	3 €
6	10.15 € s 47% alebo 0 € s 53%	3 €
7	11.50 € s 37% alebo 0 € s 63%	3 €
8	12.86 € s 27% alebo 0 € s 73%	3 €
9	14.20 € s 17% alebo 0 € s 83%	3 €
10	15.56 € s 7% alebo 0 € s 93%	3 €

V rámci vnútrosubjektového dizajnu každý študent/študentka formou pero – papier vypĺňal/a 30 úloh (10 úloh v troch experimentálnych podmienkach):

- v 1. experimentálnej podmienke participant pri jednotlivých úlohách videl, že jeho spolužiak (spárovaný referent) získal navyše odmenu vo výške 2 €,
- v 2. experimentálnej podmienke participant pri jednotlivých úlohách videl, že jeho spolužiak získal odmenu navyše vo výške 8 €,
- v kontrolnej podmienke sa participant rozhodoval medzi možnosťami bez informácie, akú odmenu navyše získal jeho spolužiak.

Príklad dizajnu konkrétnej úlohy v jednotlivých experimentálnych podmienkach uvádza obrázok 1.

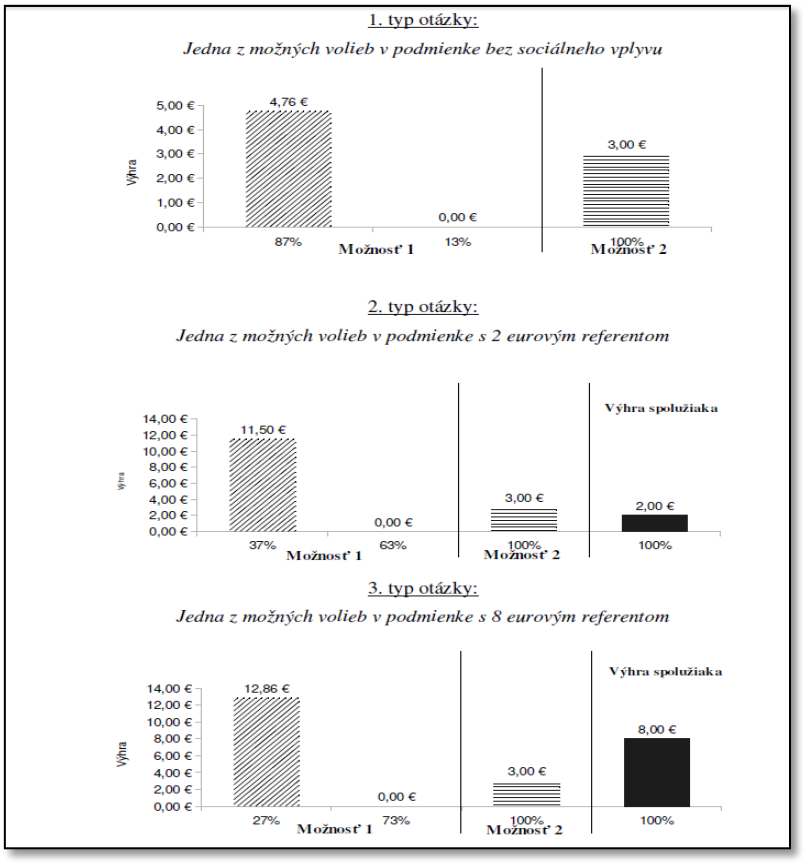

Obr. 1. Dizajn úloh v jednotlivých podmienkach

Ukazovateľom rizikového postoja bol počet rizikových volieb, ktoré participant v jednotlivých podmienkach zvolil. Pod rizikovou voľbou sme rozumeli možnosť hrania hry a pod istou voľbou možnosť výhry 3 € so 100% pravdepodobnosťou. Čím vyšší počet rizikových alternatív volil, tým vyššia bola jeho ochota akceptovať riziko v danej podmienke.

Následne participanti vyplnili dotazník s otvorenými otázkami. Jeho účelom bolo informovať sa, ktoré informácie ovplyvňovali jednotlivé voľby, či si študenti všímali dodatočnú výhru participanta a aké pocity pri nej mali.

Participanti boli spárovaní a rozdelení na dve polovice (rozhodovatelia a referenti), pričom jedna polovica odišla s jednou experimentátorkou do inej miestnosti. Inštrukcie v daných podskupinách sa následne nelíšili.

Výsledky

Ani v jednej podmienke nevolili participanti štatisticky významne viac rizikových volieb ako istých, podmienka bez sociálneho vplyvu: $t(50) = -0.908$, $p = .368$; $d = 0.18$; 2 € referent: $t(50) = -0.818$, $p = .417$; $d = 0{,}16$; 8 € referent: $t(50) = -1.629$, $p = .110$; $d = 0.32$.

Z hľadiska vecnej významnosti sa potvrdil slabý významný rozdiel v množstve rizikových a istých volieb pri podmienke, kedy referent získal navyše odmenu 8 €.

Taktiež medzi priemerným počtom rizikových volieb v jednotlivých podmienkach nebol štatisticky významný rozdiel: bez sociálneho vplyvu x 2 € - zhodné priemerné počty volieb; 2 € x 8 €: t (51) = 0.90, p = .371, d = 0.18; bez sociálneho vplyvu x 8 €: t (51) = 1.02, p = .312, d = 0.20. Výsledky poukazujú na mierne zníženie preferencií riskovať pri podmienke, kedy hodnota sociálneho referenčného bodu bola 8 €.

Muži volili v priemere viac rizikových volieb ako ženy. Priemerné hodnoty rizikových volieb v jednotlivých podmienkach uvádza tabuľka graf 2.

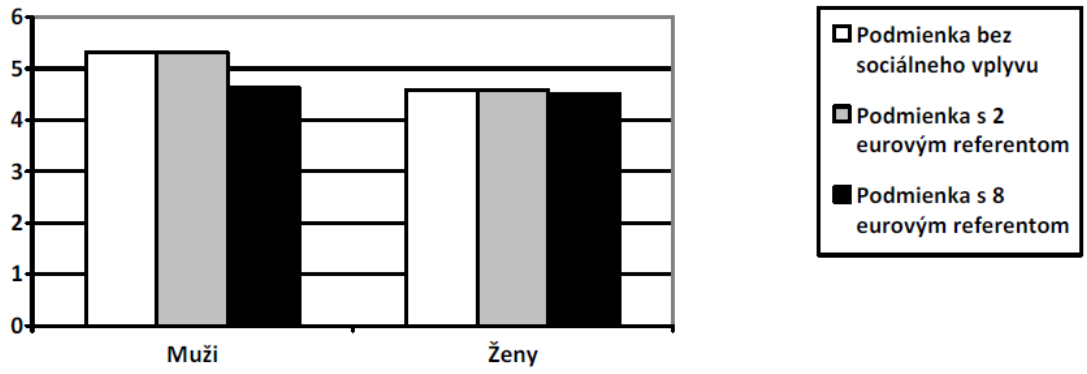

Graf 2. Porovnanie priemerného počtu rizikových volieb mužov a žien v jednotlivých podmienkach

Rozdiel v počte rizikových volieb v podmienke bez sociálneho vplyvu bol stredne vecne významný, t(49) = -1.232, p = 0.224, d = 0.40. V podmienke s 2 € referentom sa muži aj ženy správali tak isto ako v podmienke bez sociálneho vplyvu, t(49) = -1.026, p = .310, d = 0.33. V podmienke s 8 € referentom muži aj ženy volili v priemere viac istých volieb než rizikových, teda prejavovali sa v tejto situácii ako viac rizikovo averzní. Medzi priemerným počtom rizikových volieb u mužov a žien (8 € podmienke) nebol ani vecne ani štatisticky významný rozdiel, t(49) = -0.172, p = .864, d = 0.06.

Následne sme analyzovali údaje z krátkeho dotazníka s otvorenými otázkami. 35 participantov (68,63 %) uviedlo, že najdôležitejšou informáciou pre ich konečné rozhodnutie boli pravdepodobnosti možných výhier. Iba 16 participantov (31,37 %) uviedlo, že pri rozhodovaní si všímali dodatočnú odmenu ich spárovaného spolužiaka.

Ďalšou otázkou sme zisťovali, akú emóciu v nich vyvolalo zistenie, že ich spárovaný spolužiak – sociálny referent – po odchode z triedy dostal odmenu navyše. 27 participantov

(52,94 %) uvádzalo emócie, ktoré sme klasifikovali ako neutrálne (výroky ako: „bolo mi to jedno“, „ok“ a podobne). 9 participantov (17,65 %) uviedlo emócie nespravodlivosti, krivdy či sklamania a 15participantov (29,41 %) uviedlo, že cítili radosť, potešenie z výhry spolužiaka (výroky ako: „teším sa spolu s ňou“, „som rád zaňho“, „prajem jej to“ a pod.).

Vo všeobecnosti participanti s neutrálnymi pocitmi volili v priemere najviac rizikových volieb v podmienke bez sociálneho vplyvu.

Participanti s pozitívnymi pocitmi volili rovnaký počet rizikových volieb v podmienke bez sociálneho vplyvu aj s 2 € referentom. Štatisticky a vecne významný rozdiel, $t(14) = 2.709$, $p = .017$, $d = 0.99$, sa ukázal medzi priemerným počtom rizikových volieb v podmienke bez sociálneho vplyvu a s 8 € referentom.

Participanti s negatívnymi pocitmi volili v priemere najviac rizikových volieb v podmienke s 2 € referentom a najmenej rizikových volieb v podmienke bez sociálneho vplyvu. Pri porovnaní veľkosti rozdielov v priemernom počte rizikových volieb medzi podmienkami sa neukázal štatistický ani vecne významný rozdiel.

Diskusia

V pilotnom výskume sociálnych referenčných bodov sme chceli zistiť, či sociálne referenčné body v podobe dodatočnej odmeny referenta majú vplyv na preferencie rizika. Sledovali sme ako sa participanti porovnávajú so sociálnym referentom a či dodatočná odmena spárovaného spolužiaka ovplyvní počet ich rizikových a istých volieb. Hypotézu Schwerterovho modelu sa nám vo vnútrosubjektovom dizajne nepodarilo overiť. Výsledky naznačujú odpoveď mierne smerom k faktu, že neriskujeme, aby sme dobehli ostatných, prípadne v niektorých situáciách je nám to jedno a naznačuje sa skôr opačný trend.

Vzhľadom k tomu, že iba približne 38 % participantov uvádzalo, že pri jednotlivých voľbách bralo do úvahy dodatočnú výhru spárovaného participanta, sa ponúkajú mnohé otázky. Záleží na forme prezentácie úlohy? Neboli sumy v lotériách pre vznik sociálneho referenčného bodu dosť atraktívne? Existuje jeden referenčný bod? Ako tvrdia Trautmann a Vieider (2012) sociálne referenčné body často koexistujú aj s individuálnymi. Prípadne, transformácia referenčného bodu je závislá od toho, či sociálni referenti tiež čelia rovnakému riziku. Tým, že v našom dizajne sociálny referent dostal dodatočnú odmenu bez rozhodovania, participanti ho nemuseli vnímať ako relevantný referenčný bod, s ktorým porovnávali svoju možnú výhru v lotériách.

Bault, Coricelli a Rustichini (2008) dokázali, že zatiaľ čo v individuálnych podmienkach sa straty pociťujú viac ako zisky, v sociálnom kontexte, je to naopak a zisky sú pociťované viac. Vo všeobecnosti participanti s pozitívnymi pocitmi vo všetkých podmienkach viac riskovali ako participanti s neutrálnymi pocitmi, čo je v súlade s Forgasovou (1995) teóriou infúzie afektu, ktorá predpokladá, že pozitívne naladení ľudia sú ochotnejší viac riskovať, pretože aj riskantnú situáciu vidia v pozitívnom svetle. Naše výsledky naznačujú, že práve pozitívny pocit participanta by mohol byť determinantom pre zmenu postoju k riziku. Participanti, ktorých tešila dodatočná výhra ich spárovaného participanta boli naopak menej ochotní brať na seba riziko a volili viac istejších volieb.

Záver

Preferencie voči riziku založené na základe referenčnej závislosti boli (a neustále sú) veľmi dobre akceptovateľné vo vedách o rozhodovaní, či už v experimentálnej ekonómii, behaviorálnych financiách alebo marketingu. Ich prepojenosť s oblasťou psychologického skúmania rozhodovania môže priniesť mnoho zaujímavých podnetov pre ďalší výskum. Stále sa však objavuje len málo informácií o tom, ako si pri rozhodovacom procese ľudia svoje referenčné body formujú, či ich aktualizujú, menia v priebehu rozhodovania a ako narábajú s informáciami o nich. Skúmaním sociálnych referenčných bodov a zaoberaním sa referenčnou osobou sa teória ekonomických predpokladov posúva do reálnejších životných situácií.

Literatúra

Bault, N., Coricelli, G., & Rustichini, A. (2008). Interdependent utilities: how social ranking affects choice behavior. *PloS one*, 3(10), e3477.

Camerer, C. F., &Loewenstein, G. (2002). *Behavioral Economics: Past, Present, Future.* Pasadena, Pittsburgh.

Forgas, J. P. (1995). Mood and judgment: the affect infusion model (AIM). *Psychological bulletin*, 117(1), 39–66.

Güth, W., Levati, M. V., & Ploner, M. (2008). On the Social Dimension of Time and Risk Preferences: an Experimental Study. *Economic Inquiry*, 46(2), 261–272.

Kahneman, D. , & Tversky, A. (1979). *Prospect Theory: An analysis od Decision under Risk.* Econometrica.

Koop, G. J. , & Johnson, J. G. (2012). The use of multiple reference points in risky decision making. *Journal of Behavioral Decision Making*, 25(1), 49–62.

Linde, J. , &Sonnemans, J. (2012). Social comparison and risky choices. *Journal of Risk and Uncertainty*, 44(1), 45–72.

Ockenfels, A., & Bolton, G. E. (2008*). Risk Taking and Social Comparison A Comment on "Betrayal Aversion: Evidence from Brazil, China, Oman, Switzerland, Turkey, and the United States*."

Rohde, I. M. T., & Rohde, K. I. M. (2011). Risk attitudes in a social context. *Journal of Risk and Uncertainty*, 43(3), 205–225.

Schwerter, F. (2013). *Social Reference Points and Risk Taking.* Dissertation thesis. Bonn: University of Bonn.

Trautmann, S. T., &Vieider, F. M. (2012). *Handbook of Risk Theory*.(S. Roeser, R. Hillerbrand, P. Sandin, & M. Peterson, Eds.)Handbook of Risk Theory (pp. 1–28). Dordrecht: Springer Netherlands.

Tversky, A., & Kahneman, D. (1992). *Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty.*

Pracovný stres a vnímané obohacovanie medzi prácou a rodinou

Work stress and perceived work-family enrichment

Denisa Fedáková[1], Daniela Bodnárová[2], Zuzana Kaščáková[2]

[1]dfedak@saske.sk

[1]Spoločenskovedný ústav SAV,

[2]T-Systems Slovakia, Košice

Abstrakt

Cieľom štúdie bolo zistiť vzťah medzi vnímaným pracovným stresom a obohacovaním medzi sférami práce a rodiny. Výskumu sa zúčastnilo 75 zamestnancov IT spoločnosti (32 mužov a 43 žien). Použili sme škálu obohacovania medzi prácou a rodinou (Carlson a kol., 2006) a inventár zamestnaneckého stresu (OSI-R, Osipow, 2010). Nepotvrdili sa rodové rozdiely vo vnímaní stresu. Vo vnímaní obohacovania medzi prácou a rodinou uvádzali muži signifikantne vyššiu mieru obohacovania z práce do rodiny. Potvrdil sa štatisticky významný negatívny vzťah medzi mierou zamestnaneckého stresu a vnímaným obohacovaním plynúcim z práce do rodiny (rola nedostatočnosti a rola hranice). Rovnako sa potvrdil štatisticky významný negatívny vzťah medzi mierou zamestnaneckého stresu a vnímaným obohacovaním plynúcim z rodiny do práce (rola nedostatočnosti). Regresný model potvrdil, že pracovný stres vyplývajúci zo zamestnaneckých rolí vysvetľuje 41,3% vnímaného obohacovania z práce do rodiny a 11,8% vnímaného obohacovania z rodiny do práce. Zistenia potvrdili negatívny vzťah medzi pracovným stresom a vnímaním pozitívnych aspektov medzi prostredím práce a rodiny v oboch smeroch.

Kľúčové slová: pracovný stres, obohacovanie práca-rodina

Abstract

The aim of present study was to examine the relationship between the work stress and perceived enrichment between work and family. Sample consisted of 75 IT company employees (32 males and 43 females). The work- family enrichment scale (Carlson et al., 2006) and the work stress inventory (OSI-R, Osipow, 2010) were used. Gender differences in work stress perception were not confirmed. Males scored significantly higher than females in the perception of work to family enrichment. Statistically significant negative relationship was confirmed between work stress and W-F enrichment (role of insufficiency and role of boundary). Also statistically significant negative relationship was confirmed between work

stress and F-W enrichment (role of insufficiency). Regression model showed that work stress explains 41,3% of W-F enrichment and 11,8% of F-W enrichment. Findings confirmed the negative relationship between work stress and work-family enrichment in both directions.

Keywords: work stress, work-family enrichment

Úvod

V súčasnej dobe existuje nespočetné množstvo odborných ale aj populárnych definícii stresu. Platí to aj pri zamestnaneckom strese. Jedna z najčastejších definícii zamestnaneckého stresu poukazuje na situácie, v ktorých jednotlivé faktory práce samostatne alebo ako kombinácia týchto faktorov, majú za následok zhoršenie fyzického a psychického zdravia a uspokojenia z práce (Beehr, 2014). Podobnú definíciu stresu navrhli výskumníci po prieskume v 109. britských spoločnostiach, kde zamestnanci uviedli, že problémy spôsobené v práci sú totožné alebo viac zaťažujúce ako osobné problémy. Stres teda definovali ako súhrn faktorov (stresorov), ktoré sa týkajú psychosociálnej a fyziologickej homeostázy pracovníka (Gray, 1998). V rámci našej štúdie vnímame pracovný (zamestnanecký) stres ako nepriaznivá reakcia, ktorú zamestnanci prežívajú v súvislosti s nadmernou záťažou alebo nárokmi, ktoré sú na nich kladené. Caplan (1983) zdôrazňuje, že ide o výsledok konfliktu medzi rolou a potrebami zamestnanca a nárokmi pracovného prostredia. Beehr a Newman (1978) identifikovali 37 pracovných a organizačných charakteristík, ktoré môžu pôsobiť ako stresory na človeka. Tieto charakteristiky rozdelili na 4 oblasti: pracovné požiadavky a úlohy, požiadavky na človeka a očakávania, organizačné charakteristiky a podmienky, externé požiadavky a podmienky v súvislosti s organizáciou (tabuľka 1).

Tabuľka 1: Stresory v práci

Pracovné požiadavky a úlohy	Požiadavky na zamestnanca a očakávania	Organizačné charakteristiky a podmienky	Externé požiadavky a podmienky v súvislosti s organizáciou
Týždenný pracovný plán	Preťaženie role	Veľkosť spoločnosti	Cesta do práce a z práce
Využitie zručností	Rolový konflikt	Rozhodnutia manažmentu	Množstvo zákazníkov, klientov
Rôznorodosť pracovnej záťaže	Rolová nejednoznačnosť	Organizačná štruktúra (hierarchia)	Vládne nariadenia (zákony) a regulácie
Rýchlosť práce	Formálne a neformálne vzťahy	Odmeňovací systém zamestnancov	Geografická lokácia organizácie
Zodpovednosť za ľudí a veci	Pracovná pohotovosť	Tréningový program pre zamestnancov	Počasie

Od negatívnych aspektov pracovného prostredia presunieme teraz pozornosť na pozitívne aspekty prepojenia medzi pracovným prostredím a prostredím rodiny. Greenhaus a Powell (2006) definujú obohacovanie ako mieru, do akej zážitky jednej roly vylepšujú kvalitu života a fungovanie v role druhej. Obohacovanie môže prebiehať dvoma smermi: z práce do rodinného prostredia a z rodiny do práce. K obohacovaniu z práce do rodiny dochádza vtedy, keď pracovné skúsenosti vedú k zlepšeniu kvality rodinného života. Obohacovanie z rodiny do práce nastane, keď fungovanie jednotlivca v rodinnom prostredí uľahčuje/vylepšuje jeho fungovanie v prostredí práce. Naše doterajšie zistenia v problematike obohacovania medzi prácou a rodinou poukázali na to, že:

a) významnými prediktormi vnímaného obohacovania sú rod a typ zamestnania (Fedáková, Vyhnalová, 2013),

b) vnímané obohacovanie z práce do rodiny pozitívne koreluje s osobnostnými črtami otvorenosť a prívetivosť a vnímané obohacovanie z rodiny do práce pozitívne koreluje s osobnostnými črtami extroverzia, prívetivosť a otvorenosť (Fedáková, 2012),

c) vnímané obohacovanie z práce do rodiny pozitívne koreluje z celkovou mierou psychickej pohody a aj s jej subškálami (kontrola, osobný rast a pozitívne vzťahy), a vnímané

obohacovanie z rodiny do práce pozitívne koreluje z celkovou mierou psychickej pohody a aj s jej subškálou (sebaakceptácia) (Fedáková, Torbová, Tomková, 2012).

Zámerom tohto príspevku bolo zistiť vzťah medzi vnímaným pracovným stresom a vnímaným obohacovaním medzi doménami práce a rodiny. Stanovili sme si štyri hypotézy:

H1: Predpokladali sme, že sa potvrdia rodové rozdiely v prežívaní pracovného stresu a vo vnímaní obohacovania medzi prácou a rodinou.

H2: Predpokladali sme štatisticky významný negatívny vzťah medzi pracovným stresom a mierou vnímaného obohacovania z práce do rodiny.

H3: Predpokladali sme štatisticky významný negatívny vzťah medzi pracovným stresom a mierou vnímaného obohacovania z rodiny do práce.

H4: Predpokladali sme, že pracovné stresory budú významným prediktorom vnímaného obohacovania z rodiny do práce a aj z práce do rodiny.

Metóda

Výskumná vzorka: Výskumu sa zúčastnilo 75 zamestnancov IT spoločnosti (32 mužov a 43 žien). Priemerný vek respondentov bol 30 rokov, čo veľmi vhodne reprezentuje celkový vekový priemer zamestnancov spoločnosti, ktorý je 29 rokov. Respondenti majú v IT spoločnosti odpracované v priemere 3 roky a denne pracujú v priemere 8,81 hodín (muži=8,48 hodín; ženy=9,05 hodín), všetci žijú vo vzťahu/manželstve.

Metodiky: Inventórium zamestnaneckého stresu (Osipow, 2010), z rozsiahlej metodiky sme použili 30 položiek merajúcich stres v zamestnaní. Pracovný stres sme merali prostredníctvom troch pracovných rolí spojených do stresom: Rola preťaženia (RO): rastúce pracovné zaťaženie, neprimerané úlohy presahujúce kompetencie jednotlivca. Respondentom bolo predložených 10 výrokov, Cronbach $\alpha = 0{,}802$. Rola nedostatočnosti (RI): nedostatočná zhoda medzi zručnosťami zamestnanca a vykonávanou prácou. Sprevádzajú ju pocity nudy a nevyužitia v práci. Respondentom bolo predložených 10 výrokov, Cronbach $\alpha = 0{,}729$. Rola hranice (RB): pocit uviaznutia medzi konfliktnými požiadavkami nadriadených a iných pracovných skupín. Zamestnanci nie sú hrdí na to čo robia alebo majú pocit, že ich firma nepodporuje. Respondentom bolo predložených 10 výrokov, Cronbach $\alpha = 0{,}62$. Respondenti odpovedali na 5 bodovej odpoveďovej škále: 1- nikdy, 5 – vždy.

Škála obohacovania práca – rodina (Carlson, 2006). V našom výskume sme použili skrátenú verziu metodiky, ktorá obsahovala 5 položiek obohacovania v smere z práce do rodiny a 5 položiek v smere obohacovania z rodiny do práce. Respondenti odpovedali na 5-bodovej

škále súhlasu – nesúhlasu, kde 1-rozhodne nesúhlasím a 5-rozhodne súhlasím. Cronbach α pri obohacovaní z práce do rodiny bola 0.920 a v opačnom smere 0,854.

Výsledky

Môžeme konštatovať, že hypotéza H1: (o existencii rodových rozdielov v prežívaní pracovného stresu a vo vnímaní obohacovania medzi prácou a rodinou) sa potvrdila len čiastočne a aj to len v prípade rodových rozdielov vo vnímaní obohacovanie z práce do rodiny. Muži uvádzali vyššiu mieru vnímaného obohacovania z práce do rodiny (p=0,024) (viď tabuľka 2). Rodové rozdiely v prežívaní pracovného stresu sa v žiadnej z troch sledovaných rolí nepotvrdili ako štatisticky významné (viď tabuľka 3).

Tabuľka 2: Rodové rozdiely vo vnímaní obohacovanie práce a rodiny

Obohacovanie	Rod	M	SD	t	p
Z práce do rodiny	Muži	3,49	0,69	2,31	*0,024*
	Ženy	3,04	0,94		
Z rodiny do práce	Muži	3,98	0,69	1,15	0,253
	Ženy	3,78	0,71		

Tabuľka 3: Rodové rozdiely v prežívaní pracovného stresu

Pracovný stres	Rod	M	SD	t	p
Rola preťaženia	Muži	3,18	0,43	0,42	0,66
	Ženy	3,12	0,64		
Rola nedostatočnosti	Muži	2,41	0,53	-1,27	0,208
	Ženy	2,58	0,62		
Rola hranice	Muži	2,44	0,58	1,25	0,132
	Ženy	2,22	0,63		

Ďalej sme overovali hypotézu H2 (o existencii štatisticky významného negatívneho vzťahu medzi pracovným stresom a mierou vnímaného obohacovania z práce do rodiny). Výsledky potvrdzujú signifikantný negatívny vzťah medzi vnímaným obohacovaním z práce do rodiny a rolou nedostatočnosti (r= - 0,638) a rolou hranice (r= -0,244) (pozri tabuľka 4).
Čiastočne sa potvrdila aj hypotéza H3: (o existencii štatisticky významného negatívneho vzťahu medzi pracovným stresom a mierou vnímaného obohacovania z rodiny do práce).

Výsledky v tabuľke 4 poukazujú na prítomnosť signifikantného negatívneho vzťahu medzi vnímaným obohacovaním z rodiny do práce a rolou nedostatočnosti (r= - 0,326).

Tabuľka 4: Výsledky korelačnej analýzy

	Rola preťaženia	Rola nedostatočnosti	Rola hranice
Obohacovanie P-R	0,046	-0,638**	-0,244*
Obohacovanie R-P	0,087	-0,326**	0,005

Regresný model potvrdil, že pracovný stres vyplývajúci zo zamestnaneckých rolí vysvetľuje 41,3% vnímaného obohacovania z práce do rodiny (pozri tabuľka 5). V súvislosti s hypotézou H4 (Predpoklad, že pracovné stresory budú významným prediktorom vnímaného obohacovania z rodiny do práce a aj z práce do rodiny) možno konštatovať, že rola nedostatočnosti je štatisticky významným prediktorom vnímaného obohacovania z práce do rodiny.

Tabuľka 5: Výsledky lineárnej regresie (pracovné roly ako prediktory vnímaného obohacovania z práce do rodiny)

	Obohacovanie z práce do rodiny	
	beta	p
Rola preťaženia	-0,091	0,595
Rola nedostatočnosti	-0,95	0,000
Rola hranice	-0,05	0,754

Celý model: R^2=0,413; F=16,65; p=0,000

Druhý regresný model potvrdil, že pracovný stres vyplývajúci zo zamestnaneckých rolí vysvetľuje 11,8% vnímaného obohacovania z rodiny do práce (pozri tabuľka 6). V súvislosti s hypotézou H4 (Predpoklad, že pracovné stresory budú významným prediktorom vnímaného obohacovania z rodiny do práce a aj z práce do rodiny) možno konštatovať, že rola nedostatočnosti je štatisticky významným prediktorom vnímaného obohacovania z rodiny do práce.

Tabuľka 6: Výsledky lineárnej regresie (pracovné roly ako prediktory vnímaného obohacovania z rodiny do práce)

	Obohacovanie z rodiny do práce	
	beta	p
Rola preťaženia	-0,053	0,757
Rola nedostatočnosti	-0,447	0, 004
Rola hranice	0,149	0,35

Celý model: R^2=0,118; F=3,157; p=0,030

Záver

Rozdielové štatistiky priniesli zistenia týkajúce sa rodových rozdielov v niektorých sledovaných premenných. Muži v našej vzorke vnímali obohacovanie z práce do rodiny vo väčšej miere ako ženy. Domnievame sa, že s týmto zistením by mohol súvisieť prekvapujúci údaj o kratšom pracovnom čase mužov v porovnaní so ženami. Vo vnímaní obohacovania z rodiny do práce sa rodové rozdiely nepreukázali. Celkovo však muži i ženy uvádzali vyššiu mieru vnímaného obohacovania z rodiny do práce (v porovnaní s mierou vnímaného obohacovania z práce do rodiny). V oboch prípadoch sa hodnota skóre vnímaného obohacovania nachádzala nad úrovňou priemeru škály.

Vo vnímaní zamestnaneckého stresu sa rodové rozdiely nepotvrdili. Muži i ženy dosahovali najvyššie hodnoty priemerného skóre v role preťaženia, čo znamená, že pracovný stres im najčastejšie spôsobuje rastúce pracovné zaťaženie a neprimerané úlohy presahujúce kompetencie jednotlivca.

Hlavným cieľom štúdie bolo zistiť vzťah medzi vnímaným pracovným stresom a obohacovaním medzi sférami práce a rodiny. Korelačnou analýzou sa potvrdil štatisticky významný negatívny vzťah medzi vnímaným obohacovaním z práce do rodiny a rolami nedostatočnosti a hranice. Potvrdil sa aj štatisticky významný negatívny vzťah medzi vnímaným obohacovaním z rodiny do práce a rolou nedostatočnosti.

Výsledky regresnej analýzy potvrdili, že pracovný stres zisťovaný prostredníctvom pracovných rolí predikuje 41,3% vnímaného obohacovania z práce do rodiny a 11,8% vnímaného obohacovania z rodiny do práce. Signifikantným prediktorom oboch smerov vnímaného obohacovania bola rola nedostatočnosti, pričom platí, čím nižšie sú hodnoty v role nedostatočnosti, tým výraznejšie je vnímané obohacovanie z práce do rodiny aj s rodiny do práce. Výsledky štúdie poukazujú na významný vplyv zamestnaneckého stresu pri vnímaní obohacovania z práce do rodiny, ale aj z rodiny do práce. Zistenia potvrdzujú význam

vnímaného obohacovania z práce a rodiny a z rodiny do práce pri znižovaní zamestnaneckého stresu.

Za obmedzenia štúdie možno považovať veľkosť a špecifickosť výskumnej vzorky.

Prínosom štúdie je poukázanie na medzi-doménové pôsobenie pracovného stresu a vnímaného obohacovanie medzi prácou a rodinou, t.j. že pracovný stres zasahuje aj do vnímania obohacovania plynúceho z rodiny do práce. Výsledky tak naznačujú prepojenosť pracovnej oblasti a rodinného života. Intervencie smerujúce k zníženiu pracovného stresu by tak mohli ovplyvniť nielen vnímanie pozitívnych aspektov pracovnej sféry ale aj rodinného prostredia.

Použitá literatúra

Beehr, T.A. (2014). *Psychological stress in the workplace*. London: Routledge.

Beehr, T.A. & Newman, J.E. (1978). Job stress, employee health and organizational effectiveness: a facet analysis, model and literature review. *Personnel Psychology*, 31, 665-699.

Caplan, R. (1983). Person-environment fit: Past, present and future. In C.L. Cooper (Ed.), *Stress research: Issues for the eighties* (pp. 35-78). Chichester, UK: Wiley.

Carlson, D.S., Kacmar, K.M., Wayne, J.H., & Grzywcz, J.G. (2006). Measuring the positive side of the work-family interface: Development and validation of a work-family enrichment scale. *Journal of Vocational Behavior*, 68, 131-164.

Fedáková, D. (2012). Osobnostné charakteristiky vo vzťahu k vnímaniu konfliktu a obohacovania medzi prácou a rodinou. In P. Halama, R. Hanák, & R. Masaryk, *Zborník z konferencie Sociálne procesy a osobnosť 2012* (pp. 134-139). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie.

Fedáková, D, Torbová, Z., & Tomková, J. (2013). Vnímanie pozitívnych a negatívnych aspektov prelínania práce a rodiny vo vzťahu k psychickej pohode. In L. Lovaš, & K. Vasková, (Eds.), *Psychológia práce a organizácie 2012*, Zborník z medzinárodnej konferencie (pp. 251-262). Košice: UPJŠ.

Fedáková, D., & Vyhnalová, M. (2013). Prelínanie práce a rodiny. Rozdiely a podobnosti medzi profesionálnymi vojakmi a civilnou populáciou. In M. Seitl, M., & L. Vyvrysová (Eds.), *Psychologie práce a organizace 2013*, Sborník mezinárodní konference, (pp. 144-151). Olomouc: Universita palackého v Olomouci.

Gray, R. (1998). *Workplace stress a review of the literature*. Kumpania Consulting, 1998, dostupné na: http://www.rodericgray.com/workplacestress.pdf**,** získané: 8.9.2014.

Greenhaus, J.H., &Powell, G.N. (2006). When work and family are allies: A theory of work-family enrichment. *Academy of Management Review*, 1, 72-92.

Osipow, S.H. (2010). *Inventórium zamestnaneckého stresu (OSI – R)*, Príručka, Bratislava: Psychodiagnostika a.s.

Konštruktívne myslenie verzus výskyt pozitívnych a negatívnych emócií v pracovnom procese[21]

Constructive thinking versus occurrence of positive and negative emotions in the work process

Miroslav Frankovský[1], Zuzana Birknerová[2], Anna Lelková[3]

[1]miroslav.frankovsky@unipo.sk; [2]zuzana.birknerova@unipo.sk; [3]anna.lelkova@unipo.sk

Fakulta manažmentu PU v Prešove, Katedra manažérskej psychológie

Abstrakt

V príspevku sú prezentované na základe teoreticko-metodologickej analýzy výsledky výskumu súvislostí medzi konštruktívnym myslením a pozitívnymi, negatívnymi emóciami. Z hľadiska problematiky konštruktívneho myslenia bola pozornosť zameraná na spôsoby interpretácie myšlienok, prežívania udalostí a ich následkov u zamestnancov v pracovnom procese prostredníctvom Dotazníka konštruktívneho myslenia. Problematika pozitívnych a negatívnych emócií v pracovnom procese u zamestnancov bola identifikovaná prostredníctvom dotazníka SEHP. Na báze špecifikovaných atribútov konštruktívneho myslenia a atribútov pozitívnych a negatívnych emócií boli zistené viaceré významné súvislostí medzi týmito atribútmi.

Kľúčové slová: konštruktívne myslenie, pozitívne, negatívne emócie, pracovný proces

Abstract

On the basis of a theoretical and methodological analysis, this report presents the results of a research on interconnections between constructive thinking and positive and negative emotions. From the viewpoint of constructive thinking, attention was paid to the methods of thought interpretation, event experiencing and their consequences among employees in the work process using the Constructive thinking questionnaire. The issue of positive and negative emotions among employees in the work process was identified by means of the SEHP questionnaire. On the basis of the specified attributes of constructive thinking and the positive and negative emotions attributes, several significant intercorrelations were detected.

Keywords: constructive thinking, positive and negative emotions, work process

21 Príspevok je publikovaný v rámci riešenia vedecko-výskumného grantového projektu VEGA 1/0706/14 – Kognitívne omyly v myslení, ich identifikácia a hodnotenie v manažmente.

Konštruktívne myslenie

Konštruktívne myslenie súvisí s myslením ľudí v ich každodennom živote tak, že uľahčuje riešenie problémov bežného života za cenu minimálneho stresu (Epstein, 1998). Koncepcia konštruktívneho myslenia je odvodená z kognitívno-skúsenostnej teórie sebapoznania, kde pôsobia dva druhy inteligencie. Prvá z týchto inteligencií sa prikláňa k abstraktnému charakteru a je merateľná prostredníctvom inteligenčných testov. Druhá z nich sa opiera o skúsenostnú inteligenciu pri riešení praktických problémových situácií v každodennom živote jedinca (Ruisel, 2010). Konštruktívne myslenie predkladá pozitívne výsledky pri koreláciách s rôznymi kritériami úspešnosti v živote. Zahŕňa vlastnú výpoveď o úspešnosti v zamestnaní a v sociálnych vzťahoch a tiež duševné a telesné zdravie (Epstein, 1994).

Konštruktívne mysliaci človek prijíma seba, aj druhých. Má sklon vytvárať vzájomne prospešné vzťahy a vyskytujúce sa pochybnosti sa prenechávajú iným. Dokáže aj podozrievať, pokiaľ pre to existujú dostatočné dôvody. Hodnotí skôr konkrétne správanie ako účelné alebo neúčelné vzhľadom ku konkrétnemu účelu, nehodnotí ľudí ako dobrých alebo zlých (Ruisel, 2004). Konštruktívne myslenie má priamo úmerný vzťah k intelektovej výkonnosti. Meria schopnosť účinne uplatňovať rozumový potenciál, avšak na rozdiel od testov inteligencie nie je mierou tohto potenciálu samotného (Ruisel, 2010).

Pozitívne a negatívne emócie v pracovnom procese

Kebza (2005) charakterizuje emócie ako stavy, ktoré sú istým typickým spôsobom prežívané, prejavujú sa mimo osobnej kontroly, podmieňujú subjektivitu, hodnotenie jedinca a nie sú jednoznačne pochopiteľné z pohľadu logického myslenia. Vágnerová (2004) popisuje emócie ako schopnosti reakcie na vyskytujúce sa situácie prostredníctvom istého prejavu šťastia alebo zármutku. O emocionálnej stránke Džuka (2005) hovorí ako o zložitom procese, ktorý vytvára a udržuje pracovné vzťahy zamestnancov. V pracovnom procese badáme okrem pozitívnych emócií aj emócie negatívne, ktoré narúšajú a ovplyvňujú celkovú pracovnú klímu.

Seligman (2003) považuje za veľmi dôležité štúdium pozitívnych emócií, pozitívnych vlastností, charakteru a pozitívnych inštitúcií. Pozitívne emócie poukazujú na to ako urobiť ľudský život lepší (Hay, Tomchin, 1994). Zamestnanci musia v pracovnom procese upriamiť pozornosť na zistenie takých faktorov, ktoré podmieňujú stav ich psychického zdravia. Tento

stav je reprezentovaný súborom pocitov spokojnosti, úspešnosti, užitočnosti, osobného šťastia, psychickej a fyzickej zdatnosti a pocitu vnútornej harmónie (Szarková, 2009).

Negatívne emócie sú definované ako využívanie a vplyv v rámci prevahy získanej silou, umením, múdrosťou, ale tiež bezohľadnosťou, hrubosťou, podlosťou, oporou o silného zamestnanca alebo pracovnou skupinou, za účelom ublíženia zamestnancovi (Pletzer, 2009). Vyznačujú sa správaním, ktoré je spoločensky nežiaduce, s úmyslom niekomu poškodiť, ublížiť, prípadne niekoho zničiť (Boniwell, 2008). Veľa zamestnancov ich využíva k manipulácii s ostatnými. Mnohí nadriadení zamestnanci jednajú agresívne, aby presadili svoje názory (Pletzer, 2009, Várkoly a kol., 2012). Hnev a zlosť je možné vidieť ako varovné emocionálne signály, ktoré sa prejavujú v pracovnom procese (Křivohlavý, 2004).

Výskum

Výskumnú vzorku tvorilo 103 respondentov, ktorí pracujú v súkromných a verejných organizáciách Prešovského kraja, z toho 52 žien a 51 mužov.

Pozornosť sme sústredili na identifikáciu súvislostí medzi konštruktívnym myslením a pozitívnymi a negatívnymi emóciami zamestnancov v pracovnom procese. Pre zber údajov konštruktívneho myslenia sme použili 7 dimenzií dotazníka CTI – Dotazník konštruktívneho myslenia (Seymour Epstein, 2001), v slovenskom preklade od Karla Balcara (2004). Dotazník je zameraný na meranie konštruktívneho a deštruktívneho myslenia, obsahuje 108 položiek, ktoré sú rozdelené do šiestich hlavných škál: emocionálne zvládanie, behaviorálne zvládanie, osobné poverčivé myslenie, kategorické myslenie, ezoterické myslenie a naivný optimizmus. Jednotlivé položky sa hodnotia na 5-stupňovej škále od „úplne neplatí“ po „úplne platí“, na základe súhlasu alebo nesúhlasu s daným výrokom.

Pozitívne a negatívne emócie na pracovisku sme zisťovali prostredníctvom Škály emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody – SEHP (Džuka, Dalbert, 2002). Vysoká frekvencia pozitívnych emócií a neemocionálnych stavov predstavuje subjektívnu pohodu (pozitívne emócie) a vysoká frekvencia negatívnych emócií a neemocionálnych stavov negatívnu subjektívnu pohodu (negatívne emócie). Respondenti odpovedali prostredníctvom 6-bodovej stupnice, od takmer vždy; veľmi často; často; občas; málokedy; po takmer nikdy (Džuka, Dalbert, 2002).

Cieľom výskumu bolo identifikovať podstatné súvislosti medzi konštruktívnym myslením (CTI) a subjektívnou pohodou (SEHP) u zamestnancov v pracovnom procese.

Na základe cieľa sme stanovili hypotézu: Predpokladáme existenciu vzájomných súvislostí medzi konštruktívnym myslením a subjektívnou pohodou v pracovnom procese.

Výsledky boli spracované v štatistickom programe SPSS 20, prostredníctvom Spearmanovho korelačného koeficientu (tabuľka 1).

Pri interpretácií získaných korelačných koeficientov upozorňujeme, že odpoveďové kľúče boli v použitých metodikách opačne pólované.

Získané výsledky potvrdili existenciu predpokladaných štatisticky významných súvislostí medzi faktormi CTI (Konštruktívne myslenie) a faktormi metodiky SEHP (Subjektívna pohoda).

Tabuľka 1 Súvislosti medzi komponentmi subjektívnej pohody (SEHP) a konštruktívneho myslenia (CTI)

	Ezoteriské myslenie	Osobné poverčivé myslenie	Behaviorálne zvládanie	Kategorické myslenie	Naivný optimizmus	Emocionálne zvládanie
Hnev		-0,389**				
Pocity viny		-0,511**	0,290**			
Pôžitok		0,441**	-0,277**			
Hanba		-0,362**	0,365**			
Telesná sviežosť		0,370**	-0,305**			
Strach		-0,349**			-0,296**	0,265**
Bolesť	-0,296**		0,432**			
Radosť		0,360**	-0,475**	0,231*		0,316**
Smútok		-0,343**	0,198*			
Šťastie		0,232*		0,284**	0,302**	

** p<0,01 * p <0,05

S faktorom osobné poverčivé myslenie (CTI) pozitívne koreluje faktor pôžitok, telesná sviežosť, radosť a šťastie (SEHP). Ide o pozitívne emócie, ktoré sa u zamestnancov vyvolávajú, ak sa menej sústredia na nepriaznivé udalosti. Zamestnanci, ktorí sa v pracovnom procese spoliehajú na súkromné povery, tlmia v sebe očakávania priaznivého výsledku. Významne menej prežívajú radosť a šťastie, ich telesná sviežosť a pôžitok z práce výraznejšie

upadá. S týmto faktorom negatívne koreluje faktor hnev, pocity viny, hanba, strach, smútok (SEHP). Tieto faktory súvisia s negatívnym emóciami. Zamestnanci majú výraznejší sklon k pesimizmu a k vopred očakávaným nepriaznivým situáciám. Neuprednostňujú úsilie o naplnenie a šťastie.

Faktor ezoterické myslenie (CTI) negatívne koreluje s faktorom bolesť (SEHP), ktorý patrí k negatívnym emóciám. Zamestnanci zameraní rovnako na dobré i zlé znamenia, ktorí vedia čítať myšlienky a majú dar jasnovidectva, majú menší sklon k negatívnym emóciám. Zamestnanci preferujúci tento spôsob myslenia inklinujú skôr k astrológii neprežívajú bolesť v pracovnom procese.

S faktorom behaviorálne zvládanie (CTI) pozitívne koreluje faktor hanba, pocity viny, bolesť, smútok. Znamená to, že zamestnanci preferujúci priame riešenie náročných situácií menej inklinujú k negatívnym emóciám, ako je napr. bolesť a smútok, neprežívajú pocit viny. S týmto faktorom naopak negatívne koreluje faktor pôžitok, telesná sviežosť a radosť. To svedčí o skutočnosti, že zamestnanci preferujúci behaviorálne riešenie situácií sa cítia telesne fit, majú radosť z práce.

Kategorické myslenie (CTI) pozitívne koreluje s faktormi radosť a šťastie. Zamestnanci, ktorí vnímajú svet čierno-bielo, menej prežívajú radosť a šťastie v práci a majú skôr sklon k pocitom znechutenia, inklinujú k negatívnym emóciám. Títo zamestnanci preferujú strnulý spôsob zmýšľania a zoskupujú udalosti a iných ľudí do širokých kategórií, čím dochádza k zjednodušeným riešeniam a predsudkom.

S faktorom naivný optimizmus (CTI) negatívne koreluje faktor strach (SEHP). Znamená to, že zamestnanci, ktorí sú prehnaní naivní optimisti majú sklon k prežívaniu pocitov strachu. Naivní optimisti majú sklon poskytovať o sebe nerealisticky priaznivý obraz. S týmto faktorom pozitívne koreluje faktor šťastie (SEHP). To znamená, že zamestnanci nemajú zväčša dobrú náladu, neprežívajú pocity šťastia.

Štatisticky významné korelácie sme zistili aj medzi faktorom emocionálne zvládanie (CTI), s ktorým pozitívne korelujú dva faktory, a to strach a radosť (SEHP). Znamená to, že zamestnanci, ktorí vedie zvládať vypäté emocionálne situácie, menej prežívajú pocity strachu a radosti. Sú viac odolní tak pozitívnym, ako aj negatívnym emóciám. Neberú veci osobne a menej prežívajú nesúhlas a neúspech. Títo zamestnanci majú sklon vnímať potencionálne stresové situácie skôr ako výzvy, než ako ohrozenia Ide o zamestnancov, ktorí prežívajú v udržateľnej miere pozitívne, ale aj negatívne emócie. Vedia svoje emócie ovládať, sú vyrovnaní a pokojní. Svoje chyby si uvedomujú a snažia sa im vyhýbať.

Diskusia

Prítomnosť kognitívnych omylov výrazne zasahuje do života mnohých ľudí. Teória kognitívnych procesov predpokladá, že psychika jedinca nie je pasívnym zrkadlom, ktorá iba odráža vonkajšie vplyvy a reaguje na nich, ale že mentálny obraz vonkajšej skutočnosti aktívne vytvára interakciu medzi vonkajšími podnetmi a už existujúcimi mentálnymi štruktúrami, nech už ich nazývame „schémy“ (Beck,1979), „personálne konštrukty“ (Kelly, 1955), alebo „iracionálne presvedčenia“ (Ellis, 1962).

Získané výsledky výskumu je možné diskutovať vo vzťahu s viacerými výskumnými zisteniami (Adamovová, Kordačová, 2003; Kordačová, 2003; Gurňáková, 2003). Prezentované zistenia, ako aj poznatky uvedených autorov, potvrdzujú východiskový koncept racionálno-emočného behaviorálneho prístupu, reprezentovaného myšlienkou, že nie vonkajšie prostredie, ale naše myslenie a emócie určujú náš život. Uvedenému prístupu zodpovedá aj koncept výskumu kontrafaktového myslenia (Ruiselová, 2009). Ak sa uvedené myslenie chápe ako regulátor správania, jeho primárna funkcia je podľa Estuda, Roeseho (2008, podľa Ruiselová, 2010) centrovaná na manažment a koordináciu prebiehajúceho správania.

V tomto kontexte Zibrínová, Birknerová (2011, 2012) skúmali na vzorke zamestnaných a nezamestnaných ľudí súvislosti medzi kognitívnymi omylmi a kladnými a zápornými emóciami. Výsledky výskumov poukázali na to, že existujú rozdielne vzťahy kognitívnych omylov v súvislosti s pozitívnymi a negatívnymi emóciami. Podľa Becka (1979) sa pod vplyvom vonkajších udalostí aj emócií aktivujú dysfunkčné schémy, čo sa prejaví výskytom myšlienok, ktoré nehodnotia skutočnosť reálne, ale skreslene.

Záver

Získané výsledky potvrdili existenciu predpokladaných štatisticky významných súvislostí medzi faktormi subjektívnej pohody a konštruktívneho myslenia. Uvedená súvislosť má však svoje špecifiká. Ako príklad je možné uviesť vyššie popísanú pozitívnu koreláciu medzi emocionálnym zvládaním a faktormi strach a radosť. Naopak, behaviorálne zvládanie jednoznačne súvisí s prežívaním radosti.

Ak predpokladáme, že vyššia pracovná efektivita bude súvisieť s konštruktívnym myslením, tak potom vo firemnej kultúre je potrebné presadzovať prvky rozvíjajúce pozitívne emócie (pôžitok, radosť, šťastie). Uvedená myšlienka súvisí aj so známou skutočnosťou, že

zamestnanec by sa mal tešiť do práce, či už z hľadiska sebarealizácie, uplatnenia svojich schopností, alebo aj z hľadiska dobrých interpersonálnych vzťahov.

Naše zistenia, ako aj prezentované poznatky viacerých autorov, svedčia o skutočnosti, že v mozaike faktorov, ktoré ovplyvňujú vytvorenie mentálneho obrazu, zohrávajú emócie významnú úlohu. Emócie a vytvorený mentálny obraz sa takto podieľajú na výslednej regulácii správania.

Literatúra

Adamovová, L., & Kordačová, J. (2003). Irrationality as an Aspect of Religious Fundamentalism: A Probe. In Abstract Book of 8th European Congress of Psychology: *Psychology in dialogue with related disciplines*. Austria. Vienna: BOP.

Balcar, K. (2004). Seymour Epstein - *Dotazník konstruktivního myšlení – CTI.* Praha: Testcentrum.

Beck, A. et al. (1979). *Cognitive therapy of depresion.* New York: Guilford Press.

Bonniwell, I. (2008). *Positive psychology in a nutshell.* London: PWBC.

Džuka, J. (2005). *Motivácia a emócie človeka*. Prešov: FF PU.

Džuka, J., & Dalbert, C. (2002). Vývoj a overenie validity Škál emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SEHP). *Československá psychologie*, 46, 234 – 250.

Ellis, A. (1962). *Reason and Emotion in Psychotherapy.* New York, Lyle Stuart.

Epstein, S. (1994). *Integration of the cognitive and the psychodynamic unconscious.* New York: American Psychologist, 49, 709 –724.

Epstein, S. (1998). *Constructive thinking: The key to emotional intelligence.* Westport, Connecticut: Praeger Publishers.

Gurňáková, J. (2003). Osobné teórie reality, osobnosť a iracionalita. In *Sociální procesy a osobnost.* Brno: Psychologický ústav FF MU, 107 – 112.

Hay, L., & Tomchin, L. (1994). *Síla je ve vás.* Praha: Pragma.

Kebza, V. (2005). *Psychosociální determinanty zdraví.* Praha: Academia vied ČR.

Kelly, G. A. (1955). *The psychology of personal constructs.* New York : Norton.

Kordačová, J. (2003). Irrationality and manifestations of fear and anxiety in a sample of slovak adolescents. In *Studia psychologica,* 45, 345 – 355.

Křivohlavý, J. (2004). *Pozitivní psychologie:radost, naděje, odpouštení, smiřování, překonávaní negatívních emocí*. Praha: Portál.

Pletzer, M. A. (2009). *Emoční inteligence*. Praha: Grada Publishing.

Ruisel, I. (2004). *Inteligencia a myslenie.* Bratislava: Ikar.

Ruisel, I. (2010). *Poznávanie v historických súvislostiach.* Bratislava: Slovak Academic Press.

Ruiselová, Z. a kol. (2009). *Kontrafaktové myslenie a osobnosť.* Bratislava: SAP.

Ruiselová, Z. (2010). Úvahy o kotrafaktovom myslení v rámci kognitívneho portrétu človeka. In. Ruisel, I., & Prokopčáková, A. *Kognitívny portrét človeka.* Bratislava: SAV.

Seligman, M. E. P. (2003). *Opravdové štěstí. Pozitivní psychologie v praxi.* Praha: Ikar.

Szarková, M. (2009). *Psychológia pre manažérov a podnikateľov.* Bratislava: Sprint dva.

Vágnerová, M. (2004). *Psychopatologie pro pomáhajúci profese*. Praha: Portál.

Várkoly, L., & Sláviková, G., & Lajčin, D., & Tej, J. (2012). Management in higher education. In Edukacja ustawiczna doroslych. *Polish journal of continuing education.* 3, 78, 132 – 140.

Zibrínová, Ľ., & Birknerová, Z. (2011). Chyby v myslení vo vzťahu ku subjektívnej pohode. *Osobnosť v kontexte kognícii, emocionality a motivácii*. Bratislava: UK FF.

Zibrínová, Ľ., & Birknerová, Z. (2012). Logické chyby v myslení zamestnancov a ich vzťah k subjektívnej pohode. *Psychologica XLI.* Bratislava: Stimul.

Osobnostné faktory, autonómia a problematické užívanie internetu[22]

Personality factors, autonomy, and problematic Internet use

Beata Gajdošová, Oľga Orosová, Anna Janovská, Jozef Benka

beata.gajdosova1@upjs.sk; olga.orosova@upjs.sk; janovska.anna@gmail.com; jozef.benka@upjs.sk

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia

Abstrakt

Cieľom štúdie bolo preskúmať vzťah medzi osobnostnými faktormi a problematickým užívaním internetu (PIU) s prihliadnutím na úlohu autonómie v tomto vzťahu. Vzorka pozostávala z 817 vysokoškolákov (75% žien, 19.6 priemerný vek). Autonómia preukázala negatívnu súvislosť s celkovým skóre PIU. Bol potvrdený negatívny vzťah medzi plasticitou (extroverzia, otvorenosť voči skúsenosti) a PIU. Bol potvrdený negatívny vzťah medzi stabilitou (emocionálna stabilita, prívetivosť, svedomitosť) a PIU. Na základe výsledkov lineárnej regresnej analýzy úroveň plasticity (β = -0,16, p = 0,001) a stability (β = -0,13, p = 0,001) ako aj autonómie (β = -0,26, p = 0,001, β = -0,24, p = 0,001) signifikantne súvisela s PIU. Sobelov test preukázal, že autonómia bola mediátorom vzťahu plasticita a PIU (z=-4,72, p=0,001), ako aj stability a PIU (z=-4,96, p=0,001). Upozorňujeme na možnosť sústrediť sa na rozvoj autonómneho fungovania v rámci prevenčných a intervenčných programov pre vysokoškolákov.

Kľúčové slová: osobnostné faktory, autonómia, problematické užívanie internetu

Abstract

This study aimed to explore the relationship between personality factors and problematic Internet use (PIU) with respect to autonomy. The sample consisted of 817 students, 75% females, 19.6 mean age. Autonomy showed a negative association with the PIU score. Plasticity (Extraversion, Openness/Intellect) showed a negative association with PIU. Stability (Emotional stability, Agreeableness, Conscientiousness) showed a negative association with PIU. Regression analysis revealed that levels of Plasticity

22 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0253-11 a Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva a Slovenskej akadémie vied na základe zmluvy č. VEGA 1/1092/12.

(β = −0.16, p = .001) and Stability (β = −0.13; p = .001) and levels of autonomy (β = −0.26, p = .001; β = −0.24, p = .001) were related to PIU, and the Sobel test showed that autonomy was a significant mediator of the influence of Plasticity on PIU (z = −4.72, p = .001), and Stability on PIU (z = −4.96, p = .001). We would like to bring the attention to the opportunity for the development of autonomous functioning within prevention and intervention programs aimed at university students.

Keywords: personality factors, autonomy, problematic internet use

Úvod

U skupiny vysokoškolských študentov sa denné využívanie internetu stáva súčasťou ich študentských povinností a paradoxne, problematické používanie internetu (PIU) môže spôsobiť pokles výkonov v škole, poprípade stratu záujmu o reálny sociálny kontakt a svet (De Leo & Wulfert, 2012).

Teoretické východiská

Metaanalýzou 658 štúdií Moreno (Moreno et al., 2011) konštatujú priemerne 26.3 percentný výskyt PIU u vysokoškolákov a zároveň poukazujú na nejednoznačnosť v jeho chápaní. Caplan (2010) ponúka zrozumiteľný kognitívno–behaviorálny model PIU, pozostávajúci z komponentov: preferencia online komunikácie oproti komunikácii tvárou v tvár, využívanie internetu za účelom regulácie nálady s následnou kompulzivitou užívania internetu a deficitnou seba-reguláciou, negatívnymi dôsledkami so súčasným výskytom neustálym sa zaoberaním internetom. Medzi jednotlivými komponentmi autor predpokladá priame aj mediované vzťahy s kľúčovou úlohou deficitnej sebaregulácie. Významnosť sebaregulácie vo vzťahu k PIU nás inšpiruje preskúmať úlohu autonómie v tomto procese. Self-determinačná teória má v sebe komplexne zakomponovanú autonómiu z pohľadu svojich piatich subteórií: Kognitívno-evaluačná teória autonómiu považuje za podporujúcu vnútornú motiváciu, Teória organizmickej integrácie ju vníma ako mieru identifikačnej a integračnej sebaregulácie, v rámci Kauzálnej orientácie sa na ňu pozeráme z hľadiska relatívne stabilných individuálnych rozdielov v autonómnom fungovaní, v miere uvedomovania si vnímania slobodnej voľby a miery kontaktu so sebou samým, v teórii Základných psychologických potrieb ju vnímame ako jednu z troch základných potrieb, pre Teóriu obsahujúcu ciele je autonómia významná pre konkordanciu cieľov (Deci & Ryan, 2008). Vzťah jednotlivých osobnostných faktorov a PIU je skúmaný s inkonzistentnými výsledkami (Odaci & Cikrikci, 2014). Menej je skúmaný vzťah osobnostných nadfaktorov platicity a stability ako

predstaviteľov dvoch životných síl jedinca, schopnosti udržiavať a rozširovať organizmus, ktoré sú zaujímavé z hľadiska ich vzťahu k externalizovaným ako aj internalizovaným rizikovým správaniam (De Young, 2006). Vyššia hladina nadfaktora stabilita (emocionálna stabilita, prívetivosť, svedomitosť) znižuje výskyt rizikového správaniam, nejednoznačný vzťah nadfaktora plasticita (extroverzia, otvorenosť voči skúsenosti) a správaní súvisiacich so zdravím môže súvisieť s jeho vnútornou štruktúrou, kde kognitívne spôsobilosti (intelekt) ako súčasť faktora otvorenosť voči skúsenosti negatívne asociuje s externalizovaným správaním, časť otvorenosť rizikové správanie podporuje a druhý faktor extroverzia je dynamizujúcim faktorom správania sa ako takého bez ohľadu na valenciu správania (Gajdošová, 2013).

Cieľom štúdie bolo preskúmať vzťah medzi osobnostnými faktormi, problematickým používaním internetu (PIU) s prihliadnutím na úlohu autonómie v tomto vzťahu.

Výskumný súbor

817 vysokoškolákov (75% žien, 19,6 priemerný vek) prvého ročníka štyroch vysokých škôl vo východnej časti Slovenska sa zúčastnilo SLiCE štúdie (Student life cohort in Europe) (http://www.slice-study.eu/). Tí študenti, ktorí svojím podpisom potvrdili záujem o účasť na projekte, vyplnili online dotazník obsahujúci okrem iných oblastí aj osobnostné faktory, autonómiu a problematické užívanie internetu. Účasť na projekte bola schválená etickými komisiami zúčastnených vysokých škôl (UPJŠ, TU v Košiciach).

Metodiky

Osobnosť

TIPI - Ten Item Personality Inventory (Gosling, Rentfrow & Swann, 2003) je dotazník k meraniu Piatich osobnostných faktorov. Každý faktor je popísaný dvoma adjektívami s možnosťou odpovedí probanda na škále od 1 - silne nesúhlasím až po 7 - silne súhlasím. Skóre pre jeden faktor sa pohybuje v intervale 2-14. Vyššie skóre indikuje vyššiu úroveň škál merajúcich osobnostné faktory. Stabilita (neuroticizmus, prívetivosť, svedomitosť) a plasticita (extroverzia, otvorenosť voči skúsenosti) sú nadfaktory Piatich osobnostných faktorov (DeYoung, 2006). Cronbachova alfa pre škály nadfaktora Plasticita bola 0,71 a pre škály nadfaktora Stabilita 0,58.

Problematická užívanie internetu

GPIU2 - Generalized Problematic Internet Use Scale 2 (Caplan, 2010) je dotazníkom s 15 položkami, ktoré proband popisuje na 8 bodovej škále od 1 - definitívne nesúhlasím až po 8 - definitívne súhlasím. Vyššie skóre hovorí o vyššom výskyte problematického používania internetu v rámci subškál a následne celkovom skóre. Cronbachova alfa pre celý dotazník bola 0,91.

Autonómia

Na základe Seba–determinačnej teórie bol autormi navrhnutý nástroj na meranie relatívne stabilnej osobnostnej charakteristiky autonómie Autonomy (Sheldon & Kasser,1995). Tento dotazník pozostáva z desiatich párov stavov popisujúcich autonómiu, kde úlohou účastníkov je porovnať stavy a priklоniť sa k tomu popisu, ktorý ich viac vystihuje (napr. A: Vždy mávam pocit, že veci, ktoré robím, si volím ja. B: Niekedy mávam pocit, že to nie som v skutočnosti ja, kto volí veci, ktoré robím; s možnými odpoveďami iba A je pravdou = 1, iba B je pravdou = 5. Obsahuje položky popisujúce dva faktory: kontakt so sebou a možnosť voľby. Pracovali sme so sumárnym skóre. Cronbachova alfa dosiahla v tejto vzorke 0,72.

Štatistické analýzy

Analýzy boli realizované v SPSS 21 pomocou lineárnych regresií za účelom sledovania asociácií medzi vekom, autonómiou, osobnostnými nadfaktormi, a celkovým skóre PUI. Mediačný efekt autonómie vo vzťahu osobnostných nadfaktorov a PIU bol následne analyzovaný Sobelovým testom.

Tabuľka 1 Vzťahy medzi pohlavím, stabilitou, plasticitou, autonómiou a problematickým užívaním internetu

	Beta	p
pohlavie	,40	,626
stabilia	-,10	**,016**
plasticita	-,15	**,001**
autonómia	-,22	**,001**

Prostredníctvom lineárnej regresie bol zistený podiel všetkých skúmaných premenných na vysvetlení PIU, pričom vplyv rodu bol štatisticky kontrolovaný (F=20.08, R^2=12.1).

Bol potvrdený negatívny vzťah medzi stabilitou (emocionálna stabilita, prívetivosť, svedomitosť) a celkovým skóre PIU (β=-0,10, p=0,05) (Tab. 1).

Bol potvrdený negatívny vzťah medzi plasticitou (extroverzia, otvorenosť voči skúsenosti) a celkovým skóre PIU (β = -0,15, p = 0,001) (Tab.1).

Autonómia preukázala negatívnu súvislosť s celkovým skóre PIU (β=-0,22, p= 0,001) (Tab. 1).

Tabuľka. 2 Vzťahy medzi 1. stabilitou a autonómiou, 2. prediktormi stabilitou a autonómiou a závislou premennou problematické užívanie internetu

		Beta	p
1.	stabilita	,40	**,001**
2.	stabilita	-,13	**,003**
	autonómia	-,24	**,001**

Tabuľka. 3 Vzťahy medzi 1. plasticitou a autonómiou, 2. plasticitou a autonómiou a závislou premennou problematické užívanie internetu

		Beta	p
1.	plasticita	,26	**,001**
2.	plasticita	-,16	**,001**
	autonómia	-,26	**,001**

Na základe výsledkov lineárnej regresnej analýzy úroveň stability (β=-0,13, p=0,01) (obr.2), plasticity (β=-0,16, p=0,001) (obr.3) ako aj autonómie (β=-0,24, p=0,001; β=-0,26, p=0,001) (obr. 2,3) signifikantne súvisela s PIU.

Sobelov test preukázal, že autonómia bola mediátorom vzťahu plasticita a PIU (z = -4,72, p= 0,001), ako aj stabilita a PIU (z=-4,96, p= 0,001).

Diskusia

Prostredníctvom lineárnej regresie bol zistený podiel všetkých skúmaných premenných na vysvetlení PIU, pričom vplyv rodu bol štatisticky kontrolovaný. Vzťah rodu a PIU nebol štatisticky významný, súvisí so súčasným trendom rodového vyrovnávania prevalencie rizikového správania (Kuss, Griffiths & Binder, 2013). Bol potvrdený negatívny vzťah medzi stabilitou, medzi plasticitou, ako aj autonómiou a PIU. Výsledok negatívneho vzťahu medzi stabilitou a PIU je v súlade s výsledkami štúdie hovoriacej o vzťahu vysokej

úrovne stability tak k externalizovaným, ako aj internalizovaným typom rizikových správaní (Gajdošová, 2013). Vysoká úroveň plasticity je k PIU podobne v negatívnom vzťahu. Tieto výsledky súvisia s prechádzajúcimi čiastkovými výsledkami, keď napr. preferencia online komunikácie súvisela s nižšou úrovňou extroverzie, emocionálnej stability ako aj otvorenosti voči skúsenosti (Kopuničová, Orosová & Gajdošová, 2012). Na druhej strane ostatné správania súvisiace so zdravím, tak rizikové, ako aj podporujúce zdravie (napr. cvičenie), vysoká plasticita podporuje. PIU v sebe zahŕňa prvky tak externalizovaného, ako aj internalizovaného rizikového správania, zrejme so špecifickými funkciami; jedná sa o nelátkovú problematickú oblasť. Potvrdenie vzťahu autonómia a PIU, jej mediačnej funkcie vzťahu stabilita a PIU, ako aj plasticity a PIU, zvýrazňuje jej vzťah k subjektívnej pohode, psychickému zdraviu a k pocitu dobrého dňa (Odaci & Cikrikci, 2014).

Literatúra

Caplan, S. E. (2010). Theory and measurement of generalized problematic Internet use: A two-step approach. *Computers in Human Behaviour, 24*, 1089-1097.

Deci, E. L. & Ryan, R. M. (2008). Self-Determination Theory: A Macrotheory of Human Motivation, Development, and Health. *Canadian Psychology-Psychologie Canadienne, 49*, 182-185.

De Leo, J. A., & Wulfert, E. (2012). Problematic Internet Use and Other Risky Behaviors in College Students: An Application of Problem-Behavior Theory. Psychology of Addictive Behaviors. Advance online publication. doi:10.1037/a0030823.

De Young, C.G. (2006). Higher-Order Factors of the Big Five in a Multi-Informant Sample. *Journal of Personality and Social Psychology, 91*(6), 1138-1151.

Gajdošová, B. (2013): *Päťfaktorový model osobnosti a správanie súvisiace so zdravím u dospievajúcich.* Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., & Swann, W. B., Jr. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality, 37*, 504-528.

Kopuničová, V., Orosová, O., & Gajdošová, B. (2012). Osobnosť, sociálna opora a preferencia online komunikácie u študentov vysokých škôl. In P. Halama, R. Hanák &R.Masaryk (Eds.), *Sociálne procesy a osobnosť 2012. Zborník príspevkov z 15. ročníka medzinárodnej konferencie,* 337-341. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Kuss, D. J., Griffiths, M. D., & Binder, J. (2013). Internet addiction in students: Prevalence and risk factors. *Computers in Human Behavior, 29,* 959-966.

Moreno, M. A., Jelenchick, L., Cox, E., Young, H., & Christakis, D. A. (2011). Problematic Internet Use Among US Youth: A Systematic Review. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine, 165*(9), 797-805. doi:10.1001/archpediatrics.2011.58.

Odaci, H., & Cikrikci, O. (2014). Problematic internet use in terms of gender, attachment styles and subjective well-being in university students. *Computers in Human Behavior, 32,* 61-66.

Sheldon, K. M., & Kasser, T. (1995). Coherence and Congruence: Two Aspects of Personality Integration. *Journal of Personality and Social Psychology, 68*(3), 531-543.

ADOS-2 – Objektívna diagnostika porúch autistického spektra na Slovensku

ADOS-2 – Objective diagnosis of autism spectrum disorders in Slovakia

Hnilicová Silvia[1,2], Kvasničková Gabriela[1,3], Kubranská Aneta[1], Vidošovičová Mária[1], Pivovarčiová Anna[1,4], Babinská Katarína[1], Ostatníková Daniela[1]

[1]silvia.hnilicova@fmed.uniba.sk

[1] Fyziologický ústav, ACVA, Lekárska fakulta, UK, Bratislava

[2] Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, TU, Trnava

[3] Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky, Pedagogická fakulta, UK, Bratislava

[4] Klinika detskej psychiatrie, DFNsP a Lekárska fakulta, UK, Bratislava

Abstrakt

Akademické centrum výskumu autizmu na Fyziologickom ústave Lekárskej fakulty Univerzity Komenského vzniklo s cieľom integrácie výskumných, edukačných a diagnostických aktivít zameraných na poruchy autistického spektra (PAS) na Slovensku. Zavádza diagnostické a terapeutické protokoly na základe objektívnej diagnostiky a na dôkazoch založenej medicíne (EBM). Prevzalo zo zahraničia a na slovenské podmienky transformuje najnovšie diagnostické nástroje, ktoré sú v zahraničí považované za zlatý štandard. Cieľom príspevku je priblížiť diagnostický nástroj ADOS-2 – Autism Diagnostic Observation Schedule–2. Ide o semištruktúrované, v zahraničí štandardizované, vyšetrenie porúch v komunikácii, sociálnej interakcii, hre a kognitívnej flexibilite, relevantnej pre diagnózu v autistickom spektre. Počas vyšetrenia je dieťa vystavované situáciám, ktoré poskytujú príležitosť na pozorovanie symptomatológie relevantnej pre diagnózu PAS. Aktivity sú určené pre rôzne vývinové stupne a vekové kategórie. Diagnostický nástroj prináša prvé objektívne hodnotenie v porovnaní so zaužívanými dotazníkovými metódami a voľným pozorovaním v doterajšej psychologickej praxi na Slovensku.

Kľúčové slová: poruchy autistického spektra, ADOS, diagnostický nástroj

Abstract

The Academic Center for Autism Research at the Institute of Physiology, Faculty of Medicine, Comenius University was established with the aim of integrating research, educational, and diagnostic activities focused on Autism Spectrum Disorders (ASD) in Slovakia. It is introducing diagnostic and therapeutic protocols based on objective diagnosis and Evidence-based medicine. Taken over from abroad it transforms on Slovak conditions the latest diagnostic tools that are considered abroad as the gold standard. Aim of this paper is to

introduce a diagnostic tool: ADOS-2-Autism Diagnostic Observation Schedule – second version. It is a semi-structured, internationally standardized evaluation of deficits in communication, social interaction, play and cognitive flexibility, relevant to the diagnosis of ASD. During the exam the child is exposed to situations that provide an opportunity to observe the symptomatology relevant to the diagnosis of ASD. Activities are designed for different development stages and ages. The diagnostic tool provides the first objective assessment compared with the usual questionnaire methods and the observation of free play used in previous psychological practice in Slovakia.

Keywords: Autism Spectrum Disorder, ADOS, diagnostic tool

Autizmus je neurovývinové ochorenie s poruchami v sociálnej komunikácii a interakcii s prejavmi stereotypného správania (DSM-5, 2013). V štúdii CDC Autism and Developmental Disabilities Monitoring (ADDM) Network dosiahla prevalencia 1:68 (Centers for Disease Control and Prevention [CDC], 2014). Napriek zisteniu, že incidencia a prevalencia porúch autistického spektra vo vyspelých krajinách stúpa, na Slovensku sú tieto údaje zatiaľ neznáme (Ostatníková, Pivovarčiová, Hnilicová, Babinská, 2014). Akademické centrum výskumu autizmu (ďalej len ACVA) na Fyziologickom ústave Lekárskej fakulty Univerzity Komenského vzniklo s cieľom integrácie výskumných, edukačných a diagnostických aktivít zameraných na ochorenia autistického spektra na Slovensku. ACVA poskytuje interprofesionálny komplexný prístup k autistickým pacientom a ich rodinám z jedného „centrálneho bodu“. Do budúcna plánuje zabezpečiť kontakty pre autistických pacientov a ich rodiny na špecializované klinické pracoviská, špeciálne pedagogické a sociálne inštitúcie. Je centrom aj pre riešenie interprofesijných výskumných projektov, zabezpečuje komunikáciu a iniciuje výskumné partnerstvo s vedeckými inštitúciami na Slovensku aj v zahraničí. V rámci klinického servisu pacientom zabezpečuje evaluáciu a objektívnu diagnostiku na základe medicíny založenej na dôkazoch (Evidence-based medicine). V oblasti edukácie poskytuje odborné prednášky o poruchách autistického spektra pre všetky partnerské inštitúcie, edukáciu študentov druhého aj tretieho stupňa vzdelávania a rodičom poskytuje kontakty na odborné komunity (lekár-špecialista, psychológ, špeciálny pedagóg, logopéd, sociálny pracovník). V oblasti výskumu sa snaží o výskum etiopatogenetických mechanizmov vzniku autizmu v rámci domácich aj zahraničných grantových projektov s prepojením na klinickú prax a farmakologickú intervenciu (neurológ, psychiater, fyziológ a patologický fyziológ, histológ, molekulový biológ, genetik, imunológ, gastroenterológ, psychológ, farmakológ/farmaceut). Ďalšími perspektívnymi cieľmi ACVA

v oblasti klinického servisu pacientov sú medicínsky manažment (lekár-špecialista, klinický psychológ, špeciálny pedagóg, farmakológ/farmaceut), zavedenie diagnostických a terapeutických protokolov, konzultácie a tréningy pre rodičov v behaviorálnej intervencii ako aj rečové a jazykové poradenstvo.

Diagnostická škála Autism Diagnostic Observation Schedule- SecondEdition (ADOS-2)

Vzhľadom na vysokú mieru heterogenity porúch autistického spektra (PAS), sa autizmus diagnostikuje na základe behaviorálnych prejavov. Aktuálne diagnostické nástroje boli zostavené tak, aby merali odlišnosti od normy v troch vývinových oblastiach: a.) jazyk a komunikácia, resp. porucha v sociálnej komunikácii; b.) porucha v sociálnych schopnostiach; c.) poruchy v kognitívnej flexibilite, prítomnosti stereotypných záujmov a vzorcov správania. Zavedením DSM-5 do klinickej praxe, sa pri vyhodnocovaní štandardných diagnostických nástrojov berú do úvahy iba dve diagnostické kritériá - poruchy v sociálnej oblasti a repetitívne záujmy a vzorce správania (Diagnostic and Statistical Manual [DSM 5], 2013). Najrozšírenejším z diagnostických nástrojov je škála Autism Diagnostic Observation Schedule – Second version (Lord, Rutter, 2014), ktorá je spolu s Autism Diagnostic Interview-Revised (Lord, Rutter, LeCouteur, 1994)[23]v zahraničí považovaná za „zlatý štandard“ diagnostikovania ASD (Oosterling a kol., 2010).

História ADOS-2

Do diagnostickej praxe bol prvý ADOS zavedený ešte v priebehu 80-tych rokov. Bol určený pre deti, ktorých rečové schopnosti dosahovali úroveň aspoň 36-mesačného dieťaťa (Luyster a kol., 2009). V literatúre je často označovaný aj ako ADOS-G. V roku 1999 bol revidovaný Catherine Lord a Michael Futter a bol rozšírený o možnosti diagnostikovania detí pod vekovú hranicu 36 mesiacov a boli vytvorené 4 samostatné moduly pre osoby rôzneho veku a jazykových schopností. Druhá, najnovšia revízia ADOS–2 (Lord a kol., 2014), v sebe zahŕňa 5 modulov, pričom Modul Batoľa (Modul Toddler) bol vyvinutý na základe

23ADI-R (Lord a kol., 1994) – podrobne štruktúrované, dotazníkové interview s rodičom alebo primárnym opatrovateľom dieťaťa. Dôraz kladie nie len na aktuálne prejavy, ale aj zmeny alebo odlišnosti v skorom rannom vývine dieťaťa. Dotazník obsahuje rodinnú anamnézu, 111 presne definovaných otázok, celkové zhodnotenie z pohľadu rodiča a súčasné dôvody znepokojenia rodiča. Dĺžka diagnostického rozhovoru je od 1,5 do 3 hodín. Odpovede sú následne prekódované. Výsledné hodnoty sa sčítajú do 4 samostatných kategórií (Kvalitatívne abnormality v recipročnej sociálnej interakcii; Kvalitatívne abnormality v komunikácii; Úzko vymedzené, repetitívne a stereotypné vzorce správania; Abnormality vo vývoji zjavné vo veku 36 mesiacov a skôr). Na základe cut-off skóre sa určí závažnosť prejavov dieťaťa. S cieľom získať komplexné údaje o dieťati sa ako protipól k subjektívnej výpovedi rodiča s pomocou dotazníkového interview ADI-R, získavajú objektívne hodnoty z ADOS-2 škály.

narastajúceho množstva identifikovateľných symptómov PAS pred druhým rokom života dieťaťa (Luyster a kol., 2009).

Popis diagnostickej škály ADOS-2

Diagnostická škála ADOS-2 je objektívna vyšetrovacia metóda na semi-štruktúrované štandardizované vyšetrenie porúch v komunikácii, sociálnej interakcii, hre a kognitívnej flexibilite, relevantných pre diagnózu porúch autistického spektra. Je zostavená tak, aby vyvolal špecifické typy reakcií v presne definovaných štruktúrovaných aktivitách (Lord a kol., 2000).

Výber adekvátneho modulu vyšetrenia zabezpečí objektívne výsledky vyšetrenia, preto je nevyhnutné, aby administrátor vopred získal informácie o úrovni expresívnej reči vyšetrovaného. Na základe získanej anamnézy má certifikovaný diagnostik možnosť vybrať z piatich modulov. Zároveň, podľa aktuálnej úrovne expresívnej reči a veku klienta, zvolí pri module 1 a 2 zodpovedajúci diagnostický algoritmus (Tabuľka č. 1):

Modul 1 je určený pre jedincov, ktorí vedia povedať niekoľko slov, ale nepoužívajú konzistentne slovné spojenia. Algoritmus pre deti, ktoré používajú menej ako 5 slov alebo algoritmus pre deti, ktoré používajú viac ako 5 slov.

Modul 2 je určený pre jedincov rozprávajúcich vo frázach a slovných spojeniach, ale ich reč nie je plynulá. Modul 2 ponúka dva diagnostické algoritmy: pre deti vo veku menej ako 5 rokov alebo pre deti vo veku 5 rokov a viac.

Modul 3 je určený pre jedincov schopných používať vety, používať aspoň nejaké gramatické štruktúry a rozprávať o veciach, ktoré nie sú v kontexte prítomnej aktivity. Je určený pre deti, pre ktoré je vhodná hra do veku 12 maximálne 16 rokov.

Modul 4 využíva formu rozhovoru, nie je založený na hre. Je určený pre adolescentov a dospelých.

Modul pre batoľa je určený pre dieťa vo veku 12 – 30 mesiacov. V klinickej praxi je využívaný i u detí s oneskoreným psychosomatickým vývinom.

Moduly 1 a 2 obsahujú aktivity, ktoré sa nespoliehajú na porozumenie reči. Ich cieľom je na báze hry v zaujímavom, príjemnom a motivujúcom prostredí pozorovať sociálne interakcie, komunikáciu a stratégie dieťaťa. V čase administrácie je vhodná prítomnosť rodiča alebo opatrovateľa. Naopak, prítomnosť rodiča pri diagnostickom module 3 a 4 by mohla klienta inhibovať.

Tabuľka č. 1: Selekcia modulu v ADOS-2 (Lord, Risi, Lambrecht, Cook, Leventhal, DiLavore, 2000)

Úroveň expresívnej reči	Chronologický vek	ADOS-2 Modul	Algoritmus
Preverbálne dieťa/ nekonzistentné slovné spojenia	12 – 30 mesiacov	**Modul pre batoľa**	
	31 mesiacov a viac	**Modul 1**	menej ako 5 slov
	31 mesiacov a viac		viac ako 5 slov
Jednoduché frázy/ Nemá plynulú reč	Akýkoľvek vek	**Modul 2**	menej ako 5 rokov viac ako 5 rokov
Plynulá reč	Dieťa/mladší adolescent	**Modul 3**	
	Starší adolescent/dospelý	**Modul 4**	

Administrácia ADOS-2

Diagnostika sa robí v nízkopodnetovej miestnosti, aby dieťa alebo dospelý klient neboli rozptýlení okolím. Počas vyšetrenia sa používa súbor štandardných diagnostických pomôcok - hračky, obrázky, knihy. Súčasťou je i diagnostický rozhovor v závislosti od zvoleného diagnostického modulu. Celkový čas administrovania škály je 60 až 90 min. Z vyšetrenia sa po písomnom informovanom súhlase rodičov zhotovuje videozáznam, ktorý umožňuje opakované pozorovanie reakcií dieťaťa a prispieva tak k objektivizovaniu príznakov.

Hodnotenie škálou ADOS-2

Hodnotenie dieťaťa je založené na prejavoch dieťaťa počas celej administrácie ADOS-2. Hodnotia sa prejavy rozdelené do piatich skupín (Lord a kol., 2012):

JAZYK A KOMUNIKÁCIA

V sekcii A sa hodnotí celková úroveň reči, frekvencia spontánnej vokalizácie, výskyt echolálií, používanie stereotypných slov alebo viet, ukazovanie, používanie druhej osoby a gest, rečové abnormality spojené s autizmom, poskytovanie osobných informácií, záujem vyšetrovaného o myšlienky a skúsenosti administrátora, schopnosť účastníka zrozumiteľným spôsobom opísať udalosť (napr. dovolenku alebo výlet) a konverzácia s administrátorom.

RECIPROČNÁ SOCIÁLNA INTERAKCIA

V sekcii B administrátor hodnotí očný kontakt, sociálny úsmev, výrazy tváre nasmerované na ostatných, kvalitu pokusov iniciovať interakciu, zdieľanie radosti, žiadanie dieťaťa

o zaujímavý predmet, prepojenie vokalizácie s neverbálnou komunikáciou, podávanie, ukazovanie, pokusy dieťaťa nasmerovať pozornosť druhej osoby na vzdialené predmety, reakciu na zdieľanie pozornosti a reakciu dieťaťa na vyslovenie jeho mena. V sekcii B hodnotíme aj kvalitu pokusov dieťaťa nadviazať sociálnu interakciu, počet pokusov dieťaťa upútať pozornosť administrátora alebo rodiča, kvalitu sociálnych reakcií počas celej administrácie u starších detí a dospelých, zisťujeme komunikáciu vlastných pocitov a emócií, empatiu, vhľad do typických sociálnych situácií a vzťahov a pod.

HRA ALEBO PREDSTAVIVOSŤ

V sekcii C sa hodnotí primeranosť používania hračiek alebo miniatúr reprezentujúcich predmety, predstavivosť a kreativita. Príkladom úlohy je Symbolická hra: *Administrátor predstaví figúrky a hračky vyšetrovanému. Vyzve dieťa, aby rozohralo príbeh (počítačovú hru, reklamu, televíznu show) a hovorilo administrátorovi, čo sa odohráva.*

STEREOTYPNÉ PREJAVY A ÚZKO VYMEDZENÉ ZÁUJMY

V sekcii D sa hodnotí nezvyčajný senzorický záujem *(napr. ovoniavanie, repetitívne dotýkanie sa textúr, oblizovanie, príliš dlhé vizuálne skúmanie)*, nezvyčajné alebo repetitívne pohyby rúk, prstov a paží alebo celého tela, akékoľvek prejavy agresie voči sebe samému, nezvyčajné repetitívne záujmy a stereotypné prejavy vrátane vyhranených záujmov o nezvyčajné aktivity alebo predmety.

ĎALŠIE ABNORMÁLNE PREJAVY

V skupine E sa hodnotí úroveň aktivity dieťaťa, afekty, agresia, negativistické alebo rušivé správanie a prejavy úzkosti.

Vyhodnotenie ADOS-2

Administrácia a kódovanie sú vzájomne prepojené. Bezpodmienečne je potrebné, aby administrátor dôkladne poznal kódy a podľa nich štruktúroval každú z aktivít. Jednotlivé hodnotené položky sú kódované podľa presného algoritmu. Z nich sa vypočíta počet bodov za sociálny afekt (zahŕňajúci komunikáciu a sociálne interakcie) a počet bodov za úzko vymedzené a repetitívne správanie. Z celkového počtu bodov sa podľa konverznej tabuľky stanoví komparatívne skóre. Komparatívne skóre určuje mieru hĺbky symptomatológie v autistickom spektre, v porovnaní s inými deťmi v autistickom spektre (tej istej vekovej kategórie a s tou istou úrovňou expresívnej reči). Interpretáciou komparatívneho skóre sa určí vysoká, stredná alebo nízka miera symptómov spojených s autistickým spektrom, prípadne

minimálne alebo žiadne prejavy spojené s autistickým spektrom. Administrátor po skončení vyšetrenia napíše podrobnú správu, kde opíše reakcie dieťaťa pri jednotlivých úlohách a v závere zhodnotí stupeň autizmu, resp. vylúči PAS.

Záver

Od októbra 2013, kedy Akademické centrum výskumu autizmu oficiálne zahájilo svoju činnosť sa prihlásilo 251 detí a dospelých so suspektnou alebo potvrdenou diagnózou porúch autistického spektra. Z nich sa nám do augusta 2014 podarilo vyšetriť objektívnou diagnostikou 138 detí a dospelých vo veku od 18 mesiacov až do dospelosti vo všetkých 5 moduloch ADOS-u. Centrum ACVA je tak prvým centrom, ktoré so svojimi piatimi certifikovanými diagnostikmi prispelo k objektívnej diagnostike osôb s PAS prostredníctvom vyšetrovacieho nástroja ADOS-2 na Slovensku.

Literatúra

American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual od Mental Disorders.* 5th ed. DSM-5. Arlington: American Psychiatric Publishing. 991s. ISBN 978-0-89042-555-8.

Developmental Disabilities Monitoring Network Surveillance. Year 2010. Principal Investigators, Centers for Disease Control and Prevention (CDC) Prevalence of autism spectrum disorder among children aged 8 years—autism and developmental disabilities monitoring network, 11 sites, UnitedStates, 2010. MMWR SurveillSumm. 2014;63 (Suppl 2:1–21.)

Lord, C., Risi, S., Lambrecht, L., Cook, E. H., Leventhal, B. L., DiLavore, P. C. et al. (2000): The Autism Diagnostic Observation Schedule-Generic: A standard measure of social and communication deficits associated with the spectrum of autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *30*, 205-223.

Lord, C., Rutter, M.: (2014) Autism Diagnostic Observation Schedule™, Second Edition (ADOS™-2). Získané z http://www.wpspublish.com/store/p/2648/autism-diagnostic-observation-schedule-second-edition-ados-2.

Lord, C., Rutter, M., LeCouteur, A. (1994): Autism Diagnostic Interview-Revised: A revised version of a diagnostic interview for caregivers of individuals with possible pervasive developmental disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *24*, 659-685.

Luyster, F., Gotham, K., Guthrie, W., Coffing, M., Petrak, R., Pierce, K., Bishop, S., Esler, A., Hus, V., Oti, R., Richler, J., Risi, S., Lord, L. (2009). The Autism Diagnostic Observation Schedule—Toddler Module: A New Module of a Standardized Diagnostic Measure for Autism Spectrum Disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 39, 1305–1320.

Oosterling, I., Roos S., deBildt, A., Rommelse, N., deJonge, M., Visser, J., Lappenschaar, M., Swinkels, S., Jan van der Gaag, R., & Buitelaar, J. (2010). Improved Diagnostic Validity of the ADOS Revised Algorithms: A Replication Study in an Independent Sample. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 40,* 689-703.

Ostatníková, D., Pivovarčiová, A., Hnilicová, S., Babinská, K. (2014): Manažment detí s autizmom. *Pediatria pre prax,* 2, 81–85.

Faktory nespokojnosti s telom a riziko porúch stravovania u vysokoškolákov[24]

Body dissatisfaction factors and risk of eating disorders among university students

Lucia Hricová, Oľga Orosová, Beata Gajdošová

lucia.hricova@upjs.sk; olga.orosova@upjs.sk; beata.gajdosova1@upjs.sk

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia

Abstrakt

Nespokojnosť s telom (NT) patrí k významným prediktorom porúch stravovania (PS). Cieľom tejto práce je zistiť, ktoré faktory NT sú vo vzťahu s rizikom PS. 637 slovenských vysokoškolákov (76% žien, 19,61 priemerný vek, SD=1.42) vyplnilo on-line dotazník NT (EEICA, na slovenskej vzorke boli metódou faktorovej analýzy (PAF) vygenerované dva faktory: sebaakceptácia a akceptácia druhými na základe vzhľadu (F1) a kontrola hmotnosti a snaha o zdokonalenie vzhľadu (F2)) a skríningový dotazník detekcie PS (SCOFF) ako súčasť štúdie SLiCE. Do modelu binárnej logistickej regresie vstupovali ako nezávislé premenné dva faktory NT a rod. Závislá premenná bola dichotomizovaná na: (A) osoby s rizikom PS (reportovali dva a viac indikátorov PS) a (B) osoby bez rizika PS (reportovali jeden alebo žiaden indikátor PS). Model bol štatisticky signifikantný $\chi^2(3, N=554)=105,17$, $p<0,001$ a vysvetľoval od 17,3% do 31,1% variancie rizika porúch stravovania. Bol zistený signifikantný podiel F2 indikujúc, že vyššie skóre v tomto faktore má vzťah k výskytu rizika PS. Výsledky naznačujú dôležitosť práce s behaviorálnymi ukazovateľmi nespokojnosti s telom v prevencii PS.

Kľúčové slová: nespokojnosť s telom, riziko porúch stravovania, vysokoškolskí študenti

Abstract

Body dissatisfaction (BD) is one of the significant predictors of eating disorders (ED). The aim of this work was to determine which factors of BD are related to the risk of ED. 637 Slovak university students (76% females, mean age 19.61, SD = 1.42) completed an online questionnaire of BD (EEICA, data from the Slovak sample were analyzed by factor analysis (PAF) which generated two factors: self-acceptance and acceptance by others based on appearance (F1); and weight control together with efforts to improve one´s appearance (F2)) and a screening questionnaire to detect ED (SCOFF). The data were taken from a larger

24 Táto práca bola podporená projektami na základe zmluvy č. APVV-0253-11 a VEGA 1/1092/12.

project the SliCE study. A binary logistic regression model was built with the two factors of BD and gender as independent variables. The dependent variable was dichotomized into: (A) those at risk of PS (those who reported 2 or more indicators of ED) and (B) those not at risk of ED (those who reported 1 or no indicator of ED). The model was statistically significant $\chi 2$ (3, N = 554) = 105.17, p <.001 and explained from 17.3% to 31.1% of the variance of risk of ED. A significant contribution of F2 was found, indicating that a higher score in this factor was related to a higher risk of ED. The results suggest that it is important to address the behavioral aspects of body dissatisfaction in ED prevention.

Keywords: body dissatisfaction, risk of eating disorders, university students

Úvod

Stravovanie, jedna z najdôležitejších primárnych potrieb, sa v súčasnosti teší pozornosti mnohých odborníkov. Do centra záujmu sa však dostáva práve vtedy, ak v tomto procese dochádza určitým odchýlkam, ktoré majú neblahý dopad na zdravie a fungovanie organizmu. Dysfunkčné stravovanie môže nadobúdať mnoho podôb, ktorých indikátory kulminujú v diagnóze porúch stravovania. Hoci poruchy stravovania (PS) aktuálne nezaznamenávajú výrazný nárast incidencie (Papežová, 2010), stále sú predmetom pozornosti nielen klinických ale aj sociálnych psychológov predovšetkým z dôvodu ich vysokej morbidity a mortality. Nemenej významným pojmom v tejto oblasti je i nespokojnosť s telom (NT), čo sa javí ako rizikový faktor prispievajúci k vzniku PS a práve zložkám NT a ich podielu na riziku porúch stravovania je venovaná táto práca.

Teoretické východiská

V rámci preskúmavania rizikových faktorov PS, viacero nedávnych štúdii identifikovalo okrem socio-demografických faktorov a vyššej telesnej váhy ako zásadný faktor prispievajúci k PS aj nespokojnosť s vlastným telom a fyzickým vzhľadom (Kopp, Zimmer-Gembek, 2011; Garber, Boyer, Pollack, Chang, Shafer, 2008). Pri chápaní NT vychádzame z konceptu body image, ktorý označuje vlastný obraz o svojom tele a postoj k nemu (Fialová, 2006). Subjektívna nespokojnosť s telom alebo jeho časťami je podľa Hartera, (1990, ako cituje Ferreiro a kol., 2012) považovaná za centrálny aspekt seba-hodnotenia a duševného zdravia. NT môže však nadobúdať rôzny charakter, preto sa táto štúdia zameriava na to, ktoré atribúty NT sa podieľajú na riziku PS. Práca tým dáva priestor venovať sa osobám, ktoré hoci nemanifestujú klinický syndróm PS, patria do rizikovej

skupiny a mali by byť zachytené predovšetkým z dôvodu aplikácie možných preventívnych opatrení.

Výskumný cieľ

Cieľom tejto práce, vyplývajúc z uvedeného, je zistiť, ktoré z faktorov NT - *sebaakceptácia a akceptácia druhými na základe vzhľadu* (F1) a *kontrola hmotnosti a snaha o zdokonalenie vzhľadu* (F2) významne prispievajú k riziku PS u vysokoškolských študentov po kontrole rodu.

Metódy

Vzorka

On-line zberu dát v rámci štúdie SLiCE sa zúčastnilo 637 študentov (76% žien, 19,61 priemerný vek, SD=1.42) viacerých univerzít v Košiciach. Študenti boli k participácii na výskume oslovení v univerzitných priestoroch a v prípade súhlasu s účasťou podpísali informovaný súhlas a zadali emailovú adresu, kde im bol následne poslaný internetový odkaz na dotazníkovú batériu, ktorá bola administrovaná v roku 2011.

Nástroje merania

Dotazník nespokojnosti s telom (Escala de evaluation corporal para adolescentes, EICCA; Conti, Slater, Latorre, 2009) je 32 položkový dotazník so 6-bodovou Likertovou odpoveďovou škálou s možnosťami odpovedí od nikdy po vždy, ktorý meria frekvenciu správania zameraného na starostlivosť o telo, telesnú percepciu a sociálne vplyvy. Vyššie skóre indikuje vyššiu NT.

Výsledky faktorovej analýzy (PAF) odhalili na našej výskumnej vzorke existenciu troch faktorov vysvetľujúc spolu 53,69% variancie, s faktorom F1 - *sebaakceptácia a akceptácia druhými na základe vzhľadu* prispievajúcim 40% a sýteným 16 položkami (napr.: „Ako často ste sa cítili odmietnutá a/alebo zosmiešnená inými kvôli Vášmu výzoru?“; „Ako často odmietate nejakú časť svojho tela, ktorú nemáte rada (zadok, stehná, brucho, atď.)?“), faktorom F2 - *kontrola hmotnosti a snaha o zdokonalenie vzhľadu* prispievajúcim 7,1% a sýteným 8 položkami (napr. „Ako často analyzujete obsah kalórií v jedle, aby ste zistili, čo obsahuje tuk?“; „Ako často hľadáte výhovorky, aby ste sa vyhli jedeniu s ostatnými (rodina, priatelia, atď..) a takto mohli kontrolovať, čo zjete?“), a faktorom F3 - *nespokojnosť s nízkou hmotnosťou*, prispievajúcim 6,6%, pričom posledný faktor nebol zaradený do ďalších analýz,

nakoľko bol sýtený len 2 položkami (napr. „Ako často mávate pocit, že by ste bola rada tučnejšia?“) a jeho súvislosť s poruchami stravovania nebola predpokladaná.

Dotazník identifikácie rizika PS (SCOFF; Morgan, Reid, Lacey, 1999) je 5 položkový skríningový dotazník pre detekciu PS s dichotomickou formou odpovedí áno/nie. Za každé “áno” je priradený respondentovi 1 bod a HS ≥ 2 indikuje podozrenie/riziko porúch stravovania (mentálnej anorexie/mentálnej bulímie).

Štatistické analýzy

Pre zhodnotenie vplyvu faktorov nespokojnosti na pravdepodobnosť, že respondenti budú reportovať riziko PS po kontrole rodu bola využitá binárna logistická regresia v programe SPSS 20.0, pričom závislá premenná bola dichotomizovaná na osoby s rizikom PS (reportovali dva a viac indikátorov porúch stravovania) a osoby bez rizika PS (reportovali jeden alebo žiaden indikátor porúch stravovania).

Výsledky

Výsledky deskriptívnej analýzy (Tabuľka č. 1) ukazujú, že viac žien ako mužov reportovalo riziko PS. Výskyt podozrenia na prítomnosť PS u vysokoškolákov bez ohľadu na rod predstavuje takmer 14%.

Tabuľka č. 1: Deskriptívna štatistika pre riziko porúch stravovania u mužov a žien

	Riziko PS	Bez rizika PS
Ženy	73 (15,3%)	403 (84,7%)
Muži	12 (8,1%)	136 (91,9%)
Spolu	85 (13,6%)	539 (86,4%)

Pozn. PS - poruchy stravovania

Do modelu binárnej logistickej regresie v programe SPSS 20.0 vstupovali ako nezávislé premenné najprv samostatne a potom naraz dva faktory NT a rod ako kontrolovaná premenná. Prvý model vysvetľujúci vzťah medzi faktorom F1 a rizikom PS bol štatisticky signifikantný $\chi^2(2, N=569)=67,09$, $p<0,001$ a vysvetľoval od 11,1% do 20,1% variancie rizika PS. Druhý model vysvetľujúci vzťah medzi faktorom F2 a rizikom PS bol tiež štatisticky signifikantný $\chi^2(2, N=600)=111,71$, $p<0,001$ a vysvetľoval od 17,% do 30,8% variancie rizika PS.

Model vysvetľujúci podiel oboch faktorov NT na riziku PS bol rovnako štatisticky signifikantný $\chi^2(3, N=554)=105,17$, $p<0,001$ a vysvetľoval od 17,3% do 31,1% variancie rizika PS.

Tabuľka č. 2: Logistická regresia predikujúca pravdepodobnosť rizika porúch stravovania

	B	df	Odds Ratio	P	95.0% C.I. for Odds Ratio	
					Lower	Upper
1. model						
Rod[a]	0,23	1	1,24	0,57	0,59	2,59
F1	0,06	1	1,06	<0,001	1,04	1,08
2. model						
Rod[a]	-0,19	1	0,83	0,62	0,40	1,74
F2	0,17	1	1,19	<0,001	1,15	1,24
3. model						
Rod[a]	-0,16	1	0,86	0,67	0,39	1,88
F1	0,02	1	1,02	0,09	0,997	1,04
F2	0,15	1	1,16	<0,001	1,10	1,21

Pozn. [a]muži, ako referenčná skupina; faktory porúch stravovania: F1 - sebaakceptácia a akceptácia druhými na základe vzhľadu, F2 - kontrola hmotnosti a snaha o zdokonalenie vzhľadu

Univariačné analýzy v prvom a druhom modeli preukázali signifikantný vzťah medzi oboma faktormi NT zvlášť po kontrole rodu (Tabuľka č. 2). V rámci multivariačnej analýzy zisťujúcej podiel oboch faktorov na riziku PS po kontrole rodu sa ukázal signifikantný faktor kontroly hmotnosti a snahy o zdokonalenie vzhľadu - F2 (Tabuľka č. 2). Vyššie skóre v tomto faktore zvyšovalo pravdepodobnosť zaradenia do skupiny s rizikom PS.

Diskusia

V našej štúdii bol zistený takmer 14 percentný výskyt podozrenia na PS u vysokoškolákov bez ohľadu na rod. Uvedené percento však nezodpovedá existencii PS, ale len možným prípadom PS, ktoré boli identifikované na základe prítomnosti istých indikátorov PS. Akadémia porúch stravovania (Academy of Eating Disorders, 2014) uviedla informáciu, že až 10 a viac percent adolescentných a dospelých žien reportuje isté symptómy PS. Tento údaj sa viac blíži našim zisteniam, pričom v našom výskume je toto percento žien dokonca o niečo vyššie (15,3%). Riziku PS podľa našich výsledkov viac podliehajú muži ako ženy. Je to v súlade s predpokladmi, založenými na vyššom výskyte PS u žien v porovnaní s mužmi (van Hoeken, Seidell, Hoek, 2003). Našim výskumným zisteniam sa približuje informácia o prítomnosti rizika PS u amerických vysokoškolákov v pomere mužov a žien 3:1 (Eisenberg, Nicklett, Roeder, Kirz, 2011). Naše výsledky poukazujú aj na pozitívny vzťah medzi jednotlivými faktormi NT a rizikom PS. V rámci skúmania podielu faktorov NT na riziku PS bol signifikantným faktor kontroly hmotnosti a snahy o zdokonalenie vzhľadu (F2). Americká psychiatrická asociácia ([APA], 2010) považuje za jeden z hlavných prediktorov PS práve nezdravú kontrolu váhy, kde spadajú činnosti ako užívanie tabliet, nejedenie s cieľom zníženia hmotnosti a pod., ktoré sčasti zodpovedajú položkám F2. Zameranie sa na faktory NT v našej práci ukázalo, že dôležitú rolu v riziku PS zohrávajú práve behaviorálne atribúty NT.

Zhrnutie

Táto práca v zhode s ďalšími štúdiami potvrdzuje dôležitosť konceptu nespokojnosti s telom v súvislosti s rizikom porúch stravovania. Zároveň tiež upozorňuje na dôležitosť zamerania sa na behaviorálne ukazovatele nespokojnosti s telom v rámci prevenčných a intervenčných stratégií porúch stravovania u vysokoškolákov, nakoľko sa významne podieľajú na riziku porúch stravovania.

Literatúra

Academy of Eating Disorders. (2014). *Prevalance of eating disorders*. Získané 30.1.2014 z http://www.aedweb.org/Prevalence_of_ED.htm#.Uuovwfv5MuJ

American Psychiatric Association. (2010). *Promoting Healthy Behaviors to Prevent Obesity and Unhealthy Weight Control in Our Youth.* Získané 12.5.2014 z http://www.apa.org/pi/families/resources/prevent-obesity.aspx

Conti, M., Slater, B., Latorre, M. (2009). Validación y reproducibilidad de la Escala de Evaluación de la Insatisfacción Corporal para Adolescentes [Validity and reproducibility of Escala de Evaluación da Insatisfación Corporal para Adolescentes]. *Revista De Saúde Pública*, *43*(3), 515-524.

Eisenberg, D., Nicklett, E. J., Roeder, K., Kirz, N. E. (2011). Eating Disorder Symptoms Among College Students: Prevalence, Persistence, Correlates, and Treatment-Seeking. *Journal Of American College Health*, *59*(8), 700-707.

Ferreiro, F., Seoane, G., Senra, C. (2012). Gender-Related Risk and Protective Factors for Depressive Symptoms and Disordered Eating in Adolescence: A 4-Year Longitudinal Study. *Journal Of Youth And Adolescence*. *41*(5), 607-622.

Fialová, L. (2006). Moderní body image. *Jak se* vyrovnat *s kultem štíhlého těla.* Praha: Grada Publishing, a.s.

Garber, A. K., Boyer, C. B., Pollack, L. M., Chang, J., Shafer, M. (2008). Body Mass Index and Disordered Eating Behaviors Are Associated with Weight Dissatisfaction in Adolescent and Young Adult Female Military Recruits. *Military Medicine*, *173*(2), 138-145.

Kopp, L. L., Zimmer-Gembeck, M. J. (2011). Women's global self-determination, eating regulation, and body dissatisfaction: Exploring the role of autonomy support. *Eating Behaviors*, *12*(3), 222-224.

Morgan, J., Reid, F., Lacey, J. (1999). The SCOFF questionnaire: assessment of a new screening tool for eating disorders. *BMJ (Clinical Research Ed.)*, *319*(7223), 1467-1468.

Papežová, H. (2010). Spektrum poruch příjmu potravy. *Interdisciplinární přístup.* Praha: Grada Publishing.

Van Hoeken, D, Seidell, J., Hoek, H. (2003). Epidemiology. In: J. Treasure, U. Schmidt, & E. van Furth (Eds.), *Handbook of eating disorders*. Chichester, UK: John Wiley & Sons Ltd.; 11-34.

Životné ciele a užívanie alkoholu u vysokoškolákov[25]

Life goals and alcohol drinking among university students

Anna Janovská, Jozef Benka, Oľga Orosová
anna.janovska@upjs.sk; jozef.benka@upjs.sk; olga.orosova@upjs.sk
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta
Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia

Abstrakt

Cieľom našej práce bolo zistiť aký je podiel životných cieľov (bohatstvo, sláva, imidž, vzťahy, prosociálnosť, zdravie) a motívov vedúcich ku konzumácii alkoholu (naladenie, sociálne motívy, konformita, coping) na užívaní alkoholu. Výskumnú vzorku tvorilo 142 vysokoškolákov (73% žien), priemerný vek bol 21,3 (SD= 1,32) roka. Výskum bol realizovaný prostredníctvom dotazníkov. Lineárny regresný model vysvetľoval 51,3 % variancie závislej premennej. Zistený bol významný pozitívny vzťah orientácie na slávu a imidž a sociálnych motívov a užívania alkoholu vysokoškolákmi. Zistený bol interakčný efekt rodu a orientácie na slávu, imidž a sociálnymi motívmi na ukazovatele užívania alkoholu. Výsledky rozširujú pohľad na faktory, ktoré sa podieľajú na užívaní alkoholu v špecifickej skupine vysokoškolských študentov a sú využiteľné pri tvorbe a realizácii preventívnych programov, konkrétne v ich obsahovej špecifikácii vzhľadom na konkrétne skupiny účastníkov.

Kľúčové slová: užívanie alkoholu, životné ciele, motívy konzumácie alkoholu, vysokoškoláci

Abstract

The aim of our study was to explore the contribution of life goals (wealth, fame, image, relationships, prosocial orientation and health) and motivation to drinking alcohol (mood enhancement, social motives, conformity and coping) to alcohol use. The study sample consisted of 142 university students (73% women), mean age 21.3 (SD = 1.32) years. The research study was carried out by administering questionnaires. The linear regression model explained 51.3% of variance in the dependent variable. The orientation toward fame and image as well as social motives to drinking were found to be significantly positively related to

25 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0253-11 a Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva a Slovenskej akadémie vied na základe zmluvy č. VEGA 1/1092/12.

alcohol use of university students. Interaction effects of gender and orientation toward fame, image and social motives were found to be significant in relation to the indicators of alcohol use. The findings provide support for a broader array of factors that are related to alcohol use in the specific group of university students and can be used during creation as well as application of prevention programs, particularly in terms of content creation with regard to participants.

Keywords: alcohol use, life goals, alcohol drinking motives, university students

Úvod

Čas štúdia na vysokej škole je pre väčšinu mladých ľudí obdobím osamostatňovania sa, preberania života do vlastných rúk, odpútavania sa od starostlivosti ale aj kontroly rodiny. Táto etapa so sebou prináša veľa zmien, na ktoré sa študenti musia adaptovať (Krajčová, 1997). Mladí sú po citovej stránke ešte nezrelí a zraniteľní, túžia byť spoločnosťou uznávaní, mať priateľov. Ak tieto potreby nie sú naplnené, klesá ich sebavedomie a zvyšuje sa riziko užívania látok poškodzujúcich ich zdravie (Gábriš, 2003). Prevalencia konzumácie alkoholu a problémov, ktoré sú s tým spojené je u vysokoškolských študentov/tiek vyššia, ako u ich rovesníkov, ktorí na vysokej škole neštudujú (Adámková, Vondráčková, Vacek, 2009). Alkohol býva mladými ľuďmi často považovaný aj za cestu k novým zážitkom, spôsob redukcie napätia a prostriedok k zlepšeniu sociálnych vzťahov (Vaňková, 2007).

K tomu aby sa v rámci preventívnych aktivít podarilo znížiť konzumáciu alkoholu u mladistvých a mladých dospelých, je potrebné porozumieť motívom, ktoré ich ku konzumácii alkoholu vedú (Cox, Klinger, 2004). Kuntsche a Kuntsche (2009) popisujú motivačný model užívania alkoholu a uvádzajú, že motivácia k užívaniu alkoholu sa odvíja od dvoch dimenzií, pričom jedna odráža valenciu (pozitívna, negatívna), druhá zdroje (interné, externé) týkajúce sa toho, aké zisky resp. straty jedinec očakáva po užití alkoholu. Čiže jedinec pije buď preto, aby niečo získal, alebo preto, aby sa vyhol negatívnym dôsledkom a motivovať ho môže vnútorná odmena – napr. vylepšiť si svoj emocionálny stav, alebo vonkajšia odmena – napr. akceptácia skupinou.

Životné ciele a ašpirácie sú integrálnou súčasťou motivácie. Prechod z strednej školy na univerzitu je optimálnym obdobím na štúdium vývoja životných cieľov a ich vzťahu k rizikovému správaniu, vzhľadom na množstvo nových možností, zmien a požiadaviek, ktorým mladí ľudia musia čeliť (Pratt a kol., 2000). Z pohľadu sebadeterminačnej teórie ciele indivídua môžeme rozdeliť na vnútorné (zmysluplné vzťahy, osobný rast, byť prospešným pre

komunitu) a vonkajšie (bohatstvo, sláva, imidž). Výskumy poukázali na pozitívny vzťah medzi vnútornými ašpiráciami a mentálnym zdravím a negatívny vzťah medzi zameraním na vonkajšie ciele a mentálnym zdravím (Kasser, Ryan, 1993; 1996).

Cieľom našej práce bolo zistiť aký je podiel životných cieľov (bohatstvo, sláva, imidž, osobný rast, vzťahy, prosociálnosť, zdravie) a motívov vedúcich ku konzumácii alkoholu (naladenie, sociálne motívy, konformita, coping) na užívaní alkoholu vo vybranej vzorke vysokoškolských študentov.

Metódy

Výskumnú vzorku tvorilo 142 vysokoškolákov z Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (73% žien), priemerný vek bol 21,3 (SD= 1,32) roka. Výskum bol realizovaný prostredníctvom papierového dotazníka počas vyučovania.

Rizikovú konzumáciu alkoholu sme zisťovali prostredníctvom dotazníka AUDIT autorov Babora, et al. (2001). Dotazník pozostával z 10 položiek, ktoré boli zamerané na detekciu rizikovej konzumácie alkoholu. Položky 1 – 8 boli skórované na 5 stupňovej škále (0 - 4) a položky 9 – 10 na trojstupňovej škále (0, 2, 4). Pracovali sme s celkovým skóre rizikovej konzumácie alkoholu (AUDIT – CS) Autori dotazníka uvádzajú, že celkové skóre 8 a viac je indikátorom škodlivej a rizikovej konzumácie a tiež zvýšeného rizika vzniku závislosti na alkohole.

Životné ciele sme zisťovali dotazníkom Aspiration Index autorov Kassera a Ryana (1996), pričom sme sa zamerali na hodnotenie miery dôležitosti životných cieľov pre respondentov. Konkrétne išlo o nasledujúce oblasti životného zamerania: bohatstvo, sláva, imidž, osobný rast, vzťahy, prosociálnosť a zdravie. Každý z uvedených cieľov bol sýtený troma položkami a respondent sa vyjadroval na 7 stupňovej škále, vyššie skóre indikovalo vyššiu mieru dôležitosti cieľa pre respondenta.

Ďalej sme použili skrátenú a revidovanú formu dotazníka zameraného na zisťovanie motívov vedúcich k pitiu alkoholu (DMQ-R SF) (Kuntsche, Kuntsche, 2009). Respondenti sa na trojstupňovej škále (1-nikdy, 2-niekedy, 3-takmer vždy) vyjadrovali k tomu ako často za posledných 12 mesiacov u nich zisťované dôvody viedli k užívaniu alkoholu. Dotazník pozostával z troch subškál: naladenie, sociálne motívy, konformita, coping.

Dáta sme spracovali prostredníctvom popisnej štatistiky a lineárnej regresnej analýzy. Použili sme štatisticky program IBM SPSS Statistics 21.

Výsledky

V prvom kroku sme vytvorili model, v ktorom závislou premennou bolo celkové skóre dotazníka AUDIT a nezávislými premennými boli životné ciele (bohatstvo, sláva, imidž, osobný rast, vzťahy, prosociálnosť, zdravie) a motívy vedúce k pitiu alkoholu (naladenie, sociálne motívy, konformita, coping). Do modelu sme ako kontrolnú premennú začlenili aj sociodemografickú charakteristiku – rod. Model vysvetľoval 51, 9 % variability premennej a štatisticky významný podiel v našej výskumnej vzorke mali na rizikovom užívaní alkoholu orientácia na slávu a imidž, sociálne motívy pitia alkoholu a rod (tabuľka 1).

Tabuľka 1 Model 1 vysvetľujúci rizikové užívanie alkoholu vysokoškolákmi

Model 1	Beta	Sig.
Konštanta		,316
Bohatstvo	-,045	,581
Sláva	,208	,024
Imidž	-,222	,020
Osobný rast	,000	,995
Vzťahy	,077	,329
Prosociálnosť	-,101	,257
Zdravie	-,005	,956
Motív - naladenie	,123	,264
Motív - sociálny	,396	,000
Motív - konformita	,140	,079
Motív - coping	,056	,528
Rod	,194	,031

$R=0,720$; $R^{2\prime}=0,519$; $F=9,243$; $p<0,001$

V ďalšom kroku sme vytvorili model, ktorý zahŕňal aj interakčné efekty rodu a premenných, ktorých podiel bol v modeli 1 významný, na rizikové užívanie alkoholu. Všetky tri interakcie sa ukázali byť významné, pričom významnosť hlavného efektu životných cieľov zameraných na slávu a imidž sa stratila, sociálne motívy ostali aj naďalej štatisticky významné. Model vysvetľoval 56,7% variability rizikového užívania alkoholu (tabuľka 2).

Tabuľka 2 Model 2 vysvetľujúci rizikové užívanie alkoholu vysokoškolákmi

Model 1	Beta	Sig.
Konštanta		,280
Bohatstvo	-,025	,754
Sláva	,029	,812
Imidž	-,055	,637
Osobný rast	-,015	,842
Vzťahy	,085	,279
Prosociálnosť	-,045	,612
Zdravie	,003	,970
Motív - naladenie	,169	,117
Motív - sociálny	,265	,012
Motív - konformita	,116	,131
Motív - coping	,084	,346
Rod	-,322	,271
Rod*sláva	,496	,048
Rod*imidž	-,451	,043
Rod*sociálne motívy	,587	,021

R=0,753; $R^{2\prime}$=0,567; F=8,728; p<0,001

Potreba lepšie si užiť spoločenskú zábavu sa ukázala byť v našej výskumnej vzorke vysokoškolákov motívom, ktorý významne zvyšoval konzumáciu alkoholu, pričom vysoká miera sociálnych motívov u mužov môže súvisieť s prekročením hranice rizikového pitia alkoholu (obrázok 1).

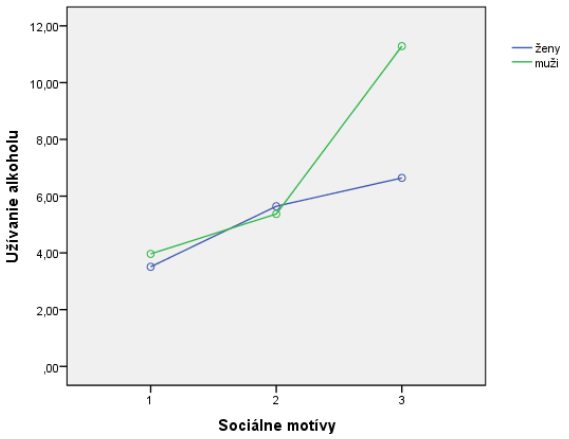

1 - nízke hodnoty Sociálnych motívov; 2- stredné hodnoty Soociálnych motívov; 3 - vysoké hodnoty Sociálnych motívov

Obrázok 1 Grafické znázornenie interakčného efektu rodu a sociálnych motívov na užívanie alkoholu vysokoškolákmi

Sila vzťahu medzi dôležitosťou životného cieľa sláva a rizikovým užívaním alkoholu u mužov – vysokoškolákov bola významne vyššia ako u vysokoškoláčok (obrázok 2).

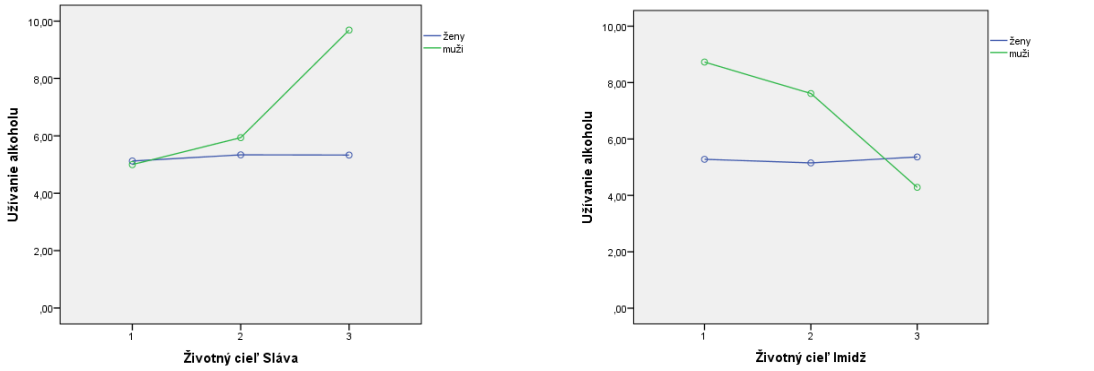

1 - nízke hodnty cieľa Sláva; 2 - stredné hodnoty cieľa Sláva; 3 - vysoké hodnoty cieľa Sláva

1 - nízke hodnoty cieľa Imidž; 2 - stredné hodnoty cieľa Imidž; 3 - vysoké hodnoty cieľa Imidž

Obrázok 2 Grafické znázornenie interakčného efektu rodu a životného cieľa sláva a imidž na užívanie alkoholu vysokoškolákmi

Životná orientácia na imidž bola vo vzťahu k významne nižšej konzumácii alkoholu u vysokoškolákov – mužov. Ukazuje sa, že u vysokoškoláčok vzťah medzi dôležitosťou imidžu a užívaním alkoholu nie je významný (obrázok 2)

Diskusia a záver

V našej práci sme sa zamerali na exploráciu súvislosti medzi rizikovým užívaním alkoholu, motívmi, ktoré k pitiu alkoholu vedú a životnými cieľmi vo vybranej vzorke vysokoškolských študentov. Zistili sme významnú súvislosť medzi sociálnymi motívmi

(pijem preto, aby som si lepšie užil párty, spoločenské udalosti sú takto zábavnejšie) a rizikovým užívaním alkoholu. Je to v súlade so zisteniami iných autorov, ktorí poukazujú na špecifický vzorec pitia alkoholu u vysokoškolákov (Kachlík, 2005), ktorý je v tejto skupine mladých ľudí preferovanou návykovou látkou (Kolibáš, Novotný, Turček, 2008) a slúži často na zlepšenie sociálnych vzťahov a získavanie nových zážitkov (Vaňková, 2007). V našej výskumnej vzorke hrá vysoká miera dôležitosti sociálnych motívov významnejšiu rolu v užívaní alkoholu u vysokoškolákov – mužov v porovnaní s vysokoškoláčkami. Na našich dátach sa nám však nepodarilo potvrdiť signifikantné vzťahy medzi užívaním alkoholu vysokoškolákmi a motívmi súvisiacimi so zvládaním záťaže, sociálnou konformitou a emocionálnym vyladením.

Zo sledovaných životných orientácií sa v našom výskume preukázal významný vzťah k užívaniu alkoholu iba pri orientácii na slávu a imidž. Muži vysokoškoláci významnejšie viac užívajú alkohol, čím viac sú orientovaní na slávu a menej orientovaní na imidž (atraktívny vzhľad, zakryť známky starnutia).

Naša štúdia má niekoľko limitujúcich faktorov. V prvom rade je to vzhľadom k počtu pozorovaní pomerne malá výskumná vzorka. Je preto možné, že niektoré existujúce efekty by sa ukázali byť významnými pri väčšom počte respondentov. Ide teda o potenciálne vzťahy a odhalenia, ktoré môže potvrdiť budúci výskum.

Problematika vzťahov životných cieľov a motívov k rizikovému správaniu vysokoškolákov vrátane užívania alkoholu si vyžaduje ďalší, komplexnejší a reprezentatívnejší výskum. Výsledky môžu napomôcť pri tvorbe obsahu a zamerania intervenčných a preventívnych programov zacielených na túto skupinu mladých ľudí. Na základe zistení je potrebné klásť v rámci prevencie dôraz na odolávanie sociálnemu vplyvu a hľadanie iných alternatívnych možnosti naplnenia sociálnych potrieb. U mužov by bolo vhodné zreálniť obraz slávneho človeka.

Použitá literatúra

Adámková, T., Vondráčková, P., Vacek, J. (2009). Užívání alkoholu u vysokoškolských studentù. *Adiktologie*, 9(2), 96–103.

Babor T. F., Higgins-Biddle J. C., Saunders J. B., Monteiro M. G. (2001). The Alcohol Use Disorders Identification Test, Guidelines for Use in Primary Care, Second Edition, *Department of Mental Health and Substance Dependence, World Health Organization.*

Cox, W. M., Klinger, E. (2004). A motivational model of alcohol use: Determinants of use and change. In W. M. Cox, E. Klinger (Eds.), *Handbook of motivational counseling: Concepts, approaches, and assessment* (s. 121–138). Chichester, UK: Wiley & Sons.

Gábriš, Ľ. (2003). Droga je tvrdá, preto sme tvrdí aj my. In D. Janiaková (Ed.), *Tak už dosť. (*s.66–76). Bratislava: Kontakt.

Kachlík, P. (2005). Zneužívaní návykových látek studenty MU v Brně. 1. Část. *Alkoholizmus a drogové závislosti (Protialkoholický obzor)*, 40, 193–221.

Kasser, T., Ryan, R. M. (1993). A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 410-422.

Kasser, T., Ryan, R. M. (1996). Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 280-287.

Kolibáš, E., Novotný, V., Turček, M. (2008). Skúsenosti študentov vybraných fakúlt vysokých škôl s psychoaktívnymi látkami. *Alkoholizmus a drogové závislosti (Protialkoholický obzor)*, 43 (4), 221–232.

Krajčová, N. (1997). K problematike sociálno – patologických javov vysokoškolskej mládeže. In *Sociálna práca a ľudské práva: Zborník referátov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou.* (s. 106–108). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Kuntsche, E., Kuntsche, S. (2009). Development and Validation of the Drinking Motive Questionnaire Revised Short Form (DMQ-R SF). *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 38(6), 899–908.

Pratt, M. W., Hunsberger, B., Pancer, S. M., Alisat, S., Bowers, C., Mackey, K., a kol. (2000). Facilitating the transition to university: Evaluation of a social support program. *Journal of College Student Development, 41*, 427–441.

Vaňková, M. (2007). Drogová závislost. In *Děti a jejich problémy II*. (s. 37-61). Praha: Sdružení Linka bezpečí.

Voekl, K. E., Frone, M. R. (2000). Predictors of substance use at school among high school students. *Journal of Educational Psychology*, 92(3), 583–92.

Wechsler, H., Molnar, B. E., Davenport, A. E., Baer, J. S. (1999). College alcohol use: A full or empty glass? *Journal of American College Health, 47*, 247–252.

Dodržiavanie daňových predpisov

Tax compliance

Iveta Jeleňová

iveta.jelenova@upjs.sk

Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, Fakulta verejnej správy,

Katedra sociálnych štúdií, Košice

Abstrakt

Vyhýbanie sa plateniu daní a optimalizácia daní predstavujú vážny problém, ktorému sa venujú prevažne ekonómovia a právnici. Dôležitými determinantmi dodržiavania daňových predpisov sú nielen ekonomické faktory, ale aj psychologické faktory. Príspevok podáva prehľad determinantov toho, či a v akom rozsahu sa daňoví poplatníci rozhodnú dodržiavať daňové predpisy. Pozornosť je zameraná na „Slippery Slope“ model, ktorý približuje kontinuum zámeru platiť dane v súlade so zákonom na základe interakcie medzi dôverou daňových poplatníkov voči autoritám a ich silou monitorovať daňových poplatníkov.

Kľúčové slová: dodržiavanie daňových predpisov, motívy, dane

Abstract

Tax avoidance and tax optimization constitute a serious problem, studied mostly by economists and lawyers. Important determinants of tax compliance are not only economic factors, but the other factors, particularly psychological. The paper gives an overview of the determinants of whether and to what extent taxpayers decide to comply with taxes. Particular attention has been drawn to the “Slippery Slope” model, which describes a continuum of intention to pay taxes according to the law, based on the interaction between taxpayers` trust in authorities and authorities` power to monitor taxpayers.

Keywords: tax compliance, motives, taxation

Úvod

Pre mnohých ľudí je platenie daní nepríjemnou povinnosťou, ktorej by sa najradšej vyhli. Daňové úniky a vyhýbanie sa daňovým povinnostiam sú pretrvávajúcim a pomerne nákladným problémom v mnohých krajinách. Nie je prekvapujúce, že vzhľadom na mieru dopadu na verejný rozpočet otázka nedodržiavania daňových predpisov priťahuje pozornosť. V odbornej literatúre dlhodobo prevažujú práce z oblasti ekonómie a práva. Dodržiavanie

daňových predpisov, resp. ich nedodržiavanie v podobe vyhýbania sa daňovým povinnostiam a daňových únikov, je ovplyvnené nielen ekonomickými, ale aj psychologickými faktormi. Kirchler (2007) na základe analýzy názvov a abstraktov publikácií v databáze Web of Science venujúcich sa problematike daní, daňovým únikom a dodržiavaniu daňových predpisov zistil, že iba 10 % (čo je 82) publikácií vydaných od roku 1981 do roku 2005 obsahovalo pojmy „psychológia“ alebo „psychologický“. Keďže sa spôsob vyhľadávania v databáze Web of Science v uplynulých rokoch zmenil, nemôžeme zistiť nárast počtu publikácií od roku 2006 zadaním rovnakých parametrov vyhľadávania. Zvýšený záujem o problematiku daní, a to aj z pohľadu psychológie, sa prejavil vydaním špeciálneho čísla časopisu Journal of Economic Psychology vo februári 2014, zameraného na behaviorálnu dynamiku daňových únikov (spolu 14 štúdií).

K zaujímavým otázkam, ktoré si môžu psychológovia v súvislosti s daňami klásť, patria: Prečo ľudia ne/platia dane? Čo ich k tomu motivuje? Prečo niektorí ľudia platia dane dobrovoľne? Kedy sa ľudia vyhýbajú plneniu daňových povinností? Aké stratégie volia? Ako ovplyvňuje ochotu ľudí platiť dane to, čo robia iní (v ich okolí)? Ako svoje konanie zdôvodňujú (sami pred sebou alebo pred inými)? Podobné otázky si kladie aj Hill (2010): Ak si ľudia myslia, že iní z ich komunity sú alebo nie sú ochotní platiť dane, ovplyvní to ich ochotu platiť dane? Aké stratégie môže použiť vláda, aby ovplyvnila názory ľudí na dane a ich ochotu platiť?

Otázok, ktoré si môžeme klásť a hľadať na ne odpovede, je nepochybne viac. V tomto príspevku priblížime jednu z koncepcií dodržiavania daňových povinností založenú na interakčnej klíme medzi daňovými autoritami a daňovníkmi.

Dodržiavanie daňových predpisov, daňové úniky a vyhýbanie sa daňovým povinnostiam

Dodržiavanie daňových predpisov predstavuje ochotu daňovníkov platiť dane (Kirchler & Wahl, 2010). Ekvivalentom anglického termínu „*tax compliance*“ je v slovenčine „dodržiavanie daňových predpisov“. V tomto preklade však akoby chýbal jeden z významov anglického výrazu „*compliance*“, ktorý je možné preložiť aj ako súhlas, zhoda, vyhovenie, poslušnosť či podrobenie sa. Kirchler a Wahl (2010) berú do úvahy skutočnosť, že to isté správanie môže vzniknúť z rôznych zámerov. Aj keď sa dodržiavanie daňových predpisov prejaví v správaní daňovníkov ako poctivé platenie daní, zámery, ktoré sú podkladom tohto správania, môžu byť dobrovoľné alebo vynútené daňovou autoritou. Podobne sa aj James a Alley (2002) domnievajú, že pri definovaní dodržiavania daňových predpisov je žiaduce

odpovedať na otázku, či termín dodržiavanie/súhlas odkazuje na dobrovoľné alebo povinné správanie. Nezdá sa im vhodné používať výraz „dodržiavanie/súhlas“ v situácii, ak daňovníci „súhlasia“, pretože ináč by ich čakali veľmi prísne sankcie. Navrhujú definovať dodržiavanie daňových predpisov ako „ochotu jednotlivcov a ďalších subjektov podliehajúcich dani konať v súlade s duchom ako aj písmom daňového zákona a správy bez použitia donucovacích aktivít“ (James & Alley, s. 32).

Kým termín dodržiavanie daňových predpisov odkazuje na pozorovateľnú aktivitu, teda správanie jedinca, v súvislosti s jeho postojmi sa používa termín daňová morálka. Je definovaná ako vnútorná motivácia platiť dane, čiže predstavuje ochotu jedinca platiť dane namiesto obchádzania zákona (Torgler, 2004).

Na druhej strane, nedodržiavanie daňových predpisov podľa Kirchlera a Wahlovej (2010) odkazuje na správanie, ktorého výsledkom je zaplatenie nižšej dane, ako bolo daňovníkovi zaplatiť uložené. Daňové úniky a vyhýbanie sa daňovým povinnostiam predstavujú dve odlišné formy nedodržiavania daňových predpisov. Kým termín daňové úniky odkazuje na redukciu daňových záväzkov porušením daňových zákonov, termín vyhýbanie sa daňovým povinnostiam predstavuje využívanie ustanovení daňového zákona na minimalizovanie daňových platieb, čiže redukciu dane legálnymi spôsobmi.

„Slippery slope“ prístup k pochopeniu dodržiavania daňových predpisov

Rozhodnutie dodržiavať daňové predpisy môže byť iba čiastočne vysvetlené prístupom racionálnej voľby, na ktorom je založený štandardný model daňových únikov (Kirchler, Muehlbacher, Kastlunger, & Wahl, 2007).

Kirchler, Hoelzl a Wahl (2008) navrhli tzv. rámec šikmej plochy (z angl. *slippery slope framework*), ktorý je možné graficky znázorniť v trojdimenzionálnom priestore s troma dimenziami: moc autorít, dôvera v autority a dodržiavanie daňových predpisov (Obr. 1). Moc autorít predstavuje subjektívnu pravdepodobnosť priradenú daňovníkom situácii, že daňoví úradníci odhalia nelegálne daňové úniky (napríklad berúc do úvahy frekvenciu daňových auditov) a daňovník bude za daňové úniky prísne potrestaný. Moc autorít súvisí s viacerými faktormi, napríklad s daňovou legislatívou, rozdeľovaním rozpočtu vládou a do istej miery aj vedomosťami a postojmi daňovníkov. Dôveru v autority definujú ako názor jednotlivcov i skupín, že práca daňových autorít je prínosom pre všetkých, ergo prispievajú k všeobecnému blahu. Pravý predný roh obrázka znázorňuje situáciu, kedy je moc autorít slabá a nízkou je i dôvera v autority. V takejto situácii je pravdepodobné, že daňovníci budú hľadať možnosti

ako sa vyhnúť plateniu daní, a tak dodržiavanie daňových predpisov bude minimálne. Smerom naľavo narastá moc autorít, pričom v podmienkach nízkej dôvery je možné dodržiavanie daňových predpisov zvýšiť s mocou autorít vyplývajúcou z častejších auditov a prísnych sankcií. Daňovníci majú stále menej incentív pre daňové úniky, pretože následky nedodržiavania daňových predpisov prevyšujú následky ich dodržiavania. Nárast moci autorít s vyššou pravdepodobnosťou vedie k vynútenému dodržiavaniu daňových predpisov.

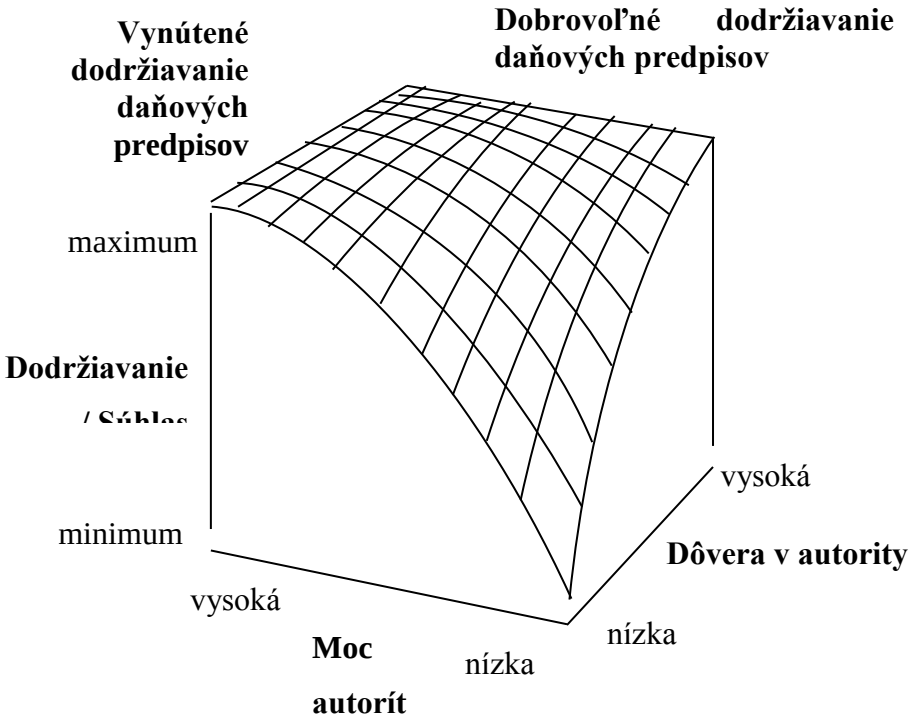

Zdroj: Z „Enforced versus voluntary tax compliance: The “slippery slope” framework“ podľa Kirchler, E., Hoelzl, E., & Wahl, I., 2008, *Journal of Economic Psychology*, *29*, s. 212.

Obrázok 1 Rámec šikmej plochy: vynútené a dobrovoľné dodržiavanie daňových predpisov v závislosti od moci autorít a dôvery v autority

Zakrivenie znázornené v grafe podľa Kirchlera, Hoelzla a Wahlovej (2008) vyplýva z klesajúcich výnosov, teda nárast dodržiavania daňových predpisov je možné docieliť iba pri výraznom investovaní do moci autorít. Nárast v druhej dimenzii, dôvere v autority, znázornenej pravou dolnou hranou, pri nízkej miere moci autorít vedie k dodržiavaniu daňových predpisov, ktoré má charakter dobrovoľnosti. Podobne ako pri dimenzii moci, aj pre dimenziu dôvera v autority platí „zákon“ klesajúcich výnosov: s nárastom dôvery v autority pri zachovaní stupňa moci autorít je rast dôvery v autority stále pomalší. Vysoká miera moci autorít i vysoká miera dôvery v autority vedú k dodržiavaniu daňových predpisov,

ktoré však má rôzny charakter – vynútené a dobrovoľné dodržiavanie daňových predpisov sa kvalitatívne odlišujú.

Dynamický aspekt zmien v moci autorít a dôvere v autority zachytávajú Kirchler, Hoelzl a Wahlová (2008) v modeli znázornením akejsi „šikmej plochy“ naznačujúcej, že vysoká miera súhlasu je stabilnou iba pri maximálnej dôvere v autority a pri maximálnej moci autorít, ktoré v realite nie sú dosiahnuteľné. V iných oblastiach, teda pri nižších stupňoch dôvery a moci autorít znázornenie klesajúcej plochy odkazuje na istú redukciu súhlasu (prejavujúceho sa v správaní ako dodržiavanie daňových predpisov).

Niekoľko štúdií testovalo rámec šikmej plochy v medzinárodných podmienkach. Miera dodržiavania daňových predpisov je v rôznych krajinách odlišná, pričom štandardné ekonomické modely dodržiavania daňových predpisov nedokážu vysvetliť tieto rozdiely (Alm & Torgler, 2006). V štúdii realizovanej v Rakúsku, Maďarsku, Rumunsku a Rusku sa potvrdila rola dôvery a moci daňových autorít ako dôležitých determinantov dodržiavania daňových predpisov (Kogler et al, 2013). Podľa očakávaní participanti pri vysokej dôvere v autority udávali vyššiu mieru dobrovoľného dodržiavania daňových predpisov, kým v prípade vysokej moci autorít indikovali vynútené dodržiavanie. Podobne v Taliansku Kastlunger, Lozza, Kirchler a Schabmann (2013) zistili, že čím viac daňovníci pociťovali morálnu povinnosť platiť dane, teda ich platili dobrovoľne, tým bola ich tendencia k daňovým únikom nižšia. V zhode s modelom donucovacia moc viedla k nárastu vynúteného dodržiavania daňových predpisov. Na rozdiel od predpokladov rámca šikmej plochy však donucovacia moc v ich štúdii viedla k zvýšeniu daňových únikov. Tento pozitívny vzťah je len mierny a autori po analýze položiek dotazníka zistili, že snaha vyhnúť sa plateniu daní sa u niektorých daňovníkov vyskytuje v situáciách, kedy autority síce majú vysokú donucovaciu moc, no ich dohľad nie je tak silný.

Záver

Centrálnou otázkou literatúry o dodržiavaní daňových predpisov je, prečo ľudia platia dane. Dodržiavanie daňových predpisov môže byť dobrovoľné alebo vynútené. Z pohľadu tvorcov politík je výhodnejšie, ak ľudia platia dane dobrovoľne, keďže sa s tým spájajú nižšie náklady na demonštrovanie moci daňových autorít. Pretože ekonomické modely nedokážu dostatočne vysvetliť rozdiel medzi postojmi k dodržiavaniu daňových predpisov a reálnym správaním daňovníkov, domnievame sa, že práve psychológia môže byť nápomocná pri hľadaní odpovedí na otázky týkajúce sa „neekonomických“ faktorov dobrovoľného

dodržiavania daňových predpisov. Samozrejme, sociálno-psychologický pohľad bude pre získanie komplexného obrazu potrebné prepojiť so zisteniami z oblasti práva a ekonómie.

Použitá literatúra

Alm, J., & Torgler, B. (2006). Culture differences and tax morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology, 27*, 224-246. doi:10.1016/j.joep.2005.09.002

Hill, C. A. (2010). What cognitive psychologists should find interesting about tax. *Psychonomic Bulletin & Review*, *17*(2), 180-185. doi:10.3758/PBR.17.2.180

James, S., & Alley, C. (2002). Tax compliance, self-assessment and tax administration. *Journal of Finance and Management in Public Services, 2*(2), 27-42. Získané z http://mpra.ub.uni-muenchen.de/26906/

Kastlunger, B., Lozza, E., Kirchler, E., & Schabmann, A. (2013). Powerful authorities and trusting citizens: The Slippery Slope Framework and tax compliance in Italy. *Journal of Economic Psychology, 34*, 36–45. doi:10.1016/j.joep.2012.11.007

Kirchler, E. (2007). *The Economic Psychology of Tax Behaviour*. Cambridge University Press.

Kirchler, E., & Wahl, I. (2010). Tax compliance inventory TAX-I: Designing an inventory for surveys of tax compliance. *Journal of Economic Psychology, 31*, 331-346. doi:10.1016/j.joep.2010.01.002

Kirchler, E., Hoelzl, E., & Wahl, I. (2008). Enforced versus voluntary tax compliance: The "slippery slope" framework. *Journal of Economic Psychology, 29*, 210-225. doi:10.1016/j.joep.2007.05.004

Kirchler, E., Muehlbacher, S., Kastlunger, B., & Wahl, I. (2007). *Why pay taxes? A review of tax compliance decisions.* International Studies Program. Working Paper 07-30. Andrew Young School of Policy Studies, Georgia State University.

Kogler, Ch., Batrancea, L., Nichita, A., Pantya J., Belianin, A., & Kirchler, E. (2013). Trust and power as determinants of tax compliance: Testing the assumptions of the slippery slope framework in Austria, Hungary, Romania and Russia. *Journal of Economic Psychology, 34*, 169-180. doi:10.1016/j.joep.2012.09.010

Torgler, B. (2004). Tax morale in Asian countries. *Journal of Asian Economics, 15*, 237-266. doi:10.1016/j.asieco.2004.02.001

Spoločenské dôsledky masovej reklamy

Effects of mass advertising on society

Dalibor Jurášek,[1] Peter Marman[2]

jurasek.dalibor@gmail.com; marman@fphil.uniba.sk

1 Univerzita Komenského v Bratislave, Centrum pre kognitívnu vedu,

2 Univerzita Komenského v Bratislave, Katedra psychológie

Abstrakt

Reklama sa za posledných 20 rokov stala masovým fenoménom, ktorý ovplyvňuje celú spoločnosť. V učebniciach marketingovej komunikácie a psychológie reklamy však paradoxne nenachádzame úplné vysvetlenie mechanizmu, akým pôsobí. V príspevku spájame doterajšie poznatky a popisujeme mechanizmus pôsobenia reklamy – automatizáciu a spôsob evokovania emócií, na ktoré sa vytvára behaviorálna a kognitívna väzba. Spresnený model nám umožňuje presnejšie posúdiť dlhodobé účinky masovej reklamy na človeka a spoločnosť (zvyšovanie konzumu, dôsledky na vedu a umenie). Nastoľujeme aj súvisiace etické otázky (manipulácia v reklame, detská reklama).

Kľúčové slová: reklama, účinky reklamy, manipulácie, emocionálne ovplyvňovanie

Abstract

In the last 20 years, advertising has become a mass phenomenon influencing the whole society. In marketing textbooks, however, a complete explanation of its mechanism and effects is not found in marketing textbooks. By connecting the existing findings, we describe the mechanism – automatization, evoking of the desired emotions and the formation of behavioral and cognitive associations. A more specific model enables us to more specifically consider the large-scale effects of mass advertising on the individual and society (promotion of consumerism, effects on science and art). We also raise related ethical questions (manipulation in advertising, advertising to children).

Keywords: advertising, effects of advertising, manipulation, influencing of emotion

Úvod

Reklama je dnes masovým fenoménom. Investujú sa do nej obrovské finančné a ľudské zdroje. Stretávame ju na každom kroku: v masmédiách, na internete, pri cestách, na výrobkoch, vo filmoch a seriáloch. Rozšírenosť reklamy a zdroje, ktoré do nej firmy investujú, svedčia o jej obrovskom vplyve.

Vzhľadom na to, ako významne reklama zasahuje celú spoločnosť, je jej dôsledkom venovaná pozoruhodne malá pozornosť. Ak sa hovorí o reklame, jedná sa zväčša o parciálne fenomény (vizuálny smog, násilie v konkrétnej reklame a pod.), nie však o následkoch, ktoré má masová reklama ako taká.

Reklama zasahuje kognitívne procesy – informáciami o výrobku a argumentáciou pre kúpu, ale i emočné procesy – vyvolaním túžob, nálad či prácou s preferenciami. Kognitívne pôsobenie je prevažne vedomé a za kontroverzné ho považuje málokto (za predpokladu pravdivosti informácií). Z hľadiska celospoločenských dôsledkov a etiky je však potenciálne problematické ovplyvňovanie emočné. Prebieha prevažne nevedome, a tak je možnosť brániť sa voči nemu obmedzená, najmä ak ľudia nepoznajú mechanizmus pôsobenia reklamy alebo ak na to nemajú dostatočné mentálne schopnosti (deti).

Preto sa v článku sústreďujeme hlavne na emočné ovplyvňovanie v reklame. Vychádzame pritom z existujúcich psychologických poznatkov, pričom popisujeme mechanizmus emočného pôsobenia reklamy na jednotlivca a na jeho základe odvodzujeme dlhodobé dôsledky na spoločnosť.

1 Mechanizmus pôsobenia reklamy

Učebnice marketingovej komunikácie a psychológie reklamy dostupné u nás (Labská a kol., 2006; Hesková, Štarchoň, 2009; Vysekalová a kol., 2012) nepopisujú celostne mechanizmus, akým reklama pôsobí. Uvádzajú jej všeobecné ciele ako podpora značky, zvýšenie predaja, zmena postojov a ovplyvnenie správania, prípadne dielčie poznatky na jej zefektívnenie (zlepšenie zapamätania a pod.), nie však princíp, akým k tomuto ovplyvňovaniu dochádza.

V zahraničnej literatúre nájdeme modely DAGMAR (Dutka, 1995), AIDA (Ferrell, Hartline, 2005) a AISDALSLove (Wijaya, 2012), ktoré zohľadňujú postupnosť krokov v reklamnom procese, od zaujatia cez vyvolanie túžby až po nákup. Konkrétne poznatky o psychologických mechanizmoch pôsobenia reklamy nachádzame v zahraničnej výskumnej

literatúre, zväčša v štúdiách skúmajúcich podmieňovanie (zhrnutie aktuálnych poznatkov uvádzajú Schachtman a Reilly (2011)).

Spojením spomínaných poznatkov doplnených o naše odvodenia načŕtane mechanizmus emočného pôsobenia reklamy. Jeho podstatou je podmieňovanie v troch krokoch: vyvolanie emócie, jej previazanie s výrobkom a opakovanie s cieľom väzbu automatizovať.

1.1 Tri kroky podmieňovania

Vyvolanie emócie. Výskumy ukazujú, že afektívne podmieňovanie je rýchlejšie ako zmena postojov cez kognitívne procesy (Kim, Allen, Kardes, 1996). Reklama sa preto snaží osloviť hlavne emócie. Cielené bývajú hlavne túžby smerujúce k ideálom, ktoré sú očakávané v cieľovej skupine. Dizajn je na to uspôsobený do najmenších detailov: paleta farieb, postavy(účesy, oči, vlasy), tváre ľudí v pozadí, počasie, uhol kamery, samozrejme hudba a pod.Proces evokovania emócií je prevažne nevedomý – divák si bežne neuvedomuje, aké konkrétne emócie reklama vyvolala. Nevedomý aspekt je umocňovaný rýchlym sledom či komplexnosťou scén a situácií.V sprievodnom slove sú používané extrémne prívlastky. Aj v "logickej" argumentácii pri opisoch výrobku sa často pracuje s emočným sýtením (napr. technológia dokonalá čistota).

Previazanie s výrobkom. Spolu s vyvolaním žiadaných emócií je prezentovaný výrobok tak, aby sa s nimi previazal. Je predstavený ako riešenie určitého problému alebo ako prostriedok na dosiahnutie pozitívnych emócií, a to napriek tomu, že zobrazené situácie vyvolávajúce emócie s výrobkom väčšinou kauzálne nesúvisia, resp. sú prehnané (praci prášok a šťastná rodina, deodorant a náhly záujem atraktívnych žien, sladkosti a sebaidentita, a pod.).

Automatizácia. Najnápadnejším znakom reklamy je opakovanie (viď sofistikované multikanálové kampane). Väzba medzi nepodmieneným a podmieneným podnetom sa bez posilňovania rozpadá, opakovaním sa ale posilňuje, automatizuje a stáva viac nevedomou.Výskumy ukazujú, že príliš veľa expozície môže efekt podmieňovania oslabiť (Zielske, Henry, 1980; Unnava, Burnkrant, 1991), preto sa reklamy z času na čas obmieňajú. Automatizovaná väzba následne v konkrétnej nákupnej situácii človeku asociuje propagovaný výrobok.

1.2 Príklad

Spomínané prvky možno identifikovať pri väčšine reklám, najlepšie savšak ukážu pri najznámejších reklamných stereotypoch. Vezmime si ako príklad reklamy na pracie prášky, ktorých cieľovou skupinou sú ženy starajúce sa o domácnosť. Typicky zobrazujú dieťa, ktoré sa zašpiní a matku, ktorá mu veci vyčistí pomocou pracieho prášku, výsledkom čoho sú pozitívne emócie. Prevedenie sa líši, ale hlavné kvalitatívne charakteristiky v tomto prípadesú:

- rodinná atmosféra
- starostlivá matka
- čistý a harmonický domov
- šťastná, usmievavá rodina
- slnečné počasie, blankytná obloha

Práve túžba postarať sa o rodinu, zabezpečiť jej čistý a harmonický domov, kde môžu prekvitať pozitívne ľudské vzťahy sa u žien neeticky zneužije. Opakovaným pôsobením reklamy sa väzba výrobku a vyvolaných emócií posilňuje. Keď sa žena v konkrétnej nákupnej situácii rozhoduje, práve tieto emócie sa jej asociujú a podnecujú ju ku kúpe. Výskumy ukazujú, že vybavovanie z pamäti je ovplyvnené efektom emočnej kongruencie, čo platí pri explicitnom aj implicitnom vybavovaní (Bower, 1981; Watkins et. al., 1996).

1.3 Vedomé a nevedomé aspekty

Reklama využíva vedomé aj nevedomé procesy. Prezentácia produktu je najviac vedomá a kognitívna. Vyvolanie emócie prebieha prevažne nevedome. Môže byť uvedomené, ak je naň zameraná vedomá pozornosť – na to je však potrebné byť si vedomý tohto pôsobenia a vynaložiť úsilie. Ľudia si bežne neuvedomujú napr. nami vyššie uvedené kvality reklám na pracie prášky, hoci spomínané emócie v nich vyvolávajú. Tretí proces, automatizácia dôsledkom opakovania, nastáva najviac nevedome: je prakticky nemožné uvedomiť si proces posilňovania väzby, a teda doň vedome zasiahnuť. Dve najpodstatnejšie zložky reklamy: evokovanie emócií a automatizácia teda prebiehajú prevažne nevedome. Skúsme si ukázať, aké dôsledky majú na ľudskú psychiku.

2 Dôsledky reklamy na jednotlivca a spoločnosť

2.1 Dôsledky reklamy na jednotlivca

Z mechanizmu pôsobenia reklamy môžeme odvodiť jej pôsobenie na jednotlivca. Kognitívna, informatívna časť reklamy nie je problematická, pokiaľ sú poskytnuté informácie pravdivé: človek sa dozvedá niečo nové, čo ho nezaväzuje. Emočne-podmieňovacia - manipulatívna časť reklamy ale áno. Pôsobí prevažne cez nevedomie; ovplyvňuje jeho postoje a správanie smerom k spotrebe, nákupu; preväzuje mu pozitívne emócie a ideály (rodina, krása, zábava) s konkrétnymi výrobkami, hoci tieto takmer nikdy reálne spolu nesúvisia. Človek sa stáva viac konzumným, v nákupných rozhodnutiach sa objavujú iracionálne tendencie (s výrobkom sa viažu emócie, ktoré s ním nesúvisia), v konečnom dôsledku sa stáva neslobodnejším.

Človek samozrejme nemusí v konkrétnych rozhodnutiach reklamnému vplyvu podľahnúť. Existujúca nevedomá väzba v ňom ale vytvára príťažlivosť smerom k výrobku (ktorú si nemusí uvedomovať, resp. si ju môže racionalizovať), ktorej ovládnutie stojí námahu. Výskumy ukazujú, že potláčanie emócií a túžob vyčerpáva vôľové zdroje a zhoršuje ďalšiu sebareguláciu (Baumeister et. al., 1998). Človek, ktorý by nebol ovplyvnený reklamou, by bol v nákupnom rozhodovaní z tohto hľadiska slobodnejší.

Ďalej, z pohľadu čisto kvantitatívneho reklama tým, že pracuje s emóciami, odčerpáva z ich rezervoára. Emócie, ktoré by človek mohol venovať napr.do rozvoja sociálnych vzťahov, sú nevedome presmerované na eticky aj účelovo spornú väzbu s výrobkami.

Dôležité je však aj hľadisko kvalitatívne. Emócie majú úzky vzťah s kogníciami (pozri napr. appraisal teórie). Reklama k výrobkom pripája skôr primárne emócie, tie s jednoduchšími kognitívnymi prepojeniami: ich väzba a sila je totiž účinnejšia. V dôsledku tohto pôsobenia, čím viac je človek vystavený reklame, tým menej má priestoru rozvíjať emócie komplexnejšie kognitívne sýtené, napr. etické, estetické a intelektuálne. To sú tie, ktoré majú slabšiu väzbu s fyziológiou (preto ich reklama menej využíva), zato je však človek pri ich prežívaní slobodnejší. Summa summarum, reklamou si človek živí emócie, pri ktorých je nevedomejší a teda celkovo neslobodnejší.

Za špeciálnu zmienku stojí analýza reklamy pre deti. Generácia detí narodených po roku 1989 bola u nás vystavená reklamnému pôsobeniu už od skorého detského veku. Deti na rozdiel od dospelých majú sýtenejšiu emocionalitu, ich myslenie, vôľa a Self sa ešte len rozvíja a teda si nedokážu tak dobre uvedomovať nevedomé procesy a pracovať s nimi. Sú

tým pádom náchylnejšie prijímať podmieňovanie v reklame. Zatiaľ čo dospelý môže vedome pochopiť, ako reklama pôsobí a spraviť protiopatrenia, dieťa v predškolskom veku na to nemá schopnosti.

2.2 Dôsledky reklamy na spoločnosť

Keď sa reklama stane masovým fenoménom, nepôsobí už len procesom podmieňovania na jednotlivcov, kvalitatívne novým kanálom jej pôsobenia sa stane sociálne učenie (Bandura, Walters, 1963). Procesmi sociálneho učenia deti v predškolskom veku prijímajú informácie nekriticky, napodobňujú dospelých; v školskom veku sa spoliehajú na autority, prijímajú role a úlohy; v adolescencii preberajú postoje a názory, často z médií plných reklamy.

Detské vzory – dospelí – sú reklamou ovplyvnené a vnímajú ju ako bežnú (aj keď často nepríjemnú) súčasť života. Cez sociálne učenie sa postoje a správanie propagované reklamou vžívajú hlbšie. Nejde už len o jednoduché podmieňovanie, dieťa implicitne preberá celý životný štýl súvisiaci s reklamou a konzumom, vníma ich ako niečo samozrejmé (efekt čistého vystavenia, Zajonc (1968). Pri podmieňovaní platí, že po prerušení procesu podmieňovania sa vzniknutá väzba postupne rozpadá. Ak sa však reklamná väzba dostane do detí prostredníctvom sociálneho učenia, zostane v nich až dovtedy, dokedy je nezruší či nerekonfiguruje samotné Self.

Dopad masovej reklamy sa zvlášť premieta do oblastí, kde sú kľúčovými hodnotami sloboda a tvorivosť. Zasiahnutými preto budú veda, umenie a filozofia, resp. náboženstvo. Podstatou vedy je vedomé, objektívne, kritické myslenie, reklama však v ľuďoch podporuje nevedomú afektivitu a iracionalitu. Umenie sa pozdvihuje nad bazálne emócie tým, že spája emocionalitu s kognitívnym obsahom, čo je v rozpore s prostriedkami reklamy. Náboženstvo a filozofický prístup k životu vedú človeka k sebareflexii a vnútornému rozjímaniu. Reklama ale manipuluje ľudí, aby sa zaoberali tým vonkajším – nákupom a výrobkami.

Záver

Aj keď sme v našom článku len pospájali všeobecne známe informácie, súvis, aký sme medzi nimi načrtli, sa vo verejných diskusiách neobjavuje. Sú to psychológovia, ktorí majú vzhľadom k spoločnosti morálnu povinnosť v tejto oblasti. Uvítame v tomto smere akýkoľvek príspevok do diskusie alebo budúcu spoluprácu.

Použitá literatúra

Bandura, A., & Walters R. H. (1963). *Social Learning and Personality Development*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Muraven, M., & Tice, D. M. (1998). Ego Depletion: Is the Active Self a Limited-Resource? *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 (5), 1252–1265.

Bower, G. H. (1981). Mood and memory. *American Psychologist*, 36 (2), 129 – 148.

Dutka,S. (1995). *Defining Advertising Goals for Measured Advertising.* NTC Business Books.

Ferrell, O.C., & Hartline, M. (2005). *Marketing Strategy*. Mason, OH: Thomson South-Western.

Hesková, M., Štarchoň, P. (2009). *Marketingovákomunikace a moderní trendy v marketingu*. Praha: Oeconomica.

Kim, J., Allen, C. T., Kardes, F. (1996). An investigation of the mediational mechanisms underlying attitudinal conditioning. *Journal of Marketing Research*, 33 (3), 318 – 328.

Labská, H. a kol. (2006). *Marketingová komunikácia (vybrané časti)*. Bratislava: Ekonóm.

Schachtman, T. R., Reilly, S. S. (2011). *Effects of Conditioning in Advertising*. In *Associative Learning and Conditioning Theory: Human and Non-Human Applications*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Unnava, H. R., Burnkrant, R. E. (1991). Effects of repeating varied ad executions on brand name memory. *Journal of Marketing Research*, 28, 406–426.

Vysekalová, J., Komárková, R., Herzmann, J., Herink, O. (2012). *Psychologie reklamy*. Praha: Grada Publishing.

Watkins, P. C., Vache, K., Vernay, S. P., Muller, S., Mathews, A. (1996). Unconscious mood-congruent memory bias in depression. *Journal of Abnormal Psychology*, 105 (1), 34 – 41.

Wijaya, B. S. (2012). The development of hierarchy of effects model in advertising. *International Research Journal of Business Studies*, 5 (1), 73 – 84.

Zajonc, R. B. (1968). Attitudinal effects of mere exposure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 9 (2), 1 – 27.

Zielske, H. A., Henry, W. A. (1980). Remembering and forgetting television advertisements. *Journal of Advertising Research*, 20, 7 – 13.

Seba-regulácia, sociálna opora, rizikové správanie a plány vysokoškolských študentov do budúcnosti[26]

Self-regulation, social support, risk behaviour and future plans of university students

Ondrej Kalina[1]

ondrej.kalina@upjs.sk

[1]Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Košice,

Abstrakt

Práca skúma vzťah medzi mierou seba-regulácie, sociálnej opory, rizikového správania vysokoškolákov a ich ochotou odísť do zahraničia.

Vzorka: 1067 vysokoškolákov v prvom ročníku z: Česka (66% žien, $\bar{x}$=22.6 r.); Litvy (76% žien, $\bar{x}$=21.0 r.); Nemecka (72% žien, $\bar{x}$=22.4 r.) a Slovenska (81% žien, $\bar{x}$=21.4 r.).

Na meranie sociálnej opory (SO) sme použili škálu vnímanej sociálnej opory (MSPSSS). Seba-regulácia (SR) bola zisťovaná skrátenou verziou dotazníka seba-regulácie (SSRQ). V rámci rizikového správania sme skúmali: pitie alkoholu (AUDIT-C), fajčenie a sexuálne rizikové správanie. Na analýzu výsledkov bola použitá logistická regresia v SPSS 16.

Študenti z Česka a Nemecka s vyššou SO od rodiny a významných osôb mali menšiu pravdepodobnosť mať plán odchodu do inej krajiny; študenti z vyššou SO od priateľov mali túto pravdepodobnosť vyššiu. Vyššia miera SR u študentov z Nemecka a Slovenska bola asociovaná z menšou pravdepodobnosťou odchodu.

Kľúčové slová: seba-regulácia, sociálna opora, rizikové správanie, plány vysokoškolských študentov

Abstract

This study explores the associations between self-regulation, social support, risk behaviour and willingness to leave the country among university students. Data were collected from 1067 university freshmen in: Czech Republic (66% of females, $\bar{x}$=22.6 r.); Lithuania (76% of females, $\bar{x}$=21.0 r.); Germany (72% of females, $\bar{x}$=22.4 r.) and Slovakia (81% of females, $\bar{x}$=21.4 r.).The social support (SS) was assessed by Perceived Social Support Scale (MSPSSS). Self-regulation (SR) was measured by short version of self-regulation questionnaire (SSRQ). Three types of risk behaviour were explored: sexual risk

26 Táto práca bola podporená projektom VEGAč.1/1092/12 a projektom APVV č. 0253-11.

behaviour, alcohol use (AUDIT-C) and smoking. Binary logistic was performed in SPSS 20. Students from Czech Republic and Germany with higher SS from family and significant others were less likely to leave the country. Students with higher rates of SS from friends were more likely to leave the country. Students from Germany and Slovakia with higher SR were less likely to leave the country.

Keywords: self-regulation, social support, risk behaviour, plans of university students

Úvod

Trvalý alebo dočasný odchod mladých ľudí s vysokoškolských vzdelaním v podobe emigrácie môže z dlhodobého hľadiska predstavovať závažný problém v mnohých oblastiach fungovania danej krajiny (Boneva, 1998; Frieze 2004).

V snahe vytvoriť programy podporujúce mladých ľudí k zotrvaniu v domovskej krajine je nevyhnutné najprv preskúmať faktory, ktoré môžu vplývať na toto správanie. Je zrejmé, že napriek rovnakým politickým, ekonomickým a sociálnym podmienkam, niektorí ľudia odchádzajú ale niektorí nie. Preto výskum zameraný na ďalšie sociálno-psychologické faktory ako sociálna opora (SO), seba-regulácia (SR), rodinné a kultúrne väzby môže presnejšie objasniť mechanizmy migrácie.

Výskumy zaoberajúce sa migráciou konzistentne poukazujú na ekonomické faktory, ktoré hrajú dôležitú úlohu v tomto procese (Rumbaut,1994). Existujú však odlišné prístupy, ktoré naznačujú, že migrantské správanie sa nedá vysvetliť len v kontexte ekonomických faktorov (napr. Frieze, 2006). Popisujú tzv. "pull" a "push" faktory, ktoré zahŕňajú aj sociálno-psychologické premenné ako: motivácia, rodina, práca a sociálne vzťahy jedinca. "Pull" faktory predstavujú mieru pripútania sa jedinca k jeho sociálnemu prostrediu, ktoré môže zahŕňať: mesto, kde jedinec žije a pracuje; normy a kultúru prostredia; rodinu a priateľov jedinca. Čím je táto miera pripútania vyššia, tým má jedinec nižšiu ochotu opustiť krajinu v ktorej žije.

Na druhej strane "push" faktory predstavujú motívy, ktoré jedinca tlačia do rozhodnutia, aby opustil rodnú krajinu. Medzi najčastejšie motívy, ktoré boli v tejto oblasti skúmane patrí motív moci a motív výkonu. U obidvoch motívov boli nájdené pozitívne korelácie s ochotou emigrovať (Suarez-Orozco & Suarez-Orozco, 1995; Boneva 1997; Boneva 1998). Tieto ale aj ďalšie štúdie (napr. Hansen & Huggins, 2001; Boneva, Frieze & Hansen, 2002) skúmajúce migrantské správanie však ostávajú pri skúmaní motívu moci, afiliácie a výkonu.

V tejto štúdii preto skúmame ďalšie premenné, ktoré môžu presnejšie objasniť ochotu mladých ľudí odísť do zahraničia. Ako bolo naznačené, ochota ostať v rodnej krajine a neemigrovať je podľa mnohých výskumov asociovaná s kvalitou sociálnych väzieb a s vysokou mierou rodinného zázemia. Predpokladáme, že sociálna opora, ako jeden z indikátorov týchto kvalít bude negatívne korelovaná s ochotou opustiť rodnú krajinu.

Podľa mnohých štúdií vysoká miera seba-regulácie môže fungovať, ako protektívny faktor v oblasti rizikového správania sa mladých ľudí (Quinn, 2010). Z hľadiska širšej definície rizikového správania, ako takého, ktorého výsledok nie je jasný, ktoré prináša balansovanie medzi možnosťou negatívnych a pozitívnymi následkov (Orosova, 2007), je možne migráciu vnímať ako tento druh správania. Z tohto uhla pohľadu preto predpokladáme, že vysoká miera seba-regulácie bude asociovaná s nižšou ochotou odísť do inej krajiny.

V oblasti rizikového správania (RS) mladých je známa tendencia kumulovania týchto foriem správania. Nie je však dostatočne jasné či aj toto správanie súvisí z inými formami RS (fajčenie, pitie, sexuálne rizikové správanie). Predpokladáme, že ochota opustiť krajinu bude pozitívne korelovaná len s niektorými formami RS.

Metódy

Údaje prezentované v tejto štúdii sú súčasťou medzinárodnej longitudinálnej štúdie SLiCE (Students Life Cohort in Europe). Prezentovaný výskum bol realizovaný na vzorke 1067 vysokoškolských študentov z: Česka (Karlová univerzita, Masarykova univerzita), (N= 343; 66% žien, $\bar{x}$=22.6); Litvy (Vytautas Magnus University; Lithuanian University of Health Sciences; Kaunas University of Technology), (N=245; 76% žien, $\bar{x}$=21.0); Nemecka (University of Bielefeld), (242; 72% žien, $\bar{x}$=22.4) a Slovenska (Univerzita P.J. Šafárika, Prešovská univerzita v Prešove), (237; 81% žien, $\bar{x}$=21.4) z druhej vlny zberu dát (T2), ktorá prebiehala v akademickom roku 2012/2013. Na každej z univerzít boli študenti požiadaní, aby vyplnili webový dotazník. Študenti na web portály boli informovaní, že vyplnením dotazníka poskytujú informovaný súhlas s účasťou na tomto projekte a zo spracovaním údajov.

Metodiky

Sociálna opora bola zisťovaná škálou vnímanej sociálnej opory (Perceived Social Support Scale), (Zimet, 1988), ktorá obsahuje 12 položiek, ktoré skórujú tri samostatné subškály: (1) vnímaná sociálna opora od rodiny(*„Moja rodina sa mi skutočne snaží pomáhať“*); (2) vnímaná sociálna opora od priateľov (*„O svojich problémoch si môžem so svojimi priateľmi pohovoriť“*); (3) vnímaná sociálna opora od iných významných osôb

(*„Existuje človek, s ktorým sa môžem podeliť o svoje starosti a radosti“*). Respondenti ohodnotili každú položku na 7 bodovej stupnici (rozhodne nesúhlasím až rozhodne súhlasím) pričom minimálne a maximálne hrubé skóre pre každú subškálu mohlo dosiahnuť 4 respektíve 28 bodov. Crombachová alfa pre jednotlivé subškály bola v intervale 0.85 až 0,92. Seba-regulácia bola zisťovaná skráteným dotazníkom seba-regulácie (Short Self-Regulation Questionnaire), (Carey, 2004). Na 5 bodovej stupnici respondenti odpovedajú na 31položiek. Vyššie skóre indikuje vyššiu mieru SR. Crombachová alfa = 0.97.

Rizikové správanie

Pitie alkoholu bolo zisťované škálou AUDIT-C (Alcohol Use Disorders Identification Test Consumption), (Babor, 2001). Skrátená verzia C obsahuje tri položky zamerané na mieru konzumácie alkoholu. Položky sú hodnotené na stupnici 0-4. Hrubé skóre môže dosiahnuť 0, respektíve 12 bodov, kde vyššie skóre indikuje vyššiu mieru škodlivého pitia. Do štatistických analýz bola táto premenná zadávaná ako kontinuálna. Crombachová alfa = 0.91.

Miera fajčenie bola zisťovaná počtom vyfajčených cigariet za posledný mesiac („Počas uplynulých 30 dní, koľko cigariet ste zvyčajne vyfajčili?“). Do štatistických analýz bola táto premenná zadávaná ako kontinuálna.

Miera sexuálne rizikového správania (SRS) bola zisťovaná tromi otázkami. (1) použili ste kondóm pri prvom pohlavnom styku s nový partnerom? (áno/nie); (2) boli ste pod vplyvom omamných látok pri poslednom pohlavnom styku ? (áno/nie); (3) koľko sexuálnych partnerov ste mali za posledných 12 mesiacov? (2 a menej / 3 a viac).

Dotazník týkajúci sa plánov študentov do budúcnosti obsahoval osem alternatív - plánov (Tabuľka č.2). Študenti mohli označiť viacero alternatív ak to považovali za relevantné. V kontexte cieľov tejto štúdie v analýzach bola skúmaná len alternatíva odchodu do zahraničia („Plánujete v najbližších dvoch rokoch odísť do zahraničia?“; áno/nie).

Štatistická analýza: Pre porovnanie miery rizikového správania v jednotlivých krajinách podľa pohlavia bol použitý Pearsonov Chi-kvadratový test. Následne bol použili logistický regresný model, v ktorom sa nachádzala sociálna opora, seba-regulácia a rizikové správanie (ako prediktory) a plán odchodu do zahraničia (ako závislá dichotomizovaná premenná).

Výsledky

Rizikové správanie

Muži z hľadiska sexuálne rizikového správania a fajčenia dosahovali štatisticky významne vyššie hodnoty ako ženy. Naopak, tieto rozdiely neboli zistené pri pití alkoholu (Tabuľka č.1).

Tabuľka č.1 Deskriptívne porovnanie rizikových foriem správania podľa pohlavia

	Česko			Litva			Nemecko			Slovensko		
	muži	ženy		muži	ženy		muži	ženy		muži	ženy	
	%		sig.	%		sig.	%		sig.	%		sig.
SRS												
Počet partnerov (3 a viac)	47.2	15.5	**	42.9	14.8	**	25.0	19.5	*	46.7	24.6	**
Použitie kondómu - nie	36.8	44.4	*	21.9	24.3	ns	30.0	25.6	*	35.3	28.9	*
Sex pod vplyvom alkoholu alebo drog-áno	18.2	13.8	*	16.9	7.5	*	19.4	11.1	**	29.4	9.8	**
Fajčenie - počet cigariet	10.3	11.6	ns	38.3	32.9	*	42.3	24.6	**	28.1	32.1	*
Pitie alkoholu* $\bar{x}$ (SD)	5.9(1.9)	5.1(1.7)	ns	5.8(2.0)	4.6(1.2)	ns	6.2(2.0)	4.7(1.3)	ns	5.8(1.9)	5.2(1.7)	ns

* priemerné hrubé skóre

Z hľadiska porovnania krajín, študenti zo Slovenska a Česka oproti študentom z Litvy a Nemecka dosahovali najvyššie skóre v rizikovom sexuálnom správaní. Naopak, študenti z Nemecka priznali najvyššiu mieru fajčenia s pomedzi všetkých krajín. V oblasti užívania alkoholu rozdiely medzi krajinami boli minimálne.

Plány do budúcnosti

Medzi najčastejšie plány študentov (Tabuľka č.2) na najbližšie dva roky v závislosti od ich krajiny a pohlavia patrili: pokračovanie v štúdiu (38%-61%); študovanie iného odboru na inej univerzite (3%-29%); odchod do zahraničia (6%-14%). V skupine Slovenských študentov druhý najčastejší plán v horizonte dvoch rokov bol plán začať pracovať (14%-17%).

Tabuľka č.2 Plány študentov do budúcnosti v horizonte dvoch rokov

	Česko		Litva		Nemecko		Slovensko	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
	%		%		%		%	
Plány do budúcnosti								
Pokračovanie v štúdiu	60.5	45.0	37.7	41.1	56.9	58.3	58.6	47.9
Iný odbor na tej istej univerzite	na	3.9	2.6	3.1	5.2	1.2	2.9	1.8
Ten istý odbor na inej univerzite	3.9	1.7	3.5	1.4	5.2	4.9	4.3	9.6
Iný odbor na inej univerzite	17.1	23.6	28.9	29.3	10.3	9.8	na	2.7
Odídem do zahraničia	9.2	5.7	13.2	12.7	15.5	13.5	11.4	11.4
Ožením/vydám sa a budem mať deti	2.9	8.3	4.4	7.0	na	3.7	1.4	8.7
Začnem pracovať	3.9	2.2	4.4	2.5	3.4	1.8	17.1	13.6
Neviem	2.6	9.6	5.3	2.8	3.4	6.7	1.4	2.4
Iné	na	na	na	na	na	na	2.9	1.8

Sociálna opora, seba-regulácia a ochota odísť do zahraničia

Vo všetkých krajinách okrem Litvy študenti s vyššou mierou SO od rodiny a iných významných osôb, mali menšiu pravdepodobnosť mať plán odchodu do inej krajiny. Avšak vnímaná sociálna opora od priateľov (rovesníkov) mala opačný efekt ako u predchádzajúcich dvoch typov. Študenti z Česka, Nemecka a Slovenska, ktorí mali vyššiu mieru SO od priateľov mali pravdepodobnosť odchodu do zahraničia vyššiu (Tabuľka č.3).

Vyššia miera seba-regulácie u študentov z Nemecka a Slovenska bola asociovaná z menšou pravdepodobnosťou odchodu do zahraničia. U študentov z Česka a Litvy seba-regulácia nebola asociovaná z ochotou odísť do zahraničia. V kontexte rizikového správania neboli zistené žiadne asociácie medzi jednotlivými typmi RS a odchodom do cudziny.

Tabuľka č.3 Rola sociálnej opory a seba-regulácie na ochotu odísť do zahraničia.

		Ochota odísť do zahraničia - nie	
		sig.	OR 95% (C.I.)
Slovensko	Rodina	.413	1.04 (0.96- 1.12
	Priatelia	.022	1.47 (1.25-1.85)
	Významné osoby	.012	0.82(0.66-0.72)
	Seba-regulácia	.006	0.71(0.78-0.95)
Litva	Rodina	.096	1.06(0.98-1.14)
	Priatelia	.999	1.00(0.94-1.06)
	Významné osoby	.973	1.00(0.93-1.06)
	Seba-regulácia	.985	1.00(.98-1.02)
Nemecko	Rodina	.019	0.91(0.85-0.98)
	Priatelia	.012	1.21(1.15-1.45)
	Významné osoby	.003	0.66(0.72-0.91)
	Seba-regulácia	.004	0.72(0.68-0.90)
Česko	Rodina	.065	0.92(0.85-1.01)
	Priatelia	.026	1.18(1.02-1.37)
	Významné osoby	.004	0.61(0.68-0.88)
	Seba-regulácia	.737	0.98(0.97-1.02)

Diskusia a záver

Ostať študovať, zmeniť odbor a univerzitu, odísť do zahraničia a začať pracovať boli najčastejšie plány študentov horizonte dvoch rokov. Nižšia miera ochoty odísť do zahraničia bola asociovaná z vysokou mierou vnímanej SO zo strany rodiny a iných významných osôb. Naopak, študenti vysokou vnímanou SO od priateľov mali vyššiu mieru ochoty odísť do zahraničia. Vyššia miera seba-regulácie vo všetkých krajinách okrem Litvy bolo asociovaná z nižšou mierou ochoty odísť do zahraničia.

Výsledky našej štúdie sú v súlade s predošlým výskumom v tejto oblasti. Viacero štúdií poukazuje nato, že práve dôležitosť rodiny a jej vnímanie jedincom môže úzko súvisieť s plánovaním odísť do zahraničia v blízkej budúcnosti (Frieze, 2004, Frieze, 2006). Nielen dôležitosť rodiny ale aj ďalšie premenné ako vysoká potreba afiliácie, dôležitosť viery a typ práce umožňujúci tráviť čas s rodinou boli spojené s menšou ochotou odísť do zahraničia (Boneva, 1998, Frieze, 2006). Napriek tomu, že predošlé štúdie v kontexte migrácie nevenujú pozornosť priamo vnímanej sociálnej opore, mnohé z premenných, ktoré už boli skúmané úzko súvisia s týmto konceptom. Táto štúdia podporuje protektívnu rolu sociálnej opory ako "pull" faktora" najmä v zo strany opory od rodiny a priateľov. Vyššia miera seba-regulácie podobne ako aj pri iných formách správania (napr. rizikové správanie) bola asociovaná z nižšou ochotou odísť do zahraničia. Tieto výsledky podporujú predpoklad , že jedinci schopní odolať pokušeniu, sledovať svoj cieľ napriek prekážkam a odložiť odmenu majú zároveň aj nižšiu potrebu migrácie. Medzi limitácie štúdie patrí reprezentatívnosť vzorky, ktorá bola výrazne obmedzená spôsobom zberu dát.

Literatúra

Babor, T. et al. 2001. The Alcohol Use Disorders Identification Test - Guidelines for Use in Primary Care - Second Edition. World Health Organization, Department of Mental Health and Substance Dependence, 2001. 41 p.

Boneva, B. S., Frieze, I. H., Ferligoj, A. et al. (1998). Achievement, power, and affiliation motives as clues to (e)migration desires: A four-countries comparison. *European Psychologist*, 3, 2–8.

Boneva, B. S., Frieze, I. H., Ferligoj, A. et al. (1997). East–West European migration and the role of motivation in emigration desires. *Migracijske teme*, 13, 335–361.

Boneva, B. S., Frieze, I. H., Ferligoj, A.,et al. (1998). Achievement, power, and affiliation motives as clues to (e)migration desires: A four-countries comparison. *European Psychologist*, 3, 2–8.

Boneva, B.S., Frieze, I. H. ,& Hansen, S.B. (2002). *Predictors of desire to leave Pittsburgh or stay after graduation: A study of University of Pittsburgh undergraduates.* Report submitted to the Andrew W. Mellon Foundation, Pittsburgh, PA.

Carey, K.B., Neal, D.J., Collins S.E. (2004). A psychometric analysis of the self-regulation questionnaire. *Addictive Behaviour*,29:253-60.

Frieze,I.H.,Boneva,B.S.,Sarlija,N. et al. (2004). Psychological differences in stayers and leavers: Emigration desires in central and eastern European university students. *European Psychologist*, 9, 15–23.

Frieze, I.H, Hansen, S.H., Boneva, B.(2006). The migrant personality and college students' plans for geographic mobility. *Journal of Environmental Psychology*, 26,170–177

Hansen,S. B., & Huggins,L. (2001).Careerandlocationdecisions:Recent Pittsburgh area university graduates. GSPIA, University of Pittsburgh.

Kebza, V. (2005). *Psychosociálne determinanty zdraví*. Praha: Academia.

Orosova, O., Gajdosova, B., Geckova, A.M. et al.(2007). Rizikové faktory užívania drog dospievajúcimi. *Československá psychológie,* 1,32-47.

Quinn, P.D., Fromme, K.(2010). Self-Regulation as a protective factor against risky drinking and sexual behavior. *Psychology of Addictive Behaviours*, 24:376-85.

Rumbaut, R. G. (1994). Origins and destinies: Immigration to the United States since World War II. Sociological Forum, 9(4), 583–621.

Suarez-Orozco, C., & Suarez-Orozco, M. (1995). Transformations: Immigration, family life, and achievement motivation among Latin adolescents. Stanford, CA: Stanford University Press.

Zimet, G.D., Dahlem, N.W., Zimet, S.G. et al. (1988) The Multidimensional Scale of Perceived Social Support. *Journal of Personality Assessment*, 52, 30-41.

Vnímanie bezpečia vo vzťahu k sledovaniu médií, dôvery v políciu a súdy a úrovni kriminality[27].

The perception of safety in relation to the media consumption, trust in the police and the courts and the level of crime.

Kentoš Michal

kentos@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV

Abstrakt

Vnímanie bezpečia je kognitívno-emocionálny obraz o bezpečnostných podmienkach vo vymedzenom životnom priestore jedinca s konzekventnými behaviorálnymi dôsledkami. Prezentovaná štúdia mapuje aktuálny stav a perspektívy výskumu vnímania bezpečia, rizika a strachu z kriminality vo vzťahu k úrovni kriminality, intenzity sledovania médií a dôvery v políciu a súdy v medzinárodnom kontexte. Analyzované dáta pochádzajú z výskumu European social survey. Z výsledkov vyplýva nesúlad medzi vnímaním bezpečia a vybranými ukazovateľmi kriminality. Zároveň bol identifikovaný významný vplyv intenzity sledovania médií a dôvery v políciu a súdy na vnímanie bezpečia, avšak v kontexte vysvetlenej variancie bol uvedený vplyv nízky.

Kľúčové slová: vnímanie bezpečia, kriminalita, sledovanie médií

Abstract

Perception of safety is a cognitive-emotional image of safety conditions in a defined living space of an individual with consequent behavioral consequences. The present study maps the current state and perspectives of research of the safety perception, risk and fear of crime in relation to the level of crime, media consumption and trust in the police and courts in the international context. The analyzed data are from the European Social Survey. The results show a discrepancy between the perception of safety and selected indicators of crime. There was also identified significant lower impact of the media consumption and trust in the police and the courts' on the safety perceptions.

Keywords: perceiption of safety, crime, media consumption

27 Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantu VEGA, projektu č. 2/0173/12 s názvom „Sociálne a osobnostné aspekty vnímania bezpečnosti".

Teoretické východiská

Ako uvádzajú Farrall, Jackson a Grey (2009), pocit bezpečia predstavuje komplexný fenomén, ktorý podmieňuje celý rad faktorov ako napr. miera kriminality, osobná skúsenosť s kriminalitou, sledovanie médií (najmä s kriminálnym obsahom), dôvera v políciu a súdy, ako aj osobnostné charakteristiky a premenné prostredia. Uvedení autori v tejto súvislosti rozlišujú dva typy strachu z ohrozenia. Prvým je strach na základe skúseností. Ja založený na osobnej skúsenosti s ohrozením zdravia, majetku alebo osobnej integrity a je spojený s chudobou, rizikovými oblasťami a sociálnou dezorganizáciou. Druhým, rozšírenejším typom, je expresívny strach. Vykazujú ho jedinci s ojedinelou skúsenosťou s kriminalitou, pochádzajúci zo stabilného a relatívne bezpečného prostredia. Pre obe skupiny však platí, že spôsobujú významné konzekvencie na úrovni každodenných aktivít jedincov.

Konceptualizácia strachu na základe skúseností je založená na predpoklade, že vnímaná úroveň bezpečia reflektuje aktuálnu bezpečnostnú situáciu. V tomto kontexte je pocit bezpečia výsledkom predchádzajúcich skúseností s kriminalitou, charakteristík prostredia, výskytu kriminality, prejavov vandalizmu a pod. Uvedený prístup podporili zistenia Tylera (1984), ktorý potvrdil súvislosť medzi strachom z kriminality a predchádzajúcimi skúsenosťami s ňou. LaGrange et al. (1992) identifikovali zvýšené obavy obyvateľov miest, v oblastiach s väčším počtom krádeží, prejavmi vandalizmu, konzumácie alkoholu, výskytom grafity. Aj naše zistenia (Kentoš, 2008) reflektovali zvýšené obavy z terorizmu v krajinách, kde s ním mali obyvatelia predchádzajúcu skúsenosť.

Doterajší výskum rozpracoval tri základné teórie, ktoré vysvetľujú vplyv sledovania médií na vnímanie bezpečia na individuálnej úrovni. Prvý, v literatúre najpočetnejší prístup, reprezentuje štúdium súvislostí medzi sledovaním médií a vnímaním bezpečia. Východiskovou sa v tejto oblasti stala práca Gerbnera a Grossa (1976), ktorí zistili, že masmédia produkujú oveľa viac násilia a venujú väčší priestor kriminalite v porovnaní s ich reálnym výskytom a nazvali ju „kultivačná hypotéza“. Neskorší výskum rozšíril efekt sledovania televízie na divákov o ďalšie premenné, a označil uvedený efekt ako komplexnejší v porovnaní s pôvodnou kultivačnou hypotézou (Gunter, Wober, 1983, Heath, Petraitis, 1987). Obdobná situácia je aj vo výskume vzťahov medzi čítaním novín a vnímaním bezpečia. Čítanie novín má navyše niekoľko odlišností, keďže čitatelia novín majú odlišný socioekonomický status v porovnaní s tými, ktorí noviny nečítajú. Uvedení autori napriek tomu zistili podobné výsledky ako vo výskume vplyvu televízie na vnímanie bezpečia. Druhý tzv. substitučný prístup je obmenou kultivačnej hypotézy a predpokladá, že intenzívne

sledovanie médií vyvoláva zvýšené obavy u jedincov, ktorí nemajú skúsenosti s kriminalitou. Uvedený prístup tak súčasne spája charakteristiky prijímateľov ako aj mediálneho prostredia. Podľa tejto teórie je pôsobenie médií oveľa účinnejšie vo vzťahu k osobám, ktoré nie sú vystavované kriminalite (ženy, seniori a obyvatelia bezpečných komunít). Uvedenú teóriu výskumne overovali Weaver a Wakshlag, (1986), ktorí zistili, že jedinci s osobnou skúsenosťou s kriminalitou nevykazovali tak vysokú mieru strachu ako jedinci bez tejto skúsenosti. Tretia tzv. rezonančná teória je opakom substitučnej teórie. Podľa tejto teórie média podnecujú strach u ľudí so skúsenosťami s kriminalitou. Podľa Eschholza (1997) sú jedinci, ktorí pochádzajú z oblastí s vyššou mierou kriminality senzitívnejší voči správam obdobného zamerania. Pre všetky uvedené teórie platí, že aj napriek 30 ročnému intenzívnemu výskumu v tejto oblasti nejestvuje zhoda ohľadom overovania pôsobenia médií na vnímanie bezpečia.

Ako uvádza Výrost (2012) pre hodnotenie bezpečia sú významnými faktormi dôvera v políciu a súdy ako aj posudzovanie ich legitimity v tom zmysle, do akej miery sa snažia konať v prospech občanov. Dôvera a legitimita v tomto kontexte predstavujú presvedčenia jednotlivcov o efektívnosti a kompetencii uvedených inštitúcii presadzovať spoločensky uznávané hodnoty. Dôvera v políciu a súdy tak nepredstavuje len posúdenie ich schopnosti vysporiadať sa kriminalitou, ale reprezentuje aj postoje jedincov aktívne participovať na tomto procese, napr. oznámením trestného činu, spoluprácou s vyšetrovateľmi alebo ochotou vypovedať resp. svedčiť.

Metóda

Výskumný súbor

Analyzované dáta pochádzajú z piateho kola medzinárodného výskumného projektu European Social Survey (2010). Výskumu sa zúčastnili obyvatelia vo veku 15 – 100 rokov (N=52 458, M=48,13, SD=18,69, Muži=45,8%, Ženy=54,2%). Vo všetkých zúčastnených krajinách boli populačné výbery reprezentatívne. Následne boli dáta vážené vzhľadom základné populačné kritériá – rod, vek a vzdelanie.

Nástroje

Pre účely výskumu sme z dotazníka projektu ESS použili otázky mapujúce vnímanie bezpečia, priamu viktimizáciu, dôveru v políciu a súdy, sledovanie médií a sociodemografické premenné (vek, rod, veľkosť sídla a úroveň dosiahnutého vzdelania).

Problematika vnímania bezpečia bola skúmaná pomocou otázky – Ako bezpečne sa cítite – alebo by ste sa cítili – prechádzať sa v mieste vášho bydliska po zotmení? (skóre vypočítané zo škály 1 – 4, kde 1 znamená veľmi bezpečne a 4 vôbec nie bezpečne).

Osobná skúsenosť s kriminalitou bola sledovaná pomocou položky - Stali ste sa vy alebo niekto z vašej domácnosti obeťou vlámania alebo fyzického útoku za posledných 5 rokov? (odpovede áno - nie). Sledovanie médií bolo mapované pomocou štyroch otázok. Koľko času celkovo strávite a) pozeraním televízie, b) počúvaním rádia, c) čítaním novín, v bežný pracovný deň? (škála 0-7, kde 0 znamená žiaden a 7 viac ako 3 hodiny). Ako často používate internet? (škála 0-7, kde 0 znamená nikdy a 7 každý deň). Dôvera v políciu a súdy bola posudzovaná identickými otázkami - Ak zoberiete do úvahy všetky veci, ktoré sa očakávajú, že by súdy/polícia mala robiť, povedali by ste, že robí dobrú prácu alebo zlú prácu? (škála 1 – 5, kde 1 znamená veľmi dobre a 5 veľmi zle). Úroveň kriminality v jednotlivých krajinách bola monitorovaná tzv. indexom vrážd, t. j. údajmi o počte evidovaných vrážd na 100 000 obyvateľov. Uvedené dáta pochádzajú z databázy United Nations Office on Drugs and Crime. Základným cieľov výskumu bolo overenie kauzálneho vzťahu pôsobenia predchádzajúcej skúsenosti s kriminalitou, intenzity sledovania médií a dôvery v políciu a súdy na vnímanie bezpečia. Zároveň boli overované súvislosti medzi subjektívnym a objektívnym hodnotením bezpečia vo vzťahu k jeho percepcii.

Výsledky

V prvej časti sme overovali hypotézu ohľadom strachu na základe predchádzajúcich skúseností s kriminalitou. V tomto kontexte sme analyzovali súvislosti medzi hodnotením bezpečia a vlastnou skúsenosťou s kriminalitou v jednotlivých krajinách. Výsledky uvádzame v grafe 1.

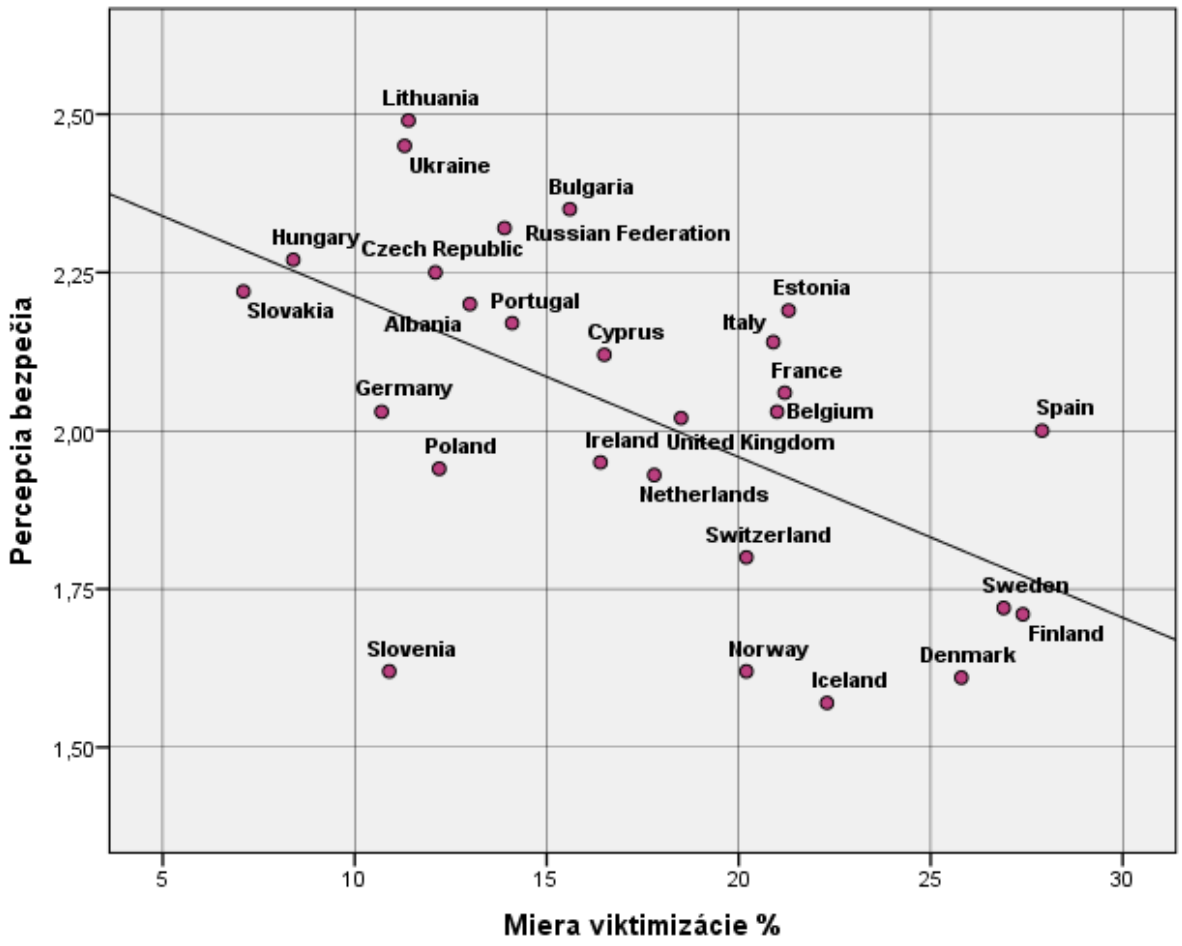

Graf 1: Súvislosť medzi percepciou bezpečia a osobnou skúsenosťou s kriminalitou.

Prezentované výsledky referujú o významnej (r=-,576, p<0.004) zápornej súvislosti medzi skúmanými premennými. Inými slovami, na úrovni krajín, so stúpajúcou mierou viktimizácie, rastie pocit bezpečia. Najmenší strach kriminality sme tradične zaznamenali u respondentov zo severu Európy, zároveň vykazovali najväčšiu mieru viktimizácie. Najväčší strach vykazovali respondenti z Litvy a Ukrajiny, pričom miera ich viktimizácie bola pomerne nízka.

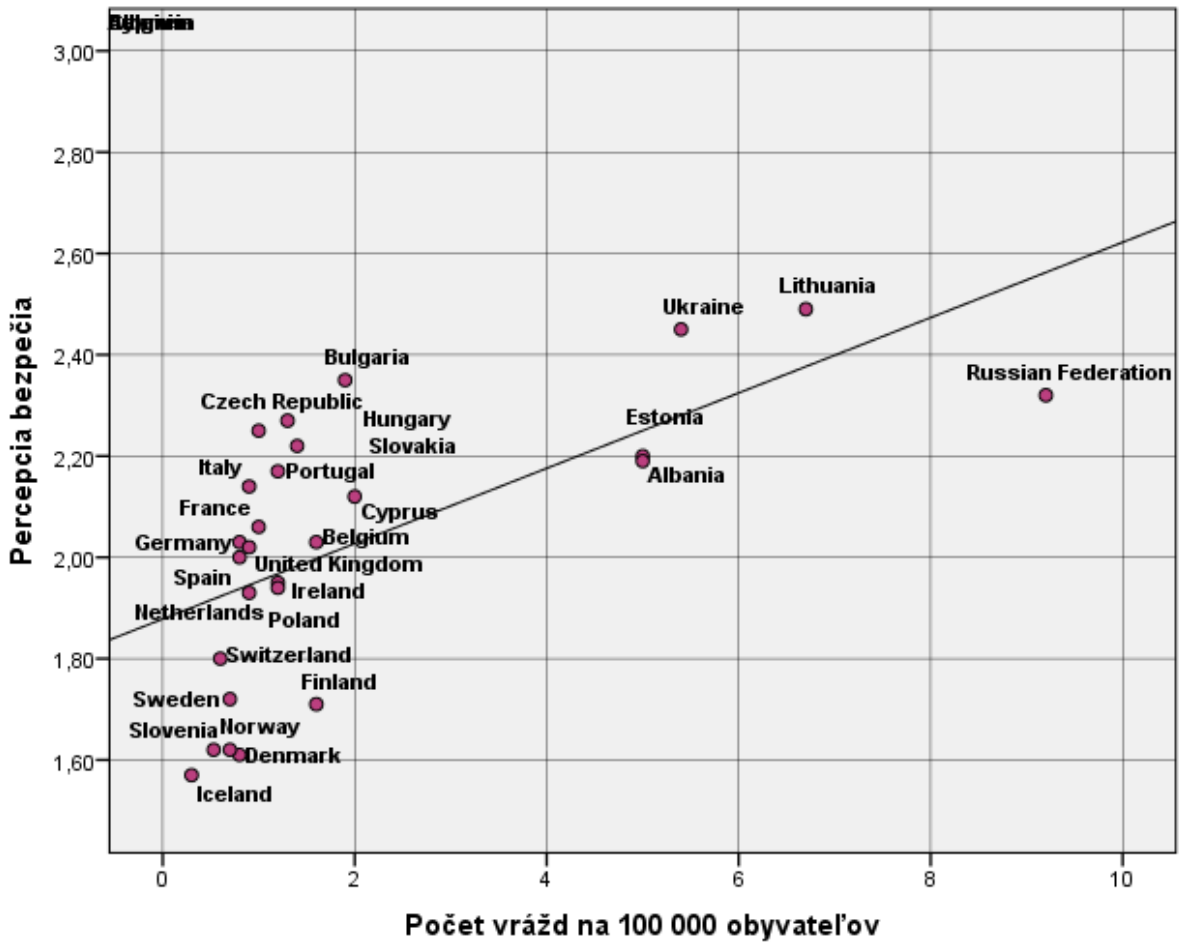

Graf 2: Súvislosť medzi percepciou bezpečia a počtom vrážd na 100 000 obyvateľov.

Odlišný prístup reprezentujú údaje o hodnotení bezpečia vo vzťahu k objektívnym údajom o kriminalite (index vrážd). Z uvedených dát je zrejmé ($r=,62$, $p<0.002$), že vnímanie bezpečia súvisí viac s úrovňou kriminality a nie odrazom vlastnej skúsenosti.

V súvislosti s cieľom overiť kauzalitu vzťahu pôsobenia médií ako aj dôvery v políciu a súdy na vnímanie bezpečia sme uskutočnili regresnú analýzu. Aplikáciou regresnej analýzy (backward method) bol jeden indikátor vylúčený ako nevýznamný - vzdelanie. Následne bola aplikovaná regresia (forward stepwise method). Do regresných modelov sme ako kovariačné/kontrolné premenné zahrnuli sociodemografické atribúty, priamu viktimizáciu, a príjem (Model 1). Za účelom exaktnejšieho overenia vplyvu sledovaných prediktorov na vnímanie bezpečia sme uskutočnili regresnú analýzu len s kontrolnými premennými (Model 2). V tabuľke 2 uvádzame základné charakteristiky premenných, ktoré sme použili v regresnej analýze. Ako vyplýva z uvedenej tabuľky, priemerné hodnotenie bezpečia dosahovalo pozitívne hodnoty v porovnaní s teoretickým stredom škály (2,5). Z monitorovaných médií dosahovala najvyššiu sledovanosť televízia, v priemere necelé dve hodiny denne. Priemerný

čas venovaný internetu predstavoval niečo viac ako hodinu a pol. Počúvaniu rádia sa respondenti venovali priemerne takmer hodinu a čítaniu novín približne pol hodinu denne. Z výsledkov tiež vyplýva, že medzi respondentmi bolo 55 % žien a priemerný hrubý príjem domácností tých respondentov, ktorí boli ochotní odpovedať, bol na úrovni 8617 €. Približne 65% respondentov pochádzalo z miest.

Tab.č. 2: Deskriptívna štatistika a korelácie premenných regresných modelov.

Prediktory	N	M (%)	Vnímanie bezpečia (r)
Vnímanie bezpečia	51807	2,06	
Priama viktimizácia (áno)	52258	(15,6)	-,091***
Sledovanie TV	52329	4,40	,112***
Počúvanie rádia	52176	2,75	-,040***
Čítanie novín	52286	1,22	-,043***
Používanie internetu	52336	4,08	-,182***
Dôvera v políciu	50825	2,53	,139***
Dôvera v súdy	48677	2,72	,140***
Rod (ženy)	52437	(55)	,234***
Príjem	16658	8616,57	-,158***
Vek	52 411	48,51	,095***
Veľkosť sídla (mesto)	51701	(65)	-,159***

*** - $p<0.001$

Výsledky regresných modelov uvádzame v tabuľke 3. Model 1 overoval súčasný vplyv sociodemografických premenných, sledovanie médií ako aj dôveru v políciu a súdy vo vzťahu k vnímaniu bezpečia. V tomto kontexte sa ako významné prediktory potvrdili všetky sociodemografické premenné. V oblasti sledovania médií boli významnými prediktormi používanie internetu, sledovanie televízie a čítanie novín. Počúvanie rádia nebolo vo vzťahu k vnímaniu bezpečia významné. Súvisí to najmä s povahou programovej štruktúry rádiového vysielania, kde spravodajstvo tvorí marginálnu časť. Z ďalších monitorovaných médií malo na vnímanie bezpečia najväčší vplyv využívanie internetu. S rastúcim využívaním internetu klesalo vnímanie nebezpečenstva. Podobné výsledky vykazoval aj prediktor čítanie novín,

avšak v oveľa menšej intenzite. Jediným významným prediktorom v súvislosti s kultivačnou teóriou médií bol faktor sledovanie televízie. V tomto smere sme identifikovali pozitívnu asociáciu medzi intenzitou sledovania televízie a zhoršeným vnímaním bezpečia.

Tab.č. 3: Výsledky regresnej analýzy so sociodemografickými premennými (Model 1) a bez nich (Model2) .

	Model 1		Model 2	
Prediktory	**b**	Beta	**b**	Beta
Sledovanie TV	,026	,069***	-	-
Počúvanie rádia	-,004	-,012	-	-
Čítanie novín	-,022	-,032***	-	-
Používanie internetu	-,040	-,131***	-	-
Dôvera v políciu	,088	,090	-	-
Dôvera v súdy	,069	,074	-	-
Priama viktimizácia (áno)	-,174	,088***	-,152	,076***
Rod (ženy)	,356	,231***	,361	,234***
Príjem	-,032	-,103***	,041	-,132***
Vek	,001	,018***	,002	,020***
Veľkosť sídla (mesto)	,103	,167***	,098	,159***
	R = ,398	R^2 = ,158	R = ,343	R^2 = ,117

*** - p<0.001

Zo sociodemografických premenných mal najväčšiu predikčnú silu rod. Ženy vykazovali významne viac obáv v porovnaní s mužmi, čo korešponduje aj s výsledkami iných výskumov (Parker 1993, (Callanan, Teasdale, 2009, Bozogáňová 2013). Významný bol tiež prediktor veľkosť sídla. S veľkosťou sídla sa zvyšovali negatívnejšie hodnotenia bezpečnosti. K podobným záverom dospeli aj LaGrange et al. (1992), ktorí navyše identifikovali väčšiu mieru kriminality v mestách v porovnaní s vidiekom. V súvislosti s príjmom sme identifikovali pozitívnejšie hodnotenia bezpečia u respondentov s vyšším príjmom. Ako uvádzajú Will a McGrath (1995), možno uvedený vzťah interpretovať vyšším sebavedomím ako aj vyšším statusom finančne saturovaných jedincov v spojitosti s bývaním v bezpečnejších oblastiach. Ako významný sa tiež potvrdil vzťah medzi absenciou priamej

viktimizácie a negatívnymi hodnoteniami bezpečia, ktoré predpokladá substitučný prístup pôsobenia médií na vnímanie bezpečia. Vplyv veku bol najmenej významný.

Diskusia a záver

Komparáciou oboch modelov sme overovali príspevok sledovania médií ako aj dôvery v políciu a súdy k vnímaniu bezpečia. Z výsledkov je zrejmé, že oba modely majú relatívne nízku explanačnú hodnotu, čo je ale pri multikauzálne podmienených premenných úplne bežné (Weitzer, Kubrin, 2004, Dowler, 2003). Z porovnanie oboch modelov vyplýva relatívne zanedbateľný príspevok (približne 4%) sledovania médií ako aj dôvery v políciu a súdy k vysvetleniu úrovne percepcie bezpečia.

Osobná skúsenosť s kriminalitou sa na úrovni celej vzorky prejavila ako nezávislá na hodnotení bezpečia. Navyše, na úrovni jednotlivých krajín vykazovali viktimizovaní jedinci v priemere menej strachu ako zvyšok populácie. Potvrdili sa tak predpoklady Weaver a Wakshlag, (1986), ktorí zistili, že jedinci s osobnou skúsenosťou s kriminalitou nevykazovali tak vysokú mieru strachu ako jedinci bez nej. K dispozícii však nie je miera ako aj forma viktimizácie, ktoré by mohli prispieť k objasneniu uvedeného. Významná súvislosť medzi vnímaním bezpečia a indexom vrážd naznačuje širší kontext hodnotenia bezpečia, kde respondenti berú viac do úvahy celkovú bezpečnostnú situáciu v krajine a nevychádzajú primárne z vlastnej skúsenosti. Otvorenou v tejto súvislosti ostáva použitie vhodného objektívneho ukazovateľa kriminality. Evidencia ako aj definície trestných činov sa v jednotlivých krajinách líšia, kým napr. index vrážd je medzinárodne takmer identický, hoci je skôr ukazovateľom násilnej kriminality.

Ako vyplýva z prezentovaných výsledkov sledovanie médií má vo vzťahu k hodnoteniu bezpečia síce štatistický významný, ale zanedbateľný prínos. Príčiny uvedeného možno interpretovať vo viacerých rovinách. Metodologicky je otázne overovanie kultivačnej hypotézy prostredníctvom otázok o frekvencii sledovania médií. Aj napriek tomu, že vo výskume je uvedený postupu zaužívaný (porovnaj Chiricos, Eschholz, Gertz, 1997), v skutočnosti neodzrkadľuje obsah vysielania, ktorému prijímatelia venujú pozornosť. Jedinec tak môže sledovať relácie iba s kriminálnym obsahom na jednej strane, resp. tento obsah prostredníctvom zábavných alebo športových relácii na strane druhej prehliadať. Prínosom uvedeného prístupu je možnosť simultánnej komparácie viacerých médií, čo umožňuje identifikáciu relevantných mienkotvorných médií. V tejto súvislosti však nemožno očakávať, že jedinec prijíma informácie iba prostredníctvom jedného média. V obsahovej rovine sa čiastočne preukázala spojitosť sledovania televízie vo vzťahu k vnímaniu bezpečia, avšak jej

význam je celkovo nízky. V porovnaní s vyššie uvedenými štúdiami však rastie význam používania internetu ako mediálneho kanálu. V našej štúdii mal vo vzťahu k sledovanej problematike väčší prínos ako čítanie novín a počúvanie rádia. Prekvapivým je tiež zistenie o absencii vzťahu medzi úrovňou dosiahnutého vzdelania a vnímaním bezpečia, ktorý je v literatúre čiastočne potvrdený (Dowler, 2003). Prezentované výsledky čiastočne potvrdili dve z prezentovaných teórii o vzťahu sledovania médií k vnímaniu bezpečia. Kultivačnú teóriu čiastočne podporila významnosť sledovania televízie a substitučnú teóriu negatívny vzťah medzi priamou viktimizáciou a hodnotením bezpečia. Celkovo však bol vplyv médií na percepciu bezpečia marginálny. Samostatnou metodologickou otázkou je skúmanie percepcie bezpečia prostredníctvom otázky o nočnej prechádzke. Problémom uvedeného zisťovania je že, respondenti si majú predstaviť situácie, s ktorými sa nestretávajú a môžu ich nahradiť pomerne jednoduchými predstavami z pamäti - obraz seba ako obete trestného činu (Jackson, 2008). Aj napriek uvedenej výhrade výskum doposiaľ nedisponuje spoľahlivejším spôsobom merania úrovne vnímaného bezpečia. Farrall, Jackson a Grey (2009) upozorňujú najmä na zvýšený strach u neviktimizovaných respondentov, ktorí viac reflektujú širšie spoločenské súvislosti – potreba štruktúry, predvídateľnosť, sociálnu kohéziu a pod. Strach z kriminality je pre nich zástupným objektom strachu prameniaceho z rôznych iných oblastí. (Dammert, Malone, 2003).Z uvedeného je zrejmé, že vnímanie bezpečia predstavuje komplexne podmienený fenomén, ktorý navyše môže byť podmnožinou iných všeobecnejších konštruktov.

Literatúra

Bozogáňová, M. (2013). Rodové rozdiely vo vnímaní bezpečia. *Človek a spoločnosť*, 16, 1.

Callanan, V., Teasdale, B. (2009). An Exploration of Gender Differences in Measurement of Fear of Crime. *Feminist Criminology*, 4, 4, s. 359-376.

Dammert, L., Malone, M. F. T. (2003). Fear of crime or fear of life? Public insecurities in Chile. *Bulletin of Latin American Research*, 22(1), 79-101.

Dowler, K. (2003). Media consumption and public attitudes toward crime and justice: The relationship between fear of crime, punitive attitudes, and perceived police effectiveness. *Journal of Criminal Justice and Popular Culture*, 10 (2), 109-126.

Eschholz, S. (1997). The media and fear of crime: A survey of the research. University of Florida *Journal of Law and Public Policy*, 9, 37-59.

Farrall, S. D., Jackson, J., Gray, E. (2009). *Social order and the fear of crime in contemporary times*. Oxford University Press.

Gerbner, G., Gross, L. (1976). Living with television: The violence profile. *Journal of Communication*, 26(2), 173-199.

Gunter, B., Wober, M. (1983). Television viewing and public trust. *British Journal of Social Psychology*, 22(2), 174-176.

Heath, L., Petraitis, J. (1987). Television viewing and fear of crime: Where is the mean world? *Basic and Applied Social Psychology*, 8(1-2), 97-123.

Chiricos, T., Eschholz, S. and M. Gertz. 1997. "Crime, News and Fear of Crime: Toward an Identification of Audience Effects." *Social Problems* 44 ,(3), 342-357.

Jackson, J. (2008). Bridging the social and the psychological in the fear of crime. In Lee, Murray and Farrall, Stephen, (eds.) *Fear of crime: critical voices in an age of anxiety*. Glass House Press, Abingdon, UK, 143-167. ISBN 9780415436915.

Kentoš, M. (2008). Bezpečnosť, indikátory kvality života a religiozita. Výrost a kol.: *Európska sociálna sonda (3. kolo)*. SvÚ SAV, Universum Prešov, 100-131.

LaGrange, R., Ferraro, K., Supancic, M. (1992). Perceived risk and fear of crime: The role of social and physical incivilities. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 29, 311-334.

Parker, K. (1993)."Fear of Crime and the Likelihood of Victimization: A Bi-Ethnic Comparison. *Journal of Social Psychology* 133: 723-732.

Tyler, T. (1984). Assessing the risk of crime victimization: The integration of personal victimization experience and socially transmitted information. *Journal of Social Issues*, 40, 27-38.

United Nations Office on Drugs and Crime. (2014). *The Global Study on Homicide 2013*. http://www.unodc.org/gsh/en/data.html.

Výrost, J. (2012). Dôveryhodnosť polície a súdov očami respondentov. Výrost a kol.: *Európska sociálna sonda (5. kolo na Slovensku)*. SvÚ SAV, Universum Prešov, 137-159.

Weaver, J., Wakshlag, J. (1986). Perceived vulnerability to crime, criminal victimization experience, and television viewing. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 30, 141-158.

Weitzer, R., Kubrin, Ch. E. (2004). Breaking news: How local TV news and real-world conditions affect fear of crime. *Justice Quarterly*, 21, 3, 497 – 520.

Will, J.A., McGrath, J.H. (1995). Crime, Neighborhood Perceptions, and the Underclass:The Relationship Between Fear of Crime and Class Position. *Journal of Criminal Justice* 23, 163-176

Osobnostné rozdiely medzi pedofilnými a nepedofilnými abuzérmi detí podľa modelu Big- Five.[28]

Personality Differences between Pedophilic and Non-pedophilic Child Abusers: Big Five Model

Dušan Kešický

d.kesicky@gmail.com

VŠZaSP sv. Alžbety, katedra psychológie, Bratislava

Abstrakt

Časť sexuálnych abuzérov detí nespĺňa kritéria pre pedofilnú deviáciu. Viaceré štúdie sa zaoberajú rozdielnosťami medzi pedofilnými a nepedofilnými abuzérmi. Opísané sú významné rozdiely v kognitivite, osobnostných rysoch, výskyte špecifickej poruchy osobnosti, vo vzťahu k návykovým látkam, alebo výskytu sexuálnej dysfunkcie. Predpokladáme, že existuje rozdielnosť v osobnostných rysoch podľa modelu Big Five medzi pedofilnými a nepedofilnými sexuálnymi abuzérmi detí. Do diferenciačnej štúdie ex post facto neexperimentálneho plánu bolo zahrnutých 96 mužov vyšetrovaných pre potreby expertízy z dôvodu zneužívania detí. Všetci boli vyšetrení projektívnymi metódami, dotazníkom NEO-FFI a falopletyzmografiou (PPG). Štatistickými metódami boli zistené rozdiely v niektorých rysoch osobnosti. Výsledky štúdie poukazujú, že nie všetci abuzéri detí trpia pedofilnou deviáciou a teda má zmysel skúmať mechanizmy vedúce k neadaptívnemu sexuálnemu správaniu u nepedofilných osôb.

Kľúčové slová: pedofília, abuzéri detí, osobnostné rysy

Abstract

Part of sexual child abusers does not meet the criteria for pedophilic deviation. Various studies are concerning with the differences between pedophilic and non-pedophilic abusers. The important differences in cognition, personality traits, and the prevalence of personality disorders are described as well in relation to addictive substances or the prevalence of sexual dysfunction. We assume that there is a difference in personality traits between pedophilic and non-pedophilic sexual child abusers by using Big Five model. 96 men examined for the need of expertise due to child abusing were involved in differential study of non-experimental design realized ex post facto. All of them were examined by projective

28 Príspevok vznikol s podporou grantového projektu e-Slovensko, s.r.o. v rámci výskumu "Forenznopsychologické aspekty sexuálneho zneužívania detí".

methods, NEO-FFI Inventory and phalloplethysmography (PPG). The differences in some personality traits were found. The research results refer that not all of child abusers suffer from pedophilic deviation and thus it has a sense to study the mechanisms leading to non-adaptive sexual behavior of non-pedophilic persons.

Keywords: pedophilia, children molesters, personality traits

Úvod

Vo forenznej praxi nachádzame súvislosť sexuálneho zneužívania detí a deviácie pedofílie, pričom z forenznopsychologického pohľadu ide o dve skupiny páchateľov. Deviantných abuzérov detí, trpiacich pedofíliou s cieľom uspokojiť primárne deviantné potreby a nedeviantných páchateľov, ktorí využili detský objekt pre uspokojenie pohlavného pudu, pričom preferujú nedeviantný spôsob a nespĺňajú diagnostické kritériá pre pedofíliu.

Predpokladáme, že tieto dve skupiny budú vykazovať rozdielne rysy osobnosti.

Podľa diagnostických kritérií DSM-IV-TR pedofil je osoba u ktorej:

- sa po dobu najmenej 6 mesiacov opakujú intenzívne sexuálne vzrušujúce fantázie, sexuálne túžby, alebo správanie obsahujúce sexuálne aktivity s predpubertálnym dieťaťom, alebo deťmi (všeobecne vo veku 13 rokov, alebo mladších).
- osoba uskutočnila tieto túžby, alebo jej sexuálne priania a fantázie spôsobujú významný distres, resp. problémy v interpersonálnych vzťahoch.

Štúdia Feelgooda a Hoyera (2008) analyzuje, do akej miery boli vo výskume zneužívateľov detí použité kategórie socioprávne (založené na type deliktu), alebo psychopatologické (založené na psychologických typoch, alebo duševných poruchách). Vo veľkej miere bol klasifikačný systém DSM ignorovaný. K tomuto zanedbaniu mohlo viesť zastrešenie všetkého pod jednu diagnózu (Marshall, 1997). Analýza pojmu „pedofil“ odkryla množstvo konceptualizácií, ktoré limitujú zovšeobecnenie výskumu. Pravdepodobne vyššiu diagnostickú významnosť majú pojmy "pravý", alebo oportunistický pedofil. (Barnard, Fuller, Robbins, Shaw, 1989; Lanning, 2001), rovnako ako pojmy "fixovaný" versus "regredovaný" pedofil, alebo "preferenčný" a "situačný" pedofil. (McConaghy, 1998; Lanning, 2001). Vo všeobecnosti pedofili nepoužívajú silu, využívajú formy psychickej manipulácie a desenzitizácie. (Murray, 2000)

Nepotvrdilo sa, že páchatelia zneužívajúci menšie deti vykazujú závažnejšie znaky porúch duševného zdravia. (Carlstedt, Nilsson, Hofvander, Brimse, Innala, Anckarsäter, 2009).

Pedofili sú viac charakterizovaní aberantným sexuálnym vzrušením, ako impulzivitou a agresivitou. (Cohen, Frenda, Mojtabai, Katsavdakis, Galynker, 2007). Schiffer a Vonlaufen (2011) zistili, že pedofilní zneužívatelia detí vykazujú nižšiu mieru deficitu v kognitívnej funkčnosti, ako nepedofilní zneužívatelia detí, pričom nepedofilní vykazujú oveľa závažnejšie poškodenia, špeciálne v úlohách spojených s kognitívnou flexibilitou a verbálnou pamäťou. Štúdia neurokognitívnych funkcií (Eastvold, Suchy, Strassberg, 2011) ukazuje, že nepedofilní zneužívatelia detí vykazujú iný profil, ako kontrolná skupina, resp. pedofilní. Pedofili vykazujú oveľa uvážlivejšie, plánovitejšie responzívne štýly s vyšším sebamonitoringom, kým nepedofilní sa javia v reakciách impulzívnejšie. Strassberg, Eastvold, WilsonKenney, Suchy, (2012) uvádzajú, že nepedofilní zneužívatelia detí skórujú viac v škálach psychopatie, ako pedofilní. Pedofilní zneužívatelia páchajú 10 krát viac sexuálnych kriminálnych aktov voči deťom, ako nepedofilní zneužívatelia. (Abel, Harlow, 2001). Seto, Kingston, Bourget (2014) uvádzajú, že parafílie vykazujú častú komorbiditu s inými sexuálnymi poruchami, poruchami nálady, resp. osobnosti.

Z hľadiska etiopatogenetického zneužívanie v rannom detstve môže viesť k neurovývinovým abnormalitám, ktoré predisponujú k pedofilnej sexuálnej túžbe (Cohen, Nikiforov, Gans, Poznansky, McGeoch, Weaver a kol., 2002). Významným zistením v kontexte narušenej kognitivity (Haywood, Grossman, 1994) je, že pedofili často prežívajú svoje sexuálne pudenie ako egosyntonické. Často racionalizujú, bagatelizujú svoju sexuálnu interakciu. Viaceré štúdie poukazujú na zvýšený výskyt schizotypovej poruchy, ako aj iných porúch zo skupiny A. (Henderson, Kalichman, 1990).

Predpokladá sa, že účasť na sexuálnom zneužívaní detí je spojená s elevaciou rysov porúch osobnosti. (Raymond, Coleman, Ohlerking, Christenson, Miner, 1999; Cohen, Grebchenko, Steinfeld, Frenda, Galynker, 2008). Štúdia s pedofilnými kňazmi poukazuje na to, že mali nižšiu úroveň psychopatie, ako tomu bolo vo vzorke neklerikálnych pedofilov (Haywood, Kravitz, Wasyliw, Goldberg, Cavanaugh, 1996). Je potrebné zvážiť úroveň impulzivity, sociálnej inhibície, neurokognitívnej dysfunkcie, rysov poruchy osobnosti, ako aj kognitívne distorzie. Tieto znaky môžu poskytnúť komplexný pohľad na motivačné faktory, ako aj prekážky v postačujúcej inhibícii pedofilných popudov. (Cohen, Galynker, 2002). Pedofili majú narušené interpersonálne fungovanie, špeciálne redukovanú asertivitu a elevovanú pasívnu agresivitu, ako aj narušený selfkoncept. Čo sa týka znakov disinhibície, pedofili vykazujú zvýšenú sociopatiu a sklony k kognitívnym distorziám. (Cohen a kol., 2002).V porovnaní so sadistami a psychopatmi majú tendenciu vykazovať vyššiu kognitívnu distorziu, čo zvýrazňuje narušené morálne rozhodovanie. (Schaich, Lieberman, Kiehl, 2008).

Cieľom výskumu je zistiť rozdielnosti v súbore sexuálnych zneužívateľov detí, medzi podsúborom s deviáciou pedofília a podsúborom tvoreným osobami, ktorí nie sú na základe kritérií DSM-IV-R pedofilní. Porovnávacie kritériá sú z okruhu sociodemografických údajov, osobnostných rysov- extravertovanosť, neuroticizmus, otvorenosť, prívetivosť, svedomitosť podľa modelu Big Five, ako aj tendencia k acting- out správaniu. Predpokladáme, že pedofili vykazujú iný osobnostný profil.

Metóda

Výskumný súbor je tvorený 96 mužmi vo veku 25-67 rokov vo vzťahu k forenzným prípadom zneužívania maloletých osôb do 15 rokov. Charakteristiky súboru sú uvedené v tabuľke č. 1.

Tab. 1. Charakteristiky súboru

	pedofilní	nepedofilní	Spolu
počet	20	76	96
vek	37.9	48.2	44.7
SD vek	12.21	17.37	15.91
ZŠ	5	14	19.
SŠ mat.	10	51	61
VŠ	5	11	16
zamestnaní	12	52	64
nezamestnaní	4	14	18
iné	4	10	14

Výskum sa realizoval ako neexperimentálny výskumný plán "ex post facto" spracovaný formou diferenciačného prehľadu. Ide o vyšetrenia vykonané pre potreby forenzného posúdenia páchateľov zneužívania maloletých detí, pričom všetci vstúpili do priameho kontaktu s deťmi. Štatisticky boli spracované údaje- vek, vzdelanie (základné, stredné s maturitou a vysokoškolské), sociálny status (zamestnaný, nezamestnaný, iné- dôchodca, resp. študent).

Probandi z oboch podskupín boli vyšetrení dotazníkom NEO-FFI (Costa, McCrae, 1985; Ruisel, Halama, 2007), pričom sa skúmala rozdielnosť v skóre extravertovanosti (E),

neuroticizmu (N), otvorenosti (O), prívetivosti (P), svedomitosti (S). Do spracovania vstupuje hrubé skóre.

Tendencie k acting- out konaniu boli kvantifikované AOR skóre (Acting Out Ratio- tendencia konať navonok agresívne) z testu ruky (Hand test) (Wagner, 1962; Fridrich, Nociar, 1991).

Výsledky

Štatistickým spracovaním boli zistené nasledovné výsledky pre skupiny pedofilných a nepedofilných zneužívateľov detí. Skupina nepedofilných abuzérov detí je staršia. (t=3.05, p=0.004 **). Nie je rozdiel vo vzdelaní medzi skupinami pedofilných a nepedofilných abuzérov. (Chí-kvadrát=2.13, p=0.34, n.s.). Nie je rozdiel v sociálnom statuse medzi skupinami pedofilných a nepedofilných abuzérov (chí- kvadrát =0.69, p=0.71, n.s). Výsledky NEO-FFI a štatistické porovnanie skupín pedofilných a nepedofilných zneužívateľov detí sú v tab.2.

Tab. 2. Porovnanie skupín pedofilných a nepedofilných zneužívateľov detí

	pedofilní		nepedofilní		t-test	
	priemer	SD	priemer	SD	t	p
N	27.17	8.42	22.81	7.55	2.24*	0.02
E	23.27	6.58	34.70	7.21	6.77***	0.000
O	31.11	5.57	23.97	6.37	4.57***	0.000
P	36.18	6.94	27.43	6.18	5.49***	0.000
S	38.12	7.56	31.09	7.44	3.69***	0.001

(N-neuroticizmus, E-extraverzia, O- otvorenosť, P- prívetivosť, S- svedomitosť)

Údaje o AOR (Acting Out Ratio), tendencie ku hostilnému, antisociálnemu konaniu navonok, ako podielu počtov odpovedí (AFF+COM+DEP):(AGG+DIR) ako aj rozdiely medzi skúmanými skupinami, ktoré sú štatisticky významné, sú v tabuľke 3. Pedofilní abuzéri vykazujú lepšiu kompenzáciu direktívnych a agresívnych impulzov s dopadom na hostilitu postoja.

Tab. 3. Rozdiel medzi pedofilnými a nepedofilnými zneužívateľmi detí v AOR skóre

	pedofilní	nepedofilní	t	p
AOR	1.81	1.41	3.77	0.008
SD_AOR	0.43	0.39	***	***

Signifikantne vyšší výskyt poruchy osobnosti bez bližšej špecifikácie je v skupine nepedofilných abuzérov (chí- kvadrát=5.31, p=0.02*). Najviac zastúpené poruchy osobnosti boli disociálna (32%), emočne nestabilná (impulzívna 16% a hraničná 14%), ako aj schizoidná (20%) porucha osobnosti. Jednotlivé početnosti sú v tab. 4.

Tab. 4. Početnosti výskytu poruchy osobnosti

	pedofilní	nepedofilní	spolu
S poruchou osobnosti	5	41	46
Bez poruchy osobnosti	15	35	50

Diskusia

Podsúbory pedofilných a nepedofilných zneužívateľov detí sa neodlišujú vo vzdelaní, ani v sociálnom postavení s ohľadom na zamestnanosť, skupina pedofilov je mladšia. čo nekorešponduje s poznaním, že pedofili páchajú násilnú trestnú činnosť so sexuálnym motívom viac vo vyššom veku, ako ostatní sexuálni násilníci. Je potrebné mať však na zreteli, že v našom prípade nešlo vždy o páchateľov násilia voči deťom, naopak, uspokojenie sexuálnych potrieb dosahovali nenásilnými spôsobmi (desenzitizácia a pod.). Uvedené poukazuje na potrebu zvolenia adekvátnej metodiky a nutnosť dostupnosti údajov, ako napr. o forme zneužívania dieťaťa- násilná vs. nenásilná. Sledované podskupiny vykazujú štatisticky významne rozdielny profil vo všetkých položkách osobnostného inventára. Pedofili vykazujú vyšší neuroticizmus, sú menej extrovertovaní, viac otvorení, prívetiví, ako aj svedomití v zmysle adjektív tak, ako vyplývajú z dotazníka. Uvedené podporuje hypotézu, že skupiny pedofilných a nepedofilných zneužívateľov detí sa odlišujú v osobnostnej štruktúre, tak ako tomu napovedajú aj iné výskumy (Strassberg a kol., 2012; Cohen a kol., 2002; Raymond a kol., 1999; Cohen a kol., 2008). Okrem uvedených rysov obsiahnutých v NEO-FFI sa skupiny líšia i v tendencii prejavovať sa navonok hostilne, agresívne. Uvedené korešponduje s behaviorálnymi preferenciami pri konaní smerujúcom k uspokojeniu pedofilného pudu. (Cohen a kol., 2007; Murray, 2000).

Záver

Tento výskum s cieľom opísať rozdiely medzi pedofilnou, resp. nepedofilnou skupinou osôb, ktoré sa dopustili sexuálne motivovanej trestnej činnosti voči deťom poukazuje na fakt, že nejde iba o záležitosť terminologickú. Výskum prispievajú k úvahe, že ide o dva rozdielne mechanizmy vedúce k ohrozeniu sexuálneho vývoja dieťaťa prostredníctvom zneužitia, pričom je potrebné zohľadniť tieto odlišnosti v prevencii, ako aj resocializačných a terapeutických intervenciách.

Použitá literatúra

Abel, G.G., Harlow, N. (2001). The Abel and Harlow child molestation prevention study. Excerpted from *The Stop Child Molestation Book*. Philadelphia, Pa: Xlibris.

American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Revised 4th ed. Washington, DC: American Psychiatric Association;

Barnard, G.W., Fuller, A.K., Robbins, L., Shaw, T. (1989). *The Child Molester: An Integrated Approach to Evaluation and Treatment.* New York: Brunner/Mazel Clinical Psychiatry Series.

Carlstedt, A., Nilsson, T., Hofvander, B., Brimse, A., Innala, S., Anckarsäter, H. (2009). Does victim age differentiate between perpetrators of sexual child abuse? A study of mental health, psychosocial circumstances, and crimes. *Sex Abuse. 21*(4), 442-54.

Cohen, L. J., Galynker, I. I. (2002). Clinical features of pedophilia and implications for treatment. *Journal of Psychiatric Practice, 8*, 276- 289.

Cohen, L.J**.,** Nikiforov, K**.,** Gans, S**.,** Poznansky, O**.,** McGeoch, P**.,** Weaver, C. a kol. (2002). Heterosexual male perpetrators of childhood sexual abuse: a preliminary neuropsychiatric model. *Psychiatr Q., 73*, 313-336.

Cohen, L.J., Frenda, S., Mojtabai, R., Katsavdakis, K., Galynker, I. (2007). Comparison of sexual offenders against children with sexual offenders against adolescents and adults: data from the New York State Sex Offender Registry. *J Psychiatr Pract. Nov,13*(6),373-84.

Cohen, L.J**.,** Grebchenko, Y.F**.,** Steinfeld, M**.,** Frenda, S.J**.,** Galynker, I**.** (2008). Comparison of personality traits in pedophiles, abstinent opiate addicts, and healthy controls: considering pedophilia as an addictive behavior. *J Nerv Ment Dis. 196*, 829-837.

Costa, P. T., McCrae, R. R. (1985). "The NEO personality inventory manual". Odessa, *Psychological Assessment Resources*

Eastvold, A., Suchy, Y., Strassberg, D. (2011). Executive function profiles of pedophilic and nonpedophilic child molesters. *J Int Neuropsychol Soc. Mar,17*(2),295-307.

Feelgood, S., Hoyer, J. (2008). Child molester or paedophile? Sociolegal versus psychopathological classification of sexual offenders against children. *Journal of Sexual Aggression: An international, interdisciplinary forum for research, theory and practice, 14*,1

Fridrich, J., Nociar, A. (1991). *Test ruky. Príručka*. Psychodiagnostika Bratislava

Haywood, T.W., Grossman, L.S. (1994). Denial of deviant sexual arousal and psychopathology in child molesters. *Behav Ther. 25*,327-340.

Haywood, T.W., Kravitz, H.M., Wasyliw, O.E., Goldberg, J., Cavanaugh, J.L. Jr. (1996). Cycle of abuse and psychopathology in cleric and noncleric molesters of children and adolescents. *Child Abuse Negl. 20*, 1233-1243.

Henderson, M.C., Kalichman, S.C. (1990). Sexually deviant behavior and schizotypy: a theoretical perspective with supportive data. *Psychiatr Q., 61*,273-284.

Lanning, K.V. (2001). *Child Molesters: A Behavioral Analysis*. 4th ed. Alexandria, VA: National Center for Missing & Exploited Children; http://www.missingkids. com/en_US/ publications/NC70.pdf. Dostupné 15-09-2014.

Marshall, W. L. (1997). Pedophilia: Psychopathology and theory. In D. R. Laws & W. O'Donohue (Eds.), *Sexual Deviance: Theory, Assessment and Treatment* (p. 152-174). New York: Guilford Press.

McConaghy, N. (1998). Pedophilia: a review of the evidence. *Aust N Z J Psychiatry. 32*, 252-267.

Mc Gahuey, C.A. (2000). The Arizona Sexual Experience Scale (ASEX): reliability and validity. *J Sex Marital Ther. Jan-Mar,26*(1), 25-40.

Murray, J.B. (2000). Psychological profile of pedophiles and child molesters. *J Psychol. 134*, 211-224.

Raymond, N.C., Coleman, E., Ohlerking, F., Christenson, G.A., Miner, M. (1999). Psychiatric comorbidity in pedophilic sex offenders. *Am J Psychiatry.156*, 786-788.

Ruisel, I., Halama, P. (2007). *NEO-FFI, päťfaktorový osobnostný inventár.* Testcentrum-Hogrefe. Praha. Podľa Costa, P.T. a McCrae, R.R.. (1992). NEO Five Factor Inventory, Psychological Assesment Resources. Florida. USA

Ruisel, I., Mullner, J. (1982). DOPEN. *Osobnostný dotazník na meranie psychotizmu, extraverzie, neurotizmu.* Psychodiagnostické testy, Bratislava

Seto, M.C.**,** Kingston, D.A.**,** Bourget, D. (2014). Assessment of the paraphilias. *Psychiatr Clin North Am. Jun;37*(2), 149-61.

Schaich, B. J., Lieberman, D., Kiehl, K.A. (2008). Infection, incest, and iniquity: Investigating the neural correlates of disgust and morality. *Journal of Cognitive Neuroscience. 20*, 1529–1546.

Schiffer, B**.,** Vonlaufen, C**.** (2011). Executive dysfunctions in pedophilic and nonpedophilic child molesters. *J Sex Med. Jul, 8*(7), 1975-84.

Strassberg, D.S., Eastvold, A., WilsonKenney, J, Suchy, Y. (2012). Psychopathy among pedophilic and nonpedophilic child molesters. *Child Abuse Negl. Apr, 36*(4), 379-82.

Wagner, E.E. (1962). The Hand Test. Manual for interpretation, scoring, and administration. Los Angeles: *Western Psychological Services*.

Vzťahová väzba a kariérne rozhodovanie adolescentov[29]

Attachment and career decision-making of adolescents

Ľubica Konrádová, Barbara Randušková
luba@konrad.sk; barbara.randuskova@gmail.com
Katedra psychológie FFUK, Gondova 2, Bratislava

Abstrakt

V poslednom období sa objavili štúdie skúmajúce previazanosť vzťahovej väzby s pôsobením jedinca v profesionálnej sfére - v konkrétnom zamestnaní, či organizácii. Príspevok je zameraný na obdobie predchádzajúce pracovnému začleneniu a fungovaniu v profesionálnej sfére – obdobiu adolescencie, kedy sú mladí ľudia konfrontovaní s úlohou „rozhodnúť sa“ pre svoju budúcu profesiu. Viaceré zahraničné štúdie už potvrdili prepojenosť vzťahovej väzby a kariérneho rozhodovania v adolescentnej populácii. Cieľom príspevku je preskúmať, či existujú súvislosti medzi vzťahovou väzbou k rodičom a rozhodovaním adolescentov o voľbe povolania. Výsledky naznačili, že existuje vzťah medzi mierou pripútania k rodičom a ťažkosťami v rozhodovaní o voľbe povolania. Ukázali sa tiež špecifické vzťahy medzi škálami použitých metód (Dotazník rodičovského a rovesníckeho pripútania - IPPA a Dotazníka ťažkostí v rozhodovaní o voľbe povolania).

Kľúčové slová: vzťahová väzba, adolescencia, kariérne rozhodovanie.

Abstract

There were studies examining interconnection of attachment with the action of an individual's professional lives - in a particular job or organization. The paper is focused on the period preceding vocational insertion and functioning professional lives - adolescence, when young people are confronted with the task of "make a decision" about their future profession. Several overseas studies have already confirmed the connections between attachment and career decision-making in adolescents. The aim of this paper is to examine whether there is connection between the attachment to the parents and adolescents deciding on career choices. The results indicated that there is a relationship between attachment to parents and difficulties in deciding on career choices. It also showed specific relationships between the scales of the methods (Inventory of Parent and Peer attachment - IPPA and The Inventory of Difficulties in Career Decision Making).

29 Grantová podpora: Príspevok vznikol vďaka podpore grantového projektu VEGA č.1/0952/14

Key words: attachment, adolescence, career decision-making,

Jedným z kľúčových konceptov teórie vzťahovej väzby je „systém väzbového správania“. Úzko súvisí s exploračným behaviorálnym systémom a behaviorálnym systémom strachu. Funkčnosť a prepojenosť týchto systémov sa neobmedzuje iba na obdobie detstva. Explorácia je pre človeka typická po celý život, rovnako aj skúsenosť so strachom. V tomto kontexte hovoríme o komplementárnej a vzájomne sa inhibujúcej podstate exploračného a väzbového systému. Ainsworthová (Adamovová, Halama, 2009) vysvetľuje ich vzájomný vzťah prostredníctvom konceptu tzv. bezpečnej základne. Z nej možno explorovať v útlom detstve hlavne fyzické prostredie, neskôr sociálne. Vytvorená bezpečná vzťahová väzba podporuje exploráciu, neistá vzťahová väzba súvisí so zvýšeným napätím a strachom.

Vzťahová väzba k rodičom je chápaná ako jeden z dôležitých faktorov vývinu adolescentov, vrátane vývinu ich profesionálnej kariéry (Blustein et al., 1995). Účel, ktorému slúži vzťahová väzba v detstve, je podobný tomu v adolescencii – tiež slúži ako bezpečná základňa. Z nej sa môžu adolescenti venovať preskúmavaniu a k nej sa môžu vrátiť pri výskyte problémov. Obidve tieto funkcie – možnosť bezpečne skúmať a možnosť kedykoľvek sa vrátiť - sa považujú za veľmi dôležité pre kariérne rozhodovanie. Dôvody:

1. skúmanie je konceptualizované ako časť kariérneho vývinu,
2. uskutočnenie kariérneho rozhodnutia je veľmi často dosť stresujúcou záležitosťou, keďže ide o komplexný proces, počas ktorého sa jedinec môže stretnúť s istými ťažkosťami a je preňho dôležité vedieť, že sa v prípade neúspechu má na koho obrátiť (Gati et al., 1996, Nota et al., 2007).

S obdobím *adolescencie* sa spája hľadanie vlastnej *identity* (Montgomery, Côte, 2003). Dosahovanie identity sa týka viacerých oblastí, pričom zásadnou je práve oblasť pracovnej identity, popri ideológii a rodine.

Prvé kariérne rozhodnutie v období adolescencie prispieva veľkou mierou k vytváraniu pracovnej identity. Vondracek a Porfeli (2003) uvádzajú, že práve skúsenosť s vývinom pracovnej identity, hlavne rozhodovanie o povolaní, môže byť pre adolescenta stresujúcim. Pre exploráciu sveta práce, nevyhnutnú k získaniu relevantných poznatkov ako predpokladov pre prvé rozhodnutia o voľbe povolania, je dôležitá „bezpečná základňa“.

Podľa Bluesteina et al. (1995), bezpečie prežívané v attachmentových vzťahoch podporuje v správaní adolescentov exploráciu prostredia. Potvrdzujú, že skúsenosť s bezpečnou vzťahovou väzbou stimuluje v správaní adolescentov túžbu po riskovaní v

kariérnom rozhodovaní a teda facilituje rozhodovanie týkajúce sa kariéry a následne prežívaného záväzku voči kariérnemu rozhodnutiu.

Cieľom predkladanej štúdie bolo overiť previazanosť vzťahovej väzby k rodičom a kariérnym rozhodovaním v adolescentnej populácii. Zamerali sme sa na súvislosti medzi:

- celkovou mierou pripútania k rodičom a ťažkosťami, ktorým musia čeliť pri rozhodovaní o voľbe povolania,
- jednotlivými škálami použitých metód.

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 134 adolescentov: žiakov 3. a 4. ročníka gymnázia v Bratislave (N=70, 32 mužov a 38 žien, s priemerným vekom 17,86 a SD=0,77) a študentov 1.ročníka psychológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (N=64, 11 mužov a 53 žien, s priemerným vekom 20,00 a SD=1,58).

Metódy

Dotazník rodičovského a rovesníckeho pripútania – (IPPA-R) vyvinuli Armsden a Greenberg (Greenberg, 2009) za účelom hodnotenia vnímaných pozitívnych a negatívnych dimenzií vzťahu adolescentov k svojim rodičom. Položky sa týkajú ich správania v situáciách vyvolávajúcich emocionálnu odozvu, t.j. nakoľko tieto osoby slúžia ako zdroj psychologického bezpečia. Hodnotené sú tri subškály: *miera vzájomnej dôvery, kvalita komunikácie a miera odcudzenia*. Položky sú posudzované na 5-bodovej škále: od *takmer nikdy alebo vôbec* (1) až po *takmer vždy alebo vždy* (5). Celkové skóre pre jednotlivé vzťahové osoby sa získava spočítaním všetkých 25 položiek 3 subškál. Cronbachova α pre náš výskumný súbor bola pre verziu matky 0,83, pre otca 0,85.

*Dotazník CCDQ (*Senderáková, Vendel, 2010) – bol použitý na identifikovanie ťažkostí v rozhodovaní o voľbe povolania. Dotazník obsahuje 43 položiek, kde participant vyznačuje odpovede na 7-stupňovej škále v rozpätí od: vôbec ma nevystihuje (1) až po úplne ma vystihuje (7). Dotazník sleduje ťažkosti v oblasti rozhodovania o voľbe budúceho povolania vo faktoroch: *nedostatok informácií o školách* (Cronbachova α=0,944) , *všeobecná nerozhodnosť* (0,875), *nedostatok informácií o trhu práce* (0,854), *nedostatok informácií o sebe* (0,840), *nedostatok informácií o tom ako urobiť kariérne rozhodnutie* (0,893), *nedostatok motivácie* (0,662) a *vnútorné konflikty* (0,720). Cronbachova α pre celkovú sumu ťažkostí bola 0,938.

Výsledky

Získané dáta nemali normálne rozloženie, preto sme robili všetky neparametrické štatistické testy. Vzhľadom na zistené početné signifikantné rozdiely pri porovnaní gymnazistov a vysokoškolákov sme korelačnú analýzu urobili osobitne pre každú skupinu.

Tabuľka 1. Korelácie dotazníkov IPPA a CCDQ vo výskumnom súbore gymnazistov.

	Nedost. info o školách	Všeob. nerozho-dnosť	Nedost. info o práci	Nedost. info o sebe	Nedost. info o kariére	Nedost. motivácie	Vnútorné konflikty	Suma CCDQ
IPPA M	-.042	.208	-.011	.031	-.030	.037	.119	.046
IPPA O	-.084	.010	.064	.116	.052	.161	.114	.036
Dôvera M	-.059	.157	-.086	-.046	-.138	-.110	.068	-.043
Komunik.M	-.075	.170	.008	-.005	-.072	.000	.037	.010
Odcudz.M	.146	.118	.095	.137	.286*	.281*	.170	.255*
Dôvera O	-.138	-.135	-.066	-.019	-.003	.112	.025	-.095
Komunik.O	-.114	.084	.002	.110	-.033	.086	.075	-.011
Odcudz.O	.268*	.158	.349**	.143	.226	.130	-.009	.293*

Zistili sme, že:

- ťažkosti v rozhodovaní o voľbe povolania (CCDQ) *nesúvisia s celkovou mierou* pripútania k matke a otcovi (IPPA M, IPPA O).
- ťažkosti v rozhodovaní o voľbe povolania *súvisia s odcudzením* zo strany oboch rodičov, pričom:

  Odcudzenie vnímané gymnazistami *zo strany matky súvisí* s nedostatkom informácií o tom, ako robiť kariérne rozhodovanie, nedostatkom motivácie a celkovou mierou ťažkostí pri kariérnom rozhodovaní.

  Odcudzenie zo strany otca súvisí s nedostatkom informácií o školách, nedostatkom informácií o trhu práce a rovnako ako u matky aj s celkovou mierou ťažkostí pri kariérnom rozhodovaní.

Tabuľka 2. Korelácie dotazníkov IPPA a CCDQ vo výskumnom súbore vysokoškolákov.

	Nedost. info o školách	Všeob. nerozho-dnosť	Nedost. info o práci	Nedost. info o sebe	Nedost. info o kariére	Nedost. motiváci	Vnútorné konflikty	Suma CCDQ
IPPA M	-.077	.099	-.019	.014	-.069	.011	.083	-.088
IPPA O	-.234	.000	-.273*	-.204	-.326**	-.160	-.087	-.261*
Dôvera M	-.233	-.027	-.111	-.097	-.167	-.162	-.010	-.222
Komunik.M	-.127	.034	-.060	.011	-.143	.020	.202	-.151
Odcudz.M	.418**	.287*	.319**	.161	.321**	.262*	-.075	.447**
Dôvera O	-.282*	-.098	-.313*	-.183	-.312*	-.218	-.131	-.301*
Komunik.O	-.182	.012	-.256*	-.219	-.357**	-.106	.014	-.220
Odcudz.O	.241*	.201	.317**	.245*	.347**	.201	.046	.295*

V súbore vysokoškolákov sme zaznamenali početnejšie aj vyššie korelácie v porovnaní s gymnazistami:

1.Celková miera pripútania k otcovi (IPPA O) negatívne koreluje s celkovou sumou ťažkostí pri kariérnom rozhodovaní. Okrem nej sme zistili tiež negatívne korelácie s nedostatkom informácií o trhu práce a nedostatkom informácií o tom, ako robiť kariérne rozhodovanie.

Celková miera pripútania k matke (IPPA M) nekorelovala s faktormi dotazníka CCDQ.

Podobne ako u gymnazistov, najviac korelácií sme zistili v sledovaných premenných medzi *odcudzením vnímaným zo strany oboch rodičov a jednotlivými oblasťami dotazníka CCDQ:*

1. Pri *odcudzení vo vzťahu s matkou* sme zistili signifikantné korelácie takmer so všetkými premennými dotazníku CCDQ (vrátane celkovej sumy ťažkostí). Výnimkou boli faktory nedostatok informácií o sebe a prežívané vnútorné konflikty - pri nich sme nezistili štatisticky významné vzťahy. S ostatnými škálami dotazníka IPPA (dôvera, komunikácia) faktory dotazníka CCDQ nekorelovali.

2. Pri *odcudzení vo vzťahu s otcom* boli korelácie s nedostatkom informácií o školách, nedostatkom informácií o trhu práce, nedostatkom informácií o sebe, nedostatkom informácií o tom, ako robiť kariérne rozhodovanie a celkovou mierou ťažkostí pri kariérnom rozhodovaní.

Vo *vzťahu s otcom boli* zistené aj korelácie ostatných 2 škál dotazníka IPPA s *jednotlivými faktormi dotazníka CCDQ*:

Škála dôvery vnímanej vo vzťahu k otcovi negatívne korelovala s nedostatkom informácií o školách, s nedostatkom informácií o trhu práce, nedostatkom informácií o tom, ako robiť

kariérne rozhodovanie a s celkovou mierou ťažkostí pri kariérnom rozhodovaní.
Škála komunikácie s otcom signifikantne negatívne korelovala s nedostatkom informácií o trhu práce a s nedostatkom informácií o tom, ako robiť kariérne rozhodovanie.

Diskusia

Naše zistenia potvrdzujú výskumy iných autorov (Nawaz, Gilani, 2011). Rodičia podporujú vývin adolescenta v oblasti vzdelania, poznatkov ohľadom profesií (Germeijs, Verschueren, 2009). Matka, otec a pripútanie k nim, sú pre adolescenta bezpečnou základňou, kde cíti, že podporovaný nimi, môže skúmať svoje okolie a v prípade problémov sa na nich obrátiť (Petegem at al., 2012).

Viaceré výskumné tímy (Germeijs, Verschueren, 2009, Benson et al., 1992) konštatovali, že len vyššia miera *pripútania s matkou* - primárnou vzťahovou osobou - mala signifikantný vplyv na niektoré rozhodovacie procesy. Iné štúdie tvrdia, že odlišný vplyv vnímaného bezpečia zo strany otca a matky na kariérny vývin môže byť *komplikovanejší* - napr. vzhľadom na to, či ide o chlapca, alebo dievča, alebo súvisí so skúmanými špecifickými kariérnymi premennými (Blustein et al., 1991, Vignoli et al., 2005).

Prikláňame sa k druhej názorovej skupine - zistili sme, že sú to práve *vzťahy s otcom,* ktoré sú výraznejšie previazané s problémami v kariérnom rozhodovaní adolescentov.

Rozhodujúcou sa javí *škála odcudzenia*, ktorá korelovala aj u gymnazistov aj u vysokoškolákov s jednotlivými oblasťami v dotazníku ťažkostí v kariérnom rozhodovaní. Zdá sa, že to nie je kvalita a intenzita komunikácie a dôvery vnímaných adolescentmi zo strany oboch rodičov, ale primárne *odcudzenie* – t.j. negatívne emócie a skúsenosti s nimi, ktoré sa u adolescentov premietajú do ťažkostí v oblasti rozhodovania o ich profesionálnom smerovaní.

Náš výskum prispel k *spochybneniu výsadného postavenia matky ako primárnej vzťahovej osoby vzhľadom na kariérne rozhodovanie*. Je pravdepodobné, že premenné vzťahovej väzby s matkou (s výnimkou vnímaného odcudzenia) sa nepremietajú do ťažkostí, ktoré naši participanti uvádzali pri kariérnom rozhodovaní. Sú to *vzťahy s otcom* - pozitívne aj negatívne skúsenosti s ním, ktoré sú výrazne prepojené s ťažkosťami pri tomto rozhodovaní.
Rozdiely v početnosti a výške korelácií medzi súbormi gymnazistov a vysokoškolákov môžu byť odrazom ich rozdielnych aktuálnych životných podmienok. Všetci gymnazisti – na rozdiel od vysokoškolákov - žijú s rodičmi. Nazdávame sa, že v kontexte ich emancipačných tendencií - typických pre toto vývinové obdobie – môže spolužitie s rodičmi viesť k zníženiu ich dôležitosti pri kariérnom rozhodovaní z pohľadu adolescentov – gymnazistov.

Z výsledkov našej štúdie vyplynuli 3 podstatné zistenia:

- Potvrdili sme prepojenie premenných vzťahovej väzby a ťažkostí pri voľbe povolania.
- Kľúčovým je pre adolescentov nášho výskumného súboru odcudzenie vo vzťahu k obom rodičom.
- Vzhľadom na kariérne rozhodovanie sú pre adolescentov dôležitejšie premenné vzťahovej väzby s otcom.

Na základe uvedeného konštatujeme, že prepojenie skúmaných premenných otvára perspektívu pre ďalší výskum a podrobnejšiu analýzu.

Literatúra

Adamovová, L., Halama, P.(2009). Vzťahová väzba a religiozita. 1. vyd. Bratislava: SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., 2009. 101s.

Benson, M. J., Harris, P. B., Rogers, C. S., (1992). Identity consequences ofattachment to mothers and fathers among late adolescents. In: *Journal of Research on Adolescence* [online]. Roč. 2, č. 3, s. 187-204

Blustein, D. L., Prezioso, M. S., Schultheis, D. P. (1995). Attachment theory and career development: Current status and future directions. In: *The Counselling Psychologist* [online]. Roč. 23, s. 416-432.

Blustein, D.L., Walbridge,M.M.,Friedlander, M.L.,Palladino, D.E.(1991).Contribution of psychological separation and aprental attachment to the career development process. *Journal of Counselling Psychology*, 38, 39-50

Germeijs V., Verschueren, K. (2009). Adolescents' Career Decision-Making Process: Related to Quality of Attachment to Parents? In: *Journal of Research on Adolescence* (Wiley-Blackwell) [online]. Roč. 19, č. 3, s. 459-483.

Gati, I., Krausz , M., Osipow, S. H. (1996) . A Taxonomy of Difficulties in Career Decision Making. In*: Journal of Counseling Psychology* [online]. Roč. 43, č. 4, s. 510-526.

Greenberg, M. T. (2009). Inventory of Parent and Peer Attachment (IPPA) Manual [online]. 2009 [s.l.]. pp.1-16 [cit. 2011-12-6]. Dostupné na: <http://prevention.psu.edu/pubs/documents/IPPAmanual0809.pdf>.

Montgomery, M. J., & Côte, J. E. (2003). College as a transition to adulthood. In G. R. Adams & M. D. Berzonsky (Eds.), *Blackwell handbook of adolescence* (pp. 149–172). Malden, MA: Blackwell.

Nawaz, S., Gilani, N. (2011). Relationship of Parental and Peer Attachment Bonds with Career Decision-Making Self-Efficacy among Adolescents and Post-Adolescents. In: *Journal Of Behavioural Sciences* [online]. Roč. 21, č. 1, s. 33-47.

Nota, L., Ferrari, L., Solberg, V., Scott,H., Soresi, S. (2007). Career Search Self-Efficiency, Family Support, and Career Indecision with Italian Youth. *Journal of career assessment*, 15, 2, pp. 181-193.

Senderáková, A., Vendel, Š. (2010). *Validita metodiky na zisťovanie ťažkostí pri voľbe povolania žiakov stredných škôl*.: práca ŠVOK. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.

Vignoli,E., Croity-Bez, S.,Chapeland, V., Fillips, A., Garcia, M. (2005). Career exploration in adolescents: The role of anxiety, attachment and parenting style. *Journal of Vocational Behavior*, 67, 153-168

Vondracek, F. W., Porfeli, E. J. (2003). The World of Work and Careers. In Adams, G. R., Berzonsky, M. D. Blackwell (Eds.) *Handbook of Adolescence.* Oxford (MA): Blackwell, 2003. p. 109-128.

Vnímanie bezpečia v kontexte viery a spirituálnej pohody[30]

Perceived safety in the context of beliefs and spiritual well-being

Jana Fecková, Miroslava Kopaničáková
tomkova@saske.sk; kopanicakova@saske.sk
Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Abstrakt

Príspevok sleduje niekoľko cieľov. Venuje sa prepojeniu medzi konštruktom strachu z kriminality s vierou v spravodlivý svet, religiozitou a prežívanou spirituálnou pohodou. Na meranie nami vybraných premenných sme použili škálu vnímaného bezpečia a preventívneho bezpečnostného správania, Index spirituálnej pohody a Škálu všeobecného presvedčenia o spravodlivom svete. Cieľom štúdie bolo skúmať vnímané bezpečie v kontexte sledovaných premenných u vysokoškolských študentov (N= 95) vrátane študentov odboru teológie. Použitím regresnej analýzy sme identifikovali prediktory vnímaného bezpečia (frekvencia preventívneho správania, religiozita, rod, vek a bydlisko). Zároveň sme sa venovali komparatívnej analýze z hľadiska prežívanej miery religiozity.

Kľúčové slová: strach z kriminality, religiozita, viera v spravodlivý svet, spirituálna pohoda

Abstract

Study follows several objectives. It deals with link between fear of crime and belief in just world, religiosity and spiritual well-being. For measuring the selected variables, we used Scale of perceived safety and precautionary behavior, Spiritual well-being index and a General belief in just world scale. The aim of the study was to investigate the perceived safety in the context of the variables evaluated by university students (N = 95), including students of theology. Using regression analysis, we identified predictors of perceived safety (frequency of precautionary behavior, religiosity, gender, age and place of residence). We also looked at comparative analysis in term of religiosity.

Keywords: fear of crime, religiosity, belief in just world, spiritual well-being

30 Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantu VEGA, projektu č. 2/0173/12 s názvom „Sociálne a osobnostné aspekty vnímania bezpečnosti".

Teoretické východiská

Vnímané bezpečie sa vo väčšine štúdií meria prostredníctvom skúmania strachu z kriminality, ktorú Ferraro (1996) definuje ako emocionálnu odpoveď strachu a úzkosti na kriminalitu alebo znaky, ktoré si jednotlivec asociuje s kriminalitou. Konkrétnejšie, jednotlivci prežívajú strach z poškodenia alebo určitej straty v dôsledku kriminálneho činu, neboja sa len jednoducho prítomnosti kriminality vo svete, ale predstavujú si dôsledky na individuálnej úrovni.

Zatiaľ čo osobné a demografické premenné ako vek, rod, príjem, vzdelanie, rasa, zdravie a viktimizácia sú často predmetom štúdií v súvislosti so strachom z kriminality, náboženská orientácia je len zriedkavo zahrnutá do modelu popisujúceho strach z kriminality. Predchádzajúci výskum ukazuje, že religiozita je dôležitým faktorom verejného vnímania kriminality v tom, že sila náboženských presvedčení sa pozitívne vzťahuje k morálne odmietavým reakciám na kriminalitu. Výskumy dokazujú (Matthews a kol., 2011), že čím viac je človek nábožensky založený, tým má striktnejšie postoje voči kriminalite. Vo všeobecnosti je náboženstvu pripisovaná tiež významná rola vo formovaní postojov, a vnímania, či posudzovania vonkajšieho prostredia. Teoretickým východisko je to, že religiozita a sympatizovanie s náboženskými presvedčeniami sa podieľa na budovaní všeobecnej dôvery v neznámych ľudí aj prostredie a pomáha redukovať sociálne riziko a strach, čím umožňuje dennodenné sociálne aktivity (Matthews a kol., 2011). Religiozitu charakterizuje pridŕžanie sa presvedčení a rituálov organizovanej cirkvi, náboženskej inštitúcie.

Spiritualita, ktorá predstavuje ďalší konštrukt v našom výskume, u ktorého predpokladáme vplyv na strach z kriminality, sa vysvetľuje ako hľadanie osobného spojenia s transcendentom (hľadanie vyšších síl). Zväčša je to niečo nemateriálne: Vyššia sila, božstvo, Boh, Príroda, Vesmír. Spája sa s ňou hľadanie zmyslu, istoty. Odlišuje sa od religiozity tým, že prebieha skôr na individuálnej úrovni (mystické zážitky). Je jadrom religiozity, avšak značne ju presahuje (Sriženec, 2007). V psychologickej literatúre sa spiritualita skúma v súvislosti so subjektívnou pohodou (napr. Pargament, Mahoney, 2002). V tomto kontexte sme si pre náš výskum zvolili konštrukt Spirituálnej pohody, ktorý zahŕňa dve dimenzie: sebaúčinnosť a zmysluplnú životnú schému. Životná schéma je podobná konštruktu zmyslu pre koherenciu, ktorý roku 1987 opísal Antonovsky (in Daaleman, et al., 2002, p. 954) ako pozitívny, pretrvávajúci spôsob náhľadu na svet, v ktorom daná osoba žije (porozumenie, zvládanie, zmysluplnosť). Vedomie vlastnej účinnosti je potom viera osoby vo vlastnú

schopnosť naplánovať a vykonať aktivity, ktoré vedú k dosiahnutiu daných cieľov (Bandura, 1997) . Okrem iného môže byť na spiritualitu a religiozitu nazerané aj ako na copingový mechanizmus (napr. Pargament, 1997). Za zvládaciu stratégiu pritom môžeme považovať aj ďalšiu skúmanú premennú Vieru v spravodlivý svet, ktorú jedinci intuitívne využívajú ako prostriedok na udržanie vlastného pocitu bezpečia a bezpečnosti (Fetchenhauer et al., 2005).

Ciele

1. zistiť rozdiel v prežívaní strachu z kriminality a v používaní preventívnych stratégií z hľadiska miesta bydliska
2. zistiť rozdiely v strachu z kriminality z hľadiska premenných religiozity
3. analyzovať rozdiely medzi viktimizovanými a neviktimizovanými vo viere v spravodlivý svet a v spirituálnej pohode
4. zistiť, či existuje vzťah medzi strachom z kriminality, preventívnym bezpečnostným správaním a konštruktom religiozity, viery v spravodlivý svet a spirituálnej pohody
5. zistiť, ktorá zo skúmaných premenných sa najviac podieľa na vysvetľovaní vnímaného bezpečia.

Výskumná vzorka

Vzorku tvorilo 95 vysokoškolských študentov rôznych študijných odborov (8,4% študentov teológie, 15,8% psychológie, 12,6% informatiky, 6,3 % ekonomické disciplíny, 11,6% sociálna práca, pedagogické smery 22,1% a iné), z toho 29,2% mužov (N=31) a 60,4 žien (N=64) vo veku od 19 do 29 rokov, pričom priemerný vek bol 24, 06 rokov (SD=5,89). Z hľadiska miesta bydliska 44,3% respondentov žije v meste s viac ako 50 000 obyvateľov a v meste s menej ako 49 999 obyvateľov býva 45,3% respondentov. Z hľadiska religiozity 74% respondentov sa označilo ako veriacich, 69% respondentov sa hlási ku konkrétnej cirkvi, náboženskej spoločnosti alebo skupine a 63% opýtaných aj aktívne praktizuje svoje náboženstvo a náboženské presvedčenie.

Použité metodiky

Sociodemografický profil obsahuje premenné: rod, vek, miesto bydliska, skúsenosť s viktimizáciou (Prežili ste za posledných 5 rokov niektorý z uvedených trestných činov?).

Otázky týkajúce sa *viery/religiozity* respondentov: Veriaci/neveriaci; hlásenie sa k náboženskej skupine; praktizovanie náboženstva (napr. modlitba, cirkevné obrady...).

Spirituálny well-being sme zisťovali prostredníctvom tzv. Indexu spirituálneho well-beingu (Daaleman, Frey, 2004). Ide o 12- položkový inštrument, ktorý meria vnímanie spirituálnej kvality života. Škála pozostáva z 2 subškál- sebaúčinnosti (vysokého stupňa pozitívnej intencionality) a zmysluplnej životnej schémy. Respondenti odpovedali na 5 bodovej škále (1- úplne súhlasím až 5- vôbec nesúhlasím). Koeficient Cronbachovej alfy pre daný index dosahuje hodnotu 0,88.

Na zisťovanie viery v spravodlivý svet sme použili *Škálu všeobecného presvedčenie o spravodlivom svete* (Dalbert, 2001), ktorá pozostáva zo 6-tich položiek a postihuje presvedčenie o spravodlivosti konania voči iným ľuďom. Zachytáva presvedčenie o spravodlivom svete, v zmysle, že jednotlivci považujú svet v ktorom žijú za spravodlivý a každý, vrátane osoby samej, v ňom dostane to, čo mu patrí. (napr. – „Myslím si, že svet je v podstate spravodlivý.“, „Verím, že všeobecne ľudia dostanú to, čo si zaslúžia“. Responenti sa vyjadrovali na škále: 1- úplne súhlasím až 6- vôbec nesúhlasím. Reliabilita škály má hodnotu α=0,77.

Strach z kriminality sme merali prostredníctvom 9-tich položiek, ktoré sú bežne využívané v surveových štúdiách na identifikovanie miery strachu z jednotlivých kriminálnych činov (napadnutie so zbraňou, zničenie majetku, fyzické, sexuálne napadnutie, vlámanie, peňažný podvod, zavraždenie, prenasledovanie, prepadnutie na ulici). Na meranie sme použili škálu 1-vôbec sa nebojím až 10- veľmi sa bojím. Na základe výsledkov testu reliability, môžeme považovať náš nástroj za spoľahlivý (α=0,95).

V oblasti preventívneho bezpečnostného správania sme merali *frekvenciu* (1- nikdy až 5- vždy) *preventívnych aktivít*, ktoré respondenti používajú na ochranu seba a svojho majetku. Napr. vyhýbanie sa nebezpečným oblastiam, nosenie prostriedkov ochrany, zamykanie dverí atď. Cronbachova alfa vykazuje hodnotu 0,68.

Výsledky

Vo všeobecnosti sa preukázalo, že respondenti neprežívajú strach z kriminality vo vysokej miere (priemerné hodnoty). V prvej tabuľke prezentujeme rozdiely v prežívaní strachu z kriminality a rozdiely v používaní preventívnych stratégií z hľadiska miesta bydliska, ktoré je považované za významný sociodemografický faktor vo výskumoch strachu z kriminality

Tabuľka 1 Rozdiel v strachu z kriminality a preventívnom správaní z hľadiska veľkosti miesta bydliska

	Bydlisko	N	Priemer	Št. odchýlka	t	df	Sig. (2-tailed)
Strach z kriminality ↓ vôbec sa nebojím ↑ veľmi sa bojím	viac ako 50 000 obyvateľov	47	31,276	18,948	-3,466	88,987	**,001**
	menej ako 49 999 obyvateľov	48	46,645	24,026			
Preventívne správanie ↓ nikdy ↑ vždy	viac ako 50 000 obyvateľov	47	20,510	5,183	-1,265	92,713	,209
	menej ako 49 999 obyvateľov	48	21,833	5,007			

Z tabuľky 1 vyplýva, že respondenti, ktorí žijú v meste s viac ako 50 000 obyvateľmi, sa cítia bezpečnejšie (majú menší strach z kriminality M = 31,276) ako tí, ktorí pochádzajú z miest s menším počtom obyvateľov (M= 46,645 –väčší strach z kriminality). V premennej, skúmajúcej preventívne správanie sme významný rozdiel u týchto skupín neidentifikovali.

Tabuľka 2 Rozdiel v strachu z kriminality z hľadiska religiozity (kotvy – strach z kriminality ↓ vôbec sa nebojím ↑ veľmi sa bojím)

		N	Priemerné poradie	Mann Whitney U test	Z	Sig. (2-tailed)
Označili by ste sám/u seba pojmom veriaci/a?	áno	74	48,99	704,000	-0,655	0,513
	nie	21	44,52			
Hlásite sa ku konkrétnej cirkvi, náboženskej spoločnosti alebo skupine?	áno	69	50,05	755,500	-1,181	0,237
	nie	26	42,56			
Praktikujete svoje náboženstvo či náboženské presvedčenie (napr. modlitba, cirkevné obrady...)?	áno	63	52,36	733,500	-2,162	**0,031**
	nie	32	39,42			

Tabuľka 2 znázorňuje rozdiely v prežívaní strachu z kriminality z pohľadu religiozity. V prvej otázke sme sledovali rozdiely medzi respondentmi, ktorí sa označili ako veriaci a neveriaci. Výsledky nepreukázali u týchto skupín signifikantný rozdiel. Rovnaký výsledok sme zaznamenali aj v otázke týkajúcej sa príslušnosti ku konkrétnej náboženskej spoločnosti, skupine či cirkvi. U respondentov, ktorí uviedli, že svoje náboženské presvedčenia a náboženstvo aj praktikujú, sme zistili, že sa vo väčšej miere obávajú kriminality, než respondenti, ktorí svoje náboženské presvedčenie aktívne nepraktizujú.

Tabuľka 3 Rozdiely v spirituálnom well-beingu a viere v spravodlivý svet z hľadiska viktimizácie

	Viktimizácia	N	Priemerné poradie	Mann-Whitney U test	Z	Sig. (2-tailed)
Viera v spravodlivý svet ↓ spravodlivý svet ↑ nespravodlivý svet	viktimizovaní	25	39,80	670,000	-1,565	0,118
	neviktimizovaní	68	49,65			
Spirituálny well-being ↑ vysoká úroveň ↓ nízka úroveň	viktimizovaní	25	53,42	689,500	-1,392	0,164
	neviktimizovaní	68	44,64			

Tabuľka 3 zobrazuje rozdiely u respondentov, ktorí stali alebo nestali obeťou nejakého trestného činu v 2 dvoch sledovaných premenných – viera v spravodlivý svet a spirituálny well-being. Viktimizovaní a neviktimizovaní sa signifikantne nelíšili ani z hľadiska viery v spravodlivý svet, ani z hľadiska prežívanej spirituálnej pohody (ani v jej subškálach, ktoré predstavujú sebaúčinnosť a význam životnej schémy).

Tabuľka 4 Korelácie strachu z kriminality a preventívneho správania s vybranými premennými

	Strach z kriminality	Preventívne správanie	Viera v spravodlivý svet ↓ spravodlivý ↑ nespravodlivý	Celková spirituálna pohoda ↑ vysoká ↓ nízka	Seba Účinnosť ↑ vysoká ↓ nízka	Zmysel života ↑ vysoká ↓ nízka
Strach z kriminality ↓ vôbec sa nebojím ↑ veľmi sa bojím	1	,487**	,084	-,165	-,272	-,041
Preventívne správanie ↓ nikdy ↑ vždy	**,487****	1	,190	**-,274****	**-,360****	-,142

** < 0,01

Tabuľka 4 predstavuje korelácie skúmaných premenných týkajúcich strachu z kriminality a preventívneho správania vo vzťahu k viere v spravodlivý svet, celkovej spirituálnej pohode a jej dimenzií. Strach z kriminality významne pozitívne koreloval iba s preventívnym správaním, čo značí, že so vzrastajúcim strachom z kriminality, vzrastá aj frekvencia používania preventívnych bezpečnostných stratégií. Používanie preventívnych stratégií významne súviselo s celkovou spirituálnou pohodou a jej dimenziou sebaúčinnosti, ktorá je ponímaná podobne ako Bandurov koncept. Keďže identifikovaná asociácia bola

negatívna môžeme konštatovať, že čím viac sa respondenti vnímajú ako účinný z hľadiska zvládania svojho života, tým menší strach z kriminality prežívajú.

Tabuľka 5 Model lineárnej regresie strachu z kriminality

	Beta	t	Sig.
Rod	0,232	2,664	**0,009**
Vek	-0,189	-2,292	**0,024**
Bydlisko	0,205	2,268	**0,026**
Preventívne správanie	0,392	4,454	**0,000**
Spirituálny well-being	-0,057	-0,640	0,524
Viera (veriaci/neveriaci)	-0,228	-1,825	0,071
Zvnútornená religiozita (praktizovanie náboženstva)	0,275	2,076	**0,041**
Viera v spravodlivý svet	0,020	0,219	0,827

V tabuľke 5 uvádzame regresnú analýzu skúmaných premenných v súvislosti s ich vplyvom na strach z kriminality. Uvedené premenné majú na strachu z kriminality podiel 44,5% celkovej variancie. Najsilnejším prediktorom strachu z kriminality sa ukázala frekvencia preventívneho správania, nasledovala premenná týkajúca sa praktizovania náboženského presvedčenia a náb. aktivít. Významný vplyv majú tiež sociodemografické premenné ako sú rod, vek a bydlisko. Viera, viera v spravodlivý svet, ani spirituálna pohoda významne nevplývajú na strach z kriminality.

Diskusia a záver

Cieľom tejto štúdie bolo analyzovať prepojenie strachu z kriminality a používaných preventívnych stratégií v kontexte religiozity, spirituality, viery v spravodlivý svet. Prvým cieľom bolo identifikovať rozdiely v strachu z kriminality a v používaní preventívnych stratégií z hľadiska miesta bydliska. Výsledky ukázali, že v mestách s väčším počtom obyvateľov sa respondenti cítili bezpečnejšie v porovnaní s respondentmi z miest s menším počtom obyvateľov. Preukázaný rozdiel v pocite bezpečia sa však neodrazil v rozdielnom používaní preventívnych stratégií. Vo všeobecnosti výskumy naznačujú, že ľudia sa cítia bezpečnejšie v menších mestách, pričom platí, že čím väčšie mesto, tým väčší strach

z kriminality (Erskine, 1974). Tento fakt sa javí ako nekonzistentný s našim zistením, čoho dôvodom môže byť nami vybraná vzorka vysokoškolských študentov, z čoho sa nedá zovšeobecniť výsledok na celú populácie.

Ďalším cieľom príspevku bolo zistiť rozdiel v prežívaní strachu z kriminality z hľadiska religiozity. Signifikantný a zároveň výraznejší strach z kriminality sa preukázal u respondentov, ktorý svoje náboženské presvedčenie aj aktívne praktizovali, nie len sa k nemu hlásili. Napriek tomu, že teória hodnotí náboženstvo ako faktor zmierňujúci strach a vnímanie rizika výskumy dokazujú rozporuplné a nekonzistentné výsledky. Sacco a Nakhaie (2001) v štúdii zistili, že nábožensky založení ľudia používajú vo väčšej miere preventívne stratégie správania – zamykanie dverí v aute, plánovanie bezpečnej trasy cesty a zotrvanie v dome v dôsledku strachu, v porovnaní s ľuďmi bez náboženských presvedčení. Zistenia sú v súlade s výsledkami výskumu Mohammed a kol. (2005), ktorí potvrdili, že ľudia s náklonnosťou k náboženskému prežívaniu sa vo väčšej miere obávajú kriminality než ľudia bez náboženských presvedčení. Existujú však aj výskumy, ktoré naše zistenie negujú. V štúdii Matthews a kol. (2011) zistili, že pravidelná účasť na náboženských aktivitách bola signifikantná v negatívnom vzťahu k strachu z kriminálneho činu majetkového charakteru a nábožanská orientácia nebola vo vzťahu k strachu z násilného kriminálneho činu. To znamená, že čím viac sa veriaci podieľajú na náboženských aktivitách, tým menej prežívajú strach z majetkového kriminálneho činu. Z nášho výskumu teda vyplýva, že náboženské presvedčenie a jeho praktizovanie nefacilituje pocit strachu, ako sme spočiatku predpokladali.

Následne sme analyzovali rozdiely medzi viktimizovanými a neviktimizovanými vo viere v spravodlivý svet. Teória hovorí, že viktimizovaní v snahe vyrovnať sa s dôsledkami viktimizácie by mali mať vysokú úroveň viery v spravodlivý svet, ktorá funguje ako copingová stratégia a facilituje prežívanie obetí (Fetchenhauer a kol., 2005). Vo všeobecnosti viera v spravodlivý svet dovoľuje ľuďom cítiť pocit bezpečia, keďže sa snažia mať kontrolu nad svojím správaním. To zasa robí svet okolo nich predvídateľným, ovládateľným a bezpečným miestom (Lodewijkx a kol., 2001). Naše výsledky však v tomto ponímaní neboli signifikantné. U viktimizovaných a neviktimizovaných nás zaujímal aj rozdiel z hľadiska spirituálnej subjektívnej pohody. Viktimizácia má vo všeobecnosti negatívny vplyv na subjektívnu pohodu (Hanslmaier, 2013), takže sme predpokladali, že viktimizovaní budú mať redukovaný aj spirituálny well-being, ktorý by mal zahŕňať zníženú sebaúčinnosť a negatívnejšie ponímanie životnej schémy obetí. V našej štúdii sa signifikantný rozdiel nepreukázal.

Predposledným cieľom bolo identifikovať vzťah medzi strachom z kriminality, preventívnym bezpečnostným správaním a konštruktom religiozity, viery v spravodlivý svet a spirituálnej pohody. Z výsledkov vyplýva že so vzrastajúcim strachom z kriminality, vzrastá aj frekvencia používania preventívnych bezpečnostných stratégií. Používanie preventívnych stratégií významne súviselo s celkovou spirituálnou pohodou a jej dimenziou sebaúčinnosti. Čím viac sa respondenti vnímali ako účinný z hľadiska zvládania svojho života, tým menší strach z kriminality prežívali.

V poslednom cieli sme model lineárnej regresie strachu z kriminality ukázal, že skúmané premenné majú na strachu z kriminality podiel takmer 45% celkovej variancie. Najsilnejším prediktorom strachu z kriminality sa ukázala frekvencia preventívneho správania, potom nasledovala religiozita, rod, vek a bydlisko. Viera, viera v spravodlivý svet, ani spirituálna pohoda významne nevplývajú na strach z kriminality.

Za prínos štúdie považujeme samotné prepojenie religiozity a strachu z kriminality, keďže v našich podmienkach tejto téme nie je venovaná pozornosť. Okrem iného prínosom je aj to, že vzorka pozostávala z respondentov s rôznou úrovňou religiozity od neveriacich po študentov teológie, u ktorých sa predpokladá zvnútornená religiozita. Limitami štúdie sú pomerne opatrné interpretácie výsledkov, ktoré nemožno zovšeobecniť na celú populácie, z dôvodu veľkosti vzorky a vekového obmedzenia respondentov.

Zoznam literatúry

Bandura, A., Freeman, W. H., & Lightsey, R. (1999). Self-efficacy: The exercise of control. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, *13*(2), 158-166.

Daaleman, T. P., Frey, B. B., Wallace, D., & Studenski, S. A. (2002). The Spirituality Index of Well-Being: Development and testing of a new measure. *J Fam Pract*, *51*(11), 952.

Dalbert, C. (2001). *The justice motive as a personal resource: Dealing with challenges and critical life events*. Springer Science & Business Media.

Erskine, H. (1974). The polls: Fear of violence and crime. *Public Opinion Quarterly*, 131-145.

Ferraro, K. F. (1996). Women's fear of victimization: Shadow of sexual assault? *Social forces*, *75*(2), 667-690.

Fetchenhauer, D., Jacobs, G., & Belschak, F. (2005). Belief in a just world, causal attributions, and adjustment to sexual violence. *Social Justice Research*, *18*(1), 25-42.

Hanslmaier, M. (2013). Crime, fear and subjective well-being: How victimization and street crime affect fear and life satisfaction. *European Journal of Criminology*, *10*(5), 515-533.

Lodewijkx, H. F., Wildschut, T., Nijstad, B. A., Savenije, W., & Smit, M. (2001). In a violent world a just world makes sense: The case of "senseless violence" in The Netherlands. *Social Justice Research*, *14*(1), 79-94.

Matthews, T., Johnson, L. M., & Jenks, C. (2011). Does Religious Involvement Generate or Inhibit Fear of Crime?. *Religions*, *2*(4), 485-503.

Mohammed, A. (2009). Do victims of crime fear more crime? Empirical evidence from the Survey of Living Conditions (2005) of Trinidad and Tobago. In SALISES Publications: Working Papers 19; University of West Indies: Trinidad and Tobago, 2009.

Pargament, K. I. (2001). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford Press.

Pargament, K. I., & Mahoney, A. (2002). Spirituality: Discovering and conserving the sacred.

Sacco, V. F., & Nakhaie, M. R. (2001). Coping with crime: an examination of elderly and nonelderly adaptations. *International journal of law and psychiatry*,*24*(2), 305-323.

Stríženec, M. (2007). Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu.*Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV*.

Rýchlosť rozhodovania záchranárov a študentov urgentnej medicíny v súvislosti s potrebou kognitívnej štruktúry

Speed and efficiency of decision-making of paramedics in relation to the need for cognitive structure

Katarína Žiaková Košíková
katarina.kosikova@savba.sk
Ústav experimentálnej psychológie, Slovenská akadémia vied,

Abstrakt

Cieľom práce bolo skúmať rýchlosť rozhodovania zdravotníckych záchranárov v úlohe triedenia zranených do skupín pri nehode hromadného postihnutia osôb so súčasným sledovaním osobnostnej črty potreby kognitívnej štruktúry v experimentálnej štúdií. Zaujímalo nás či sa participanti s nízkou/vysokou potrebou kognitívnej štruktúry líšia v rýchlosti riešenia úloh s rôzne štrukturovaním zadaním úlohy (jasná a zreteľná štruktúra a nejasná štruktúra).

Kľúčové slová: potreba kognitívnej štruktúry, rýchlosť a efektívnosť rozhodovania, záchranári

Abstract

The aim of this study was to investigate speed and efficiency of decision making of paramedics in the situation of mass accident, where paramedics have to sort injured people into groups on the basis of degree of disability. In this study we meassured need for cognitive structures. We wondered whether participants with low or high need for cognitive structure differ in speed and efficiency of solving the tasks. This task had different type of structuring (clear and distinct structure and unclear structure).

Keywords: need for cognitive structure, speed and efficiency of decision making, paramedics

Úvod

Na to, že niektorí jedinci reagujú rýchlejšie a majú väčšiu istotu vo svojom rozhodovaní ako iní poukázal už Henmon v roku 1911 (in: Blais, Thompson, & Baranski, 2003). O takýchto rozdieloch medzi jedincami sa hovorilo najviac v kognitívnej psychológií, až v poslednej dobe sa však objavili pokusy pochopenia rozdielov vo výkone jedincov aj z pohľadu psychológie osobnosti (e.g., Pallier, Wilkinsion, Danthiir, Kleitman, Knezevic, Stankov, & Roberts, 2002). Tieto ako aj iné štúdie (Neuberg & Newsom, 1991; Schultz & Searleman, 1998) skúmali vzťah potreby kognitívnej štruktúry v tradičnom výskume rozhodovania a zistili, že vysoká potreba kognitívnej štruktúry je spájaná s rýchlejšími odpoveďami a kratšími latenciami ako v prirodzených (Neuberg & Newsom; Roman, Moskowitz, Stein, & Eisenberg, 1991) tak aj experimentálnych podmienkach (Schultz & Searleman, 1998).

Na otázku, prečo jedinci s vyšším skóre PNS (Personal need for structure scale) sú rýchlejší, sa pokúsil odpovedať Roman et al. (1995) so svojimi kolegami, ktorí tvrdia, že ľudia, ktorí dosahujú vysoké skóre v škále PNS majú snahu regulovať nejednoznačnosť a preto sa snažia dokončiť úlohu čo najskôr. Z tohto dôvodu, by mala škála PNS predikovať rozdiely v správaní u študentov v ich experimente. Výsledky ich experimentu ukazujú, že PNS významne koreluje s dátumom, kedy študenti začali riešiť v semestri požiadavku. Dokonca študenti s vyššou úrovňou PNS začali úlohu riešiť nielen skôr ako ostatní študenti, ale boli aj rýchlejší v jej dokončení.

Blais, Thomson, & Baranski (2003) zistili, že PNS a jeho subfaktory boli vo vzťahu s latenciou v rozhodovaní. Blais s kolegom Thompsonom (2005) neskôr našli signifikantný efekt u subfaktoru DFS (želanie štruktúry) škály PNS s časom odpovede, kde vysoké skóre DFS bolo spájané s vyšším priemerným časom odpovede.

Doterajšie výskumy teda naznačujú, že vysoká potreba kognitívnej štruktúry je spájaná s rýchlejším riešením úlohy. Ani jeden z menovaných výskumov sa však nezaoberal skúmaním potreby kognitívnej štruktúry v úlohách, kde by bola navodená chýbajúca štruktúra. A ani jeden z nich nebol realizovaný na špecifickej vzorke záchranárov, kde práve čas a rýchlosť riešenia úlohy zohrávajú veľkú rolu. Nás preto zaujímalo, či existujú rozdiely medzi záchranármi s vysokou a nízkou potrebou kognitívnej štruktúry v rýchlosti a efektívnosti riešenia v úlohách, ktoré mali jasnú štruktúru a naopak v takých, kde štruktúra chýbala.

Metódy

Výskumu sa zúčastnilo 45 záchranárov, z toho 22 žien a 23 mužov. Priemerný vek participantov bol 40.64 rokov, (min=23, max=57). Participanti boli skúsení záchranári z praxe, s priemerným počtov rokov praxe 14.77 (min=1, max=30, modus=18). Zber dát bol realizovaný od apríla 2014 do augusta 2014 v spoločnosti Falck Záchranná a.s.

Úlohou záchranárov bolo triedenie zranených pri nehode hromadného postihnutia podľa systému START (Simple triage and rapid treatment). Pre potreby nášho výskumu sme úlohy upravili tak, aby polovica úloh neobsahovala všetky diagnostické údaje (odobrali sme jeden diagnostický údaj z piatich dostupných, tak aby bolo stále možné na základe zostávajúcich údajov pacienta správne zakategorizovať). Týmto sme vytvorili podmienku chýbajúcej štruktúry. Dizajn výskumu bol vnútrosubjektový. Participantom bola administrovaná súčasne aj škála PNS a dotazník obsahujúci demografické údaje (vek, pohlavie, počet rokov praxe a pozícia, ktorú vykonávajú vo svojom povolaní). Participácia na výskume bola dobrovoľná a anonymná.

Použité metodiky

Úloha triedenia START

Úloha „START“ (Simple triage and rapid treatment) tvorila v našom výskume úlohu rozhodovania (Obrázok 1). Je to úloha triedenia zranených pri nehodách hromadného postihnutia osôb. Pri takomto hromadnom výskyte ranených a postihnutých je najdôležitejšie aby bola v čo najkratšom čase poskytnutá najúčinnejšia pomoc a liečenie. Práve úlohou záchranárov je v prvom rade práve úloha triedenia, čiže rozdelenie postihnutých podľa rozsahu a druhu poranenia a prognózy. START triedenie rozdeľuje postihnutých podľa schopnosti chodiť, prítomnosti dýchania, prekrvenia koncových častí prstov a stavu vedomia (Dobiáš, 2006). Klasifikácia zranených obsahuje 4 kategórie:

- Zelení – ľahko zranení
- Žltí – stredne ťažko zranení s čiastočnou imobilizáciou
- Červení – ťažko zranení
- Čierni – mŕtvi

Obrázok 1 Úloha triedenia START v našom výskume

Úlohy v tomto triedení sme pre jednoduchšie spracovanie výsledkov rozdelili do dvoch kategórií – ľahšie diagnostikovateľné (zelení a čierni) a ťažšie diagnostikovateľné prípady (žltí a červení). Polovica týchto úloh mala chýbajúcu štruktúru. Týmto sme vytvorili 4 typy úloh pre náš výskum:

- ľahké štruktúrované
- ľahké s chýbajúcou štruktúrou
- ťažké štruktúrované
- ťažké s chýbajúcou štruktúrou

Škála PNS - Personal Need for Structure

Autormi tejto škály sú M. M. Thomson, M. E. Naccarato & K. E. Parker (1989, in: Neuberg a Newsom, 1993). Na Slovensku bola táto škála preložená v roku 1993 Sarmány Schullerom (in: Sollár, 2005). PNS je sebavýpoveďovou škálou, kde proband má na šesťbodovej stupnici vyjadriť stupeň súhlasu resp. nesúhlasu s tvrdeniami, ktoré sú orientované na štruktúrovanosť prostredia. Škála obsahuje 12 položiek, sýtiace dva faktory: „želanie štruktúry“ a „reakcia na chýbanie štruktúry“. Rozpätie možných bodov je od 12 do 72, kde nízke skóre znamená nízku potrebu štruktúry a vysoké naopak. Reliabilita adaptovanej škály bola skúmaná Sollárom (2005) a pohybuje sa od 0.61 do 0.81.

Operacionalizácia meraných premenných

Rýchlosť rozhodovania bola meraná ako čas, za ktorý participant vyriešil jednotlivé úlohy triedenia. Pri každej úlohe bol meraný čas samostatne, prostredníctvom naprogramovanej aplikácie.

Efektívnosť/správnosť rozhodnutia bola počítaná ako počet správne zatriedených zranených delené počet úloh v danej kategórii a prevedená na percentá.

Výsledky

Cieľom tejto štúdie bolo zistiť, či osobnostná črta potreba kognitívnej štruktúry súvisí s rýchlosťou a efektívnosťou rozhodovania u záchranárov v úlohe triedenia zranených pri nehode hromadného postihnutia osôb. Na základe výsledkov výskumov viacerých autorov (Blais, Thomson, & Baranski,2003; Roman et al., 1995) sme predpokladali, že participanti s vysokou potrebou štruktúry budú túto úlohu riešiť rýchlejšie. Po zozbieraní dát sme však zistili, že všetci naši participanti dosahovali vysoké skóre v škále PNS (najnižšie dosiahnuté skóre bolo 43 (priemer=51,28, medián=52). Roman et al. (1995) vo svojej štúdii rozdelil participantov na tri skupiny: nízka (< 41), stredná (> 40 and < 47), a vysoká (> 46) potreba štruktúry. Podľa tohto delenia by však všetci naši participanti spadali do skupiny s vysokou potrebou kognitívnej štruktúry. Z tohto dôvodu sme našu vzorku rozdelili pomocou mediánu na dve skupiny – participanti s vyššou (20) a vysokou (25) potrebou kognitívnej štruktúry.

V úvode zhrnieme priemerné časy a efektívnosti riešenia jednotlivých typov úloh:

Jednoduchá štruktúrovaná úloha - vyriešená v priemere za 3,51 sekundy s priemernou úspešnosťou riešenia 86,06%.

Jednoduchá neštruktúrovaná úloha - vyriešená v priemere za 5,61 sekundy s priemernou úspešnosťou riešenia 92,83%.

Zložitá štruktúrovaná úloha - vyriešená v priemere za 5,05 sekundy s priemernou úspešnosťou riešenia 77,63%.

Zložitá neštruktúrovaná úloha - vyriešená v priemere za 6,73 sekundy s priemernou úspešnosťou riešenia 85,74%.

Z priemerných časov a úspešnosti pri jednotlivých úlohách môžeme vidieť, že úlohy, ktoré mali jasnú štruktúru boli vyriešené v kratšom čase, avšak s menšou mierou úspešnosti ako úlohy, kde štruktúra chýbala.

Ďalej sme sa porovnali dve skupiny participantov rozdelených podľa skóre PNS z hľadiska rýchlosti a efektívnosti riešenia úlohy. Keďže premenné neboli normálne rozložené zvolili sme neparametrický Wilcoxonov test.

Porovnanie rýchlosti riešenia jednotlivých úloh u participantov s vyššou a vysokou potrebou štruktúry

U participantov sme porovnali skupinový medián v jednotlivých úlohách a nenašli sme štatisticky ani vecne významné rozdiely. Participanti s vyššou potrebou kognitívnej štruktúry sa štatisticky ani vecne nelíšili od participantov s vysokou potrebou kognitívnej štruktúry v rýchlosti riešenia jednoduchej štruktúrovanej úlohy (Z= .000; p=1.000; r=.00), jednoduchej úlohy s chýbajúcou štruktúrou (Z= -.377; p=.706; r=.05), zložitej štruktúrovanej úlohy (Z= -.492; p=.623; r= .07) ani v rýchlosti riešenia zložitej úlohy s chýbajúcou štruktúrou (Z= -1.085; p=.278; r= .16).

Tabuľka 1 Skupinové mediány rýchlosti riešenia pre jednotlivé úlohy

	n	Jednoduchá so štruktúrou	Jednoduchá s chýbajúcou štruktúrou	Zložitá so štruktúrou	Zložitá s chýbajúcou štruktúrou
Vyššia potreba štruktúry	20	3.06	3.75	4.64	4.66
Vysoká potreba štruktúry	25	2.90	3.10	4.25	5.00

Porovnanie efektívnosti riešenia jednotlivých úloh u participantov s vyššou a vysokou potrebou štruktúry

Takisto sme porovnali aj skupinový medián pri efektívnosti riešenia jednotlivých a nenašli sme štatisticky ani vecne významný rozdiel. Participanti s vyššou potrebou kognitívnej štruktúry sa štatisticky ani vecne nelíšili od participantov s vysokou potrebou kognitívnej štruktúry v rýchlosti riešenia jednoduchej štruktúrovanej úlohy (Z= 1.798; p=.072; r =.26), jednoduchej úlohy s chýbajúcou štruktúrou (Z= -.080; p=.936; r =.01), zložitej štruktúrovanej úlohy (Z= -1.855; p=.064; r =.02) ani v rýchlosti riešenia zložitej úlohy s chýbajúcou štruktúrou (Z= -1.554; p=.120; r =.23).

Tabuľka 2 Skupinové mediány efektívnosti riešenia pre jednotlivé úlohy

	n	Jednoduchá so štruktúrou	Jednoduchá s chýbajúcou štruktúrou	Zložitá so štruktúrou	Zložitá s chýbajúcou štruktúrou
Vyššia potreba štruktúry	20	85.95	95.55	81.25	83.29
Vysoká potreba štruktúry	25	91.36	95.95	91.01	89.81

Porovnanie rýchlosti rozhodovania v súvislosti s úspešnosťou riešenia úloh

Ďalej nás zaujímalo či sa líšia v rýchlosti riešenia úlohy participanti, ktorí dosahovali lepšie výsledky (vyššiu percentuálnu úspešnosť) od tých menej úspešných. Výsledky ukazujú, že neexistuje rozdiel medzi týmito skupinami participantov s výnimkou riešenia jednoduchej úlohy, kde chýbala štruktúra. Tu sme našli štatisticky aj vecne významný rozdiel v rýchlosti riešenia úlohy ($Z= -3.855$; $p=.000$; $r =.57$), kde úspešnejší riešitelia (sk. medián= 2.6) dosahovali lepší čas ako menej úspešní riešitelia (sk. medián=7).

Diskusia

Výsledky nášho výskumu vzhľadom k homogénnosti výskumnej vzorky v osobnostnej črte potreba kognitívnej štruktúry nepreukázali významné rozdiely medzi záchranármi v rýchlosti ani v správnosti riešenia jednotlivých úloh. To, že participanti v našom výskume dosahovali vysoké skóre v škále PNS môže byť spôsobené ako veľkosťou vzorky, tak špecifickosťou výkonu tohto povolania. Je možné, že práve toto povolanie si vyberajú osobnosti s vysokou potrebou kognitívnej štruktúry. Domnievame sa, že je to preto, že výkon ich povolania je do značnej miery regulovaný presnými postupmi a obmedzeniami vyplývajúcimi zo zákona a diagnostika pacienta prebieha podľa naučených postupov. Pre ďalšie skúmanie preto odporúčame navýšiť výskumnú vzorku a overiť, či si povolanie záchranár vyberajú osobnosti s takýmto osobnostným nastavením.

Literatúra

Blais, A. R., Thompson, M. M., & Baranski, J. V. (2003). *The effects of individual differences in cognitive styles on decision-making accuracy and latency.* Toronto: Defence R&D Canada. Retrieved from http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a412182.pdf

Dobiáš, V. (2006). Hromadné nešťastia a triedenie zranených. *Via practica* 3(1), 41-43.

Neuberg, S. L., & Newsom, J. T. (1993). Personal need for structure: Individual differences in the desire for simpler structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(1), 113.

Pallier, G., Wilkinson, R., Danthiir, V., Kleitman, S., Knezevic, G., Stankov, L., & Roberts, R. D. (2002). The role of individual differences in the accuracy of confidence judgments. *The Journal of General Psychology*, 129(3), 257-299.

Roman, R. J., Moskowitz, G. B., Stein, M. I., & Eisenberg, R. F. (1995). Individual differences in experiment participation: Structure, autonomy, and the time of the semeste. *Journal of Personality*, 63(1), 113-138.

Schultz, P., & Searleman, A. (1998). Personal need for structure, the Einstellung task, and the effects of stress. *Personality and Individual Differences*, 24(3), 305-310.

Sollár, T. (2005). *Potreba kognitívnej štruktúry v kontexte osobnostných a interpersonálnych premenných.* (Dizertačná práca). Ústav experimentálne psychológie Slovenskej akadémie vied.

Interpersonálne črty učiteľov a percepcia vlastného interakčného štýlu

Interpersonal traits and perceived interpersonal teacher behavior

Miroslava Köverová
miroslava.koverova@gmail.com
Katedra psychológie FF UPJŠ v Košiciach

Abstrakt

Cieľom príspevku bolo preskúmať, či interpersonálne črty učiteľov umožnia vysvetliť ich spôsob percepcie vlastného interakčného štýlu. Participujúci učitelia stredných škôl vyplnili Dotazník interakčného štýlu učiteľa a Dotazník interpersonálnej diagnózy - ICL. Analýza výskumných dát štandardnou metódou viacnásobnej lineárnej regresie ukázala, že učiteľské percepcie vlastného interakčného štýlu vo vybraných sektoroch boli štatisticky významne predikované piatimi z ôsmich zisťovaných interpersonálnych čŕt. Na základe získaných výsledkov je možné nazerať na osobnosť vyučujúceho ako na jednu z determinánt percepcie vlastného interakčného štýlu.

Kľúčové slová: interakčný štýl učiteľa, učiteľské percepcie, determinanty, interpersonálne črty, osobnosť

Abstract

Article was focused on the role of teacher interpersonal traits in prediction of perceived interpersonal teacher behavior. High school teachers completed Questionnaire on Teacher Interaction and Interpersonal Check List. Multiple linear regression (enter method) was used to test data. Results indicated that five out of eight interpersonal traits accounted for significant amount of variance in teacher perceptions of interpersonal teacher behavior in sectors leadership, helpful / friendly, responsibility and freedom, admonishing and strict. The outcomes supported the assumption that teacher personality in terms of interpersonal traits could be considered as important predictor of perceived interpersonal teacher behavior.

Keywords: interpersonal teacher behavior, teacher perceptions, determinants, interpersonal traits, personality

Úvod

Interakčný štýl učiteľa je relatívne stabilná charakteristika vyučujúceho označujúca jeho tendenciu ku konkrétnemu spôsobu interakcie so študentmi na vyučovacej hodine (Gavora, 2005; Gavora, Mareš, den Brok, 2003). Skúmanie interpersonálneho rámca, t.j. (percipovaných) vzťahov medzi učiteľom a študentmi je dôležitou perspektívou skúmania vyučovacieho procesu, keďže spôsob, akým študenti vnímajú interakčný štýl učiteľa súvisí s ich prospechom a motiváciou k príprave na vyučovaciu hodinu (den Brok et al., 2005; Lapointe, Legault, Batiste, 2005; Wubbels, Brekelmans, 2005; den Brok, Brekelmans, Wubbels, 2004).

Teoretickým východiskom príspevku je Model interpersonálneho správania učiteľa (Model of Interpersonal Teacher Behaviour, ďalej MITB) holandských autorov Wubbelsa, Crétona a Hooymayersa (1985), ktorý je založený na Learyho modeli interpersonálnych čŕt a jeho aplikácii do oblasti vzdelávania. Pri vymedzení jednotlivých štýlov interakcie využíva MITB (obr. 1) podobne ako Learyho model dve ortogonálne dimenzie: dimenziu vplyvu (miera učiteľovej dominancie - submisívnosti) a dimenziu proximity (miera ústretovosti - odmietania prejavovaná učiteľom vo vzťahu k študentom), ktoré v kruhovom priestore štruktúrujú správanie vyučujúceho do ôsmich oblastí, tzv. sektorov: organizátor vyučovania, nápomocný / priateľský, chápajúci, vedie k zodpovednosti a slobode, neistý, nespokojný, trestajúci a prísny (Wubbels, Brekelmans, 2005; Gavora, Mareš, den Brok, 2003).

Obr. 1 Model interpersonálneho správania učiteľa (Wubbels, Créton, Hooymayers, 1985)

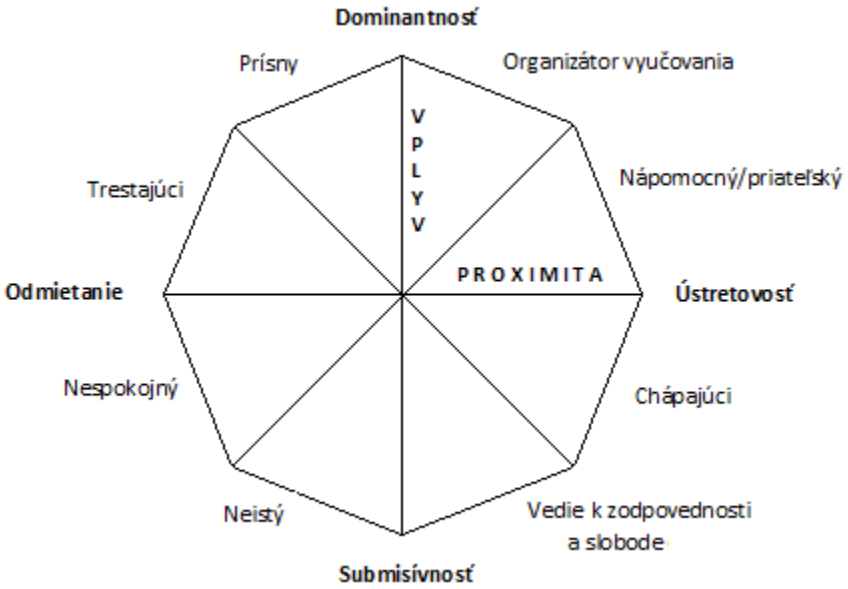

Väčšina výskumných prác v kontexte MITB je zameraná na skúmanie rôznych charakteristík študentov (rod, vek, osobnostné charakteristiky, subjektívna pohoda, prospech, motivácia, etnický pôvod), ktoré môžu súvisieť s ich percepciami interakčného štýlu učiteľov (pozri napr. Kokkinos, Charalambous, Davazoglou, 2010; Negovan, Raciu, Vlad, 2010; den Brok et al., 2009; van Petegem et al., 2008; Wubbels, Brekelmans, 2005; den Brok, Brekelmans, Wubbels, 2004; Levy et al., 1997). Avšak len minimum výskumov sa venuje determinantám a korelátom učiteľských percepcií vlastného interakčného štýlu. U vyučujúcich boli napríklad overované rozdiely vo vnímaní vlastného interpersonálneho správania podľa rodu (van Petegem et al., 2005), dĺžky praxe (Brekelmans, Wubbels, van Tartwijk, 2005) alebo etnického pôvodu (den Brok et al., 2002). Problematika osobnostných korelátov percepcií vlastného interakčného štýlu u učiteľov vo výskumoch nebola bližšie rozpracovaná napriek tomu, že Wubbels, Créton a Hooymayers (1985) v MITB predpokladajú osobnostnú podmienenosť interakčného štýlu učiteľa. Cieľom prezentovaného príspevku bolo preskúmať, či osobnosť v zmysle interpersonálnych čŕt ovplyvňuje spôsob, akým učiteľ vníma vlastný interakčný štýl. Predpokladali sme, že interpersonálne črty vyučujúcich budú predikovať ich percepcie vlastného interakčného štýlu.

Metódy

Na výskume participovalo 48 učiteľov stredných škôl v Košickom kraji vybraných príležitostným spôsobom. Učitelia pôsobili buď na gymnáziu (n = 19) alebo strednej odbornej škole (n = 29). Vo vzorke bolo zastúpených 19 mužov (39,6 %) a 29 žien (60,4 %) vo veku 30 - 62 rokov (priemerný vek 48,08) a dĺžkou praxe 7 - 38 rokov (priemer 22,71). Účasť učiteľov na zbere dát bola dobrovoľná a anonymná.

Učiteľom boli administrované dva dotazníky. V 64 - položkovom Dotazníku interakčného štýlu učiteľa (Gavora, Mareš, den Brok, 2003) vyučujúci pomocou 5 - bodovej Likertovej škály uvádzali, ako často sa voči študentom na vyučovacej hodine správajú spôsobom opísaným v jednotlivých výrokoch (0 = nikdy, 4 = vždy). Položky sýtili príslušných 8 sektorov interakčného štýlu MITB. Na zistenie interpersonálnych čŕt učiteľov bol zvolený Learyho, LaForgeov a Suczekov Dotazník interpersonálnej diagnózy - ICL (Kožený, Ganický, 1976).

Výsledky

Dáta boli štatisticky spracované štandardnou metódou viacnásobnej lineárnej regresie. Pre každý sektor interakčného štýlu (predikovaná premenná) boli vykonané samostatné

analýzy. Ako prediktory percepcií interakčného štýlu v jednotlivých ôsmich sektoroch boli testované interpersonálne črty, ktoré do analýz vstupovali všetky naraz. Výsledky prezentujú tab. 1 a 2.

Tab. 1. Osobnostné prediktory percepcií interakčného štýlu v sektoroch organizátor vyučovania, nápomocný/priateľský, chápajúci a vedie k zodpovednosti a slobode

Sektory	Prediktory	R^2	β	t	P
Organizátor vyučovania	Dominancia	0,283	,323	1,593	,119
	Egocentrizmus		-,030	-,160	,874
	Agresivita		,135	,647	,522
	Rezervovanosť		-,192	-,955	,345
	Submisivita		,050	,234	,817
	Závislosť		-,181	-,977	,335
	Afiliantnosť		,436	2,102	,042
	Zodpovednosť		-,497	-2,077	,044
Nápomocný / priateľský	Dominancia	0,377	-,171	-,903	,372
	Egocentrizmus		,230	1,332	,191
	Agresivita		,103	,527	,601
	Rezervovanosť		-,239	-1,272	,211
	Submisivita		-,243	-1,227	,227
	Závislosť		,138	,802	,428
	Afiliantnosť		,489	2,526	,016
	Zodpovednosť		-,125	-,561	,578
Chápajúci	Dominancia	0,296	-,087	-,431	,669
	Egocentrizmus		,037	,200	,842
	Agresivita		,285	1,380	,176
	Rezervovanosť		-,334	-1,675	,102
	Submisivita		-,333	-1,584	,121
	Závislosť		,217	1,184	,243
	Afiliantnosť		,127	,620	,539
	Zodpovednosť		,230	,971	,337
Vedie k zodpovednosti a slobode	Dominancia	0,324	-,098	-,496	,623
	Egocentrizmus		,318	1,767	,085
	Agresivita		-,032	-,157	,876
	Rezervovanosť		-,360	-1,838	,074
	Submisivita		-,242	-1,174	,248
	Závislosť		,424	2,363	,023
	Afiliantnosť		-,003	-,015	,988
	Zodpovednosť		,005	,020	,984

Interpersonálne črty vyučujúcich vysvetľovali 16,4 – 37,7 % variability ich percepcií v sektoroch interakčného štýlu. Vnímaný interakčný štýl učiteľov v sektore organizátor vyučovania bol predikovaný ich zodpovednosťou (β = -0,497) a afiliantnosťou (β = 0,436). Prediktorom vnímaného nápomocného / priateľského správania bola črta afiliantnosti (β =

0,489). Percipované správanie učiteľa v sektore vedie k zodpovednosti a slobode predikovala interpersonálna črta závislosti (β = 0,424). Prediktorom percipovaného trestajúceho správania učiteľa bola jeho rezervovanosť (β = 0,446). Vnímaná prísnosť vyučujúceho bola predikovaná interpersonálnymi črtami rezervovanosťou (β = 0,599) a dominanciou (β = 0,437). Percepcie interakčného štýlu v sektoroch chápajúci, neistý a nespokojný neumožnila signifikantne predikovať žiadna z testovaných interpersonálnych čŕt.

Tab. 2. Osobnostné prediktory percepcií interakčného štýlu v sektoroch neistý, nespokojný, trestajúci a prísny

Sektory	Prediktory	R^2	β	t	p
Neistý	Dominancia	0,22	,135	,640	,526
	Egocentrizmus		-,174	-,902	,373
	Agresivita		-,207	-,949	,349
	Rezervovanosť		,171	,815	,420
	Submisivita		,311	1,400	,169
	Závislosť		,127	,657	,515
	Afiliantnosť		-,191	-,882	,383
	Zodpovednosť		-,032	-,128	,899
Nespokojný	Dominancia	0,164	,015	,070	,945
	Egocentrizmus		-,076	-,382	,705
	Agresivita		-,166	-,735	,466
	Rezervovanosť		,229	1,052	,299
	Submisivita		,298	1,298	,202
	Závislosť		,048	,240	,812
	Afiliantnosť		-,046	-,207	,837
	Zodpovednosť		-,187	-,725	,473
Trestajúci	Dominancia	0,25	,052	,249	,805
	Egocentrizmus		-,215	-1,133	,264
	Agresivita		-,081	-,381	,705
	Rezervovanosť		,446	2,163	,037
	Submisivita		-,195	-,894	,377
	Závislosť		,339	1,794	,081
	Afiliantnosť		-,290	-1,365	,180
	Zodpovednosť		,015	,060	,952
Prísny	Dominancia	0,371	,437	2,297	,027
	Egocentrizmus		-,187	-1,074	,289
	Agresivita		-,175	-,895	,376
	Rezervovanosť		,599	3,174	,003
	Submisivita		-,168	-,846	,403
	Závislosť		-,002	-,010	,992
	Afiliantnosť		,185	,952	,347
	Zodpovednosť		-,293	-1,306	,199

Diskusia

Cieľom príspevku bolo overiť, či interpersonálne črty učiteľov predikujú spôsob, akým vnímajú vlastný štýl interakcie so študentmi. Výsledky podporili predpoklad o osobnostnej podmienenosti percepcií interakčného štýlu u učiteľov. Interpersonálne črty afiliantnosť, zodpovednosť, závislosť, rezervovanosť a dominancia štatisticky významne predikovali spôsob, akým vyučujúci percipovali vlastný interakčný štýl v sektoroch organizátor vyučovania, nápomocný / priateľský, vedie k zodpovednosti a slobode, trestajúci a prísny v kontexte MITB.

Percepcie interakčného štýlu v sektoroch organizátor vyučovania a nápomocný / priateľský, ktoré sú sýtené dominantným a zároveň ústretovým správaním učiteľa boli v oboch prípadoch pozitívne predikované jeho afiliantnosťou (priateľským, kooperatívnym správaním). Vnímaná schopnosť organizovať vyučovanie bola zároveň negatívne predikovaná interpersonálnou črtou zodpovednosti. To znamená, že o lepšej organizácii vyučovania vypovedali tí učitelia, ktorí vlastné interpersonálne správanie hodnotili zároveň ako nie výrazne ohľaduplné, súcitné, zhovievavé, či pomáhajúce a starostlivé.

Interpersonálna črta závislosti pozitívne predikovala učiteľské percepcie v sektore vedie k zodpovednosti a slobode. Vyučujúci s tendenciou k prejavom konformity, submisívnosti vo vzťahu s inými môžu podobným spôsobom fungovať aj v interakcii so študentmi, ktorý sa v súlade s charakteristikou sektora prejaví v podobe ich ústretového a submisívneho správania, t.j. poskytovania väčšieho priestoru študentom, podporovania ich účasti na rozhodovaní či otvorenosti voči nápadom a požiadavkám zo strany študentov.

Napokon, percepcie vlastného interakčného štýlu v sektoroch prísny a trestajúci boli zhodne pozitívne predikované rezervovanosťou v interpersonálnom správaní učiteľa. Čím viac v ňom vyučujúci vypovedali o sklonoch k odstupu, podozrievavosti či kritickosti, tým vnímali svoj interakčný štýl ako prísnejší a trestajúcejší, t.j. obdobne odmietavý. K vysvetleniu časti variability percipovaného prísneho (dominantného a odmietavého) správania učiteľov voči študentom prispievala aj interpersonálna črta dominancie, ktorá sa analogicky prejavuje demonštrovaním moci a sily v interakcii s druhými.

Na základe diskutovaných zistení je možné zhrnúť, že interpersonálne črty učiteľov vypovedajúce o prevládajúcich tendenciách v ich interpersonálnom správaní dokázali vysvetliť aj spôsob percepcie jeho prejavov v špecifickom kontexte – konkrétne vnímanie štýlov interakcie vyučujúcich so študentmi na vyučovacej hodine. Prezentované výsledky rozširujú poznatky v predmetnej oblasti o osobnostné determinanty percipovaného

interakčného štýlu u učiteľov, keďže predchádzajúce výskumy referovali predovšetkým o osobnostnej podmienenosti študentských percepcií interakčného štýlu vyučujúcich v kontexte MITB, a to v zmysle tendencie študentov k vypovedaniu o častejšom výskyte tých prejavov v správaní učiteľov, ktoré boli podobné osobnostným vlastnostiam študentov ako posudzovateľov (pozri napr. Kokkinos, Charalambous, Davazoglou, 2010).

Veľkosť a spôsob výberu vzorky obmedzujú generalizáciu zistení, ktoré je vhodnejšie považovať za predbežné. Poskytujú prvotný náhľad do problematiky osobnostných korelátov percepcií interakčného štýlu u vyučujúcich. Nadväzujúce štúdie by túto oblasť mohli preskúmať na reprezentatívnych vzorkách. Limity výskumu sa spájajú aj s možnosťou sociálnej žiadúcnosti odpovedí učiteľov, ktorí vlastné správanie voči študentom posudzovali sami. V ďalších výskumných projektoch by mohli byť zakomponované aj percepcie študentov a ich porovnania s učiteľskými percepciami s cieľom zistiť, v ktorých sektoroch a v akej miere sa učitelia prípadne vnímajú priaznivejšie.

Literatúra

Brekelmans, M., Wubbels, T., & van Tartwijk, J. (2005). Teacher–student relationships across the teaching career. *International Journal of Educational Research*, 43 (1-2), 55-71.

den Brok, P., Brekelmans, M., Levy, J., & Wubbels, T. (2002). Diagnosing and improving the quality of teachers' interpersonal behaviour. *The International Journal of Educational Management*, 16 (4), 176-184.

den Brok, P., Brekelmans, M., & Wubbels, T. (2004). Interpersonal teacher behaviour and student outcomes. *School Effectiveness and School Improvement*, 15 (3-4), 407-442.

den Brok, P., Levy, J., Brekelmans, M., & Wubbels, T. (2005). The effect of teacher interpersonal behaviour on students' subject-specific motivation. *The Journal of Classroom Interaction*, 40 (2), 20-33.

den Brok, P., Wubbels, T., Veldman, I., & van Tartwijk, J. (2009). Perceived teacher-student interpersonal relationships in Dutch multi-ethnic classes. *Educational Research & Evaluation*, 15 (2), 119-135.

Gavora, P. (2005). *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno: Paido.

Gavora, P., Mareš, J., & den Brok, P. (2003). Adaptácia Dotazníka interakčného štýlu učiteľa. *Pedagogická revue*, 55 (2), 126-145.

Kokkinos, C.M., Charalambous, K., & Davazoglou, A. (2010). Primary school teacher interpersonal behavior through the lens of students' Eysenckian personality traits. *Social Psychology of Education*, 13 (3), 331-349.

Kožený, J., & Ganický, P. (1976). *Dotazník interpersonálnej diagnózy – ICL*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

Lapointe, J.M., Legault, F., & Batiste, S.J. (2005). Teacher interpersonal behavior and adolescents' motivation in mathematics: A comparison of learning disabled, average, and talented students. *International Journal of Educational Research,* 43 (1-2), 39-54.

Levy, J., Wubbels, T., Brekelmans, M., & Morganfield, B. (1997). Language and cultural factors in students' perceptions of teacher communication style. *International Journal of Intercultural Relations*, 21 (1), 29-56.

Negovan, V., Raciu, A., & Vlad, M. (2010). Gender and school – related experience differences in students' perception of teacher interpersonal behavior in the classroom. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 5, 1731-1740.

van Petegem, K., Aelterman, A., van Keer, H., & Rosseel, Y. (2008). The influence of student characteristics and interpersonal teacher behaviour in the classroom on student's wellbeing. *Social Indicators Research*, 85 (2), 279-291.

van Petegem, K., Creemers, B.P.M., Rossel, Y., & Aelterman, A. (2005). Relationships between teacher characteristics, interpersonal teacher behaviour and teacher wellbeing. *The Journal of Classroom Interaction*, 40 (2), 34-43.

Wubbels, T., & Brekelmans, M. (2005). Two decades of research on teacher–student relationships in class. *International Journal of Educational Research*, 43 (1-2), 6-24.

Wubbels, T., Créton, H.A., & Hooymayers, H.P. (1985). Discipline problems of beginning teachers, interactional teacher behavior mapped out. *Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association, Chicago, IL*, 1-16.

Ekonomická moralita a ľavicový volič

Economic morality and leftist voter

Martin Kráľ

kral@saske.sk

Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied v Košiciach

Abstrakt

Cieľom príspevku je odkryť a integrovať premenné diferencujúce príslušníkov dvoch antagonistických politických frakcií a politicky nevyhranených respondentov. Východiskom je analýza modulu Ekonomická moralita a tematicky relevantných otázok. Procedúra komparácie rezultovala v odhalenie desiatich významných diferencií. Bol odkrytý trend identický k predchádzajúcim nálezom: prevažujúci negatívny postoj respondentov favorizujúcich ľavicové politické subjekty.

Poslednou časťou príspevku je integrovanie identifikovaných premenných prostredníctvom lineárnej regresie do modelu, vysvetľujúceho politickú príklonnosť. Utvorený model vysvetľuje 13,8 % variancie, pričom len dve položky vykázali dostatočnú úroveň významnosti: náhľad na stav ekonomickej sféry a názor na vládou zabezpečené znižovanie príjmových rozdielov.

Kľúčové slová: Ekonomická moralita, Politická preferencia, Politická ľavica, Politická pravica, Príjmová nerovnosť.

Abstract

The aim of contribution is to uncover and integrate variables differentiating members of two antagonistic political fractions and politically indefinite respondents. The foundation is analysis of module Economic Morality and thematically relevant questions. Procedure of comparison resulted in detecting ten significant differences. The trend identical with previous research was found: prevailing negative attitude of respondents favoring leftist political subjects. Final part of contribution integrates identified variables through linear regression into model, explaining political preference. Created model explains 13.8 % of variance, while only two items demonstrate sufficient level of significance: outlook on condition of economy and opinion on government role in reducing income disparity.

Keywords: Economic morality, Political preference, Political left, Political right, Income inequality.

Úvod

Metamorfovala politická preferencia do jedného z mnohých fragmentov postmodernej identity, alebo je výsledkom konfigurácie konkrétnych ekonomických a sociálnych síl? Predkladaný príspevok testuje diferenciačnú silu politickej afiliácie, vzhľadom na postoje k rôznym parciálnym problémom ekonomickej sféry.

Rozdiely v postojoch k ekonomickej oblasti vzhľadom na politickú afiliáciu

Extenzívna analýza doposiaľ publikovaných výskumov (Jost, Glaser, Kruglanski, & Sulloway, 2003) odkryla centrálnu dimenziu diferencujúcu opozitné politické frakcie: stanovisko k majetkovej a príjmovej nerovnosti v spoločnosti. Disparitu prerozdelenia príjmov stúpenci ľavicových stanovísk apercipujú senzitívnejšie (Alesina et al., 2004), pričom v komparácii k priaznivcom pravicového bloku nerovnosť bohatstva signifikantne intenzívnejšie umocňuje ich negatívne úsudky o výkonnosti vládneho kabinetu (Anderson & Singer, 2008). Skúmaný faktor manifestuje centrálny rozpor v predstavách o ekonomickej sfére: zástancovia ľavicovej frakcie nahliadajú kriticky ideológiu voľného trhu a požadujú posilnenie regulatívnych právomoci štátu (Freire, 2008).

Teória mediánového voliča

Teoretický predpoklad lineárnej závislosti príjmovej nerovnosti obyvateľstva a všeobecnej požiadavky po redistribúcii je východiskom teórie Mediánového voliča (Meltzer & Richard, 1981). Určujúcim faktorom politickej príklonnosti je výška nerovnosti príjmov pred zdanením. Redistribúcia vytvoreného bohatstva pri vysokej úrovni príjmovej nerovnosti zvyšuje pravdepodobnosť finančného zisku väčšinového obyvateľstva, keďže progresívne daňové zaťaženie presúva zdroje k sociálne znevýhodneným. A naopak, nízky rozptyl príjmov obyvateľstva vzhľadom na hodnotu mediánu je príčinou negatívnych postojov k politickému programu obsahujúcemu požiadavku redistribúcie. Väčšinové obyvateľstvo tak opakovane využíva svoje dominantné mocenské postavenie a prostredníctvom demokratických volieb dosadzuje do zastupiteľských orgánov politickú stranu presadzujúcu zodpovedajúce redistributívne opatrenia (Meltzer & Richard, 1981).

Avšak empirické analýzy neodkryli postulovaný pozitívny lineárny vzťah medzi oboma premennými. Krajiny s dominantne liberálnym politickým prostredím, napriek vysokej úrovni príjmovej nerovnosti, nevykázali teoreticky očakávanú podporu redistribúcie (Kenworthy & Pontusson, 2005). Preto možno vypovedať: preferencia sociálnej politiky neodpovedá na objektívnu mieru nerovnosti, ale je mediovaná rôznorodým poľom externých faktorov, napríklad redistributívnou etikou (Bowles & Gintis, 2000).

Podpora redistributívnej politiky a silného sociálneho štátu je teda funkciou príslušnosti k vybranej príjmovej skupine a motivovaná súkromným záujmom. Občania dôrazne požadujúci prerozdelenie disponujú nižšou úrovňou dokončeného vzdelania, zastávajú manuálne pracovné pozície s výškou príjmu tesne nad zákonným minimom a zároveň sú najviac exponovaný volatilite trhu práce, alebo sa jedná o nezaradených do výrobného procesu (Corneo & Gruner, 2002).

Avšak úsudky o nevyhnutnosti štátnej intervencie pri vyrovnávaní príjmových rozdielov sú modifikované aj individuálnou sústavou presvedčení o nutnosti reciprocity (Mau, 2004), rovnostárstve (Blekesaune & Quadagno, 2003) a príčinách výskytu chudoby (Fong, 2001).

Metodológia

Popis nástroja a vzorky

Východiskom skúmania predkladanej práce je analýza dotazníka druhého kola Európskej Sociálnej Sondy (2004). Hlavnou časťou rozboru je modul Ekonomická moralita, avšak do vyhodnocovania včleňujeme aj relevantné položky pochádzajúce z odlišných modulov.

Politická príklonnosť: účastníci výskumu mohli na jedenásť bodovej škále vymedziť afinitu k vybranej polarite, pričom stredová hodnota indikovala nevyhranený postoj. Pre zámer vzájomnej komparácie antagonistických politických frakcií a nevyhranených respondentov sme vytvorili tri kompaktné skupiny názorovej príslušnosti. Rozloženie vzorky favorizuje zostavenie stredovej skupiny z jedincov bez politickej identity: 450 respondentov sa hlási k myšlienkami ľavice, 416 jedincov definuje politickú indiferentnosť a 416 účastníkov výskumu favorizuje pravicové politické idei.

Výsledková časť

Ekonomická moralita a tematicky pridružené položky

Realizáciou vzájomnej komparácie troch utvorených skupín vo všetkých otázkach analyzovaného modulu a tematicky pridružených položkách, bolo odkrytých desať štatisticky významných rozdielov (Tabuľka 1).

Tabuľka 1. Rozdiely vo vybraných otázkach – ANOVA

ANOVA				
Názov otázky	Stupne voľnosti	Priemerná mocnina	F	P
Postoj k daňovým podvodom	2	3,030	3,670	0,026*
Dôvera k finančným spoločnostiam, bankám a poisťovniam	2	4,672	5,977	0,003**
Dôvera k úradníkom a verejným činiteľom	2	3,554	5,112	0,006**
Postoj k záujmu firiem zvyšovať zisk a nie kvalitu a služby pre zákazníkov	2	19,289	23,335	0,000***
Postoj k spolupráci veľkých firiem v snahe stabilizovať ceny	2	9,440	13,397	0,000***
Postoj k zlepšeniu postavenia spotrebiteľov pri ochrane svojich záujmov	2	13,008	16,728	0,000***
Postoj k stavu slovenskej ekonomiky	2	266,844	59,878	0,000***
Čistý príjem domácnosti	2	9,290	4,228	0,015**
Názor na príjem domácnosti	2	7,660	11,479	0,000***
Postoj k vládou zabezpečenému zníženiu rozdielu príjmov	2	38,286	46,638	0,000***
* pα <0,05; ** pα <0,01; *** pα <0,001				

Predmetom prvej názorovej diferencie je postoj k daňovým podvodom, pričom nerovnomernosť výsledkov nadobudla významnú úroveň výhradne v porovnaní členov politických frakcií. Zápornejší postoj k skúmanej aktivite vykázali príslušníci ľavicovej politickej ideológie.

V nasledujúcom bloku otázok boli identifikované dve štatisticky významné diferencie. Prvý prípad: očakávanie čestného počínania finančných spoločností, bánk a poisťovní znovu polarizovalo stúpencov protikladného politického presvedčenia. Príslušníci ľavicovej politickej orientácie vykázali významne nižšiu úroveň predpokladanej absencie zavádzania a nečestnosti.

Druhý prípad testoval rozdiely v rozsahu očakávania poctivého jednania úradníkov a verejných činiteľov. Výsledok opakovane vypovedá o významných rozdieloch pri porovnávaní príslušníkov opozitnej politickej príklonnosti. V zhode s predchádzajúcim

nálezom, reprezentanti ľavicového zmýšľania vyjadrili významne vyššiu úroveň nedôvery v poctivé jednanie zo strany mocenských štruktúr .

Posledné tri významné rozdiely otázkach spadajúcich do modulu Ekonomická moralita boli objavené v tematickom bloku skúmajúcom fungovanie ekonomickej sféry. Postoj k trendu firiem favorizovať zisk pred zlepšovaním kvality a služieb zákazníkom skúma prvá položka. Rozdiely nachádzame vo všetkých troch realizovaných komparáciách. Najvýraznejšiu intenzitu súhlasu manifestovali respondenti prejavujúci afinitu k ľavicovému presvedčeniu. Ústup ráznosti postoja pozorujme u politicky nevyhranený jedincov, pričom najväčšmi sa k neutrálnemu stanovisku priklonili stúpenci pravicových síl.

Druhá položka vymedzuje rozsah presvedčenia o spolupráci navzájom si konkurujúcich firiem, v snahe stabilizovať ceny výrobkov. Výsledky preukazujú názorovú jednotu respondentov ľavicovej frakcie s nevyhranenými jedincami. Uvedené skupiny vytvorili štatisticky významný názorový protiklad k členom pravicového spektra.
Názorová tendencia reprodukuje predchádzajúci nález: najrobustnejší súhlas vyjadrili zástancovia ľavicového bloku, pričom oba zvyšné celky gravitovali smerom k nerozhodnému postoju .

Posledná z trojice otázok vymedzuje názorové spektrum voči ochrane spotrebiteľských záujmov. Politicky nevyhranení respondenti nepreukázali významnú diferenciu v komparácii k prívržencom pravicovej ideológie. Avšak obe uvedené skupiny manifestovali signifikantné rozdiely voči príslušníkom ľavicového pólu. Výsledok reprodukuje všetky doterajšie zistenia: najvýraznejší nesúhlas je spätý so začlenením do ľavicovej myšlienkovej línie, pričom posun smerom k opozitnému politickému táboru je zároveň aj zmierňovaním prejaveného nesúhlasu.

V snahe postihnúť diferenciačný potenciál politickej príklonnosti vyhodnocujeme položky nespadajúce do analyzovaného modulu, avšak tematicky nadväzujúce na skúmanú problematiku.

Vstupná položka skúma hodnotenie stavu slovenskej ekonomickej sféry. Prívrženci ľavicového bloku vykázali najvyššiu nespokojnosť, najviac sa k neutrálnemu postoju priblížili voliči pravicových zoskupení a respondenti bez politickej príslušnosti manifestovali strednú úroveň skúmanej premennej. Všetky porovnania dosiahli úroveň štatistickej významnosti.
Vysvetlenie budeme hľadať v odlišnej úrovni príjmu domácnosti, pričom nachádzame významné rozdiely medzi príslušníkmi opozitných politických skupín. Indiferentní respondenti nepreukázali signifikantnú odlišnosť od žiadnej z dvoch politických frakcií.

Avšak subjektívne nazeranie na objem dostupných finančných zdrojov rozlišuje nielen medzi stúpencami ľavicových myšlienok a pravicových presvedčení, ale aj medzi politicky nevyčlenenými respondentmi a voličmi pravicových subjektov.

Finálna otázka definuje postoj k vládnej interferencie pri znižovaní príjmových rozdielov, pričom všetky realizované porovnania rezultovali v štatisticky signifikantné odlišnosti. Názorová tendencia opakuje uvedené nálezy: najvýraznejší súhlas manifestovali priaznivci ľavicového bloku a podporovatelia pravicových politických združení sa najväčšmi blížili k neutrálnemu stanovisku .

Integrovanie premenných

Záverečná analýza príspevku integruje všetky skúmané premenné do spoločného modelu, vysvetľujúceho varianciu v príklonnosti k politickému pólu, alebo absenciu politickej angažovanosti.

Utvorený model explikuje 13,8 % variancie afinity k zvolenému politickému táboru. Avšak spomedzi desiatich inkorporovaných položiek len dve preukázali vyžadovanú hladinu štatistickej významnosti. Sémantickou analýzou možno postihnúť diferenciačné elementy politickej príslušnosti: názor na stav ekonomickej sféry a postoj k vládou zabezpečovaného znižovania znižovania príjmových rozdielov. Finálny model pozostávajúci výhradne z dvoch uvedených položiek explikuje 12,6 % variancie (Tabuľka 2). Súhrnný nález plne reprodukuje faktory utvárajúce teóriu Mediánového voliča (Meltzer & Richard, 1981), avšak objem zachytenej variancie nepostačuje na vymedzenie presvedčení o ekonomickej sfére ako ústredného determinanta politickej príklonnosti.

Tabuľka 2. Ukazovatele regresnej analýzy – Ekonomický model politickej príklonnosti

Regresná analýza	**R**	**R^2**	**F**	**P**
Ekonomický model politickej príklonnosti	0,359	0,129	87,606	0,000***
* pα <0,05; ** pα <0,01; *** pα <0,001				

Tabuľka 3. Prediktory politickej príklonnosti – Ekonomický model politickej príklonnosti

Regresná analýza	**Beta**	**t**	**P**
Názor na súčasný stav ekonomiky	0,253	8,845	0,000***
Zníženie rozdielov v príjmoch	0,188	6,571	0,000***
* pα <0,05; ** pα <0,01; *** pα <0,001			

Záver

Prvá časť predkladaného príspevku identifikovala rozdiely medzi príslušníkmi opozitných politických frakcií a taktiež apolitickými respondentmi v šiestich položkách spadajúcich do modelu Ekonomická moralita, rovnako aj v štyroch otázkach tematicky sa vzťahujúcich na ekonomickú sféru. Podarilo sa nám odkryť konzistentný trend negatívnych postojov ľavicovo upriamených jedincov a to určením štatisticky významných rozdielov vo všetkých skúmaných položkách.

Následne bol procedúrou regresnej analýzy vytvorený model integrujúci všetky parciálne vyhodnocované premenné. Popisovaný model zdôvodňuje 13,8 % objemu variancie politickej príklonnosti, pričom len dve položky vystúpili ako štatisticky významné determinanty: názor na stav ekonomickej sféry a postoj k vládnej intervencii znižovania príjmových rozdielov. Uvedené dve otázky súhrnne vysvetľujú 12,9 % rozptylu politickej afiliácie. Nájdený výsledok potvrdzuje doteraz publikované zistenia vymedzením postoju k sociálnym nerovnostiam a názoru na stav ekonomickej sféry ako podmieňujúcich faktorov politickej príslušnosti aj na Slovensku. Budúce skúmanie by malo zohľadniť uvedené zistenie a pokračovať odhaľovaní aj ostatných determinantov politickej preferencie.

Použitá literatúra

Alesina, A., Di Tella, R., & MacCulloch, R. (2004). Inequality and happiness: are Europeans and Americans different?. *Journal of Public Economics*, 88(9), 2009-2042.

Anderson, C. J., & Singer, M. M. (2008). The Sensitive Left and the Impervious Right Multilevel Models and the Politics of Inequality, Ideology, and Legitimacy in Europe. *Comparative Political Studies*, 41(4-5), 564-599.

Blekesaune, M., & Quadagno, J. (2003). Public attitudes toward welfare state policies a comparative analysis of 24 nations. European Sociological Review, 19(5), 415-427.

Bowles, S., & Gintis, H. (2000). Reciprocity, self-interest, and the welfare state. Nordic *Journal of Political Economy*, 26(1), 33-53.

Corneo, G., & Grüner, H. P. (2002). Individual preferences for political redistribution. *Journal of public Economics*, 83(1), 83-107.

ESS Round 2: *European Social Survey Round 2 Data (2004*). Data file edition 3.3. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.

Fong, C. (2001). Social preferences, self-interest, and the demand for redistribution. *Journal of Public Economics*, 82(2), 225-246.

Freire, A. (2008). Party Polarization and Citizens' Left—Right Orientations. *Party Politics*, 14(2), 189-209.

Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129, 339-375.

Kenworthy, L., & Pontusson, J. (2005). Rising inequality and the politics of redistribution in affluent countries. *Perspectives on Politi*cs, 3(03), 449-471.

Mau, S. (2004). Welfare regimes and the norms of social exchange. *Current Sociology*, 52(1), 53-74.

Meltzer, A. H., & Richard, S. F. (1981). A rational theory of the size of government. The *Journal of Political Economy*, 89(5), 914-927.

Interpersonální charakteristiky komunikátora z pohledu kvantitativní psycholingvistické analýzy (předběžné sdělení z výzkumné studie)

Interpersonal Characteristics of a Communicator from the Perspective of Quantitative Psycholinguistic Analysis (Research Study Preliminary Report)

Dalibor Kučera[1], Jana Marie Havigerová[2]

dkucera@pf.jcu.cz; jana.havigerova@uhk.cz

[1]Department of Pedagogy and Psychology, Faculty of Education, University of South Bohemia in České Budějovice, Czech Republic

[2]Department of Primary and Preprimary Education, Faculty of Education, University of Hradec Králové, Czech Republic

Abstrakt

Příspěvek je zaměřen na zhodnocení možností využití kvantitativní psycholingvistické analýzy v rámci assessmentu interpersonálních (sociálních) a osobnostních charakteristik komunikátora, který je realizován prostřednictvím výpočetního zpracování jeho textu. Proces analýzy je založen na součinnosti dvou základních metod. První metodou je aplikace strojového systému klasifikace a kvantifikace formálních charakteristik českého textového zápisu. Druhou metodou je pak kvantitativní psychodiagnostické testování, umožňující popsat vybrané interpersonální a sociální charakteristiky jedince. Příspěvek zároveň představuje výzkum QPA-FPT, který od roku 2013 probíhá na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích a který si klade za cíl obohatit současný stav poznání v oblasti psycholingvistického pohledu na text. V textu příspěvku budou uvedeny první výsledky tohoto výzkumu, včetně komentáře k možnostem aplikace představeného modelu v rámci psychologických disciplín.

Klíčová slova: psycholingvistika, text, kvantitativní, interpersonální, analýza, čeština

Abstract

The paper deals with the use of quantitative psycholinguistic analysis and its application in the assessment of interpersonal (social) and personality characteristics of the communicator. The analysis is realized as a computer-assisted procedure, which aims to classify and quantify formal characteristics of recorded Czech texts. The paper presents the research QPA-FPT, which is carried out from 2013 at the University of South Bohemia in Ceske Budejovice. The research design links two techniques – an automatic system of linguistic disambiguation and position tagging (which provides detailed data on the formal

characteristics of the text, particularly its morphology) and quantitative psychological assessment (which describes the author's personality and interpersonal characteristics). The paper also briefly presents the research preliminary results and provides a commentary on method basis, possibilities of its application and its potential within psychological disciplines.
Keywords: psycholinguistics, text, quantitative, interpersonal, analysis, Czech language

Úvod

Analýza textu, jako způsob získávání relevantních informací o osobnosti jeho autora, není v psychologii nikterak novým přístupem. Touto oblastí se ostatně zabývá i celá řada dalších vědních oborů; ať už je to lingvistika, antropologie či filozofie (Hamilton, 1957, p. 153). Již od počátku 20. století byla tato oblast studována mnoha významnými autory (např. i Freud, 1901) a i po více než století je zde stále odůvodněný předpoklad, že souvztažnost mezi způsobem, jakým užíváme text, a naší osobností, našimi sociálními charakteristikami a projevy je velmi významná. Na tento fakt ostatně poukazuje řada předních současných vědců, např. J. W. Pennebaker (Pennebaker, 2011) či M. Mehl (Ireland & Mehl, 2014).

Obory a metody

V polovině 20. století se spojením jazykovědy a psychologie zformoval obor psycholingvistiky (psycholinguistics). Tato disciplína se zabývá především psychologickým aspektům jazyka – např. produkcí a recepcí řeči či vztahem ke kognitivním procesům (Nebeská, 1992, p. 8). V rámci psycholingvistického výzkumu pak tento obor pracuje s velmi pestrou paletou nástrojů a metod. Jedním z nejefektivnějších přístupů k vědeckému uchopení textu se ukázala být obsahová analýza (content analysis). Obsahová analýza se soustřeďuje především na konkrétní, explicitní komunikační obsah, resp. na produkt komunikace (text), který pomocí rozličných kritérií posuzuje (Berelson, 1952, p. 18). Předmětem zájmu obsahové analýzy je např. kontext, ve kterém byl jazykový produkt vytvořen, motivace komunikátora, jeho cíle a efekt, který má jeho sdělení na recipienta textu.

Velkým impulzem pro širší aplikaci obsahové analýzy se ukázal být rozvoj moderních výpočetních technologií, které se začaly uplatňovat od cca 70. let 20. století. Od 90. let pak tyto technologie přebírají velkou část agendy, která se získáváním a zpracování textu souvisí. Jejich vliv se projevuje jednak v ohledu rapidního nárůstu množství textů, které je možné získat (prostředí internetu a elektronické komunikace), jednak v ohromném navýšení výpočetní kapacity systémů, které mohou texty analyzovat a dále zpracovávat. Samozřejmě,

tento trend souvisí i s vyšší mírou kvantitativního zpracovávání textových dat, resp. užíváním kvantitativní textové analýzy (quantitative text analysis) (Pennebaker & Stone, 2003, p. 549). Přes několik desetiletí vývoje oblasti psycholingvistického výzkumu textu se bohužel stále nepodařilo detailně popsat vlastnosti textu v rovině jeho vztahu ke specifickým charakteristikám jeho autora; tj. jak je text ovlivněn jeho osobností, typickými rysy jeho sociální komunikace, jeho motivy a interpersonálním nastavením (Pennebaker & Graybeal, 2001, p. 91). Tento stav je samozřejmě zapříčiněn celou řadou aspektů – jazyk je velmi komplikovanou strukturou s ohromným množstvím proměnných, stylů a jedinečností, které se vztahují ke konkrétní komunikaci, konkrétnímu komunikátorovi (mluvčímu) a konkrétnímu jazyku (např. český jazyk má řadu specifických rysů v porovnání s angličtinou). Právě tyto široké možnosti a variabilita v užívání jazyka v rámci mezilidské komunikace velmi znesnadňují následnou analýzu, která by dokázala postihnout komplexnost jazykového projevu v jeho hloubce a přesahu. Také proto se množství psycholingvistů zaměřilo raději na rozbor věcného, sémantického, obsahu komunikace (tj. o čem autor píše), příp. na formální deskripci textu, oproti studiu charakteristik textu v rovině jeho hlubší výpovědi o autorovi textu a jeho osobnosti.

Výzkum QTA-FPT

Už od poloviny 20. století řada výzkumníků poukazuje na to, že konkrétní verbální (textové) projevy jsou výrazně ovlivněny osobnostními charakteristikami jeho autora (např. Sanford, 1942). Řada vědců tuto myšlenku následovala i v dalších desetiletích; např. J. W. Pennebaker, který rozvoji (zejm. komputační) psycholingvistiky věnoval velkou část své profesní kariéry. V jedné z jeho prací např. využil k porovnání s textem (resp. jeho formálními parametry) tradiční osobnostní dotazníky zaměřené na deskripci temperamentových rysů (tzv. Big 5). Autoři zde zjistili mírný, avšak prokazatelný efekt osobnostních rysů na volbu slov. Např. rys neuroticismu byl spojen s častějším užíváním 1. osoby a slov s emočně negativním sémantickým nábojem (Pennebaker & King, 1999). V rovině interpersonálního fungování jedince pak zajímavou studii provedli např. Knapp et al. (1974). Ta poukázala na to, že se lidé, kteří vědomě lžou, vyhýbají slovům vyjadřující vlastnictví a užívají výrazně méně slov v 1. osobě jednotného čísla. Rovněž v českém prostředí byla realizována celá řada zajímavých výzkumů, např. Linkov a Šmerk (2009), kteří se zabývali rozdíly mezi pravdivou a lživou textovou komunikací, či Dušková a Vaculík (2002), věnující se aspektům online chatové komunikace. Podrobnější komentář uvedeným zahraničním studiím je možné nalézt např. v textu Kučery a Havigera (2014).

Výše zmíněné studie byly významnou inspirací pro výzkum QPA-FPT (Quantitative Psycholinguistic Analysis of Formal Parameters of Czech Text). Tento výzkum probíhá od roku 2013 (doposud) na Katedře pedagogiky a psychologie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a pokouší se odpovědět na otázku, zda mají lidé určitých osobnostních a interpersonálních charakteristik tendenci ke specifickému verbálnímu projevu v rovině formálních, zejm. morfologických, parametrů jimi vytvořených textů. Jedná se tedy zčásti o replikaci zahraničních studií, jednak o jejich obohacení a doplnění o další sledované charakteristiky textu a charakteristiky komunikátora. Zde je třeba poznamenat, že výzkum nemůže zcela adaptovat metodiky zahraničních studií – zejména v tom ohledu, že ty jsou navrženy pro práci s anglicky mluvící populací. Jak je ovšem zřejmé, český jazyk se od angličtiny liší v celé řadě parametrů, ať už v rovině morfologie, lexikologie či syntaxe (Hornová, 2003). Proto bylo třeba výzkumný design modifikovat pro potřeby českého jazyka a zároveň využít ty jeho parametry, které by mohly přinést další zajímavé informace.

Pro potřeby výzkumu byly propojeny dvě základní techniky sběru a vyhodnocování dat. Jednak systém automatické lingvistické disambiguace a pozičního taggování, který byl aplikován na konkrétní vzorky textu, a jednak psychodiagnostické dotazníkové šetření (sada tří psychologických testů), které se zaměřilo na psychologické charakteristiky komunikujících osob. První zmíněná procedura, lingvistická disambiguace, spočívá ve výběru interpretace, která je poskytnuta morfologickým analyzátorem – v konkrétním textu má totiž každé slovo téměř vždy jen jedinou morfologickou, slovnědruhovou a lexikální interpretaci, která ho odlišuje od případných homonym, která však nesou odlišný význam (Petkevič, 2014). Poziční taggování pak spočívá v datové deskripci konkrétního slova ustáleným systémem značek na úrovni slovního druhu (např. specifickou značkou pro jeho pád, číslo či osobu) (tamtéž).

Do výzkumu bylo doposud zapojeno celkem 174 osob (133 žen a 41 mužů), v průměrném věku 28 let. Vzorek byl získán příležitostným výběrem v rámci seminářů na Pedagogické fakultě JU. Probandi podepsali informovaný souhlas, poskytli základní informace o své osobě, vyplnili a odevzdali připravenou testovou baterii (viz níže) a vytvořili různé typy textů dle připraveného zadání.

Vzhledem k předpokládané verbální a stylistické variabilitě různých typů textu bylo ve výzkumu pracováno se čtyřmi základními textovými scénáři. Každý měl být vypracován v délce 200–250 slov. Texty zahrnovaly dva páry interpersonální a stylistické modality. Prvním párem byla polarita "dominantní" a "submisivní", která postihovala předpokládaný interpersonální vztah autora textu k příjemci textu. Druhým párem byla polarita "formální" a "neformální", která se zaměřila na konkrétní stylistické charakteristiky textů. Každým

probandem tak byly vytvořeny texty: TXT1 – text motivačního dopisu (tj. submisivní/formální typ textu), TXT2 – pozdrav z dovolené (dominantní/neformální), TXT3 – stížnost (submisivní/formální) a TXT 4 – omluvný dopis (submisivní/ neformální).
Lingvistické zpracování textů bylo provedeno pomocí komputačních aplikací, jejichž aplikaci zprostředkoval tým projektu Český národní korpus (LM2011023). V rámci všech textů byly získány poziční tagy, charakterizující zejm. morfologickou strukturu slov, zjištěna délka textu, délka slov, množství a typ interpunkce a generické podoby slov (tzv. lemma).

V rámci psychologického assessmentu byly využity tři psychodiagnostického testy, administrované ve formě tužka–papír, v české verzi: TCI-R (Temperament and Character Inventory Revised; Cloninger, 2008), STAI X-2 (State-Trait Anxiety Inventory; Spielberger, Gorsuch, & Lushene, 1970) a BIDR6 (Balanced Inventory of Desirable Responding; Paulhus, 1988).

Výzkum se momentálně nachází ve fázi operacionalizace dat a tzv. data-miningu, tj. získané podklady jsou statisticky zpracovávány a na základě výsledků jsou utvářeny konkrétní závěry a interpretace. Konečné výsledky výzkumu budou zveřejněny bezprostředně po jeho ukončení a budou publikovány v samostatném textu. Nicméně už nyní je možné zmínit některé předběžná zjištění, kterých bylo dosud dosaženo.

Jedním ze základních poznatků je variabilita textových charakteristik napříč různými typy textů (tj. TXT1–TXT4). Provedení textu je tedy značně závislé na daném stylistickém typu a nevykazuje v rámci jednoho autora příliš velkou podobnost s typy dalšími (např. pokud autor v textu motivačního dopisu, TXT1, užívá většinu sloves ve tvaru 1. osoby, v dopisu z dovolené, TXT2, užívá naopak více 3. os.). Průměrná korelace stejných parametrů v různých typech textů se pohybovala pouze na úrovni r=0.88. Z tohoto zjištění vyplývá i fakt, že určitý osobnostní rys nekoreluje s konkrétní charakteristikou textu v rámci všech typů textu (přinejmenším ne v podobné míře), ale pouze s jedním typem textu. V tomto směru tak výsledky šetření příliš nekorespondují s poznatky, které v rámci anglických textů získali např. Pennebaker a King, kde byly morfologické charakteristiky různých textů u pisatele výrazně konzistnější (Pennebaker & King, 1999, s. 1309).

Dalším zajímavým zjištěním je odlišnost, kterou vykazují texty mužů a žen. Při porovnání výsledků obou skupin byly zjištěny znatelné rozdíly v míře souvztažnosti konkrétní charakteristiky textu s určitou osobnostní charakteristikou. Některé souvztažnosti se vyskytují pouze u mužů, jiné u žen. Např. souvztažnost mezi charakteristikou textu, konkrétně užíváním 3. os. jedn. čísla, a osobnostním rysem Spiritualita je typická pro ženy v TXT2 (dopis z dovolené), ale nikoliv pro muže či pro jiné typy textů. Obecně se hodnota nejzajímavějších

signifikantních korelací v rámci celého souboru pohybovala mezi cca r=± 0.2–0.25, u mužů o něco výše, resp. v pásmu středních korelací (r= ± 0.35–0.5). Specifické odlišnosti mezi formálními charakteristikami textů mužů a žen pak potvrzuje i celá řada zahraničních studií (např. Thomson & Murachver, 2001 či Eckert, 1989).

První výsledky výzkumu tedy můžeme v mnoha ohledech považovat za zajímavé – např. v míře, se kterou se liší výsledky u mužů a žen, ale i to, jak významnou roli hraje ve výsledné podobě textu jeho typ (např. motivační dopis), oproti vlivu, který má na text osoba autora. Samozřejmě však musíme při interpretaci výsledků uvážit menší vzorek probandů a textů, se kterými bylo v rámci výzkumu pracováno, např. oproti výrazně rozsáhlejším zahraničním studiím. V rámci českého prostředí bohužel nebylo podobné psycholingvistické šetření doposud realizováno, proto není možné získané výsledky konfrontovat se zjištěními dalších výzkumů v rámci české populace a českého jazyka.

Závěr a diskuse

Možnost využít text jako zdroj informací, které nám, bez nutnosti porozumět věcnému sdělení textu a bez nutnosti jeho interpretace, pomohou zprostředkovat osobnostní, interpersonální či sociální assessment jeho autora, je nepochybně velmi lákavá. Pokud současné výzkumy potenciál metody kvantitativní psycholingvistické analýzy potvrdí, mohla by se stát velmi užitečným a vítaným nástrojem v řadě odvětví. Její nespornou výhodou je to, že k vyhodnocení textů je možné užít výpočetní postupy, které vše zpracují automatizovaně, bez nutnosti asistence člověka. V tomto směru by tak mohla být snadno aplikována např. v rámci prostředí internetu a elektronické komunikace (např. při vyhodnocování bezpečnostních rizik). Představený výzkum QPA-FPT je teprve na začátku této cesty, neboť specifika českého jazyka jsou v mnoha směrech odlišná od jazyků jiných, zejm. angličtiny, ale také proto, že podobný výzkum nebyl v českém prostředí dosud realizován a bude tedy třeba řadu konkrétních procedur modifikovat na základě zkušeností, ale také s ohledem na charakter požadovaných výsledků. I přes zmíněné limity výzkumu, spočívající zejm. ve velikosti a výběru výzkumného vzorku a v metodách, které byly využity (např. dotazníky jako jediný zdroj diagnostických dat či absence analýzy mluvených textů), výsledky výzkumu QPA-FPT by mohly v budoucnu poskytnout velké množství zajímavých informací, kterých by bylo možné využít při dalším rozvoji psycholingvistické analýzy či v navazujících studiích. Pokud metoda prokáže svou životaschopnost, případně bude-li adekvátně zdokonalena, mohli bychom se díky ní dozvědět řadu nečekaných a užitečných informací o lidské komunikaci a její podstatě.

Literatura

Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. Glencoe: Free Press.

Cloninger, C. R. (2008). The Psychobiological Theory of Temperament and Character. *Psychological Assessment*, Sep2008, Vol. 20 Issue 3, pp. 292-299.

Dušková, M., & Vaculík, M. (2002). Psychologické aspekty on-line komunikace prostřednictvím internetu na tzv. chatech. *Československá psychologie*, 46, 55-63.

Eckert, P. (1989). The whole woman: Sex and gender differences in variation. *Language Variation and Change*, 1, 245–267.

Freud, S. (1901). *Psychopathology of Everyday Life*. New York: Basic Books.

Hamilton, R. V. (1957). A Psycholinguistic Analysis of Some Interpretive Processes of Three Basic Personality Types. *The Journal of Social Psychology*. Philadelphia: Psychology Press, 46, pp. 153-177.

Ireland, M. E. & Mehl, M. R. (2014). Natural language use as a marker of personality. In T. Holtgraves (Ed.), *Oxford Handbook of Language and Social Psychology*. New York: Oxford University Press.

Knapp, M. L., Hart, R. P., & Dennis, H. S. (1974). An exploration of deception as a communication construct. *Human Communication Res.*, 1, pp. 15-29.

Kučera, D. & Haviger, J. (2014). Možnosti využití metod komputační lingvistiky v psychologii. In M. Blatný et al. (Eds.), *Sborník příspěvků konference SPO 2013*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, v.v.i., pp. 175-178.

Linkov, V. & Šmerk, P. (2009). Rozdíly mezi pravdivou a lživou online textovou komunikací. *Sociální studia*, Brno: FSS, 2009, roč. 6, č. 2, pp. 73-95.

Nebeská, I. (1992), *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H.

Paulhus, D. L. (1988). *Assessing self-deception and impression management in self-reports: The Balanced Inventory of Desirable Responding*. Unpublished manual, University of British Columbia, Vancouver, Canada.

Pennebaker, J. W. (2011). *The Secret Life of Pronouns*: What Our Words Say About Us. New York: Bloomsbury Publishing.

Pennebaker, J. W. & Graybeal, A. (2001). Patterns of natural language use: Disclosure, personality, and social integration. *Current Directions*, 10, pp. 90-93.

Pennebaker, J. W. & King, L. A. (1999). Linguistic styles: Language use as an individual difference. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, pp. 1296-1312.

Petkevič, V. (2014). Problémy automatické morfologické disambiguace češtiny. *Naše řeč*, 97, 4-5. pp. 194-207.

Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L., & Lushene, R. E. (1970). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. Palo Alto (CA): Consulting Psychologist Press.

Thomson, R., & Murachver, T. (2001). Predicting gender from electronic discourse. *British Journal of Social Psychology* 40, 193-208.

Hudobné preferencie vo vzťahu k interpersonálnym tendenciám detí staršieho školského veku

Musical prefereces in relation to interpersonal tendencies

Peter Kusý
peterkusy7@gmail.com
Katedra pedagogických štúdií,
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Abstrakt

Hudobná preferencia je dynamický proces a počas celého života sa u každého môže individuálne rozvíjať a dotvárať. Cieľom príspevku je poskytnúť informácie o predvýskumných výsledkoch, ktoré sumarizujú preferenciu hudobných žánrov a interpersonálne tendencie detí vo veku 10-15 rokov. Predvýskumné rezultáty nám podávajú informácie o hudobnej preferencii a možných súvislostiach s interpersonálnymi tendenciami vybraných žiakov vyššieho sekundárneho vzdelávania západoslovenského regiónu, u ktorých autor plánuje realizovať hudobno-sociálne mediovanie interpersonálnych vzťahov, slúžiace k overeniu interpersonálnej hypotézy hudby (Knobloch, 1964, 1968, 1993, 1999). Zdá sa, že problematika merania preferencie hudobných žánrov v detskej populácii a jej možné súvislosti s interpersonálnym psychickým aparátom, ostáva aj naďalej otvorená.

Kľúčové slová: hudobná preferencia detí, hudobná recepcia; interpersonálne tendencie.

Abstract

Music preference is a dynamic process, which may vary throughout the life of each individual. This paper article aims to provide information about pre-research results that summarize the preference of musical genres and interpersonal tendencies of children aged 10-15 years. Pre-research results provide information about musical preferences and possible relations with interpersonal tendencies of selected students of lower secondary education of western region in Slovakia, for which the author plans to realize musical and social mediation of interpersonal relationships (used to verify the interpersonal hypothesis of music by Knobloch, 1964, 1968, 1993, 1999). It seems that the problem of measuring the preferences of musical genres in the pediatric population, and its possible relations to interpersonal psychic apparatus, is still open.

Keywords: music preference of children, music reception, interpersonal tendencies.

Úvod

„Hudba je zjavenie vyššieho rozumu a múdrosti.“

(Ludwig van Beethoven)

Úvodný citát od veľkého nemeckého hudobného skladateľa L. van Beethovena nám vytvára veľmi racionálne poňatie a zároveň dôležitosť hudby v živote človeka v predromantickom období klasicizmu. V tom čase bol práve ľudský rozum filozoficky veľmi dominantný, čo sa ukázalo v racionalizme. Rozum a múdrosť boli práve piedestálom ľudskej podstaty a existencie. Hudba, samozrejme už dávno predtým zohrávala v živote človeka veľmi dôležitú úlohu. Človek vždy vyhľadával stretnutia s hudbou, čo platí dodnes v podobe stále čoraz viac sa rozrastajúcej hudobnej kultúry a rôznorodosti hudobných žánrov vo svete. Jeho záujem o hudobné umenie stále pretrváva a podľa Beličovej (2002) hudobná kultúra predpokladá existenciu spoločenstva v dvoch skupinách – hudobne aktívni členovia (hudobníci, producenti, skladatelia, interpreti) a hudobne pasívni členovia (prizerajúci sa diváci, poslucháči – recipienti, konzumenti). V úvodnej časti príspevku sa tak zameriame na východiská hudobnej preferencie v hudobnej recepcii a priblížime si sociálnu funkciu hudby v súvislosti s interpersonálnym správaním človeka. Pokúsime sa priblížiť fenomén hudobnej preferencie, ako dynamického procesu a jeho jednotlivé špecifiká vo vzťahu k interpersonálnym tendenciám u detí vo veku od 10 do 15 rokov. Výsledné zistenia nám tak pomôžu ozrejmiť tvorbu hudobno-preferenčného rámca dieťaťa a jeho sociálno-psychologické súvislosti s interpersonálnou stránkou vyvíjajúcej sa osobnosti.

Hudobné preferencie vo vzťahu k interpersonálnym tendenciám detí

V súčasnosti neexistuje ucelená a jednotná teória, ktorá by vysvetľovala proces vytvárania hudobných preferencií. Navyše, hudobne preferenčný rámec detského poslucháča je o to náročnejšie presne zadefinovať a identifikovať, že sa predpokladá s určitou hudobnou nevyhranenosťou dieťaťa, nižšia úroveň hudobnej gramotnosti, čiže užšia paleta možností recepcie hudobného diela z pozície dieťaťa.

Podľa Kráľa (2014) je hudba jedným z fundamentálnych dedičných znakov kultúry a spoločne s jazykom sa podieľa na vytváraní národnostnej a sociálnej príslušnosti. Jeden z prvých výskumov k problematike individuálnych osobnostných rozdielov vo vzťahu k hudobným preferenciám realizovali Cattell a Anderson (1953) a ich primárnym cieľom bolo zostaviť metódu na vyhodnotenie dimenzií nevedomých rysov osobnosti. Autori na základe rezultátov ponímali príčiny hudobných preferencií v nevedomých motívoch, nutkaniach a túžbach. Dôležitá pre hudobnú recepciu a neskôr preferenciu je tiež hudobná skúsenosť.

Niektorí autori (napr. Davies, 1978; Nazajkinskij, 1980; Franěk, 2005; Moreno, 2005; Campbell, Scott-Kassner, 2010; a iní) upozorňujú na dôležitosť fenoménu skúsenosti pri vnímaní hudobného diela. Davies (1978) dokonca hovorí o epizodických asociáciách (spojenie konkrétnych hudobných skladieb s niektorými životnými udalosťami) a Franěk (2005) o ikonických asociáciách (založené na vzťahu medzi hudobnou štruktúrou a niektorými nehudobnými javmi, udalosťami, ktoré sú emočne nabité). Väčšina hudobne psychologických výskumov sa zaoberá súvislostiam medzi hudobnou preferenciou a osobnostnými charakteristikami, respektíve stabilnými črtami a tiež vplyvom na emočnú zložku človeka. Interpersonálnym tendenciám vo vzťahu k hudbe sa venuje pomerne málo autorov. V našom výskume vychádzame najmä s interpersonálnej teórie hudby, ktorú koncipoval Knobloch (1964, 1968, 1993, 1999) a ďalej ju rozpracovalo viacero autorov (napr. Linka, 1997; Doubravová, 2002; Kusý, 2013) a tiež z Learyho (1956, 1957, 1976) interpersonálnej teórie osobnosti. Pri pokuse o hľadanie súvzťažností medzi hudobnou preferenciou a interpersonálnymi tendenciami dieťaťa staršieho školského musíme mať na zreteli základné kontúry ontogenézy psychiky dieťaťa v danom období. Sedlák (1990) upozorňuje na to, že zmeny ktoré sa odohrávajú v psychickom živote v tomto vekovom období sa môžu výrazne prejaviť v hudobnom vnímaní a hudobných záujmoch, či postojoch. Vzrastajúca analyticko-syntetická činnosť a hlbšie psychické spracovanie hudby je aj výsledkom určitej miery hudobnej skúsenosti (je súčasťou životnej skúsenosti). Deti v tomto období sa často „vyžívajú“ v nadmerne silnej hudobnej reprodukcii a celkovo hudobné záujmy sa rozvíjajú v oveľa vyššej miere a intenzite ako v predchádzajúcich vývinových obdobiach. Zvýšený záujem o hudbu má zároveň sociálno-psychologický charakter a v rámci hudobnej kultúry sa v jednotlivých hudobných žánroch oddeľujú rôzne hudobné subkultúry, ktoré sa vyznačujú (okrem spoločnej preferovanej hudby) silnou kohéziou, priateľskými vzťahmi v rámci skupiny a spoločnou ideológiou, postojmi a hodnotami (napr. podľa North, Hargreaves, O´Neill, 2000; Bakagiannis, Tarrant, 2006; Podpera, 2009; Kráľ, 2014 a iní).

Výskumné ciele a otázky

V našej práci sa venujeme hudobným preferenciám detí staršieho školského veku a ich možnému súvisu s interpersonálnym správaním. Primárnym cieľom práce je identifikovať typické interpersonálne tendencie a aktuálne hudobné preferencie žiakov. Získané rezultáty nám budú „odrazovým mostíkom“ v ďalších vedecko-výskumných aktivitách v súvislosti s realizáciou dlhodobejšej hudobnej mediácie na základnej škole (v rámci experimentu). Interpersonálnu hypotézu hudby formuloval a následne testoval

Knobloch (Knobloch, Postolka, Srmec; 1964., Knobloch, Juna, Junová, Koutsky., 1968). Tá vo svojej podstate vychádza z predstavy, že v hudbe sú tiež vyjadrované interpersonálne tendencie, ktoré nezávislí pozorovateľ môže určovať so zhodou, ktorá sa vymyká náhode. Podkladom je hypotéza, že hudba je schopná vyvolať stav, ktorý (podobne ako sen) aktivuje interpersonálne procesy v jedincovej skupinovej schéme a vo fantázii uspokojuje dokonca niektoré interpersonálne potreby (Knobloch, 1993). Knobloch (1999) ďalej uvádza, že hudba nielen vyvoláva city, ale taktiež vstupuje do skupinovej schémy, aktivuje interpersonálne tendencie a to u všetkých ľudí podobne. Zažitá hudobná skúsenosť nás posúva k interpersonálnemu procesu a my sa s takouto ponúknutou tendenciou môžeme buď stotožniť (väčšina prípadov počas bdenia), alebo reagujeme komplementárne , kedy napríklad agresia nevyvolá agresiu, ale strach (najmä počas spánku). Interpersonálna hypotéza sa zaoberá práve tým, čo v hudbe samo o sebe spôsobuje to, že nás to priťahuje, alebo naopak odpudzuje. Interpersonálne chovanie je popísané pomocou interpersonálnych tendencií (Doubravová, 2002). Knobloch najskôr využíval interpersonálny cirkumplex (diagram interpersonálnych tendencií), spájaný s Learym (1957), avšak jeho cirkumplex je určitou variantov, ktorá doplňuje chýbajúce tendencie, potrebné zvlášť pre popis hudby. Rozhodli sme sa formulovať nasledujúcu výskumnú otázku:

VO1: Aký je vzťah medzi jednotlivými interpersonálnymi tendenciami a aktuálnymi hudobnými preferenciami u detí staršieho školského vzdelávania?

Výskumný súbor

Súbor výskumu tvorilo 86 žiakov druhého stupňa ZŠ Jelka (n=86), z toho 46 chlapcov (n=46) a 40 dievčat (n=40). Všetci respondenti bývajú v obci Jelka a vekové rozpätie je od 10 do 16 rokov, čo môžeme v súlade s ontogenetickou psychológiou chápať ako obdobie dospievania/pubescencie (vrátane predpuberty), resp. starší školský vek. Autori sa však v diferenciáciách vývinových období líšia, preto operujeme s označením respondentov staršieho školského veku. K základným deskriptívnym ukazovateľom nášho výskumného súboru patrí tiež úroveň hudobného vzdelania. Tento faktor vnímame ako dôležitý z toho titulu, že do istej miery môže zahŕňať hudobné skúsenosti dieťaťa, ktoré sú dôležité pri tvorbe hudobno-preferenčného rámca mladého človeka. V našom výskume sme diferencovali respondentov podľa úrovne hudobného vzdelania do štyroch kategórií: tí, ktorí navštevujú ZUŠ (n=9); Súkromnú umeleckú školu (n=3); nenavštevujú žiadnu umeleckú vzdelávaciu inštitúciu, avšak učia sa hrať na hudobný nástroj samostatne, resp. sa aktívne venujú spevu –

„samouk“ (n=4) a nakoniec respondenti bez akéhokoľvek hudobného vzdelania (n=70), ktorí tvoria až 81,4% nášho súboru.

Metódy zberu a analýzy dát

Väčšina výskumov, zaoberajúcich sa hudobnými preferenciami (či už pubescentov, adolescentov alebo dospelej populácie) využíva *Short Test of Music Preferences – STOMP* (Rentfrow, Gosling, 2003). My sme sa rozhodli použiť tento merací nástroj a po preklade do slovenčiny a revízii na naše podmienky (pre detskú populáciu) sme ho pomenovali ako *Dotazník hudobnej preferencie pre deti DHP-D*. Dotazník obsahuje 17 položiek (konkrétnych hudobných žánrov), pri čom v každej sú okrem názvu kategórie žánrov uvedení aj interpreti, ako ilustratívny príklad a pomôcka pre respondentov. Pri modifikácii sme vychádzali z českej verzie výskumu hudobnej preferencie (Franěk a Mužík, 2006) a slovenskej štúdie hudobných preferencií dospelej populácie (Kusý, Vozafová, 2014a, 2014b), ktoré sú pre potreby nášho výskumu najbližšie. Vyššie uvedené výskumy však pracovali s *Dotazníkom hudobných preferencií* na vzorke dospelých, takže sme potrebovali identifikovať dimenzie hudobných žánrov platné pre hudobné preferencie detí staršieho školského veku. Faktorová analýza dát získaných DHP D nám ukázala, že hudobné žánre významne sýtia päť základných faktorov (Kusý, Vozafová, 2014b):

- *Reflektívna a nekonvenčná hudba* – RN (New Age, relaxačná a meditačná hudba, alternatíva, jazz, punk a grunge, reagge, ska, country a folk),
- *Intenzívna a rebelujúca – IR* (rock, poprock, hardrock, metal),
- *Optimistická a komplexná - OK* (soundtrack, muzikál, blues a čierna hudba, klasika),
- *Energická a rytmická – ER* (rap, hip hop, dance a elektronická hudba),
- *Tradičná, ľudová hudba – TF* (ľudová a cigánska hudba).

Respondenti mali možnosť vybrať si jednu z možností na klasickej Likertovej škále s hodnotením od *1 – Vôbec sa mi to nepáči*, cez *3 – Nemám vyhranený názor*, až k *5 – Veľmi sa mi to páči*. Každý respondent tak mal možnosť vyjadriť svoj subjektívny názor a zaznamenať osobnú (aktuálnu) preferenciu hudobného žánru. Všetky ostatné informácie od respondentov boli obsiahnuté úvodnej demografickej časti DHP-D, kde sú uvedené nasledujúce položky: pohlavie, dátum narodenia (slúži ako identifikačné číslo pre spárovanie dát v ďalších etapách výskumu), mesto/obec v ktorom bývate, škola a trieda, hudobné vzdelanie a krúžková (záujmová) činnosť v škole aj mimo školy. K základným psychometrickým vlastnostiam dotazníka sa autor vyjadroval v inej štúdii (Kusý, Vozafová,

2014b), takže tento merací nástroj by mal byť dostatočne relevantný na meranie hudobnej preferencie u detí staršieho školského veku.

Na meranie interpersonálneho správania sa sme použili zredukovanú verziu (z pôvodných 128 na 64 položiek) v slovenskom preklade dotazníka *Interpersonal check list – ICL* (Leary et al., 1976), ktorí v našich podmienkach štandardizoval v r. 1976 Kožený a Ganický (v češtine). Týmto meracím nástrojom, sa snažíme postihnúť interpersonálne vzorce správania sa, ktoré ako sociálne správanie, sa považuje za jeden z najdôležitejších aspektov osobnosti a obvykle je definované, ako také správanie, ktoré je pozorovateľné, vedomé, či symbolicky vo vzťahu k inému reálnemu, modálnemu resp. predstavovanému jedincovi (podľa Leary, 1957). Dotazník ICL zahŕňa 8 diagnostických kategórií, ktoré boli získané konfúziou dvoch priľahlých premenných šestnásťbodového kruhového diagramu: moc a sila, sebestačné sebapozorovanie, agresivita a hostilita, nedôverčivá rezistencia, submisivita, slabošská závislosť, afiliácia a protektivita.

Na analýzu, štatistické spracovanie a vyhodnocovanie dát sme použili štatistický program *Statistical Package for the Social Sciences* (SPSS) verziu 20.0. Vzhľadom na potvrdenie normality (Kolmogorov-Smirnov test, Shapiro-Wilkov test), sme na korelačnú analýzu kardinálnych premenných použili parametrický Pearsonov test.

Výsledky výskumu a diskusia

Nejasnosti vo výskumných záveroch a antagonistické názory k problematike hudobnej preferencie u detí vo všeobecnosti nám dávajú priestor pre získanie nových adekvátnych informácií, ktoré môžu prispieť k celkovému procesu tvorby hudobno-preferenčného rámca (počnúc detstvom) v súvislosti s formujúcou sa osobnosťou človeka (ako systém intra a interpsychických a interpersonálnych procesov).

V záverečnej časti prinášame výsledky, ktoré by mali priniesť odpovede na výskumnú otázku, ktorú sme pôvodne formulovali: **VO1** - *Aký je vzťah medzi jednotlivými interpersonálnymi tendenciami a aktuálnymi hudobnými preferenciami u detí staršieho školského vzdelávania?* Prvé zistenie sa týka kategórie IR (Intenzívna a rebelujúca hudba), kde patria žánre rock, poprock, hardrock a metal a výsledky sú prezentované v Tab. 1. Ukázalo sa, že existuje (veľmi slabý) štatisticky významný vzťah ($r = .25$; $p < .05$) medzi intenzívnymi a rebelujúcimi hudobnými žánrami a agresívnym interpersonálnym správaním, ktoré sa vyznačuje tendenciou k punitivite, sarkazmu, neláskavému, rozhodnému správaniu sa a pevnému, presvedčivému postoju. Na tomto mieste môžeme súhlasiť so závermi viacerých štúdií, ktoré potvrdzujú vzťah medzi rockovou a metalovou hudbou vo všeobecnosti

a agresívnym správaním a to najmä u dospievajúcich a dospelých. Túto premisu potvrdzujú napr. autori Rentfrow, Goldberg, Gosling et al. (2012), ktorí aplikovali model M.U.S.I.C (*mellow, unpretentious, sophisticated, intense, contemporary*) a konkrétne pri Rockovej hudbe zistili, že negatívne afekty, ako napr. agresivita, tenzia a hnev úzko súvisia s intenzívnou rockovou hudbou, ktorá sa vyznačuje atribútmi ako hlasitosť, rýchlosť a dynamickosť a určitým skreslením zvuku (*distortion*). Dvojica autorov Schwartz a Fouts (2003) sa pokúsili na základe výskumných záverov vytvoriť profil adolescentov, ktorí preferujú hudobné žánre, ktoré zodpovedajú našej kategórii IR. Autori uvádzajú, že adolescenti v tejto skupine (pracovali so vzorkou adolescentov vo vekovom rozpätí 12 – 19 rokov) bývajú často agresívnejší, voči svojím rovesníkom, odmietajú autority a často sa stavajú do opozície, čím majú väčšie množstvo problémov (napr. v škole, doma v rodine a podobne). Sú menej prispôsobiví a majú väčšiu potrebu nezávislosti, nižšiu mieru sebaúcty a zároveň väčšie pochybnosti o sebe samom. Takto frustrovaní adolescenti, ktorí si aj pomocou identifikácie s preferovaným hudobným žánrom formujú svoju vlastnú identitu, tak môžu byť dostatočne frustrovaní, čo môže viesť k vyššej iritabilite a celkovo k agresívnym tendenciám v interpersonálnom kontexte. Uvedomujeme si, že veľmi slabý vzťah, ktorý sa nám potvrdil, nie je dostatočne silným dôkazom vyššie uvedených úvah, avšak môžeme uvažovať o tom, že už v staršom školskom veku sa u detí začínajú formovať určité hudobno-preferenčné stereotypy, ktoré môžu súvisieť s tendenciou k agresívnemu správaniu v interpersonálnom kontexte (indentifikácia s preferovanou hudbou ako formovanie identity mladého človeka).

Tab. 1: Vzťah medzi agresívnym interpersonálnym správaním a preferenciou intenzívnej a rebelujúcej hudby u detí staršieho školského veku.

Interpersonálne tendencie	**Intenzívna a rebelujúca hudba**		
	n	**r**	**Sig.**
Agresívne interpersonálne správanie	86	.25	.02*

n – *počet respondento,* r – *korelačný koeficient,* Sig. – *dosiahnutá signifikancia,* * - *hladina významnosti p< .05,*

Ďalšie zistenie sa týka kategórie ER (energická a rytmická hudba), kde patria hudobné žánre ako rap, hip-hop, dance, techno, house a elektronická hudba. Výsledky prezentované v Tab. 2 nám ukazujú, že opäť existuje síce slabý, avšak štatisticky významný negatívny vzťah (r= - .23; *p*< .05) medzi tendenciou k dominantnému správaniu sa. Môžeme teda uvažovať o tom, že takéto dieťa je menej dominantné, nemá potrebu ovládať ostatných,

panovať, nariaďovať, vyvolávať u nich poslušnosť a viesť ich. Zároveň viac preferuje energickú a rytmickú hudbu. Na základe druhého zistenia treba zároveň dodať, že čím viac preferuje takúto hudbu z kategórie ER, tým menej súhlasí, zúčastňuje sa, spolupracuje a robí kompromisy (r= - .28; p< .01). Môže sa tak dostávať do akéhosi odporu, potreby vyniknúť, prejaviť sa, zaujať a osloviť ostatných, bez dominantných a kooperatívnych stratégií (výstrednosti, potreba upútať pozornosť, exhibícia atď.). Tieto zistenia do istej miery podporujú štúdie Schwartza a Foutsa (2003), ktorí skúmali hudobné preferencie vo vzťahu k osobnosti adolescentov a základných tém, ktoré sú pre toto obdobie príznačné. Na základe výskumu na 249 kanadských študentoch vo veku od 12 do 19 rokov vypracovali osobnostné profily recipientov na základe preferovanej kategórie hudobných žánrov (*Light, eclectic and heavy music*). Poslucháči tzv. *Heavy music* (porovnateľné charakteristiky s našou kategóriou ER) odmietajú autoritu, sú neprispôsobiví, nekooperujúci, prejavuje sa hyperindividualita a akceptácia antisociálneho správania. Preferencia takejto hudby zrejme úzko súvisí s kvalitou a intenzitou ich pocitov (často napr. hnev, úzkosť, nespokojnosť so sebou a negatívne sebahodnotenie) a prostredníctvom hudobnej recepcie môžu regulovať svoje emočné nastavenie. Typický pre túto skupinu poslucháčov môže byť nedostatok sebadôvery, sebapochopenia a celkového sebahodnotenia a identifikáciou s *heavy music* nadobúdajú práve pocit spolupatričnosti (subkultúra mládeže preferujúcej hudobné žánre *heavy music*), že vo svojich problémoch a potrebách nie sú sami a podobne. Vyššie uvedené premisy chápeme v súvislosti teórie hudobných preferencií, ktoré odrážajú potreby, problémy a konflikty (intrapsychické a interpersonálne) recipientov. Podľa Podperu (2006) sú tieto procesy vo vzťahu k ďalším činiteľom (otázky identity, závislosti/nezávislosti, tendencie združovať/separovať sa v skupine rovesníkov atď.), ktoré sú v ontogenéze typické najmä pre pubescentov a adolescentov. Ďalší výsledok, prezentovaný v Tab. 2 nám ukazuje opäť slabý negatívny vzťah (r= - .22; p< .05) medzi preferenciou hudobných žánrov kategórie ER a autokratickou a egocentrickou osobnosťou, ako ich chápe Leary et al. (1976). Ten uvádza, že autokratická osobnosť sa väčšinou vyrovnáva s úzkosťou tým spôsobom, že tendenčne produkuje správanie, ktoré je sýtené prevažne mocou, ambíciami a silou a jej interpersonálne prejavy sú poznamenané kompulzívnou dominanciou. Účelom chovania tohto typu osobnosti je najmä vyhnúť sa úzkosti, ktorá je v ňom vyvolaná neistotou, slabosťou a neinformovanosťou. Obdiv a poslušnosť ostatných je tak nápomocný pri zachovaní sebaúcty a pocitu bezpečnosti. Egocentrickú osobnosť Leary et al. (1976) charakterizuje predovšetkým orientáciou na vlastnú osobu (egocentrizmus), pričom človek svojím chovaním jasne vyjadruje sebalásku, spokojnosť so sebou, nadradenosť a sebadôveru (môže byť do istej miery

ukazovaná a vystavovaná na obdiv, nie však skutočne prežívaná a integrovaná). Takáto osobnosť sa snaží získať a udržať si sebaúctu tým, že demonštruje slabosti ostatných, pocitom nadradenosti nad ostatnými a prezentáciou svojej sily. Knobloch (1964) tento Learyho typ správania nazval tiež *Exhibícia kvality,* pričom typické charakteristiky takýchto osobností sú najmä potreba predvádzať sa (exhibícia), samochvála, pýcha, narcizmus a sebavedomé prezentovanie svojej osoby.

Veľkú časť vyššie uvedených charakteristík a vlastností jednotlivých typov interpersonálneho správania (napr. dominancia, egocentrizmus, autokracia, nonkonformita a nekooperácia, potreba upútať pozornosť a zaujať a iné.) môžeme spájať ako charakteristiky, ktoré sú typické aj pre hudobné žánre v kategórii energická a rytmická hudba (rap, hip-hop, dance, techno, house a elektronická hudba). Podobné závery nám dokladujú aj štúdie viacerých autorov (napr. Schwartz a Fouts, 2003; Bakagiannis a Tarrant, 2006; Rentfrow a Gosling, 2012; Kráľ, 2014; Kusý a Vozafová, 2014a).

Tab. 2: Vzťah medzi interpersonálnymi tendenciami a preferenciou energickej a rytmickej hudby u detí staršieho školského veku.

Interpersonálne tendencie	Energická a rytmická hudba		
	n	r	Sig.
Dominantné interpersonálne správanie	86	- .23	.04*
Kooperatívne interpersonálne správanie	86	- .28	.01**
Autokratická osobnosť	86	- .22	,04*
Egocentrická osobnosť	86	- .22	,04*

n – *počet respondento,* r – *korelačný koeficient,* Sig. – *dosiahnutá signifikancia,* * - *hladina významnosti p< .05,* ** - *hladina významnosti p< .01,*

Záver

Tento príspevok do istej miery ponúka jeden z ukazovateľov súvislosti, medzi interpersonálnym správaním a hudobno-preferenčným rámcom adolescentov, ktorý sa v rámci ontogenézy stále vyvíja a nie je definitívny. Okrem hudobného vedomia (gramotnosti), hudobného vzdelania, hudobnej skúsenosti a celkového vkusu do problematiky vstupuje množstvo ďalších aspektov. Vnímanie hudby, hudobná recepcia a celkový vzťah k hudbe u detí staršieho školského veku je pomerne špecifická a náročná oblasť pre vedecké skúmanie.

Primárne nás zaujímalo, či môže súvisieť interpersonálne správanie (tendencie) s preferovanou hudbou u detí staršieho školského veku. Môžeme tak uvažovať o tom, že to, čo v hudbe vnímame a čo nás určitým spôsobom priťahuje, úzko súvisí s interpersonálnym

nastavením osobnosti človeka (interpersonálne tendencie vyjadrené v hudbe). Dostávame sa k interpersonálnej hypotéze hudby (Knobloch, 1964; 1993; 1999), ktorá hovorí o tom, že hudba je schopná vyvolať stav (podobne ako napr. sen), ktorý dokáže aktivovať interpersonálne procesy v jedincovej skupinovej schéme a dokonca na fantazijnej úrovni, uspokojuje niektoré intepersonálne potreby človeka. Zažitá hudobná skúsenosť (napr. preferovaný žáner, obľúbený interpret a podobne) nás transformuje v interpersonálnom procese a my sa s takto vyvolanou tendenciou môžeme buď stotožniť (typická identifikácia pubescentov s preferovanými hudobnými žánrami), alebo naopak reagujeme komplementárne (kedy napr. hudba, ktorá pôsobí agresívne, nevyvolá agresiu, ale naopak typickú reakciu na takéto správanie – strach, úzkosť, vyhýbavé správanie, útekové a únikové tendencie a iné). Prinesené rezultáty sú súčasťou predvýskumných aktivít autora, ktorý ďalej plánuje (aj na základe záverov tohto výskumu) v rámci experimentu overiť interpersonálnu hypotézu hudby u detí a tiež prostredníctvom hudobnej mediácie stimulovať (aktivovať) interpersonálne správanie dieťaťa v sociálnom prostredí školy. Takéto poznatky môžu byť dôležitým zdrojom pre aplikovanie hudobno-pedagogických a muzikoterapeutických intervencií do výchovno-vzdelávacieho procesu.

Zoznam literatúry

Bakagiannis, S., & Tarrant, M. (2006). Can music bring people together? Effects of shared musical preference on intergroup bias in adolescence. *Scandinavian Journal of Psychology*, *47*(2), 129-136.

Beličová, R. (2002). *Recepčná hudobná estetika*. Nitra: FF UKF, 164 s. ISBN 80-8050-549-7

Campbell, P., & Scott-Kassner, C. (2013). *Music in childhood: From preschool through the elementary grades*. Cengage Learning. Boston: Schirmer; Cengage learning, 476 s. ISBN 978-0-495-57213-8

Cattell, R. B., & Anderson, J. C. (1953). The measurement of personality and behavior disorders by the IPAT Music Preference Test. *Journal of Applied Psychology*, *37*(6), 446. ISSN 0021-9010

Davies, J. B. 1978. *The Psychology of Music.* London: Hutchinson.

Doubravová, J. 2002. *Sémiotika v teorii a praxi.* Praha: Portál, 160 s. ISBN 80-7178-566-0

Franěk, M. 2005. *Hudební psychologie*. Praha: Univerzita Karlova v Prahe, 240 s. ISBN 80-246-0965-7

Franěk, M; Mužík, P. 2006. Hudební preference a její souvislost s některými osobnostnými rysy. In: *Acta Musicologica.* Vol. 3. ISSN 1214-5955 Dostupné na internete: http://acta.musicologica.cz/06-03/0603s02.html

Knobloch, F., Juna, J., Junová, H., & Koutský, Z. (1968). On an interpersonal hypothesis in the semiotic of music. *Kybernetika, 4*(4), 364-382. Dostupné na internete: http://dml.cz/bitstream/handle/10338.dmlcz/124399/Kybernetika_04-1968-4_7.pdf

Knobloch, F., Knoblochová, J. 1993. *Integrovaná psychoterapie.* Praha: Grada, 384 s. ISBN 80-7169-027-9

Knobloch, F., Knoblochová, J. 1999. *Integrovaná psychoterapie v akci.* Praha: Grada Publishing, 324 s. ISBN 80-7169-679-X

Knobloch, F., Poštolka, M., & Srnec, J. (1964). Musical Experience as Interpersonal Process: A Contribution to the Semantics of Music. *Psychiatry*,*27*(3), 259-265.

Kráľ, M. (2014). Vzťah osobnostných čŕt a hudobnej preferencie u stredoškolákov. *Človek a spoločnosť*, (1), 33-55. ISSN 1335-3608

Kusý, P. Využitie muzikoterapie v rámci Integrovanej psychoterapie. *2013.* In: *Arteterapie.* 31. s. 77-84. ISSN 1214-4460.

Kusý, P; Vozafová, L. 2014a. Preferencia hudobného žánru a jej vzťah k osobnostným charakteristikám u slovenských poslucháčov s genderovým odlíšením. In *Psychologica XLII.* 2014. Bratislava: Univerzita Komenského. s. 313 – 322. ISBN 978-80-89322-16-9

Kusý, P; Vozafová, L. 2014b. Možnosti merania hudobnej preferencie u detí a dospelých v slovenských podmienkach. 2014. In *Sapere Aude 2014: Pedagogika, psychologie a dnešní společnost.* Vol. IV. Hradec Králové: Magnanimitas, s. 556 – 563. ISBN 978-80-87952-03-0

Leary, T. 1956. *Multilevel Measurement of Interpersonal Behavior: A Manual fot the Use of the Interpersonal System of Personality.* Berkley: Psychol. Consultation Service.

Leary, T. 1957. *Interpersonal Diagnosis of Personality.* New York: The Ronald Press.

Leary, T., Laforge, R. L., & Suczek, R. F. (1976). Dotazník interpersonální diagnózy ICL. Psychodiagnostické a didaktické testy, *š. p. Bratislava*. 79 s. ISBN - neuvedené

Linka, A. *Kapitoly z muzikoterapie.* 1997. Rosice u Brna: Gloria, 158 s. ISBN 80-901834-4-1

Moreno, J. J. 2005. *Rozehrát svou vnitřní hudbu. Muzikoterapie a psychodrama.* Praha: Portál, 128 s. ISBN 80-7178-980-1

Nazajkinskij, J. V. 1980. *O Psychológii hudobného vnímania.* Bratislava: Opus, 359 s. ISBN – neuvedené

North, A. C., Hargreaves, D. J., & O'Neill, S. A. (2000). The importance of music to adolescents. *British Journal of Educational Psychology*, *70*(2), 255-272.

Podpera, R. (2006). *Quo vadis musica: premeny sociálnych funkcií hudby*. Veda. 176 s. ISBN 80-224-0901-4

Podpera, R., Zeleiová, J. G. (Eds.). 2009. *Hudba, kultúra a spoločnosť. Dynamické faktory súčasných premien.* Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 194 s. ISBN 978-80-8082-307-8

Rentfrow, P. J., Gosling, S, D. 2003. The Do Re Mi's of Everyday Life: The Structure and Personality Correlates of Music Preferences. *Journal of Personality and Social Psychology*. 84(6). 1234-1256.

Rentfrow, P. J., Goldberg, L. R., Stillwell, D. J., Kosinski, M., Gosling, S. D., & Levitin, D. J. (2012). The song remains the same: A replication and extension of the MUSIC model. *Music perception*, *30*(2), 161.

Schwartz, K. D., & Fouts, G. T. (2003). Music preferences, personality style, and developmental issues of adolescents. *Journal of youth and adolescence*,*32*(3), 205-213.

Sedlák, F. 1990. *Základy hudební psychologie.* Praha: SPN, 320 s. ISBN 80-04-20587-9

Deficity čiastkových funkcií a školská úspešnosť u detí zo sociálne znevýhodneného prostredia

Basic functional disorders and schol success and performance in socially disadvantaged children

Kvasničková Gabriela[1], Lazíková Veronika
kvasnickova.g@gmail.com; veronika.lazikova@gmail.com
[1]Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky, Pedagogická fakulta, UK Bratislava

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo zistiť potenciálny vzťah medzi deficitmi čiastkových funkcií a školskou úspešnosťou u detí zo sociálne znevýhodneného prostredia. Okrem metódy DFČ (Sindelar, 2008) bol použitý Detský skríning (Senka, a kol. 1997), Škála rizikového správania (Mezera, a kol. 2000) a pôvodná experimentálna metodika Test rozpoznávania emócií tváre (TRET). Testy boli administrované individuálne 67 žiakom; z toho 28 žiakov majoritnej populácie a 39 žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia. Výsledky výskumu preukázali celkovo slabšiu školskú úspešnosť žiakov zo SZP v porovnaní so žiakmi z majoritnej populácie. Žiaci zo SZP dosiahli v experimentálnej metodike Test rozpoznávania emócií tváre horšie výsledky ako majoritná populácia. Analýza poukázala na vysokú variabilitu odpovedí, čo poukazuje na neistotu žiakov zo SZP pri voľbe odpovedí. Nepreukázal sa vzťah premenných nástroja TRET so žiadnou z premenných Škály rizikového správania. Môže to súvisieť s relatívne nízkou variabilitou odpovedí v hodnoteniach učiteľov.

Kľúčové slová: školská úspešnosť, deficity čiastkových funkcií, Test rozpoznávania emócií tváre, žiak zo sociálne znevýhodneného prostredia, poruchy správania

Abstract

The aim of the proposed research was to explore potential relation between basic functional disorders (BFD) and school success and performance in socially disadvantaged (SD) children. Besides the Basic Functional Disorders method (Sindelar, 2008), also The Children´ Screening (Senka et al., 1997), Scale of Risky Behavior (Mezera et al., 2000), and the original experimental method Facial Emotion Recognition (FERT) were used. Mentioned tests were administered individually of 67 pupils, 28 pupils from the majority population and 39 socially disadvantaged pupils. The results showed overall lower school success in SD pupils compared with pupils with majority population. SD pupils achieved worse results in Facial Emotion Recognition Test comparing to the pupils of majority population. Analysis

revealed the high variability of responses, indicating uncertainty in subjects when choosing a response. There was no evidence of a relationship of the studied variables of FERT and variables of Risky Behavior Scale. The findings are discussed also in relation to lower variability of responses in the evaluations of teachers.

Keywords: The school success, basic functional disorders, Facial Emotion Recognition Test, socially disadvantaged children, behavioural disorders

Pojem *čiastkové funkcie* označuje „základné schopnosti, ktoré umožňujú diferenciáciu a rozvoj vyšších psychických funkcií, ako je reč a myslenie“ (Sindelar, 1996, s. 8). Deficit v tejto oblasti teda ovplyvňuje aj primerané fungovanie v sociálnom prostredí.

Průcha (1998) definuje školskú úspešnosť dynamicky. Hovorí o nej ako o produkte kooperácie učiteľa a žiaka. Školská úspešnosť závisí v mnohom od aktuálnej úrovne jednotlivých kognitívnych funkcií dieťaťa. Rozvoj kognitívnych funkcií je podmienený i vplyvom prostredia (Průcha, Walterová, Mareš, 2001). Vágnerová (1997) radí neúspešnosť do jednej kategórie spoločne s takými javmi edukačnej reality, ako sú problémy dieťaťa v správaní a v oblasti citového prežívania. Zamerali sme sa na problémové správanie, ako jeden z možných prejavov správania neúspešných žiakov.

Deti zo sociálne znevýhodneného prostredia (ďalej ako SZP) pochádzajú zo sociálne slabých rodín, a to nielen rómskeho etnika. Celkovo sa deti zo SZP javia ako zanedbané a vývinovo oneskorené. K vnútorným faktorom, ovplyvňujúcim správanie detí zo SZP, zaraďuje Bednařík a kol. (2004, str. 143) napr. nízke sebavedomie; sklon k násiliu, zlé sebaovládanie, impulzívnosť; poruchy pozornosti; nízku odolnosť voči neúspechu; nedostatok sociálnych zručností.

Výskumy zamerané na rozpoznávanie emócií tváre (*ang.* face recognition, ďalej aj ako FR) sa spájajú s menom Ekmana, ale aj Golan, Baron - Cohen, Hill (2006). Prínosom Ekamanovej práce bolo popis 5 transkulturálne univerzálnych výrazov emócií: 1. *strach* (podnet hrozba), 2. *hnev* (podnet prekážka), 3. *smútok* (podnet strata), 4. *radosť* (podnet zisk), 5. *prekvapenie* (Ekman, 2003). Podstatnú zložku v procese FR zohrávajú exekutívne funkcie. Vyplýva to z výskumov deficitu rozpoznávania emócií tváre a je to i v súlade s ochoreniami zasahujúcimi do exekutívnych funkcií (Gaebel, Wölwer, 1992). Wallace, Coleman, Bailey (2008) zistili, že v teste Ekmana a Friesena (z r.1976) boli dospelí autisti v rozpoznávaní emócií tváre signifikantne horší ako kontrolná skupina. K podobným záverom dospeli výskumy u detí s poruchou pozornosti (Lee, a kol. 2008). Autori Golan, Baron - Cohen, Ashwin (2009) chápu deficit v rozpoznávaní emócií tváre ako ďalší z dôvodov

problematického sociálneho styku. Vzťah deficitu rozpoznávania emócií tváre a porúch správania (CD) overoval Fairchild a kol. (2009). Výsledky potvrdili deficit u adolescentov i detí s poruchami správania. Výraznejšie sa deficit prejavil u adolescentov.

Cieľom výskum bola deskripcia vzťahu medzi deficitmi čiastkových percepčných funkcií, rozpoznávaním emócií v tvári a poruchami správania u detí zo SZP.

Výskumný výber

Do výskumu sme zaradili žiakov 2. a 3. ročníka ZŠ. Rozsah výskumného výberu (N = 67); z toho 28 žiakov z majoritnej populácie (MP) a 39 žiakov zo SZP. V práci sa pri definovaní výskumného výberu „deti zo SZP“ opierame o kritériá Farkašovej a Kundrátovej (2006, str. 136). Z klinickej skúsenosti vieme, že vyššie citované kritériá vystihujú najmä deti rómskej populácie. S negatívnym dopadom kvality výchovného prostredia na integráciu do spoločnosti či školy sa súčasne stretávame i v sociálne slabých rodinách majoritnej populácie. Predpokladom zaradenia žiaka do výskumu bol rodičom podpísaný Informovaný súhlas.

Metódy

- *Deficity čiastkových funkcií* (Sindelar, 2008)
- *Pozorovanie*
- *Detský skríning* (Senka,J., Medveďová, Ľ., Páleníková, Ľ., Matejík, M., 1997)
- *Škála rizikového správania* (Mezera, Škeřík a Kubíče, 2000)
- *Test rozpoznávania emócií tváre* (TRET, Kvasničková) - základ techniky tvorí 13 kariet štandardných, čierno-bielych fotografií ľudskej tváre zobrazujúcich základné emócie (strach, hnev, smútok, radosť, prekvapenie). Zvolené emócie sú v súlade s Ekmanovou teóriou základných emócií (podľa Ekman, 2003). Pridali sme i fotografie emócie hnusu. Analyzovali sme diskriminačnú hodnotu každej emócie pre výskumný výber. Do štatistického testovania hypotéz sme zaradili fotografie, ktoré mali diskriminačnú hodnotu. Aby boli dodržané štandardné poradie fotografií a zobrazenie fotografií v dvoch expozičných časoch (0.5 s a 1 s) – prehrajú sa pri testovaní fotografie pomocou programu Windows Movie Maker na notebooku v uvedených časových frekvenciách (Sada A expozičný čas: 0.5s, Sada B expozičný čas 1s) (Ekmana, 2003).

Výsledky

Zaujímalo nás, ktoré z úloh nástroja DCF, reprezentujúcich funkcie vizuálnej percepcie, bude v našich výskumných výberoch ovplyvňovať výsledky výkonu v Teste rozpoznávania emócií. Použitím Pearsonovej korelácie sme testovali vzťah medzi TRET a úlohami z nástroja Deficity čiastkových funkcií, zameraných na funkcie vizuálnej pozornosti. Hrubé skóre TRET sme vytvorili súčtom správnych odpovedí žiakov na zobrazené fotografie emócií. U žiakov z majoritnej populácie sa preukázal signifikantný, ale slabý vzťah Testu rozpoznávania emócií s funkciou *vizuálnej diferenciácie – obrázky* (r = 0,387; p = 0,042). Úlohu pri rozpoznávaní emócií tváre zohralo i *vizuálne členenie* (r = 0,387; p = 0,042). Stredne silný vzťah (r = 0,415; p = 0,028) s výkonom v nástroji TRET sa preukázal s úlohou *Vizuálne členenie – slová*. U žiakov zo SZP sa preukázal len slabý vzťah s úlohu *Vizuálne členenie – obrazce* (r = 0,386; p = 0,026). S inými úlohami DČF sa vzťah výkonu v nástroji TRET u žiakov zo SZP nepreukázal.

Zaujímali sme sa, či špecifický kognitívny profil deficitov čiastkových funkcií u žiakov zo SZP bude súvisieť s výkonom v rozpoznávaní emócií tváre (TRET). Pomocou klastrovej analýzy sme vytvorili 3 profily deficitov čiastkových funkcií žiakov zo SZP (N=33), ktoré zobrazuje graf č. 1.

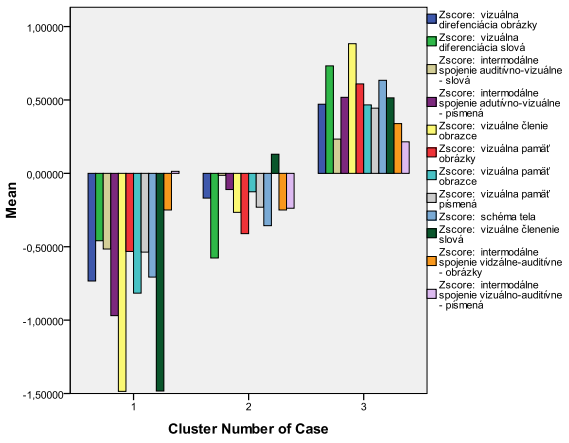

Graf č. 1: Graf klastrovej analýzy

Výsledné 3 klastre sme testovali neparametrickým Kruskal Waliss testom pre nezávislé premenné (tabuľka č. 1).

Tabuľka č. 1: Priemerné poradie

Klastre	*N*	*Priemerné poradie*
1 podpriemerné výsledky	6	11,75
2 priemerné výsledky	13	17,12
3 nadpriemerné výsledky	14	19,14

Zistili sme, že miera výkonu v nástroji DČF neovplyvnila výkon v Teste rozpoznávania emócií tváre. Rozdiely medzi priemerným poradím jednotlivých klastrov sa neukázali byť signifikantné (K-W = 2,5; p = 0,286). Nemôžeme teda povedať, že čím lepší výsledok dosahovali žiaci v nástroji Deficitov čiastkových funkcií, tým lepší výsledok dosiahli v Teste rozpoznávania emócií tváre.

Overovali sme, či žiaci zo SZP s „podpriemerným“ výkonom v rozpoznávaní emócií tváre majú vyšší výskyt prejavov problémového správania. Vypočítali sme preto koeficienty centrálnej tendencie pre TRET u žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia (Mean = 6,5) i žiakov z majoritnej populácie (Mean = 10), pričom maximálnu možnú hodnotu mohli dosiahnuť žiaci oboch výberov 18 správnych odpovedí. Na základe týchto priemerných hodnôt sme si vytvorili dve podskupiny žiakov. Skupinu žiakov zo SZP s nízkym/podpriemerným hrubým skóre (TRET v rozsahu 0 až 6 – nízke skóre, N= 17) a skupinu s vysokým/nadpriemerným hrubým skóre (TRET v rozsahu 7 až 18 – vysoké skóre, N=16) sme spolu s výsledkami subškál Testu rizikového správania otestovali neparametrickým Mann-Whitney U testom pre dva nezávislé výbery. Na základe výsledkov U testu nemôžeme povedať, že sa u žiakov zo SZP, ktorí majú podpriemerný výkon v experimentálnom nástroji TRET, vyskytujú častejšie problémy v správaní.

Diskusia

Zistili sme, že výkon v TRET nie je v našom výskumnom výbere žiakov zo SZP smerodajným ukazovateľom k odhaleniu častejších porúch správania. Testovali sme preto rozdiel vo výsledkoch TRET v nanovo definovaných skupinách žiakov zo SZP: A. žiaci s podpriemernými hodnotami v škále rizikového správania (asociálne s., antisociálne s. a i) – tzv. „neproblémoví“; B. žiaci s kritickými hodnotami v škále rizikového správania – tzv. „problémoví“. Mann-Whitneyho U test opäť nepotvrdil v našich novo definovaných výberoch

„problémových“ a „neproblémových“ žiakov zo SZP rozdiely v priemernom poradí. Analýza odpovedí Škály rizikového správania poukázala na nízku variabilitu. Myslíme si, že práve nízka variabilita výsledkov v siedmich subtestoch Škály rizikového správania a testovanie vzťahu dvoch odlišných pohľadov, zásadne ovplyvnili hodnoty korelácie.

Otáznym ostáva, nakoľko je tento záver výsledkom špecifickosti výskumného výberu alebo ovplyvnený nástrojmi merania. Špecifickosť výskumného súboru vyplýva z osobitostí žiakov zo SZP v závislosti od miery socializácie alebo zaradenia do školskej triedy. S obmedzeniami výsledkov získaných z použitých výskumných nástrojov sme sa stretli i pri Teste rozpoznávania emócií tváre. Nástroj je vo svojej podstate výkonovým testom (pozornosti, vizuálnej diferenciácie, vizuálneho členenia), ktorého výsledok je hrubé skóre. Keďže deti zo SZP nie sú orientované na výkon (Říčan, 1998) mohol tento dôležitý fakt výsledok TRET u detí SZP ovplyvniť. Žiaci zo SZP dosiahli zásadne horší výsledok v porovnaní s majoritnou populáciou. U žiakov zo SZP sme zaregistrovali i vyššiu variabilitu odpovedí ako u majoritnej populácie.

Môžeme povedať, že žiaci z MP aj zo SZP s deficitom vizuálnej diferenciácie a členenia mali horšie výsledky pri rozpoznávaní emócií tváre, než žiaci bez deficitov vizuálnej diferenciácie a členenia. Potvrdilo sa to i pri poukázaní na vzťah medzi vizuálnymi čiastkovými funkciami a nástrojom TRET. Avšak žiaci s nadpriemerným výkonom v úlohách čiastkových funkcií neboli úspešnejší v TRET ako žiaci s priemerným alebo podpriemerným výkonom v úlohách nástroja Deficity čiastkových funkcií.

Tu je dôležité hovoriť o možnom vplyve interferencie, vďaka čomu môže deficit vizuálnej diferenciácie alebo členenia zasahovať do širšieho sociálneho kontaktu alebo školskej úspešnosti, nielen do rozpoznávania emócie tváre (napríklad deficit vizuálnej pamäti → (ne)rozpoznávanie známych osôb; deficit intermodálne spojenie vizuálne – auditívne → nepresné prepojenie informácie, ktorú žiak vidí na tabuli a ktorú mu hovorí učiteľ a i.).

Výskumne sme sa presvedčili, že školská úspešnosť žiakov zo SZP, definovaná v tomto prípade výsledkom v nástrojoch DČF a Škála rizikového správania, je u vzorky žiakov zo SZP v porovnaní s majoritnou populáciou horšia. Tento výsledok je však podľa nás skreslený zložením výskumného výberu.

Literatúra

Bednařík, A., a kol. (2004). *Životné zručnosti a ako ich rozvíjať. Príručka pre pracovníkov s deťmi a mladými ľuďmi.* Bratislava: Nadácia pre deti Slovenska.

Ekman, P., Friesen, W.V. (1978). *Facial Action Coding System: A Technique for the Measurement of Facial Movement.* Palo Alto: Consulting Psychologists Press.

Ekman, P. (2003). *Emotions revealed*. New York: TIMES BOOKS.

Fairchild, G., Van Goozen, S., Calder, A.J., Stoolery, S.J., Goodyer, I.M. (2009). Deficits in facial expression recognition im male adolescents with early – onset or adolescence – onset conduct disorder. *Journal Child Psychol Psychiatry,50* (5), 627-636.

Farkašová, E., Kundrátová, B. (2006). Implementácia psychodiagnostických metodík pre rómskych žiakov do poradenskej praxe. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 41* (2), 135 – 152.

Gaebel, W., Wölwer, W. (1992). Facial expression and emotional recognition in schizophrenia and depression. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci, 242,* 46-52.

Golan, O., Baron-Cohen, S., Hill, J. (2006). The Cambrige Mindreading (CAM) Face-Voice Battery: Testing Complex Emotion Recognition in Adults with and without Asperger Syndrom. *Journal Autism Developmental Disorders, 36,* 169 – 183.

Golan, O., Baron-Cohen, S., Ashwin, E. (2009). Can emotion recognition be taught to children with autism spectrum conditions? *Philosophical Transactions the Royal Society B, 364,* 3567–3574.

Lee, S.I., Schachar, R.J., Chen, S.X., Ornstein, T.J., Charach, A., Barr, C. a kol. (2008). Predictive validity of DSM-IV and ICD-10 criteria for ADHD and hyperkinetic disorder. In *Journal Child Psychol Psychiatry, 49,* 70-78.

Mezera, A., Škeřík, L., Kubíče, J. (2000). *Škála rizikového správania žiaka T-184*. Bratislava: Psychodiagnostika a.s..

Prúcha, J., Walterová, E., Mareš J. (2001). *Pedagogický slovník*. Praha : Portál.

Prúcha, J. (1998). *Moderní pedagogika*. Praha: Portál.

Senka, J., Medveďová, Ľ., Páleník, Ľ., Matejík, M. (1997). *Detský skríning.* Bratislava: Psychodiagnostika, a.s..

Sindelar, B. (1996). *Předcházíme poruchám učení.* Praha: Portál.

Sindelar, B. (2008). *Diagnostická metóda k zisťovaniu deficitov* čiastkových *funkcií*. Bratislava: Psychodiagostika, a.s..

Vágnerová, M. (1997). *Psychologie problémového dítěte školního věku.* Praha: Karolinum.

Autonómiu-podporujúci interpersonálny štýl zo strany dôležitých druhých a integrácia osobnosti[31]

The autonomy-supportive interpersonal style of the important others and the personality integration

Veronika Látalová, Ľubor Pilárik
veronye@gmail.com; lpilarik@ukf.sk
Katedra psychologických vied, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo overiť vzťahy medzi uplatňovaním autonómiu-podporujúceho interpersonálneho štýlu zo strany dôležitých druhých a rozvojom integrovanej osobnosti. Východiskami boli teória sebadeterminácie a novodobé koncepcie integrácie osobnosti, ktoré za jej hlavné aspekty pokladajú sebadeterináciu (autonómiu motivácie), všímavosť a emočnú inteligenciu. Výskum bol realizovaný dotazníkovou metódou na súbore 64 VŠ študentiek (18-25 rokov). Zistili sme, že z hľadiska úrovne autonómnych foriem motivácie sa ako významná javí vnímaná podpora autonómie zo strany rodičov i učiteľov, ako aj prežívanie blízkosti vo vzťahoch s učiteľmi. Vo významnom vzťahu k vnímanej podpore autonómie zo strany rodičov i učiteľov bola aj úroveň všímavosti, ktorá však súvisela významne len s prežívaním blízkosti vo vzťahoch s rodičmi. Z hľadiska úrovne emočnej inteligencie sa ako významná ukázala iba podpora autonómie a prežívanie blízkosti vo vzťahoch s rodičmi. Výsledky poukazujú na dôležitosť uplatňovania autonómiu-podporujúceho interpersonálneho štýlu zo strany rodičov i učiteľov pri rozvoji integrovanej osobnosti.

Kľúčové slová: teória sebadeterminácie, integrácia osobnosti, autonómia motivácie, emočná inteligencia, všímavosť

Abstract

The aim of present research was to investigate relationships between autonomy-supportive interpersonal style of the important others and individuals´ personality integration. According to the Self-determination theory and modern conceptions of personality integration, main aspects of integrated personality are considered self-determination or

31 Príspevok bol podporený vedeckou grantovou agentúrou VEGA v rámci riešenia projektu č. 1/0446/14 Autonómne rozhodovanie: stratégie regulácie emócií v rozhodovacom procese a spokojnosť s rozhodovaním.)

autonomy of motivation, mindfulness and emotional intelligence. The study was conducted on the sample of 64 university first-grade female students aged 18-25 using self-reported questionnaires. It was shown that self-determined or autonomous forms of motivation were in positive relationships to perceived support of autonomy from both parents and teachers and that it was also positively connected with perceived care and relatedness to teachers. The level of mindfulness was also positively associated with perceived support of autonomy from parents as well as teachers; however it was linked with perceived care and relatedness only to parents. As to emotional intelligence, it was shown that its level was positively connected only with perceived care, relatedness and support of autonomy from parents. The results point out to the importance of parents´ and teachers´ autonomy-supportive interpersonal style to the development of individuals´ personality integration.

Keywords: Self-determination theory, personality integration, autonomy of motivation, emotional intelligence, mindfulness

Úvod

Cieľom výskumu bolo overiť vzťahy medzi uplatňovaním autonómiu-podporujúceho interpersonálneho štýlu zo strany dôležitých druhých a rozvojom integrovanej osobnosti.

Integrácia osobnosti

Integrácia osobnosti sa vo všeobecnosti chápe ako stupeň relatívnej koherencie a jednotnosti vnútorných zážitkov, ktoré jednotlivec prežíva v súvislosti s realizáciou motivovaných rozhodnutí a činov. Integrovaný jednotlivec si vo zvýšenej miere uvedomuje svoje motívy, emócie a zmysel vlastného konania, v dôsledku čoho je schopný identifikovať a voliť si také stratégie rozhodovania a konania, ktoré sú v súlade s jeho osobnými hodnotami a životnými cieľmi (Sheldon, Kasser, 1995).

Myšlienku dôležitosti integratívnych procesov pre optimálne psychické fungovanie zdôrazňovali predstavitelia všetkých dynamicky, humanisticky či existenciálne orientovaných psychologických smerov. Na ich úvahy nadviazali aj autori teórie sebadeterminácie, podľa ktorých je podstatou integračných procesov úsilie "organizmického self" o zvyšovanie vlastnej autonómie v zmysle prežívania sebadeterminácie pri realizácii osobných rozhodnutí. Rozhodnutia a činy integrovaného jednotlivca sú kongruentné s kľúčovými aspektmi jeho self (Ryan, Deci, 2000).

Medzi základné zdroje udržiavania a rozvíjania integrácie self patria podľa novodobých prístupov procesy neskresleného a neselektívneho uvedomovania si obsahov

prežívania, ako aj kľúčových aspektov self, ich nedefenzívne spracovanie a otvorený prístup k nim a autonómnosť sebaregulácie prežívaná ako sebadeterminovaná iniciácia a regulácia vlastných rozhodnutí a činov. Na úrovni osobnosti zohrávajú tieto procesy kľúčovú rolu v rozvoji všímavosti, vnímanej emočnej inteligencie (EI) a sebadeterminácie (Weinstein, Przybylski, Ryan, 2013).

Sebadeterminácia

Sebadeterminácia vyjadruje jednotlivcovo subjektívne presvedčenie, že je pôvodcom a iniciátorom vlastných činov, rozhodnutí a cieľov, ktoré sleduje. Na základe miery sebadeterminácie sa rozlišujú dva základné druhy motivácie – intrinsická (vnútorná) a extrinsická (vonkajšia), ktoré možno chápať ako protipóly kontinua vyjadrujúceho mieru autonómnosti sebaregulácie. V rámci teórie sebadeterminácie sa vymedzujú tri typy extrinsickej motivácie – identifikovaná, introjektovaná a externá – líšiace sa navzájom mierou autonómnosti regulácie a zdrojmi, z ktorých pramenia. Za autonómne formy fungovania sa považujú intrinsická motivácia a identifikovaná regulácia (Deci, Ryan, 1985, 2008).

Vnímaná EI

V rámci koncepcie meta-emočného prežívania, ktorej autormi sú Salovey et al. (1995), sa za základné kvality vnímanej EI *(„perceived emotional intelligence“*) považujú pozornosť venovaná vlastným emóciám („Attention“), porozumenie vlastným emóciám („Clarity“) a regulácia vlastných (negatívnych) emócií („Repair“): Uvedené kvality nepredstavujú schopnosti v tradičnom zmysle slova, ktoré by sa odrážali v reálnych výkonoch či vonkajších prejavoch správania. Sú skôr chápané ako non-kognitívny sebareflektívny aspekt EI, ktorého jadro tvoria sebapercepcie a subjektívne presvedčenia jednotlivca o tom, že kompetenciami EI reálne disponuje (Petrides, 2001; Salovey et al., 2002).

Všímavosť

V súčasnosti neexistuje jednotná definícia všímavosti. Niektorí autori ju chápu ako situačnú charakteristiku alebo vlastnosť vedomia, iní ako dispozíciu v zmysle osobnostnej črty alebo schopnosti, ďalší ako špecifický stav bytia, resp. spôsob spracovania obsahov prežívania. Formálna definícia K. Browna a R. Ryana (2003, s.822) popisuje všímavosť ako "*stav receptívnej pozornosti a uvedomovania si práve prítomných udalostí a zážitkov"*. Predstavuje špecifickú kvalitu vedomia, ktorej podstata spočíva v jej dvoch základných funkciách – zameriavanie pozornosti a proces uvedomovania. Brown, Ryan, Creswell (2007)

definujú základné vlastnosti všímavosti ako *jasnosť (presnosť) uvedomovania, nekonceptuálne, nerozlišujúce uvedomovanie, flexibilita uvedomovania a pozornosti, empirický postoj voči realite, stabilita a kontinuita pozornosti a uvedomovanie orientované na prítomnosť.*

Autonómiu-podporujúci interpersonálny štýl

Z hľadiska organizmicko-dialektickej perspektívy predstavuje psychická integrácia jeden zo základných, človeku inhernentých procesov zabezpečujúcich realizáciu jeho vrodenej tendencie k rastu v zmysle kontinuálnej aktualizácie a expanzie self (Deci, Ryan, 2008; Ryan, Deci, 2000). Jej optimálny priebeh a s tým súvisiaci rozvoj všímavosti, vnímanej EI a sebadeterminácie je však z veľkej časti podmienený prítomnosťou facilitujúcich podmienok v sociálnom prostredí jednotlivca, ktoré umožňujú uspokojovanie jeho troch základných psychologických potrieb – autonómie, kompetencie a blízkych vzťahov. K tomu dochádza za predpokladu, že dôležití druhí (rodičia, učitelia, rovesníci) uplatňujú tzv. autonómiu-podporujúci interpersonálny štýl (ďalej A-P štýl). Medzi jeho základné princípy patrí rešpektovanie a preberanie perspektívy druhej osoby, podporovanie osobného iniciovania a regulovania vlastného správania, zdôrazňovanie princípu dobrovoľnosti rozhodovania a konania, poskytovanie možnosti voľby, uplatňovanie informatívneho, nekontrolujúceho a nehodnotiaceho spôsobu komunikácie, zdôrazňovanie dôležitosti na prvý pohľad nezaujímavých, avšak potrebných činností a ich logické zdôvodňovanie, uznávanie a akceptovanie prejavov negatívnych emócií a myšlienok, vyjadrovanie úprimného záujmu, vytváranie príležitostí k zvládaniu optimálnych výziev, poskytovanie konštruktívnej, nehodnotiacej spätnej väzby (Reeve, Deci, Ryan, 2004).

Výskumné hypotézy

Vychádzajúc z prezentovaných koncepcií a výskumov formulujeme nasledovnú výskumnú hypotézu:

H: Predpokladáme, že uplatňovanie A-P štýlu dôležitými druhými (rodičmi, učiteľmi), t.z. miera vnímaného uspokojovania vlastných potrieb autonómie, kompetencie a blízkych vzťahov, je v pozitívnom vzťahu k úrovni kľúčových zdrojov integrácie osobnosti – sebadeterminácie, vnímanej EI, všímavosti.

Metódy

Výskumný súbor

Výskumu sa na základe dobrovoľného informovaného súhlasu zúčastnilo 64 VŠ študentiek 1. roč. bakalárskeho stupňa štúdia na FSVaZ UKF v Nitre vo veku 18-25 rokov (M=19.72, SD=1.178). Pri ich zapájaní do výskumu sme uplatnili metódu príležitostného výberu.

Meracie nástroje

Mieru sebadeterminácie, vnímanej EI, všímavosti a vnímaného uspokojovania vlastných potrieb autonómie, kompetencie a blízkych vzťahov dôležitými druhými (rodičmi, učiteľmi) sme merali prostredníctvom štandardizovaných dotazníkov, ktorých spätné preklady do slovenčiny sme realizovali v spolupráci s ich pôvodnými autormi.

Academic motivation scale - College (AMS-C; Vallerand et al., 1992) – 28-položková sebavýpoveďová škála určená na hodnotenie 7 typov motivácie, resp. sebaregulácie: *intrinsickej motivácie k získavaniu poznatkov, k dosahovaniu úspechov, k stimulácii*, ďalej *identifikovanej, introjektovanej* a *externej* regulácie a nakoniec *amotivácie*. Koeficienty vnútornej konzistencie subškál sa pohybujú v rozmedzí α = .62-.86.

Trait meta-mood scale (TMMS; Salovey et al., 1995) – 30-položková sebavýpoveďová škála určená na meranie troch základných zložiek vnímanej EI – *pozornosť venovaná vlastným emóciám(uvedomovanie si vlastných emócií), porozumenie(diferenciácia) vlastných emócií, regulácia(náprava) vlastných negatívnych emócií.* Vnútorná konzistencia položiek subškál sa pohybuje v rozmedzí α = .82-.88.

Five-facet mindfulness questionnaire (FFMQ – Baer et al., 2006) – 39-položková sebavýpoveďová škála pozostávajúca z 5 subškál – *tendencia pozorovať(uvedomovať si) vlastné vnútorné zážitky, tendencia popisovať vlastné vnútorné zážitky, tendencia konať na základe uvedomovania si vlastných vnútorných zážitkov, nehodnotiaci postoj k vlastným vnútorným zážitkom, tendencia nereagovať na vlastné vnútorné zážitky*. Vnútorná konzistencia položiek subškál sa pohybuje v rozmedzí α = .75-.91

Interpersonal behaviours scale (IBS – Pelletier et al., 2011) – 12-položková sebavýpoveďová škála určená na hodnotenie subjektívne vnímanej miery uplatňovania A-P štýlu, resp. uspokojovania psychologických potrieb autonómie, kompetencie a blízkych vzťahov dôležitými druhými (rodičmi, učiteľmi...). Škála pozostáva z troch 4-položkových subškál – *vnímaná podpora autonómie, vnímaná podpora kompetentnosti a prežívanie záujmu*

a blízkosti vo vzťahoch. Vnútorná konzistencia položiek subškál sa pohybuje rozmedzí α = .77-.88.

Výsledky

Na základe Spearmanovej korelačnej analýzy sme zistili, že z hľadiska úrovne autonómnych foriem motivácie sa ako významná javí vnímaná podpora autonómie zo strany rodičov i učiteľov, ako aj prežívanie blízkosti vo vzťahoch s učiteľmi (tab.1). Vo významnom vzťahu k vnímanej podpore autonómie zo strany rodičov i učiteľov bola aj úroveň všímavosti, ktorá však súvisela významne s prežívaním blízkosti len vo vzťahoch s rodičmi (tab.2). Z hľadiska úrovne EI sa ako významná ukázala iba podpora autonómie a prežívanie blízkosti vo vzťahoch s rodičmi (tab.3).

Tabuľka 1 Vzťahy medzi úrovňou sebadeterminácie (typmi motivácie/ formami regulácie) a mierou vnímanej podpory autonómie, kompetentnosti a prežívania záujmu a blízkosti vo vzťahoch s rodičmi a učiteľmi

Formy regulácie		Rodičia			Učitelia		
		Vnímaná podpora autonómie	*Vnímaná podpora kompetentnosti*	*Prežívanie záujmu a blízkosti vo vzťahoch*	*Vnímaná podpora autonómie*	*Vnímaná podpora kompetentnosti*	*Prežívanie záujmu a blízkosti vo vzťahoch*
Autonómne	Intrinsická motivácia	,287*	-,018	,179	,593**	,256	,459**
	K poznaniu	,281*	,021	,178	,638***	,214	,448***
	K stimulujúcim zážitkom	,188	-,069	,109	,432***	,177	,386**
	K výkonu a úspechu	,320*	,018	,248	,597***	,300*	,485***
	Identifikovaná regulácia	,326*	-,058	,217	,319*	,214	,418***
Neauto-nómne	Introjektovaná regulácia	-,229	-,116	-,021	-,280*	-,121	-,198
	Externá regulácia	-,125	,143	-,215	-,115	,181	-,195
	Amotivácia	-,162	,171	-,218	-,216	,209	-,285*

*p < .05, **p < .01, ***p < .001

Tabuľka 2 Vzťahy medzi úrovňou všímavosti, jej jednotlivých dimenzií a mierou vnímanej podpory autonómie, kompetentnosti a prežívania záujmu a blízkosti vo vzťahoch s rodičmi a učiteľmi

	Rodičia			Učitelia		
	Vnímaná podpora autonómie	*Vnímaná podpora kompetentnosti*	*Prežívanie záujmu a blízkosti vo vzťahoch*	*Vnímaná podpora autonómie*	*Vnímaná podpora kompetentnosti*	*Prežívanie záujmu a blízkosti vo vzťahoch*
Všímavosť	,186	,128	,247*	,273*	,166	-,059
Pozorovanie vlastných zážitkov	,035	,093	,017	,176	,191	,065
Popisovanie vlastných zážitkov	,228	-,128	,371**	,155	-,025	,164
Konanie na základe uvedomovania	,351**	-,138	,307*	,283*	-,009	,157
Nehodnotenie vlastných zážitkov	,124	-,165	,230	,124	-,055	,074
Nereagovanie na vlastné zážitky	,252*	,007	,321**	-,040	-,076	-,197

*p < .05, **p < .01, ***p < .001

Tabuľka 3 Vzťahy medzi úrovňou vnímanej emočnej inteligencie, jej jednotlivých dimenzií a mierou vnímanej podpory autonómie, kompetentnosti a prežívania záujmu a blízkosti vo vzťahoch s rodičmi a učiteľmi

	Rodičia			Učitelia		
	Vnímaná podpora autonómie	*Vnímaná podpora kompetentnosti*	*Prežívanie záujmu a blízkosti vo vzťahoch*	*Vnímaná podpora autonómie*	*Vnímaná podpora kompetentnosti*	*Prežívanie záujmu a blízkosti vo vzťahoch*
Vnímaná EI (Meta-emočné prežívanie)	,317**	-,072	,322**	,208	,109	,167
Venovanie pozornosti vlastným E	,196	-,051	,226	,193	,045	,222
Porozumenie zmyslu vlastných E	,192	-,017	,251*	,155	,102	-,029
Regulácia vlastných negatívnych E	,269*	-,071	,249*	,065	,090	,186

*p < .05, **p < .01, ***p < .001

Diskusia

Interpretácia výskumných zistení

Výsledky korelačnej analýzy čiastočne podporili našu výskumnú hypotézu. Spomedzi výsledkov prezentovaných v tabuľkách 1-3 možno za kľúčové označiť dve zistenia.

Po prvé, ukázalo sa, že rozvoj emočných a motivačných zdrojov integrovanej osobnosti súvisí pozitívne s dvomi aspektmi A-P štýlu–vnímanou podporou autonómie a prežívaním blízkosti vo vzťahoch s dôležitými druhými. V prípade rodičov a učiteľov však boli identifikované odlišné vzorce, ako aj sila vzťahov medzi skúmanými premennými. Konkrétne sme zistili, že prežívanie blízkosti vo vzťahoch s rodičmi súviselo pozitívne s úrovňou všímavosti a vnímanej EI, zatiaľ čo v prípade učiteľov sa spájalo s vysokou mierou sebadeterminácie. Uvedené zistenie možno interpretovať jednak odlišnosťami v ontogenéze skúmaných zdrojov integrovanej osobnosti, jednak povahou nástrojov určených k ich meraniu.

Keďže vývoj emočného prežívania a nedefenzívneho prístupu k subjektívnym zážitkom, ktoré sú základom formovania vnímanej EI a všímavosti, prebieha už v období raného detstva, teda k nemu dochádza v primárnej rodine, je vysoko pravdepodobné, že ho bude v podstatnej miere facilitovať práve vnímanie blízkosti vo vzťahoch s rodičmi. Na druhej strane, k rozvoju sebadeterminácie sú nevyhnutné procesy internalizácie, integrácie a upevňovania hodnôt, záujmov, cieľov, rastových potrieb, preferencií, ašpirácií, ku ktorým dochádza primárne v období školského veku. Tým možno objasniť zistenie, že úroveň sebadeterminácie súvisí pozitívne s prežívaním blízkosti práve vo vzťahoch s učiteľmi (Langmeier, Krejčířová, 2006; Sheldon, Kasser, 2001).

V súvislosti s rozdielnou povahou meracích nástrojov určených na hodnotenie jednotlivých zdrojov integrovanej osobnosti mohli byť výsledky čiastočne ovplyvnené skutočnosťou, že AMS použitý na meranie sebadeterminácie slúži na hodnotenie tejto dispozície v špecifickej oblasti vzdelávania, zatiaľ čo nástroje FFMQ a TMMS určené na meranie všímavosti, resp. vnímanej EI zachytávajú všeobecnú mieru týchto osobnostných čŕt. Na základe popísaných špecifík vo vývine jednotlivých zdrojov integrovanej osobnosti možno interpretovať aj druhé zásadné zistenie, že vnímaná podpora autonómie zo strany učiteľov bola v silnejšom vzťahu k rozvoju sebadeterminácie ako vnímaná podpora autonómie zo strany rodičov. V školskom veku a v období dospievania môže učiteľ jednak pôsobiť ako model autonómnych foriem regulácie, jednak prispievať k formovaniu jednotlivcovho atribučného štýlu a tým pozitívne či negatívne ovplyvňovať jeho sebahodnotenie odrážajúce

sa v miere a povahe jeho motivácie, resp. spôsobe sebaregulácie (Langmeier, Krejčířová, 2006; Reeve, 2006).

Limity výskumu

Za jeden zo zásadných limitov nášho výskumu možno pokladať skutočnosť, že pri posudzovaní subjektívne vnímaného interpersonálneho štýlu správania podporujúceho autonómiu zo strany rodičov sa participanti nevyjadrovali ku každému rodičovi zvlášť. Napriek inštrukcii, aby posúdili správanie sa rodiča, s ktorým žijú, s ktorým majú intenzívnejší vzťah, resp. ktorý ich svojimi postojmi a konaním viac ovplyvňuje, je zrejmé, že pôsobenie matky a pôsobenie otca na dieťa je v každej rodine odlišné. Navyše každé dieťa môže toto pôsobenie subjektívne vnímať odlišným spôsobom a to bez ohľadu na intenzitu či kvalitu ich vzájomných vzťahov. Potenciálne špecifiká a rozdiely v tom, ako dieťa subjektívne vníma mieru autonómiu podporujúceho interpersonálneho štýlu zo strany otca a matky by preto mali byť predmetom ďalšieho skúmania.

Záver

Na záver je potrebné zdôrazniť, že pozitívne dôsledky A-P štýlu sa spájajú nielen s rozvojom sebadeterminácie, všímavosti či vnímanej EI, ale tiež s vysokou úrovňou duševného zdravia a psychologického well-beingu, vytváraním a udržiavaním fungujúcich interpersonálnych vzťahov a množstvom ďalších prínosov v rozmanitých životných oblastiach, vrátane tej kariérnej a výchovno-vzdelávacej (Ryan, Deci, 2000). To opodstatňuje úsilia o presadzovanie A-P štýlu ako zlatého štandardu správania sa v medziľudských vzťahoch.

Literatúra

Baer, R. A., Smith, G. T., Hopkins, J., Krietemeyer, J., & Toney, L. (2006). Using self-report assessment methods to explore facets of mindfulness. *Assessment*, *13*(1), 27-45.

Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 84(4*), 822-848.

Brown, K. W., Ryan, R. M., & Creswell, J. D. (2007). Mindfulness: theoretical foundations and evidence for its salutary effects. *Psychological Inquiry*, *18*(4), 211-237.

Deci, E. L., Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum Press.

Deci, E.L., Ryan, R.M. (2008). Self-determination theory: a macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian Psychology*, *49*, 3, 182-185

Guay, F. (2005). Motivations underlying career decision-making activities: the Career decision-making autonomy scale (CDMAS). *Journal of Career Assessment*, *13*(1), 77-97.

Langmeier, J., Krejčířová, D. (2006). Vývojová psychologie. Praha: Grada.

Pelletier, L. G., Beaudry, S., Sharp, E. C., Otis, N. (2011). *The Interpersonal behaviours scale (IBS): support of autonomy, competence, and relatedness in different life domains.* Unpublished manuscript. [elektronická pošta]. Správa pre: Veronika Látalová. 2012-12-11. [citované 2014-09-29]. Osobná komunikácia.

Petrides, K. V., & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality*, *15*, 425-448.

Reeve, J. (2006). Teachers as facilitators: what autonomy-supportive teachers do and why their students benefit. *The Elementary School Journal*, *106*(3), 225-236.

Reeve, J., Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2004). Self-determination theory: a dialectical framework for understanding sociocultural influences on student motivation. In D. M. McInerney & S. Van Etten (Eds.), *Big theories revisited: research on sociocultural influences on motivation and learning (pp. 31-60).* Greenwich, CT: Information Age.

Ryan, R. M., Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist, 55,* 68-78.

Salovey, P., Mayer, J. D., Goldman, S. L., Turvey, C., & Palfai, T. P. (1995). Emotional attention, clarity, and repair: exploring emotional intelligence using the Trait meta-mood scale. In J. W. Pennebaker (Ed.), *Emotion, disclosure and health* (pp. 125-154). Washington, D.C.: American Psychological Association.

Salovey, P., Stroud, L. R., Woolery, A., & Epel, E. S. (2002). Perceived emotional intelligence, stress reactivity, and symptom reports: further explorations using the Trait meta-mood scale. *Psychology and Health, 17(5),* 611-627.

Sheldon, K. M., & Kasser, T. (1995). Coherence and congruence: two aspects of personality integration. *Personality and Social Psychology Bulletin, 68,* 531-543

Sheldon, K. M., & Kasser, T. (2001). Getting older, getting better? Personal strivings and psychological maturity across the life span. *Developmental Psychology*, *37*(4), 491.

Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., Blais, M. R., Briere, N. M., Senecal, C., & Vallieres, E. F. (1992). The Academic motivation scale: a measure of intrinsic, extrinsic, and

amotivation in education. *Educational and Psychological Measurement*, *52*(4), 1003-1017.

Weinstein, N., Przybylski, A. K., & Ryan, R. M. (2013). The integrative process: new research and future directions. *Current Directions in Psychological Science*, *22*(1), 69-74.

Pracovná pamäť a jej rozvoj prostredníctvom cieleného programu.

Working memory and its development through a targeted program.

Lazíková Veronika[1], Kvasničková Gabriela[2]

veronika.lazikova@gmail.com, kvasnickova.g@gmail.com

[2]Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky, Pedagogická fakulta, UK Bratislava

Abstrakt

Poster sa venuje problematike diagnostiky a možností rozvoja pracovnej pamäti (PP) u detí v mladšom školskom veku s osobitným zameraním na podmienky základnej školy. Sumarizuje výsledky empirického výskumu pracovnej pamäti, ktorý potvrdil vzťah PP a školského výkonu. Následne uvádza návrh programu rozvoja PP v podmienkach základnej školy. Aktivity môžu slúžiť počas procesu vyučovania alebo po vyučovaní, je tiež možné vytvoriť dlhodobý individuálny tréningový program pre žiaka.

Kľúčové slová: kognitívne funkcie, pamäť, pracovná pamäť, školský vek, základná škola, Working Memory Rating Scale (WMRS), program na rozvoj pracovnej pamäti

Abstract

The poster introduces theoretical and empirical framework on the issue of the working memory (WM) in childhood age. Slovak translation of Working Memory Rating Scale – WMRS (Alloway et al., 2008) was used to verify connection between WM and school performance. Research confirmed strong relation among WM and school performance. Working memory training is proposed to facilitate working memory in primary school children. Activities may serve to use in lessons or after school. It is also possible to create individual long term training program for children.

Keywords: Cognitive Functions, Memory, Working Memory, Primary School, Working Memory Rating Scale (WMRS), working memory training program

Úvod a teoretické východiská

Pamäť je psychická funkcia zodpovedná za uchovanie informácie, ktorú tvoria procesy kódovania, uskladnenia a vybavenia informácie (Colman, 2006). Vo svojom modeli pamäti Baddeley et al. (2009) aj Atkinson a Shiffrin (1968) rozlišujú senzorickú pamäť, krátkodobú a dlhodobú pamäť.

Krátkodobá pamäť je niektorými autormi považovaná za synonymum pracovnej pamäti (napr. Atkinson a Shiffrin, 1968). Je nazývaná tiež bezprostredná, primárna,

elementárna alebo dočasná pamäť (por. Croisile, 2009). Sú však aj autori, ktorí ich rozlišujú. Podľa Baddeleyho et al. (2009) KDP slúži na dočasné jednoduché uskladnenie malého množstva materiálu na krátky čas. Jeho koncept pracovnej pamäti sa zakladá na predpoklade, že existuje systém na dočasné uchovanie a manipuláciu s informáciami, čo napomáha pri vykonávaní komplexných úloh. Alloway et al. (2008) považujú pracovnú pamäť za súčasť KDP, pričom KDP zabezpečuje uskladnenie informácie a PP manipuláciu s ňou. Prijímame toto chápanie a nadväzujeme naň.

Alan Baddeley a Graham Hitch (1974) po prvý raz definovali pracovnú pamäť ako dočasný pracovný priestor, ktorý umožňuje realizovať súčasne komplexné intelektuálne úlohy s podržanými informáciami. Sú to napríklad počítanie, zapamätanie komplexných elementov, pochopenie počutej alebo prečítanej vety, riešenie problémov, porovnávanie, identifikácia alebo rozhodovanie. Pracovná pamäť je dynamickejší, strategickejší a flexibilnejší systém ako krátkodobá pamäť.

Prvým a dodnes najvplyvnejším modelom PP je model Baddeleyho (Baddeley, Hitch, 1974). Podľa neho sa PP sa skladá z centrálneho exekutívneho systému a jeho pomocných subsystémov: fonologickej slučky a vizuálno-priestorového náčrtníka.

Centrálny exekutívny systém (*ang*. central executive) je centrálny riadiaci systém, ktorý vyberá relevantné informácie a určuje, či budú spracované fonologickou slučkou alebo vizuálno-priestorovým náčrtníkom. Kontroluje zameranie a rozdeľovanie pozornosti a je to tiež priestor prijímania procedurálnych alebo deklaratívnych znalostí uskladnených v dlhodobej pamäti.

Pôvodný model zahŕňa aj dva pomocné systémy, ktoré špecifickým spôsobom skladujú informáciu, podľa jej povahy. Fonologická slučka (*ang.* phonological loop) vykonáva úlohy spojené s jazykom, hovoreným aj písaným. Ukladá auditívne - rečové i nerečové informácie (napr. aj pseudo-slová, slabiky). Nazýva sa slučka, pretože jej funkcia spočíva v mentálnom opakovaní slov. Vizuálno-priestorový náčrtník (*ang.* visuo-spatial sketch pad) umožňuje krátkodobé zafixovanie vizuálno-priestorových, teda obrazových informácií. Slúži na riešenie vizuálnych a priestorových problémov, napríklad orientovať sa podľa mapy alebo popísať známy obraz.

V r. 2000 Baddeley revidoval svoj model a pridal doň dlhodobú pracovnú pamäť a epizodický sklad. Model tak kladie väčší dôraz na integráciu informácií, a na funkciu exekutívnej kontroly. Epizodický sklad (*ang.* episodic buffer) je systém s limitovanou kapacitou, ktorý dočasne uskladňuje informáciu v multomodálnom kóde. Je schopný viazať informácie z podriadených systémov a DDP do jednotnej epizodickej reprezentácie.

Zjednodušuje teda výmenu medzi centrálnym systémom a DDP (Baddley, 2000, por. aj Sternberg, 2002, Croisile, 2009).

Empirický výskum potvrdil vzťah pracovnej pamäti s viacerými psychologickými konštruktmi: PP Súvisí s inteligenciou a je tiež prediktorom fluidnej inteligencie (Shelton et al. 2009; Shelton et al. 2010 ; Schmiedek et al. 2009 ; Ecker et al. 2010 ; Colom et al. 2010). Predikuje aj školský prospech – konkrétne najmä schopnosť čítať, písať, rozsah slovnej zásoby, výsledky v matematike a prírodovedných predmetoch (Alloway a Alloway, 2010, pre prehľad pozri aj StClair-Thompson et al. 2010). Súvisí úzko tiež s pozornosťou (napr. Liefooghe et al., 2008; Unsworth a Engle, 2010). Zhoršené výsledky pracovnej pamäti u dieťaťa môžu mať za následok horší školský prospech, preto je dôležitá včasná diagnostika a následná cielená intervencia.

Prvý stupeň základnej školy je z hľadiska kognitívnych funkcií prelomový, pretože stále dochádza ku kontinuálnemu vývinu týchto funkcií, no zároveň je kladený veľký dôraz na ich využitie pri školskej práci dieťaťa a na výkon, ktorý je sústavne hodnotený. Navyše, dieťa s problémami v pracovnej pamäti bude mať pravdepodobne nielen zhoršené hodnotenie školskej práce, ale zároveň sa javí ako neschopné dokončiť úlohu, nepozorné, robiace často chyby, vyžadujúce si stálu pomoc a podporu okolia.

Metódy

Prvoradým cieľom výskumu bol preklad a pilotné použitie metódy Škála pracovnej pamäti (*ang.* Working Memory Rating Scale – WMRS) (Alloway, Gathercole, Kirkwood, 2008) s cieľom uľahčiť identifikáciu deficitu pracovnej pamäti u detí v školskom veku priamo v škole. Ide o ratingovú škálu s 20 otázkami, ktorú vypĺňa o dieťati zvyčajne triedny učiteľ. Pozostáva z výrokov o dieťati, napr. *Hlási sa, keď chce zodpovedať otázku, ale pri odpovedi zabúda, čo chcel/a povedať;* alebo *Potrebuje pravidelné pripomenutie všetkých krokov pri písomnej úlohe.* Učiteľ hodnotí dieťa na základe toho, ako ho pozná v školských situáciách, na 5- stupňovej škále. Spočítaním bodov vznikne hrubé skóre, ktoré je možné previesť na T-skóre a percentil. Administrácia a vyhodnotenie sú veľmi rýchle a jednoduché (cca 5-10 minút), preto je test vhodný pre potreby školy, napr. aj v prípade, ak by si učiteľ chcel otestovať všetkých žiakov vo svojej triede.

Na zistenie celkového obrazu o výkone a správaní dieťaťa v škole bol použitý Záznamový hárok pre učiteľa (autormi sú Schrank a Woodcock, autormi prekladu sú Furman a Semanová), ktorý je súčasťou testovej batérie Woodcock-Johnson International Edition (2003). Záznamový hárok pokrýva širokú paletu správania sa v triede a možných problémov

v školskom výkone. Na meranie ostatných premenných (nepozornosť, hyperaktivita, impulzivita, verbálne, matematické zručnosti, sociálne správanie v škole a školské známky bol vytvorený záznamový hárok pre učiteľa/učiteľku, ktorí hodnotili dieťa vo svojej triede.

Charakteristika výskumného súboru

Cieľovú populáciu tvoria žiaci prvého stupňa štátnych, súkromných aj cirkevných základných škôl na Slovensku. Boli oslovené všetky základné školy na Slovensku, okrem škôl s vyučovacím jazykom iným ako slovenským, škôl pre mimoriadne nadané deti, špeciálnych škôl alebo škôl pre deti s telesným postihnutím. Výskumný súbor teda tvoria deti 1. až 4. ročníka ZŠ, vo veku od 5 do 11 rokov. Spolu sa výskumu zúčastnilo 527 žiakov v 14 školách na Slovensku, z toho 261 chlapcov a 266 dievčat.

Výsledky

Uvádzame vybrané výsledky súvislostí pracovnej pamäti so školským výkonom. Predpoklad očakávanej štatisticky signifikantnej pozitívnej korelácie medzi PP a

- nepozornosťou sa potvrdil (ρ= 0,752, $p \leq 0,01$)
- hyperaktivitou sa potvrdil (ρ= 0,661, $p \leq 0,01$)
- impulzivitou sa potvrdil (ρ= 0,645, $p \leq 0,01$)
- verbálnymi zručnosťami sa potvrdil (ρ= 0,679, $p \leq 0,01$)
- matematickými zručnosťami sa potvrdil (ρ= 0,632, $p \leq 0,01$)
- školskou prácou sa potvrdil (ρ= 0,802, $p \leq 0,01$)
- sociálnym správaním v škole sa potvrdil (ρ= 0,711, $p \leq 0,01$).

Zistilo sa tiež, že dobré školské známky sa silno viažu s vysokou úrovňou PP (ρ=0,697).

V následnosti na výsledky výskumnej časti bol vytvorený cielený program na rozvoj PP v podmienkach základnej školy.

Metóda na rozvoj PP

Program s aktivitami zameranými na rozvoj krátkodobej a pracovnej pamäti u detí je inšpirovaný viacerými monografiami a pracovnými zošitmi, vydanými v anglickom a francúzskom jazyku. Úlohy boli modifikované a upravené pre deti v mladšom školskom veku. Väčšina úloh, najmä ich zložitejšie modifikácie, je možné využiť aj u starších žiakov a dospelých, prípadne u mimoriadne nadaných detí.

Cvičenia je možné použiť samostatne, ako súčasť vyučovania alebo po vyučovaní. Je ale tiež možné vytvoriť tréningové „sedenia“ na mieru. Z cvičení je možné vytvoriť dlhodobý tréningový program, v takomto prípade je ideálna individuálna práca s dieťaťom.

Program uvádza dva typy aktivít: väčšina z nich sú cvičenia, no niektoré sú zamerané na pamäťové stratégie. Cvičenia sú metódy určené na všeobecné zlepšenie kapacity, funkcie alebo výkonu pamäti. Nie sú zväčša zovšeobecniteľné a zamerané na využitie pri učení, hoci môžu napomôcť pri vytvorení a osvojovaní stratégií. Rozvíjajú najmä krátkodobú a pracovnú pamäť. Stratégie sú pamäťové metódy, určené na zlepšenie učenia a rôznych aspektov pamäti. Nezlepšujú funkciu a kapacitu pamäti, ale umožňujú efektívnejšie používať tie funkcie a schopnosti, ktorými jednotlivec disponuje. Najmä u starších detí je dôležitý aj rozvoj metapamäti. Metapamäť je porozumenie tomu, ako pamäť funguje, aké sú silné stránky a slabosti vlastnej individuálnej pamäti jednotlivca, porozumenie tomu, ako a prečo fungujú pamäťové stratégie a kontrola, regulácia a ovplyvňovanie vlastných pamäťových procesov.

Diskusia a záver

Výskum potvrdil významnú rolu pracovnej pamäti a jej súvis so školským výkonom u detí v mladšom školskom veku. Následne navrhuje, akým spôsobom ju možno hodnotiť a rozvíjať v podmienkach základnej školy. Poster uvádza aj príklady konkrétnych úloh, ktoré sú výňatkom programu na rozvoj PP u detí ZŠ.

Použitá literatúra

Alloway, T.P., & Alloway R.G. (2010). Investigating the predictive roles of working memory and IQ in an academic attainment. *Journal of Experimental Child Psychology, 2010, 106,* 20-29.

Alloway, T.P. , Gathercole, S. & Kirkwood, H. (2008). *The Working Memory Rating Scale*. London: Psychological Corporation. ISBN: 9780749151003.

Atkinson, R. C., & Shiffrin, R.M. (1968). Human memory: A proposed system and control processes. In SPENCE, K.W., & SPENCE, J.T. (Eds.) *The psychology of learning and motivation: Advances in research and theory*. Vol. 2, New York: Academic Press, 89-195.

Baddeley, A., Eysenck, M.W., & Anderson, M.C. (2009). *Memory*. Hove and New York: Psychology press. ISBN 978-1-84872-001-5.

Baddeley, A. D., & Hitch, G. J. (1974). Working memory. In Bower, G.H. (Ed.) *The psychology of learning and motivation*, vol. 8. New York: Academic Press, 47-89.

Baddeley, A.D. (2000). The episodic buffer: A new component of working memory? *Trends in Cognitive Sciences, 11, 4,* 417 – 423.

Colman, A.M. (2006). *Oxford Dictionary of Psychology*. 2. vyd. Oxford: Oxford University Press.

Colom, R. (2010). Improvement in working memory is not related to increase intelligence scores. *Intelligence, 38,* 497-505.

Croisile, B. (2009). *Tout sur la mémoire*. Paris: Odile Jacob. ISBN: 978-2-7381-2106-6.

Ecker, U., Lewandowsky, S., Oberauer, K., Chee, A. (2010). The components of working memory updating: An experimental decomposition and individual differences. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 36, 1,* 170-189.

Liefooghe, B., Barrouillet, P., Vandierendonck, A., & Camos, V. (2008). Working memory costs of task switching. In *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 34, 3,* 478 – 494.

Shelton, J. T., Elliott, E. M., Hill, B. D., Calamia, M. R., & Gouvier, W. D. (2009). A comparison of laboratory and clinical working memory tests and their prediction of fluid intelligence. *Intelligence, 37,* 283-293.

Shelton, J. T., Elliott, E. M., Matthews, R. A., Hill, B. D., & Gouvier, W. D. (2010). The relationships of working memory, secondary memory, and general fluid intelligence: Working memory is special. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 36, 3,* 813-820.

Schmiedek, F., Hildebrandt, A., Lövdén, M., Wilhelm, O., & Lindenberger, U. (2009). Complex span versus updating tasks of working memory: The gap is not that deep. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 35, 4,* 1089-1096.

StClair-Thompson, H., Stevens, R., Hunt, A., & Bolder, E. (2010). Improving childen´s working memory and classroom performance. In *Educational psychology, 30, 2,* 203-219. ISSN: 0144-3410.

Sternberg, R.J. (2002). *Kognitivní psychologie*. 1.vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-376-5.

Unsworth, N., & Engle, R. W. (2010). Speed and accuracy of accessing information in working memory: An individual differences investigation of focus switching. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 34, 3,* 616-630.

Model sebaregulácie v oblasti starostlivosti o seba[32]

Model of Self-Regulation in the Sphere of Self-Care

Ladislav Lovaš, Dominika Smoradová
ladislav.lovas@upjs.sk
Katedra psychológie FF UPJŠ Košice

Abstrakt

Hlavným cieľom príspevku je prezentovať nový pôvodný model sebaregulácie v oblasti starostlivosti o seba, ktorý bol vytvorený na báze faktorovej analýzy. Tvoria ho štyri subškály zodpovedajúce štyrom identifikovaným faktorom, ktoré sa týkajú sebaregulácie v oblasti starostlivosti o seba. Dva z nich vyjadrujú orientáciu aktivít do budúcnosti, dva sa vzťahujú k sebakontrole a vyhýbaniu. Zároveň dva z nich sa týkajú psychologickej pohody, dva sa týkajú telesnej pohody a zdravia. Na báze tohto zistenia bol pripravený dotazník SRSS (Seba-regulácia starostlivosti o seba) so štyrmi subškálami. V príspevku sú prezentované niektoré doterajšie zistenia z výskumu, ktorého cieľom bolo zistiť vzťah medzi normatívnym hodnotením aktivít z oblasti starostlivosti o seba a sebaregulácie starostlivosti o seba. Podľa zistení významne pozitívne koreluje personálna a injunktívna norma s tromi zložkami sebaregulácie starostlivosti o seba: proaktívna orientácia a osobnostný rast a zdravý životný štýl, sebakontrola týkajúca sa zdravia.

Kľúčové slová: Starostlivosť o seba, sebaregulácia, normatívne presvedčenia

Abstract

Main aim of this text is presentation of new model of self-regulation in the sphere of self-care which was prepared on the base of factor analysis. Model consists four parts, corresponding with identified factors. Two of them represents future orientation, two represents self-control and avoiding of risk behavior. From other point of view, two parts represents orientation on psychological well-being, and two part orientation on physical well-being and health. On the base of this finding was prepared questionnaire SRSS (Self-Regulation of Self-Care). Second aim was presentation of some findings from project by which was verifies relationship between slef-regulation of self-care and normative evaluation of self-care behavior. According to correlational analysis there was positive relationship

32 Príspevok je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/1258/12

between injunctive and personal norms and 3 part of self-regulation of self-care: orientation on personal growth, healthy life style and self-control in the sphere of health.

Keywords: Self-care, self-regulation, normative beliefs

Starostlivosť o seba sa v zásade chápe ako komplex zámerne vykonávaných aktivít, ktorých cieľom je najmä udržanie alebo prinavrátenie zdravia (Richard, Shea, 2011). Spájanie starostlivosti o seba so zdravím dominuje, čo sa prejavuje v mnohých definíciách, v ktorých je starostlivosť o seba definovaná prakticky ako starostlivosť o zdravie (Godfrey et al., 2011). Časť autorov však poukazuje nielen na možnosť, ale aj na potrebu chápať starostlivosť o seba širšie. Prejavuje sa napríklad v proklamovaní súvisu starostlivosti o seba a subjektívnej pohody (well-being), prípadne vývinovými potrebami (Moore, Perry, Blesoe, Robinson, 2011). Poukazuje na to aj využívanie pojmov psychologická starostlivosť o seba (najmä v súvislosti s vykonávaním pomáhajúcich profesií) a spirituálna starostlivosť o seba (Schure, Christopher, J., Christopher, 2008).

Potreba širšieho chápania starostlivosti o seba sa vzťahuje aj na konceptualizáciu psychologického pozadia starostlivosti o seba ako súboru vykonávaných aktivít. Optimálne riešenie ponúka chápanie starostlivosti na báze sebaregulácie, na čo poukázali v predchádzajúcom období Leventhalová, Leventhal a Robitaille (1998). Chápanie starostlivosti o seba ako oblasti sebaregulácie je porovnateľné so zavedením pojmov sebaregulácia v učení (learning self-regulation) (Boekaerts, Corno, 2005), sebaregulácia v oblasti v oblasti zdravia (Maes, Karoly, 2005) a vo sfére práce a organizácií (Vancouver, Day, 2005).

V intenciách uvedeného Hricová a Lovaš (Lovaš a kol., 2014) v rámci riešenia projektu týkajúceho psychologických kontextov starostlivosti o seba pristúpili k príprave nástroja, ktorý by umožňoval zisťovať sebareguláciu v oblasti širšie chápanej starostlivosti o seba. Výsledkom faktorovo-analytickej štúdie bola identifikácia štyroch zložiek sebaregulácie v danej oblasti. Na základe výsledkov faktorovej analýzy bol zároveň pripravený dotazník, ktorý bol označený ako SRSS (Sebaregulácia starostlivosti o seba). Vzhľadom na charakter zistených zložiek (faktorov) je možné uvažovať o ich maticovom usporiadaní. Dva z nich sa totiž vzťahujú na psychologickú starostlivosť o seba, dva na starostlivosť o zdravie a fyzickú pohodu. Zároveň v každej z týchto dvojíc jedna zložka reprezentuje orientáciu na budúcnosť a jedna zložka sebakontrolu a vyhýbanie. Vznikol tým model odlišujúci starostlivosť o psychologickú a fyzickú pohoda a to z hľadiska proaktívnej cieľovej orientácie a sebakontroly (obr. 1).

	Fyzická pohoda, Zdravie	Psychologická pohoda
Proaktívna zložka, cieľová orientácia	Zdravý životný štýl	Osobnostný rast
Sebakontrola, vyhýbanie	Vyhýbanie sa riziku, ohrozenia zdravia	Kontrola negatívnych emócií, potláčanie negatívneho naladenia

Obr. 1: Model sebaregulácie starostlivosti o seba (Lovaš a kol., 2014)

Po príprave nového dotazníka začala fáza jeho overovania formou realizácie viacerých výskumov. Cieľom jedného z nich bolo overiť predpokladaný vzťah sebaregulácie starostlivosti o seba a normatívnych presvedčení týkajúcich sa starostlivosti o seba u adolescentov. Vychádzali sme pritom z chápania normatívnych presvedčení ako presvedčení o prijateľnosti resp. neprijateľnosti správania (Huesmann, Guerra, 1997), ktoré tvoria normatívne pozadie sebaregulácie. Aj v tomto prípade sme využili štruktúrovaný prístup k normatívnym presvedčeniam, v ktorom sa odlišujú injunktívne, deskriptívne a personálne normy. Ide o odlíšenie presvedčenia jednotlivca, čo sa má robiť, aké je bežné správanie referenčných osôb a jeho osobných zásad (Lovaš, 2000).

Metóda

Výskumu sa zúčastnilo 132 účastníkov, študentov stredných škôl (gymnázium a stredná priemyselná škola elektrotechnická v Košiciach, SOŠ v Moldave) vo veku 15 – 18 rokov (priemerný vek 16,87). Požiadavkou bol dobrý zdravotný stav, čím sa mali vylúčiť ľudia, u ktorých je nejaká forma starostlivosti o seba vynútená zdravotným stavom (diéta atď.). Po kontrole vyplnených dotazníkov boli niektoré pre neúplnosť a vzhľadom na uvedené zdravotné problémy vylúčené. Spracované boli údaje získané od 112 účastníkov, z toho bolo 50 dievčat a 62 chlapcov.

Sebaregulácia v oblasti starostlivosti o seba bola zisťovaná dotazníkom SRSS. Dotazník má 36 položiek, tvoria štyri subškály identifikované faktorovou analýzou (Hricová, Lovaš, v tlači). Boli označené ako: osobnostný rast, zdravý životný štýl, kontrola emócií a kontrola zdravia. Škálu osobnostný rast (14) tvorili napr. položky: „Snažím sa ísť za svojimi

cieľmi“, „Snažím sa využívať svoje schopnosti“, „Snažím sa o to, aby som sám rozhodoval o svojom živote“. Škálu zdravý životný štýl (9) tvorili napr. položky: „Snažím sa, aby som mal dobrú postavu“, „Snažím sa mať optimálnu váhu“, „Snažím sa zdravo stravovať“. Škálu kontrola emócií (4) tvorili napr. položky: „Snažím sa potláčať zlú náladu, pesimizmus“, „Snažím sa byť dobre naladený“, „Snažím sa potláčať čierne myšlienky“. Škálu kontrola zdravia (5) tvorili napr. položky: „Dávam si pozor, aby som sa nezranil“, „Dávam si pozor, aby som neochorel“, „Vyhýba, sa rizikovým situáciám“. V pôvodnej štúdii bola vnútorná konzistencia finálnej podoby The Self-Care Self-Regulation Questionnaire bola 0.89. Pre fyzickú starostlivosť o seba dosiahol Cronbachov koeficien alfa hodnotu 0.84 a pre psychickú starostlivosť o seba 0.84. Položky vyjadrujúce snahu po sebakontrole mali vnútornú konzistenciu $\alpha = 0.76$, o sebareguláciu $\alpha = 0.86$. Vnútorná konzistencia jednotlivých štyroch faktorov sa pohybovala od $\alpha = 0.72$ po 0.87 (F1 = 0.80, F2 = 0.87, F3 = 0.76 a F4 = 0.72).

Normatívny pohľad na starostlivosť o seba bol zisťovaný dotazníkov IDPSS, ktorého cieľom bolo identifikovať vybrané aktivity z oblasti starostlivosti o seba v rovine injunktívnych, deskriptívnych a personálnych noriem. Jeho súčasťou bolo aj zisťovanie frekvencie vykonávania uvedených aktivít. Preto mal dotazník 4 subčasti, v ktorých bolo posudzovaných 20 aktivít, ktoré sa týkajú stravovania, starostlivosti o kondíciu a vzhľad, starostlivosti o zdravie (vyhľadávanie lekárskej pomoci, dodržiavania rád lekárov) a rizikového správania (fajčenie, alkohol, zranenie). Tieto aktivity boli posudzované z hľadiska injunktívnych noriem (smie sa to), deskriptívnych noriem (bežné správanie rovesníkov), personálnych noriem (zodpovedá to osobným zásadám) a z hľadiska vykonávaných aktivít (je pre Teba typické správanie). V prípade noriem boli využité 7-bodové odpoveďové posudzovacie škály s pólmi „Rozhodne áno – 1“ a Rozhodne nie – 7“, v prípade vykonávania aktivít boli póly „Veľmi – 1“ a „Vôbec nie – 7“. Pre potreby niektorých analýz sme pristupovali k subškálam ako k samostatným častiam, pre ktoré sme vypočítali celkové skóre ako súčet odpovedí na jednotlivé položky. Predtým boli niektoré položky prepólované, vzhľadom na to, že indikátorom noriem týkajúcich sa starostlivosti o seba je v niektorých prípadoch vykonávanie aktivít, v niektorých prípadoch odmietanie určitých aktivít. Vnútorná konzistencia týchto subškál bola overovaná Cronbachovým koeficientom α. Jeho hodnota sa pohybovala v rozpätí 0,786 – 0,869.

Výsledky

Vzťah medzi sebareguláciou starostlivosti o seba a normatívnymi presvedčeniami v tejto oblasti bol zisťovaný korelačnou analýzou. Zahrnuli sme do nej aj skóre získané

otázkami, ktoré sa týkali vykonávania starostlivosti o seba. Očakávané pozitívne korelácie boli zistené medzi injunktívnymi a personálnymi normami na jednej strane a tromi zložkami sebaregulácie starostlivosti o seba. So sebareguláciou starostlivosti o seba nekorelovalo skóre deskriptívnej normy. Poukazuje to na to, že medzi tým, čo je považované za bežné, typické správania u danej populácie a sebareguláciou starostlivosti o seba nie je vzťah. Zo zložiek sebaregulácie starostlivosti o seba nekorelovala kontrola emócií s injunktívnou a personálnou normou.

Tab. 1 Korelačná analýza vzťahu sebaregulácie starostlivosti o seba a normatívnych presvedčení týkajúcich sa starostlivosti o seba

	Osobnostný rast	Zdravý životný štýl	Kontrola emócií	Kontrola zdravia	Celkové skóre
Injunktívna	0,266**	0,278**	0,156	0,324**	0,310**
Deskriptívna	-0,019	-0,099	0,044	0,154	0,007
Personálna	0,201*	0,276**	0,126	0,269**	0,264**
Vykonávanie	-0,175	-0,424**	-0,160	-0,334**	-0,334

Súčasťou analýz bolo aj overovanie korelácií medzi normami. Štatisticky významná a pomerne vysoká korelácia bola zistená medzi injunktívnou a personálnou normou (0,642). Korelácie týchto dvoch noriem s deskriptívnou normou neboli štatisticky významné (injunktívna – deskriptívna norma 0,146, personálna – deskriptívna norma 0,156).

Diskusia a závery

Naše zistenia potvrdili predpoklad pozitívneho významného vzťahu medzi sebareguláciou starostlivosti o seba a injunktívnymi a personálnymi normami ako súčastí normatívnymi presvedčeniami. Na strane sebaregulácie starostlivosti o seba nebol potvrdený pozitívny vzťah jednej jej zložky (označenej ako kontrola emócií) s uvedenými normami. Vysvetlenie je pravdepodobne v tom, že základom zisťovania normatívnych presvedčení bol súbor aktivít, ktorý sa netýkal kontroly emócií (išlo o položky zisťujúce aktivity týkajúce sa hygieny, stravovania atď.).

Hypotéza týkajúca sa vzťahu sebaregulácie starostlivosti o seba a normatívnych presvedčení bola teoreticky odvodená zo základných charakteristík oboch pojmov a ich povahy. Vzhľadom na to možno zaradiť uvedené zistenia k overovaniu nového dotazníka a možno im pripísať istú validizačnú hodnotu. Z toho hľadiska budú tieto zistenia priradené

k ďalším získaným v rámci vyššie spomínaného projektu výskumu starostlivosti o seba, pričom je potrebné prihliadať k tomu, že prezentované výsledky boli zistené na vzorke adolescentov.

Literatúra

Boekaerts, M., Corno, L. (2005). Self-regulation in the classroom: A perspective on assessment and intervention. *Applied Psychology: An International Review. 54,* 199-231.

Godfrey, C.M., Harrison, M.B., Lysaght, R., Lamb, M., Graham, I.D., Oakley, P. (2011). Care of self – care by other – care of other: the meaning of self-care from research, practice, policy, and industry perspective. *International Journal of Evidence-Based Healthcare, 9,* 3-24.

Huesmann, R.L., Guerra, N.G. (1997). Children's normative beliefs about aggression and aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology,* 72, 408-419.

Maes, S., Karoly, P. (2005). Self-regulation assessment and intervention in physical health and illness: A review. *Applied Psychology, 54,* 267-299.

Moore, S.E., Perry, A.R., Blesoe, L.K., Robinson, M.A. (2011). Social work students and self-care. A model assignment for teaching. *Journal for Social Work Education, 47,* 545-553.

Leventhal, H., Leventhal, E.A., Robitaille, C, (1998). The role of theory for understanding the process of self-care: A self-regulation approach. In: Ory, M., DeFriese G. (Eds.) *Self-care in later life: Research, programs, and policy perspectives*. New York: Springer Publishing, 118-141.

Lovaš, L. (2000). *Agresia a násilie.* Bratislava: Ikar.

Lovaš a kol. (2014). *Psychologické kontexty starostlivosti o seba.* Košice: UPJŠ.

Richard, A.A., Shea, K. (2011). Delineation of self-care and associated concepts. *Journal of Nursing Scholarship, 43,* 255-264.

Schure, M.B., Christopher, J., Christopher, S. (2008). Mind-body medicine and the art of self-care: Teaching mindfulness to counseling students through yoga, meditation, and qigong. *Journal of Counseling & Development, 86,* 47-56.

Vancouver, J.B., Day, D.V. (2005). Industrial and organisation research on self-regulation: From constructs to applications. *Applied Psychology: An International Review. 54,* 155-185.

The Importance of Factors Induced in Experimental Stress Paradigm Estimated by Neural Network Classifier33

Martin Marko, Anton Kováč, Drahomír Michalko
makrorager@gmail.com; anton_kovac@centrum.sk; michalkodrahomir@yahoo.com
Univerzita Komenského v Bratislave,Filozofická Fakulta, Katedra Psychológie

Abstract

Experiments aimed at unraveling psychological and physiological responses to induction of stressful stimuli often obtain inconsistent results. This partly result from the use of diverse stress protocols incorporating a variety of factors which may yield insufficient, unreliable or even invalid stimulation.

In an effort to uncover efficient social-evaluative, examinational and instrumental stress elements we conducted a research that enabled several distinct situational stressors to be assessed simultaneously. Randomized and blocked half of the sixty university students of first and second grade undergone "low stress level". The other half was exposed to structurally equivalent condition with additional experimental arrangements which were introduced to increase the intensity of situational stress. During both protocols, electrophysiological measurements were recorded, an experimenter was present, and participants were instructed and then tested for cognitive performance. Experimental protocol added several social, examinational and instrumental factors. After either procedure, the participant indicated the intensity of experienced stress via twelve indicators which composed an ad hoc scale that mapped distinct situational dimensions. The importance of each situational element was defined reversely by its magnitude of influence (predictive sensitivity) in supervised neural network classifier. The multilayer perceptron (MLP) was cross-validated by three batches of one hundred runs, each with different Training-to-Testing ratio (5:5, 6:4 and 7:3) to robustify the classification of used protocols and importance estimation.

The results from grand-averaged MLP model yielded solid overall ROC characteristics with low rate of misclassification. A more detailed analysis revealed differences in the importance of particular situational elements. The observed changes of experience due to experimental manipulation favor and validate the efficiency of certain social, evaluative and

33 Gratová podpora: Agentúra na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0496-12; VEGA 1/1110/12

examinational factors in stress paradigms and may guide further refinement in research design.

Keywords: Stress factors. Stress protocol. Research Design. Neural Network.

Introduction

Elucidating of circumstances in which psychological stressors activate stress response system has reasonable implications for the field of psychobiology and more general research. Mason (1968) and Dickerson and Kemeny (2004) together identified four main psychological factors for reliable stress induction: novelty, unpredictability, uncontrollability and social evaluation thread. Moreover, the later meta-analytic study (2004) found that the most effective type of stress situation was a combined cognitive and public speaking task. Following these suggestions it seems that the stress level of a situation can be even more intensified if a person is demanded for cognitive performance while being continuously observed and interacting by others. The understanding of the impact of different conditions and their relative magnitude might enhance decisions about protocol and experimental design creation and thus increase the consistency between various research outcomes.

Social assessments represent a stressful situation in which one is evaluated by others. A natural drive of all humans is to protect and preserve the social self, which is formed by others' perceptions and judgments. They are therefore vigilant to threats that can possibly compromise their esteem or status (Baumeister, Leary, 1995; Gilbert, 1997). Threatening situations to social self generally include conditions that require manifestation of valued attributes or performance in the presence of others. On the other hand, lack of qualities, poor performance and failure could lead to a loss of social esteem and/or social status (Dickerson and Kemeny, 2004).

In an experiment, we induced several stressors related to framework described above, which could be roughly classified as (1) social evaluative, (2) examinational and (3) instrumental. By means of post-hoc analysis of participants' reports, we aimed our explorative research to the scrutiny of stimuli's relative importance in used stress protocol in order to guide further refinement in stress research design.

Methods

Randomized and blocked half of the sixty university students of first and second grade (19.9 ±1.2 years) undergone control stress protocol which consisted of adaptation (10 min.) followed by three cognitive tests (45 min.) and resting period (10 min.). The second half was

exposed to structurally equivalent condition with additional experimental arrangements which were introduced to increase the intensity of situational stress. During both protocols, an experimenter was present and participants were instructed and then tested for cognitive performance. Experimental protocol added several social (commission of three people in white coats, use of biased feedback, increased evaluation by making notes and additional observations of mimics, movements and speech), examinational (questions about common knowledge and commonsense, instructions of the test significance) and instrumental (explicit video and voice recording, monitor displaying facial image, spot-light) factors. After either procedure, the participant indicated the intensity of experienced stress through twelve indicators which composed an ad hoc scale that mapped distinct situational dimensions: Entrance [EN], Social presence [SP], Cognitive tasks [CT], Evaluation by others [EO], Seating and scene arrangements [SA], Equipment and instruments [EI], Questions [QU], Displaying and recording [DR], Task difficulty [TD], Sense of being tested [ST], Own performance [OP], and one additional general dimension Atmosphere [AT]. Responses to these indicators were reported on seven-level scale ("Not at all", "Slightly", "Mildly", "Moderately", "Considerably", "Highly", and "Unbearably") by a computer in a quiet room.

The importance of each situational element was defined reversely by its magnitude of influence (predictive sensitivity) in the classification of protocol condition, which was realized by supervised neural network architecture. The multilayer perceptron (MLP) was cross-validated by three batches of one hundred runs, each with different Training-to-Testing ratio (TTR of 5:5, 6:4 and 7:3) to robustify the classification of used protocols and importance estimation. MLP architecture had ten input neurons, one hidden layer of two units with hyperbolic tangent activation function, two output neurons with softmax activation function and two bias constants.

Results

Firstly, there was no difference between groups in mean rank of EN indicator (H-test: $\chi^2_{(59)} = 2.61$; sig = 0.22; η^2=0.04), which had also the weakest correlation with other indicators (mean r=0.25) and did not fit into second-order confirmatory factor structure. Cluster analysis revealed three meaningful chunks of items, together forming one general factor of stress experience. The model structure thus consisted of three sub-factors: Task performance [CT+TD+OP], Social evaluation [SP+EO+QU+ST], Instruments [SA+EI+DR]. With each sub-factors loading to common general factor, the model yielded acceptable fit characteristics (χ^2 = 44.06; df = 37; sig = 0.17; CFI = 0.982; TLI = 0.977; RMSEA = 0.6). All indicators in

the confirmatory factor analysis yielded statistically significant U-test at probability levels less than 1%. The general dimension Atmosphere [AT] was significant, meaning that the mean ranks of the groups are not the same (H-test: $\chi^2_{(59)} = 20.66$; sig < 0.001; η^2=0.33).

Secondly, the MLP grand averaged classification yielded solid overall ROC characteristics (Fig.1 right) with large and significant area under curve (AUC = 0.949; sig < 0.001). The misclassification rate of the classification was 14.79% (overall correct classification was 85.21%; SD = 6.51; minimum = 67%; maximum = 100%).

Thirdly, the independent variable importance analysis over ten indicators was performed. This sensitivity index represents the importance of each predictor in determining the MLP classification (i.e. predictive sensitivity). From the three Test-to-train ratios of hundreds runs we computed grand averaged importance measure for all of the ten used stress indicators normalized to range of 0% to 100% (Fig.1 left). The magnitudes for the indicators were CT = 25%; TD = 34%; OP = 27%, SP = 36%, EO = 72%, QU = 88%, ST = 42%, SA = 22%, EI = 24%, and DR = 22%.

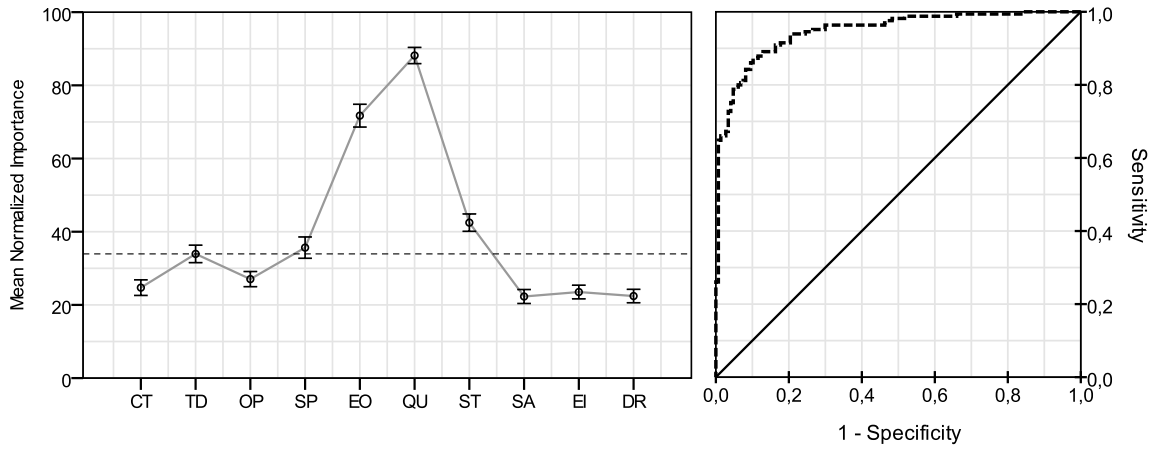

Fig.1: means of normalized importance for indicators of stress (left) and ROC characteristics of classification (right).

Discussion

The purpose of the research was to sample and map the experience change between participating individuals. The hypothesis of equal stress when entering the room (in EN indicator) could not be rejected. Naturally, this result was inevitable, because the additional stress elements were presented later in the procedure, at the beginning, both conditions were equal. This information however can be used as an indirect support for internal validity and against sampling error (due to difference in stress sensitivity between groups).

Cluster analysis and, mainly, confirmatory factor analysis revealed that the indicators could be grouped into three factors, though considerably correlated due to second order general factor. Consistently with the mean-rank differences in indicators of confirmatory model and atmosphere between groups (AT), we can conclude that the additional experimental elements had an omnibus effect across whole mapped representation of the stress experience. This interpretation was further supported by rather satisfactory sensitivity and specificity in the analysis of ROC curve and low rate of misclassification of MLP neural model.

Although the above considerations might be indeed interesting, the MPL neural model brought even more crucial results, as far as both theory and methodology is concerned. Following the left figure (A), it is evident that indicators which formed "Social Evaluation"' sub-factor (SP, EO, QU and ST) were the most sensitive in regard to normalized importance. Particularly the evaluation by others and additional questioning of common knowledge were superiorly important. The result that social evaluation, questioning and the sense of "being tested" in social presence of others mostly differentiated the MPL neural model (and thus had highest predictive sensitivity) is in concordance with Social Self-Preservation Theory of Dickerson and Kemeny (2004). The theory states that humans posses a motive to maintain and preserve the social self. Any threat to social self preservation activates psychological (e.g. emotional, cognitive) and physiological responses (e.g. increased heart rate, dermal, cortisol activity; Campbel, Ehlert, 2012). The "Task performance" factor was secondarily important in regard to MLP relative sensitivity and, in experimental condition, had equal absolute mean rank to Social Evaluation factor. Both findings indicates that the selection of cognitive tasks in stress protocol have substantial effect on stress experience. The appropriate difficulty of tasks (relative to ability level) should be assessed in advance and the cognitive performance may be understood as valid means of stress induction. It is conceivable that the experience of incapability (perceived lack of ability) or failure in solving tasks while comparing to some standards might be understood in terms of text anxiety (Hong, 1999) and the theory above. Participants in our research were least sensitive to the instrumental factors, which included equipment and scene organization (cameras, monitors, microphones, lights). However, its effect was not insignificant, nor negligible. As for methodological matters, instrumentation was shown to be a valid medium any researcher can use to notably intensify the experimental manipulation's effect if needed.

Taken together, our results suggest using social evaluation in stress protocol design as the most sensitive factor (relative to other elements used in the research). Moreover,

simultaneous ability or skill assessment may significantly emphasize the desired stress intensity (as suggested by others, e.g. Kirchbaum, Pirke, Hellhammer, 1993; Dickerson, Kemeny, 2004). Particularly the questioning of commonsense and common knowledge was validated to load considerable stress, and thus represents an effective and elegant tool for stress induction.

References

Baumeister, R. F., Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497–529.

Campbell, J., Ehlert, U. (2012). Acute psychosocial stress: Does the emotional stress response correspond with physiological responses? *Psychoneuroendocrinology*, 37, 1111-1134.

Dickerson, S.S., Kemeny, M.E., (2004). Acute stressors and cortisol responses: a theoretical integration and synthesis of laboratory research. *Psychol. Bull*, 130, 355–391.

Gilbert, P. (1997). The evolution of social attractiveness and its role in shame, humiliation, guilt and therapy. *British Journal of Medical Psychology*, 70, 113–147.

Hong, E. (1999). Test anxiety, perceived test difficulty, and test performance: temporal patterns of their effects. *Leraning & Individual Differences,* 11, 4, 431.

Kirschbaum, C., Pirke, K.M., Hellhammer, D.H. (1993). The Trier Social Stress Test - a tool for investigating psychobiological stress responses in a laboratory setting. *Neuropsychobiology*, 28, 76–81.

Validity of Hybrid Experimental Stress Protocol Supported by Observed State Anxiety Change[34]

Martin Marko, Drahomír Michalko, Anton Kováč
makrorager@gmail.com; michalkodrahomir@yahoo.com; anton_kovac@centrum.sk
Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická Fakulta, Katedra Psychológie.

Abstract

Designing a research scrutinizing psychological changes due to emotional states poses particular methodological demands. We aimed our research at the constructive consideration of a hybrid stress protocol design that combines established social stress modalities with cognitive assessment standards. Forty participants in two conditions were randomly assigned into "Stress" or "Basal" protocol (Condition). In order to support the validity of proposed protocol, the intensity of acute anxiety via State Anxiety Inventory was assessed before and after protocol administration, expecting differences between the stages across groups (Time by Condition interaction). To enhance control in research design, we examined plausible personality influences: participants were divided into three blocks according to trait anxiety (Block factor) and subsequently completed General Self-Efficacy Scale and Brief Fear of Negative Evaluation Scale at the beginning sessions. Three-way analysis of variance revealed significant and considerably large effect of all factors. While protocol condition interacted with time factor, the blocking trait anxiety yielded purely additive effect. The referred change in acute anxiety was moderately correlated with administrated personality scales. As discussed, the results supported validity of proposed hybrid protocol in inducing anxiety. Additionally, the identified personality confounds might also guide further optimizations in relevant methodology.

Keywords: Stress protocol validity. Stress induction. State-Trait anxiety.

34 Gratová podpora: Agentúra na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0496-12; VEGA 1/1110/12

Introduction

Observed emotional responses mark one branch of a complex and systemic changes ongoing in a situation of laboratory stress. Because arousing stimuli are relatively unspecific with respect to affected physiological systems (Kirchbaum, Pirke, Hellhammer, 1993), any stress-inducing protocol in research should in advance support its validity by means of consistent changes in related spectra of emotional phenomenology.

As long as state anxiety is conceptualized as immediate and transitory feelings of emotional distress due to impending or present threat (Spielberger, 1972), its change might be properly used as a token of successful stress induction and hence as an evidence for the validity of a designed protocol. Findings by previous meta-analysis (Dickerson, Kemeny, 2004) suggest that the most effective type of stress situation was a combined cognitive and public speaking task. Following those results, we created a hybrid protocol combining established and effective social stress features with cognitive assessment.

Because related personality differences might blur stress response, they were considered in the present study and controlled for. According to Spierlberger's understanding of trait anxiety (1972) as a heightened individual proneness and sensitivity to experience state anxiety resulting from cognitive appraisal of threatening stimuli, we assume its theoretical influence to stress response. This influence has been supported in previous research (Meijer, 2001; Crowley et al., 2011). In order to enhance control and explore other potentially significant personality dimensions, we also considered evaluation sensitivity and self-efficacy. From a conceptual standpoint, Leary's (1983) construct of negative evaluation fear captures a part of individual variability in emotional anxiety state due to feelings of apprehension about other's evaluation, their anticipation and distressing nature in experimental situation. On the other hand, an appraisal of one's own functioning in a stressful situation might be considerably facilitated by a personal sense of control, capability and agency (Schwarzer, Jerusalem, 1995). Previous theory indicates that both constructs mediate the observed stress response (Pruessner, et al. 1997).

Assuming anxiety as a validity criterion, the present research focused on the observation of its change in experimental and baseline conditions. Because the protocol consisted of a number of elements supposed to induce an elevated state of anxiety (social evaluation, performance testing, etc.), we expected an increase in state anxiety. Moreover, our secondary goal was to explore plausible personality influences that might play significant role and therefore should be accounted for in further research.

Methods

In an experimental design, there were three factors: experimental manipulation (control vs. experimental protocol), assessment of state anxiety (pretest vs. posttest) and trait anxiety level blocks (low, medium and high). Protocol condition was assigned randomly among 40 university students in age of 18 to 21, who were blind towards the purpose of the study. They were selected and then included into three blocks according to their trait anxiety level from a pool of 200 volunteers divided into thirds.

Before the main procedure started, the participants were assessed for general self-efficacy, fear of negative evaluation (brief version) and state anxiety scale. They also rested alone in a quiet room for about 10 minutes. Main block in the control condition consisted of individual cognitive testing of about 45 minutes in presence of one experimenter with use of a 27" display. As for cognitive tests, semantic flexibility, operation span of working memory and verbal fluency were administered. In experimental protocol, more stressful elements were added: (1) commission of three older people entered the room in prescribed dress code (white coat), (2) explicit instruction informing the participant about detailed recording and evaluating of mimics, gesticulation, movements, voice, verbal expressions, logic and appropriateness of answers and performance and problem solving performance, (3) additional monitoring apparatus (proximal facial camera with self-image monitor, distal control camera, microphone and a spotlight), (4) behavior of commission (indifferent attitude, empathy and encouragement avoidance, selective mistake/error capture, preferential negative feedback, detailed observation of subjects), (5) between task questions aimed at general knowledge and common sense (e.g. "What time is it in Tokyo right now?"). Physiological measurements were performed during the main block in both conditions, but are not of concern in this article. After the main block, participants were retested for state anxiety again.

We hypothesized that additional distressing elements in experimental protocol significantly increase state anxiety with moderate to strong effect size and that the level of trait anxiety is positively associated with the magnitude of state anxiety. Apart from that, we suppose that the pretest and posttest scores of state anxiety are positively correlated with fear of evaluation scores and negatively with the general self-efficacy.

Results

Figure 1: Estimated means by three-way ANOVA model. Repeated assessment of STAI-X1 spitted by protocol condition (left) and trait anxiety groups (right).

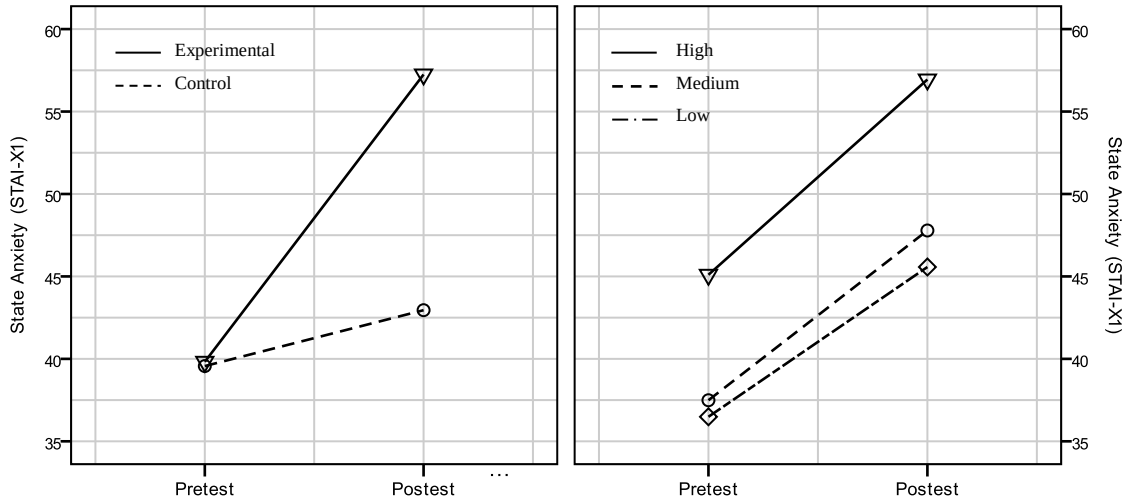

Data were analyzed by a three-way ANOVA model with one repeated factor (pretest/posttest of STAI-X1) and two between-subject factors (Protocol and Trait Anxiety) with STAI-X1 as dependent variable. Firstly, we tested for assumptions. Both variables (pretest, posttest) and their difference did not significantly deviate from normal distribution. Levene's tests suggested equal variances (p=0.52 for pretest; p=0.20 for posttest). Box's Test was highly insignificant (p=0.692). In addition we compared Pretest means of STAI-X1 between the two protocols [t=0.223; N=40; sig=0.825] to exclude sampling error (or "baseline inequality").

As for within-subject factor, there was very strong and statistically significant effect of repeated (pretest/posttest) STAI-X1 assessment [$F(1,40)=62.48$; $p<0.001$; $\eta^2=0.648$] and a strong interaction with protocol condition [$F(1,40)=28.41$; $p<0.001$; $\eta^2=0.455$]. The interaction of repeated STAI-X1 assessment and Trait Anxiety Groups was not significant [$F(1,40)=0.35$; $p=0.711$; $\eta^2=0.02$].

While testing for between subject effects, we found moderately strong impact of protocol condition [$F(1,40)=10.394$; $p=0.003$; $\eta^2=0.234$] and slightly stronger effect of Trait Anxiety [$F(2,40)=7.056$; $p= 0.003$; $\eta^2=0.293$]. The mutual interaction between them was not statistically significant [$F(2,40)=1.144$; $p=0.330$; $\eta^2=0.06$] thus the trait anxiety groups yielded purely additive effect.

Finally we correlated the pretest and posttest score of STAI-X1 and their difference with The General Self Efficacy (GSE) and Fear of Negative Evaluation (FNE) scores. Pearson's correlation coefficients were used. GSE was negatively correlated with STAX-X1 pretest [r=-0,502; p= 0.001], posttest [r= -0.574; p= 0,001] and difference [r= -0.345; p=0.029]. FNE was positively correlated with posttest of STAI-X1 [r=0.378; p=0.016] and the score difference [r=0.335; 0.034], but there was no relationship with Pretest score [r=0.181; p=0.257].

Discussion

The results showed that experimental condition effectively and substantially elevated post-test scores of anxiety state. These findings therefore indicate that proposed hybrid protocol, which combines standard psychosocial factors with cognitive assessment, can be validly utilized in stress research to induce moderately elevated states of anxiety. It seems that even the control condition caused a minor increase in the level of state anxiety, supposedly because of the presence of test anxiety induced by mere fact of cognitive performance testing (test-taking anxiety). Both main effects yielded significant results, though the strong interaction observed between condition and repeated assessment almost completely diminished their role and highlighted an expected pattern favoring validity of used experimental intervention. Crucially, the six-fold effect difference in posttest between the conditions is by no means negligible, signifying a successful treatment in intended emotional state induction.

As for related personality dimensions, there was strong effect of trait anxiety as supposed. It's purely additive character suggests that this personality dimension have equal impact on pretest and posttest, not increasing any discrepancy between them. Expected positive correlations between state anxiety and the fear of negative evaluation were observed which might be interpreted by means of enhanced sensitivity to social elements included in stress protocols. This notion is in concordance with original author's understanding of the construct (Leary, 1983). On the other hand, diminishing tendency in anxiety with increasing general self-efficacy provides a clue for the understanding of stress perception and stress experience. Supposing that higher self-efficacy increases the actual test performance, self-confidence and resilience in threatening situation (Schwarzer, Jerusalem, 1995), it could be conceptualized as a mediating appraisal construct that decreases the spectrum of stress and anxiety emotions among general set of situations (Ebstrup et al., 2011). Pretest-posttest difference scores yielded weaker correlations, however significant. This can be attributed to

worse psychometric attributes of differential scores generally, where the attenuated relationship is due to inferior score consistency.

Overall, our research provided one of the first evidence for the validity of modified stress protocol and also identified crucial personality dimensions, which influence the perception and interpretation of stress situations and therefore should be considered (controlled) in related stress research. We therefore conclude that the present tool can be used to experimentally induce stress and suggest to control crucial personality constructs (such as trait anxiety, evaluation fear, and self-efficacy) in further stress research.

References

Crowley O.V., McKinley P.S., Burg M.M., Ryff C.D., Weinstein M., Seeman, T.E., Sloan R.P. (2011). The interactive effect of change in perceived stress and trait anxiety on vagal recovery from cognitive challenge. *Int. J. Psychophysiol*, 82, 225-32.

Dickerson, S.S., Kemeny, M.E., (2004). Acute stressors and cortisol responses: a theoretical integration and synthesis of laboratory research. *Psychol. Bull*, 130, 355–391.

Ebstrup, J.F., Eplov, L.F., Pisinger, Ch., Jorhensen, T. (2011). Association between the Five Factor personality traits and perceived stress: is the effect mediated by general self-efficacy? *Anxiety, Stress & Coping*, 24, 4, 407-419.

Kirschbaum, C., Pirke, K.M., Hellhammer, D.H. (1993). The Trier Social Stress Test - a tool for investigating psychobiological stress responses in a laboratory setting. *Neuropsychobiology*, 28, 76–81.

Leary, M. R. (1983). A brief version of the Fear of Negative Evaluation Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 9, 371-376.

Meijer, J. (2001). Stress in the relation between trait and state anxiety. *Psychol Reports*, 88, 947-64.

Pruessner J.C., Gaab J., Lintz D., Schommer N., Kirschbaum C. (1997). Increasing correlations between personality traits and stress responses obtained by data aggregation. *Psychoneuroendocrinology*, 22, 615-25.

Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1995). Generalized Self-Efficacy scale. Measures in health psychology: A user's portfolio. *Causal and control beliefs* (pp.35-37). Windsor, England: NFER-NELSON.

Spielberger, C. D. (1972). Conceptual and methodological issues in anxiety research. In C. D. Spielberger (Ed.), Anxiety: *Current trends in theory and research* (pp. 481–492). New York: Academic Press.

Nástroje posudzovania sebaregulácie v učení[35]

Assessment Tools of Learning Self-Regulation

Margita Mesárošová
margita.mesarosova@upjs.sk
Katedra psychológie FF UPJŠ

Abstrakt

Využívanie dotazníkových metód posudzovania sebaregulácie v kontexte školského učenia a vzdelávania je v ostatných troch dekádach veľmi frekventované. Viaceré nástroje, aplikované vo výskumných štúdiách, si vyžadujú adaptáciu na slovenské podmienky. Autorka referuje o overovaní inventárov na posudzovanie študijnej sebaregulácie (Academic Self-Regulation Questionnaire; Ryan a Connell, 1989) a motivačných stratégií učenia (Motivated Strategies for Learning Questionnaire; Pintrich a DeGroot, 1990) pre potreby posudzovania týchto dispozícii v populácii vysokoškolských a stredoškolských študentov.

Kľúčové slová: sebaregulácia, učenie, motivačné stratégie učenia, študijná sebaregulácia, dotazník študijnej sebaregulácie

Abstract

The use of questionnaire methods for the assessment of self-regulation in the context of school learning and education in the past three decades was very frequent. Several tools applied in research studies require adaptation to Slovak conditions. The author reports on verification of inventories aimed to assess the academic self-regulation (Academic Self-Regulation Questionnaire; Ryan and Connell, 1989) and the motivated learning strategies (Motivated Strategies for Learning Questionnaire, Pintrich and De Groot, 1990) for the purpose of the assessment of those dispositions in the population of university and high school students.

Keywords: self-regulation, learning, motivational learning strategies, academic self-regulation, academic self-regulation questionnaire

35 Grantová podpora: Štúdia bola podporená projektom VEGA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu 1/1258/12 Psychologické kontexty starostlivosti o seba

Úvod

Sebareguláciu považujeme za rozhodujúcu kompetenciu, ktorou sa vyznačujú úspešní študenti. Ako využívanie sebaregulácie v učení u nich prebieha a ako je možné sebaregulovaných žiakov identifikovať, patrí k zásadným otázkam poznávania sebaregulácie v učení. Zimmerman (1986) ponúkol vysvetlenie, podľa ktorého študenti sú sebaregulovaní do tej miery, ako sú aktívne zapojení - metakognitívne, motivačne, ako aj behaviorálne - vo vlastnomprocese učenia. Ak si študent osvojí spôsobilosti spojené s uvedenými aspektmi sebaregulovaného štúdia, pomôže mu to získať kontrolu nad učením a študijným výkonom.Cieľom štúdie je poukázať na možnosti posudzovania sebaregulácie v učení v populácii vysokoškolských a stredoškolských študentov s využitím teoretického rámca sebadeterminačnej teórie Ryana a Deciho (2000) a Pintrichovho modelu motivácie založenom na očakávaní a hodnote (Pintrich, 1999).

Sebaregulované učenie

Pojem sebaregulované učenie sa používa na opísanie učenia riadeného metakogníciou (uvažovaním, rozmýšľaním o svojom myslení), strategickými aktivitami (plánovaním, monitorovaním, a hodnotením osobného pokroku voči štandardom) a motiváciou učenia, ako tvrdia Perryová et. al. (2006). Sebaregulovaní žiaci si uvedomujú svoje študijné silné stránky a slabiny a majú repertoár stratégií, ktoré primerane aplikujú na zvládnutie školských úloh. Úspech či neúspech pri riešení úloh pripisujú faktorom, ktoré sú kontrolovateľné (množstvo úsilia venované úlohe, efektívne využitie stratégií). Sebadeterminačná teória (SDT; Ryan a Deci, 2000) rozlišuje typy regulácie správania podľa stupňa, v akom reprezentujú autonómnu alebo sebadeterminovanú verzus kontrolovanú činnosť. Vnútorná motivácia je prototypom autonómnej aktivity, keď sú ľudia vnútorne motivovaní, teda sebadeterminovaní. V protiklade s tým, vonkajškovo motivovaná aktivita je viac kontrolovaná (t. j. menej autonómna). Avšak SDT rozlišuje aj typy vonkajšej motivácie podľa stupňa, v ktorom bola internalizovaná (zvnútornená), predpokladajúc, že čím viac je internalizovaná a integrovaná s jednotlivcovým JA (self), tým viac tvorí základ autonómneho správania. Deci a Ryan postulovali štyri odlišné typy regulácie správania, definované podľa stupňa, v ktorom regulácia vonkajškovo motivovanej aktivity bola zvnútornená a integrovaná. Medzi ne zaradili externú, introjikovanú, identifikovanú a integrovanú reguláciu, v poradí od najmenej po najviac internalizovanú. Introjekcia sa vzťahuje na zapojenie sa do regulácie, ale nejde ešte o jej akceptovanie ako vlastnej, identifikácia je akceptovanie hodnoty aktivity ako osobne dôležitej, a nakoniec integrácia, ktorá sa vzťahuje na integrovanie tejto identifikácie s inými

aspektmi jednotlivcovho JA. Externá a introjikovaná regulácia sú považované za relatívne kontrolované formy vonkajšej motivácie, kým identifikovaná a integrovaná regulácia sú chápané ako relatívne autonómne. V rámci SDT sa stretávame aj s pojmom amotivácia, ktorá znamená nebyť ani vnútorne ani vonkajškovo motivovaný, teda bez intencie alebo motivácie k určitému správaniu.

V teórii očakávania a hodnoty (Pintrich, 1999) je motivácia študenta priamo spojená so schopnosťou sebaregulovať učebné aktivity. Sebaregulované učenie je chápané ako metakognitívne, motivačné a behaviorálne aktívne zapojenie do vlastného procesu učenia a dosahovania cieľov. Model Pintricha a De Grootovej (1990) postuluje tri motivačné komponenty, ktoré môžu byť spojené s tromi komponentmi sebaregulovaného učenia: a) očakávanie, zahrnujúce presvedčenie študenta o jeho schopnosti vykonať úlohu; b) hodnota, ktorá zahŕňa ciele a presvedčenie študenta o význame a záujem o úlohu, ako aj c) afektívna zložka predstavujúca emocionálnu odozvu študenta na úlohu. Teoretický rámec predpokladá, že motivácia a učebné stratégie nie sú statické črty študenta, motivácia sa považuje za dynamickú a kontextovo viazanú a súčasne sa uvažuje o tom, že učebné stratégie môžu byť naučené a kontrolované študentom. Motivácia je situačne variabilná, v závislosti od predmetu, efektivity a sebaúčinnosti pri jeho zvládaní, spoločne s variáciami učebných stratégií. Z tohto sa potom odvíjala konštrukcia MSLQ Pintricha a De Grootovej (1990), utvoreného na meranie motivácie a sebaregulácie univerzitných študentov vo vzťahu k určitému predmetu štúdia.

Metóda

Stručný popis metód posudzovania sebaregulácie školského správania a učenia a ich overovania

Sebaregulačné dotazníky založené na sebadeterminačnej teórii majú za úlohu posúdiť doménovo špecifické individuálne rozdiely v typoch motivácie alebo regulácie. Ich položky sa týkajú regulácie určitého správania (pravidelného cvičenia) alebo triedy správania (účasti na náboženskom správaní). Regulačné štýly, i keď sa považujú za individuálne rozdiely, nie sú črtové koncepty, pretože nie sú všeobecné ani nie sú stabilné. Ale nie sú to ani "stavové" koncepty, pretože sú stabilnejšie než typické stavy, ktoré kolíšu v závislosti od času a miesta. Formát dotazníkov bol zavedený Ryanom a Connellom (1989). Každý dotazník sa pýta, prečo respondent vykonáva isté správanie a ponúka možné dôvody, ktoré boli vopred vybrané, aby reprezentovali rôzne štýly regulácie alebo motivácie. Dva dotazníky boli vyvinuté pre žiakov

základných a stredných škôl a týkajú sa školskej práce (SRQ-Academic) a prosociálneho správania (SRQ-Prosocial).

Dotazník študijnej sebaregulácie

Dotazník študijnej sebaregulácie (Academic Self-Regulation Questionnaire, skrátene SRQ-A) Ryana a Connella (1989) pozostáva z 32 položiek v štyroch subškálach merajúcich vonkajšiu, introjikovanú, identifikovanú reguláciu a vnútornú motiváciu vo vzťahu k školskému prospechu. Skúma dôvody, prečo vykonávajú žiaci školskú prácu. Dve verzie škály SRQ-Avznikli pre žiakov mladšieho a staršieho školského veku. Prvá je zameraná na skúmanie príčin školského správania bežnej populácie žiakov, jej validizácia je prezentovaná v štúdii Ryana a Connella (1989). Alternatívnavznikla pre žiakov s učebnými poruchami. Položky sú preformulované do jednoduchšieho znenia, podobne aj odpoveďový formát je zjednodušený na „vždy“ (4) až po „nikdy“ (1). Na základe priemerného skóre v jednotlivých subškálach je možné určiť index relatívnej autonómie (RAI), ktorý sa počíta ako 2x vnútorná motivácia + identifikovaná regulácia – introjikovaná regulácia – 2x vonkajšia regulácia. Ak dosahuje index relatívnej autonómie zápornú hodnotu, prevládajú kontrolované regulačné štýly, a ak má index relatívnej autonómie kladnú hodnotu, prevláda autonómny štýl. Čím vyššie číslo, tým viac prevažuje buď kontrolujúci alebo autonómny štýl.

Dotazník motivačných stratégií učenia

Dotazník motivačných stratégií učenia (Motivated Strategies for Learning Questionnaire, MSLQ, Pintrich a De Groot, 1990) bol utvorený na báze sociálnokognitívneho nazerania na motiváciu a sebaregulované učenie. Kritériová validita bola skúmaná cez prediktívnu validitu MSLQ so záverečným hodnotením predmetu, viacero škál signifikantne korelovalo so známkami pri absolvovaní predmetu, najsilnejšími prediktormi známok sa ukázali sebaúčinnosť v učení (r = .41) a metakognitívna sebaregulácia (r = .30).

Výsledky

Dotazník študijnej sebaregulácie

Pre potreby konfrontácie výsledkov autorov dotazníka Ryana a Connella (1989), ktorí predpokladajú v skrátenej verzii dotazníka štyri hlavné faktory, sme vykonali konfirmačnú analýzu, ktorá nepodporila pôvodnú faktorovú štruktúru dotazníka v našej gymnaziálnej vzorke, pozostávajúcej zo 300 študentov gymnázií; indexy tradične používané v konfirmačnej

analýze mali neakceptovateľné hodnoty: χ^2= 1791,29, $p_\alpha \leq$ 0,001; Steiger-Lind RMSEA 0,13; Bentler-Bonettov normovaný index zhody 0,602. Pri exploračnej faktorovej analýze Dotazníka sebaregulácie bola použitá analýza primárnych komponentov, s rotáciou varimax (Tab.1.). Ukazovateľ Kaiser-Meyer-Olkino (KMO) potvrdil primeranosť vzorky; KMO = 0,78. Bartlettov test sféricity χ^2= 3721,641, $p_\alpha \leq$ 0,001 indikoval dostatočnú úroveň korelácie medzi jednotlivými položkami.Vyextrahované štyri faktory vysvetľujú 47,7 % celkového rozptylu.Vnútornú reliabilitu celého dotazníka sme overili na výskumnej vzorke (300 študentov gymnázií) s výsledným odhadom Cronbachovej alfy 0,855, pre jednotlivé faktory s odhadnutými koeficientmi od 0,626 po 0,798. Ako ilustráciu uvedieme príklady na vyextrahované jednotlivé faktory a položky : Faktor 1: Vnútorná motivácia sýtený 12 položkami (napr. ...baví ma pracovať na úlohách počas hodiny). Faktor 2: Identifikovaná regulácia sýtený 8 položkami (napr. ...chcem porozumieť predmetu), Faktor 3: Introjikovaná regulácia: sýtený 6 položkami (napr. ..aby si o mne učiteľ myslel, že som dobrý študent). Faktor 4: Externá regulácia, sýtený 6 položkami (napr. ...je to moja povinnosť). Aplikáciou dotazníka v populácii gymnazistov sme zistili priemerne hodnoty indexu relatívnej autonómie poukazujúce na prevládajúci kontrolovaný regulačný štýl študijnej sebaregulácie, pričom hodnoty sa pohybujú na úrovni od RAI = - 0,376 po RAI = - 0,231. U študentov gymnázií s vyššou úrovňou intelektového nadania bola zistená vyššia úroveň vnútornej motivácie (t = 1,995, p = 0,049), ako aj externej regulácie v porovnaní s priemerne nadanými (t = 2,313, p = 0,023).

Dotazník motivačných stratégií učenia

V našej štúdii sme overovali dotazník MSLQ Pintricha a DeGrootovej (1990) v 44-položkovej verzii. Výskumnú vzorku tvorilo 110 študentov vysokej školy humanitného zamerania vo veku od 19 od 29 rokov, ktorí hodnotili jednotlivé položky na 7-bodovej škále od 1 do 7 (od vôbec nesúhlasím po úplne súhlasím). Pre potreby overenia pôvodnej 5-faktorovej štruktúry MSLQ sme vykonali konfirmačnú analýzu, ktorá ju nepodporila v našej vzorke vysokoškolákov, indexy v konfirmačnej analýze dosiahli neprijateľné hodnoty: χ^2= 459,27, $p\alpha \leq$ 0,001; Steiger-Lind RMSEA 0,10; Bentler-Bonettov normovaný index zhody 0,781, čo nás viedlo k vlastnej faktorovej analýze. Faktorovou analýzou (metódou hlavnej osi s varimaxovou rotáciou) bolo extrahovaných 6 faktorov, pridržiavali sme sa pritom členenia dotazníka v súlade s autormi (Pintrich, DeGroot, 1990): Faktor 1: Efektívna stratégia učenia (10 položiek, napr. “Preferujem náročné školské úlohy, pri ktorých sa môžem naučiť nové

Tabuľka 1 Výsledky faktorovej analýzy

Dotazník študijnej sebaregulácie — Dotazník motivačných stratégií učenia

Faktory						Faktory						
Položka	F1	F2	F3	F4		Položka	F1	F2	F3	F4	F5	F6
10	.76					12	.76					
20	.70					40	.75					
3	.68					26	.67					
9	.63					42	.67					
7	.62					34	.60					
5	.60					36	.58					
15	.59					6	.54					
13	.53					25	.53					
24	.52					16	.47					
18	.51					31	.47					
1	.45					9		.42				
16	.44					37		.54				
21		.69				30		.51				
31		.68				5		.50				
32		.65				11		.49				
8		.55				18		.49				
23		.54				23		.48				
30		.54				29		.47				
17		.49				2		.44				
29		.46				15		.39				
4			.67			21			.70			
6			.51			1			.63			
27			.61			39			.55			
14			.52			10			.42			
26			.51			27			.41			
4			.67			13				.76		
19				.70		3				.62		
2				.50		19				.57		
28				.50		22				.55		
11				.48		4				.53		
22				.45		7				.49		
25				.44		35					.74	
						33					.69	
						20					.68	
						32					.64	
						38					.49	
						24					.47	
						8					.47	
						41						.79
						17						.77
						14						.65
						28						.54

veci.”). Faktor 2: Stratégia učenia založená na porozumeniu faktom (10 položiek, “Počas štúdia sa snažím dôležité myšlienky povedať vlastnými slovami.”). Faktor 3: Stratégia učenia založená na obavách zo skúšky (5 položiek, “Veľmi sa obávam skúšky.”). Faktor 4: Stratégia učenia založená na seba preskúšaní (6 položiek, “Keď si čítam učivo, na chvíľu prestanem a zopakujem si, čo som si doposiaľ prečítal.). Faktor 5: Stratégia učenia založená na vnútornej potrebe vzdelávať sa (7 položiek, “Predtým, ako začnem študovať, premýšľam o veciach, ktoré sa potrebujem naučiť”.). Faktor 6: Stratégia učenia založená na viere vo vlastné schopnosti (4 položky, “V porovnaní s ostatnými študentmi v tejto triede si myslím, že sa mi bude dariť dobre”.). Hodnoty odhadnutých koeficientov vnútornej konzistencie boli v rozpätí od 0,762 do 0,954.

Diskusia

Uvedené metódy zisťovania sebaregulácie v učení, štúdiu, školskej práci umožňujú vhľad do procesov sebaregulácie – teda metakognície, strategických aktivít a motivácie učenia. Zároveň sebaregulačné teórie majú schopnosť vysvetliť učenie a motiváciu a umožňujú pochopiť učiteľom, ako pristupovať k slabo motivovaným žiakom. Ich výhodou je, že pomáhajú stanoviť prevládajúci štýl – autonómnej alebo kontrolovanej regulácie.Často však študenti vysokých a stredných škôl nevyužívajú sebaregulované učenie, keďže nie vždy si uvedomujú, žeby mohlo viesť k vyšším študijným výkonom. Bariérou jeho využívania je aj slabá uvedomenosť študentov v tejto oblasti, ako aj prevaha používania vonkajších stimulov (hodnotenia, porovnávania) zo strany pedagógov. Subškály (faktory) extrahované skonštruované autormi, sa nie vždy potvrdzujú v našej populácii. Vytvorené a upravené dotazníky a ich subškály majú relatívne uspokojivú vnútornú konzistenciu, najmä tie s početnejšími položkami.Ich obmedzenie spočíva v tom, že často používajú rôzne alternatívy, neodhadujú sa psychometrické parametre pre rôzne skupiny, napr. etnické, rasové minority, špeciálne skupiny študentov. Takisto poskytujú vhľad iba do prežívania študentov, neumožňujú vždy objektívne hodnotiť prepojenie sebaregulačných stratégií so študijným výkonom.Ich prínos je v oblasti diagnostiky podvýkonových študentov, a to najmä v podrobnejšej analýze využívaných sebaregulačných stratégií v samostatnom štúdiu. Ďalšie výskumné smerovanie by sa malo sústrediť na tvorbu vlastných, kultúrne primeraných metód zisťovania sebaregulácie, a to najmä vo vzťahu k študovaným predmetom, nielen vo všeobecnej rovine, keďže sa faktorová štruktúra nie vždy potvrdzuje, a odhadnuté parametre (reliabilita, validita) nie sú vždy uspokojivé.

Literatúra

Perry, N. E., Phillips, L. a Hutchinson, L. (2006). Mentoring student teachers to support self-regulated learning. *The Elementary School Journal*, 106, 2006, 3, 237-254.

Pintrich, R. R., & De Groot, E. V. (1990). Motivational and self-regulated learning components of classroom academic performance, *Journal of Educational Psychology,* 82, 33-40.

Pintrich, P. R. (1999). The role of motivation in promoting and sustaining self-regulated learning. *International Journal of Educational Research*, 31, 459–470.

Ryan, R. M., & Connell, J. P. (1989). Perceived locus of causality and internalization: Examining reasons for acting in two domains. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 749-761.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, 68-78.

Zimmerman, B. J. (1986). Development of self-regulated learning: Which are the key sub-processes? *Contemporary Educational Psychology*, 16, 307-313.

Osobnostné vlastnosti ako prediktory kvality života[36]

Personality traits as predictors of quality of life

Gabriela Mikulášková; Monika Kačmárová; Klaudia Kvetková
mikulaskova@gmail.com; kacmarm0@unipo.sk; klaudiakvetkova13@gmail.com
Inštitút psychológie FF PU v Prešove

Abstrakt

Cieľom štúdie bolo overiť vzťah medzi osobnostnými vlastnosťami podľa Cloningera a kvalitou života. Štúdia overuje temperament (dimenzie vyhýbanie sa poškodeniu, vyhľadávanie nového, závislosť na odmene a vytrvalosť) a charakter (dimenzie sebariadenie, kooperatívnosť a sebapresah) ako prediktory kvality života vysokoškolských študentov v oblasti fyzickej, prežívaní, sociálnej a environmentálnej oblasti. Výskumný súbor tvorilo 65 študentov (30 mužov, 35 žien). Použitými výskumnými nástrojmi boli Cloningerov dotazník osobnostných vlastností TCI, osobnostný dotazník NEO-FFI a dotazník kvality života WHOQOL-BREF. Údaje boli spracované pomocou viacnásobnej hierarchickej lineárnej regresnej analýzy. Štúdia potvrdzuje temperamentovú vlastnosť vytrvalosť ako prediktor kvality života vo fyzickej oblasti i oblasti prežívania a charakterovú vlastnosť sebariadenie ako prediktor kvality života v environmentálnej oblasti a v oblasti prežívania. Ostatné temperamentové a charakterové vlastnosti osobnosti sa v tejto štúdii nepreukázali ako prediktory kvality života.

Kľúčové slová: kvalita života, Cloningerova koncepcia, osobnostné vlastnosti

Abstract

The objective of the study was to verify the relationship between personality characteristics and quality of life according to Cloninger. The study verifies temperament (the dimensions of harm avoidance, novelty seeking, reward dependence a persistence) and character (the dimensions of self-directedness, cooperativness a self-transcendence) as predictors of quality of life of university students in the physical, psychological, social and environmental domains. The sample included 65 students (30 males, 35 females). As instruments, Cloninger´s TCI personality characteristics questionnaire, NEO-FFI personality questionnaire and the WHOQOL-BREF quality of life questionnaire were used. The data

36 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0374-10.

were processed using a multiple hierarchical linear regression analysis. The study confirms persistence as a characteristic feature of temperament to be a predictor of quality of life in the physical and experiential domains, and self-directedness as a predictor of quality of life in the environmental and experiential domains. Other temperament and personality characteristics did not prove to be predictors of quality of life in the present study.

Keywords: quality of life, Cloninger´s concept, personality characteristics

Úvod

Kvalita života je v poslednej dobe aktuálnym konceptom, avšak s väčším dôrazom na skúmanie toho, na základe čoho považujú ľudia svoj život za hodnotný, resp. kvalitný (Babinčák, 2008). Menšia pozornosť je venovaná tomu, aké sú konkrétne prediktory kvality života týkajúce sa napríklad osobnosti respondenta. Súvislosť medzi charakteristikami jedinca a jeho subjektívnym hodnotením vlastného života nepriamo naznačujú výskumy, ktoré poukazujú na vzťah medzi životnou spokojnosťou a istými osobnostnými vlastnosťami (Joshanloo, Afshari, 2011). Diener et al. (1992) a ďalší autori (pozri Costa, McCrae 1980) uvádzajú, že extraverti a emočne stabilné osobnosti sú spokojnejšie so svojim životom signifikantne viac než emočne labilné osobnosti a introverti. Podobne v našom kultúrnom kontexte potvrdila Ficková (2002) neuroticizmus ako významný prediktor nižšej kvality života adolescentov. Ďalší autori Margetić, Jakovljević, Ivanec a Margetić (2011) využili Cloningerovu koncepciu osobnostných vlastností, ktorú výskumne overovali v súvislosti s kvalitou života. Na špecifickej vzorke pacientov so schizofréniou poukázali na to, že isté osobnostné vlastnosti (vyhýbanie sa poškodeniu, sebariadenie a sebapresah) signifikantne predikujú kvalitu života. Konštatujeme, že problematike, ktorou sa zaoberá táto práca bola venovaná pozornosť skôr v zahraničnej literatúre, avšak v dostupných štúdiách predstavovali výskumný súbor skôr pacienti trpiaci istým telesným alebo psychickým ochorením. Výskum, ktorý sa venuje skúmaniu prediktorov kvality života zdravých respondentov v domácej literatúre absentuje.

Metóda

Výskumný cieľ

Cieľom štúdie bolo overiť či sú osobnostné vlastnosti podľa Cloningerovej koncepcie, konkrétne temperament (dimenzie vyhýbanie sa poškodeniu, vyhľadávanie nového, závislosť na odmene a vytrvalosť) a charakter (dimenzie sebariadenie, kooperatívnosť a sebapresah) prediktormi kvality života v jej jednotlivých oblastiach – fyzickej, psychickej, sociálnej

a environmentálnej. Ďalej sme predpokladali, že extraverzia a neuroticizmus budú rovnako významnými prediktormi kvality života v uvedených oblastiach.

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 35 vysokoškolských študentov a 30 študentiek vo veku od 18 do 26 rokov s priemerným vekom 23.38 roka. Zber údajov prebiehal na základe príležitostného výberu.

Výskumné nástroje

Vo výskume bol použitý Cloningerov dotazník TCI skrátená verzia, dotazník kvality života WHOQOL-BREF (WHO, 1998) a osobnostný dotazník NEO-FFI (Hřebíčková et al., 2002).

Cloningerov osobnostný dotazník TCI – skrátená verzia (Temperament and Character Inventory – shortened version), bol vytvorený z dôvodu overenia rozšíreného Cloningerovho biosociálneho modelu osobnostných vlastností (Cloninger, Svrakic, Przybeck, 1993). TCI (skrátená verzia) bol publikovaný Koženým a Tišanskou (1998), preklad do slovenského jazyka bol realizovaný autorkami príspevku. Skrátená verzia TCI pozostáva zo 125 konštatovaní a pri každom z nich vyberá respondent jednu z možností „áno“ - „nie“. Dotazník obsahuje 7 škál, konkrétne 4 temperamentové –vyhýbanie sa poškodeniu (α = .86), vyhľadávanie nového (α = .73) závislosť na odmene (α = .32), vytrvalosť (α = .61) a 3 charakterové – sebariadenie (α = .82), kooperatívnosť (α = .65), sebapresah (α = .71).

Na hodnotenie subjektívnej kvality života sme použili generický nástroj WHOQOL-BREF (WHOQOL Group, 1998), ktorý bol do slovenčiny preložený D. Kováčom (súhlas s jeho výskumným použitím bol vyžiadaný od autora prekladu). Opis nástroja a psychometrické vlastnosti českej verzie publikovali Dragomirecká a Bartoňová (2006). WHOQOL-BREF pozostáva z 24 položiek združených do 4 oblastí a z dvoch samostatných položiek, ktoré hodnotia celkovú kvalitu života a zdravotný stav. Vyhodnotenie dotazníka poskytuje profil skóre štyroch oblastí – fyzické zdravie, prežívanie, sociálne vzťahy, prostredie. Výpočet celkového skóre nie je odporúčaný. Reliabilita škál dotazníka bola nasledovná: fyzické zdravie (α = .73), prežívanie (α = .71), sociálne vzťahy (α = .70) a prostredie (α = .64).

Osobnostné charakteristiky sme zisťovali pomocou dotazníka NEO-FFI (Hřebíčková et al., 2002). Použili sme dve z 5 subškál - neuroticizmus a extraverzia. Administrovaná verzia

NEO-FFI obsahovala spolu 20 položiek, 10 položiek pre extraverziu (α = .64) a 10 pre neuroticizmus (α = .84).

Výsledky

Predpokladali sme, že temperamentové a charakterové vlastnosti, a tiež osobnostné vlastnosti extraverzia a neuroticizmus budú prediktormi kvality života. Predpoklad sme overili pomocou viacnásobnej hierarchickej lineárnej regresie (metóda stepwise), ktorej výsledky sú uvedené v tabuľke 1.

Tabuľka 1: Regresné modely pre rod, vyhýbanie sa poškodeniu, vyhľadávanie nového, závislosť na odmene, vytrvalosť, sebariadenie, kooperatívnosť, sebapresah, extraverzia a neuroticizmus ako prediktory a fyzické zdravie, prežívanie, sociálne vzťahy a prostredie ako kritériá (akceptované modely; $p < .05$)

Prediktor	R	R^2 -change	B	T	p
Fyzické zdravie (F_{total} (2,62) = 3,732; p < .000)					
neuroticizmus	.44	.12	-.18	-2.003	.050
vytrvalosť	.49	.04	-.07	-2.029	.047
(Constant)			4.421		
Prežívanie (F_{total} (4,60) = 12,382; p < .000)					
vek	.30	.09	-.08	-2.629	.011
extraverzia	.44	.10	.32	2.440	.018
sebariadenie	.63	.21***	-.04	-4.361	.000
vytrvalosť	.67	.05	-.07	-2.347	.022
(Constant)			4.922		
Sociálne vzťahy (F_{total} (2,62) = 8,019; p < .000)					
rod	.17	.03	.39	2.224	.030
neuroticizmus	.45	.18***	-.53	-3.730	.000
(Constant)			4.926		
Prostredie (F_{total} (2,62) = 14,622; p < .000)					
neuroticizmus	.62	.39	-.27	-2.421	.019
sebariadenie	.65	.03	-.03	-2.184	.033
(Constant)			4.580		

Poznámka: *** znamená p < .001. Fyzické zdravie, prežívanie, sociálne vzťahy a prostredie nadobúda hodnoty 1 až 5: vysoká hodnota indikuje silnú mieru konštruktu a nízka hodnota slabú mieru konštruktu.

Zistili sme, že pre oblasť fyzického zdravia boli z testovaných prediktorov signifikantné dva – neuroticizmus a vytrvalosť. Neuroticizmus vysvetlil 12% a vytrvalosť 4% variancie. Čím boli osoby citovo nestálejšie (b = -.18) a čím boli vytrvalejšie (b = -.07), tým horšiu kvalitu života v oblasti fyzického zdravia vykazovali.

Pre oblasť prežívania sa ako prediktory potvrdili – vek, extraverzia, sebariadenie a vytrvalosť. Vek vysvetlil 9%, extraverzia 10%, sebariadenie 21% a vytrvalosť vysvetlila 5% variancie miery kvality života v oblasti prežívania. Čím boli osoby extravertovanejšie (b = .32), tým vykazovali lepšiu kvalitu života v oblasti prežívania. Čím boli osoby staršie (b = -.08), sebestačnejšie, viac zamerané na cieľ a dobre integrované (b = -.04), viac pracovité, vytrvalé a usilovné (b = -.07), tým bola ich kvalita života v oblasti prežívania horšia.

Pre oblasť sociálnych vzťahov boli zistené dva prediktory – rod a neuroticizmus. Rod vysvetlil 3% a neuroticimus 18% variancie miery kvality života v oblasti sociálnych vzťahov. Ženy dosahovali vyššie skóre v kvalite života v oblasti sociálnych vzťahov v porovnaní s mužmi (b = .39). Čím boli osoby viac citovo nestále (b = -.53), tým bola ich kvalita života v oblasti sociálnych vzťahov horšia.

Pre oblasť prostredie sme zistili, že z testovaných prediktorov boli signifikantné dva – neuroticizmus a sebariadenie. Neuroticizmus vysvetlil 39% variancie a sebariadenie ďalšie 3% variancie kvality života v oblasti prostredie. Čím boli osoby citovo nestálejšie (b = -.27) a čím boli sebestačnejšie (b = -.03), tým vykazovali horšiu kvalitu života v danej oblasti.

Záver

Štúdia overovala osobnostné vlastnosti ako prediktory kvality života. Predpokladalo sa, že temperamentové a charakterové vlastnosti osobnosti budú prediktormi kvality života v oblasti fyzického zdravia, prežívania, sociálnej a environmentálnej oblasti. Vo výskume sa preukázalo, že vytrvalosť je prediktorom kvality života v oblasti fyzického zdravia a prežívania, avšak nie v oblasti sociálnych vzťahov a prostredia. Podporili sme výsledky Brändströma, Petterssona a Richtera (2010), ktorí potvrdili vytrvalosť ako prediktor kvality života. Ďalej sa preukázalo, že charakterová vlastnosť sebariadenie je prediktorom kvality života v oblasti prežívania a prostredia, nie však v oblasti fyzického zdravia a sociálnych vzťahov. Potvrdili sme tým zistenia Margetića, Jakovljevića, Ivaneca a Margetića (2011), ktorí práve sebariadenie uvádzajú ako citlivý ukazovateľ lepšej sebaindividuácie, adaptácie na chorobu a prejavov ochrany pred zhoršením kvality života. Z ďalších osobnostných vlastností bol neuroticizmus významným prediktorom kvality života v oblasti fyzického zdravia, sociálnych vzťahov a prostredia. Zistenia sú podobné niektorým štúdiám (Blatný, Jelínek,

Blížkovská, Klimusová, 2004), ktoré považujú neuroticizmus za významný prediktor subjektívnej pohody. Extraverzia sa potvrdila ako prediktor kvality života v oblasti prežívania, čím sme podporili zistenia Blatného a Oseckej (1998), ktorí extraverziu asociujú s tendenciou tvrdiť o sebe pozitívne výroky, ktorá môže ovplyvniť aj hodnotenie svojho života. Ostatné temperamentové a charakterové vlastnosti osobnosti (z Cloningerovej koncepcie) sa nepreukázali ako prediktory kvality života v žiadnej z jej oblastí. Významným obmedzením štúdie je výskumný súbor vysokoškolských študentov, ktorý neumožňuje zovšeobecnenie zistení. Validitu výsledkov je vhodné overiť na reprezentatívnom súbore respondentov.

Literatúra

Babinčák, P. (2008). Definície, teoretické modely a indikátory kvality života. In V. Bačová, (Eds.), *Kvalita života a sociálny kapitál – psychologické dimenzie* (s. 41–75). Prešov: FF PU.

Brändström, S., Pettersson, K., & Richter, J. (2010). Temperament and character as predictor of health related quality of life after metacarpophalangeal joint arthroplasty. Personality and MCP joint arthroplasty outcome. *Health*, 2 (9), 1101 – 1109.

Blatný, M., & Osecká, L. (1998). Zdroje sebehodnocení a životní spokojenosti: osobnost a strategie zvládání. *Československá psychologie*, 42 (5), 385 – 394.

Blatný, M., Jelínek, M., Blížkovská, J., & Klimusová, H. (2004). Personality correlates of self-esteem and life satisfaction. *Studia psychologica*, 46 (2), 97 – 104.

Cloninger, C. R., Svrakic, D. M., & Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of General Psychiatry*, 50 (12), 975 – 990.

Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1980). Influence of extraversion and neuroticism on subjective well-being: Happy and unhappy people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38 (4), 668 – 678.

Diener, E., Sandvik, E., Pavot, W., & Fujita, F. (1992). Extraversion and subjective well-being in U.S. national probability sample. *Journal of research in Personality*, 26 (3), 205 – 215.

Dragomirecká, E., & Bartoňová, J. (2006). *Příručka pro uživatele české verze dotazníků kvality života Světové zdravotnické organizace WHOQOL-BREF a WHOQOL-100.* Praha: Psychiatrické centrum

Ficková, E. (2002). Impact of negative emotionality on coping with stress in adolescents. *Studia psychologica*, 44 (3), 219 – 226.

Hřebíčková, M., Urbánek, T., Čermák, I., Szarota, P., Ficková, E., & Orlická, L. (2002). The NEO Five-Factor Inventory in Czech, Polish, and Slovak contexts. In R. R. McCrae, & J. Allik (Eds.), *The Five-Factor Model of personality across cultures* (pp. 53 – 78). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Joshanloo, M., & Afshari, S. (2009). Big Five Personality Traits and Self – Esteem as Predictors of Life Satisfaction in Iranian Muslim University Students. *Journal of Happiness Studies*, 12 (1), 105 – 113.

Kožený, J., & Tišanská, L. (1998). Formální vlastnosti dotazníku TCI testované na datech adolescentu. *Československá psychologie*, 42 (1), 75 – 83.

Margetić, B. A., Jakovljević, M., Ivanec, D., & Margetić, B. (2011). Temperament, character, and quality of life in patients with schizophrenia and their first-degree relatives. *Comprehensive Psychiatry*, 52 (4), 425 – 430.

The WHOQOL Group (1998). Development of the World Health Organization. WHOQOL-BREF quality of life assessment. *Psychological Medicine*, 28 (3), 551 – 558.

Úspěšný vývoj jako celoživotní proces: příklad Brněnského longitudinálního výzkumu[37]

Successful development as a lifelong process: Sample of Brno Longitudinal Study on Life-Span Development

Katarína Millová, Marek Blatný
katarina@psu.cas.cz; blatny@psu.cas.cz
Psychologický ústav AV ČR, v.v.i., Brno

Abstrakt

Úspěšný vývoj bývá hodnocen z aktuálního nebo z vývojového hlediska. My jsme jej zkoumali z celoživotního hlediska. Data vychází z Brněnské longitudinální studie probíhající od roku 1961. Soubor obsahuje 83 participantů (48 žen; 47-50). Shlukovou analýzou jsme vytvořili 3 skupiny. Celoživotně adaptivně fungující lidé měli v adolescenci nadprůměrný školní prospěch, sebehodnocení i extraverzi a nízký neuroticismus. V dospělosti měli nejvyšší vzdělání, self-esteem, nejlepší zdraví a nejnižší neuroticismus. Celoživotně neadaptivně fungující měli průměrný prospěch, nízké sebehodnocení, nejnižší extraverzi a nejvyšší neuroticismus. V dospělosti měli nejnižší SES, self-efficacy a self-esteem, nejvyšší neuroticismus a nejhorší zdraví. V dospělosti adaptivně fungující měli nejhorší prospěch, podprůměrné self-esteem a extraverzi a nadprůměrný neuroticismus. V dospělosti měli nejvyšší self-efficacy, pracovní status a nadprůměrné self-esteem. Ostatní charakteristiky neprokázaly významný rozdíl.

Klíčová slova: úspěšný vývoj, longitudinální výzkum, celoživotní vývoj

Abstract

Successful development is assessed from actual or developmental perspective. We focused on it in terms of lifelong process. Data comes from Brno Longitudinal Study running since 1961. Current sample includes 83 persons (48 women, 47-50). Using cluster analysis we created 3 groups. Lifelong adaptive functioning group had average school achievement, self-esteem, extraversion and low neuroticism in adolescence. In adulthood they had highest education, self-esteem, health and low neuroticism. Lifelong non-adaptive functioning had average school performance, low self-esteem, lowest extraversion and highest neuroticism. They had lowest SES, self-efficacy, health, self-esteem and high neuroticism in adulthood. Adaptive functioning in adulthood had worst academic performance, below-average self-

37 Grantová podpora GA ČR č. P407/10/2410.

esteem, extraversion and neuroticism above average. They had highest self-efficacy, work status and self-esteem above average in adulthood. Other characteristics did not show significant difference.

Keywords: successful development, longitudinal research, lifelong development

Úspěšný vývoj je multidisciplinární oblastí, které se v posledních letech věnuje stále více pozornosti (Pulkkinen & Caspi, 2002). Zároveň existuje v jeho výzkumu určitá terminologická (i obsahová) nejednotnost. Ve výzkumech lidí středního věku se setkáváme s označením úspěšný vývoj (Heckhausen, Wrosch, & Fleeson, 2000), zatímco optimální vývoj (Pulkkinen & Caspi, 2002) nebo pozitivní vývoj (Staudinger & Kunzmann, 2005) jsou častější u studia zdraví, respektive u mladších věkových skupin (Lerner, 1998).

Ani definice úspěšného vývoje není úplně jednotná. Někteří ji dávají do souvislosti s udržováním rovnováhy (člověk-společnost atd.; např. Elder, 1998), s dobrým zdravím a fungováním (Rowe & Kahn, 1997), jiní s efektivním fungováním ve společnosti (Helson & Wink, 1987). Jeden z předních výzkumníků jej definoval jako „maximalizaci zisků a minimalizaci ztrát“ (Baltes, Staudinger, & Lindenberger, 1998; str. 1030).

Pro adekvátní výzkum úspěšný vývoje si musíme stanovit jeho kritéria. V počátcích výzkumu se soustředilo spíše na ekonomický úspěch, tato kritéria se však ukázala jako nedostatečná. Další studie se již zaměřily více na psychologické a sociální aspekty (Maughan & Champion, 1990). V současnosti se k němu přistupuje především z hlediska vnějších (objektivních, sociálních) a vnitřních (subjektivních, psychologických) kritérií. Vnější kritéria se vztahují zejména k adaptaci na sociální požadavky, k srovnání se společenskými požadavky apod. a jsou silně závislá na kultuře. Vnitřní kritéria souvisí především se subjektivní pohodou a se srovnáním s vlastním očekáváním a ideálním já (Baltes & Carstensen, 2003). Tyto dvě skupiny kritérií jsou významně provázané a mnohé výzkumy potvrzují jejich vzájemnou interakci (Hawkins et al., 2009).

Úspěšný vývoj bývá často zkoumán z aktuálního hlediska „tady a teď“. Tento přístup se zaměřuje především na aktuální fungování v různých oblastech života (Freund & Riediger, 2003). Často nic neřekne o fungování v předešlých obdobích. Úspěšné aktuální fungování tak někdy může být založeno na dřívějších maladaptivních vzorcích. Někdy však i tyto způsoby mohou vést k pozdějšímu adaptivnímu fungování (Pulkkinen, Nygren, & Kokko, 2002). Náhled na úspěšný vývoj jako na celoživotní proces umožňuje zaměřit se na dynamiku celého procesu v delším časovém období. Na rozdíl od předchozího přístupu je náročnější, jelikož vyžaduje provedení dlouhodobého studia vývoje člověka (longitudinální dizajn).

V našem výzkumu jsme se zaměřili na úspěšný vývoj sledovaný optikou celoživotního vývoje člověka, což nám umožňují údaje z Brněnského výzkumu celoživotního vývoje člověka (dále BLS), který probíhá již od roku 1961 (podrobněji Blatný & Kebza, 2011).

Metoda

Výzkumný soubor

Soubor tvořilo 83 osob (35 mužů, 48 žen; 41–44 let) účastnících se BLS od roku 1961. Původní soubor byl tvořen 557 dětmi (50,1% dívek) narozenými v letech 1961 – 1964 na území města Brna a reprezentoval tehdejší obecnou populaci. První vyšetření probíhala v 6 měsíčním intervalu do 36. měsíce. Po 4. roce probíhala vyšetření jedenkrát ročně, až do roku 1980, kdy byl výzkum ukončen (věk participantů byl 16–19 let). K největšímu poklesu počtu participantů došlo mezi 15. a 16. rokem (z 370 na 350 osob). V navazujícím výzkumu prozatím proběhly 3 vlny vyšetření, v roce 2001, 2005 a 2011. Z původního souboru (557 participantů) se podařilo na základě stávajících adres oslovit 332 osob, z nichž odpovědělo 142 osob (138 osob kladně). Výzkumu v dospělosti se nakonec zúčastnilo 83 osob, které již obecnou populaci nereprezentují, a to zejména v oblasti vzdělání, které je v našem souboru vyšší (VŠ vzdělání má téměř 40 % participantů).

Použité metody

Wechsler Intelligence Scale for Children (WISC; Wechsler, 1949): byla použita ve 12 letech. Obsahuje 10 subtestů, které jsou rozděleny do verbální a performační kategorie. Výsledky subtestů se pomocí věkových tabulek převádí na vážený skór (verbální, performační a celkový).

Coopersmith Self-Esteem Inventory (CSEI; Coopersmith, 1967): měřeno ve 14 letech. Obsahuje tyto složky: kompetentnost, úspěšnost, významnost a váženost. Kromě binárních výroků (platí/neplatí) test obsahuje ještě položky tzv. lži škály. Kromě lži škály obsahuje tyto subškály: obecné-osobní Self, sociální Self-vrstevníci, domov-rodiče a škola-vzdělávání.

Školní prospěch byl zjišťován v 15 letech, kdy měli participanti již ukončenou ZŠ. Jde o průměr známek od 1. do 9. (resp. 8.) ročníku ZŠ.

Maudsley Personality Inventory (MPI; Eysenck, 1959): tato metoda byla administrována v 16 letech. Měří dvě základní dimenze Eysenckova modelu osobnosti,

extraverzi (frekvence a intenzita sociálních kontaktů) a neuroticismus (emoční labilita) na 3bodové škále (ano/ne/nevím).

Eysenckův osobnostní dotazník (EOD; Vonkomer, 1979): podobně jako MPI zjišťuje úroveň extraverze a neuroticismu. Kromě nich obsahuje navíc lži škálu. Metoda byla administrovaná v dospělosti.

Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES; Blatný & Osecká, 1994): je 10položkový inventář předložený v dospělosti. Pět položek je definováno kladně, pět záporně a spolu vytváří globální sebehodnocení.

Generalized Self-Efficacy Scale (GSES; Křivohlavý, Schwarzer, & Jerusalem, 1993): zjišťuje subjektivně prožívané, generalizované pojetí vlastní účinnosti (self-efficacy) měřené v dospělosti.

Zdravotní dotazník (SZÚ, 2002): byl administrován v dospělosti. Zachycuje poměrně široké spektrum subjektivně vnímaných zdravotních problémů: přítomnost nemoci, pohybové a kardiovaskulární problémy, potíže se zažíváním, psychosomatické problémy a obecnou životosprávu.

Life History Calendar (LHC; Caspi et al., 1996): jde o metodu sloužící k získání retrospektivních informací o důležitých událostech jedincova dosavadního života. Jednotlivé oblasti života (např. bydlení, děti) jsou rozčleněny podle časových jednotek (např. roky). My jsme se zaměřili na dvě oblasti: kariérní stabilitu a socioekonomický status (SES). Kariérní stabilitu jsme rozdělili do 3 skupin (podobně Rönkä, Kinnunen, & Pulkkinen, 2001): 1=nestabilní; 2=proměnlivá; 3=stabilní kariéra. SES obsahuje 2 složky: vzdělání a zaměstnání. Vzdělání 1=univerzitní vzdělání; 2=SŠ s maturitou; 3=SOU bez maturity; zaměstnání (klasifikace EGP) 1=nejvyšší; 2=střední a 3 = nejnižší pozice zaměstnání.

Výsledky

Pro statistickou analýzu dat jsme kvůli smíšené povaze dat (kategorické a kontinuální proměnné) zvolili shlukovou analýzy typu „two-step“. Rozhodli jsme se pro 3-shlukové řešení, které dosahovalo nejlepších úroveň kvality shluků. Poměr největšího a nejmenšího shluku byl 1,8. Vzhledem k povaze longitudinálního výzkumu a použité metodě nebylo možné využít data od všech zúčastněných participantů. Kvůli chybějícím datům (především z adolescence) byla využitelná velikost souboru N = 58. Základní popis shluků je uveden v tabulce 1:

Tabulka 1: Základní popis shluků

	Velikost	% z celého souboru	Označení
Shluk 1	N = 22	37,9 %	„pouze v dospělosti adaptivně fungující“
Shluk 2	N = 23	39,7 %	„celoživotně adaptivně fungující“
Shluk 3	N = 13	22,4 %	„celoživotně neadaptivně fungující“

Popis jednotlivých shluků vzhledem k použitým proměnným je uveden v tabulce 2. Do první skupiny „pouze v dospělosti adaptivně fungující“ jsme zařadili osoby s nejnižším průměrným prospěchem ve škole, podprůměrným sebehodnocením a extraverzí a nadprůměrný neuroticismem v adolescenci. V dospělosti se naopak úroveň extraverze zvýšila a neuroticismu snížila. V dospělosti dosahovaly také nejvyšší úrovně self-efficacy, pracovního postavení a nadprůměrné sebehodnocení. Nejčastější úroveň vzdělání v této skupině dosáhla střední úrovně (SŠ s maturitou) a nejčastější byla proměnlivá kariéra. Druhá skupina „celoživotně adaptivně fungující“ byla tvořena lidmi, kteří měli v adolescenci nadprůměrný školní prospěch, sebehodnocení i extraverzi a nízký neuroticismus. Tento trend u nich pokračoval i v dospělosti, kdy dosáhli vysoké úrovně v SES, sebehodnocení, zdraví a nízkou úroveň neuroticismu. Nejčastější kariéra byla opět proměnlivá, ale stabilní typ kariéry byl zastoupen téměř stejným počtem lidí. Naopak, třetí skupina „celoživotně neadaptivně fungující“ měla v adolescenci průměrný prospěch, nízké sebehodnocení, podprůměrnou extraverzi a nadprůměrný neuroticismus. V dospělosti tito lidé dosáhli nejnižší úroveň SES, self-efficacy a sebehodnocení, nejvyšší neuroticismus a nejhorší zdraví. Nejčastěji byla ve skupině zastoupena nestabilní pracovní kariéra.

Tabulka 2: Popis shluků podle proměnných

Proměnná	Shluk 1	Shluk 2	Shluk 3
	Průměr (Z-skór)	Průměr (Z-skór)	Průměr (Z-skór)
Inteligence (12 let)	0,16	0,68	0,11
Self-esteem (14 let)	-0,49	0,94	-0,48
Školní prospěch (15 let)	-0,26	0,97	0,00
Extraverze (16 let)	-0,07	0,22	-1,19
Neuroticismus (16 let)	0,32	-0,78	0,46
Extraverze	0,34	0,04	-0,99
Neuroticismus	0,04	-0,49	0,70
Sebehodnocení	0,32	0,34	-0,75
Self-efficacy	0,29	0,05	-1,15
Subj. zdravotní problémy	0,17	-0,27	0,86
	Nejčastější kategorie		
Vzdělání	střední (59,1 %)	vysoké (60,9 %)	střední (53,8 %)
Status zaměstnání	vysoké (63,6 %)	vysoké (82,6 %)	vysoké/střední (38,5 %)
Stabilita kariéry	proměnlivá (58,2 %)	proměnlivá (42,5 %)	nestabilní (40,8 %)

Prostřednictvím analýzy rozptylu a s využitím Tukeyho post-hoc testů jsme zjišťovali rozdíly mezi jednotlivými shluky u kontinuálních charakteristik. Významné rozdíly jsme našli ve všech zkoumaných charakteristikách (tabulka 3). V charakteristikách zjišťovaných v adolescenci se odlišovala skupina „celoživotně adaptivně fungujících“ osob od ostatních skupin, konkrétně u inteligence, sebehodnocení a školního prospěchu, kde dosahovala nejvyšší úrovně. U adolescentního neuroticismu dosahovala naopak nejnižší úrovně. V úrovni extraverze měřené v 16 letech se významně odlišovaly všechny 3 skupiny. V dospělosti se naopak významně lišila skupina „celoživotně neadaptivně fungujících“ lidí. Jednalo se o extraverzi, sebehodnocení a self-efficacy, kde prokázala nejnižší hodnoty a subjektivní zdravotní problémy, kde byla úroveň naopak nejvyšší. U neuroticismu se v dospělosti významně lišily úrovně všech tří skupin.

Tabulka 3: Srovnání shluků

Proměnná	Shluk 1	Shluk 2	Shluk 3	Sig.
Inteligence (12 let)	---	nejvyšší	---	< 0,05
Self-esteem (14 let)	---	nejvyšší	---	< 0,01
Školní prospěch (15 let)	---	nejvyšší	---	< 0,01
Extraverze (16 let)	Střední	nejvyšší	nejnižší	< 0,01
Neuroticismus (16yrs)	---	nejnižší	---	< 0,01
Extraverze	---	---	nejnižší	< 0,01
Neuroticismus	Střední	nejnižší	nejvyšší	< 0,01
Self-esteem	---	---	nejnižší	< 0,01
Self-efficacy	---	---	nejnižší	< 0,01
Subjektivní zdravotní problémy	---	---	nejvyšší	< 0,01

Rozdíly mezi shluky u kategorických proměnných jsme zjišťovali pomocí Chí-kvadrát testu. Významné rozdíly se objevily u vzdělání (χ^2= 9,41; df = 4; p=0,05) a zaměstnání (χ^2=9,08; df=4; p=0,05). U stability kariéry jsme významné rozdíly neodhalili.

Diskuse

Pomocí shlukové analýzy jsme identifikovali 3 skupiny: „pouze v dospělosti adaptivně fungující“; „celoživotně adaptivně fungující“ a „celoživotně neadaptivně fungující“. Nejzajímavější je pro nás druhá skupina, tzv. pouze v dospělosti adaptivně fungujících lidí. V charakteristikách měřených v dětství/adolescenci byly tyto osoby podobnější lidem z „celoživotně neadaptivně fungující“ skupiny. Naopak, v dospělosti byly mnohem podobnější skupině „celoživotně adaptivně fungujících“ lidí. Ačkoliv by se mohlo na první pohled zdát, že se jedná o určitou resilienci, záměrně jsme se tomuto termínu snažili vyhnout. Tito lidé nenaplňují obvyklou definici resilience (např. Šolcová, 2009), protože neprožili ve svém dosavadním životě žádné neobvyklé zatěžující události (např. vážná chronická nemoc).

Výzkumy, které se zabývají úspěšným vývojem jako dynamickým procesem probíhajícím v průběhu celého života (pro přehled Freund & Riediger, 2003) poukazují na to, že úspěšný vývoj nemusí být kontinuální záležitostí. Ačkoliv například dobrý školní prospěch nebo vysoká motivace obvykle slouží jako protektivní faktor a vedou k dalšímu rozvoji charakteristik úspěšného vývoje (Caspi et al., 1998), za určitých okolností i špatný prospěch a slabá školní motivace mohou vést k pozdějšímu adaptivnímu fungování. Jde zejména o případy, kdy dítě takovým způsobem reaguje na vnější tlak (např. na přehnané požadavky

rodičů). Zdánlivě maladaptivní projevy v určitém vývojovém období tedy automaticky neznamenají celoživotní maladaptivní fungování (Pulkkinen, Nygren, & Kokko, 2002).

Dalším možným vysvětlením jsou makrosociální změny, které probíhaly v bývalém Československu na konci 80. a na začátku 90. let 20. století (rok 1989, rozdělení ČSFR). V této době byli participanti v životním období, kdy si lidé zakládají vlastní rodiny, vstupují na zaměstnanecký trh atd., a proto jsou na změny probíhající v jejich sociálním okolí mnohem citlivější než v jiných vývojových obdobích (Silbereisen & Chen, 2010). Zejména změny v sociální oblasti (uvolnění trhu práce, nové možnosti zaměstnání, svobodné cestování do ciziny) mohly vést ke změně směrování životní dráhy (Silbereisen, Pinquart, & Tomasik, 2010).

Tato studie je limitována několika faktory. Jedná se o dlouhodobě sledovanou skupinu lidí, kteří však nesplňují pravidlo reprezentativnosti běžné populace. Navíc je tento výzkum významně omezen malou velikostí souboru, která ovlivnila i možnosti výběru a aplikace metod statistického zpracování. Navzdory těmto limitacím jsme přesvědčeni, že tato studie přinesla vhled do dynamiky úspěšného vývoje bez interindivuálních v rozpětí více než třech desítek let.

Použitá literatura

Baltes, M. M., & Carstensen, L. L. (2003). The process of successful aging: Selection, optimization, and compensation. In U.M. Staudinger & U. Lindenberger (Eds.), *Understanding human development: Dialogues with lifespan psychology* (pp. 81–104). New York: Kluwer Academic Publishers.

Baltes, P. B., Staudinger, U. M., & Lindenberger, U. (1998). Life-span theory in developmental psychology. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development* (5th ed., pp. 1029–1143). New York: Wiley.

Blatný, M., & Kebza, V. (2011). Longitudinální studium optimálního vývoje využívající potenciálu pražské a brněnské studie celoživotního vývoje člověka. *Československá psychologie*, 55, 422–432.

Blatný, M., & Osecká, L. (1994). Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*, 38, 481–488.

Caspi, A., Moffitt, T., Thornton, A., Freedman, D., Amell, J.W., Harrington, H. . . . & Silva, P. A. (1996). The Life History Calendar: A research and clinical assessment method

for collecting retrospective event-history data. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 6, 101–114.

Caspi, A., Wright, B. R. E., Moffit, T. E., & Silva, P. A. (1998). Early failure in labor market: Childhood and adolescent predictors of unemployment in the transition to adulthood. *American Sociological Review*, 63, 424–451.

Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco: W. H. Freeman.

Elder, G. H., Jr. (1998). The life course as developmental theory. *Child Development*, 69, 1–12.

Eysenck, H. J. (1959). *Manual of the Maudsley Personality Inventory*. London: University of London Press.

Freund, A. M., & Riediger, M. (2003). Successful aging. In R. M., Lerner, M. A. Easterbrooks, & J. Mistry, (Eds.), *Handbook of psychology. Volume 6. Developmental psychology* (pp. 601–628). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.

Hawkins, M. T., Letcher, P., Sanson, A., Smart, D., & Toumbourou J. W. (2009). Positive development in emerging adulthood. *Australian Journal of Psychology*, 61, 89–99.

Heckhausen, J., Wrosch, C., & Fleeson, W. (2000). Developmental regulation before and after a developmental deadline: The sample case of "biological clock" for childbearing. *Psychology and Aging*, 16, 400–413.

Helson, R., & Wink, P. (1987). Two conceptions of maturity examined in the findings of a longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 531–541.

Krivohlavy, J., Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1993). *General Self-Efficacy Scale* (in Czech), http://userpage.fu-berlin.de/~health/czec.htm

Lerner, R. M. (1998). Theories of human development: Contemporary perspectives. In W. Damon (Series Ed.) & R. M. Lerner (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 1. Theoretical models of human development* (5th ed., pp. 1–24). New York: Wiley.

Maughan, B., & Champion, L. (1990). Risk and protective factors in the transition to young adulthood. In P. B. Baltes & M. M. Baltes (Eds.), *Successful ageing: Perspective from the behavioral sciences* (pp. 296–331). New York: Cambridge University Press.

Pulkkinen, L., & Caspi, A. (Eds.) (2002). *Paths to successful development: Personality in the life course*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Pulkkinen, L., Nygren, H., & Kokko, K. (2002). Successful development: Childhood antecedents of adaptive psychosocial functioning in adulthood. *Journal of Adult Development*, 9, 251–265.

Rönkä, A., Kinnunen, U., & Pulkkinen, L. (2001). Continuity in problems of social functioning in adulthood: A cumulative perspective. *Journal of Adult Development*, 8, 161 – 171.

Rowe, J. W., & Kahn, R. L. (1997). Successful aging. *The Gerontologist*, 37, 433−440.

Silbereisen, R. K., & Chen., X. (Eds.) (2010). *Social change and human development: Concepts and results*. London: Sage.

Silbereisen, R. K., Pinquart, M., & Tomasik, M. J. (2010). Demands of social change and psychosocial adjustment: Results from the Jena study. In R. K. Silbereisen & X. Chen (Eds.), *Social change and human development: Concept and results* (pp. 125–147). London: Sage.

Státní zdravotní ústav (2002). *Zdravotní dotazník ŽS-Z-PP*. Praha: Státní zdravotní ústav.

Staudinger, U. M., & Kunzmann, U. (2005). Positive adult personality development: Adjustment and/or growth? *European Psychologist*, 10, 320–329.

Šolcová, I. (2009). *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. Praha: Grada.

Vonkomer, J. (1979). *Eysenckův osobnostní dotazník*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

Vývoj seberegulačních strategií v období vynořující se dospělosti[38]

Development of self-regulatory strategies in the emerging adulthood

Katarína Millová, Nela Binarová, Ester Detáryová, Karina Hanišová, Aneta Klechová, Hana Kovářová, Josef Prášek, Hana Řádová

64592@mail.muni.cz

Psychologický ústav FF MU

Abstrakt

Seberegulace je základním aspektem fungování zahrnující modulaci chování i prožívání. Seberegulační strategie působí jako protektivní faktory, které pozitivně ovlivňují další život. Ve výzkumu jsme se zaměřili na seberegulaci v souvislosti se zvládáním stresu, výchovnými styly, self-efficacy a sebehodnocením v období klíčovém pro rozvoj seberegulačních strategií. Soubor je tvořen studenty MU (19-29 let), kteří vyplnili online dotazníky: Rosenbergovu škálu sebehodnocení, Dotazníky sociální a akademické seberegulace, Škálu generalizovaného pocitu vlastní účinnosti, Inventář copingových strategií a Škálu vnímaného rodičovského stylu. Výsledky regresní analýzy ukázaly, že největší podíl variability akademické seberegulace vysvětlují copingové strategie (zejména sociální opora a vyhýbání se problému) u sociální seberegulace vysvětlují největší podíl self-charakteristiky (zejména self-efficacy) .

Klíčová slova: seberegulace, zvládání stresu, výchovné styly, self-efficacy, sebehodnocení, vynořující se dospělost

Abstract

Self-regulation is fundamental aspect of functioning involving behavior and experience modulation. Self-regulatory strategies serve as protective factors that positively influence future life. We focused on self-regulation in the context of coping with stress, parenting styles, self-efficacy and self-esteem in a crucial period for the development of self-regulatory strategies. Sample consisted of MU students (19-29 years) who completed online questionnaires: Rosenberg Self-esteem Scale, Academic and Social SOC Questionnaires, Generalized Self-Efficacy Scale, Coping Strategies Inventory and Perception of Parents Scale. Regression analysis results showed that biggest variability proportion of academic self-regulation types was explained coping strategies (especially social support and problem

38 Grantová podpora MUNI/A/0838/2013.

avoidance). Self-characteristics (especially self-efficacy) explained biggest variability in social self-regulation.

Keywords: self-regulation, coping, parenting styles, self-efficacy, self-esteem, emerging adulthood

Úvod

Vynořující se dospělost je téma zkoumané posledních 15 let především v ekonomicky vyspělých zemích. Jde o sociální konstrukt, který popsal J. J. Arnett (2004) u lidí mezi 18 a 29 rokem, zejména u vysokoškolských studentů. Pro toto období je charakteristické zkoumání identity a zkoušení nových možností, nestabilita, zaměření se na vlastní osobu a prožívání pocitů „mezi“ (např. dospíváním a dospělostí).

Téma seberegulace je pro období vynořující se dospělosti velmi důležitá. V tomto období hledání, experimentování a svobody mladý člověk nabývá životní zkušenosti, hledá životního partnera a ujasňuje si své hodnoty a životní cíle. Obrovské množství příležitostí a alternativ častokrát ztěžují výběr pouze jedné z nich. Pro dobré fungování v budoucím životě je však schopnost vybrat si z nabízených možností velmi podstatná. Tato schopnost, spolu s optimalizací zdrojů a kompenzací případných problémů v dosahování cílů se rozvíjí právě v období vynořující se dospělosti (Tanner, Arnett, & Leis, 2008). Selekce (cílů), optimalizace a kompenzace jako základní seberegulační strategie (podle modelu SOC; Baltes, 1997) se diferencují postupně během adolescence a mladé dospělosti (Gestsdótti et al., 2009). Zvolená selekce a optimalizace se začínají využívat již na konci adolescence a ve vynořující se dospělosti, kompenzace dosahuje vrchol ve střední a starší dospělosti a selekce založená na ztrátě je nejvyšší ve starší dospělosti a stáří (např. Freund, & Baltes, 2002).

Coping a seberegulace jsou zejména v období adolescence a počátku dospělosti velmi propletené (Aldwin et al., 2011; Arnett, 2004). V tomto kontextu bývá na coping nahlíženo jako na regulaci pod vlivem stresu (Skinner, 1999). Většina výzkumu seberegulace se soustředí na řízení určité oblasti života (emoční, sociální atd.), zatímco zvládání stresu se vztahuje spíše k regulaci všech oblastí osobnosti, které jsou ovlivněny stresem (Aspinwall & Taylor, 1997). Zvládání stresu bývá zkoumáno v kontextu různých modelů regulace, jakými jsou model primární a sekundární kontroly (Heckhausen, Schulz, 1995), asimilace a akomodace (Brandtstädter & Rothermund, 2002), ale také modelu SOC (Young, Baltes, & Pratt, 2007).

Dalším významnými činiteli v procesu seberegulace jsou také charakteristiky související s vlastním Já: self-efficacy (vědomí vlastní účinnosti) a sebehodnocení. Rozsáhlý

výzkum opakovaně dokládá vzájemný (pozitivní) vztah mezi přesvědčením o svých schopnostech (self-efficacy) a seberegulací (např. Pajares, 1996; Bouffard-Bouchard, Parent, & Larivee, 1991), stejně jako u vysoké úrovně sebehodnocení (Litalien et al., 2013; Crocker et al., 2006 atd.). Některé výzkumy explicitně se self-efficacy pracují jako s dimenzí seberegulace (Dishman, Jackson, & Bray, 2014).

Dosavadní výzkumy opakovaně poukazují na vzájemné vztahy mezi seberegulací a rodičovskými styly, a to především v adolescenci (např. Moilanen, Rasmussen, & Padilla-Walker, 2014; Belsky & Beaver, 2011). Některé studie se zabývají také tím, jak ze strany dětí/adolescentů subjektivně vnímané rodičovské styly ovlivňují jejich seberegulaci. Ukázalo se, že v akademické i neakademické oblasti je vyšší seberegulace spojena především s vnímaným zapojením u obou rodičů (Purdie, Carroll, & Roche, 2004).

Na základě dosavadních výzkumů přepokládáme, že vyšší seberegulace souvisí především s aktivními (příklonovými) copingovými strategiemi, vyšším self-efficacy, self-esteem a pozitivně vnímanými rodičovskými styly.

Metoda

Výzkumný soubor

Soubor tvořilo 100 studentů Masarykovy univerzity (87 žen a 13 mužů) ve věku 19 až 29 let (průměr 22 let, medián 21 let), kteří vyplnili on-line dotazníky. Online sběr dat byl neanonymní, vyplnění dotazníků bylo dobrovolnou součástí předmětu, který je otevřený studentům z různých oborů a fakult. 86 % respondentů studovalo společenskovědní obor, 6 % přírodovědní a 8 % jiný obor. V partnerském vztahu bylo 26 % studentů, 74 % bylo svobodných. Zaměstnání mělo 6 % respondentů, na příležitostné brigády chodilo 49 % studentů a 45 % bylo bez zaměstnání a nechodilo na brigádu.

Použité metody

Dotazník sociální selekce, optimalizace a kompenzace (Social SOC) a Dotazník akademické selekce, optimalizace a kompenzace (Academic SOC; oba dotazníky Geldholf, Little, & Hawley, 2012) vycházejí z Baltesova modelu SOC (Selekce, optimalizace, kompenzace; Baltes, 1997). Oba dotazníky obsahují 28 položek týkajících se zvolené selekce, selekce založené na ztrátě, optimalizace a kompenzace, které jsou hodnoceny na 7-bodové škále. Vzhledem k tomu, že tyto metody nebyly v našem prostředí dosud použity, zjišťovali jsme také vnitřní reliabilitu dotazníků. Vnitřní reliabilita Dotazníku sociální selekce,

optimalizace a kompenzace byla 0,71; u Dotazníku akademické selekce, optimalizace a kompenzace byla 0,76.

Inventář copingových strategií (CSI; Tobin, Holroyd, & Reynolds, 1984) vychází z hierarchického modelu copingových strategií, s faktory příklonu a odklonu na nejvyšší, terciární úrovni. Na sekundární úrovni se faktory dělí na čtyři, podle orientace na problém a na emoce. Na primární úrovni je osm faktorů: řešení problému a kognitivní restrukturace, vyjádření emocí a sociální opora, vyhýbání se problému a fantazijní únik a sociální izolace a sebeobviňování. Původní verze inventáře obsahuje 72 výroků, protože byl inventář součástí větší baterie testů, z časových důvodů jsme test zkrátili. Pomocí faktorové analýzy jsme vybrali 4 položky pro každý typ (spolu tedy 32 položek hodnocených na 5-bodové škále), které nejlépe sytily konkrétní typ copingové strategie. Vnitřní reliabilita příklonových strategií dosahovala hodnoty 0,65; u odklonových strategií měla hodnotu 0,70.

Škála vnímání rodičů – verze pro studenty (POPS; Robbins, 1994) navazuje na sebedeterminační teorii Ryana a Deciho. Škála obsahuje 42 položek (21 pro matku, 21 pro otce), ve kterých na 7-bodové škále probandi hodnotí, jakým způsobem vnímají své rodiče. Škála (otázky na otce i matku) obsahuje 3 subtesty: podpora autonomie, zapojení a vřelost. Cronbachovo alfa v subškále Matka dosáhlo hodnotu 0,95; v subškále Otec hodnotu 0,94.

Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES; Rosenberg, 1965): je 10položkový inventář, ve kterém probandi výroky hodnotí na 4-bodové škále. Pět položek je definováno kladně, pět záporně a spolu vytváří globální sebehodnocení. Cronbachovo alfa dosahovalo v našem souboru hodnotu 0,89.

Generalized Self-Efficacy Scale (GSES; Křivohlavý, Schwarzer, & Jerusalem, 1993): zjišťuje subjektivně prožívané, generalizované pojetí vlastní účinnosti (self-efficacy). Obsahuje 10 položek hodnocených na 4-bodové škále. Vnitřní reliabilita škály byla 0,85.

Výsledky

Výsledky korelační analýzy ukázaly významné vztahy mezi akademickou seberegulací a vnímáním rodičů (konkrétně podpora autonomie a vřelost u matky, zapojení, podpora autonomie a vřelost u otce) a s příklonovými copingovými strategiemi (řešení problémů, kognitivní restrukturace a sociální opora). U sociální seberegulace se objevila souvislost s celkovým sebehodnocením a s příklonovými copingovými strategiemi (kognitivní restrukturace a sociální opora), ale také s odklonovou strategií sebeobviňování. Podrobnosti jsou uvedené v tabulce 1.

Tabulka 1: Korelační analýza akademické a sociální seberegulace a dalších zkoumaných charakteristik

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Akademická SOC	.06	.18	.27*	.21*	.24*	.21*	.22*	.16	.30**	.27*	.00	.36**	-.02	.15	.11	.02
Sociální SOC	.13	.05	.08	.02	.05	.10	.03	.38**	.17	.24*	-.02	.27*	-.02	.11	.21*	-.03

*p < .05 **p < .01

Legenda: 1= self-efficacy; 2=zapojení matky; 3=podpora autonomie matky; 4= vřelost matky; 5=zapojení otce; 6=podpora autonomie otce; 7=vřelost otce; 8=sebehodnocení; 9=řešení problémů; 10=kognitivní restrukturace; 11=vyjádření emocí; 12=sociální opora; 13=vyhýbání se problémům; 14=fantazijní únik; 15=sebeobviňování; 16=sociální izolace (směr škál: vysoké hodnoty)

Prostřednictvím regresní analýzy jsme zjišťovali míru vysvětlení variability akademické a sociální seberegulace. U celkové akademické seberegulace copingové strategie vysvětlují 22 % variability a významnými prediktory jsou sociální opora a vyhýbání se problémům (tabulka 2).

Tabulka 2. Regresní analýza u celkové akademické seberegulace – signifikantní model

	β	t	Sig.
řešení problémů	.07	.42	.68
kognitivní restrukturace	.20	1.12	.27
vyjádření emocí	-.14	-.87	.39
sociální opora	.41	2.42	.02
vyhýbání se problému	-.37	-2.33	.02
fantazijní únik	-.06	-.33	.74
Sebeobviňování	-.07	-.47	.64
sociální izolace	.24	1.47	.15

R^2= .22; F = 2.71; p = .01

U celkové sociální seberegulace se projevili jako nejvýznamnější prediktory self-charakteristiky (sebehodnocení a self-efficacy), které vysvětlovaly téměř 17 % variability (tabulka 3). Na rozdíl od výsledků korelační analýzy subjektivní vnímání rodičů nevysvětlovalo významnou míru variability ani u jednoho typu seberegulace.

Tabulka 3. Regresní analýza u celkové sociální seberegulace – signifikantní model

	β	t	Sig.
self-efficacy	.15	1.50	.14
Sebehodnocení	.39	3.87	< .01

R^2= .17; F = 8.28; p < .01

Diskuse

Seberegulaci bývá v literatuře věnována pozornost často v období adolescence. Nicméně i v dalších životních obdobích se jedná o důležitou oblast, navíc ještě v letech, kdy člověk stále řeší zakotvení vlastního já, jak v interpersonálních otázkách, tak v intraindividuálních procesech. Naše studie se zaměřila na seberegulaci u vysokoškolských studentů, v období, které v současnosti ve vyspělých zemích bývá pro své specifické charakteristiky označováno jako vynořující se dospělost. Zkoumání seberegulace jsme zakotvili v kontextu dalších charakteristik, jako jsou sebehodnocení, self-esteem, copingové strategie, ale vzhledem k životnímu období také k subjektivně vnímaným rodičovským stylům.

Většina z našich předpokladů se potvrdila, ačkoliv ne vždy v takovém rozsahu, jaký jsme předpokládali. Nejrobustnější výsledky se objevily u copingových strategií, kde vyšší sociální i akademická seberegulace souvisela především s aktivními strategiemi. U akademické seberegulace tyto strategie také vysvětlovaly významnou část variability. Výjimkou byla neadaptivní strategie sebeobviňování u sociální seberegulace, to však připisujeme povaze popisovaných situací.

Závěry dosavadních studií (např. Litalien et al., 2013; Crocker et al., 2006) se potvrdily také u sebehodnocení, které bylo v našem souboru důležité zejména pro sociální seberegulaci (udržování a vytváření přátelských vztahů). Na rozdíl od jiných výzkumů (např. Pajares, 1996), se u žádné seberegulace dosti překvapivě nepodílí self-efficacy. Jedním z vysvětlení může být naše operacionalizace seberegulace (v návaznosti na model SOC; Baltes, 1997).

Vztahy s rodiči jsou na prahu dospělosti pro průběh seberegulace stále důležité. U nás se však významně projevily pouze u akademické seberegulace. Navíc dimenze zapojení (u matky) na rozdíl od podobných výzkumů (Purdie, Carroll, & Roche, 2004 atd.) nebyla signifikantní u žádného ze zkoumaných typů seberegulace. Jedním z možných vysvětlení nevýznamného vztahu rodičovských stylů ve vztahu k seberegulaci u regresní analýzy je oslabení efektů jednotlivých dimenzí při vzájemné kontrole, vzhledem k tomu, že působí

skrze společnou variabilitu. Dimenze rodičovského stylu u každého rodiče totiž velmi silně vzájemně korelovaly (u matky i otce byla až r = 0,81). Jiných výsledků bychom mohli dosáhnout při použití nejsilnější dimenze nebo celkového součtového skóre rodičovských stylů.

Získané výsledky v našem výzkumu mohly být významně ovlivněny především složením souboru, který z velké části reprezentoval pouze společenskovědní obor studia a zároveň byl téměř z 90 % tvořen ženami. Našim cílem je rozšířit tento soubor i o studenty jiných oborů a zvětšit podíl mužských respondentů.

Literatura

Aldwin, C. M., Skinner, E. A., Taylor, A., & Zimmer-Gembeck, M. J. (2011). Coping and self-regulation across the lifespan. In K. Fingerman, C. Berg, T. Antonucci, & J. Smith (Eds.), *Handbook of Lifespan Psychology* (pp. 561-587). Berlin: Springer.

Arnett, J. (2004). *Emerging adulthood: the winding road from the late teens through the twenties.* New York: Oxford University Press.

Aspinwall, L.G. & Taylor, S.E. (1997). A stitch in time: Self-regulation and proactive coping. *Psychological Bulletin*, 121, 417-436.

Baltes, P. B. (1997). On the incomplete architecture of human ontogeny: Selection, optimization, and compensation as foundation of developmental theory. *American Psychologist*, 52, 366–380.

Belsky, J. & Beaver, K. M. (2011). Cumulative-genetic plasticity, parenting and adolescent self-regulation. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52, 619-626.

Bouffard-Bouchard, T., Parent, S., & Larivee, S. (1991). Influence of self-efficacy on self-regulation and performance among junior and senior high-school age students. *International Journal of Behavioral Development*, 14, 153-164.

Brandtstädter, J. & Rothermund, K. (2002). The life-course dynamics of goal pursuit and goal adjustment: A two-process framework. *Developmental Review*, 22, 117-150.

Crocker, J., Brook, A. T., Niiya, Y., & Villacorta, M. (2006). The pursuit of self-esteem: Contingencies of self-worth and self-regulation. *Journal of Personality*, 74, 1749-1772.

Dishman, R., Jackson, A., & Bray, M. (2014). Self-regulation of exercise behavior in the TIGER Study. *Annals of Behavioral Medicine*, 48, 80-91.

Geldhof, J., Little, T. D., & Hawley, P. H. (2012). Two measures of self-regulation for young adults and late adolescents in the academic and social domains. *International Journal of Behavioral Development*, 36, 476–488.

Gestsdóttir, S., Lewin-Bizan, S., von Eye, A., Lerner, J., V., & Lerner, R. M. (2009). The structure and function of selection, optimization, and compensation in middle adolescence: Theoretical and applied implications. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30, 585-600.

Heckhausen, J. & Schulz, R. (1995). A life-span theory of control. *Psychological Review*, 102, 284-304.

Krivohlavy, J., Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1993). *General Self-Efficacy Scale (in Czech)*, http://userpage.fu-berlin.de/~health/czec.htm

Litalien, D., Lüdtke, O., Parker, P., & Trautwein, U. (2013). Different pathways, same effects: Autonomous goal regulation is associated with subjective well being during post-school transition. *Motivation and Emotion*, 37, 444-456.

Moilanen, K. L., Rasmussen, K. E., & Padilla-Walker, L. M. (2014). Bidirectional associations between self-regulation and parenting styles in early adolescence. *Journal of Research on Adolescence*. doi: 10.1111/ jora. 12125

Pajares, F. (1996). Self-efficacy beliefs in academic settings. *Review of Educational Research*, 66, 543-578.

Purdie, N., Carroll, A., & Roche, L. (2004). Parenting and Adolescent Self-Regulation. *Journal of Adolescence*, 27, 663-676.

Robbins, R. J. (1994). *An assessment of perceptions of parental autonomy support and control: Child and parent correlates.* Unpublished Doctoral Dissertation. University of Rochester: Department of Psychology.

Rosenberg, M. (1965). *Society and the Adolescent Self-Image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Skinner, E. A. (1999). Action regulation, coping, and development. In J. B. Brandtstädter, & R. M. Lerner (Eds.), *Action and self-development.* Thousand Oaks, CA: Sage.

Tanner, J. F., Arnett, J. J., & Leis, J. A., (2008). Emerging adulthood: Learning and development during the first stage of adulthood. In M. C. Smith & N. DeFrates-Densch (Eds.), *Handbook of research on adult learning and development* (pp. 34–67). New York: Routledge.

Tobin, D.L., Holroyd, K.A., & Reynolds, V.C. (1984). *User's manual for the Coping Strategies Inventory.* Ohio University: Department of Psychology.

Young, L., Baltes, B., & Pratt, A. (2007). Using selection, optimization, and compensation to reduce job/family stressors: *Journal of Business & Psychology*, 21, 511-539.

Zeinali, A. , Sharifi, H., Enayati, M., Asgari, P., & Pasha, G. (2011). The mediational pathway among parenting styles, attachment styles and self-regulation with addiction susceptibility of adolescents. *Journal of Research in Medical Sciences*, 16, 1105-1121.

K problematice hodnotové orientace dobrovolníků[39]

To Problems of Volunteers Value orientation

Zdeněk Mlčák, Helena Záškodná, Karel Paulík
zdenek.mlcak@osu.cz; zaskodna@seznam.cz; karel.paulik@osu.cz
Katedra psychologie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě

Abstrakt

Cílem tohoto příspěvku je komparace úrovně nejvíce a nejméně preferovaných hodnot u souboru dobrovolníků a dobrovolnic a porovnání jejich struktury z hlediska genderového aspektu. Teoreticky je příspěvek založen na hodnotovém systému S. H. Schwartze a jako empirický nástroj k získání dat slouží Dotazník hodnotových portrétů PVQ (Portrait Value Questionnaire). Nejvíce preferovanými hodnotovými typy dobrovolníků a dobrovolnic jsou sebeurčení, benevolence a univerzalismus.

Klíčová slova: dobrovolnictví, hodnoty, hodnotové cíle, PVQ.

Abstract

The aim of this paper is compasiron of level the certain most and few of favoured values in sample volunteer men and women and comparison their structure in light of gender aspect. The papar is theoretically found on S. H. Schwarz values system and utilizes (Portrait Value Questionnaire PVQ like empirical diagnostic instrument. The research data indicate, that fundamental personality values profil is in sample volunteer men and in sample volunteer women more similar than different. The most favoured values types of volunteer men and women are selfdirection, benevolence and universalisms.

Keywords: volunteering, values, values objects, PVQ

Úvod

Prezentovaný příspěvek se obecněji týká dobrovolnictví, tj. pojmu, který není snadné vymezit už vzhledem k tomu, že se jedná o velmi komplexní a nesourodý fenomén, jenž je navíc studován v rámci odlišných vědních paradigmat. V rámci psychologie je tento jev zkoumán zejména v souvislosti s prosociálním chováním s cílem nalézt specifické a stabilní osobnostní rysy jeho hlavních aktérů, tj. samotných dobrovolníků. Psychologický výzkum

39 Příspěvek byl podpořen projektem GA ČR č. P407/11/0380 „Prosociální chování a jeho osobnostní aspekty v kontextu dobrovolnictví“.

zjistil, že dobrovolníci vykazují v komparaci s nedobrovolníky vyšší úroveň přívětivosti, extraverze, emocionální a kognitivní empatie, osobní zdatnosti a celkově více pozitivní sebepojetí. Jejich osobnostní a sociální profil nejlépe vyjadřuje koncept prosociální osobnosti s empatií orientovanou na druhé a s tendencí být prospěšný druhým lidem, a to zejména v situacích, které neobsahují silné a jasně vyjádřené normativní expektace (Penner, 2002). Součástí motivační sféry jejich osobnosti je také specifická hodnotová orientace. Cílem tohoto příspěvku je po stručném teoretickém pojednání o problematice hodnot především informovat o dosažených empirických výsledcích, které se vztahují k nejvíce a nejméně preferovaným hodnotám, a to s přihlédnutím ke genderovému aspektu.

Hodnoty

Pojetí hodnot v současné psychologii zdaleka není jednotné (podrobněji viz Mlčák, Záškodná, 2013). Někteří autoři je považují za komplexní a současně uspořádané principy, vyplývající z transakce kognitivních, afektivních a direktivních prvků, které v širokém smyslu uzpůsobují lidské chování a prožívání (Kluckhohn, Strodtbeck, 1961 in Tsirogianni, Gaskell, 2011). Jiní autoři v pojetí hodnot akcentují jejich vztahový a hodnotící aspekt a hodnoty traktují jako výsledek preferencí, které vznikají v interakci subjektu se sociokulturním a přírodním prostředím a které se posléze stávají významnými osobnostními charakteristikami. V neposlední řadě mají hodnoty také důležitý existenciálně ontologický význam, vzhledem k tomu, že jim člověk podřizuje své potřeby, zájmy, snahy a touhy a jejich naplňováním získává smysl života (Hartl, Hartlová, 2000). Další autoři zdůrazňují primárně motivační funkci hodnot a jsou přesvědčeni, že hodnoty představují kognitivní reprezentace důležitých cílů, jichž se lidí snaží dosáhnout (Schwartz, 1992; Bilsky, Schwartz, 1994).

Podle S. H. Schwartze (1992) jsou hodnoty vyjádřeny žádoucími a vůdčími cíli, které lidí motivují k jejich dosažení. Na rozdíl od postojů mají vyšší míru obecnosti a jsou hierarchicky uspořádány. Jednotlivé hodnoty se mohou sdružovat do motivačních typů, které vyjadřují univerzální lidské potřeby. S. H. Schwartz a W. Bilsky (Schwartz, Bilsky, 1987, 1990, Schwartz, 1992) konceptualizují hodnoty jako pojmy či přesvědčení, které se týkají pozitivních a žádoucím cílových stavů. Jsou hierarchicky uspořádané, mají transsituační povahu a řídí výběr nebo hodnocení vlastního i cizího chování, jevů či událostí. Usměrňují psychické procesy a motivují chování. V souvislosti se svým pojetím hodnot S. H. Schwartz (1992) vytvořil jejich typologii s deseti následujícími obecnějšími hodnotovými typy, které byly odvozeny ze specifických potřeb a směřují ke specifickým motivačním cílům.

Tab. č. 1 Systém hodnotových typů S. H. Schwarze

Hodnotový typ	Hodnotový cíl	Potřeba (požadavek)
Sebeurčení (self-direction)	samostatnost a nezávislosti v myšlení a jednání	autonomie a kontroly událostí ve vlastním životě
Stimulace (stimulation)	vzrušení, mnohotvárnost, odstranění monotónnosti, reagování na výzvy	optimální úrovně aktivace ve smyslu biologického požadavku
Hédonismus (hedonism)	získání a prožití požitků, smyslového uspokojení	příjemných prožitků a jejich uspokojování
Úspěch (achievement)	osobní úspěch v souladu se sociálními standardy	úspěšně zvládat úkoly a získávat uznání
Moc (power)	dosáhnout sociálního statusu, prestiže a dominance ve vztahu k druhým lidem a ke zdrojům	ovládat druhé lidi a účastnit se koordinované sociální interakce
Bezpečnost (security)	bezpečnost, harmonie a stabilita vlastní osoby i druhých	přežití a prospěchu vlastní osoby a skupiny
Konformita (conformity)	regulace chování, reálně či potenciálně znepokojujícího členy skupiny	koordinované sociální interakce na základě podobnosti myšlení a chování
Tradice (tradition)	mezigenerační respekt a solidarita, přijetí kulturních zvyků a rituálů	potřeby zakotvení a ochrany skupinových zájmů
Laskavost (benevolence)	zachování a zvětšení prosperity druhých lidí, s nimiž je člověk v kontaktu	afiliace, péče, lásky a sounáležitosti
Univerzalismus (universalism)	pochopení, akceptování a ochranu blaha všech lidí, zvířat a přírody	přežití, odvrácení sociálních střetů a ekologické katastrofy

Výzkum

Výzkumná zjištění, týkající se preference konkrétních, nejvíce a nejméně preferovaných hodnot, vyplývají z druhotné analýzy základních dat, které byly získány v rámci široce koncipovaného výzkumu prosociálních charakteristik dobrovolníků, jehož výsledky byly již souhrnně monograficky publikovány (Mlčák, Záškodná, 2013). Data byla získána aplikací Dotazníku hodnotových portrétů (Portrait Values Questionnaire, PVQ; Schwartz, Melech et al., 2001). Tato metoda měří deset uvedených hodnotových typů a čtyři

komplexnější hodnotové orientace. Využívá k tomu 40 položek, které reprezentují krátké slovní portréty různých osob a vztahují se k plnění různých cílů. Respondenti porovnávají z hlediska podobnosti sami sebe s touto fiktivní osobou na šestibodové škále. Výzkumná metoda byla administrována u podsouboru dobrovolníků (N = 123) a podsouboru dobrovolnic (N = 331), které byly získány převážně v celostátním měřítku a za pomocí internetového šetření. Podsoubory zahrnovaly osoby, které dobrovolnickou činnost vykonávají v širokém spektru servisních, ale i v zájmových organizacích. Z hlediska zapojení do dobrovolnických aktivit ženy z podsouboru dobrovolníků pracovaly v drtivé většině v servisních organizacích, zatímco muži se sdružovali mnohem více v zájmově zaměřených organizacích. Druhotnou statistickou analýzou dat, zaměřenou na analýzu pořadí hodnot, byly získány nejvíce a nejméně preferované hodnoty. Nejvíce preferované hodnoty mají standardní odchylku vyšší než 1 (SD > 1) a nejméně preferované hodnoty mají standardní odchylku menší než – 1 (SD < – 1), a to v rámci jejich standardizovaného rozložení.

Tab. č. 2 Nejvíce a nejméně preferované hodnoty u podsouboru dobrovolníků

Pol.	Dobrovolníci N = 123	M	SD
11	Je pro něj důležité rozhodovat sám o tom, co dělat. Rád si svobodně plánuje a vybírá své aktivity.	4,65	1,58
18	Je pro něj důležité být loajální k přátelům. Chce se věnovat lidem, kteří jsou jí blízcí.	4,55	1,36
22	Myslí si, že je důležité zajímat se o věci kolem. Je zvídavý a snaží se porozumět všemu možnému.	4,54	1,33
19	Pevně věří, že by se lidé měli starat o přírodu. Ochrana životního prostředí je pro něj důležitá.	4,53	1,31
34	Je pro něj důležité být nezávislý. Rád se spoléhá sama na sebe.	4,53	1,31
29	Chce, aby se s každým nakládalo spravedlivě, dokonce i s lidmi, které nezná. Je pro něj důležité ochraňovat ve společnosti ty slabší.	4,39	1,00
5	*Je pro něj důležité žít v bezpečném prostředí. Vyhýbá se všemu, co by mohlo ohrozit jeho bezpečnost.*	*3,49*	*-1,00*
9	*Myslí si, že je důležité nežádat víc, než máme. Věří, že lidé by měli být spokojeni s tím, co mají.*	*3,46*	*-1,07*
25	*Myslí si, že nejlepší je dělat věci tradičními způsoby. Je pro něj důležité dodržovat zvyky, které si osvojila.*	*3,42*	*-1,16*
17	*Je pro něj důležité mít zodpovědnost a říkat druhým, co mají dělat. Chce, aby lidé dělali, co jim řekne.*	*3,37*	*-1,27*
39	*Vždy si přeje být jediným, kdo rozhoduje. Je rád vůdcem.*	*3,33*	*-1,36*
2	*Je pro něj důležité, aby byl bohatý. Chce mít hodně peněz a drahé věci.*	*3,02*	*-2,04*
20	*Náboženská víra je pro ni důležitá. Velice se snaží dělat to, co její náboženství vyžaduje.*	*2,54*	*-3,11*

Tab. č. 3 Nejvíce a nejméně preferované hodnoty u podsouboru dobrovolnic

Pol.	Dobrovolnice N = 331	M	SD
18	Je pro ni důležité být loajální k přátelům. Chce se věnovat lidem, kteří jsou jí blízcí.	5,10	1,51
11	Je pro ni důležité rozhodovat sama o tom, co dělat. Ráda si svobodně plánuje a vybírá své aktivity.	5,08	1,48
27	Je pro ni důležité reagovat na potřeby druhých lidí. Snaží se podporovat ty, které zná.	5,00	1,35
29	Chce, aby se s každým nakládalo spravedlivě, dokonce i s lidmi, které nezná. Je pro ni důležité ochraňovat ve společnosti ty slabší.	4,87	1,14
22	Myslí si, že je důležité zajímat se o věci kolem. Je zvídavá a snaží se porozumět všemu možnému.	4,85	1,11
19	Pevně věří, že by se lidé měli starat o přírodu. Ochrana životního prostředí je pro ni důležitá.	4,84	1,10
34	Je pro ni důležité být nezávislá. Ráda se spoléhá sama na sebe.	4,83	1,08
12	Je pro ni velmi důležité pomáhat lidem okolo. Chce se starat o jejich blaho.	4,79	1,02
15	*Ráda riskuje. Stále vyhledává dobrodružství.*	*3,16*	*-1,57*
17	*Je pro ni důležité mít zodpovědnost a říkat druhým, co mají dělat. Chce, aby lidé dělali, co jim řekne.*	*3,02*	*-1,79*
39	*Vždy si přeje být jedinou, kdo rozhoduje. Je ráda vůdcem.*	*3,02*	*-1,79*
20	*Náboženská víra je pro ni důležitá. Velice se snaží dělat to, co její náboženství vyžaduje.*	*2,85*	*-2,06*
2	*Je pro ni důležité, aby byla bohatá. Chce mít hodně peněz a drahé věci.*	*2,57*	*-2,51*

Komparací tabulek č. 2 a 3 je možné zjistit, že mezi nejvíce preferovanými konkrétními hodnotami u podsouboru dobrovolníků a dobrovolnic existuje poměrně velká shoda. Obě pohlaví vysoce preferují nezávislost (34), svobodné a samostatné rozhodování (11), loajalitu k přátelům (18) a podporu druhým (27), zájem o okolí (22), ochranu životního prostředí (19) a sociální spravedlnost (29). Rozdíl se objevuje pouze v tom, že dobrovolnice poněkud více akcentují podporu (27) a pomoc druhým lidem (12). Z hlediska typologie hodnotových typů nejvíce preferované hodnoty u podsouboru dobrovolníků i podsouboru dobrovolnic spadají do kategorie sebeurčení, univerzalismu a benevolence s tím, že kategorie benevolence je u podsouboru dobrovolnic zastoupena 3 položkami (12, 18, 27), zatímco u podsouboru dobrovolníků jen 1 položkou (18). Srovnání obou tabulek z hlediska nejméně preferovaných hodnot ukazuje také poměrně vysokou shodu. Obě pohlaví poměrně málo preferují osobní bohatství (2), náboženskou víru (20) a snahu být vůdčím typem (17, 39). Mezi podsouborem dobrovolníků a dobrovolnic však existují také rozdíly. Dobrovolníci poměrně málo preferují bezpečnost životního prostředí (5), skromnost (9) a tradici (25), zatímco ženy dobrovolnice odmítají sklon k vyhledávání dobrodružství (15). Z hlediska typologie hodnotových typů nejméně preferované hodnoty u podsouboru dobrovolníků i

podsouboru dobrovolnic spadají do kategorie moci a tradice s tím, že u podsouboru dobrovolníků je kategorie tradice (9, 20, 25) a podsouboru dobrovolnic sycena jen jednou položkou (20). Rozdíl mezi podsoubory lze nalézt rovněž v kategorii bezpečnosti, která je u dobrovolníků zastoupena 1 položkou (5).

Závěr

Výzkumná data potvrzují, že shody v rámci nejvíce i nejméně preferovaných hodnot jsou z hlediska genderu u dobrovolníků celkově mnohem vyšší, než případné rozdíly. Všeobecně platí, že, dobrovolnictví je fenoménem sice silně ovlivněným genderovými stereotypy, a to především z hlediska praktického působení dobrovolníků. Tato skutečnost se markantně projevuje např. vyšším zastoupením žen v servisních a jejich menším zastoupení v zájmových dobrovolnických organizacích ve srovnání s muži. Ženy také výrazně méně inklinují k heroickému pomáhání, které preferují muži. Nicméně se i v těchto dílčích výsledcích ukazuje, že hodnotový osobnostní profil, jako jeden z podstatných pilířů fenoménu dobrovolnictví, má u obou pohlaví relativně shodný základ. Na základě dosažených výsledků je možné konstatovat, že nejvíce preferované hodnoty dobrovolníků i dobrovolnic celkově náleží do triády hodnotových typů, k nimž patří sebeurčení (kreativita, svoboda, zvídavost a nezávislost), benevolence (pomoc, odpuštění, poctivost, odpovědnost a laskavost) a univerzalismus (spravedlnost, mír, moudrost a soulad s přírodou), zatímco k nejvíce odmítaným hodnotovým typům náleží především moc a tradice (podrobněji viz Mlčák, Záškodná, 2013).

Literatura

Bilsky, W., & Schwartz, S. H. (1994). Values and personality. *European Journal of Personality 8,* 163–181.

Hartl, P., & Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník.* Praha: Portál.

Kluckhohn, F. R., & Strodtbeck, F. L. (1961). *Variations in value orientations*. New York: Row.

Mlčák, Z., & Záškodná, K. (2013). *Prosociální charakteristiky osobnosti dobrovolníků.* Ostrava: Ostravská univerzita.

Penner, L. A. (2002). Dispositional and organizational influences on sustained volunteerism: An interactionist perspective. *Journal of Social Issues 58,* 447–467.

Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In P. M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 1–65). Orlando: Academic Press.

Schwartz, S. H., & Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology 53*, 550–562.

Schwartz, S. H., & Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology 58*, 878–891.

Tsirogianni, S., & Gaskell, G. (2011). The role of plurality and context in social values. *Journal for the Theory of Social Behaviour 41*, 441–465.

Emocionálna inteligencia v súvislosti s vybranými aspektmi partnerského vzťahu[40]

Emotional intelligence in the connection with selected aspects of partner relationship

Eva Nábělková, Diana Krišková

eva.nabelkova@umb.sk

Katedra psychológie, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Abstrakt

V príspevku sú prezentované výsledky výskumu realizovaného na vzorke 70 partnerských/manželských párov s cieľom zistiť súvislosti črtovej emocionálnej inteligencie so vzťahovou spokojnosťou, s dimenziami emocionálnej pohody (pozitívne a negatívne rozpoloženie) a s dimenziami lásky (intimita, vášeň, oddanosť), a to tak v zmysle efektu nositeľa, ako aj efektu partnera. Údaje boli zozbierané skrátenou formou Dotazníka črtovej emocionálnej inteligencie TEIQue-SF (Petrides), Škálou spokojnosti vo vzťahu (Hendrick), Škálou subjektívnej emocionálnej habituálnej pohody SEHP (Džuka, & Dalbert) a Škálou trojuholníku lásky (Sternberg). Preukázala sa významná súvislosť emocionálnej inteligencie so vzťahovou spokojnosťou a s dimenziami emocionálnej pohody v zmysle efektu nositeľa aj partnera. Ďalej celková emocionálna inteligencia významne korelovala s intimitou (efekt nositeľa), vášňou (efekt partnera) a oddanosťou (efekt nositeľa aj partnera).

Kľúčové slová: emocionálna inteligencia, emocionálna pohoda, láska, partnerský/manželský vzťah, vzťahová spokojnosť, kvalita vzťahu.

Abstract

Paper presents results of the research conducted in the sample of 70 partner/married couples with the aim to identify possible relations of trait emotional intelligence with relationship satisfaction, dimensions of emotional well-being (positive and negative habitual state of mind), and dimensions of love (intimacy, passion, commitment), both in terms of actor and partner effect. Data were collected through the short form of Trait emotional intelligence questionnaire (Petrides), Generic measure of relationship satisfaction (Hendrick), Emotional habitual subjective well-being scale (Džuka, & Dalbert), and Triangular love scale (Sternberg). The significant association of emotional intelligence with relationship satisfaction and dimensions of emotional well-being (both in terms of actor and partner effect)

40 Podporené z grantu VEGA č. 1/0945/13

were identified. Furthermore, global emotional intelligence significantly correlated with intimacy (actor effect), passion (partner effect), and commitment (actor and partner effect).
Keywords: emotional intelligence, emotional well-being, love, partner/marital relationship, relationship satisfaction, relationship quality.

Emócie sú dôležitým prostriedkom koordinácie sociálnych interakcií a vzťahov (Stuchlíková, 2002). Práve zdieľanie emócií a ich akceptácia druhou osobou vypovedajú o miere tesnosti interpersonálneho vzťahu. Taktiež platí, že čím tesnejší je vzťah, tým je vyšší aj význam prikladaný emóciám v rámci tohto vzťahu (Slaměník, 2011). V tesných, blízkych vzťahoch sú emócie prejavované spontánnejšie, čo okrem samotného emočného rozpoloženia vyjadruje aj záujem o druhého človeka. Taktiež sú v týchto vzťahoch na rozdiel od iných častejšie prejavované negatívne emócie (Slaměník, 2011).

Partnerský vzťah je prototypom tesných, blízkych interpersonálnych vzťahov. Jedným z dôležitých činiteľov, ktorý ovplyvňuje kvalitu a (pre)trvanie vzťahu, je jeho emočná bilancia, teda pomer pozitívnych a negatívnych emočne ladených udalostí. Gottman (in: Slaměník, 2011) dospel k empirickému záveru, že frekvencia pozitívnych emócií musí aspoň päťkrát prevyšovať frekvenciu negatívnych, aby bolo možné považovať vzťah za perspektívny aj v budúcnosti.

Emocionálna inteligencia v interpersonálnych vzťahoch

Sociálni psychológovia vo všeobecnosti považujú emocionálnu inteligenciu (EI) za jeden z významných faktorov podmieňujúcich adaptívne interpersonálne vzťahy (Fitness, 2006). V tejto štúdii sa opierame o model črtovej emocionálnej inteligencie anglického psychológa Petridesa, ktorý zahŕňa domény odvodené na základe obsahovej analýzy existujúcich modelov EI (Kaliská, & Salbot, 2011). Emocionálna inteligencia je tu chápaná ako konštelácia sebepripísaných schopností a behaviorálnych dispozícií súvisiacich s emóciami, resp. emocionalitou (Pérez, Petrides, & Furnham, 2007). Daný model črtovej EI zahŕňa štyri všeobecnejšie faktory: *well-being* s doménami optimizmus, črtové šťastie a sebaúcta, *emocionalitu* s doménami črtová empatia, emočná percepcia, emočná expresia a vzťahová kompetencia, *sociabilitu* s doménami manažment emócií druhých, asertivita a sociálna uvedomelosť a *sebakontrolu* s doménami emočná regulácia, (nízka) impulzivita a zvládanie stresu (Petrides, 2009).

Napriek tomu, že intuitívne možno tušiť, že emocionálna inteligencia bude zohrávať dôležitú rolu v partnerských vzťahoch, nie je táto problematika až tak široko preskúmaná.

Práve partnerské, resp. manželské vzťahy bývajú emočne bohaté, pričom sa páry väčšinou nevyhnú ani konfliktom, ktoré môžu byť výrazne emočne rozrušujúce (Fitness, 2006). Emocionálna inteligencia zahŕňajúca okrem iného aj adekvátne vnímanie emócií a potrieb druhého, efektívnu komunikáciu, konštruktívne riešenie konfliktov a reguláciu negatívnych emócií môže teda výrazne prispievať ku kvalite vzťahu.

Láska a spokojnosť v partnerskom vzťahu

V našej štúdii sa opierame o Sternbergovu trojuholníkovú teóriu lásky (1986), ktorá poníma lásku z hľadiska troch komponentov: intimity, vášne a oddanosti. *Intimita*, resp. dôvernosť sa týka pocitov blízkosti a tesného prepojenia partnerov, zahŕňa vzájomné porozumenie, či zdieľanie a odhaľovanie emócií. *Vášeň* sa týka najmä pudenia, resp. aktivácie spojených so zamilovanosťou a telesnou príťažlivosťou, teda úzko súvisí so sexualitou. *Oddanosť* (rozhodnutie, záväzok) je racionálnym komponentom lásky, ktorý v určitom zmysle „kontroluje" ostatné dva komponenty a predstavuje najmä snahu udržať partnerský vzťah (Sternberg, 1986).

Spokojnosť v partnerskom vzťahu možno vyjadriť ako mieru, do akej človeka vzťah teší a uspokojuje, resp. do akej vníma pozitívny vplyv daného vzťahu na svoj život. Willertonová (2012) uvádza ako dôležitý faktor spokojnosti vo vzťahu jednak to, aby vzťah napĺňal väčšinu potrieb oboch partnerov (špeciálne potrebu bezpečia, intimity a sexuality), a jednak to, aby obaja partneri prežívali vzájomnú blízkosť, resp. vzájomné prepojenie a cítili sa byť jeden pre druhého jedineční a nenahraditeľní.

Cieľ a metóda výskumu

Výskumným cieľom štúdie bolo zmapovať v rámci partnerských, resp. manželských párov súvislosti črtovej emocionálnej inteligencie a jej faktorov s dvoma dimenziami habituálnej emocionálnej pohody, so vzťahovou spokojnosťou a s troma dimenziami lásky, a to tak v zmysle tzv. *efektu nositeľa* (súvislosť EI s vlastnou emocionálnou pohodou, spokojnosťou a láskou), ako aj v zmysle *efektu partnera* (súvislosť EI s partnerovou emocionálnou pohodou, spokojnosťou a láskou).

Výskumnú vzorku tvorilo 70 heterosexuálnych partnerských/manželských párov vo veku od 18 do 52 rokov, pričom priemerný vek bol 32,5 a smerodajná odchýlka veku bola 9,6 roka. Minimálne trvanie partnerského vzťahu v rámci vzorky bolo 1 rok, maximálne 29 rokov, pričom priemerná dĺžka vzťahu bola 10,1 roka (smerodajná odchýlka 8,7).

Respondentom bola osobne administrovaná výskumná batéria pozostávajúca z nasledovných metodík (v danom poradí).

- Úroveň črtovej EI a jej štyroch faktorov bola zisťovaná skrátenou formou *Dotazníka črtovej emocionálnej inteligencie* (TEIQue-SF) autora Petridesa (2009) v slovenskom preklade Nábělkovej a Kaliskej. TEIQue-SF je tvorený 30 položkami opatrenými 7-stupňovou škálou súhlasu/nesúhlasu. Pre slovenskú verziu TEIQue-SF bola výskumne doložená dostatočná reliabilita aj validita (Salbot, Nábělková, & Kaliská, 2012).
- *Škálou emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody* SEHP (Džuka, & Dalbert, 2002), ktorá pozostáva z 10 jednoduchých emócií, resp. pocitov opatrených 6-stupňovou frekvenčnou škálou (od „takmer vždy“ po „takmer nikdy“), sme zisťovali dve dimenzie emocionálnej pohody: pozitívne a negatívne habituálne emocionálne rozpoloženie.
- *Škála trojuholníku lásky* (Sternberg, 1997; v slovenskom preklade autoriek) meria tri komponenty, resp. dimenzie lásky (intimita, vášeň, oddanosť), pričom každej z nich prislúcha 15 tvrdení, ktoré respondenti hodnotia na 5-bodovej škále súhlasu/nesúhlasu.
- *Škála všeobecnej spokojnosti vo vzťahu* (Hendrick, 1988; v slovenskom preklade autoriek) je 7-položková jednodimenzionálna metodika, v ktorej respondenti reagujú na tvrdenia ohľadne svojho aktuálneho vzťahu prostredníctvom 5-bodovej stupnice (od „vôbec“ po „do najvyššej miery“).

Na štatistickú analýzu dát sme použili program SPSS. V rámci testovania normality (Kolmogorov-Smirnovov test) sa sledované premenné nepreukázali ako normálne rozdelené, preto sme v rámci analýzy súvislostí použili neparametrický Spearmanov korelačný koeficient.

Výsledky

Korelačné koeficienty vyčíslené pre črtovú emocionálnu inteligenciu vrátane jej faktorov a dimenzie lásky sumarizujeme v Tabuľke 1. Celková EI štatisticky významne korelovala s intimitou (efekt nositeľa), vášňou (efekt partnera) a oddanosťou (efekt nositeľa aj partnera), pričom išlo o slabé vzťahy súhlasného smeru. Well-being vykázal signifikantné súhlasné stredne tesné vzťahy s intimitou a oddanosťou nositeľa i partnera, ako aj slabý vzťah s vášňou partnera. Faktor sebakontroly významne súvisel s vášňou partnera a faktor emocionality s vášňou a oddanosťou – tiež len v zmysle efektu partnera. Sociabilita nevykázala s dimenziami lásky žiadne preukazné vzťahy.

Tabuľka 1 Výsledky korelačnej analýzy faktorov EI, resp. celkovej EI s dimenziami lásky – efekt nositeľa a partnera (N=140)

	dimenzie lásky podľa Sternberga					
	intimita		vášeň		oddanosť	
	NOSITEĽ	PARTNER	NOSITEĽ	PARTNER	NOSITEĽ	PARTNER
well-being	0,31**	0,29**	0,11	0,20*	0,27**	0,31**
emocionalita	0,02	0,10	-0,07	0,18*	0,07	0,20*
sociabilita	0,04	-0,04	0,03	0,07	0,04	0,12
sebakontrola	0,16	0,14	0,10	0,19*	0,05	0,13
celková EI	0,18*	0,14	0,06	0,17*	0,18*	0,23**

** p<0,01; * p<0,05

V Tabuľke 2 prezentujeme korelačné koeficienty vyčíslené pre črtovú emocionálnu inteligenciu vrátane jej faktorov a dimenzie emocionálnej pohody, resp. vzťahovú spokojnosť. Celková EI štatisticky významne korelovala s pozitívnym habituálnym emocionálnym rozpoložením nositeľa aj partnera, pričom u nositeľa išlo o stredne tesný vzťah a u partnera o slabý vzťah súhlasného smeru. Preukazné súvislosti s pozitívnym emocionálnym rozpoložením nositeľa aj partnera sme zaznamenali najmä pri faktore well-being. Celková EI a všetky jej faktory (s výnimkou emocionality u nositeľa) signifikantne korelovali s negatívnym emocionálnym rozpoložením nositeľa aj partnera, a to v nesúhlasnom smere. Čo sa týka vzťahovej spokojnosti, štatisticky významné súhlasné korelácie sme zistili s well-beingom nositeľa aj partnera (v zmysle efektu nositeľa slabý vzťah, v zmysle efektu partnera stredne tesný vzťah), so sociabilitou nositeľa (slabý vzťah) a s celkovou EI nositeľa aj partnera (slabé korelačné vzťahy).

Tabuľka 2 Výsledky korelačnej analýzy faktorov EI, resp. celkovej EI s dimenziami emocionálnej pohody, resp. so vzťahovou spokojnosťou – efekt nositeľa a partnera (N=140)

	emocionálna habituálna pohoda				vzťahová spokojnosť	
	pozitívne rozpoloženie		negatívne rozpoloženie			
	NOSITEĽ	PARTNER	NOSITEĽ	PARTNER	NOSITEĽ	PARTNER
well-being	0,57**	0,29**	-0,44**	-0,18*	0,22**	0,28**
emocionalita	0,25**	0,08	-0,11	-0,28**	0,04	0,15
sociabilita	0,22**	0,12	-0,39**	-0,19*	0,20*	0,14
sebakontrola	0,29**	0,11	-0,47**	-0,22**	0,13	0,14
celková EI	0,43**	0,20*	-0,44**	-0,31**	0,19*	0,23**

**p<0,01; *p<0,05

Diskusia a záver

Cieľom štúdie bolo na vzorke partnerských, resp. manželských dvojíc overiť súvislosť črtovej emocionálnej inteligencie s dimenziami emocionálnej pohody, so vzťahovou spokojnosťou a s dimenziami lásky.

V zmysle efektu nositeľa EI a jej faktory očakávateľne súviseli s dimenziami emocionálnej pohody. V zmysle efektu partnera s rastom celkovej EI preukazne klesalo najmä negatívne emocionálne rozpoloženie. Čo sa týka faktorov EI, zdá sa že u partnera možno well-beingom do určitej miery predikovať prítomnosť pozitívnych emócií, kým faktormi emocionalita a sebakontrola zase neprítomnosť negatívnych emócií. Môžeme uvažovať, že empatia a porozumenie partnerovým emóciám, ako aj schopnosť zvládať stres a regulovať vlastné negatívne emócie eliminujú negatívne rozpoloženie partnera. Práve empatia (obsiahnutá vo faktore emocionality) bola doložená ako dôležitý činiteľ poskytovania sociálnej opory vzťahovému partnerovi (Devoldre et al., 2010), čo môže výrazne prispievať k nižšej frekvencii negatívnych emócií.

Pri vzťahovej spokojnosti boli zistené u nositeľa aj partnera slabé až stredne tesné vzťahy s celkovou EI a faktorom well-beingu. Podobne doložili efekt EI nositeľa aj partnera na vzťahovú spokojnosť nemeckí autori (Schröder-Abé, & Schütz, 2011), avšak izraelským a austrálskym výskumníkom (Zeidner, & Kaluda, 2008; Smith, Heaven, & Ciarrochi, 2008) sa v rámci ich štúdií potvrdil len efekt EI nositeľa. Túto oblasť teda odporúčame podrobiť ďalšiemu skúmaniu.

Slabé ale signifikantné súvislosti vykázala celková EI s intimitou (efekt nositeľa), vášňou (efekt partnera) a oddanosťou (efekt nositeľa aj partnera). Čo sa týka efektu nositeľa, s dimenziami lásky súvisel len well-being, a to stredne tesne s intimitou a oddanosťou. Preukaznejší efekt vo vzťahu k dimenziám lásky sme zaznamenali pri faktoroch EI partnera. Intimitu možno predikovať well-beingom partnera, teda jeho sebaúctou a pozitívnym vnímaním minulosti a budúcnosti. Vášeň možno predikovať okrem well-beingu aj emocionalitou a sebakontrolou partnera. Na oddanosť preukázali efekt partnera dva faktory EI: well-being a emocionalita. Možno teda uzavrieť, že EI nositeľa aj partnera, najmä vo faktore emocionálneho well-beingu, predikuje prežívanú lásku v partnerskom vzťahu.

Za najväčší prínos tejto štúdie považujeme to, že empiricky načrela do problematiky, ktorá je aj v zahraničí skúmaná len málo (u nás vôbec). Týka sa to najmä sledovania efektu emocionálnej inteligencie partnera, ktorý sa v porovnaní s efektom nositeľa výraznejšie premieta do vzájomnej interakcie partnerov a partnerského vzťahu ako takého (Zeidner, &

Kaluda, 2008). Výskumne sa nám podarilo zachytiť existenciu signifikantných súvislostí medzi črtovou emocionálnou inteligenciou a všetkými sledovanými aspektmi partnerského vzťahu. Prezentované zistenia sú, samozrejme, limitované sebavýpoveďovým charakterom použitých nástrojov a sociálnou žiaducosťou sledovaných premenných. Napriek tomu však môžeme na základe nášho výskumu pokladať črtovú EI za jeden z prediktorov kvality partnerského vzťahu, a to tak čo sa týka jej nositeľa, ako aj čo sa týka jeho vzťahového proťajšku.

Literatúra

Devoldre, I., Davis, M. H., Verhofstadt, L. L., & Buysse, A. (2010). Empathy and social support provision in couples: Social support and the need to study the underlying processes. *The Journal of Psychology, 144*, 259-284.

Džuka, J., & Dalbert, C. (2002). Vývoj a overenie validity škál emocionálnej habituálnej subjektívnej pohody (SEHP). *Československá psychologie, 46*, 234-250.

Fitness, J. (2006). The emotionally intelligent marriage. In: J. Ciarrochi, J. P. Forgas, & J. D. Mayer (Eds.), *Emotional intelligence in everyday life, 2nd ed.* (p. 129-139). New York: Psychology Press.

Hendrick, S. S. (1988). A generic measure of relationship satisfaction. *Journal of Marriage and the Family, 50*, 93-98.

Kaliská, L., & Salbot, V. (2011). Teoretické východiska k problematike emocionálnej inteligencie a projekt výskumu. In: V. Salbot a kol., *Črtová emocionálna inteligencia a psychometrické vlastnosti nástrojov na jej meranie* (s. 7-21). Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela.

Schröder-Abé, M., & Schütz, A. (2011). Walking in each other´s shoes: Perspective taking mediates effects of emotional intelligence on relationship quality. *European Journal of Personality, 25*, 155-169.

Petrides, K. V. (2009). *Trait emotional intelligence questionnare (TEIQue): Technical manual.* London: London Psychometric Laboratory.

Pérez, J. C., Petrides, K. V., & Furnham, A. (2007). Měření rysové emoční inteligence. In: R. Schultze, & R. D. Roberts (Eds.), *Emoční inteligence – přehled základních přístupů a aplikací* (s. 201-218). Praha: Portál.

Salbot, V., Nábělková, E., & Kaliská, L. (2012). Emocionálna seba-pôsobnosť: možnosti merania dotazníkmi radu TEIQue. In: *Sociálne procesy a osobnosť 2012 – zborník príspevkov* (s. 234-239). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Slaměník, I. (2011). *Emoce a interpersonální vztahy.* Praha: Grada.

Smith, L., Heaven, P. C. L., & Ciarrochi, J. (2008). Trait emotional intelligence, conflict communication patterns, and relationship satisfaction. *Personality and Individual Differences, 44,* 1314-1325.

Sternberg, J. R. (1986). A triangular theory of love. *Psychological Review, 93,* 119-135.

Sternberg, R. (1997). Construct validation of a triangular love scale. *European Journal of Social Psychology, 27,* 313-335.

Stuchlíková, I. (2002). *Základy psychologie emocí.* Praha: Portál.

Willertonová, J. (2012). *Psychologie medzilidských vztahů*. Praha, Grada.

Zeidner, M., & Kaluda, I. (2008). Romantic love: What´s emotional intelligence (EI) got to do with it? *Personality and Individual Differences, 44,* 1684-1695.

Čo prispieva k emocionálnej pohode vysokoškolákov?[41]

What can contribute to emotional well-being among university students?

Oľga Orosová[1], Beáta Gajdošová[1], Anna Janovská[1], Roman Gabrhelík[2]

olga.orosova@upjs.sk; beata.gajdosova1@upjs.sk; janovska.anna@gmail.com; gabrhelik@adiktologie.cz

[1]Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia

[2]Univerzita Karlova v Praze, 1. lékařská fakulta, Klinika adiktologie

Abstrakt

Cieľom štúdie bolo skúmať vzťah medzi sebareguláciou, zmenami v percepcii stresu, konzumácii alkoholu a emocionálnou pohodou (EWB) vysokoškolákov. Prvej vlny^{T1} zberu dát sa zúčastnilo 3045 vysokoškolákov$^{1.rok\ štúdia}$ zo štyroch krajín, druhej vlny^{T2} s odstupom 1 roka 860 vysokoškolákov (73,5 % žien, priemerný vek 20,84, SD=3,64; 27,5 %^{SR}, 21,7 %^{MR} 28,2 %^{LI}, 22,5 %^{CZ}). Model lineárnej regresie vysvetľoval 44 % variancie EWB^{T2}. Nárast konzumácie alkoholu mal pozitívny vzťah k EWB^{T2}, avšak s nárastom miery redukcie konzumácie alkoholu narastal rozdiel v emocionálnej pohode v prospech vysokoškolákov s vyššou mierou sebaregulácie. Redukcia stresu bola v pozitívnom vzťahu k EWB^{T2}. Výsledky štúdie poukazujú na význam rozvoja sebaregulácie, stratégií zvládania stresu v podpore EWB vysokoškolákov a zároveň naznačujú dôležitosť prevencie pre vysokoškolákov, ktorí sa vyznačujú špecifickým rizikovým vzorcom konzumácie alkoholu.

Kľúčové slová: emocionálna pohoda, sebaregulácia, stres, konzumácia alkoholu

Abstract

The aim this study was to explore the associations between self-regulation, perceived stress, alcohol consumption, and emotional well-being (EWB) among university students. At the baseline (T1), 3045 first year university students and at a one-year follow-up (T2) 860 students (22.5%^{CZ}, 21.7%^{Hungary}, 28.2%^{Lithuania}, 27.5%^{SR}; 73.5% females, mean age=20.84, SD=3.64) participated in an online survey. A linear regression model explained 44% of the variance in EWB^{T2}. The increase in alcohol consumption was positively associated with

41 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0253-11 a Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva a Slovenskej akadémie vied na základe zmluvy č. VEGA 1/1092/12.

EWB^{T2}, but the increase in the reduction of alcohol consumption was associated with an increase of the discrepancy in EWB for students with a higher level of self-regulation. The reduction in stress was positively associated with EWB^{T2}. The results of this study support the importance of the development of self-regulation, coping with stress in relation to the development of EWB as well as the prevention of specific patterns of alcohol consumption among students.

Keywords: emotional well-being, selfregulation, stress, alcohol consumption

Úvod

Cieľom štúdie bolo skúmať vzťah medzi sebareguláciou, zmenami v percepcii stresu, konzumácii alkoholu a emocionálnou pohodou vysokoškolákov. Vychádzali sme z existujúceho stavu poznania, ktorý potvrdzuje 1) že konzumácia alkoholu medzi vysokoškolákmi môže byť asociovaná s pozitívnymi následkami, vrátane komponentov subjektívnej pohody, pričom pri analyzovaní uvedeného vzťahu bola akcentovaná dôležitosť skúmania konzumácie alkoholu a dôsledkov konzumácie alkoholu, ako separátnych faktorov, zdôrazňovaná bola tiež dôležitosť sledovania kvality sociálneho kontextu pri analýze vzťahu konzumácie alkoholu a subjektívnej pohody vysokoškolákov (Molnar et al., 2009, Gustafson, 1991), 2) negatívny vzťah medzi percipovaným stresom a subjektívnou pohodou (Hong-yan et al., 2011, Moeini et al., 2008), 3) vzťah medzi sebareguláciou a subjektívnou pohodou (Hofer, Busch, Kärtner, 2011), avšak skúmanie vzťahu konzumácie alkoholu, sebaregulácie a subjektívnej pohody medzi vysokoškolákmi bolo do t. č. opomínané. Štúdia je preto zameraná na sledovanie moderačného efektu sebaregulácie na súvislosť medzi zmenou v konzumácii alkoholu a emocionálnou pohodou vysokoškolákov.

Metóda

Zber dát bol realizovaný v rámci medzinárodnej longitudinálnej štúdie SLiCE (Student Life Cohort in Europe) (www.slice-study.eu). SLiCE štúdia a možnosť participácie na skúmaní boli študentom prvého ročníka bakalárskeho stupňa štúdia predstavené prostredníctvom akademických informačných systémov, webovými stránkami univerzít, fakúlt, letákmi, nástenkami, prostredníctvom študentských asociácií, osobne počas výučby. Informovaný súhlas študentov bol podmienkou sprístupnenia on-line dotazníka. Prvej vlny zberu dát, ktorá bola realizovaná v akademickom roku 2011/2012 sa zúčastnilo 3045 vysokoškolákov (T1), druhej vlny longitudinálneho výskumu (T2 = s odstupom 1 roka) sa zúčastnilo 860 vysokoškolákov (73,5% žien, priemerný vek 20,84, SD 3,64), z toho bolo

27,5% zo Slovenska, 21,7% z Maďarska, 28,2% z Litvy a 22,5% z Českej republiky. Miera návratnosti bola v jednotlivých krajinách nasledová: Slovensko 30,37%, Česká republika 57,14%, Litva 27,55% a Maďarsko 23, 87%. Participácia študentov bola dobrovoľná a anonymná. Skúmanie bolo realizované so súhlasom Etickej komisie Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Sledovaný bol rod, krajina. Emocionálna pohoda bola skúmaná WHO-5 Indexom emocionálnej pohody (verzia 1998) so 6 bodovou škálou odpovedí. Vyššie skóre indikovalo vyššiu úroveň emocionálnej pohody. Hodnota Cronbachovej alfy bola 0,84. Percipovaný stres bol zisťovaný The Perceived Stress Scale (PPS; Cohen et al., 1983). Škála pozostávala zo 4 položiek s 5 bodovou škálou odpovedí. Vyššie skóre predstavovalo vyššiu úroveň stresu. Hodnota Cronbachovej alfy PSS bola 0,78. Sebaregulácia bola sledovaná The Short Self-Regulation Questionnaire (SSRQ; Carey et al., 2004). Dotazník pozostával z 31 položiek s 5 bodovou škálou odpovedí. Vyššie skóre predstavovalo vyššiu úroveň sebaregulácie. Cronbachova alfa bola 0,94. Použitím metódy Visual Binning boli dáta dichotomizované (^{0}<= 113.00, ^{1}114.00+). Užívanie alkoholu bolo skúmané Alcohol Use Disorders Identification Test (AUDIT) (Babor, Higgins-Biddle, Saunders a Monteiro, 2001). Test pozostával z 10 položiek zameraných na detekciu rizikovej konzumácie alkoholu. Hodnota Cronbachovej alfy bola 0,80.

Spracovanie dát bolo realizované lineárnou regresiou v SPSS 20. Nezávislými premennými modelu boli zmeny v percepcii stresu^{T1-T2} a v konzumácii alkoholu^{T1-T2}, sebaregulácia ^{T1}, závislou premennou modelu lineárnej regresie bola emocionálna pohoda^{T2}, pričom kontrolovanými premennými modelu bola krajina, rod, emocionálna pohoda ^{T1}. Skúmanie rozdielov bolo realizované prostredníctvom t-testu a ANOVA, Scheffe Post hoc test.

Výsledky

Výsledky deskriptívnej analýzy umožňujú konštatovať štatisticky signifikantné rozdiely v emocionálnej pohode vysokoškolákov v závislosti od krajiny a sebaregulácie v čase T1 a T2 (Tabuľka 1). Najnižia úroveň emocionálnej pohody bola v čase T1, tzn. na začiatku vysokoškolského štúdia, zistená medzi vysokoškolákmi Litvy v porovnaní s vysokoškolákmi ostatných skúmaných krajín. Po roku štúdia, tzn. v čase T2, boli zistené rozdiely v emocionálnej pohode v prospech vysokoškolákov Slovenska v porovnaní s vysokoškolákmi ostatných skúmaných krajín, ako aj v prospech vysokoškolákov ČR v porovnaní s vysokoškolákmi z Litvy (Tabuľka 1). Štatisticky signifikantná vyššia úroveň

emocionálnej pohody bola zistená medzi vysokoškolákmi s vyššou úrovňou sebaregulácie v čase T1 a T2 (Tabuľka 1). Rodové rozdiely v emocionálnej pohode vysokoškolákov neboli zistené ani v čase T1, ani T2.

Cieľom štúdie bolo skúmať vzťah medzi sebareguláciou, zmenami v percepcii stresu, konzumácii alkoholu a emocionálnou pohodou vysokoškolákov, skúmať, nakoľko môže byť variancia emocionálnej pohody vysokoškolákov po roku štúdia (T2) vysvetlená sledovanými prediktormi (krajina, rod, EWB^{T1}, zmeny v percepci $stresu^{T1-T2}$, v konzumácii $alkoholu^{T1-T2}$, $sebaregulácia^{T1}$), skúmať moderačný efekt sebaregulácie na súvislosť medzi zmenou v konzumácii alkoholu a emocionálnou pohodou vysokoškolákov (T2).

Tabuľka č. 2 prezentuje výsledky lineárnej regresie pre subjektívnu pohodu vysokoškolákov v čase T2. Model vysvetľuje 44% variancie a potrdzuje, že redukcia stresu bola v pozitívnom vzťahu k EWB^{T2}, že vyššia úroveň sebaregulácie bola v pozitívnom vťahu k EWB^{T2}, že nárast konzumácie alkoholu mal pozitívny vzťah k EWB^{T2}. Zistený bol moderačný efekt sebaregulácie na súvislosť medzi zmenou v konzumácii alkoholu a emocionálnou pohodou vysokoškolákov v čase T2. S nárastom miery redukcie konzumácie alkoholu narastal rozdiel v emocionálnej pohode v prospech vysokoškolákov s vyššou úrovňou sebaregulácie.

Tabuľka 1 Deskriptívne údaje týkajúce sa emocionálnej pohody v čase T1 a T2 v závislosti od krajiny, segaregulácie a rodu

		Krajina	n	Priemer	SD	F	Post hoc test
[a]EWB[T1]	1	Slovensko	238	10.55	4.08	9,85***	2-1*** 2-3** 2-4***
	2	Litva	247	8.92	3.90		
	3	Maďarsko	178	10.38	4.44		
	4	Česká republika	192	10.71	3.68		
[a]EWB[T2]	1	Slovensko	239	13.48	4.92	55,88***	1-2*** 1-3*** 1-4*** 2-4**
	2	Litva	203	8.51	4.08		
	3	Maďarsko	141	9.57	4.12		
	4	Česká republika	168	10.10	3.57		
		Sebareguláca				t	
[a]EWB[T1]		0[b]	353	9.09	3.92	-7,05***	
		1[c]	350	11.20	4.03		
[a]EWB[T2]		0[b]	300	9.77	4.57	-4,86***	
		1[c]	305	11.64	4.90		
		Rod				t	
[a]EWB[T1]		Muži	210	10.15	4.07	0,35	
		Ženy	638	10.03	4.09		
[a]EWB[T2]		Muži	182	10.54	4.31	-0,40	
		Ženy	551	10.70	4.86		

EWB=emocionálna pohoda, [a]celkové skóre od 0 do 25
Sebaregulácia: [0]<= 113.00 [b], [1]114.00+[c]

Tabuľka 2 Výsledky lineárnej regresie pre subjektívnu pohodu vysokoškolákov v čase T2 (R^2=0,44)

	Beta	T	p
[a]Litva	-0,449	-11,118	<,001
[a]Maďarsko	-0,381	-9,705	<,001
[a]Česká republika	-0,352	-8,944	<,001
[b]Rod	-0,010	-0,297	0,767
EWB[T1]	0,415	11,851	<,001
Stres[T1-T2]	0,226	6,760	<,001
AUDIT[T1-T2]	-0,280	-2,808	0,005
[c]Sebaregulácia[T1]	0,099	2,869	0,004
AUDIT [T1-T2]xSebaregulácia [T1]	0,220	2,202	0,028

Referenčná skupina: [a]Slovensko, [b]muži, [c] <= 113.00/nižšia úroveň sebaregulácie

Diskusia

V súlade s existujúcimi výskumnými výsledkami bol štúdiou potvrdený pozitívny vzťah medzi redukciou stresu, sebareguláciou, nárastom konzumácie alkoholu a EWB vysokoškolákov. Prezentované výsledky korešpondujú so závermi štúdií, ktoré 1) preukázali negatívny vzťah medzi stresom, percipovanými dôsledkami negatívnych životných udalostí a psychologickou pohodou, pričom percipovaný dopad životných udalostí bol silnejším prediktorom pohody ako počet životných udalostí (Burns et al., 2013), preukázali negatívny vzťah medzi akademickým stresom a psychologickou pohodou (Li et al., 2003), 2) potvrdili pozitívny vzťah medzi sebaregulačnou kapacitou a pohodou (Hofer et al., 2011, Kitsantas et al., 2003). Nejednoznačnosť vzťahu medzi konzumáciou alkoholu a pohodou (Davoren et al., 2013) predpokladá jednak rozlišovanie úrovne konzumácie alkoholu, ako aj objasňovanie psychologického mechanizmu tohto vzťahu. Štúdia prispieva v tomto smere k porozumeniu uvedeného mechanizmu potvrdením moderačného efektu sebaregulácie na súvislosť medzi zmenou v konzumácii alkoholu a emocionálnou pohodou vysokoškolákov.

Literatúra

Babor, T. F., Higgins-Biddle, J., Saunders, J. B., & Monteiro, M. G. (2001). *The Alcohol Use Disorder Identification Test. Guidelines for use in primary health care*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.

Burns, R., & Machin, A. (2013). Psychological wellbeing and the diathesis-stress hypothesis model: The role of psychological functioning and quality of relations in promoting subjective well-being in a life events study. *Personality and Individual Differences, 54*, 321-326.

Carey, K. B., Neal, D. J., & Collins, S. E. (2004). A psychometric analysis of the self-regulation questionnaire. *Addictive Behaviors, 29*(2), 253-60.

Cohen, S., Kamarack, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behavior, 24*, 385–396.

Davoren, M. P., Fitzgerald, E., Shiely, F., & Perry, I. J. (2013). Positive Mental Health and Well-Being among a Third Level Student Population. *PLoS ONE 8*(8): e74921. doi:10.1371/journal.pone.0074921

Gustafson, R. (1991). Does a moderate dose of alcohol reinforce feelings of pleasure, well-being, happiness and joy? A brief communication. *Psychological Reports, 69*, 220-222. doi:10.2466/pr0.1991.69.1.220

Hofer, J., Busch, H., & Kärtner, J. (2011), Self-regulation and well-being: The influence of identity and motives. *European Journal of Personality,*, *25*, 211–224. doi: 10.1002/per.789

Hong-yan,Y. U., Zu-wei, Y., & Xiao-xi, Ch. (2011). Influences of perceived stress on subject well-being of 'Ant Tribe': Moderating effect of hope. *Chinese Journal of Clinical Psychology*, *19*(4), 540-542.

Kitsantas**,** A., Gilligan, T. D., & Kamata, A. (2003). College women with eating disorders: Self-regulation**,** life satisfaction, and positive/negative affect. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, *137*(4), 381-395.

Li, H., & Lin, C. D. (2003). College stress and psychological well-being of Chinese college students. *Acta Psychology Sinica*, *35*(2), 222–230.

Moeini, B., Shafil, F., Hidarnia, A., Babail, G.R., Birashk, B., & Allahverdipour, H. (2008). Perceived stress, self-efficacy and its relations to psychological well-being status in Iranian male high school students. *Social Behavior and Personality*, *36*(2), 257-266.

Molnar, D.S., Busseri, M.A., Perrier, C.P.K., & Sadava, S.W. (2009). A longitudinal examination of alcohol use and subjective well-being in an undergraduate sample. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs, 70(5)*, 704-713.

WHO-5 *Index emoční pohody* (verze 1998). Retrieved October 20, 2013, from http://www.psykiatri-regionh.dk/NR/rdonlyres/E4591687-D68E-49A2-8626-08E62053851E/0/WHO5_Czech.pdf

Odolnosť rodiny a osobnostné vlastnosti jej členov[42]

Resistance family and personal characteristics of its members

Elena Pavluvčíková, EvaŠmeringaiová
pavluvcikova@unipo.sk; smeringaiova@gmail.com
Inštitút psychológie, Flozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Abstrakt

Výskum zisťoval vzťah medzi osobnostnými vlastnosťami členov rodiny a odolnosťou rodiny. Na analýzu vzťahu medzi piatimi faktormi osobnosti s ich aspektmi a odolnosťou rodiny bola použitá viacnásobná hierarchická lineárna regresia pomocou metódy stepwise. Výskumný súbor tvorilo 56 osôb. Výsledky regresnej analýzy: signifikantným prediktorom odolnosti rodiny bola prívetivosť, ktorá vysvetlila 17,8 % variancie odolnosti rodiny. Súcitnosť, jeden z aspektov prívetivosti bola signifikantným prediktorom odolnosti rodiny, pričom vysvetlila 17,4 % variancie odolnosti rodiny.

Kľúčové slová: odolnosť rodiny, osobnostné faktory, osobnostné aspekty

Abstract

The research investigated the relationship between personality characteristics of family members and family resilience. Analysis of the relationship between the five personality factors with their aspects and resistance family was used hierarchical multiple linear regression using stepwise method. The sample consisted of 56 persons. The result of the regression analyze: A significant predictor of resistance was family-friendliness, which explained 17.8% of variance resilience of families. Sensibility as one of the aspects of friendliness was a significant predictor of family resilience and explained 17.4% of variance resilience of families.

Keywords: family resilience, personality factors, personality aspects

Úvod

Odolnosť rodiny sa najčastejšie definuje ako schopnosť rodiny zvládať náročné situácie, regenerovať sa a obnoviť rodinnú rovnováhu. Je to adaptívna kapacita, sila slúžiaca na udržanie a obnovenie rovnováhy v rodine v konfrontácii s krízou. Medzi jej dôležité

42 Príspevok vznikol ako jeden z výstupov projektu VEGA MŠ SR a SAV č. 1/0124/12 – Životné perspektívy, zmysel života, spokojnosť a sociálna saturácia seniorov žijúcich na Slovensku a v zahraničí

charakteristiky patrí flexibilita, elasticita a mobilizácia zdrojov rodiny, zdôrazňuje sa reparačný potenciál rodiny. Rodina na to, aby zvládala náročné situácie musí spĺňať tri základné charakteristiky: oddanosť voči určitým hodnotám (commitment), pocit kontroly nad udalosťami (control) a chápanie záťaže ako výzvy k boju (challenge) (Šolcova & Kebza, 1996).

Ak chceme pochopiť mechanizmy fungovania odolnosti rodiny voči záťaži, náročným a krízovým situáciám, musíme si priblížiť, čo rozumieme pod pojmom rodinný stres. Rozumieme ním nešpecifickú požiadavku na adaptívne správanie sa rodiny. Adaptívne správanie rodiny, teda to, ako rodina stres zvládne závisí od viacerých okolností. V prvom rade závisí od sily stresora a jeho závažnosti, ale i na tom ako jednotlivá rodina vníma a hodnotí daný stresor. Jeden a ten istý druh stresora môže jedna rodina zvládnuť lepšie a druhá horšie. Úspešné alebo menej úspešné zvládnutie situácie v minulosti je prediktorom zvládania náročnej situácie, ktorá môže rodinu eventuálne postretnúť v budúcnosti. Dobre zvládnutá udalosť v minulosti posilní vieru rodiny vo vlastné sily a menej úspešné zvládnutie náročnej situácie v minulosti naopak oslabí nádej rodiny, že sa v budúcnosti dokáže s krízovou situáciou vyrovnať. Tieto vyrovnávajúce mechanizmy označujeme ako odolnosť rodiny.

Metóda

Výskum vychádzal z päťfaktorového modelu osobnosti (McCrae & Costa, 1987). Tento model popisuje päť základných osobnostných čŕt a ku každej sú priradené dva aspekty - (neuroticizmus – nestálosť a precitlivelosť, prívetivosť – súcitnosť a zdvorilosť, svedomitosť – usilovnosť a disciplinovanosť, extraverzia – entuziazmus a asertivita, otvorenosť voči skúsenosti a intelekt). Tento model funguje ako prijateľný rámec výkladu osobnosti (vysvetľuje 60% osobnostnej variability) (Vágnerová, 2010).

Cieľom výskumu bolo zistiť vzťahy medzi osobnostnými vlastnosťami členov rodiny a odolnosťou rodiny. Odolnosť rodiny bola reprezentovaná jej tromi zložkami (záväzok, výzva a kontrola). Ďalej bolo cieľom odhaliť, do akej miery každá z osobnostných vlastností vplýva na jednotlivé zložky odolnosti rodiny. Pre naplnenie cieľov výskumu boli v súlade s teoretickými východiskami postavené nasledujúce hypotézy:

Hypotéza 1: Predpokladali sme, že neuroticizmus bude v negatívnom vzťahu s odolnosťou rodiny

Hypotéza 2: Predpokladali sme, že prívetivosť, svedomitosť, extraverzia a otvorenosť voči skúsenosti budú v pozitívnom vzťahu s odolnosťou rodiny

Výskumný súbor tvorilo 56 osôb (N = 56), z toho bolo 41 žien (73,2 %) a 15 mužov (26,8 %). Podmienkou zaradenia do súboru bol vek 15 rokov a život v rodine, kde žijú dve generácie spoločne. Táto podmienka bola stanovená kvôli zachovaniu istej homogenity výskumného súboru vzhľadom na rodinné zázemie a z toho dôvodu, že v dvojgeneračnej domácnosti prebieha určitá rodinná dynamika, ktorá môže byť odlišná od dynamiky a procesov prebiehajúcich v bezdetných rodinách a vo viacgeneračných rodinách. Účastníci výskumu boli vo veku od 15 do 63 rokov. Priemerný vek respondentov bol 30,38 rokov (sd = 13,512).

Pre overenie cieľov výskumu boli použité dva výskumné nástroje:

Family Hardiness Index (M. McCubbin, H.McCubbin, & Thompson, 1986) je nástroj na meranie odolnosti rodiny. Pozostáva z 20 položiek, ktoré sú rozdelené do troch subškál:

1. *Záväzok (commitment)* - subškála je tvorená 7 položkami, ktoré merajú schopnosť rodiny spolupracovať pri zvládaní ťažkostí.

2. *Výzva (challenge)* - subškála je tvorená 7 položkami, ktoré merajú inovatívny a aktívny prístup rodiny k prežívaniu nových vecí a ochotu učiť sa.

3. *Kontrola (control)* - subškála pozostáva zo 6 položiek a meria nakoľko má rodina pocit, že má nad svojím životom kontrolu.

V tomto výskume bola reliabilita dotazníka zisťovaná prostredníctvom Cronbachovej alphy. Reliabilita celého dotazníka bola 0,83 a reliabilta jednotlivých subškál sa pohybovala od 0,59 po 0,79.

Big Five Aspect Scales (McCrae & Costa, 1987) je nástroj na meranie osobnostných vlastností vychádzajúci z päťfaktorového modelu osobnosti. V tomto výskume sa Cronbachova alpha pre jednotlivé škály faktorov a ich aspektov pohybovala v rozmedzí od 0,629 do 0,823.

Normalita rozloženia získaných údajov bola zisťovaná prostredníctvom testu Skewness. Získané údaje boli normálne rozložené s výnimkou premennej záväzok, ktorá nadobudla normálne rozloženie po umocnení na druhú. Výskumné údaje boli analyzované prostredníctvom korelačnej analýzy. Na zistenie korelačných vzťahov medzi celkovou odolnosťou rodiny (premenná odolnosť rodiny) a jej tromi zložkami (záväzok, výzva, kontrola) a piatimi faktormi päťfaktorového modelu osobnosti bol použitý Pearsonov korelačný koeficient. Údaje boli analyzované prostredníctvom viacnásobnej hierarchickej lineárnej regresie pomocou metódy stepwise.

Výsledky

Vzhľadom k tomu, že korelačné koeficienty z korelačnej analýzy priniesli tie isté výsledky ako regresná analýza uvádzame vo výsledkovej časti regresné modely pre prívetivosť a súcitnosť ako prediktory a odolnosť rodiny ako kritérium a výsledky korelačnej analýzy neuvádzame.

Tabuľka 1: Regresný model pre prívetivosť ako prediktor a odolnosť rodiny ako kritérium (akceptované modely; p < .05)

Prediktor	R	R^2-change	b	T	p
Odolnosť rodiny (F_{total} (5, 50) = 2,728; p < 0,05)					
prívetivosť	,422	,178***	6,012	2,453	,018
(Constant)			,700		

Poznámka**: *** ** znamená p ≤ .001; Odolnosť rodiny nadobúda hodnoty 0 až 60 a prívetivosť nadobúda hodnoty 1 až 5: vysoká hodnota indikuje silnú mieru konštruktu a nízka hodnota slabú mieru konštruktu.

Päť faktorov osobnosti vysvetlilo spolu 21,3 % variancie odolnosti rodiny. Signifikantným prediktorom odolnosti rodiny bola prívetivosť (Tabuľka 1), ktorá vysvetlila 17,8 % jej variancie (p < .001). Teda čím prívetivejší sú členovia rodiny (b = 6,012), tým je odolnosť rodiny vyššia.

Tabuľka 2: Regresné modely pre aspekty - nestálosť, precitlivenosť, súcitnosť, zdvorilosť, usilovnosť, disciplinovanosť, entuziazmus, asertivitu, otvorenosť a intelekt ako prediktory a odolnosť rodiny ako kritérium (akceptované modely; p < .05)

Prediktor	R	R^2-change	b	T	p
Odolnosť rodiny (F_{total} (10, 45) = 1,572; p < 0,15)					
súcitnosť	,417	,174***	3,128	1,133	,263
(Constant)			-2,126		

Poznámka: *** znamená p < .001; Odolnosť rodiny nadobúda hodnoty 0 až 60: vysoká hodnota indikuje silnú mieru konštruktu a nízka hodnota slabú mieru konštruktu. Súcitnosť nadobúda hodnoty 1 až 5: vysoká hodnota indikuje silnú mieru konštruktu a nízka hodnota slabú mieru konštruktu.

Desať osobnostných aspektov vysvetlilo spolu 25,9 % variancie odolnosti rodiny. Súcitnosť ako jeden z aspektov prívetivosti ako faktoru osobnosti bola signifikantným prediktorom

odolnosti rodiny, pričom vysvetlila 17,4 % jej variancie ($p < .001$). Zistilo sa teda, že čím súcitnejší sú jednotliví členovia rodiny ($b = 3,128$), tým vyššia je odolnosť rodiny.

Diskusia

Doterajšie výskumné zistenia naznačujú, že s nízkym neuroticizmom sa spája vysoká miera odolnosti, čo korešponduje aj so zistením Annalakshmi (2008), s výsledkami výskumu Fayombovej (2010), so zisteniami autorov Skomorovsky & Sudom (2011). V uvedenom výskume nebol signifikantne potvrdený negatívny vzťah neuroticizmu a jeho aspektov (nestálosti a precitlivelosti) a odolnosti rodiny. Možno konštatovať, že hypotéza 1 nebola vo výskume potvrdená. Pravdepodobne zohrali úlohu obmedzenia výskumu, hlavne nedostatočná výskumná vzorka.

Hypotéza 2 bola potvrdená len čiastočne. Predpoklad o pozitívnom vzťahu osobnostných vlastností svedomitosť a jej aspekty (disciplinovanosť a usilovnosť), extraverzia a jej aspekty (entuziazmus a asertivita) otvorenosť voči skúsenosti a jej aspektov (otvorenosť a intelekt) a odolnosti rodiny sa nepotvrdil. Výsledky svedčia o vysoko signifikantnom vzťahu odolnosti rodiny a prívetivosti ako aj vysoko signifikantnom vzťahu súcitnosti ako jednom z aspektov prívetivosti. Tieto zistenia sú v súlade so závermi Fayombovej (2010), podľa ktorých je faktor prívetivosti v signifikantnom pozitívnom vzťahu s odolnosťou, Taktiež Skomorovsky a Sudom (2011) zistili signifikantný pozitívny vzťah prívetivosti k odolnosti rodiny.

Možno konštatovať, že z osobnostných vlastností sa preukázal vysoko pozitívny signifikantný vplyv prívetivosti a jej aspektu súcitnosť a odolnosti rodiny. V tomto výskume sa nepreukázal negatívny vzťah neuroticizmu a odolnosti rodiny ani pozitívny vzťah extraverzie, svedomitosti a otvorenosti voči skúsenosti a odolnosti rodiny.

Vzhľadom k tomu, že dotazníkové metódy zisťovali v uvedenom výskume subjektívne vnímanú odolnosť rodiny, vzťahy medzi odolnosťou rodiny a osobnostnými vlastnosťami jej členov môžu byť nadhodnotené alebo podhodnotené.

Literatúra

Annalakshmi, N. (2008). The Resilient Individual: A Personality Analysis. [Electronic version]. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology. Vol. 34. Special Issue. 110-118.*

Campbell-Sills, L., Cohen, S. L., & Stein, M. B. (2006). Behaviour Research and Therapy. 44. 4.585-99.Retrieved03.04.2012from http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S000579670500104X

DeYoung, C. G., Quilty, L. C., & Peterson, J. B. (2007). Between facets and domains: 10 aspects of the Big five. [Electronic version] . *Journal of Personality and Social Psychology*. 93, 880-896.

Fayombo, G. (2010). The Relationship between Personality Traits and Psychological Resilience among the Caribbean Adolescents. [Electronic version]. *International Journal of Psychological Studies.* 2, 2.

Křivohlavý, J. (2001). *Psychologie zdraví.* Portál, Praha.

McCrae, R.R., & Costa, P.T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 81-90.

McCubbin, M.A., McCubbin, H.I. & Thompson, A.I. (1986). FHI: Family Hardiness Index. In H.I. McCubbin & A.I.Thompson (Eds.), *Family assessment inventories for research and practice* (2nd ed.) pp. 124-130. Madison:University of Wisconsin.

Skomorovky, A., Sudom, K.A. (2011). Psychological Well-Being of Canadian Forces Officer Candidates: The Unique Roles of Hardiness and Personality. *Military Medicine.* 176. 4:389.

Šolcová, I. Kebza, V. (1996). Rozdily v urovni a struktuře osobnostni odolnosti ("hardiness") u vzorku americke a české populace. *Československa psychologie.* 40, 6, 480-487.

Vágnerová, M. (2010). *Psychologie osobnosti.* Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum.

Potreba štruktúry ako prediktor rozhodovacích štýlov u vojakov zúčastňujúcich sa mierových misií[43]

Need for structure as predictor of decision making styles in soldiers participating in peace missions

Lukáš Pitel, Peter Halama, Jitka Gurňáková
lukas.pitel@savba.sk; peter.halama@savba.sk; jitka.gurnakova@savba.sk
Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

Abstrakt

Štúdia je zameraná na súvislosti potreby štruktúry s rozhodovacími štýlmi podľa teórie konfliktu Janisa a Manna a možným moderačným efektom osobnostných čŕt Big Five. Výskumný súbor tvorilo 70 mužských príslušníkov Ozbrojených síl SR, ktorí sa zúčastnili mierových misií. Potreba štruktúry bola meraná Thompsonovým dotazníkom PNS, štýly rozhodovania Mannovým dotazníkom MDMQ a osobnostné črty dotazníkom TIPI Goslinga a kol. Výsledky ukázali pozitívnu súvislosť medzi potrebou štruktúry a maladaptívnymi štýlmi rozhodovania (hypervigilancia, prokrastinácia, presúvanie zodpovednosti). Moderačná analýza ukázala napr. efekt prívetivosti: u osôb s nízkou úrovňou je vzťah medzi potrebou štruktúry a prokrastináciou silný, u vysoko prívetivých takmer žiadny.

Kľúčové slová: potreba štruktúry, rozhodovanie, päť veľkých osobnostných faktorov

Abstract

The study is focused on the relationship between need for structure and decision making styles according to the conflict theory of Janis and Mann, and on the possible moderation effect of Big Five personality traits on this relationship. The sample consisted of 70 male members of the Slovak Army who participated in peace missions. Need for structure was measured by Thompson's Personal Need for Structure Scale, decision making styles by Mann's Melbourne Decision-Making Questionnaire, and personality traits by Ten-Item Personality Inventory of Gosling et al. The results showed a positive relationship between need for structure and maladaptive decision making styles (hypervigilance, procrastination, buck-passing). Moderation analysis revealed the effect of agreeableness: in persons with a low level of this trait, need for structure and procrastination correlated strongly, but in persons with high agreeableness, no such relationship was found.

43 Podporené vedeckou agentúrou VEGA, projekt č. 2/0080/14

Keywords: need for structure, decision making, Big Five personality traits

Úvod

Problematika rozhodovania je jednou z kľúčových tém kognitívnej psychológie. Rozhodovacie procesy hrajú významnú úlohu v kvalite ľudského fungovania a adaptácie. Tento fakt platí aj pre oblasť profesionálneho rozhodovania, a to najmä vtedy, ak môže chybné profesionálne rozhodnutia viesť k závažným negatívnym dôsledkom a materiálnym či ľudským škodám. Popri zdravotníctve, záchranných zložkách a iných oblastiach je takouto oblasťou aj armáda. Negatívne dôsledky nesprávnych rozhodnutí vojakov sú v médiách často rozoberané a samotní predstavitelia armády si uvedomujú potrebu porozumieť a skvalitniť rozhodovacie procesy vojakov (pozri bližšie Gurňáková, 2011).

Rozhodovací proces je vždy interakciou medzi situáciou, v ktorej sa rozhodnutie vykonáva, a osobou, ktorá rozhodnutie robí (Narayan, Corcoran-Perry, 1997). Viacero predchádzajúcich štúdií na rôznych súboroch potvrdilo, že osobnosť je významným prediktorom rozhodovania a to tak jeho výsledku ako aj jeho procesu. Osobnosť ovplyvňuje rozhodovanie v takých rôznych oblastiach ako je kariérne rozhodovanie (Chartrand et al., 1993) či profesionálne rozhodovanie v zdravotníctve (Kamhalová et al., 2013). Viacero výskumov bolo uskutočnených s konceptom piatich osobnostných faktorov, napr. Pilárik a Sarmány-Schuller (2011) zistili, že najlepším prediktorom dobrého rozhodovania v hernom experimente je nízky neurotizmus a extroverzia. Osobitným konštruktom skúmaným v procese rozhodovania je osobná potreba štruktúry (OPŠ), pod ktorou sa chápe osobnostná charakteristika opisujúca individuálne rozdiely v tendencii aktívne hľadať a preferovať jednoduchšie kognitívne štruktúry (Neuberg, Newsom, 1993). Táto tendencia má dve časti: želanie štruktúry (ŽŠ) znamená preferenciu štruktúrovaných informácií a prostredia v osobnom živote a odpoveď na chýbanie štruktúry (OChŠ) sa vzťahuje na to, ako ľudia reagujú keď sú vystavení neštruktúrovaným udalostiam. Bol preukázaný vzťah OPŠs rozhodovacími štýlmi u zdravotníckych pracovníkov (Halama, Gurňáková, 2014). Konkrétne vyššia úroveň OPŠ korelovala pozitívne s vigilantným štýlom rozhodovania, čo bolo intepretované v tom zmysle, že v nízkoštrukturovanom prostredí či probléme môže potreba štruktúry zvyšovať vigilantné zameranie sa na problém a jeho riešenie. V tejto štúdii bola skúmaná aj moderačná úloha piatich osobnostných čŕt Big Five, pričom bola zistená moderačná funkcia neurotizmu. U ľudí s nízkou úrovňou je vyššia potreba štruktúry viazaná s nižšou mierou používania ne-vigilantných spôsobov rozhodovania, u ostatných osôb to tak nebolo.

Cieľom tejto štúdie bolo preskúmať, ako OPŠa jej dimenzie (ŽŠ a OChŠ) predikujú rozhodovacie štýly u vojakov zúčastňujúcich sa mierových misií v zahraničí. Tiež sme sa zamerali na otázku, či a ako sú osobnostné črty zapojené do prípadného vzťahu medzi potrebou štruktúry a rozhodovaním. Túto otázku sme sa rozhodli zisťovať prostredníctvom moderačnej analýzy, ktorá skúmala moderačný efekt jednotlivých osobnostných čŕt Big Five na vzťah medzi potrebou štruktúry a rozhodovacími štýlmi.

Metódy

Vzorka a procedúra

Dáta boli zozbierané od februára do septembra 2010 na základe zadaných podkladov psychológmi Ozbrojených síl SR (OS SR). Po schválení dotazníka vojenskými psychológmi a velením OS SR uskutočnili zber dát vojenskí psychológovia v rámci sústredení vojakov krátko po ich návratoch z misií v Afganistane, Kosove a na Cypre, v priemere o dva dni po návrate na Slovensko. Zber dát prebehol na anonymnej báze a bez poskytnutia explicitných odmien participantom.

Vyplnené dotazníky vrátilo 74 príslušníkov OS SR: 70 mužov, jedna žena a tri osoby, ktoré pohlavie neuviedli. Vzhľadom na nedostatočný počet žien a vzhľadom na snahu o homogénnosť vzorky bola naša štúdia obmedzená iba na mužov (priemerný vek 29,39 rokov; SD ± 4,89 rokov). Z nich 15 uviedlo dôstojnícku hodnosť, 15 poddôstojnícku hodnosť, 36 hodnosť mužstva, jedna osoba uviedla, že je zamestnancom Vojenského technického ústavu a tri osoby hodnosť neuviedli.

Nástroje merania

OPŠ bola meraná škálou Personal need for structure (Thompson et al., 1989 in Neuberg, Newsom, 1993), ktorá bola do slovenského jazyka adaptovaná Sarmánym Schullerom (2001). Škála obsahuje 12 položiek so šiestimi možnosťami odpovede a pozostáva z dvoch dimenzií: ŽŠ a odpoveď na chýbanie štruktúry OChŠ. Okrem hrubého skóre pre tieto dve subškály bol tiež počítaný ich súčet, merajúci celkovú osobnú postrebu štruktúry (OPŠ) respondenta.

Rozhodovacie stratégie boli merané dotazníkom Melbourne Decision-Making Questionnaire (MDMQ) (Mann et al., 1997) s 22 položkami. MMDQ meral mieru preferencie respondenta pre štyri druhy rozhodovacích stratégií:

1. Vigiliancia (adaptívna stratégia): opatrné zvažovanie relevantných informácií pred urobením rozhodnutia – napr. „Snažím sa mať jasno v svojich cieľoch predtým, ako sa rozhodnem";
2. Hypervigilancia (maladaptívna stratégia): rozhodovanie pod vysokým stresom – napr. „Možnosť, že zlyhá nejaká maličkosť, ma núti k prudkej zmene v mojich preferenciách";
3. Presúvanie zodpovednosti (maladaptívna stratégia): delegovanie zodpovednosti na iných – napr. „Rozhodovanie radšej prenechávam iným";
4. Prokrastinácia (maladaptívna stratégia): časové odďaľovanie rozhodnutia – napr. „Premrhám veľa času nepodstatnými záležitosťami predtým, ako sa definitívne rozhodnem".

Pri každej položke MDMQ sú tri možnosti odpovede s nasledujúcim skórovaním: neplatí pre mňa (0); niekedy platí (1); pre mňa platí (2). Výsledné hrubé skóre bolo počítané osobitne pre každú rozhodovaciu stratégiu ako súčet položiek, ktoré sa danej stratégie týkali.

Päť osobnostných dimenzií Big Five bolo meraných krátkym osobnostným inventárom TIPI (Gosling et al., 2003), ktorý obsahuje 10 krátkych položiek. Každá položka obsahuje dvojicu podobných adjektív. Každá z piatich dimenzií Big Five (extroverzia, prívetivosť, svedomitosť, emočná stabilita, otvorenosť skúsenosti) bola meraná dvoma položkami, z ktorých jedna ponúka pár adjektív charakterizujúci jeden pól dimenzie, druhá opačný pól dimenzie. Napríklad prívetivosť bola meraná položkou „kritický, hádajúci sa" a položkou „súcitný, srdečný". Inštrukcia pre respondentov znela: „Označte, prosím, na uvedenej škále mieru Vášho súhlasu/nesúhlasu s tým, nakoľko Vás uvedené kombinácie vlastností vystihujú, a to aj v prípade, ak sa nestotožňujete s oboma charakteristikami rovnako". Respondenti si mohli vybrať so siedmych možností odpovede na Likertovej škále od 0 ("úplne nesúhlasím") po 6 ("úplne súhlasím"). Výsledné hrubé skóre pre každú dimenziu tak bolo súčtom skóre dvoch položiek. Pritom u položiek obsahujúcich adjektíva, ktoré boli opačné voči názvom dimenzií Big Five (viď vyššie), bolo pridelené skóre obrátené.

Štatistické analýzy

Najprv bolo vypočítané priemerné hrubé skóre pre každú rozhodovaciu stratégiu, obe subškály (ŽŠ a OChŠ) a celú škálu PNS (OPŠ) aj pre každú osobnostnú dimenziu Big Five. Vzťahy medzi OPŠ a rozhodovacími stratégiami boli analyzované metódou lineárnej regresie a zaznamenané v štandardizovaných beta koeficientoch. Napokon boli metódou lineárnej regresie vypočítané interakcie potreby štruktúry (aj jej dvoch subškál osobitne)

a osobnostných dimenzií Big Five vzhľadom na rozhodovacie stratégie. Všetky analýzy boli uskutočnené v programe SPSS 21.0.

Výsledky

V Tab. 1 sú prezentované hrubé skóre a ich štandardné odchýlky pre každú rozhodovaciu stratégiu, obe subškály a celú škálu PNS aj pre každú osobnostnú dimenziu Big Five.

Tabuľka 1: Hrubé skóre a ich štandardné odchýlky pre osobnú potrebu štruktúry a obe jej subškály (PNS), pre rozhodovacie stratégie (MDMQ) a pre osobnostné dimenzie Big Five (TIPI).

	Priemerné hrubé skóre	Štandardná odchýlka
Osobná potreba štruktúry		
Želanie štruktúry	19,72	3,97
Odpoveď na chýbanie štruktúry	25,86	5,63
Osobná potreba štruktúry spolu	45,52	8,17
Rozhodovacie stratégie		
Vigilancia	9,78	2,49
Hypervigilancia	2,34	2,23
Presúvanie zodpovednosti	3,87	2,42
Prokrastinácia	1,59	1,78
Osobnostné dimenzie Big Five		
Extroverzia	6,40	2,32
Prívetivosť	8,55	2,10
Svedomitosť	10,33	1,66
Emočná stabilita	9,09	2,06
Otvorenosť skúsenosti	6,64	2,15

V Tabuľke 2 sú prezentované štandardizované regresné beta koeficienty, opisujúce tesnosť asociácie medzi ŽŠ, OChŠ, OPŠ a rozhodovacími stratégiami podľa MDMQ. Neboli zistené žiadne štatisticky významné vzťahy medzi ŽŠ a ktoroukoľvek rozhodovacou stratégiou. Pozitívne asociácie ŽŠ s vigilanciou (0,243), hypervigilanciou (0,235) a prokrastináciou (0,230) sa však nachádzali na hranici štatistickej významnosti ($p<0,1$). Pri OChŠ boli zistené štatisticky významné vzťahy s hypervigilanciou (0,324), presúvaním zodpovednosti (0,291) a prokrastináciou (0,319). Podobne, pri OPŠ ako súčte uvedených

dvoch sub-škál boli zistené štatisticky významné vzťahy s hypervigilanciou (0,359), presúvaním zodpovednosti (0,258) a prokrastináciou (0,332).

Tabuľka 2: Asociácie medzi osobnou potrebou štruktúry, jej dvoma sub-škálami „želanie štruktúry" a „odpoveď na chýbanie štruktúry" (PNS) a rozhodovacími stratégiami (MDMQ) v štandardizovaných regresných beta koeficientoch.

	Vigilancia	Hypervigilancia	Presúvanie zodpovednosti	Prokrastinácia
Želanie štruktúry	0,243	0,235	0,086	0,230
Odpoveď na chýbanie štruktúry	0,052	**0,324****	**0,291***	**0,319****
Osobná potreba štruktúry spolu	0,146	**0,359****	**0,258***	**0,332****

* p<0,05; ** p<0,01

V Tabuľke 3 sú prezentované štandardizované beta koeficienty pre Hodnoty interakcie OPŠ s jej dvoma dimenziami a osobnostných faktorov Big Five na jednotlivé štýly rozhodovania. Do modelov bola zakaždým zaradená iba jedna škála, resp. subškála PNS, iba jeden z osobnostných faktorov Big Five a ich vzájomná interakcia. V prípade vigilancie a hypervigilancie žiadna interakcia OPŠ, resp. jej sub-dimenzií s osobnostnými faktormi Big Five nebola štatisticky významná. Čo sa týka presúvania zodpovednosti, bola zistená štatisticky významná interakcia indikujúca zvýšené presúvanie zodpovednosti pri súčasne zvýšených hodnotách OPŠ a otvorenosti skúsenosti. V prípade prokrastinácie boli zistené štatisticky významné interakcie prívetivosti a OPŠ, a to u každej jej sub-škály zvlášť i u celkového skóre: nízka prívetivosť spolu s vysokou OPŠ predikuje vyššiu mieru prokrastinácie. Bola tiež zistená štatisticky významná interakcia celkového skóre OPŠ a emočnej stability na prokrastináciu: nízka emočná stabilita (t.j. vysoký neuroticizmus) spolu s vysokou OPŠ indikujú vyššiu mieru prokrastinácie.

Tabuľka 3: Hodnoty interakcie osobnej potreby štruktúry s jej dvoma dimenziami a osobnostných faktorov Big Five na štýly rozhodovania. Uvedené sú iba interakcie, ktoré boli štatisticky významné (p<0,05) resp. s hladinou p blízkou štatistickej významnosti (p<0,1).

Vzhľadom na vigilanciu:	Extroverzia	Prívetivosť	Svedomitosť	Emočná stabilita	Otvorenosť skús.
Želanie štruktúry vs.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Odpoveď na chýbanie štruktúry vs.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Osobná potreba štruktúry spolu vs.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Vzhľadom na hypervigilanciu:	Extroverzia	Prívetivosť	Svedomitosť	Emočná stabilita	Otvorenosť skús.
Želanie štruktúry vs.	n.s.	n.s.	n.s.	-1,367	n.s.
Odpoveď na chýbanie štruktúry vs.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Osobná potreba štruktúry spolu vs.	n.s.	-1,118	n.s.	n.s.	n.s.
Vzhľadom na presúvanie zodpovednosti:	Extroverzia	Prívetivosť	Svedomitosť	Emočná stabilita	Otvorenosť skús.
Želanie štruktúry vs.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.
Odpoveď na chýbanie štruktúry vs.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	0,914
Osobná potreba štruktúry spolu vs.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	**1,170***
Vzhľadom na prokrastináciu:	Extroverzia	Prívetivosť	Svedomitosť	Emočná stabilita	Otvorenosť skús.
Želanie štruktúry vs.	n.s.	**-1,646****	n.s.	-1,379	n.s.
Odpoveď na chýbanie štruktúry vs.	n.s.	**-1,256***	n.s.	n.s.	n.s.
Osobná potreba štruktúry spolu vs.	0,848	**-1,749****	n.s.	**-1,497***	n.s.

n.s.: p>0,05; * p<0,05; ** p<0,01

Diskusia

Regresná analýza poukázala na niekoľko súvislostí medzi OPŠ a rozhodovacím stratégiami. V prvom rade, nebola identifikovaná žiadna štatisticky významná korelácia potreby štruktúry so stratégiou vigilancia. Tento výsledok je v rozpore s našimi

predchádzajúcimi zisteniami (Halama, Gurňáková, 2014), kde sa potreba štruktúry viazala s vigilanciou pozitívne. Hoci v tomto prípade tiež možno identifikovať pozitívnu koreláciu ŽŠ s vigilanciou blízku hranici štatistickej významnosti, vzhľadom na ostatné vzťahy sa nedá hovoriť o konzistentnom trende. Naopak, OChŠ koreluje signifikantne pozitívne s tromi stratégiami rozhodovania, ktoré sú väčšinou považované za maladaptívne (hypervigilancia, presúvanie zodpovednosti a prokrastinácia). Keďže táto dimenzia sa vzťahuje k negatívnemu prežívaniu stavu, keď je štruktúra v prostredí neprítomná, naznačuje to, že príslušníci armády so snahou vyhnúť sa neštrukturovaným situáciám majú vyššiu tendenciu prežívať v situáciách náročného rozhodovania napätie a prikláňať sa k nekonštruktívnym stratégiám, ktoré toto napätie aspoň čiastočne eliminujú.

Čo sa týka moderačnej úlohy osobnostných čŕt, bolo identifikovaných iba niekoľko interakčných efektov, predovšetkým u prokrastinácie. Nízka miera prívetivosti zvyšuje pravdepodobnosť, že sa s vyššou mierou OPŠ, resp. jej dimenzií objaví tendencia k prokrastinácii. Definícia prívetivosti (Gosling et al. 2003) hovorí o tendencii vyhnúť sa konfliktom, vyhovieť iným a byť k nim prívetivý. Prítomnosť tejto črty by tak mohla stimulovať vyhnutie sa prokrastinácii, keďže tá môže zahŕňať aj sociálny tlak a konflikt. Avšak tento predpoklad sa nepotvrdil pri zisťovaní priameho vzťahu, prívetivosť a prokrastinácia spolu signifikantne nekorelujú. Nízka prívetivosť zvyšuje tendenciu k prokrastinácii len v interakcii s potrebou štruktúry. Domnievame sa, že prítomnosť vysokej potreby štruktúry vyvoláva napätie pri manažovaní úlohy najmä v prípade ak daná úloha nemá jasnú štruktúru. Vysoká prívetivosť môže toto napätie tlmiť a motivovať človeka k rozhodnutiu, najmä v situáciách so sociálnymi dôsledkami. Naopak, ak je prívetivosť nízka, potreba vyhovieť iným nie je prítomná a napätie pochádzajúce z vysokej potreby štruktúry sa pretransformuje do prokrastinácie.

Náš výskum preukázal súvislosti kognitívneho štýlu OPŠ s rozhodovacími procesmi aj v profesijnom kontexte armády. Vzhľadom na porovnanie našich výsledkov s predchádzajúcimi štúdiami sa však ukazuje ako dôležitý práve kontext a jeho špecifické aspekty, ktoré môžu mať výrazný efekt na uvedené vzťahy. Bližšie skúmanie týchto aspektov na väčších vzorkách by pomohlo naše výsledky verifikovať a tiež odhaliť potenciálne mechanizmy, ktorými sa môže uskutočňovať efekt OPŠ na procesy rozhodovania.

Literatúra

Chartrand, J. M., Rose, M. L., Elliott, T. R., Marmarosh, C. & Caldwell, S. (1993). Peeling back the onion: Personality, problem solving, and career decision-making style correlates of career indecision. *Journal of Career Assessment, 1*, 66 – 82.

Gosling, S.D., Rentfrow, P.J. & Swann W.B. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality, 37*, 504–528.

Gurňáková, J. (2011). Perspektívy a aplikácie naturalistického prístupu k rozhodovaniu v armáde. In: J. Gurňáková (Ed.), *Úvod do naturalistického rozhodovania*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV (s. 191-209).

Halama, P. & Gurňáková, J. (2014). Need for structure and big five personality traits as predictors of decision making styles in health professionals. *Studia Psychologica, 56*, 3, 171-180.

Kamhalová, I., Halama, P. & Gurňáková, J. (2013). Affect regulation and decision making in health-care professionals: Typology approach. *Studia Psychologica*, 55, 19-31.

Mann, L., Burnett, P., Radford, M. & Ford, S. (1997). The Melbourne Decision Making Questionnaire: An instrument for measuring patterns for coping with decisional conflict. *Journal of Behavioral Decision Making, 10*, 1-19.

Narayan, S.M. & Corcoran-Perry, S. (1997). Line of reasoning as a representation of nurses clinical decision making. *Research in Nursing and Health*, 20, 353-364.

Neuberg, S.L. & Newsom, J.T. (1993). Personal need for structure: Individual differences in the desire for simpler structure. *Journal of Personality and Social Psychology, 65*, 113-131.

Pilárik, Ľ. & Sarmány-Schuler, I. (2011). Personality predictors of decision-making of medical rescuers. *Studia Psychologica*, 53, 175-184.

Sarmány Schuller, I. (2001). Potreba štruktúry a schopnosť vytvárania štruktúry ako osobnostné konštrukty In: I. Sarmány Schuller (Ed.), *Psychológia pre bezpečný svet.* Bratislava: Stimul (s. 336-339).

Body image vysokoškolských studentek s ohledem na možný transgenerační přenos[44]

Body image of university female students with respect to intergenerational transmission

Věra Pivoňková, Petra Řezáčová

vpivonkova@volny.cz

Společenskovědní modul, Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova v Praze

Abstrakt

Předchozí studie ukázaly, že spokojenost s vlastním tělem-Body Image závisí na mnoha faktorech např. na vlivu médií, na hodnocení vzhledu vrstevníky a autoritami. Možnost transgeneračního přenosu spokojenosti s vlastním tělem mezi rodiči a dětmi, však doposud zkoumána nebyla. Do studie bylo zařazeno celkem 60 vysokoškolských studentek a jejich rodičů. Studentky i rodiče vyplnili dotazníky: Postoj k vlastnímu tělu, Vztah těla a osobnosti, Chování rodičů, Rosenbergův dotazník, Míru spokojenosti s tělem technikou siluety. Výsledky ukázaly, že mezi vnímáním vlastního těla studentek a jejich matek existuje pozitivní vztah. Tento vztah je možno považovat za důsledek transgeneračního přenosu prostřednictvím observačního učení. Výsledky dále ukázaly, že vyšší míra spokojenosti s vlastním tělem u studentek a láskyplná péče matek v období dětství a dospívání jsou v pozitivním vztahu a zároveň, že vyšší míra nespokojenosti s vlastním tělem u studentek souvisí s vyšší mírou hyperprotektivní péče ze strany otce. Tyto výsledky naznačují, že některé aspekty spokojenosti s vlastním tělem mohou být ovlivněny kvalitou rodičovské péče v období dětství a dospívání.

Klíčová slova: body image, sebepojetí, atraktivita, rodičovské chován

Abstract

As shown in previous studies the satisfaction with own body - Body image depends on many factors, e.g. media influence, appearance evaluation by the peers and authorities. The possibility of intergenerational transmission of the satisfaction with their own bodies between parents and children has not been studied so far. Sixty university students and their parents were included in the study and completed the questionnaires: Body Attitudes Questionnaire, The Body/Self relationship Test, Parental Bonding Instrument, SES-Rosenberg and Figure

44 Na vznik této publikace byla FHS UK poskytnuta Institucionální podpora na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (MŠMT–2012) a dále byla podpořena projektem UNCE 204004 řešeného na Univerzitě Karlově v Praze, Fakultě humanitních studií.“

Rating Scale. Results showed a positive relationship between the students' and their mothers' body perception, which can be considered the result of intergenerational transmission through observational studying. Furthermore, the higher level of satisfaction with their own bodies at female students and affectionate mother care during childhood and adolescence are positively correlated while the higher level of dissatisfaction is related to a higher level of father´s overprotective care. Our results imply that some aspects of satisfaction can be affected by the quality of parental care in childhood and adolescence.

Key words: body image, self-concept, attractiveness, parental behaviour

Úvod

Předmětem naší studie je výzkum, který zjišťoval, jakým způsobem české vysokoškolačky vnímají a hodnotí své tělo, a zdali je toto vnímání a hodnocení- Body image ovlivněno pohledem, vnímáním vlastního těla rodičem stejného nebo opačného pohlaví. V současnosti je termín Body image používán jako způsob jakým člověk odhaduje svoji velikosti těla, hodnotí svoji přitažlivost těla a jaké má emoce spojené s tvarem a velikostí postavy (Grogan, 2008). Termín Body image obvykle zahrnuje dvě oblasti postojů, které jedinec zaujímá vůči vlastnímu tělu. Jednou oblastí je sebehodnocení vlastního těla (např. spokojenost s vlastním tělem) a druhou oblastí je investice do vlastního vzhledu (např. míra psychologické důležitost vlastního vzhledu) (Cash, 2002). V ontogenetickém vývoji pak Body image vzniká v důsledku působení více faktorů. Obraz o sobě sama si vytváříme na základě hodnocení ostatních lidí – rodiny (Striegel-Moore et al,1994), vrstevníků (van Tergouwn 2011), jedinců opačného i stejného pohlaví a médií (Dohnt, et al., 2006). Výzkumu Body image je v poslední době věnována zvýšená pozornost, neboť bylo zjištěno, že negativní Body image může mít nepříznivý vliv na vznik závažných onemocnění jako jsou poruchy příjmu potravy (Avalos et al 2006), deprese, úzkostné stavy Mallinckrodt et al. 2005). Negativní Body image může dále mít vliv na sexuálních funkcí a dále může být příčinou sníženého sebevědomí u jedinců obou pohlaví (Fialová, 2012). Negativní Body image obecně snižuje kvalitu života (Cash et al. 2002) Cílem naší studie bylo zjistit nakolik je Body image jedince ovlivněn typem vztahu k vlastnímu tělu u jeho obou rodičů. Jelikož výsledky předchozí studie ukázaly, že způsob rodičovské výchovy může do jisté míry plnit roli ochranného faktoru, proti vzniku nespokojenosti se svým tělem v důsledku internalizace mediální obrazu štíhlosti (Cheng et al, 2009), rozhodli jsme se ve studii sledovat i případný vliv způsobu rodičovské výchovy na možných mezigenerační přenos Body image.

Metody

Výzkumný vzorek tvořilo celkem 180 respondentů z toho bylo 60 vysokoškolaček ve věku od 19 do 29 let (průměr: 23,5 let), převážně studentek Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze a jejich 60 matek ve věku od 40 do 61 let (průměr: 49,5 let) a 60 otců ve věku od 41 do 68 (průměr: 53,5 let). V rámci našeho výzkumu byla použita baterie testů složená ze standardizovaných dotazníků: dotazník Postoje k vlastnímu tělu (Body Attitudes Questionnaire BAQ, M. Story, 1984), dotazník Vztahu těla a osobnosti (The Body/Self relationship Test, T.Cash, 2002), dotazník Chování rodičů (Parental Bonding Instrument (PBI, Parker et al., 1979), Rosenbergův dotazník (SES, Rosenberg, 1965) a osobnostního dotazníku, který obsahoval otázky na základní demografické údaje, výšku, váhu za účelem výpočtu BMI a dále otázky na zjištění mediálních a sociokulturních vlivů. Obsahoval také 10 stupňovou Likertovu škálu na sebeposouzení atraktivity vlastního těla. Míra spokojenosti s vlastním tělem byla zjišťována s pomocí použití siluet (Figure Rating Scale, Stunkard et al., 1983). Distribuce dotazníků pro studentky a jejich rodiče byla provedena metodou sněhové koule prostřednictvím studentek Fakulty humanitních studií a jejich kamarádek, které splňovaly podmínku, že do svých 16 let vyrůstaly v domácnosti, kde byl kromě matky přítomný i otec a jejichž rodiče byly ochotní se zapojit do výzkumu. Tímto kritériem jsme chtěli vyloučit to, že výsledky budou ovlivněny absencí jednoho z rodičů. Za každou vrácenou kompletní sadu dotazníků byla studentce a rodičům vyplacena odměna o celkové výši 600 Kč tj.200 Kč na jednoho respondenta.

Charakterizace použitých nástrojů

1. Dotazník postoje k vlastnímu tělu (Body Attitudes Questionnaire BAQ, M.Story, 1984)
V tomto dotazníku respondenti hodnotili, jak jsou s jednotlivými částmi těla spokojeni a jaký mají vztah k dané části těla (např. břicho, nohy).
2. Dotazník Vztahu těla a osobnosti (The Body/Self Relationship Test, T.Cash, 2002). Je to v podobných výzkumech hojně využívaný dotazník, který se zaměřuje na hodnocení vzhledu, na vztah k fyzické aktivitě a zdraví. Výsledkem tohoto dotazníku jsou čtyři skóry: a) Hodnocení vlastního vzhledu– označuje to, jak sám sebe jedinec hodnotí, jak hodnotí to, jak vypadá, b) Hodnocení vzhledu celkově– popisuje to, jak si jedinec myslí, že je vzhled v životě důležitý. c) Hodnocení vlastní zdatnosti a zdraví – určuje, jak se jedinec sám sebe hodnotí z hlediska zdatnosti a zdraví. d) Hodnocení zdatnosti a zdraví celkově Fitness – označuje to, jak si jedinec myslí, že je zdraví a zdatnost důležité v životě.

3. Rosenbergův dotazník (SES, Rosenberg, 1965) Tento dotazník se zabývá vnímáním a hodnocením sebe sama. Používá k určování sebevědomí a sebehodnocení člověka. Je to krátký dotazník obsahující deset otázek na spokojenost se sebou samým. Součtem bodů dostaneme celkový skór míry sebevědomí.

4. Dotazník Chování rodičů (Parental Bonding Instrument PBI, Parker, 1979) Zaměření tohoto dotazníku je retrospektivní zjišťování vzpomínek na chování rodičů (odděleně chování matky a otce) z období dětství a dospívání. Výsledkem tohoto dotazníku jsou na čtyři skóry: hyperprotektivní péče matky, láskyplná péče matky, hyperprotektivní péče otce, láskyplná péče otce. Hyperprotektivní péče je zde chápána ve smyslu nadměrné kontroly rodičů nad činností svých dětí. Láskyplná péče je spojena spíše s pozitivním láskyplným vztahem a přístupem k dítěti.

5. Dotazník na zjišťování Míry spokojenosti s vlastním tělem s pomocí použití siluet (Figure Rating Scale, Stunkard et al., 1983) Tento dotazník se pomocí 9 nakreslených siluet různých typů postav snaží zjistit míru spokojenosti s vlastním tělem jako rozdílu mezi výběrem aktuální postavy jedince a jeho ideální/vysněnou postavou. Siluety jsou rozděleny na mužské a ženské od nejhubenější po nejrobustnější postavu.

Výsledky

Základní popisné charakteristiky výsledků jednotlivých dotazníků studentek, rodičů a jejich tělesných parametrů jsou uvedené v tabulce 1:

Tabulka 1: Popisné charakteristiky

	Studentka		Matka		Otec	
	Průměr	S.D.	Průměr	S.D.	Průměr	S.D.
Váha	61,78	9,151	68,60	10,49	90,05	13,95
Výška	169,09	6,625	167.07	4,53	178,78	6,134
BMI	21,59	2,8	24,59	3,66	28,07	3,39
Sebeposouzená atraktivita	6,87	1,53	5,83	1,56	5,9	1,98
Postoj k tělu	174,18	20,48	167,77	24,37	172,49	28,52
Míra spokojenosti s vlastním tělem(test siluet)	-0,86	0,78	-1,12	0,82	-0,92	1,05
Rosenbergův dotazník	18,63	3,5	18,77	3,34	19,67	2,96
Hodnocení vlastního vzhledu	26,03	3,96	23,33	4,17	23,03	3,77
Hodnocení vzhledu celkově	52,22	4,37	51,48	4,62	47,12	4,1
Hodnocení vlastní zdatnosti a zdraví	38,09	5,87	36,38	5,25	37,28	5,95
Hodnocení zdatnosti a zdraví celkově	47,05	6,6	45,18	6,15	42,7	7,09

Normalita všech proměnných byla testována za pomoci Kolmogorova-Smirnovova testu na jehož základě byla odmítnuta hypotéza o normálním rozložení dat. Z tohoto důvodu byly následné analýzy provedeny pomocí neparametrické korelace a výpočtu Kendallova korelačního koeficientu tau-b. Nejdříve jsme zjišťovali vztah mezi fyzickými charakteristikami, mezi váhou a výškou, ze kterých byl vypočítán parametr BMI a jednotlivými faktory Body Image. Ve výsledcích jsou číselně uvedené pouze statisticky signifikantní výsledky. Byl zjištěn negativní vztah mezi BMI studentek a spokojeností s vlastním tělem (τ_b= -0,440, $p \leq 0,01$) a se sebehodnocenou atraktivitou těla (τ_b= -0,326, $p \leq 0,01$). Vztah spokojenosti s vlastním tělem měřenou pomocí Stunkardových siluet mezi dcerou, matkou a otcem nebyl statisticky významný. Dále jsme nalezli pozitivní vztah mezi výsledkem dotazníku Postoj k vlastnímu tělu dcery a matky (τ_b=0,273, $p \leq 0,01$). Vztah

mezi výsledkem dotazníku Postoj k vlastnímu tělu u dcery a otce nebyl statisticky významný. Dále jsme nalezli pozitivní vztah mezi skórem dotazníku Vztah tělu a osobnosti v subškále: Hodnocení vlastního vzhledu mezi studentkou a matkou (τ _b=0,325, p ≤0,01) nikoliv ovšem s otcem. V další fázi statické analýzy jsme zjišťovali vztah mezi typem výchovy ze strany rodičů pomocí (dotazník chování rodičů, PBI) a faktorů Body image. Nalezli jsme statisticky významný pozitivní vztah mezi Láskyplnou péčí ze strany matky a sebeposouzenou atraktivitou studentky (τ _b=0,294, p ≤0,01), Hodnocením vzhledu studentky (τ _b=0,351, p ≤0,01) i výsledkem dotazníku Postoj k tělu studentky (τ _b=0,183, p ≤0,05). Láskyplná peče ze strany otce nebyla v žádném signifikantní vztahu k žádnému ze zkoumaných faktorů Body image. Naopak jsme nalezli negativní vztah mezi hyperprotektivitou ze strany otce a sebeposouzenou atraktivitou studentky (τ _b= -0,256 , p ≤0,05).

Diskuze

Zjištěný negativní vztah mezi BMI a spokojeností s vlastním tělem naznačuje, že respondentky internalizovaly ideál štíhlosti. Skutečnost, že jsme v naší studii neprokázali vztah mezi spokojeností s vlastním tělem měřenou pomocí Stunkardových siluet mezi generací dcer a matek mohl být zapříčiněn tím, že ty testovací siluety podle našeho názoru realisticky nevystihují možnou variabilitu typu lidské postavy, což mohlo přinést zkreslení výsledků. Nalezený pozitivní vztah mezi jednotlivými skóry dotazníku Vztah k tělu a osobnosti: Hodnocení vlastního vzhledu, Hodnocení vlastního zdatnosti a zdraví a osobnosti dále i mezi výsledky dotazníku Postoj k vlastnímu tělu mezi respondentkami a matkami naznačuje, že vztah i postoj k vlastnímu tělu dcery a matky je v těchto aspektech podobný. Naše výsledky jsou v souladu s teoretickými předpoklady předchozích autorů, kteří uvádí, že se v procesu identifikace s rodičem stejného pohlaví může dítě ztotožnit i s projevy nespokojenosti s vlastním tělem na základě vnějších behaviorálních projevů rodiče (imitací) (Kearney-Cook,1994). Možnou interpretací našich výsledku by mohlo být to, že dcera prostřednictvím observačního učení přebírá Body image své matky, se kterou se dále identifikuje a Body image matky internalizuje. Naše výsledky dále naznačují, že vnímání vlastního těla studentky souvisí s vnímáním vlastního těla matky, ale nikoliv otce. Nalezený pozitivní vztah mezi Láskyplnou péčí ze strany matky a sebeposouzenou atraktivitou studentky a negativní vztah mezi hyperprotektivitou ze strany otce a sebeposouzenou atraktivitou naznačuje, že čím více si studentka vzpomíná na péči matky jako na láskyplnou tím kladněji hodnotí atraktivitu svého těla a naopak čím více si studentka vzpomíná na péči svého otce jako na hyperprotektivní tím více hodnotí svoje tělo z hlediska atraktivity

negativněji. Předchozí studie ukázaly, že typ attachmentu je přenášen do způsobu vztahování se jedince v dalších sociálních interakcích např. v rámci partnerského vztahu (Bartholomew et al. 1991). Výsledky naše studie však naznačují další možný vliv attachmentu a to na způsob vztahovaní se k sebe samému-k vlastnímu tělu - Body image. Láskyplná péče ze strany matky souvisí s lepším postojem k vlastnímu tělu a vyšší sebeposouzenou atraktivitou a naopak hyperprotektivní péčí ze strany otce s negativním hodnocením vlastní tělesné atraktivity. Možnost této interakce mezi attachmentem a Body image v předchozích studiích doposud zkoumána nebyla. V tomto smyslu naše studie ukazuje možný nový směr dalšího výzkumu vzniku nespokojenosti s vlastním tělem.

Na závěr bychom se pokusili shrnout, že naše studie prokázala souvislost mezi Body Image studentek a jejich matek, nikoliv však otců. Předpokládáme působení mechanismu imitace. Dále jsme nalezli souvislost mezi sebeposouzenou atraktivitou studentek a výchovným stylem rodičů. Jako možné vysvětlení vzniku tohoto vztahu předpokládáme existenci mechanismu internalizace způsobu vztahování ze strany rodiče, které se dále promítá do vztahu k vlastnímu tělu.

Literatura

Avalos, L. C., & Tylka, T. L. (2006). Exploring a model of intuitive eating with college women. *Journal of Counseling Psychology*, *53* (4), 486.

Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology, 61,* 226–244.

Brown, T. A., Cash, T. F., & Mikulka, P. J. (1990). Attitudinal body-image assessment: Factor analysis of the Body-Self Relations Questionnaire. *Journal of personality assessment*, *55*(1-2), 135-144.

Cash, T. F., & Fleming, E. C. (2002a). Body image and social relations. In T. F. Cash & T. Pruzinsky (Eds.), Body image: A handbook of theory, research, and clinical practice (pp. 277–286). New York: Guilford Press.

Cash, T. F, & Pruzinsky, T. (Eds.) (2002). *Body image: A handbook of theory,research, and clinical practice*. New York: Guilford Press

Dohnt, H., & Tiggemann, M. (2006). The contribution of peer and media influences to the development of body satisfaction and self-esteem in young girls: a prospective study. *Developmental psychology*, *42*(5), 929.

Fialová, L. (2012). *Pojetí vlastního těla. Zdraví, zdatnost, vzhled*. Praha: Karolinum

Grogan, S. (2008). *Body image: Understanding body dissatisfaction in men, women, and children*. Taylor & Francis.

Cheng, H. L., & Mallinckrodt, B. (2009). Parental bonds, anxious attachment, media internalization, and body image dissatisfaction: Exploring a mediation model. *Journal of Counseling Psychology*, *56* (3), 365.

Kearney-Cook, A., & Striegel-Moore, RH (1994). Treatment of childhood sexual abuse in anorexia nervosa and bulimia nervosa. A feminist psychodynamic approach. *International Journal of Eating Disorders*, 15, 305–319.

Mallinckrodt, B., & Wei, M. (2005). Attachment, social competencies, social support, and psychological distress. *Journal of Counseling Psychology, 52*, 358–367.

Mellor, D., Waterhouse, M., Xu, X., Cochrane, J., McCabe, M., & Ricciardelli, L. (2013). Which body features are associated with female adolescents' body dissatisfaction? A cross-cultural study in Australia, China and Malaysia. *Body image*, *10*(1), 54-61.

Parker, G., Tupling, H., & Brown, L. B. (1979). Parental bonding instrument (PBI). *British Journal of Medical Psychology*, *52*, 1-10.

Rosenberg, Morris. 1965. *Society and the Adolescent Self-Image*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Striegel-Moore, R. H., Silberstein, L. R., & Rodin, J. (1986). Toward an understanding of risk factors for bulimia. *American Psychologist, 41*, 246–263.

Striegel-Moore, R. H., & Kearney-Cook, A. (1994). Exploring parents attitudes and behaviors about their children's physical appearance. *International Journal of Eating Dissorders*, 15, 377-385.

Story, M. D. (1998). Body attitudes questionnaire. *Handbook of Sexuality-related Measures. Sage, Thousand Oaks, CA*, 118-121.

Tergouwn, van M. (2011): Peer Influences on the Body Satisfaction of Adolescent Girls: Where Do We Go from Here? *Social Cosmos*, 2, 104-110.

Wright, S., Grogan, S., & Hunter, G. (2000). Motivations for anabolic steroid use among bodybuilders. *Journal of Health Psychology*, 5, 566–572.

Vzťahová väzba, záväzok k organizácii a organizačné občianske správanie[45]

Attachment styles, organizational commitment and organizational citizenship behavior

Milica Schraggeová, Eva Rošková
schraggeova@fphil.uniba.sk, roskova@fphil.uniba.sk
Katedra psychológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava

Abstrakt

Aktuálne výskumy poukazujú na dôležitosť modelu vzťahovej väzby v dospelosti ako osobnostného antecedenta organizačného občianskeho správania a postojov voči organizácii. Cieľom príspevku je podať základné priblíženie konceptov vzťahujúcich sa k problematike vzťahovej väzby a správania sa jedinca v pracovnom kontexte. Dôraz je kladený na súvislosti medzi vzťahovou väzbou, záväzkom voči organizácii (afektívny, kontinuálny, normatívny) a prosociálnym kooperatívnym správaním vyjadreným formou organizačného občianstva (Organizational Citizenship Behavior).

Kľúčové slová: Vzťahová väzba, Organizačné občianstvo, Záväzok ku organizácii

Abstract

Current research supports the importance of the attachment styles model in adulthood as a personal antecedent of organizational citizenship behavior and attitudes towards the organization. The aim of the paper is to bring basic approach of concepts relating to the issue of attachment and behavior of the individual in the work context. Focus is on the relationships between attachmetn styles, organizational commitment (affective, continuance, normative) and prosocial cooperative behavior expressed in terms of organizational citizenship (Organizational Citizenship Behavior).

Keywords: Attachment styles, Organizational citizeship, Organizational commitment

Úvod

Teória vzťahovej väzby, ktorú rozpracoval v druhej polovici minulého storočia Bowlby, a ktorá sa stala dominantnou v oblasti vývinovej psychológie, sa ukazuje ako validná aj pre vysvetlenie interakčného správania dospelých v rôznych kontextoch. Výskumný záujem sa najprv sústredil na oblasť partnerských vzťahov, kde bola paralela s väzbovým správaním dieťa – rodič zjavná (napr. Hazan, Shaver,1987). V súčasnosti si začínajú objavovať však

45 Grantová podpora: VEGA 1/0952/14

štúdie nachádzajúce uplatnenie konceptu vzťahových modelov aj v oblasti pracovného či organizačného správania (Hazan, Shaver,1994; Mikulincer, 2003).

Vzťahová väzba v dospelosti

Na rozdiel od detstva, kedy predstavujú vzťahové modely konkrétne spávanie viažuce sa na osobu opatrovateľa, v dospelosti hovoríme o internalizovaných reprezentáciach, ktoré sú viac alebo menej uvedomované a riadia interpersonálne správanie a stratégie, s cieľom získania pocitu bezpečia. Stupeň, v akom vzťahové reprezentácie utvorené v detstve ovplyvňujú vzťahové vzorce v dospelosti je doposiaľ neznámy a debata na túto tému je zložitá. Bartolomew (1994) zdôrazňuje, že stále nie je dostatok empirických dôkazov, či vzťahové modely predstavujú stabilné charakteristiky alebo sú kontextovo špecifické. Fraley (2002) hovorí o dvoch perspektívach na stabilitu vzťahových modelov počas života. Prvá, prototypická, predpokladá implicitné zachovanie vzťahového modelu z detstva, druhá, revizionistická predpokladá významný korigujúci vplyv neskorších zážitkov, a teda nepredpokladá stabilitu modelu od detstva do dospelosti. Rozmanité prístupy k meraniu modelov vzťahovej väzby (dotazník, interview, projektívne metódy) robia situáciu ešte komplikovanejšou. Mikulincer a Shaver (2007) rozpracovali model, v ktorom zohľadňujú štýly vzťahovej väzby utvorené v minulosti ako aj situačný kontext, aktivujúci vzťahové správanie.

Metódy skúmania vzťahových štýlov v dospelosti ukázali, že najrelevantnejšie sú konceptualizované v rámci dvoch dimenzií: vzťahová úzkosť a vzťahové vyhýbanie (Brennan, Shaver, 1995; Mikulincer, Shaver, 2007). Brennan, Shaver (1995) odvodzujú kombináciou týchto dvoch dimenzií štyri štýly vzťahovej väzby v dospelosti. Ak sú obe dimenzie nízke, môžeme hovoriť o bezpečnom štýle – jedinec je spokojný s blízkosťou a vzájomnou závislosťou, spolieha sa na podporu. Úzkostný štýl (vysoká anxieta a nízke vyhýbanie) predstavuje nedostatok bezpečia a silnú potrebu blízkosti, obavy o vzťahy a strach z odmietnutia. Vyhýbavý štýl znamená kompulzívne spoliehanie sa na seba, preferovanie emocionálneho dištancovania sa od druhých (Brennan, Shaver, 1995). Bartholomew, Horowitz (1991) navrhli štvorkategoriálny prístup, jednotlivé diskrétne kategórie odpovedajú kombinácii seba-obrazu (pozitívny, negatívny) a obrazu nešpecifických druhých (pozitívny, negatívny). Mikulincer, Shaver (2007) sa prikláňajú k používaniu dimenzionálnych a nie kategoriálnych prístupov predovšetkým v kontexte kvantitatívnych výskumov.

Vzťahová väzba a organizačné občianske správanie (OCB)

Hazanová a Shaver (1990) boli prví, ktorí začali aplikovať problematiku vzťahovej väzby na pracovné správanie. Vychádzali z podobnosti medzi skupinovou dynamikou, vzťahmi nadriadení – podriadení a formami emocionálnej väzby medzi deťmi a dospelými, resp. medzi partnermi. Hazanová a Shaver (1990) zistili, že jedinci s bezpečnou vzťahovou väzbou boli viac orientovaní na vzťahy so spolupracovníkmi a boli v práci spokojnejší. Jedinci s úzkostným modelom väzby prežívali viac diskomfort, konštantne očakávali „potvrdzovanie správnosti“ svojho konania od kolegov. Respondenti s vyhýbavou vzťahovou väzbou preferovali orientáciu na úlohy, na úrovni sociálnych vzťahov boli viac zdržanliví a nedôverčiví.

Organizačné občianske správanie (Organizational citizenship behavior – OCB) je typom dobrovoľného správania na pracovisku, ktoré má silný vzťahový prvok a je vysoký predpoklad súvislosti s modelmi vzťahovej väzby. Organ (1988) definuje OCB ako pozitívne, dobrovoľné, mimorolové správanie, ktoré nie je od zamestnancov organizácie priamo vyžadované, ani nijako odmeňované. Aspekt dobrovoľnosti znamená, že ak sa zamestnanec nebude v takomto správaní angažovať, nie je možné ho za to sankcionovať. Okrem OCB, ktoré rozpracoval Organ so spolupracovníkmi vzniklo niekoľko podobných konštruktov, napr. organizačná spontaneita, prosociálne správanie (Borman, Motowidlo, 1997). Výskumné zistenia potvrdzujú, že OCB je viacrozmerný koncept, ktorý zahŕňa pozitívne, organizačne relevantné formy správania členov organizácie. Williams, Anderson (1991) komprimovali koncept OCB do dvoch dimenzií: altruizmus (definovaný ako prosociálne správanie zamerané na jednotlivcov alebo skupiny v organizácii) a všeobecnú konformitu, dodržiavanie pravidiel. Organ (1988) uvádza 5 dimenzií OCB: (1) altruizmus (Altruism), (2) zdvorilosť (Courtesy), (3) športové správanie (Sportsmanship), (4) svedomitosť (Conscientiousness), (5) občianskosť, občianska cnosť (Civic Virtue). Podsakoff et al. (2000) analyzovali existujúce empirické štúdie s cieľom klasifikovať antecedenty OCB. Rozdelili ich do štyroch kategórií: 1) individuálne charakteristiky zamestnanca (postoje, dispozičné premenné, demografické premenné, schopnosti/skills), 2) charakteristiky práce (spätná väzba, rutina, identita úloh, dôležitosť práce, 3) organizačné charakteristiky (formalizovanosť organizácie, vnímaná organizačná podpora, kohézia skupiny) 4) správanie leadra/manažéra. Modely vzťahovej väzby môžeme zahrnúť medzi dispozičné individuálne charakteristiky.

Za posledných približne desať rokov vzniklo niekoľko výskumov, ktoré znamenajú progres v integrácii štýlov vzťahovej väzby do modelov organizačného správania. Oblasti

pracovného správania, v ktorých bol naznačený súvis s modelmi vzťahovej väzby zosumarizoval Harms (2011). Ide o problematiku líderstva a vzájomných vzťahov lídri - nasledovníci, kde je jasná paralela ku vzťahu rodič – dieťa, ďalej pracovný výkon, spokojnosť v práci, a organizačné občianstvo. Desivilya, Sabag, Ashton (2007) zistili že miera OCB negatívne súvisí s výškou skóre vyhýbavého a úzkostného štýlu väzby.

Vzťahová väzba a záväzok k organizácii

Záväzok k organizácii (Organizational commitment) je ďalší koncept, o ktorom predpokladáme, že súvisí s modelmi vzťahovej väzby. V tejto problematike však nebolo zatiaľ publikovaných veľa štúdií. Záväzok k organizácii chápeme ako aktívny vzťah a vôľu prispievať v prospech organizácie (Mowday, Steers, Porter,1979). Všeobecne ho môžeme definovať ako relatívnu silu identifikácie a oddanosti jedinca konkrétnej organizácii. Zároveň sa pozeráme na záväzok ako na postojovú charakteristiku, odrážajúcu vzťah zamestnanca k organizácii. Najvplyvnejším modelom v oblasti výskumu záväzku k organizácii je v súčasnosti trojdimenzionálny model Meyera a Allenovej. Meyer a Allenová (1991) vychádzajú z chápania záväzku ako spôsobu uvažovania, ktorý môže reflektovať želanie, potrebu alebo povinnosť voči organizácii, čo zároveň predstavuje tri dimenzie záväzku: afektívny, kontinuálny a normatívny.

V zhode s Mikulincerom a Shaverom (2007) vidíme možnosť pozerať sa na organizáciu ako na určitý variant vzťahovej osoby. Domnievame sa, že väzba na organizáciu môže evokovať primárne alebo sekundárne stratégie vzťahového správania a odrážať interný vzťahový model. Mikulincer a Shaver (2007) uvádzajú, že jedinci s vyššou úzkostnou a vyhýbavou väzbou skórovali nižšie v organizačnom záväzku. Navyše vyhýbavý štýl sa spájal s úmyslom odísť z organizácie. Zistili tiež, že zamestnanci s neistou väzbou boli rezistentnejší voči zmene, zatiaľ čo jedinci s bezpečnou väzbou mali vyššiu úroveň self-efficacy a efektívnejšie sa prispôsobovali podmienkam zmeny. Predpokladáme, že štýly vzťahovej väzby v dospelosti predstavujú osobnostné antecedenty ovplyvňujúce utváranie vzťahu k organizácii.

Záväzok k organizácii ako mediátor vzťahu osobnosť (štýly vzťahovej väzby) a OCB

Tri komponenty organizačného záväzku majú svoje antecedenty a dôsledky pre správanie v zamestnaní. Afektívny záväzok opakovane vykazuje najsilnejšie korelácie s pozitívnym organizačným správaním ako je výkon, občianskosť, dochádzka (Meyer et al., 2002).

Funkcia organizačného záväzku ako mediátora vstupujúceho do vzťahu osobnostné vlastnosti – OCB nebola doteraz intenzívne skúmaná, existujú však výskumy, ktoré naznačujú opodstatnenosť tohto predpokladu. Organ a Ryan (1995) v meta-analytickej štúdii naznačili, že osobnostné vlastnosti nie sú významným prediktorom OCB, ale ich vplyv sa modifikuje práve prostredníctvom postojových charakteristík voči organizácii, ako je napríklad spokojnosť v práci. Watrous – Rodriguez (2010) podporil svojimi výsledkami predpoklad úlohy organizačného záväzku (afektívny a normatívny) ako mediátora ovplyvňujúceho vzťah medzi svedomitosťou, prívetivosťou, extraverziou a OCB. V inej štúdii autori (Fransson et al., 2013) poukázali na súvislosť medzi bezpečným štýlom vzťahovej väzby a osobnostnými dimneziami extraverzie, svedomitosti a prívetivosti. Je predpoklad, že extravertovaní, prívetiví a svedomití jedinci majú vytvorený vnútorný model bezpečnej vzťahovej väzby. Na základe vyššie uvedeného vyslovujeme predpoklad, že postoje voči organizácii môžu znižovať angažovanie sa v občianskom správaní v organizácii, aj keď osobnostné predpoklady (bezpečná vzťahová väzba) sú priaznivé pre vysokú mieru OCB. Naopak, ak firma poskytuje zamestnancom pozitívne podmienky a jedinec sa v nej cíti bezpečne, môže vzťah k organizácii pôsobiť korektívne a zvyšovať úroveň OCB aj u jedincov s menej bezpečným modelom vzťahovej väzby. Ak sú vzťahy k organizácii založené na silnom afektívnom alebo normatívnom záväzku môže osobnostný faktor (bezpečná väzba) a postoj voči organizácii synergicky viesť k zvýšenému občianskemu správaniu na pracovisku. Tieto otázky a úvahy budú predmetom nášho ďalšieho výskumného overovania.

Záver

Najnovšie výskumy (napr. Mikulincer, Shaver, 2007) ukazujú, že modely vzťahovej väzby predikujú správanie a postoje jedinca nielen v kontexte partnerských vzťahov, ale i v oblasti pracovného správania a vzťahu k organizácii. Cieľom prezentovaného príspevku bolo predstaviť základné koncepty a ich vzájomné vzťahy, ktoré budú predmetom budúceho výskumu zameraného na vybrané individuálne prediktori - vzťahová väzba, záväzok k organizácii, vo vzťahu k organizačnému občianskemu správaniu.

Literatúra

Bartholomew, K. (1994). Assessment of individual differences in adult attachment. *Psychological Inquiry*, 5, 23-67.

Bartholomew, K., Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.

Borman, W. C., Motowidlo, S. J. (1997). Task performance and contextual performance: The meaning for personnel selection research. *Human Performance, 10,* 99-109.

Brennan, K.A., Shaver, P. R. (1995). Dimensions of adult attachment, affect regulation and romantic relationship functioning. *Personal and Social Psychology*, 21, 267-283.

Desivilya, H. S., Sabag, Y., Ashton, E. (2006). Prosocial tendencies in organizations: The role of attachment styles and organizational justice in shaping organizational citizenship behavior. *International Journal of Organizational Analysis*, 14, 1, 22-42.

Fraley, R. Ch. (2002). Attachment stability from Infancy to adulthood: Meta-analysis and dynamic modeling of developmental mechanisms. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 123-151.

Fransson, M., Granqvist, P., Bohlin, G., Berit, H. (2013). Interlinkages between attachment and the Five – factor model of personality in middle childhood and young adulthood: a longitudinal approach. *Attachment & Human Development,* 15, 219-239.

Harms, P. D. (2011). Adult attachment styles in the workplace. *Human Resource Management Review*, 21, 285-296.

Hazan, C., Shaver, P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.

Hazan, C., Shaver, P. R. (1990). Love and work: An attachment –theortical perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 270-280.

Hazan, C., Shaver, P. R. (1994). Deeper into attachment theory. *Psychology Inquiry*, 5, 68-79.

LePine, J. A., Erez, A., Johnson, D. E. (2002). The nature and dimensionality of organizational citizenship behavior: a critical review and meta-analysis, *Journal of Applied Psychology,* 87(1), 52-65.

Meyer, J. P., Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review,* 1 (1), 61-89.

Meyer, J. P., Stanley, D. J., Herscovitch, L., Topolnytsky, L. (2002). Affective, continuance, and normative commitment to organization: A meta-analysis of antecedents, correlates and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61, 20-52.

Mowday, R. T., Steers, R. M., Porter, L.W. (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14, 224-247.

Mikulincer, M., Shaver, Ph. R., Pereg, D. (2003). Attachment theory and affect regulation: The dynamics, development, and cognitive consequences of attachment-related strategies. *Motivation and Emotion,* 27, 77-102.

Mikulincer, M, Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood. Strucuture, dynamics and change*. NY, London, The Guilford press.

Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*.

Lexington, MA: Lexington Books.

Organ, D.W., Ryan, K. (1995). A metaanalytic review of attitudinal and dispositional predictors of organizational citizenship behavior. *Personal Psychology,* 48, 775-802.

Podskoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J.B., Bachrach, D.G. (2000). Organizational citizenship behaviors: a critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research, *Journal of Management*, 26(3), 513-563.

Watrous-Rodriguez, K. M. (2010). *What makes a good citizen? An examination of personality and organizational commitment as predictors of organizational citizenship behavior*. Dissertation, Texas A&M University,147 p.

William, L. J., Anderson, S. E. (1991). Job satisfaction and organizational commitment as predictors of organizational citizenship and in-role behaviors, *Journal of Management*, 17(3), 601-617.

Vzťahová väzba v súvislosti s percipovanou sociálnou oporou u aktérov šikanovania v období pubescencie.[46]

Attachment in connection with perceived social support in the case of persons involved in bullying in the period of pubescence.

Iveta Schusterová

ivaschuster@gmail.com

Katedra psychológie, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Abstrakt

Spoločnosť i odborná verejnosť sa čoraz viac sústreďuje na rizikové rovesnícke správanie – šikanovanie. Dôležitými faktormi modifikujúcimi a moderujúcimi nepriaznivé vplyvy s ním spätých prežívaných udalostí je sociálna opora a vzťahová väzba. V príspevku analyzujeme vzťah medzi vzťahovou väzbou s primárne dôležitými osobami v živote dieťaťa-rodičmi a kvalitou prijímanej sociálnej opory od rodičov, učiteľov a žiakov. Výskum bol realizovaný na slovenských základných školách u žiakov šiesteho ročníka, ktorí boli kategorizovaní podľa stratégií správania sa v rámci šikanovania(agresor, obeť, ochranca) prostredníctvom nominácií od spolužiakov (dotazník Guess Who) a pomocou Olweusovho dotazníka na meranie šikany. Výskumné zistenia sú súčasťou projektu P/407/12/2325 Školní šikana jako proces – sociálno-kognitívní analýza a poukazujú na význam vzťahovej väzby a protektívne pôsobiacej percipovanej sociálnej opory v školskej triede.

Kľúčové slová: sociálna opora, vzťahová väzba (attachment), šikanovanie

Abstract

Society and expert public concentrate more and more often on risky contemporary behaviour – bullying. Important factors modifying and moderating disfavourable effects of perceived incidents connected with it are social support and attachment. In the report we analyze relationship between relation context with primary important persons in a child life – parents and quality of received social support from parents, teachers and pupils. Research has been carried out in Slovak elementary schools with 6. class pupils, who were categorized according to behaviour strategies within the frame of bullying (aggressor, victim, defender) by means of nomination from class-mates (questionnaire Guess Who) and Olweus questionnaire for bullying detection. Research findings are part of broader project

46 Príspevok vznikol v rámci grantového projektu Reg. číslo P 407/12/2325.

P/407/12/2325 School bullying as a process – socially-cognitive analysis and demonstrate importance of relation context and protectively acting perceived social support in a school class.

Keywords: social support, relation context (attachment), bullying

Vzťahová väzba je založená na potrebe vytvárať blízke citové putá. Tieto citové putá, ktoré sa vytvoria už na začiatku vzťahovej väzby, majú pozitívny vplyv na celkový vývin človeka, pretože poskytujú emočnú podporu a pocit blízkosti (Bowlby in Buist et al., 2004). Emocionálna prístupnosť a podpora primárnej osoby v ranom detstve ovplyvňuje vývin emocionálnej regulácie a adaptáciu dieťaťa (Bowlby, 1973). Citová väzba je úzko spojená s presvedčeniami a očakávaniami jednotlivca vzhľadom na vnímanie jeho schopnosti odolávať stresu a efektívne sa s ním vyrovnávať (Mikulincer, Shaver, 2007). Variabilita kvality citovej väzby, ktorá je daná viacerými dimenziami ,je spojená s variabilitou stratégií, ktoré jednotlivci využívajú pri konfrontácii so stresujúcou situáciou, akou je aj šikanujúce správanie. V priebehu života sa reprezentácia citovej väzby môže modifikovať na základe významných väzbových skúseností s inými vzťahovými osobami alebo rozhodujúcich zážitkov, ako je strata či iné traumatické skúsenosti (Brisch, 2011). Bezpečná – istá citová väzba v pubescencii pôsobí podobným účinkom ako v ranom detstve, nakoľko podporuje vývoj kognitívnej, sociálnej a emočnej kompetencie. Pubescenti s bezpečnou väzbou zvládajú prechod na druhý stupeň v škole úspešnejšie, majú viac pozitívnych vzťahov, percipujú vyššiu mieru sociálnej opory a zažívajú menej konfliktov s rodinou a rovesníkmi(porovnaj Moretti, Peled, 2004).

Cieľom nášho výskumu je zodpovedať na nasledujúce otázky:

1. Existujú súvislosti medzi dimenziami vzťahovej väzby rodičov a typom sociálnej opory u aktérov šikanovania?
2. Existujú súvislosti medzi dimenziami vzťahovej väzby (komunikácia, dôvera, odcudzenie) rodičov a percipovanou sociálnou oporou od významných osôb(rodič, učiteľ, spolužiak) u aktérov šikanovania?

Výskumnú vzorku tvorili žiaci šiesteho ročníka o počte 139 probantov zo západného Slovenska. Z toho 69 bolo chlapcov a 70 dievčat. Zloženie súboru podľa role , ktorú zastávali vzhľadom na šikanujúce správanie bolo nasledovné: 18 agresorov(12, 9%), 21 obetí (15, 1%), 32 obrancov (23%) 60 nešikanovaných (43, 2%) 8 nezúčastnených (5, 8%)

Výskumné metódy

Dotazník o šikanovaní pre žiaka (Olweus, 2007) Ide o skrátenú verziu medzinárodne používaného Dotazníka o šikanovaní pre žiakov základných škôl (Olweus, 2007). Pozostáva z 9 položiek zameraných na odhaľovanie jednotlivých rôl šikanovania.

Metóda Hádaj kto je adaptáciou vrstovníckej nominácie (Coie & Dodge, 1988), pozostávajúca z 11 otázok, prostredníctvom ktorých žiaci boli vyzvaní označiť mená tých spolužiakov, ktorí šikanujú, sú viktimizovaní alebo sú v roli obrancov.

CASSS-R je 36 – položková multidimenzionálna škála na meranie 5 zdrojov sociálnej opory (rodičov, učiteľov, spolužiakov, blízkeho priateľa a školu). CASSS-R je revidovaná verzia predchádzajúcej škály CASSS (Malecki & Demaray, 2002). V našom výskume bola škála upravená na analýzu 3 zdrojov sociálnej opory: rodičov, učiteľov a spolužiakov. Každá položka vyjadruje zároveň jeden zo štyroch typov opory: emocionálnej, informačnej, inštrumentálnej a hodnotiacej. Konkrétne , emocionálne opora sa skladá z dôvery, lásky, starostlivosti a empatie. Inštrumentálne opora zahŕňa zdroje , ako sú peniaze a čas. Informačná opora predstavuje informáciu alebo poradenstvo poskytované na určitú oblasť. Opora v podobe ocenenia predstavuje spätnú väzbu pre jednotlivca. Na posúdenie kvality citovej väzby respondentov k rodičom sme požili upravenú časť IPPA dotazníka zisťujúcu rodičovský attachment (Armsden, Greenberg, 1987) osobitne k matke a osobitne k otcovi. Dotazník preložili 2 nezávilí prekladatelia, pričom miera zhody medzi prekladmi dosiahla 98%. Po úprave sme v našom súbore získali dostatočne vysoké koeficienty reliability (Cronbachov koeficient α pre väzbu k matke 0, 85, Cronbachov koeficient α pre väzbu k otcovi 0, 76). Na základe dosiahnutých koeficientov považujeme parametre upraveného meracieho nástroja za dostatočné. Jednotlivé položky v dotazníku boli sformulované do jednoduchých výrokov, ktoré sa zameriavajú na správanie rodičov, v istých situáciách, ktoré vyvolávajú určitú emocionálnu odozvu. Dotazník obsahuje tri subškály – dimenzie: dôvera, komunikácia, odcudzenie. Následne je možné pracovať s jednotlivými dimenziami, prípadne je na základe skóre z týchto dimenzií možné vytvoriť typ citovej väzby.

Výsledky

Pri odpovedi na prvú výskumnú otázku sme osobitne zohľadňovali citovú väzbu k matke (tab. 1) a osobitne citovú väzbu k otcovi (tab. 2).

Tab.1. Vzťah medzi dimenziami citovej väzby k matke a typmi sociálnej opory

Väzba matka	Sociálna opora				
Dimenzie		emocionálna	informačná	inštrumentálna	hodnotiaca
Komunikácia	r	0,375	0,450	0,394	0,362
	sig	0,001	0,000	0,000	0,001
Dôvera	r	0,490	0,518	0,446	0,338
	sig	0,000	0,000	0,000	0,003
Odcudzenie	r	-0,274	-0,189	-0,221	-0,134
	sig	0,017	0,104	0,057	0,253

Z tabuľky 1 prostredníctvom výpočtov korelačných koeficientov vyplýva, že medzi dimenziami citovej väzby k matke komunikácia, dôvera a všetkými typmi opory (emocionálnou, informačnou, inštrumentálnou a hodnotiacou) je štatistický pozitívny vzťah. S uvedenými dimenziami bude rásť aj miera jednotlivých typov sociálnej opory. Medzi dimenziou odcudzenie a emocionálnou oporou od matky sme zaznamenali štatisticky negatívny signifikantný vzťah čo znamená, že s rastúcou emocionálnou sociálnou oporou bude klesať miera odcudzenia od matky.

Tab. 2 Vzťah medzi dimenziami citovej väzby k otcovi a typmi opory

Väzba otec	Sociálna opora				
Dimenzie		emocionálna	informačná	inštrumentálna	hodnotiaca
komunikácia	r	0,293	0,296	0,298	0,290
	sig	0,011	0,010	0,009	0,212
Dôvera	r	0,234	0,257	0,254	0,234
	sig	0,043	0,026	0,028	0,043
odcudzenie	r	-0,178	-0,144	-0,170	-0,054
	sig	0,126	0,216	0,144	0,648

Pearsonove korelačné koeficienty poukazujú na pozitívne vzťahy medzi dimenziou citovej väzby k otcovi komunikáciou a emocionálnou, informačnou a inštrumentálnou sociálnou oporou. Pri dimenzii dôvera sme potvrdili pozitívne signifikantné korelácie so všetkými typmi sociálnej opory. V prípade citovej väzby k otcovi sa nepotvrdila signifikantná negatívna korelácia (ktorú sme potvrdili u matky) s emocionálnou sociálnou oporou a ani s inými typmi sociálnej opory. Druhá otázka mapovala vzťah medzi dimenziami väzby k matke (tab.3), otcovi (tab.4) a zdrojmi sociálnej opory – rodičom, učiteľom, spolužiakom.

Tab. 3 Vzťah medzi dimenziami väzby k matke a zdrojmi sociálnej opory

Väzba matka	Sociálna opora			
dimenzie		rodič	učiteľ	spolužiak
Dôvera	r	0,623	0,283	0,141
	sig	0,000	0,014	0,229
komunikácia	r	0,482	0,230	0,206
	sig	0,000	0,047	0,077
odcudzenie	r	-0,357	-0,012	-0,117
	sig	0,002	0,917	0,318

Z tabuľky 3 vyplýva, že čím vyššiu mieru sociálnej opory percipujú probanti od rodičov tým vyššie skórujú v dimenziách citovej väzby dôvera a komunikácia a nižšie v dimenzii odcudzenie od matky. Dimenzia dôvera pozitívne koreluje so zdrojom sociálnej opory –učiteľ, čo znamená, že čím vyššia je dôvera k matke tým viac vnímajú aktéri šikanovania sociálnu oporu od učiteľa.

Tab. 4 Vzťah medzi dimenziami väzby km otcovi a zdrojmi sociálnej opory.

Väzba otec	Sociálna opora			
dimenzie		Rodič	učiteľ	spolužiak
Dôvera	r	0,359	0,248	-0,036
	sig	0,002	0,032	0,758
komunikácia	r	0,400	0,280	0,003
	sig	0,000	0,015	0,979
odcudzenie	r	-0,347	-0,001	0,024
	sig	0,002	0,995	0,836

Podobne ako v prípade citovej väzby s matkou aj v tabuľke 4 platí, že s vyššou mierou pociťovanej opory od rodičov a učiteľov stúpajú aj dimenzie citovej väzby k otcovi -dôvera a komunikácia. V súvislosti s dimenziou odcudzenie tu platí, že čím vyššiu sociálnu oporu pociťujú aktéri šikanovania od rodičov tým menej prežívajú odcudzenie od otca.

Diskusia

Naše výsledky potvrdzujú dôležitosť matky ako vzťahovo významnej osoby, ktorá je aj podľa Pečenkovej, Mareša a Bánikovej (2003) kľúčovým zdrojom sociálnej opory pri

zvládaní záťažových situácií či už u osôb zdravých alebo hospitalizovaných. Podobne štúdia od Koopmana a kol. (1998) výskumne potvrdila, že sociálna a emocionálna opora prijímaná od rodinných príslušníkov napomáha zníženiu stresu. Taktiež Křivohlavý (2002) varuje pred podceňovaním sociálnej opory od rodičov a vyzdvihuje dôležitosť vzájomných vzťahov v rodine. Sociálna opora pôsobí priaznivo a uspokojuje sociálne požiadavky, potrebu náklonnosti, súhlasu, istoty či sociálnej interakcie. Pre aktérov šikanovania v našom výskumnom súbore platí, že čím percipovali vyššiu sociálnu oporu od rodičov, tým prežívali menšie odcudzenie od oboch rodičov. Prítomnosť sociálnej opory od rodičov u všetkých žiakov bez ohľadu na rolu, ktorú zastávajú pri šikanovaní možno označiť za takú, ktorá najvýraznejšie pomáha s fungovaním dieťaťa v kolektíve rovesníkov v škole. Preto bolo pre nás prekvapivým zistením bolo, že sme nezistili žiadnu koreláciu medzi dimenziami väzby k matke i otcovi (komunikácia, dôvera, odcudzenie) a sociálnou oporou od spolužiakov, pretože šikanovaniu podľa Holta a Espelageho (2006) vo väčšine prípadov môže zabrániť nielen podpora zo známeho prostredia, ktoré sýtia blízke vzťahy, ako je rodina, ale aj vzťahy zo širšieho sociálneho prostredia tvoreného rovesníkmi. Hombrados–Mendieta et al. (2012) ako aj Furman a Buhrmester (1992) poukazujú na to, že počas adolescencie sa úroveň sociálnej opory od rodiny znižuje a naopak, úroveň opory od priateľov zvyšuje. Rovesnícka opora je teda rovnako nevyhnutná ako rodičovská. Pri komparácii výsledkov, sme zaznamenali istú rozdielnosť, ktorá môže byť zapríčinená vekovým a rolovým zložením výskumného súboru. Je totiž zjavné, že pubescencia prináša taktiež tzv. dilemu citovej väzby, ktorá v sebe zahŕňa udržiavanie spojenia s rodičmi počas skúmania nových sociálnych rolí mimo kruhu rodiny a rozvíjaní citovej väzby v rámci vzťahov so svojimi rovesníkmi. Dôvodom však môže byť aj fakt, že úspešný prechod do obdobia pubescencie neznamená dosiahnutie oddelenia od rodičov. Prirodzený prechod k samostatnosti je v skutočnosti uľahčený citovou väzbou a spolupatričnosťou s rodičmi (Moretti, Peled, 2004). Zjednodušene by sme mohli povedať, že v pubescencii sa rozrastá veľkosť vzťahovej siete o“ podporné“ vzťahové osoby (učitelia, priatelia, spolužiaci) pričom v hierarchickej štruktúre ešte stále výrazne dominuje primárna osoba, ktorá poskytuje bezpečie a istotu. Hierarchická podoba vzťahovej väzby sa v rámci obdobia postupne mení a časom sa dôležitosť postavenia a pozícia rodičov zmení v prospech priateľov, ktorí zohrávajú dôležitú úlohu v adolescencii.

Použitá literatúra

Armsden, G.C.,& Greenberg, M.T. (1987). The Inventory of Parent and Peer Attachment: Individual Differences and Their Relationship to Psychological Well-Being in Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16, 5, 427-454.

Bowlby, J. (2010) *Vazba.* Praha: Portál.

Brisch, K.H. (2011). *Poruchy vztahové vazby. Od teorie k terapii.* Praha:Portál.

Buist, K.L., Dekovic, M., Meeusw, W.H.,& Vanaken, M.A.G. (2004).Attachment in adolescence: A social relations model analysis. *Journal of adolescence research*.16, 6, 826-850.

Coie, J. D.,& Dodge, K. A. (1988). Multiple sources of data on social behavior and social status in the school: A cross-age comparison. *Child Development*, 59, 3, 815–829.

Furman, W., & Buhrmester, D. (1992). Age and sex differences in perception sofnet works of personal relationship. *Child Development*, 63, 1,103–115.

Holt, M. K., Espelage, D. L.(2006). Perceived Social Support among Bullies, Victims, and Bully-Victims, *Journal Youth Adolescence*, 2007, 36, 984-994.

Hombrados - Mendieta, I. , Gomez - Jacinto, L., Domingues - Fuentes, J.M., Garcia - Leiva, P.,& Castro-Trave, M. (2012). Type sof social support provided by parents, teachers, and classmates during adolescence. *Journal of Community Psychology*, 40, 6, 645-664.

Koopman, CH., Hermanson, K., Diamond, S., Angell, K., & Spiegel, D. (1998).Social support, life stress, pain and emotional adjustment to advanced breast cancer. *Psychooncology*, 7, 2, 101-111.

Křivohlavý, J. (2002).*Psychologie nemoci*. Praha: Grada.

Malecki, C. K. & Demaray, M. K. (2002). Measuring perceived social support: development of the Child and Adolescent Social Support Scale. *Psychology in the Schools*, roč. 39, no. 1, pp. 1-18.

Mikulincer, M.,& Shaver, P. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change.* New York: The Guilford Press, 591 s.

Moretti, M. M.,& Peled, M. (2004). Adolescent-parent attachment: Bonds that support healthy development. *Paediatr Child Health*, 9, 8, 551-555.

Olweus, D. (2007). *Olweus Bullying Questionnaire: Standard School Report.* Minessota:

Hazelden Publishing, 72 pp. [online], [citované 25. 3. 2013]. Dostupné na internete: http://WWW.pdastats.com/PublicFiles/Olweus_Sample_Standard_School_Report.pdf

Pečenková, J., Mareš, J.,& Bániková, L. (2003). Sociální opora vnímaná hospitalizovanými dětmi a dospívajícimi. In: J.Mareš a kol. (Eds.). *Sociální opora u dětí a dospívajících III.* (s.191 -198). Hradec Králové: Nucleus.

Empatické tendencie u študentov pomáhajúcich a „nepomáhajúcich“ profesií

Empathic tendencies in students of helping professions and „non helping“ professions

Jana Stehlíková

jana.stehlikova@umb.sk

PF UMB BB Katedra psychológie, Banská Bystrica

Abstrakt

V príspevku sú analyzované empatické tendencie u vysokoškolských študentov rôznych študijných odborov (psychológia, všeobecné lekárstvo, informatika, ekonomika). Cieľom výskumu bolo zistiť, či existujú signifikantné rozdiely v empatických tendenciách u študentov technických, ekonomických odborov a študentov odborov humanitného zamerania. Súčasťou výskumu bolo zistiť aj intersexuálne rozdiely v empatických tendenciách v rámci uvedených súborov probantov. Skúmaný bol rozdiel v subškálach multidimenzionálneho modelu empatie: prijímanie perspektívy, empatický záujem, fantázia a osobný distres a rozdiel v empatickom kvociente (EQ). Ako merací nástroj sme zvolili Index reactivity (Davis, 1996)a EQ-Empathy Quotient (Baron-Cohen, Wheelwright, 2004).

Kľúčové slová: empatia, empatický záujem, prijímanie perspektívy, osobný distres

Abstract

The contribution analyzed empathic tendencies among university students across disciplines (psychology, general medicine, computer science, economics). Goal was to determine whether there are significant differences in empathic tendencies among students of technical, economic disciplines and students of humanities. Part of the research was to determine the intersexual differences in empathic tendencies within those files volunteers. Studied the difference in the subscale of the multidimensional model of empathy: recruitment perspective, empathic concern, fantasy and personal distress and empathic difference quotient (EQ). As a measuring tool, we chose reactivity index (Davis, 1996) and EQ-Empathy Quotient (Baron-Cohen, Wheelwright, 2004).

Keywords: empathy, „perspective taking“ factor, „emoctional concern“ factor, „fantasy“ factor, „personal dis-stress“ factor

Úvod

Empatia predstavuje základný komponent všetkých existujúcich psychologických fenoménov (Mlčák, 2008).Význam empatie zdôrazňuje vo svojom vyjadrení aj Serinová (2007, s.109): „Empatia reprezentuje jeden z najpodivnejších a súčasne najviac fascinujúci jav sociálneho života, ktorý môže byť pozorovaný v rôznych kontextoch a analyzovaný na rôznych úrovniach“.

Výrazné zastúpenie má empatia v poradenských a terapeutických prístupoch, pričom najviac je prepojená s prácami humanistického psychológa a psychoterapeuta Rogersa, ktorý empatiu popisuje ako: „proces, ktorý znamená vstup do privátneho sveta druhého, tento proces vyžaduje byť v každom okamžiku senzitívny k meniacim sa citom, ktoré vznikajú u druhej osoby, byť s iným týmto spôsobom znamená, že sa odosobníme na určitý čas od názorov a hodnôt, ktoré sami uznávame preto, aby sme mohli vstúpiť do sveta druhej osoby bez predsudkov, je však dôležité, aby sme nezablúdili v cudzom, podivnom svete druhého a mohli sme sa s ľahkosťou z tohto sveta vrátiť“ (1975, s.4).

Široké multidisciplinárne využitie pojmu empatie vo vedách o človeku však silno kontrastuje s pomerne nízkou teoretickou prepracovanosťou a malou výskumnou základňou. Môžeme konštatovať, že vo všeobecnosti máme viac praktických skúseností s empatiou ako teoretických poznatkov o empatii.

Za hlavný zdroj problémov pri koncepcii empatie v súčasnej psychológii možno považovať skutočnosť, že termín empatia býva využívaný na označenie dvoch oddelených, samostatných fenoménov, ktorými sú emocionálna (afektívna) empatia a kognitívna empatia. Emocionálnu podstatu empatie zdôrazňujú viacerí autori, napr. Allport (1961), Langer a Mind (1967), Mehrabian a Epstein (1972), Hoffman (1984).

K autorom, ktorí poukazujú na významnosť kognitívneho aspektu empatie patrí aj Mead a Piaget (1932, In Davis,1983), Daymondová (1950), Hogan(1969), Kohút(1981).

Model empatie podľa Barona-Cohena a Wheelwrightovej (2004) vyjadruje prekrývanie afektívneho a kognitívneho komponentu empatie, pričom afektívny komponent popisujú ako prežívanie emócií, ktoré sú vyvolané percepciou emócií iných ľudí a kognitívny komponent ako porozumenie, resp. predvídanie obsahu, ktorý by si mohol druhý človek myslieť, prežívať alebo konať podľa neho.

My sa stotožňujeme s aktuálnymi poznatkami, ktoré podporujú multidimenzionálnosť empatie s prepojením na poznatky viacerých psychologických škôl a prístupov.

V súčasnej psychológii je najviac prepracovaná multidimenzionálna koncepcia Davisa (1983), ktorý zastáva názor, že empatia môže byť operacionalizovaná a meraná ako súbor konštruktov hierarchicky usporiadaných. Vytvoril škálu IRI, jej cieľom je sústrediť sa pri meraní na 4 základné komponenty:

1. Prijímanie perspektívy – perpective taking – tendencia prijať stanovisko druhých osôb v každodennom živote s vylúčením egocentrického myslenia.
2. Empatický záujem – empathic concern – tendencia k prejavom sympatie, vrelosti, súcitu a záujem o nešťastie iných, často vyúsťujú do altruistického správania.
3. Fantázia – fantasy- tendencia imaginatívne sa premiestniť do pocitov a konania fiktívnych postáv.
4. Osobný distres – personal distress – tendencia odrážať úroveň na seba orientovaných pocitov úzkosti a nepokoja v interpersonálnych interakciách.

Vyjadrujeme presvedčenie, že akceptácia multidimenzionálneho chápania empatie je z hľadiska rozvoja teórie empatie i z hľadiska jej skúmania nevyhnutná.

Empatia je schopnosť, ktorá je u rôznych ľudí rozvinutá v rôznej miere, je interindividuálne variabilná a je možné ju rozvíjať, v rámci profesijnej prípravy pre pomáhajúce profesie je nevyhnutné venovať jej náležitú pozornosť.

Pomáhajúce profesie reprezentujú skupinu povolaní so špecifickými pracovnými aktivitami, ktoré sú primárne orientované na pomoc klientovi a realizujú sa na báze priamej sociálnej interakcie, ktorá je charakterizovaná vysokou mierou osobnej autenticity a emocionálnej zaangažovanosti pracovníkov s vysokým stupňom akceptácie klienta a tiež vysokou senzitivitou vo vzťahu ku klientovi. Vykonávajú tzv. emocionálne podmienenú prácu, ktorá sa vyznačuje adekvátnym regulovaním pozitívnych i negatívnych emócií s primeranou úrovňou empatie (Mlčák, 2010).

Cieľom nášho výskumu bolo zistiť, či existujú signifikantné rozdiely u študentov pomáhajúcich profesií a študentov „nepomáhajúcich“ profesií z hľadiska ich empatických tendencií v úrovni jednotlivých subškál multidimenzionálnej koncepcie empatie. Zisťovali sme tiež intersexuálne rozdiely v úrovni EQ v rámci uvedených súborov probantov. Údaje sme získali celkovo od 240 študentov druhých a tretích ročníkov štyroch rôznych študijných odborov: psychológia - PF UMB Banská Bystrica, UK Bratislava (60); všeobecné lekárstvo - Lekárska fakulta UPJŠ Košice, Jesseniova lekárska fakulta Martin (60); informatika - Fakulta informatiky TUKE Košice, Fakulta prírodných vied UMB BB (60); ekonomika - Ekonomická fakulta UPJŠ Košice, Ekonomická fakulta UMB BB (60 respondentov). Výskumnú vzorka

bola rovnomerne vyvážená z hľadiska pohlavia (120 respondentov ženského a 120 respondentov mužského pohlavia) i zastúpenia v jednotlivých študijných odboroch.

Metódy

EQ – Empathy Quotient *(*Baron-Cohen, Wheelwright, 2004). Sebaposudzovací dotazník, ktorý je určený pre dospelých s normálnou úrovňou inteligencie. Obsahuje 60 položiek, z toho 40 priamo zameraných na empatiu a 20 distraktorových položiek. Skúmaná osoba môže v každej položke skórovať bodmi 2, 1 alebo 0. Maximálne možné skóre je teda 80.

IRI – Interpersonal Index reactivity (Davis, 1996). Škála je tvorená 28 položkami, ktoré sú roztriedené do 4 subškál: empatický záujem (EC), prijímanie perspektívy (PT) , osobný distres (PD), fantázia (FS). Každú subškálu tvorí 7 položiek. Jednotlivé subškály merajú špecifickú komponentu empatického procesu skôr v zmysle tendencie správať sa empaticky, než schopnosti. Položky sú posudzované na päťstupňovej Likertovej škále od 0 (úplne nesúhlasím) po 4 (úplne súhlasím).

Výsledky

A. Výsledky výskumných zistení intersexuálnych rozdielov v úrovni EQ u vysokoškolských študentov.

H1: Predpokladáme štatisticky významný intersexuálny rozdiel v úrovni EQ u vysokoškolských študentov ženského pohlavia a vysokoškolských študentov mužského pohlavia pripravujúcich sa na výkon pomáhajúcich profesií a vysokoškolských študentov pripravujúcich sa na výkon profesií technického a ekonomického zamerania.

Na základe výskumných zistení (deskriptívna analýza dát, Studentov dvojvýberový t-test) môžeme konštatovať, že neexistuje štatisticky významný rozdiel v úrovni EQ medzi študentmi mužského a ženského pohlavia pripravujúcich sa na výkon pomáhajúcich profesií, nakoľko p=0,58 (hladina významnosti 0,05). Avšak môžeme konštatovať, že existuje štatisticky významný intersexuálny rozdiel v úrovni EQ u študentov pripravujúcich sa na výkon „nepomáhajúcich“ profesií v prospech žien (p=0,01). Priemerné skóre u študentov mužského pohlavia predstavovalo 33 bodov a u študentov ženského pohlavia 40 bodov.

B.Výsledky výskumných zistení úrovne EQ u vysokoškolských študentov v rámci jednotlivých študijných odborov

H2: Predpokladáme existenciu signifikantného rozdielu v úrovni EQ u vysokoškolských študentov pripravujúcich sa na výkon pomáhajúcich profesií a vysokoškolskými študentmi pripravujúcimi sa na výkon profesií technického a ekonomického zamerania.

Prostredníctvom testu Anova sme zisťovali štatistickú významnosť rozdielu v mediánoch EQ medzi pomáhajúcimi a „nepomáhajúcimi" profesiami, v T1 uvádzame výsledky preukazujúce štatistickú významnosť rozdielu v mediánoch empatického kvocientu v prospech pomáhajúcich profesií:

T 1: Porovnanie študijných odborov v úrovni EQ

EQ		p-hodnota Anova	Medián
Pomáhajúce/humanitné odbory	Psychológia	0,01	44
	Všeobecné lekárstvo		37
Technické/ekonomické odbory	Informatika		35
	Ekonomika		38

EQ-empatický kvocient

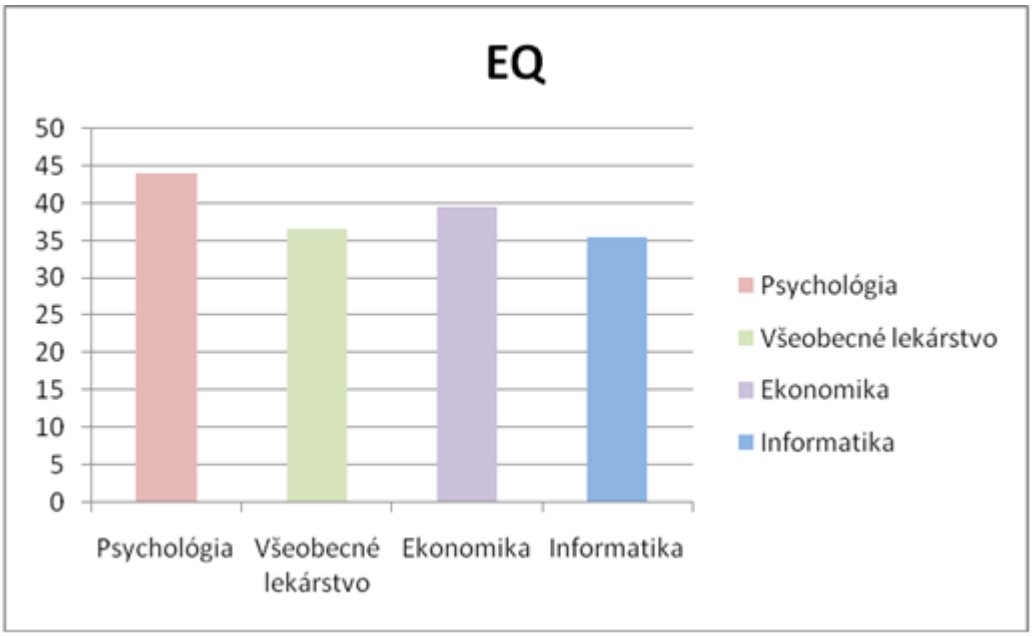

Max. skóre: 28

G1: Porovnanie študijných odborov v mediánoch EQ

C. Výsledky výskumných zistení rozdielov v subškále „prijímania perspektívy" (PT) u študentov pomáhajúcich a „nepomáhajúcich" profesií.

H3: Predpokladáme štatisticky významný rozdiel v subškále „prijímanie perspektívy“ medzi súborom vysokoškolských študentov pripravujúcich sa na výkon pomáhajúcich profesií a súborom vysokoškolských študentov pripravujúcich sa na výkon profesií technického a ekonomického zamerania.

Výsledky testovania prostredníctvom Kruskal-Wallisovho testu poukazujú na štatisticky významné rozdiely v subškále „prijímania perspektívy“ medzi študentmi pripravujúcimi sa na výkon „nepomáhajúcich“ profesií a pomáhajúcich profesií, v prospech študentov pomáhajúcich profesií, nakoľko p=0,01.

Avšak, viď. G2, rozdiely v mediánoch subškály „prijímania perspektívy“ sú evidentné i v rámci jednotlivých študijných odborov:

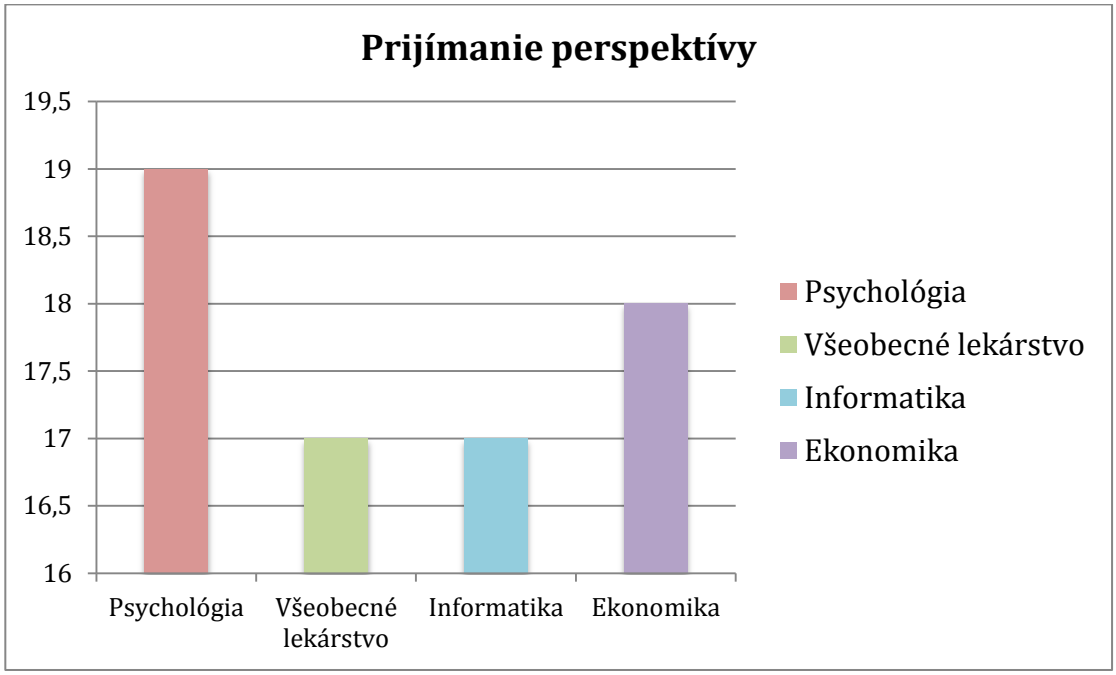

Max. skóre: 28

G 2: Porovnanie študijných odborov v mediánoch subškály „prijímanie perspektívy“

D. Výsledky výskumných zistení rozdielov v subškále „empatický záujem“ (EC) u študentov pomáhajúcich a „nepomáhajúcich profesií“.

H4: Predpokladáme signigikatný rozdiel v subškále „fantázia“ medzi súborom vysokoškolských študentov pripravujúcich sa na výkon pomáhajúcich profesií a súborom vysokoškolských študentov pripravujúcich sa na výkon „nepomáhajúcich“ profesií.

Výsledky testovania považujeme za prekvapivé, nakoľko poukazujú na neexistenciu štatisticky významného rozdielu v komponente „empatický záujem“(p=0,06) u študentov pripravujúcich sa na výkon pomáhajúcich profesií a výkon „nepomáhajúcich“ profesií.

Napriek neexistencii signifikantného rozdielu subškály „empatický záujem“ mediány poukazujú na vyššiu hodnotu uvedenej subškály u študentov študijného odboru psychológia, viď. G3:

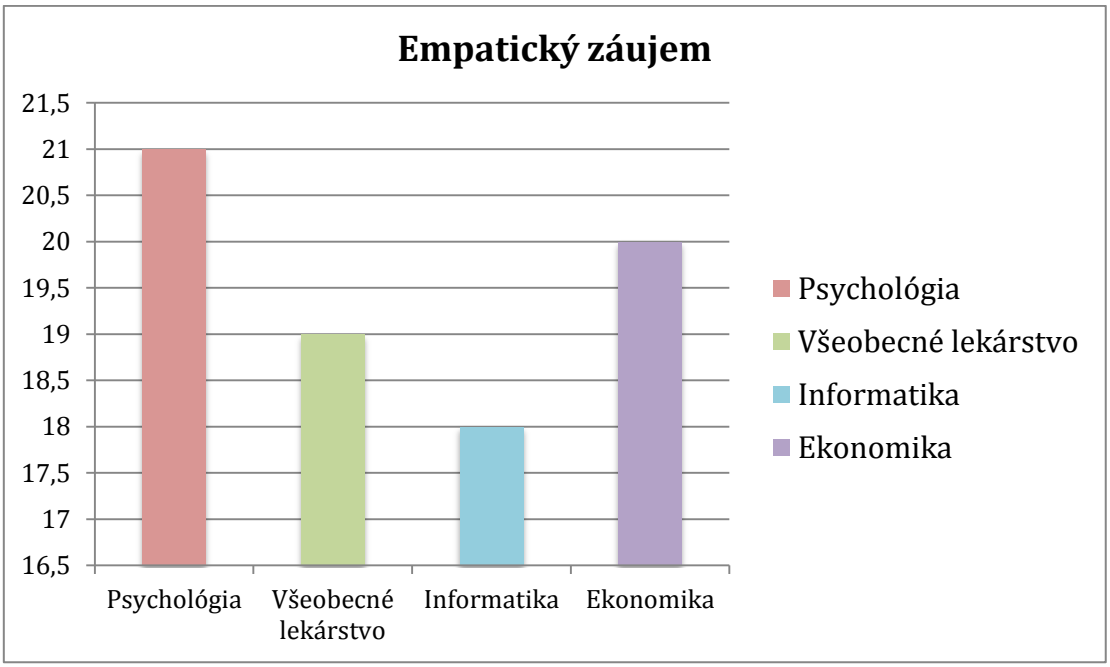

Max. skóre: 28

G 3: Porovnanie študijných odborov v mediánoch subškály „empatický záujem“

E. Výsledky výskumných zistení rozdielov v subškále „fantázia“ (FS) u študentov pomáhajúcich a „nepomáhajúcich“ profesií.

H5: Predpokladáme štatisticky významný rozdiel v subškále „fantázia“ medzi súborom vysokoškolských študentov pripravujúcich sa na výkon pomáhajúcich profesií a súborom vysokoškolských študentov pripravujúcich sa na výkon „nepomáhajúcich“ profesií.

Výskumné zistenia potvrdili signifikatne významný rozdiel (p=0,01) v subškále „fantázia“ v prospech študentov pripravujúcich sa na výkon pomáhajúcich profesií, viď. T2:

T 2: Porovnanie študijných odborov v subškále „fantázia“ (max. skóre 28)

IRI		p-hodnota Krusskal-Wallis test	Medián
Pomáhajúce/humanitné odbory	Psychológia	0,01	20
	Všeobecné lekárstvo		16
Technické/ekonomické odbory	Informatika		18
	Ekonomika		14

IRI-index interpersonálnej reaktivity

F. Výsledky výskumných zistení rozdielov v subškále „osobný distres“ u študentov pomáhajúcich a „nepomáhajúcich“ profesií.

H5: Predpokladáme štatisticky významný rozdiel v subškále „osobný distres“ medzi súborom vysokoškolských študentov pripravujúcich sa na výkon pomáhajúcich profesií a súborom vysokoškolských študentov pripravujúcich sa na výkon „nepomáhajúcich“ profesií.

Výskumné zistenia, ktoré nepotvrdili štatisticky významný rozdiel v subškále „osobný distres“ medzi uvedenými skupinami študentov uvádzame v T3:

T 3: Porovnanie študijných odborov v subškále „osobný distres“(max. skóre 24 bodov)

IRI		p-hodnota Kruskal-Wallis testu	Medián
Pomáhajúce/humanitné odbory	Psychológia	0,3	12
	Všeobecné lekárstvo		10
Technické/ekonomické odbory	Informatika		12
	Ekonomika		12

Poznámka: Všetky výskumné zistenia sme posudzovali na hladine štatistickej významnosti p = 0.05.

Diskusia

V súvislosti s výkonom profesií sa predpokladá, že pracovníci v pomáhajúcich profesiách disponujú nadpriemernou úrovňou osobnostných a interpersonálnych charakteristík. Niektoré výskumy však naznačujú, že tomu tak nie je, že dosahujú len priemerné hodnoty v empatických, prosociálnych tendenciách (Mlčák, Záškodná, 2008, 2010). Túto skutočnosť potvrdili aj výsledky našich výskumných zistení, respondenti dosahovali priemerné skóre v jednotlivých subškálach IRI i EQ.

Signifikantne významný intersexuálny rozdiel v EQ sa nepreukázal v pomáhajúcich profesiách, pričom v „nepomáhajúcich“ profesiách študentky dosiahli signifikantne vyššie skóre ako študenti.

Výskumom intersexuálnych rozdielov v empatických tendenciách sa venuje rada autorov (Baron-Cohen, Wheelwright, 2004) poukazujú, že ženy sú v porovnaní s mužmi empatickejšie. Hoffman(1984) vo svojich 11 štúdiach upozorňuje na vyššie skóre empatie u žien oproti mužom. Guyll (2000) poukazuje na štatisticky významnú vyššiu úroveň empatie u žien, ale tiež, že intersexuálna diferenciácia sa s postupujúcim vekom znižuje. Niektorí autori polemizujú (Záškodná, Mlčák, 2009), poukazujú, že ženy majú tendenciu sa popisovať v rámci dotazníkovej metódy ako viac emocionálne reagujúce oproti mužom.

V úrovni jednotlivých subškál multidimenzionálneho modelu empatie sme zaznamenali signifikatné rozdiely v prospech študentov pomáhajúcich profesií v dvoch komponentoch: „prijímanie perspektív“ a „fantázia“ oproti študentom „nepomáhajúcich“ profesií.

V subškále „emocionálny záujem“ sme nezaznamenali signifikantné rozdiely v porovnaní s výskumami Davisa (1983), Mlčáka (2010). Výrazný negatívny podiel na našom výskumnom zistení majú študenti pripravujúci sa na lekársku profesiu, nakoľko vykazovali v porovnaní so študentmi odboru psychológiu i študentom odboru ekonómia nižšie priemerné skóre. Carmel a Glick (2006) ako príklad paradoxu uvádzajú, že v prednášanej teórii na lekárskych fakultách sa pripisuje empatickému prístupu ku klientovi známka najvyššej kvality dobrého lekára, avšak z hľadiska úspešného absolvovania medicíny je empatia najmenej hodnoteným kritériom.

Uvedomujeme si, že náš výskum musíme objektívne posudzovať v kontexte rôznych výskumných obmedzení (výskumná vzorka – počet respondentov, výber reprezentatívnej vzorky, self-reportový prístup..).

Metodologické obmedzenia výskumu možno prekonávať iba ďalšími výskumami, ktoré získané výskumné výsledky korigujú a rozširujú, plánujeme konkrétne sa zamerať na výskumnú vzorku absolventov pomáhajúcich i „nepomáhajúcich profesií“ s minimálne 3 ročnou praxou.

Empatia zohráva významnú rolu v interpersonálnych vzťahoch, je dôležité rozvíjať ju bez ohľadu na vek, pohlavie, či študijný odbor, to aj prostredníctvom cielených intervenčných programov.

Literatúra

Allport, G. W. (1961). *Pattern and growht in personality*. New York: Holt, Rinehart&Winston.

Baron-Cohen, S., Wheelwright, S. (2004). The empathy quotient: aninvestigation of adultswith aspergers syndrom or high functiononga utism, and normal sex differences. *Journal of Autism and Developmental 34*, 163-175.

Carmel,S., Glick,M. (2006).Compassionate-empathetic physicians:personality traits and social-organiyational factors that enhance or inhibit this behavioral pattern. *Social Science&Medicine 43,* 1253-1261.

Davis, M. H. (1996). Empathy: A social psychological approach. Boulder: Westview Press.

Davis, M. H. (1983). The effects of dispositional empathy research. *Journal of Counseling Psychology 43*, 261 -274.

Daymond, R.F. (1950). Personality and empathy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology 14*, 343-350.

Guyll, M. (2000). Trait hostility: the breadth and specificity of schema effects. In *Personality and Individual Differences 34.*

Hoffman, M. L. (1984). The measurement of empathy. In Izard, C.E, Kagan, R.B., Zajonc, R.B.(Eds.) *Emotions, cognition and behavior*. Cambridge: Cambridge University Press, 103-131.

Hoffman, M.L. (1987). *The contribution of empathy justice and moral judgmetn*. Cambridge University Press, 18-43.

Hogan, R. (1969). Development of empathy scale. *Journal of Consulting and Clinical Psychology 33,* 307-316.

Kohut, H. (1981). On empathy. In: *The search for the self: Selected writings of Heinz Kohut: 1978-1981,4,* 525-535.

Langer, S., Mind, K.A. (1967). *A essay on human feeling*. Vol. 1 and 2. Baltimore: John Hopkins University Press.

Mehrabian, A., Epstein, N.A. (1972). A measure of emotional empathy. *Journal of Personality 40,* 525-543.

Mlčák, Z. (2008). Strukturální aspekty osobnosti, prosociální chování, empatie a afiliace u vysokoškolských studentu pomáhajících a technických oboru. In Mlčák, Z., Paulík, Záškodná, H. *Osobnost v kontextu prosociálního chování a zátěžové odolnosti.* Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské Univerzity 241/2008, Psychologie, 13, Ostravská univerzita v Ostravě: Filozofická fakulta, 9-34.

Mlčák, Z. (2010). *Prosociální chování v kontextu dispozičných aspektu osobnosti*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. 236s.

Rogers, C. R. (1975). Empathic: An unappreciated way of being. *Counseling Psychologist 5,* 2- 10.

Serino, C. (2007). The context of empathy: Culture, groups, social comparison. *Critical Psychology 20,* 108-136.

Záškodná, H., Mlčák, Z.(2009). *Osobnostné aspekty prosociálního chování a empatie*. Praha: Triton.

Charakteristiky vzťahovej väzby týraných žien umiestnených v Zariadení núdzového bývania

Attachment charakteristics of abused women in emergency shelter

Judita Szilágyiová, Miroslava Heráková, Gabriela Lukáčová
pscentrumke@gmail.com
Psychosociálne centrum, Jegorovovo nám. 5, 040 22 Košice

Abstrakt

Predkladaná práca sa zaoberá charakteristikami vzťahovej väzby týraných žien umiestnených v Zariadení núdzového bývania v Košiciach v období detstva a dospelosti. Skupine týraných žien umiestnených v Zariadení núdzového bývania (N=20) boli administrované dotazníky na skúmanie zapamätaného rodičovského správania (s-E.M.B.U.) a dotazník hodnotenia štýlu pripútania v dospelosti (ECR-R). Hodnoty zistené v jednotlivých subškálach boli porovnané s kontrolnou skupinou (N=20). V rámci faktorov zapamätaného rodičovského správania a štýlu pripútania v dospelosti výsledky výskumu ukázali, že medzi týranými ženami a kontrolnou skupinou existujú signifikantné rozdiely. Zistili sme súvislosť medzi zapamätaným rodičovským správaním v detstve a štýlom pripútania v dospelosti u týraných žien. Z výsledkov výskumu vyplýva, že pre vzťahovú väzbu týraných žien sú charakteristické faktory odmietania a nedostatku emočnej vrelosti v rámci zapamätaného rodičovského správania a vyššej miery úzkosti vo vzťahoch v dospelosti.

Kľúčové slová: vzťahová väzba, štýly pripútania, týrané ženy, ECR-r, s-E.M.B.U.

Abstract

The present paper discusses the attachment characteristics of abused women placed in emergency shelters. The research group consisted of battered women placed in emergency shelters in Košice (N=20) and a control group consisting of women of the general population. There were administered questionnaires to investigate memorized parental behavior (s-E.MBU) and questionnaire assessment of attachment style in adulthood (ECR-R). Within the factors of memorized parental behavior and attachment style in adulthood research results showed significant differences between abused women and control group. We have found a link between remembering parental behavior in childhood and adult attachment styles among abused women. The results show that for relational bond of abused women are characteristic factors like rejection and lack of emotional warmth within memorized parental behavior and increased levels of anxiety in relationships in adulthood.

Keywords: attachment, attachment styles, abused women, ECR-R, s-E.M.B.U.

Úvod

Vzťahovú väzbu (angl. attachment) ako teoretický konštrukt rozpracoval John Bowlby v spolupráci s americkou psychologičkou Mary Ainsworthovou v období 50. – 70. rokov 20. storočia. Bowlby (1982) charakterizuje vzťahovú väzbu ako „trvalé emočné puto, charakterizované potrebou vyhľadávať a udržovať blízkosť s určitou osobou, hlavne v podmienkach stresu.“ Prevratnou sa stala myšlienka o pudovom (inštinktívnom) základe tejto tendencie naviazať sa na tzv. vzťahovú osobu (angl. attachment figure), ktorá sa o dieťa stará najintenzívnejšie a zabezpečuje uspokojenie jeho potrieb. Na vznik kvalitnej vzťahovej väzby medzi opatrujúcou osobou a dieťaťom však nestačí iba uspokojenie základných potrieb dieťaťa. Dôležitým momentom je osoba matky a jej reagovanie na dieťa. Jemnocitná matka musí byť schopná primerane rozoznávať signály dieťaťa, správne ich interpretovať a následne adekvátne na ne reagovať (Brisch, 2011). Bowlby uvádza, že matka sa takto stáva “bezpečnou základňou” (angl. secure base) a tým umožňuje aktualizáciu a realizáciu exploračného správania dieťaťa (Hašto 2005). Na základe interakcií dieťaťa a primárnej osoby sa vytvárajú tzv. vnútorné pracovné modely vzťahovej väzby (angl. inner working models) (Bowlby, 1973). Tieto pracovné modely zahŕňajú stratégie a procedúry, ktoré ovplyvňujú prežívanie blízkych vzťahov a regulujú afektívne prežívanie v priebehu celého života. Bowlby (1973) tvrdí, že vnútorné modely citovej väzby ostávajú relatívne stabilné v priebehu celej životnej dráhy človeka, čo potvrdili empirickým výskumom mnohí ďalší autori (napr. Fraley, 2002; Gearity, 1996; Hazan, Shaver, 1994;). Približne od 90. rokov 20. Storočia sa výskumná pozornosť v rôznych odborných kruhoch začala zaoberať otázkou súvislostí medzi vzťahovou väzbou a domácim násilím, týraním, zanedbávaním a inými patologickými aspektmi v rámci blízkych vzťahov. Dostupná literatúra naznačuje, že typ vzťahovej väzby ženy môže súvisieť s týraním v blízkom vzťahu (napr. Levy, Davis, 1988; Ainsworth et al., 1978; Bartholomew, 1990). Teória vzťahovej väzby je jednou z paradigiem, ktorá nám umožňuje riešiť psychologické komponenty potenciálnych príčin a dôsledkov týrania. Užitočné sú poznatky o charakteristike vzťahovej väzby pri terapeutickom spracovávaní traumatických zážitkov týrania a zneužívania. Pomoc v rámci psychoterapeutickej intervencie, prevencie týrania, zvýšenie porozumenia voči obetiam násilia či zabránenie transgeneračného prenosu týrania z rodiča na dieťa.

Výskumné ciele

Cieľom predkladaného výskumu je preskúmať charakteristiky vzťahovej väzby týraných žien umiestnených v Zariadení núdzového bývania v detstve (s-E.M.B.U.) a v dospelosti (ECR-r). Ako ďalší cieľ sme si stanovili overiť existenciu súvislosti medzi vzťahovou väzbou týraných žien umiestnených v Zariadení núdzového bývania v detstve a v dospelosti (s-E. M.B.U.+ ECR-r).

Charakteristika výskumnej vzorky

Výskumnú vzorku tvorilo spolu 40 participantov v dvoch skupinách. Pozorovanú skupinu tvorilo 20 týraných žien - klientiek umiestnených v Zariadení núdzového bývania v Košiciach. Kontrolnú skupinu tvorilo 20 žien dostupnej populácie. Respondentky boli do výskumu vybraté prostredníctvom dostupného zámerného výberového postupu, tak aby bol vek respondentiek približne rovnaký. Priemerný vek participantov v pozorovanej skupine 39 rokov, v kontrolnej skupine 38 rokov. Rodinný stav v sledovanej skupine bol v 67% slobodná, 20% rozvedená, zvyšných 13% žien bolo vydatých. Vzdelanosť v sledovanej skupine bola v 90% na úrovni stredoškolského vzdelania a nižšie. Priemerný počet detí v skupine týraných žien je 2,5 v kontrolnej skupine je to v priemere 1,5.

Výskumné metódy a spôsob spracovania dát

Na výskumné účely sme použili dotazník "Ako prežívam blízke vzťahy" (Bieščad, Hašto, 2010), ktorý je slovenskou verziou dotazníka "Experiences in Close Realationships-revised" (ECR-r) autorov Fraley, Waller a Brennan (2000). Dotazník ECR-r je revidovaný 36 položkový sebaposudzovací dotazník na zisťovanie vzťahovej väzby pre dospelých. Zisťuje mieru úzkosti (Anxiety) a vyhýbania (Avoidance) vzťahujúce sa k citovej väzbe.

Ako druhý výskumný nástroj sme vo výskume použili Dotazník zapamätaného rodičovského správania (s-E.M.B.U.) (Arrindell et al., 1999, 2001). Dotazník pozostáva z 23 otázok zoskupených do 3 subškál – Odmietanie, Emočná vrelosť a Hyperprotektivita. Na otázky sa odpovedá zvlášť pre otca a zvlášť pre matku na 4-bodovej Likertovej škále.

Získané dáta sme spracovali prostredníctvom štatistického programu SPSS 16.0. Vnútorná konzistencia škál (Cronbachova α) bola overená v oboch dotazníkoch ECR-r (α = 0,751) a s-E.M.B.U (α = 0,821). Na štatistickú analýzu rozdielov v oboch dotazníkoch sme použili neparametrický Mann-Whitney U Test. Súvislosti v rámci jednotlivých subškál oboch dotazníkov sme zisťovali prostredníctvom neparametrickej metódy Spearmanovho korelačného koeficientu.

Výsledky

V rámci analýzy výsledkov skóre dotazníka ECR-r sme zistili, štatisticky významné rozdiely v dimenzii úzkosť (Tab. 1). Pre vzťahovú väzbu týraných žien v rámci blízkych vzťahov v dospelosti je charakteristická vyššia miera úzkosti. Respondentky v skupine týraných žien vo vyššej miere vykazovali neisté pripútanie - 71% respondentiek, z toho 18% úzkostne-ambivalentný, 35% dezorganizovaný a 18% vyhýbavý štýl pripútania. 29% respondentiek môžeme označiť ako bezpečne pripútané (Graf 1).

Tab. 1 Skóre na škálach úzkosti a vyhýbania (ECR-r) týraných žien a kontrolnej skupiny

		N	AM	ME	MIN	MAX	Mann-Whitney	Sig.
úzkosť	týrané	20,00	3,96	3,72	2,44	5,28	94,00	**0,020***
	kontrolná skupina	20,00	3,19	3,11	2,67	4,17		
vyhýbanie	týrané	20,00	3,90	4,00	2,70	5,10	134,00	0,283
	kontrolná skupina	20,00	3,73	3,83	2,83	4,78		

Štatistická hladina významnosti * p<0,005

Graf. 1 Percentuálne rozloženie štýlov vzťahovej väzby na vzorke týraných žien

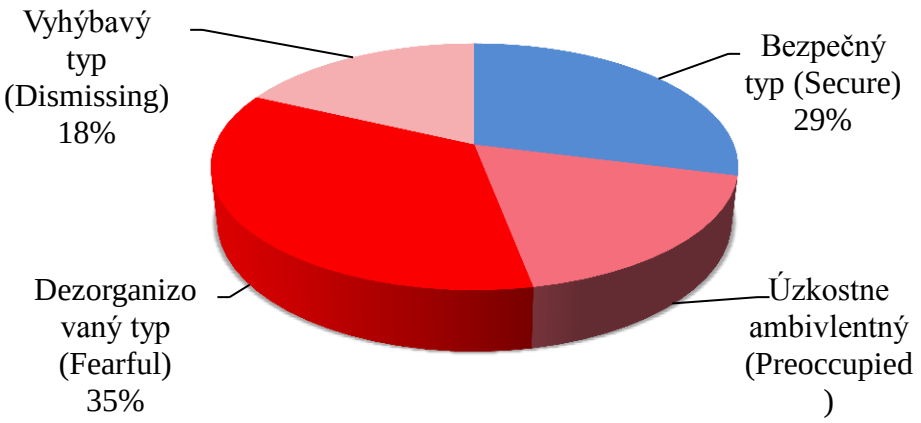

V rámci faktorov zapamätaného rodičovského správania na škálach emočnej vrelosti, odmietania a hyperprotektivity (s-E.M.B.U.) sme zistili, že medzi týranými ženami a kontrolnou skupinou existujú signifikantné rozdiely (Tab. 2). Týrané ženy vnímali matku ako viac odmietavú a menej emočne vrelú, otca ako menej emočne vrelého. V ostatných škálach (odmietanie otca, hyperprotektivita matky a otca) sa rozdiely nepreukázali ako signifikantné.

Tab. 2 Skóre týraných žien a kontrolnej skupiny v škálach dotazníka s-E.M.B.U.

	skupina	N	AM	SD	MIN	MAX	Mann-Whitney	Sig
odmietanie/otec	týrané	12	11,83	5,06	7	24	89	0,220
	kontrolná skupina	20	9,7	3,16	7	19		
odmietanie/matka	týrané	20	13,41	5,06	7	24	60	**0,001***
	kontrolná skupina	20	8,8	1,85	7	13		
emocionálna vrelosť/otec	týrané	12	13,33	3,62	7	20	46	**0,004***
	kontrolná skupina	20	17,2	3,39	7	23		
emocionálna vrelosť/matka	týrané	20	14,47	4,27	7	21	105	**0,047***
	kontrolná skupina	20	17,45	3,51	9	23		
hyperprotektivita/otec	týrané	12	19,50	4,37	14	26	92,5	0,283
	kontrolná skupina	20	17,75	4,58	11	28		
hyperprotektivita/matka	týrané	20	19,71	5,16	12	32	127	0,188
	kontrolná skupina	20	17,65	3,96	12	28		

Štatistická hladina významnosti * $p<0,005$

Vo výskume sme sa ďalej zamerali na súvislosť medzi štýlom pripútania v detstve a štýlom pripútania v dospelosti u týraných žien. Z výsledkov vyplýva, že významný negatívny vzťah sa preukázal medzi mierou hyperprotektivity u matky a mierou úzkosti vo vzťahoch v dospelosti. Iné významné súvislosti sme medzi danými premennými v rámci skupiny týraných žien neidentifikovali (Tab. 3). V kontrolnej skupine sme zaznamenali významný pozitívny vzťah medzi mierou úzkosti a mierou odmietania otca. Významný pozitívny vzťah sa preukázal v danej skupine aj medzi mierou vyhýbania a mierou v škálach odmietanie otca, odmietanie matky, hyperprotektivita otca, hyperprotektivita matky. Vzhľadom na dané výsledky môžeme s opatrnosťou povedať, že existuje súvislosť medzi štýlom pripútania v detstve a dospelosti.

Tab. 3 Korelácia medzi medzi jednotlivými škálami dotazníkov ECR-r a s-E.M.B.U. u týraných žien a v kontrolnej skupine

			O/O	O/M	EV/O	EV/M	H/O	H/M
týrané ženy	**Úzkosť**	Spearmanova korelácia	-0,005	-0,072	-0,254	-0,225	-0,376	-0,505
		Sig	0,988	0,784	0,425	0,386	0,228	**0,039***
		N	12	20	12	20	12	20
	Vyhýbanie	Spearmanova korelácia	0,155	0,111	0,142	0,181	0,405	0,4
		Sig	0,631	0,671	0,66	0,486	0,192	0,112
		N	12	20	12	20	12	20
kontrolná skupina			**O/O**	**O/M**	**EV/O**	**EV/M**	**H/O**	**H/M**
	Úzkosť	Spearmanova korelácia	0,491	0,197	-0,013	0,237	0,185	0,283
		Sig	**0,028***	0,406	0,958	0,314	0,436	0,227
		N	20	20	20	20	20	20
	Vyhýbanie	Spearmanova korelácia	0,620	0,502	0,196	0,271	0,523	0,509
		Sig	**0,004****	**0,024***	0,408	0,247	**0,018***	**0,022***
		N	20	20	20	20	20	20

Štatistická hladina významnosti * p<0,005, **p<0,001

Diskusia

Cieľom predkladaného výskumu bolo preskúmať základné charakteristiky vzťahovej väzby týraných žien ako jedného z dôležitých faktorov pre úspešnú terapeutickú a intervenčnú prácu s touto časťou populácie. Z výsledkov výskumu vyplýva, že pre týrané ženy v pozorovanej skupine je charakteristická vyššia miera úzkosti v blízkych vzťahoch v dospelosti. Úzkostný štýl vzťahovej väzby je spojený so silnou túžbou po blízkosti a ochrane, zároveň však s obavami o partnerovu dostupnosť a zachovanie vlastnej hodnoty pre partnera (Mikulincer, Shaver, 2007), predpokladáme, že táto skutočnosť môže byť zdrojom intrapsychického konfliktu týranej ženy. Výrazná traumatizácia v spojení s osobnostnou predispozíciou k úzkostným reakciám napokon môže vyústiť do závažných afektívnych porúch alebo porúch správania, ktoré sú potom predmetom psychologickej intervencie. Úzkostná väzba je pravdepodobne dôsledkom týrania, ako aj rizikovým faktorom pre vznik abuzívneho partnerstva. Asociáciu medzi úzkostnou väzbou a týraním empiricky preukázali i ďalšie výskumy (napr. Bartholomew et al., 2001; Simpson, Rholes, 1998).

Výsledky výskumu ukázali, že u pozorovanej skupiny týraných žien prevládajú neisté formy pripútania v dospelosti (71%). Tento výsledok korešponduje s výsledkami iných štúdií, ktoré ukázali, že u týraných žien sa neistý typ pripútania vyskytuje dva až tri krát častejšie ako u všeobecnej populácie (Henderson, 1997). U neistých typov pripútania prevláda negatívne emočné ladenie, majú skreslený obraz seba, druhých i skreslený model vzťahu. Týrané ženy pravdepodobne vytvárajú vnútorný pracovný model, ktorý je asociovaný s pesimistickou sebareprezentáciou týkajúcou sa ich sebahodnoty a kompetencií (Walker, 2009). Najvyšší podiel v našej pozorovanej skupine mal dezorganizovaný typ väzby (35%), sýtený vysokou mierou úzkosti a vyhýbania. Pre tento typ väzby je charakteristické negatívne vnímanie seba a iných. Jedinec sa cíti ako nehodný lásky a rovnako, aj iní sú nehodní jeho lásky a dôvery, pretože očakávajú odmietnutie a ublíženie. Vzhľadom na to má tento jedinec tendenciu vyhýbať sa zapojeniu do vzťahu ako prevencia pred očakávaným odmietnutím (Bartholomew, 2001). Tieto charakteristiky súhlasia s našimi poznatkami a skúsenosťami v praxi. Vzťahová väzba týraných žien, tak ako si na ňu spomínajú, je charakterizovaná vyššou odmietavosťou zo strany matky a nižšou emocionálnou vrelosťou oboch rodičov v porovnaní s kontrolnou skupinou. Znamená to, že respondentky v našom výskume vnímali matku ako viac trestajúcu, zahanbujúcu a kritickú. Dôsledkom rodičovského odmietania bývajú emocionálna instabilita, hostilita, agresia, emocionálna závislosť, narušená sebaúcta, negatívna percepcia sveta a i. (Rohner, 1980). Uvedomenie si zdrojov vyššie uvedených negatívnych dôsledkov na správanie týranej ženy, je určujúce pre efektívny prístup v rámci psychologickej intervencie. Otázka prenosu a stability vzťahovej väzby je stále kontroverzná, pričom prevládajú tvrdenia podporujúce stabilitu vzťahovej väzby v čase. S odvolaním sa na naše výsledky v rámci pozorovanej a kontrolnej skupiny môžeme potvrdiť súvislosť štýlu vzťahovej väzby v detstve a dospelosti. Vo výskume sme zistili paradoxnú negatívnu súvislosť medzi vzťahovou úzkosťou v dospelosti a hyperprotektivitou matky v detstve na vzorke týraných žien. Túto zvláštnosť dávame do súvislosti s limitovanou objektivitou zapamätaného rodičovského správania a je pre nás podnetom pre hlbší a rozsiahlejší výskum danej problematiky.

Výskum charakteristík vzťahovej väzby týraných žien považujeme za prínosný v súvislosti so stále aktuálnou témou týrania a domáceho násilia, ktorá je celospoločenským problémom. Výskumné poznatky z danej oblasti sú nepochybne veľmi dôležité v rámci psychologickej a terapeutickej intervencie. Vzhľadom na metodologické limity predkladanej práce by sme vyššie uvedené výsledky výskumu zovšeobecňovali s veľkou opatrnosťou a považujeme ich za inšpiráciu pre ďalší výskum.

Literatúra

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of Attachment*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Bartholomew, K., Henderson, A. J. Z., Dutton, D. G. (2001). Insecure attachment and abusive intimate relationships. In *Adult attachment and couple psychotherapy: Applying the 'secure base' in practise and research*, p.43-61. London: Brunner-Routledge.

Bartholomew, K. (1990). Adult avoidance of intimacy: An attachment perspective. In *Journal of Social and Personal Relationships, 7,* p.147-178.

Bieščad, M., Hašto, J. (2010). Diagnostikovanie typov vzťahovej väzby (attachment) v dospelosti s použitím nástrojov dostupných v našich podmienkach. In *Psychiatrie*, *14*, č. 2, 68-74.

Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss. Vol. 2: Separation: anxiety and anger.* London: Hogarth Press, New York: Basic Books, Harmondsworth: Penguin.

Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss,.Vol.1: Attachment*. London: Hogarth Press and Institute of Psycho-Analysis.

Brisch, K. H. (2011). *Bezpečná vzťahová väzba.* Trenčín: Vydavateľstvo F.

Fraley, R. C. (2002). Attachment stability from infancy to adulthood: Meta-analysis and dynamic modeling of developmental mechanisms. In *Personality and Social Psychology Review*, *6*, p.123-151.

Gearity, A. (1996). Attachment theory and real life: How to make ideas work. In *Early Report,* Spring 1996. Minneapolis, Minn.: Center for Early Education and Development, University of Minnesota.

Hašto, J. (2005). *Vzťahová väzba. Ku koreňom lásky a úzkosti.* Trenčín: Vydavatelstvo F.

Hazan, C., Shaver, P. R. (1994). Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationship. In *Psychology Inquiry, 5(1),* 1 – 22.

Henderson, A.J.Z., Bartholomew, K., Dutton, D.G. (1997) . He Loves Me, He Loves Me Not: Attachment and Separation Resolution of Abused Women In *Journal of Family Violence, Vol. 12,* No. 2, p.169-191.

Levy, M. B., Davis, K. E. (1988). Lovestyles and attachment styles compared: Their relations to each other and to various relationship characteristics. *In Journal of Social and Personal Relationships,* 5, (4), 439-471.

Mikulincer, M., Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood*. New York: Guilford Press.

Simpson, J., and Rholes, W. (eds.) (1998). *Attachment Theory and Close Relationships*,

Guilford, New York.

Rohner, P.R., Rohner, C.R. (1980). Antecedents and consequences of parental rejection: A theory of emotional abuse In *Child Abuse and Neglect, Vol. 4*, 3, p. 189-198.

Walker, L.E. (2009). *The Battered Woman Syndrome.* NY: Springer Publishing Com.

Heterostereotypy slovenskej majority a maďarskej menšiny v kontexte frekvencie kontaktu, postoju voči jazyku druhej národnosti a rodových rozdielov

Heterostereotypes of Slovak majority population and hungarian minority in Slovakia focusing on factors such as frequency of inter-group contact, attitude towards the other language and gender differences

Tamás Tegdes[1], Ivan Brezina[2]

tamas.tegdes@gmail.com; Ivan.Brezina@savba.sk

[1]NsP sv. Barbory v Rožňave

[2]Ústav experimentálnej psychológie SAV

Abstrakt

Výskum porovnáva profily heterostereotypov slovenskej majority a maďarskej menšiny v kontexte frekvencie kontaktu, postoju voči jazyku druhej národnosti a rodových rozdielov. Ako metódu sme použili dotazník národného charakteru - NCS, ktorý sme administrovali on-line. Vzorku utvára 175 Slovákov a 288 menšinových Maďarov. Zistili sme, že heterostereotyp maďarskej menšiny zo strany slovenských žien a mužov, je málo odlišný, podobne ako aj profily heterostereotypu Slovákov zo strany žien a mužov maďarskej menšiny. Podľa našich výsledkov, nárast frekvencie kontaktu s minoritou je spojený tiež s vyššími hodnotami sociálne žiaducich vlastností pri posudzovaní maďarskej menšiny zo strany Slovákov. Respondenti prechovávajúci negatívny postoj k jazyku druhej národnosti prejavovali tendenciu charakterizovať typického predstaviteľa danej národnosti negatívnejšie v kontexte osobnostných vlastností.

Kľúčové slová: národný charakter, stereotypy, národnostná menšina, medzikultúrny výskum, majorita a minorita,

Abstract

Presented paper aims to compare profiles of heterostereotypes of Slovak majority population and hungarian minority in Slovakia focusing on factors such as frequency of inter-group contact, attitude towards the other language and gender differences. On sample of 175 Slovaks and 288 minority Hungarians we administrated online version of National Character Survey (NCS) finding only minor differences between stereotypes of Slovaks in Hungarian men and women, similarly as stereotype of Hungarians which – according to our measures – showed small gender variation in Slovaks. On the other hand, our results document higher scores for socially desirable characteristics in Hungarians as reported by Slovaks associated

with more frequent inter-group contact. And participants that held negative attitude towards the other language tended to describe personality trait of a typical member of such nationality in a more negative manner.

Keywords: national character, stereotypes, cross-cultural study, majority and minority

Úvod

Výsledkom posúdenia typických charakteristík vlastného národa je národný autostereotyp, kým posúdenie charakteristík určitého národa príslušníkmi iných národov sa označuje ako národný heterostereotyp (Hřebíčková, 2012). Negatívne stereotypy sú signifikantným prediktorom prežívania aj realistických, aj symbolických hrozieb. Členovia skupiny, ktorí mali menej kontaktu s druhou skupinou viac inklinujú prežívať hrozbu, pričom negatívne situované kontakty s druhou skupinou zvyšujú vnímanie hrozby (Stehan, Ybarra a Morrison, 2009).

Vysoká kolektívna sebaúcta skupiny vedie k najväčšej vnímavosti hrozby, lebo títo jednotlivci sa zaoberajú najviac tým, čo sa deje s ich skupinou a jej členmi (Ybarra et al., 2000). Stereotypy spojené s druhou skupinou sú považované za ťažšie vyvrátiteľné, ako stereotypy spojené s vlastnou skupinou.

Vzťah maďarskej menšiny a slovenskej majority je zložitý z historického ako aj geopolitického hľadiska. Maďarská menšina je najpočetnejšou menšinou na Slovensku, Lampl (2012) uvádza údaje zo sčítania obyvateľstva z roku 2011, kedy 8,5 % občanov SR sa hlásilo k maďarskej národnosti, čo znamenalo 458 467 ľudí.

Metóda

Cieľ výskumu

Náš výskum sa zameral na zistenie profilov heterostereotypu a na potvrdenie ich odlišnosti vo vzťahu k národnosti posudzovateľov (H1), ako aj na vzťah frekvencie kontaktu s minoritou na profil heterostereotypu zo strany Slovákov (H2). Ďalej sme skúmali vzťah postojov sympatie k jazyku druhého etnika a heterostereotyp (H3), ako aj rozdiely v hodnoteniach vo vzťahu k rodu posudzovateľov (H4).

Výskumný nástroj

Naša batéria testov bola tvorená administráciami škály NCS zameraných na sebahodnotenie, hodnotenie autostereotypu a heterostereotypu, a niekoľkými otázkami na

zistenie frekvencie kontaktu s druhou národnosťou a postojov voči nej. Podľa odpovede na otázku národnosti maďarský respondenti pokračovali verziou dotazníka, kde vedľa slovenských adjektív bol prítomný aj maďarský preklad.

Na meranie stereotypov sme použili dotazník NCS (National Character Survey), ktorý vytvorili Terraciano a kol. (2005) vychádzajúc z päťfaktorového modelu osobnosti. Dotazník obsahuje 30 päťbodových bipolárných škál, ktoré sú na obidvoch póloch charakterizované dvoma alebo troma adjektívami. Každá škála korešponduje s jednou subškálou NEO-PI-R.

Dáta sme zbierali pomocou on-line dotazníka, ktorý sme šírili pomocou sociálnych sietí a rôznych ročníkových mailov. Kontaktovať respondentov z maďarskej menšiny sa nám podarilo hlavne na sociálnych sieťach cez skupiny študentských klubov, ktoré týchto študentov vysokých škôl združujú.

Výskumná vzorka

Našu vzorku tvorilo 463 respondentov vo veku od 16 do 63 rokov, pričom priemerný vek bol 24,39 (SD= 5,9). Zúčastnilo sa 175 respondentov slovenskej národnosti v priemernom veku 23,66 rokov (SD= 3,93; 70% žien) a 288 respondentov maďarskej národnosti v priemernom veku 24,84 rokov (SD= 6,8; 64% žien).

Zo 122 slovenských žien hodnotenie typického menšinového Maďara uviedlo len 92, kým z 53 mužov len 37. Typického Slováka hodnotilo 146 menšinových žien zo 182 a 89 mužov zo 106. Ako vidieť pri heterostereotypoch sa značne znížila validita odpovedí oproti sebahodnoteniu u oboch skupín, kým u slovenských respondentov aj oproti autostereotypu.

Štatistické spracovanie

V porovnaní s pôvodnými koeficientmi reliability môžeme potvrdiť reliabilitu aj v našom výskume. Faktorovú štruktúru škál sme overovali pomocou expoloračnej faktorovej analýzy a použili rotáciu Varimax. Faktorové rozloženie pokladáme za dostačujúce a splňujúce kritéria pre ďalšiu prácu, kde viac ako dve tretiny položiek je zakotvených aspoň v minimálnej miere vo faktore na ktoré je zamerané (Terracciano et al, 2005).

Podľa vzoru pôvodného výskumu s nástrojom NCS od Terracciano (2005, et al.) sme každú administrovanú 30 položkovú škálu podrobili kontrole validity.

Pri analýze podobnosti profilov sme vypočítali hodnoty vnútrotriedných korelácií ICC, k čomu sme potrebovali štandardizovať hrubé skóre na T skóre, pomocou noriem získaných na rozsiahlejších vzorkách v iných výskumoch. Po prepočte našich dát na T skóre sme mohli vypočítať vnútrotriedné korelácie (ICC) pomocou metódy „double entry“. Vnútrotriedné

(ICC) korelácie sú citlivé voči tvarom profilov a i k rozdielom v ich zvýšení, preto ich použitie umožňuje testovať podobnosť dvoch profilov (Terracciano et al.,2005).

Výsledky

H1: Pri analýze profilov heterostereotypu Slovákov a maďarskej menšiny sme nenašli významnú vnútrotriednú koreláciu. Slováci typickému menšinovému Maďarovi v našom výskume prisudzujú vyššiu mieru sociálne žiaducejších vlastností, ako Maďari typickému Slovákovi (Graf č.1). Heterostereotyp maďarskej menšiny v posudzovaní slovenských respondentov vykazuje nižší neuroticizmus a vyššie hodnoty extraverzie, otvorenosti voči skúsenosti, prívetivosti a svedomitosti.

Graf č.1 Heterostereotyp Slovákov a maďarskej menšiny

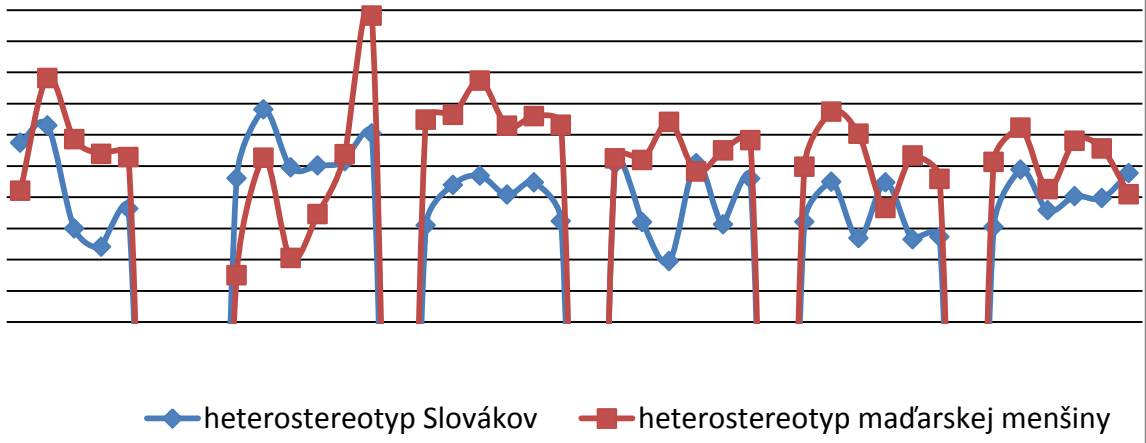

N1 : úzkostnosť; N2 : hnevlivosť - hostilita; N3: depressívnosť; N4: rozpačitosť; N5: impulzívnosť; N6: zraniteľnosť; E1: vrelosť; E2: družnosť ; E3: asertivita; E4: aktívnosť; E5: vyhladávanie vzrušenia; E6: pozitívne emócie; O1: fantázia; O2: estetické prežívanie; O3: prežívanie; O4: novátorské činnosti; O5: ideje; O6: hodnoty; P1: dôvera; P2: úprimnosť; P3: altruizmus; P4: poddajnosť; P5: skromnosť; P6: jemnocit;

Vo výskume v roku 2011 zameranom na stereotypy národného charakteru v piatich stredoeurópskych krajinách sa Kouřilová a Hřebíčková (2011) na vzorke univerzitných študentov (2263 žien;729 mužov) zaoberali aj heterostereotypom Slovákov z pohľadu, ako ho charakterizujú Česi (N=1477), Poliaci (N=281), Rakúšania (N=396) a Nemci (N=329). S dostupnými výsledkami piatich osobnostných dimenzií z týchto štúdii sme porovnali náš výsledok heterostereotypu Slovákov z pohľadu našej vzorky 235 respondentov maďarskej menšiny (Graf č.2).

Graf. č. 2 Heterostereotyp Slovákov z pohľadu piatich stredoeurópskych krajín

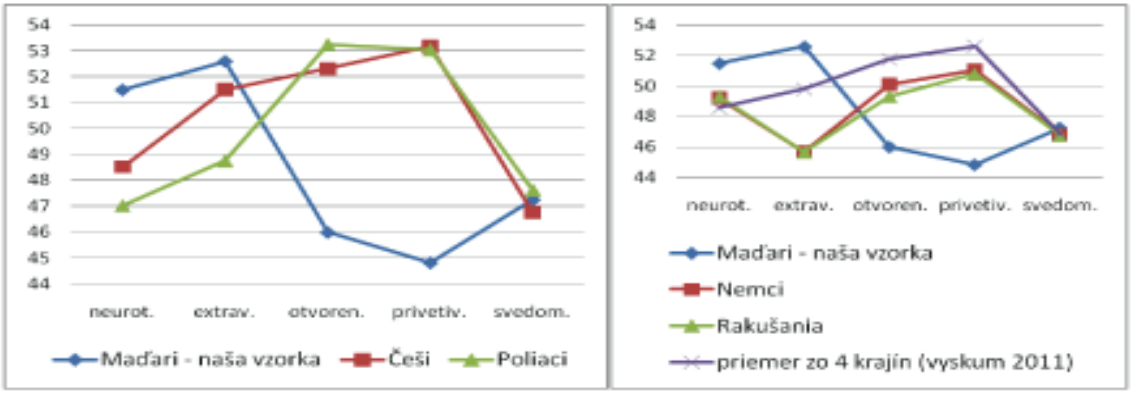

H2: Získané dva profily spolu silno korelovali ICC= 0,822** (p<.01). Skupina Slovákov s častým kontaktom typickému predstaviteľovi minority prisudzuje pozitívnejšie vlastnosti. Typického predstaviteľa charakterizujú ako vyrovnanejšieho, spokojnejšieho, dôverčivejšieho a systematickejšieho (Graf.č.3).

Graf č.3 Heterostereotyp maďarskej menšiny od Slovákov podľa kontaktu s menšinou

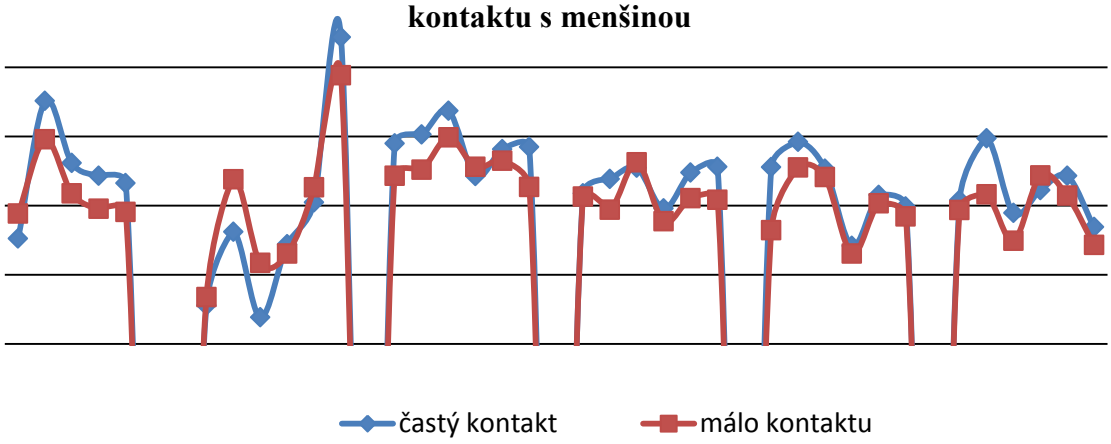

N1 : úzkostnosť; N2 : hnevlivosť - hostilita; N3: depressívnosť; N4: rozpačitosť; N5: impulzívnosť; N6: zraniteľnosť;
E1: vrelosť; E2: družnosť ; E3: asertivita; E4: aktívnosť; E5: vyhladávanie vzrušenia; E6: pozitívne emócie;
O1: fantázia; O2: estetické prežívanie; O3: prežívanie; O4: novátorské činnosti; O5: ideje; O6: hodnoty;

H3**:** Skupina Slovákov, ktorej je maďarčina ako jazyk neutrálna, charakterizuje typického predstaviteľa menšiny pozitívnejšie v extraverzii, otvorenosti voči skúsenosti, prívetivosti ako aj svedomitosti. Heterostereotyp skupiny s negatívnym postojom je značne negatívnejší v hodnotení vo všetkých dimenziách. Respondenti minority, ktorým je slovenčina sympatická (N=46) a neutrálna (N=113) vo svojich heterosterotypoch vo vzťahu k Slovákom sa nerozlišujú štatisticky významne, kým skupina, ktorej je slovenčina

nesympatická (N=34) charakterizuje typického Slováka negatívnejšie v extraverzii, otvorenosti voči skúsenosti a prívetivosti (Graf.č.4).

Graf č.4.Profily hodnotení heterostereotypu podľa sympatie k jazyku druhého etnika

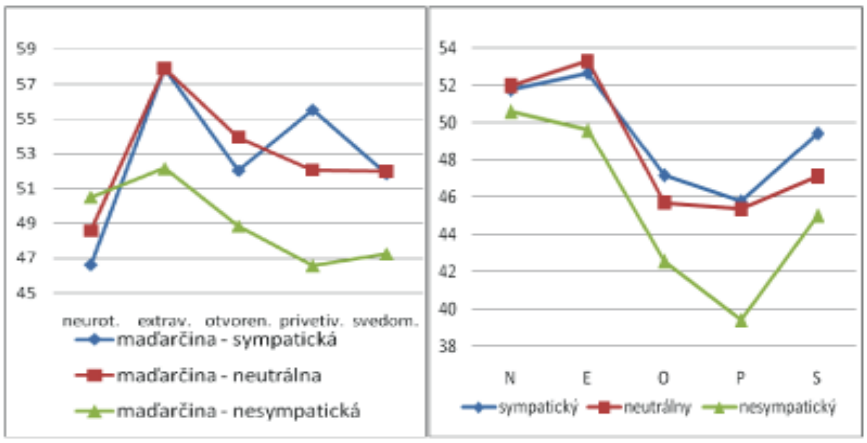

H4: Pri porovnaní profilov heterostereotypu druhej národnosti zo strany slovenských a maďarských mužov a žien, sme nenašli v subškálach žiadny štatisticky významný rozdiel. Veľkú podobnosť profilov nám potvrdila aj veľmi silná vnútrotriedná korelácia ICC= 0,919** (p<.01) u slovenských respondentov a u maďarských respondentov ICC= 0,844**(p<.01), ktoré naznačujú, že muži a ženy oboch národností charakterizujú typického predstaviteľa druhého etnika veľmi podobnými vlastnosťami.

Diskusia

Našu H1 spojenú s rozdielnosťou profilov heterostereotypov môžeme potvrdiť, na základe absencie významnej vnútrotriednej korelácie. Slováci typickému predstaviteľovi Maďarskej minority prisudzovali vyššiu mieru sociálne žiaducich vlastností, ako Maďari Slovákom. V porovnaní s profilmi heterostereotypov Slovákov zo strany Čechov, Poliakov, Nemcov a Rakúšanov (Kouřilová a Hřebíčková, 2011), Maďari Slovákov percipujú značne ako menej otvorených voči skúsenosti a prívetivých. Tento fakt vysvetľujeme minoritným statusom Maďarov na Slovensku a polarizáciou, kde Slovákov môžu vnímať ako súperov, pri snažení sa o rozšírenie svojich právomocí.

Naša H2 bola zameraná na zistenie toho, aký je vzťah medzi frekvenciou kontaktu s minoritou a hodnotami sociálne žiaducejších vlastností, ktorými charakterizujú Slováci typického predstaviteľa menšiny. Skupina s častým kontaktom štatisticky významne percipovala typického predstaviteľa maďarskej minoriti, ako vyrovnanejšieho, spokojnejšieho, dôverčivejšieho a systematickejšieho. Ani v jednej subškále sme

nezaznamenali, že by respondenti s častým kontaktom posudzovali nejakú sociálne žiaducejšiu vlastnosť v nižšej miere, ako skupina s málom kontaktu. Náš výsledok je v súlade s teóriou medziskupinového kontaktu.

Naše výsledky sa dajú prepojiť s výsledkami z roku 2007 (Lampl, 2007), kde respondenti maďarskej menšiny mali určiť, aký je podľa nich vzťah Slovákov a Maďarov. 59% uvádzalo konflikty na štátnej úrovni a len 9% na svojom bydlisku. 15% uvádzalo spoluprácu na štátnej úrovni a 55% spoluprácu na úrovni bydliska. Z týchto údajov sa dá predpokladať, že tam, kde sú príslušníci dvoch národností v priamom kontakte, dochádza k spolupráci a vnímajú značne menej konfliktov, ako na štátnej úrovni.

Pri H3 sme mieru, nakoľko je respondentovi sympatický jazyk druhej národnosti, predpokladali ako indikátor postoju voči danej národnosti, ktorej jazyk posudzuje. Takto sme dostali u obidvoch národnostiach tri skupiny, podľa toho, či im jazyk druhej národnosti bol sympatický, neutrálny, alebo nesympatický.

Slovenský respondenti, ktorým maďarčina, ako jazyk bol nesympatický, mali tendenciu charakterizovať typického menšinového Maďara negatívnejšie v porovnaní so skupinou, ktorej maďarčina bola neutrálna. Je zaujímavý aj počet respondentov, ktorí posudzovali heterostereotyp Maďara. Tretina respondentov, ktorým je maďarčina nesympatická nepreviedla platné hodnotenie, museli sme ich hodnotenie vyradiť, pre náhodnosť odpovedí, alebo opakovanie tej istej odpovede.

U maďarských respondentov skupina ktorej je slovenčina nesympatická charakterizovala typického Slováka štatisticky výrazne negatívnejšie v porovnaní so skupinou, ktorej je slovenčina neutrálna. Miera sympatie k jazyku druhej národnosti ako indikátor postoja je vo vzťahu s tým, nakoľko bude druhá národnosť charakterizovaná negatívne v sociálne žiaducejších charakteristikách. Negatívny postoj je vo vzťahu s negatívnymi stereotypmi.

Porovnanie profilov heterostereotypov, vo vzťahu k rodu respondentov prinieslo silné korelačné vzťahy. Môžeme vysloviť, že profil heterostereotypu druhej národnosti je nezávislí od rodu posudzovateľa.

Použitá literatúra

Hřebíčková, M., & Graf, S. (2014). Accuracy of National Stereotypes in Central Europe: Outgroups Are Not Better than Ingroup in Considering Personality Traits of Real People. *European Journal of Personality, 28*(1), 60-72.

Hřebíčková, M. (2010). Nové přístupy ke zkoumání rysů: Pětifaktorový model osobnosti. In M. Blatný (Ed.), *Psychologie osobnosti* (pp. 43-70). Praha: Grada.

Ybarra, O., Stephan, W., & Schaberg, L. (2000). Misanthropic Memory for the Behavior of Group Members. *Personality and Social Psychology Bulletin, 26*(12), 1515-1525. Retrieved March 30, 2015, from http://oscarybarra.com/Main_Site/Publications_files/Ybarra,Stephan, _Schab2000PSPB.pdf

Kouřilová, S., & Hřebíčková, M. (2011). Accuracy of slovak national stereotypes: Result of judgment or intuition? *Studia Psychologica, 53*(2), 201-2013.

Lampl, Z. (2007). *Magyarnak lenni, a szlovákiai magyarok értékrendje* (1st ed., p. 183). Šamorín, Slovakia: Fórum inštitút pre výskum menšín.

Stephan, G., Ybarra, O., & Morrison, K. (2009). Intergroup Threat Theory. In T. Nelson (Ed.), *Handbook of prejudice, sterotyping, and discrimination*(pp. 43-60). New York: Psychology Press.

Terracciano, A., Abdel-Khalek, A. M., Adam, N., Adamovova, L., Ahn, C., Ahn, H., . . . McCrae, R. R. (2005, October 7). National character does not reflect mean personality trait levels in 49 cultures. *Science, 310,* 96–100. doi:10.1126/science.1117199

Sebaregulácia v modeli na cieľ orientovaného správania[47]

Self-regulation in extended model of goal directed behavior

Katarína Vasková
katarina.vaskova@gmail.com
Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach

Abstrakt

Sebaregulácia je v súčasnosti témou, ktorej sa venuje pomerne široké spektrum odborníkov, pričom je skúmaná v rôznych oblastiach. V predkladanom príspevku je centrom záujmu Model na cieľ orientovaného správania (EMGB - Extended Model of Goal Directed Behavior) autorov Peruginiho a Bagozziho (2001), ktorého finálna podoba bola neskôr Richetinovou, Richardsonovou a Boykinom (2011) aplikovaná na agresiu. Cieľom je poukázať na špecifický spôsob akým sa v pôvodnom modeli zachytáva sebaregulácia.
Kľúčové slová: seba-regulácia, Model na cieľ orientovaného správania

Abstrakt

Self-regulation is is currently the topic of a wide range of professionals, and it is studied in various fields. In the present conference paper is a center of interest Extended Model of Goal Directed Behavior (EMGB) by Perugini and Bagozzi (2001), whose final version was later applied to aggression by Richetin, Richardson and Boykin (2011). The aim of this study is to highlight the specific way in which the original model captures self-regulation.
Keywords: self-regulation, Extended Model of Goal Directed Behavior

V súčasnosti je téma sebaregulácie široko rozoberanou problematikou. Evidujeme množstvo výskumných prác a teoretických modelov, ktoré sa usilujú o jej detailné vymedzenie. Ako uvádza Lovaš (2011) v zásade ide o dva prístupy. Súčasťou prvého prístupu sú teórie orientované na reguláciu procesu dosahovania cieľa. Ide o komparáciu aktuálneho stavu so žiaducim. Patria sem autori ako Carver, Scheier (2011), či Karoly (1993). Iným prístupom je zameranie na reguláciu vlastných myšlienok, afektov, impulzov a výkonu (Baumeister, Alquist, 2009). Vzťahuje sa ku schopnosti meniť vlastné reakcie v zmysle ich

47 Príspevok bol podporený projektom VEGA 1/1258/12

zosúladenia so sociálnymi štandardmi (napr. s ideálmi, hodnotami, morálnymi a sociálnymi očakávaniami) a o podporu dlhodobých cieľov. Ide tak o prístup zdôrazňujúci schopnosť prispôsobiť sa.

Vychádzajúc však z myšlienky, že sebaregulácia je schopnosťou človeka, ktorá sa uplatňuje pri vôľovom a zámernom správaní, je možné priblížiť aj iné všeobecné teoretické modely vysvetľujúce správanie ako také. Jedná sa o teórie, ktorých súčasťou je aj sebaregulácia, avšak primárne sa na ňu nezameriavajú. Týmto spôsobom sa môžeme odvolať na pomerne dlhú tradíciu Teórie odôvodneného správania autorov Ajzena a Fishbeina.

Medzi kľúčové premenné boli zaradené *postoje* k správaniu, *subjektívne normy, zámer* a *správanie* (Kraft, 2005). Neskôr bola do modelu odôvodneného správania zakomponovaná *vnímaná behaviorálna kontrola* (čím vznikla Teória plánovaného správania). Ajzen sa domnieval, že umožní lepšie vysvetlenie správania, a to najmä v situáciách, kedy nie je správanie pod vedomou kontrolou. Ukázalo sa totiž, že práve v danom prípade zámer nie je postačujúcim faktorom. Ajzen (in Armitage, Conner, 2001) pôvodne definoval kontrolu ako presvedčenie osoby o pravdepodobnej obťažnosti realizácie konkrétneho činu. Pozostávala z dvoch vzájomne prepojených komponentov - sebaúčinnosti a kontrolovateľnosti (Kraft, 2005). V porovnaní so súčasnými trendmi vo výskume sebakontroly je však zjavné, že Ajzenova definícia je obsahovo širšia, čo naznačuje už samotné začlenenie sebaúčinnosti.

V posledných rokoch sa úprave známeho konceptu venovali Perugini a Bagozzi, ktorí rozšírili teóriu plánovaného správania do podoby Modelu na cieľ orientovaného správania (Extended Model of Goal –Directed Behavior, ďalej len EMGB). Autori sa zamerali na tzv. predvôľové procesy (prevolitional processes), pod ktorými rozumejú procesy rôznej povahy (kognitívne, motivačné a iné), iniciujúce konečné správanie, avšak len po zámer. Do modelu boli pridané ďalšie premenné. Zámeru predchádza *behaviorálna túžba*, alebo inak povedané chuť vykonať čin. Podľa autorov (Perugini, Bagozzi, 2004) reprezentuje prvý krok k výslednému rozhodnutiu, čo je zvyčajne sprevádzané zámerom urobiť to. Túžba je podľa autorov silnejším prediktorom zámeru než postoje, subjektívne normy alebo vnímaná behaviorálna kontrola, a tiež transformuje dôvody uskutočňovania správania na motiváciu k ich realizácii.

Ďalšie premenné sú z hľadiska implicitného zisťovania sebaregulácie zaujímavejšie. Ide najmä o zameranie sa na cieľ, konkrétne *túžbu po dosiahnutí osobne dôležitého cieľa*, a tiež zaradenie špecifickej podoby emócií – *očakávaných emócií*. Kľúčová je ich väzba na budúce udalosti. Ide o schopnosť predstaviť si nakoľko by človek prežíval konkrétne pozitívne, alebo negatívne emócie v tej, či inej situácii (Baumgartner, Pieters, Bagozzi, 2008).

Perugini a Bagozzi (2004) pritom zdôrazňujú, že ich regulačný charakter spočíva práve v zameraní na dôsledky. Uvedomenie si toho, ako by sa človek cítil v prípade, že by sa správal istým spôsobom motivuje udržanie správania zameraného na dosiahnutie pozitívneho a vyhnutiu sa negatívnemu cieľu, a to dokonca nezávisle na odhadovanej pravdepodobnosti výskytu danej situácie (Baumgartner, Pieters, Bagozzi, 2008).

Celkovo sa tak EMGB radí medzi modely vysvetľujúce premyslené správanie, čo je zároveň jeho najväčšou slabinou, nakoľko mnoho činov človeka častokrát nespadá do tejto kategórie, ale práve naopak – týkajú sa impulzívneho správania. Podobne, formulácie položiek, ktoré slúžia na zachytenie jednotlivých premenných sú len aktivizačné, a teda sa jedná o skúmanie len tých „síl“, ktoré pudia človeka smerom k vykonaniu činu. To samozrejme nie úplne reflektuje realitu, nakoľko už skúsenosť každodenného života ukazuje, že pri rozhodovaní na človeka pôsobia aj sily, ktoré ho odrádzajú od skutku. Na druhej strane je EMGB pomerne komplexný a aj dostatočne jednoduchý, aby bolo možné ho podložiť empirickými dátami. Z hľadiska predkladaného príspevku však vystupuje do popredia jeho schopnosť zachytiť sebareguláciu nielen ako jednodimenzionálny konštrukt, a tiež možnosť ju zachytiť v širších súvislostiach, ako interakciu viacerých faktorov. V neposlednom rade stojí za zmienku špecifikum EMGB, ktoré spočíva v nepriamom spôsobe zisťovania sebaregulácie, a to prostredníctvom vyššie spomínaných premenných.

Cieľom príspevku bolo poukázať na iné možnosti zisťovania sebaregulácie v podobe Modelu na cieľ orientovaného správania, a zároveň sa pozrieť na jej význam v súčinnosti s inými premennými. Výskumná časť približuje niektoré širšie súvislosti výskytu sebaregulácie v situácii provokácie k agresii, kde sa predpokladalo zapojenie kontrolných mechanizmov.

Metóda

Výskumný súbor

Vzorka pozostávala z 214 študentov vysokej školy a dvoch stredných škôl, pričom zastúpenie mužov a žien nebolo rovnocenné. Výskumný súbor tak tvorilo 51 mužov (23,83%) a 163 žien (76,17%) vo veku od 16 do 38 rokov (priemerný vek 20,191, SD= 3,091). Išlo o študentov Univerzity P. J. Šafárika, posledných ročníkov gymnázia a strednej odbornej školy v Košiciach. Bol zvolený príležitostný výber.

Metodika

Základom bol dotazník Richetinovej, Richardsonovej a Boykina (2011), ktorý autori vo svojej publikácii aplikovali EMGB na verbálnu agresiu. Na základe predvýskumu však boli zaradené nové položky zachytávajúce sebakontrolu, reflektujúce najnovšie teoretické východiská a nahradili tak pôvodný obsah škály vnímanej behaviorálnej kontroly. Hodnota Cronbachovej alfy sa z pôvodnej nedostatočnej hodnoty zvýšila na 0,90. Celkovo boli predmetom záujmu vzťahy medzi nasledovnými premennými: postoje, normy, očakávané emócie, túžba po dosiahnutí cieľa, sebakontrola, chuť a zámer správať sa agresívne a napokon samotné agresívne správanie. Celý dotazník bol prispôsobený situácii provokácie k verbálnej agresii pri zrade blízkym človekom, pričom účastníci výskumu mali k dispozícii 7 bodovú odpoveďovú škálu.

Na zaznamenanie agresívneho správania bola respondentom predložená časť dotazníka Richardson Conflict Response Questionnaire (RCRQ) (Richardson, Green, 2006), ktorá sa zameriava na priamu agresiu. Tvorí ju 10 položiek s 5 bodovou odpoveďovou škálou. Hodnota Cronbachovej alfy sa ukázala ako postačujúca (0,819).

Výsledky

Nakoľko bolo snahou zachytiť vzájomné vzťahy medzi stanovenými premennými, dáta boli podrobené modelovaniu pomocou štrukturálnych rovníc, pričom vzájomné vzťahy reflektovali teoretické poznatky a bližšie ich vykresľuje obrázok č. 1. Jednosmerné šípky znázorňujú predikčné vzťahy.

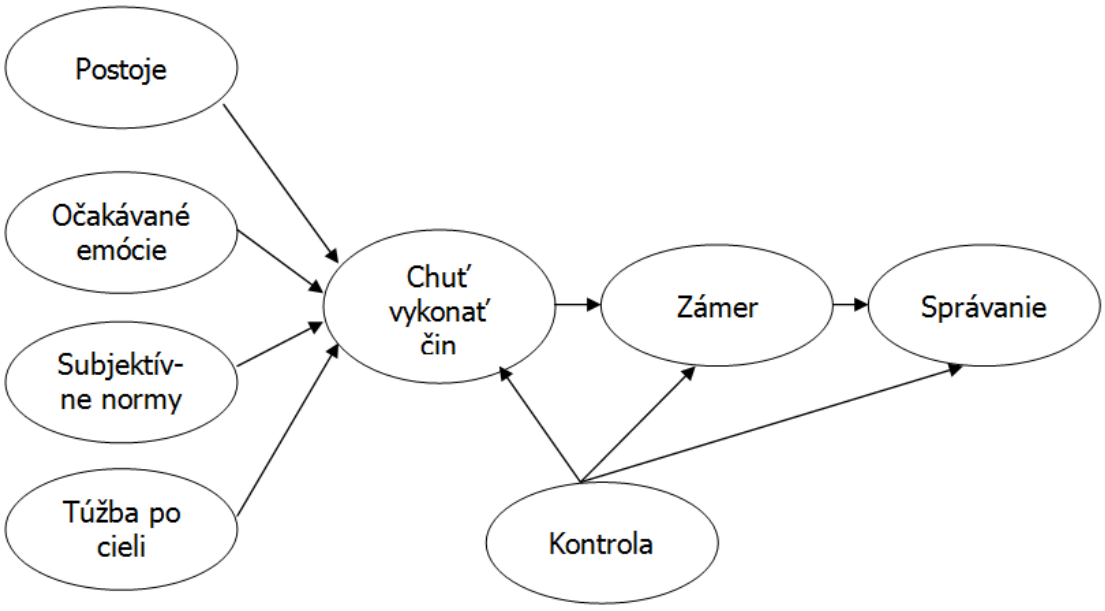

Obrázok 2 Model agresívneho správania podľa Richetinovej a Richardsonovej (2011, s. 45)

Výsledky s výnimkou dvoch ukazovateľov (χ^2(185)=261,807; p<0,0001 a AGFI=0,867) potvrdzovali dostatočnú výstižnosť modelu (SRMR=0,0557; GFI=0,903; CFI=0,966; RMSEA=0,044; PCLOSE=0,781). Odhady hodnôt štandardizovaných parametrov ukazuje obrázok č. 2.

Pri pohľade na hladiny štandardizovaných regresných váh sa dokonca potvrdil aj mediovaný vplyv kontroly na správanie, a to prostredníctvom zámeru (γ=0,16). Na druhej strane jej priamy vplyv sa dá považovať za nevýznamný (γ=0,01).

Možno povedať, že dáta sú v dostatočnom súlade s teoretickým, predpokladaným modelom. Vzťahy medzi behaviorálnou túžbou (R^2=0,523), zámerom (R^2=0,67) a správaním (R^2=0,35) sú v súlade s teoretickými očakávaniami.

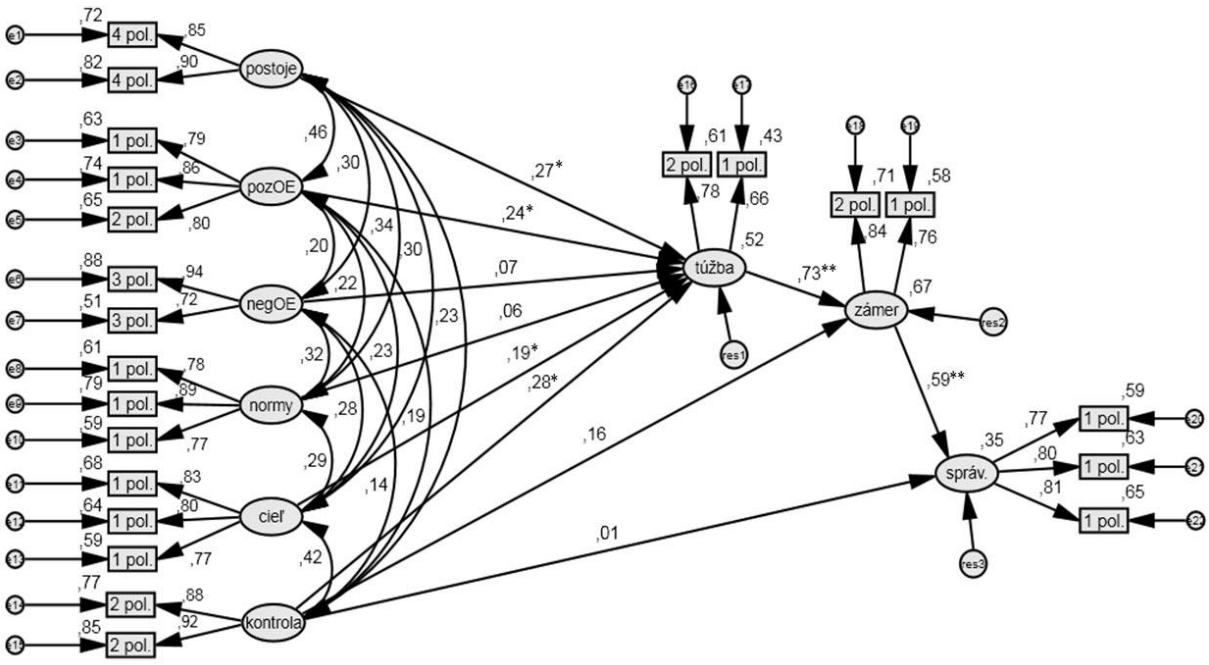

Obrázok 3 Odhady štandardizovaných parametrov EMGB

(*. p<0,05; **. p<0,01; vysvetlivky: *pol.* – položka, *pozOE* – pozitívne očakávané emócie, *negOE* – negatívne očakávané emócie, *cieľ* – túžba po dosiahnutí cieľa, *túžba* – túžba správať sa istým spôsobom, *správ.* - správanie)

Diskusia a záver

Ako uvádzame v teoretickej časti príspevku, sebaregulácia bola v tomto prípade zachytávaná viacerými spôsobmi a v súčinnosti s inými premennými. Zaujímavým je fakt, že prakticky všetky signifikantné prediktory behaviorálnej túžby s výnimkou postojov sa radia medzi premenné, ktoré sa jej dotýkajú. Najsilnejším je kontrola, pri ktorej sa preukázalo, že pôsobí už v predvôľových štádiách rozhodovania. Napriek tomu, že tieto zistenia

korešpondujú aj so súčasným ponímaním sebakontroly, je potrebné poznamenať, že vplyv kontroly na samotné správanie bol žiaduci, očakávaný a na našich dátach nepotvrdený. Najmä v prípade agresie sa predpokladá jej aktivácia aj na tejto úrovni, nielen v skorších štádiách. Je otázne, či priama väzba nebola signifikantná v dôsledku zvolenej formy agresie. Preto odporúčame v budúcnosti realizáciu ďalších výskumných prác, ktoré by sa zamerali na proces generovania rôznych druhov agresie, od ktorých sa pôsobenie kontroly môže odvíjať.

Medzi ďalšie významné prediktory behaviorálnej túžby sa zaradili aj očakávané emócie. Šlo však len o pozitívne emócie po kričaní. Tento jav sa vyskytol vo viacerých zahraničných štúdiách (Perugini, Conner, 2000, Richetin, Richardson, Boykin, 2011). Je rovnako v súlade s prístupom k sebaregulácii, podľa ktorého je správanie smerujúce k naplneniu cieľa (na pozadí stojí Behavioral Activation System) sprevádzané pozitívnymi emóciami (pozri napr. Carver, 2004).

Napokon existujú aj ďalšie výskumné zistenia, ktoré prispievajú k osvetleniu dôvodov silnejšieho vplyvu pozitívnych emócií. Ide primárne o informácie z oblasti očakávaných dôsledkov na princípe cost-benefit prístupu (hodnotenie a zvažovanie ziskov a strát jednotlivých alternatív správania). Tie zaradili medzi základné zisky plynúce z agresívnej reakcie aj možnosť vyhnúť sa prežívaniu negatívnych emócií (Archer, Southall, 2009).

Ďalším z významných prediktorov bola aj túžba po dosiahnutí cieľa, ktorá sa priamo dotýkala aj túžby správať sa istým spôsobom.

Na záver môžeme povedať, že výsledky potvrdili nielen dostatočnú výstižnosť modelu, ale bolo vysvetlených 36% variancie správania.

Je nutné spomenúť aj niekoľko limitov. Konkrétne je potrebné upozorniť na nepomerné zastúpenie mužov a žien v druhom výskumnom súbore. Takisto predkladaný výskum je korelačný. Pre hlbšie porozumenie problematike by bolo prínosné, ak by budúce výskumy manipulovali kľúčovými premennými experimentálnym spôsobom.

Literatúra

Archer, J., Southall, N. (2009). Does Cost-Benefit Analysis or Self-Control Predict Involvement in Bullying Behavior by Male Prisoners. *Aggressive Behavior*, (35), 31-40.

Armitage, CH.J., Conner, M. (2001). Efficacy of the Theory of Planned Behaviour: A meta-analytic review. *British Journal of Social Psychology*, (40), 471-499.

Baumeister, R.F., Alquist, J.L. (2009). Is There a Downside to Good Self-control? *Self and Identity*, (8), 115-130.

Baumgartner, H., Pieters, R., Bagozzi, R.P. (2008). Future-Oriented Emotions: Conceptualization and Behavioral Effects. *European Journal of Social Psychology*, (38), 685-696.

Carver, C.S., Scheier, M.F. (2011). Self-Regulation of Action and Affect. In: Vohs, K.D., Baumeister, R.F. (Eds.) *Handbook of Self-regulation: Research, Theory and Applications.* 3-21. New York, The Guilford Press.

Carver, CH.S. (2004). Negative Affects Deriving From the Behavioral Approach System. *Emotion*s, (1), 3-22.

Karoly, P. (1993). Mechanisms of Self-Regulation: A Systems View. *Annual Review of Psychology*, (44), 23-52.

Kraft, P., Rise, J., Sutton, S., a kol. (2005). Perceived Difficulty in the Theory of Planned Behaviour: Perceived Behavioural Control or Affective Attitude? *British Journal of Social Psychology*, (44), 479-496.

Lovaš, L. (2010). *Agresia a násilie: psychológia ľudskej agresie a jej podoby v domácom prostredí, v škole, v práci, vo väzniciach a v športe.* Bratislava: Ikar.

Perugini, M., Bagozzi, R.P. (2001). The Role of Desires and Anticipated Emotions in Goal-directed Behaviours: Broadening and Deeping the Theory of Planned Behaviour. *British Journal of Social Psychology*, (40), 79-98.

Perugini, M., Bagozzi, R.P. (2004). An alternative view of pre-volitional processes in decision making: Conceptual issues and empirical evidence. In: Haddock, G, Maio, G.R. (Eds.) *Contemporary Perspectives on the Psychology of Attitudes: The Cardiff Symposium* , 1-50. Hove, UK: Psychology Press.

Perugini, M., Conner, M. (2000). Predicting and Understanding Behavioral volitions: the Interplay between Goals and Behaviors. *European Journal of Social Psychology,* (30), 705-731.

Richardson, D.S., Green, L.R. (2006). Direct and Indirect Aggression: Relationships as Social Context. *Journal of Applied Social Psychology,* (10), 2492-2508.

Richetin, J., Richardson, D.S., Boykin, D.M. (2011). Role of Prevolitional Processes in Aggressive Behavior: The Indirect Influence of Goal. *Aggressive Behavior*, (37), 36-47.

Výskyt syndrómu „dobrého samaritána“ v poskytovaní zdravotnej starostlivosti v dátach ISSP 2011 a vnímanie zdravotného rizika[48]

Incidence of „good samaritan“ syndrome in health care in the ISSP 2011 data and perceptions of health risk.

Výrost Jozef

vyrost@saske.sk

Spoločenskovedný ústav SAV

Abstrakt

Koncept „dobrého samaritána“ vychádzajúci zo známeho biblického podobenstva, môže na prvý pohľad znieť konfúzne – aký, ak nie dobrý, môže byť samaritán? V sociálnej psychológii má tento koncept svoje korene v klasickej práci Darleyho a Batsona (1973) a tvorí kontrapunkt pojmu „zlého samaritána“ (známejšieho pod názvom bystander effect, t.j. efekt okolostojacich), ktorý popísali Latané a Darley (1968). Dáta modulu International Social Survey Programme s názvom „Zdravie a zdravotná starostlivosť“ z roku 2011 ponúkli možnosť a) posúdiť výskyt syndrómu „dobrého samaritána“ v oblasti poskytovania zdravotnej starostlivosti a jeho súvislosť s vybranými sociodemografickými i osobnými charakteristikami respondentov, b) analyzovať vplyv prítomnosti syndrómu „dobrého samaritána“ na vnímanie zdravotného rizika.

Kľúčové slová: syndróm „dobrého samaritána“, International Social Survey Programme 2011, vnímanie zdravotného rizika

Abstract

The concept of „good samaritan“, coming from the known biblic parable, could sound in inverted commas, as a confusion – what, if nor good, samaritan can be? In social psychology this concept has its roots in the classic work od Darley and Batson (1973) and creates a natural counterpoint of the concept of „bad samaritan“ (bystander effect). Data of the International Social Survey Programme 2011 module „Health and Health Care“ offered opportunity a) to analyze incidence of „good samaritan“ syndrome in the area of health care and its connections to the selected demographic and personal characteristics of respondents, b) to analyze the influence of “good samaritan” syndrome on health risk perceptions.

48 Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantu VEGA, projektu č.2/0173/12 s názvom „Sociálne a osobnostné aspekty vnímania bezpečnosti“.

Keywords: „good samaritan“ syndrome, International Social Survey Programme 2011, health risk perceptions

Úvod

Pojem „dobrého samaritána“, vychádzajúci zo známeho biblického podobenstva o milosrdnom Samaritánovi, môže na prvý pohľad znieť konfúzne – aký, ak nie dobrý, môže byť samaritán? V sociálnej psychológii má koncept dobrého samaritána svoje korene v klasickej práci Darleyho a Batsona (1973) a tvorí prirodzený kontrapunkt pojmu „zlého samaritána“ (známejšieho pod názvom bystander effect, t.j. efekt okolostojacich), ktorý popísali Latané a Darley (1968). Cieľom série výskumov, realizovaných v 80-tych rokoch pod vedením Daniela Batsona (1988), bolo identifikovať motívy pomáhajúceho správania. Z výsledkov vyplynulo, že osoba v núdzi v nás vyvoláva dve odlišné skupiny emócií, personálny distres alebo empatiu. Tieto emócie majú odlišné pozadie motivácie samaritánstva: v prvom prípade je motivácia výrazom Hobbesovského základného kánonu ľudského sebectva – pomocou druhým vlastne len pomáhame sami sebe, t.j. účelom je predovšetkým odstrániť vlastný distres; len v druhom prípade (empatia) ide o skutočný prejav altruizmu, dominantnou motiváciou tu je snaha naozaj pomôcť, o čom hovorí aj podobenstvo/príbeh milosrdného Samaritána. V príspevku sa budeme zaoberať prvou z uvedených alternatív, teda „dobrým samaritánom“. Príklad, ilustrujúci rozdiel:

Ste v cudzom meste a zjavne zablúdení turisti Vás úpenlivo prosia o Vašu radu, ako sa dostať na konkrétne miesto, keď mapa i GPS očividne zlyhali. Lenže správnu odpoveď, ktorým smerom sa majú vydať, nepoznáte. V tejto situácii sa zachováte ako:

DOBRÝ SAMARITÁN

Úprimne priznáte, že aj vy ste tu cudzí a teda nemáte ani tušenie o tom, ktorým smerom sa majú vydať.

„DOBRÝ SAMARITÁN“

Poradíte im smer a dúfate, že budú mať šťastie a návod bude správny.

SCHADENFREUNDE (gloater, „škodoradostník“)

S radosťou poradíte smer, kam sa majú vydať, lebo tam, kde ich posielate, to poznáte a viete, že zablúdia ešte viac – veď je to úžasná švanda!

Súčasne považujeme za dôležité dodať, že vhodnejšie bude hovoriť o syndróme, a nie fenoméne „dobrého samaritána“ preto, lebo je priliehavejšie ho chápať nielen v jeho individuálnych (kognitívne - emocionálno – behaviorálnych) ale i širších sociálnych (populizmus) súvislostiach: Za efektívne východisko pre ponímanie psychologickej podstaty

a povahy populizmu možno, z nášho hľadiska, považovať myšlienku E. Laclaua (2005, 34), že „populizmus je ontologická a nie ontická kategória – t.j. jej zmysel/význam nemožno nájsť v akomkoľvek politickom alebo ideologickom obsahu, použitom na opis praktík ktorejkoľvek konkrétnej skupiny, ale treba ho vidieť v špecifickom spôsobe artikulácie ľubovoľnej sociálnej, politickej či ideologickej témy“.

Metóda

Za osobitne cenný informačný zdroj pre štúdium „populistických postojov, lebo konkrétnejšie, afinity k populistickému diskurzu“, sa považujú údaje sociálnych prieskumov (Hawkins, Riding, Mudde, 2012, 1 – 2). Túto cestu sme zvolili tiež a pre analýzy sme použili údaje International Social Survey Programme (ISSP), modulu z roku 2011 „Zdravie a zdravotná starostlivosť“ (Health and Health Care). Výskumnú vzorku tvorilo 45 563 osôb vo veku od 18 rokov z 29 krajín (Austrália, Belgicko, Bulharsko, Čile, Tajvan, Chorvátsko, Česká republika, Dánsko, Fínsko, Francúzsko, Nemecko, Izrael, Japonsko, Južná Kórea, Litva, Holandsko, Nórsko, Filipíny, Poľsko, Portugalsko, Rusko, Slovensko, Slovinsko, Juhoafrická republika, Švédsko, Švajčiarsko, Turecko, Veľká Británia, USA).

Pre identifikáciu „dobrého samaritána“ sme použili 3 položky dotazníka ISSP 2011:

Predstavte si, že dvaja ľudia s tou istou chorobou potrebujú rovnakú operáciu srdca. Jeden z nich nefajčí, druhý je silný fajčiar. Ktorý z nich, podľa Vás, by mal byť operovaný ako prvý?

1 – nefajčiar 2 – silný fajčiar 3 – to či niekto fajčí alebo nie by nemalo hrať úlohu

Teraz si predstavte, že dvaja ľudia s tou istou chorobou potrebujú rovnakú operáciu srdca. Jeden z nich má 30 rokov, druhý má 70 rokov. Ktorý z nich, podľa Vás, by mal byť operovaný ako prvý?

1 – tridsaťročný 2 – sedemdesiatročný 3 – vek by nemal hrať úlohu

A ešte si predstavte, že dvaja ľudia s tou istou chorobou potrebujú rovnakú operáciu srdca. Jeden z nich má malé deti, druhý nemá malé deti. Ktorý z nich, podľa Vás, by mal byť operovaný ako prvý?

1 - ten ktorý má malé deti 2 ten ktorý nemá malé deti 3 – to či niekto má alebo nemá malé deti by nemalo hrať úlohu

Pre potreby analýzy sme podľa odpovedí na uvedené položky vybrali dve skupiny: „DOBRÍ SAMARITÁNI“ boli osoby, ktoré na všetky 3 otázky odpovedali alternatívou „1“ ($N_{„DS“}$=7999, t.j. 17,5% z celej vzorky), druhú skupinu sme označili ako DOBRÍ SAMARITÁNI a tvorili ju osoby, ktoré na všetky 3 otázky odpovedali alternatívou „3“ (N_{DS}=12 841, t.j. 28,2% z celej vzorky).

Údaje ISSP 2011 sme analyzovali v troch na seba nadväzujúcich krokoch: 1. Uskutočnili sme logistickú regresiu sociodemografických ukazovateľov ako prediktorov „dobrého samaritánstva“, 2. uskutočnili sme logistickú regresiu vybraných psychologických ukazovateľov (postoje) ako prediktorov „dobrého samaritánstva“ a 3. uskutočnili sme sa analýzu rozdielov medzi skupinou „dobrých samaritánov“ („DS“) a dobrých samaritánov (DS) vo vnímaní zdravotného rizika.

Výsledky

Tab.č. 1: Logistická regresia prediktorov „sociodemografické ukazovatele“

Prediktory	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Krajina	0,000	0,000	73,487	1	0,001	1,000
Rod	0,097	0,032	9,158	1	0,002	1,102
Vek	-0,006	0,001	29,602	1	0,001	0,994
Vzdelanie	0,036	0,011	10,078	1	0,002	1,037
Členstvo v odboroch	-0,144	0,021	45,361	1	0,001	0,866
Návšteva obradov	0,062	0,007	77,493	1	0,001	1,064
Vnímaný sociálny status	-0,033	0,009	12,436	1	0,001	0,967
Počet členov domácnosti	-0,104	0,010	108,716	1	0,001	0,901
Miesto bydliska	0,015	0,013	1,413	1	0,235	1,015

Zastúpenie „dobrých samaritánov“ je v rôznych krajinách rôzne, od skoro 1/3 respondentov na Taiwane a Filipínach až po necelých 10% vo Švédsku a Nemecku, teda táto premenná sa ukázala ako štatisticky signifikantný prediktor. Podobná situácia je, ako možno vidieť v tab.č.1, aj u ostatných sociodemografických premenných – okrem miesta bydliska (v zmysle mesto-vidiek), ktorý sa neukázal ako štatisticky významný. Podľa rodu sú to skôr ženy, ďalej skôr osoby vyššieho veku, s nižšou úrovňou dosiahnutého vzdelania, osoby neorganizované v odboroch, častejšie navštevujúce náboženské obrady, osoby vnímajúce svoj spoločenský status ako skôr nižší a žijúce v početnejších domácnostiach.

Tab.č. 2: Logistická regresia prediktorov „psychologické ukazovatele“

Prediktory	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Postoje 1	-0,297	0,022	182,991	1	0,001	0,743
Postoje 2	0,117	0,024	22,770	1	0,001	1,124
Postoje 3	-0,035	0,024	2,098	1	0,148	2,323

V rámci možností, ktoré ponúkala metodika ISSP 2011, sme sa v regresnej analýze sústredili na tri postojové ukazovatele ako možné prediktory „dobrého samaritánstva“: Postoje 1, t.j. postoje k využitiu prostriedkov verejného zdrav. poistenia, škálu predstavovali 4 položky (vyžitie na preventívne prehliadky, na liečbu AIDS, na prevenciu obezity, na transplantácie), 1= rozhodne za, 5=rozhodne proti, Cronbachov koeficient spoľahlivosti α = 0,74. Výsledky ukázali, že tento prediktor je štatisticky významný, „dobrí samaritáni“ takéto použitie prostriedkov verejného zdravotného poistenia podporujú menej. Postoje 2, t.j. postoje k príčinám zdravotných problémov, škálu reprezentovali 4 položky (ľudia si sami ničia zdravie, príčinou je prostredie, dedičnosť, chudoba), 1= úplne súhlasím, 5= úplne nesúhlasím, α = 0,59. Výsledky ukázali, že tento prediktor je štatisticky významný, „dobrí samaritáni“ súhlasia viac, najmä s tvrdením, že „ľudia si sami ničia zdravie“. Postoje 3, t.j. postoje k lekárom, škálu reprezentovalo 5 položiek (dôvera k lekárom, lekári diskutujú s pacientmi o liečbe, hodnotenie zručnosti lekárov, lekári sa starajú sa viac o pacientov ako o svoje zárobky, lekári si priznajú chybu), 1= úplne súhlasím, 5= úplne nesúhlasím, α = 0,63. Výsledky ukázali, že tento prediktor nie je štatisticky signifikantný.

Napokon sme sa v analýzach zamerali na vnímané zdravotné riziko. Mapovalo ho 5 položiek (odpoveďový formát bol 1=nikdy, 5=veľmi často): *Ako často ste počas posledných 4 týždňov: 1. Pre zdravotné problémy mali ťažkosti s vykonávaním zamestnania alebo s prácou v domácnosti?, 2.Mali fyzické bolesti?, 3. Cítili sa nešťastní alebo ste mali depresiu?, 4.Stratili sebadôveru?, 5.Mali pocit, že nedokážete prekonať svoje problémy?*

Tab.č. 3: Priemery odpovedí oboch skupín a výsledky t-testu

Vnímané zdravotné riziko	$M_{„DS“}$	SD	M_{DS}	SD	t	Sig.
1.Ťažkosti s vykonávaním práce	2,00	1,19	2,04	1,17	2,387	0,017
2.Fyzické bolesti	2,43	1,24	2,45	1,20	1,125	0,261
3.Depresia	2,12	1,12	2,08	1,07	2,684	0,007
4.Strata sebadôvery	1,83	1,05	1,80	1,00	1,863	0,063
5.Prekonávanie problémov	1,87	1,07	1,85	1,03	1,075	0,287

Z piatich sledovaných oblastí (2 somatické, 3 psychické) vnímania zdravotného rizika sa medzi skupinami prejavili rozdiely v dvoch (1. a 3.) a jedna (4.) je blízko štatistickej významnosti: z výsledkov vyplýva, že „dobrí samaritáni“ lokalizujú vnímané riziko skôr do oblasti psychickej (cítiť sa nešťastný + mať depresiu, strata sebadôvery) a menej do oblasti somatickej (ťažkosti s výkonom v práci a doma).

Záver

V pozadí syndrómu „dobrého samaritánstva“ v oblasti poskytovania zdravotnej starostlivosti, teda altruizmu založeného na motíve skôr odstrániť vlastný distres (z neposkytnutia pomoci) než pomáhať, môžeme identifikovať viacero činiteľov. Najmä ak ho chápeme širšie, v jeho kultúrnych a sociálnych súvislostiach, nielen ako produkt osobných predispozícií jednotlivca. Na výskyt a fungovanie „dobrého samaritánstva“, ako na po poukázali výsledky analýzy dát ISSP 2011, majú vplyv najmä kultúrne vzorce spoločnosti, dosiahnutý i vnímaný sociálny status, vek a rod. Orientácia na seba produkuje negatívnejšie postoje k využívaniu prostriedkov verejného zdravotného poistenia na účely prevencie, podporované presvedčením, že hlavnou príčinou zdravotných problémov ľudí sú oni sami (ničia si svoje zdravie). Azda i preto „dobrých samaritánov“ v oblasti vnímaného zdravotného rizika charakterizuje skôr akcent na psychologickú, než somatickú oblasť.

Záverom sa teda logicky ponúka otázka: možno považovať syndróm „dobrého samaritána“ za efektívnu psychologickú stratégiu, v konečnom dôsledku slúžiacu na prospech jej nositeľovi? V rámci možností, ktoré nám ponúkali zdrojové údaje, sme sa zamerali na celkový pocit šťastia, v ISSP 2011 zisťovaný otázkou: *„Ak by ste mali zhodnotiť svoj život vo všeobecnosti, povedali by ste, že ste vcelku šťastný/á alebo nešťastný/á?“* (formát odpovedí bol vyjadrený škálou 1=úplne šťastný a 7= úplne nešťastný). Ako uvádza E. Diener (2000, 35) takéto škály sa považujú za prirodzené ukazovatele miery subjektívnej pohody. Predpokladali sme, že sa tu prejaví kompenzačný potenciál (keď hlavným cieľom je redukcia

nepohody) „dobrého samaritánstva“ ako integrálnej súčasti sebaobranných mechanizmov jedinca, čo sa aj preukázalo (priemer odpovedí M“DS“=2,87, MDS=2,91, t=2,85, p<0,004). Zaujatie pozície „dobrého samaritána“ v rôznych životných situáciách, z tohto hľadiska, teda možno tiež považovať za efektívnu psychologickú stratégiu, čo je dané najmä tým, že pri sledovaní vlastného prospechu nenarušuje sebaobraz jednotlivca ako dobrého človeka, ktorému leží na srdci dobrobyt iných. Povedané slovami Alberta Camusa, aby sme boli šťastní, nemali by sme sa priveľa zaoberať druhými?

Literatúra

Batson, C. D., Dyck, L., Brandt, J. R., Batson, J. G., Powell, A. L., McMaster, M. R., Griffitt, C. (1988). Five studies testing two new egoistic alternatives to the empathy-altruism hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 52 – 77.

Darley, J. M., Batson, C. D. (1973). „From Jerusalem to Jericho“.: A study of situational and dispozitional variables in helping behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27, 100 – 108.

Darley, J. M., & Latané, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8, 377-383.

Diener, E. (2000). Subjective Well-being. The Science od Happiness and a Proposal for a National Index. *American Psychologist*, 55, 1, 34 -43.

Hawkins, K., Riding, S., Mudde, C. (2012). *Measuring populist attitudes*. C&M Working Paper (#55). http://works.bepress.com/cas_mudde/72

Laclau, E. (2005). Populism. What’s in a name. In: Panizza, F. (Ed.). *Populism and the mirror of democracy*. London, Verso, 32 – 50.

Kríza mladého veku z pohľadu sebaregulácie

Quarterlife crisis from the self-regulation perspective

Veronika Zibrinyiová, Beáta Ráczová

v.zibrinyiova@gmail.com

Katedra psychológie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt

Obdobie vynárajúcej sa dospelosti je jedným z aktuálne skúmaných tranzitívnych životných období. Ako také, je potenciálnym obdobím krízy, ktorú autorky Robbinsová a Wilnerová (Dabis Yates, 2014) nazývajú kríza mladého veku. Cieľom prezentovaného výskumu je zistiť, v akej miere prežívajú mladí ľudia vo veku medzi 20. a 30. rokom krízu a súčasne nás zaujíma vzťah medzi prežívaním krízy a mierou sebaregulácie ako jedného zo spôsobov zvládania krízového obdobia. Vo výskume bol použitý Dotazník krízy mladého veku (Ráczová, Stanko, v tlači) a skrátená verzia SSRQ (The Short Self-Regulation Questionnaire; Carey, Neal, Collins, 2004).

Kľúčové slová: kríza mladého veku, sebaregulácia, vynárajúca sa dospelosť

Abstract

Emerging adulthood is one of the currently researched transitive life periods. As such, there is a potential risk for a crisis which Robbins and Wilner (Dabis, Yates, 2014) are calling „Quarterlife Crisis“. The aim of presented research is to find out to what extent are young people between the age 20 and 30 experiencing this crisis. At the same time we examine the relationship between crisis and the level of self-regulation as one of the ways for dealing with the crisis. As research methods we used Quarterlife Crisis Questionnaire (Ráczová, Stanko, v tlači) and SSRQ (The Short Self-Regulation Questionnaire; Carey, Neal, Collins, 2004).

Keywords: Quarterlife Crisis, Self-Regulation, Emerging Adulthood

V súčasnosti je obdobie neskorej adolescencie až do polovice dvadsiatych rokov, pre väčšinu mladých ľudí žijúcich v industrializovaných spoločnostiach, obdobím, v ktorom sa nesnažia usadiť sa a prevziať trvalé (ak nie permanentné) dospelé role. Je skôr obdobím, ktoré je výrazne neštruktúrované a nestále (Arnett, 2006). V porovnaní s obdobím v polovici 20. storočia, kedy formuloval svoju teóriu vývinu Erikson (Arnett, 2007), vzrástol priemerný vek vstupu do manželstva až do neskorých dvadsiatych rokov života. Obdobie okolo veku 25 rokov je obdobím frekventovaných zmien týkajúcich sa zamestnania a pre mnoho ľudí

obdobím získavania ďalšieho vzdelania či tréningu. Takisto sa zmenili pravidlá sexuálnej morálky, predmanželský sex a spolužitie partnerov v dvadsiatych rokoch života je široko spoločensky akceptované.

Teória vynárajúcej sa dospelosti bola navrhnutá ako rámec na uvedomenie si, že prechod do dospelosti je v súčasnosti časovo náročný, už nepredstavuje len tranzíciu, ale samostatné obdobie v životnom smerovaní. Arnett (2007) navrhol päť zložiek, ktoré zreteľne odlišujú vynárajúcu sa dospelosť: je to vek explorácie identity, vek nestability, vek zamerania sa na seba, vek pocitu „medzi“ (angl. *feeling in between*) a vek možností.

Toto nestabilné obdobie plné zmien, spojené s exploráciou identity je teda potenciálnym obdobím krízy. Žurnalistky Robbinsová a Wilnerová (Dabis, Yates, 2014) začali v roku 2001 uprednostňovať používanie termínu „kríza mladého veku“ (angl. *quarterlife crisis*) v snahe pritiahnuť pozornosť na tranzíciu zo školy do skutočného sveta. Vo svojej podstate je kríza mladého veku krízou identity sprevádzaná pochybnosťami o sebe, introspekciou a spochybňovaním všetkých životných rozhodnutí. Robbinsová a Wilnerová (Dabis, Yates, 2014) popísali krízu mladého veku ako prítomnosť symptómov, ktoré môžu zahŕňať intenzívnu pracovnú nespokojnosť, anxietu a depresiu. Jednotlivci môžu takisto pociťovať neistotu, zmätok, samotu a najmä izoláciu prameniacu z uvedomenia si, že im niečo v živote chýba, konkrétne zmysluplná kariéra alebo vzťah.

Analýza rozhovorov vo výskume Robinsona a Smitha (2010) preukázala štvorfázový priebeh krízy. Je však potrebné podotknúť, že tieto fázy platia v prípade úspešného prekonania krízy.

1. Fáza: respondenti opisujú predkrízový pocit externe kontrolovanej identity a pocit uviaznutia v domácej a/alebo odbornej roli, v ktorej sa už ďalej nachádzať nechcú, ale zostávajú v nej z dôvodu pasivity alebo povinnosti.
2. Fáza: vrchol krízy, charakterizovaný emocionálnou separáciou od roly a/alebo vzťahu a zmätenou, nedefinovanou identitou.
3. Fáza: explorácia nových, vnútorne motivovaných aktivít a experimentálne hľadanie prostredníctvom alternatívnych sebaponímaní a aktivít.
4. Tzv. postkrízová fáza prináša nové záväzky životnej štruktúry, v ktorých sú identita, životné role a sociálne kontexty v rovnováhe a zvyšujú pocit spokojnosti a kontroly.

V súvislosti s prežívaním a zvládaním krízy mladého veku sa ako pozitívny faktor javí sebaregulácia, čo vyplýva aj z definícií tohto termínu. Sebaregulácia je definovaná ako na cieľ

zameraný proces, ktorý smeruje k dosiahnutiu a udržiavaniu osobných cieľov (Maes, Karoly, 2005). Medzi príbuzné pojmy patrí aj termín sebakontrola, vo všeobecnosti je však sebaregulácia chápaná ako širší pojem v porovnaní so sebakontrolou (Baumeister, 2002), zahŕňajúci vedomé aj nevedomé procesy. V určitých prípadoch sa spája s akýmkoľvek správaním, ktoré je zamerané na cieľ a podliehajúce normám. Vyššia miera sebaregulácie predstavuje množstvo výhod nielen pre človeka ako jednotlivca, ale aj pre spoločnosť. Dôsledky zlyhania sebaregulácie môžu mať významné sociálne a ekonomické následky. Naopak, efektívna sebaregulácia umožňuje jedincovi a celkovo spoločnosti rásť prostredníctvom zlepšenia morálky, disciplíny a cnosti. Úspešná sebaregulácia umožňuje ľuďom podriadiť svoje krátkodobé pokušenia dlhodobým cieľom, vymeniť potešenie z okamžitého uspokojenia za neskoršiu odmenu a tolerovať frustráciu, ktorá môže byť spôsobená vytrvávaním v zmysle výziev alebo ťažkej práce. Efektívna sebaregulácia je takisto nevyhnutná pri obmedzovaní vlastných prianí v prospech záujmov skupiny, na ovládanie hostilných a agresívnych impulzov, ktoré by mohli oslabiť prosociálne ciele a na prekonanie prirodzených sklonov k uplatňovaniu vlastných záujmov pre vyššie kolektívne dobro (Bauer, Baumeister, 2011). Faktory, ktoré sa doteraz preukázali ako vhodné pri úspešnej tranzícii zahŕňajú ekonomickú zabezpečenosť, emocionálnu bezpečnosť alebo sociálnu oporu, zdravie, predchádzajúce schopnosti spojené so zmenou, podporné pracovné prostredie a podporu zmeny (Dabis, Yates, 2014). V súvislosti s uvedenými faktormi sme sa zamerali na myšlienku vzťahu medzi mierou sebaregulácie a mierou prežívania krízy. Vo svetle benefitov, ktoré prináša efektívna sebaregulácia postulujeme predpoklad, že vyššia miera sebaregulácie bude znamenať nižšiu mieru prežívania krízy mladého veku.

Metódy

Cieľom výskumu je zistiť, či mladí ľudia vo veku medzi 20. a 30. rokom krízu skutočne prežívajú a súčasne nás zaujíma vzťah medzi prežívaním krízy a mierou sebaregulácie ako jedného zo spôsobov zvládania krízového obdobia.

Našu vzorku tvorilo 130 respondentov (96 žien a 34 mužov) zozbieraných metódou príležitostného výberu. Priemerný vek vo vzorke bol 23,169 roka (ženy 22,646 a muži 24,647 roka).

Vo výskume sme použili dve metodiky, a to Škálu krízy mladého veku a SSRQ (The Short Self-Regulation Questionnaire). Škálu na meranie krízy mladých zostrojili Ráczová, Stanko (v tlači), na základe dotazníka intenzity polovice kríze života, ktorého autorom je

Oleś, skríningu a definícií krízy mladého veku. Obsahuje 67 otázok hodnotených na päťbodovej škále (rozhodne sa ma to netýka – rozhodne sa ma to týka), platí, čím vyšší počet bodov, tým vyššia miera prežívanej krízy. Škála krízy mladého veku vo výskume Stanka a Ráczovej korelovala so spokojnosťou so životom (-0,761), sebaúctou (-0,688) a sociálnou (0,607) a emocionálnou osamelosťou (0,639). Vnútorná homogenita škály (Cronbachova alfa) v našom výskume bola 0,931. Dotazník na zisťovanie miery sebaregulácie SSRQ zostrojili Carey, Neal, Collins (2004). Obsahuje 31 otázok, platí, čím vyšší počet bodov, tým vyššia miera sebaregulácie. Zisťuje kapacitu sebaregulácie, je sýtený dvoma faktormi, faktor kontroly impulzov a faktor stanovovania cieľov. Cronbachova alfa v našom výskume bola 0,874.

Výsledky

V úvode výsledkovej časti uvádzame deskriptívne charakteristiky vzorky údajov. Výsledky sú prezentované v Tabuľke 1. Priemerné hrubé skóre sebaregulácie bolo 110,154 bodu a priemerné hrubé skóre prežívania krízy mladého veku bolo 174,515 bodu.

Tabuľka 4 Deskriptívne charakteristiky

N	HS sebaregulácia	Štandard.odchýlka	HS Kríza mladého veku	Štandard.odchýlka
130	110,154	13,208	174,515	32,080

Cieľom nášho výskumu bolo zistiť, v akej miere mladí ľudia krízu mladého veku prežívajú. Výsledky skóre v dotazníku krízy mladého veku ukazujú približne normálne rozloženie dát (viď Graf 1). Minimum bodov získaných v dotazníku bolo 103 bodov a maximum 254 bodov, medián 175 bodov. Na základe týchto údajov môžeme zhodnotiť, že kríza nie je pre mladých ľudí v našej vzorke neznámym pojmom. Prevažná väčšina našej vzorky vykazuje stredné hodnoty vzhľadom k priemerným hodnotám hrubého skóre (možné získané body 0-335, stred 168 bodov), vo vzorke sa však vyskytujú aj respondenti s vyššou mierou prežívania krízy.

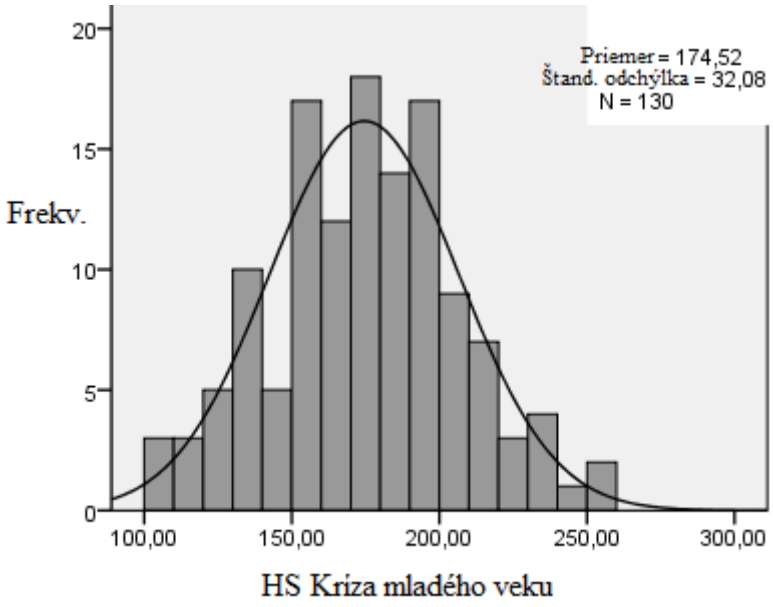

Graf 1 Hodnoty hrubého skóre v škále na meranie krízy mladých

Ako sme uviedli, cieľom nášho výskumu bolo tiež overiť vzťah medzi mierou sebaregulácie a mierou prežívania krízy mladými dospelými. Zisťovali sme preto Pearsonovým korelačným koeficientom silu tohto vzťahu. Náš predpoklad bol podporený výsledkami, medzi mierou sebaregulácie a mierou prežívania krízy mladého veku existuje stredne silný negatívny vzťah, ktorý možno označiť za štatisticky významný (Sig. 0,0001). Jeho hodnota je -0,591, teda, čím je miera sebaregulácie vyššia, tým je miera prežívania krízy nižšia. Výsledky sú uvedené v Tabuľke 2.

Tabuľka 2 Korelácia prežívania krízy mladého veku a miery sebaregulácie

		Sebaregulácia	Sig.
Prežívanie krízy	Korelačný koeficient	-0,591**	0,0001

Pozn. ** korelácia je štatisticky významná na hladine významnosti 0,01

Diskusia

V závere je našou snahou prepojiť vzniknuté výsledky s teoretickými poznatkami, ale aj s implikáciou pre prax. Môžeme povedať, že mladí ľudia v našej vzorke prežívajú krízu v rôznej miere. Vo väčšine prípadov poukazujú výsledky na stredné hodnoty prežívania pocitov a symptómov spojených s krízou mladého veku, avšak vo výsledkoch sa vyskytujú aj respondenti s vyššou mierou ich výskytu. Miera prežívania krízy u mladých ľudí v našom výskume môže byť ovplyvnená aj fázou krízy (podľa Robinsona a Smitha 2010), v ktorej sa

mladý človek v súčasnosti nachádza. Avšak Arnett (2007) ako zástanca a zároveň aj kritik krízy mladého veku označuje tento pojem za prehnaný, aj keď ho úplne nezavrhuje. Uvádza, že podľa množstva štúdií sa well-being počas obdobia vynárajúcej sa dospelosti zlepšuje, takisto autori Galambos, Barker a Krahn (Arnett, 2007) prezentujú pokles depresívnych symptómov a nárast sebaúcty v tomto období, čo je v rozpore so symptómami, ktoré krízu mladého veku sprevádzajú. Aj napriek tomu však myšlienku krízy mladého veku a jej symptómov zamietnuť nemôžeme. Ako ukázali údaje z nášho výskumu, mladí ľudia vo veku 20-30 rokov, aj keď v rôznej miere, pocity a symptómy spojené s krízou mladého veku skutočne prežívajú.

Naše ďalšie zistenia podporujú predpoklady, čím je miera sebaregulácie vyššia, tým je miera prežívania krízy nižšia. Toto zistenie je v súlade s primárnymi očakávaniami, efektívna sebaregulácia (podľa autorov Bauer, Baumeister, 2011) nemusí byť iba zdrojom spomínaných benefitov, ale môže predstavovať aj faktor, ktorý je zapojený do zvládania krízy mladého veku. To, aby sme mohli sebareguláciu zaradiť medzi faktory zvládania krízy mladého veku, ktoré uvádzajú napr. autori Dabis a Yates (2014) si samozrejme vyžaduje ďalšie skúmanie, avšak myšlienka podpory sebaregulácie v zvládaní tejto krízy je nepopierateľne zaujímavá a aktuálna. Tento fakt je využiteľný nielen v terapii a poradenstve, ale otvárajú sa aj možnosti pre rôzne tréningy. Limitom výskumu je najmä disproporcionálnosť vzorky, keďže mužov bolo porovnateľne menej ako žien. V zásade sú ale naše zistenia prvotnými výsledkami a touto problematikou sa budeme ďalej zaoberať. Potenciál vidíme nielen v pracovaní s faktormi dotazníkov, ale aj v zisťovaní súvislostí s ďalšími premennými ako sú starostlivosť o seba či rizikové správanie.

Použitá literatúra

Arnett, J. J. (2006). Emerging Adulthood in Europe: A Response to Bynner. *Journal of Youth Studies*, 9, 111-123.

Arnett, J. J. (2007). Emerging Adulthood: What is it, and What is it Good For? *Child Development Perspectives*, 1, 68-73.

Bauer, I. M., Baumeister, R. F. (2011). Self-Regulatory Strength. In: Vohs, K. D., Baumeister, R. F. (Eds.). *Handbook of Self-Regulation*. New York: The Guilford Press, 2011, 64-82.

Baumeister, R. F. (2002). Ego Depletion and Self-Control Failure: An Energy Model of the Self's Executive Function. *Self and Identity*, 2002, Vol. 1,129-136.

Carey, K. B., Neal, D. J., Collins, S. E. (2004). A psychometric analysis of the self-regulation questionnaire. *Addictive Behaviors*, 29, 253-260.

Dabis, H., Yates, J. (2014). Successful navigation of the stromy seas: What factors lead to a successful transition from the quarterlife crisis? *The Coaching Psychologist*, 10, 17-24.

Maes, S., Karoly, P. (2005). Self-Regulation Assessment and Intervention in Physical Health and Illness. A Review. *Applied Psychology: An International review*, 54, 267-299.

Ráczová, B., Stanko, R. (v tlači). Analýza prežívania krízy mladého veku. Psychologie a její kontexty. OU, Ostrava.

Robinson, O. C., Smith, J. A. (2010). Investigation the Form and Dynamics of Crisis Episodes in Early Adulthood: The Application of a Composite Qualitative Method. *Qualitative Research in Psychology*, 7, 170-191.

Rómovia a Vietnamci z českej perspektívy.

Rola hrozby vo vzťahu medziskupinového kontaktu a postojov.

Roma and Vietnamese from Czech perspective.

The role of threat in the relationship of intergroup contact and attitudes.

Tibor Žingora[1], Sylvie Graf[2]

tibor.zingora@gmail.com; sylvie.graf@psu.cas.cz

[1]Katedra psychologie

Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita; [2]Psychologický ústav Akademie věd České republiky v Brně

Abstrakt

V tejto štúdii sme skúmali vzťah medzi rôznymi typmi kontaktu českej väčšinovej populácie (N = 820) s dvoma menšinovými skupinami (Rómami a Vietnamcami) a postojmi voči nim. Naším prvým cieľom bolo objasnenie toho, či sa líši vplyv kontaktu na postoje u Rómom a Vietnamcom. Predpokladali sme, že rozdiel vo vplyve kontaktu na postoje medzi Rómami a Vietnamcami môže byť vysvetlený rozdielnymi stereotypmi. Druhý cieľ spočíval v preskúmaní mechanizmu, ktorý sprostredkúva vplyv kontaktu na postoje. Zamerali sme sa na úlohu medziskupinovej hrozby. Podľa očakávaní súvisel medziskupinový kontakt s postojmi voči Rómom i Vietnamcom, pričom frekvencia kontaktu mala vplyv na postoje iba v prípade vietnamskej menšiny a pozitívny kontakt mal väčší vplyv na postoje v prípade rómskej menšiny. Potvrdili sme i predpoklad, že kontakt má vplyv na postoje prostredníctvom zníženie pociťovanej hrozby voči spoločenským menšinám.

Kľúčové slová: medziskupinový kontakt, postoje, stereotyp, medziskupinová hrozba

Abstract

In this study we examined the effect of different types of contact of Czech majority (N = 820) with two minorities (Roma and Vietnamese) on attitudes toward them. The first goal of our study was to compare the effect of contact on attitudes differ in Roma and Vietnamese. We expected that the difference in the effect of contact on attitudes in Roma and Vietnamese can be explained by different stereotypes. The second goal was to examine mechanisms mediating the link between intergroup contact and attitudes, focusing on the role of intergroup threat. In line with our hypothesis intergroup contact was associated with better attitudes toward Roma and Vietnamese. The frequency of contact influenced only attitudes toward

Vietnamese minority and positive contact had comparatively larger effect on attitudes towards Roma minority. The effect of contact on attitudes was mediated by decrease in perceived threat towards social minorities.

Key words: intergroup contact, attitudes, stereotype, intergroup threat

Úvod

V súčasnej dobe narastá multikultúrny charakter spoločnosti, čo so sebou prináša i konflikty medzi skupinami. V Českej republike pribúda počet útokov kvôli farbe pokožky, náboženstvu alebo sexuálnej orientácii (ČTK, 2014). Prejavy neznášanlivosti sú presvedčivým dokladom nutnosti hľadania prostriedkov k zlepšovaniu medziskupinových vzťahov, pričom sľubnou cestou je medziskupinový kontakt (Pettigrew, 1997). V našej práci sme sa venovali dvom menšinám v Českej republike – Rómom a Vietnamcom.

Vychádzali sme z troch teórií. Prvou je *teória medziskupinového kontaktu*, ktorá potvrdila, že medziskupinový kontakt vplýva na postoje voči iným skupinám (Pettigrew & Tropp, 2006). Vedci zistili, že v mechanizme pôsobenia medziskupinového kontaktu na postoje hrá úlohu viacero faktorov (Pettigrew & Tropp, 2008). My predpokladáme, že za vplyv kontaktu na postoje je čiastočne zodpovedná zmena pocitov ohrozenia, pričom sme vychádzali z *teórie medziskupinovej hrozby*. Podľa tejto teórie existujú dva druhy hrozby. Prvým je *realistická hrozba* reprezentujúca strach o blaho vlastnej skupiny fyzického alebo materiálneho charakteru. Druhým je *symbolická hrozba*, ktorá sa týka pocitov ohrozenia spôsobu života (Stephan, Ybarra & Morrison, 2009). Predpokladali sme, že rozdiely vo vplyve kontaktu na postoje medzi Rómami a Vietnamcami môžu byť vysvetlené rozdielnymi stereotypmi. Pri jeho skúmaní sme vychádzali z *modelu obsahu stereotypov* (Fiske, Cuddy, Glick & Xu, 2002), ktorý predpovedá obsah stereotypov na základe dvoch dimenzií sociálnej percepcie. Prvou dimenziou je *vrelosť*, ktorá reprezentuje, aký zámer má skupina voči vlastnej skupine. Druhou dimenziou je *kompetencia*, ktorá reprezentuje schopnosti cudzej skupiny.

Cieľom tohto výskumu je prispieť k rozvoji teórie medziskupinového kontaktu spracovaním výskumu v kontexte Českej republiky, porovnaním vplyvu kontaktu u dvoch rôznych menšín a objasnením úlohy medziskupinovej hrozby vo vzťahu kontaktu a postojov.

Metóda

Respondentov sme oslovili pomocou anonymného on-line dotazníka. Participanti boli študentmi vysokej školy. Našu výskumnú vzorku tvorilo pôvodne 998 respondentov. Z analýz

sme odstránili respondentov, ktorí neboli českej národnosti, mali rodiča narodeného mimo Českú republiku alebo neboli študentmi do 30 rokov. Konečnú vzorku tvorilo 820 študentov.

Nižšie uvedené položky sme použili pre zisťovanie údajov o rómskej i vietnamskej menšine. Všetky odpovede mali formát 5-stupňovej škály, okrem pocitového teplomera, ktorý mal 11 stupňov. Celkovo sme medziskupinový kontakt merali 3 položkami, konkrétne frekvenciu kontaktu (prebrané od Khan & Pedersen, 2010), frekvenciu pozitívneho a negatívneho kontaktu (prebrané od Barlow et al., 2012). Pre zmeranie realistickej hrozby sme použili 5 položiek a pre symbolickú hrozbu 7 položiek (prebrané od Tausch, Hewstone, Kenworthy, Cairns & Christ, 2007). Stereotyp sme merali 8 položkami (4 položky pre obe dimenzie) (Fiske et al., 2002). Pri vytváraní dimenzie kompetencie sme vylúčili položku zisťujúcu sebavedomie skupiny kvôli nízkej reliabilite (u Rómov $\alpha = 0.54$, u Vietnamcov $\alpha = 0.33$).

Výsledky

Obraz skupín. Podľa výsledkov Rómovia dosiahli nízke skóre na dimenzii vrelosti i kompetencie. Rómovia vzbudzujú u Čechov hrozbu, pričom symbolická hrozba voči Rómom dosiahla priemerne vyššie hodnoty ako realistická hrozba. Postoje voči Rómom boli u respondentov priemerne negatívne (viď Tabuľka 1). Vietnamci dosiali vyššie hodnoty ako Rómovia na dimenzii kompetencie, $t(773) = -47.46$, $p < .001$, i vrelosti, $t(775) = -18.50$, $p < .001$. Zároveň vzbudzovali menej reálneho, $t(785) = -17.31$, $p < .001$, i symbolického ohrozenia, $t(788) = -24.73$, $p < .001$. Všeobecne boli pocity Čechov voči vietnamskej menšine pozitívne (viď Tabuľka 1).

Tabuľka 1: Dimenzie stereotypu, druhy hrozby a postoje voči Rómom a Vietnamcom

	Rómovia		Vietnamci	
	M	*s*	*M*	*s*
Kompetencia	2.31^{+}	0.59	3.72^{+}	0.61
Vrelosť	2.46	0.84	3.12^{+}	0.61
Reálna hrozba	2.89^{+}	0.98	2.48	0.87
Symbolická hrozba	3.59^{+}	0.79	2.95^{+}	0.56
Postoje	4.50^{+}	2.22	6.94^{+}	1.69

Pozn. M = priemer, *s* = smerodajná odchýlka. $^{+}$ = priemer je odlišný od strednej hodnoty škály

Vplyv kontaktu na postoje. Použitím viacnásobnej lineárnej regresie sme zistili, že kontakt s menšinami mal vplyv na postoje voči nim. Všetky druhy kontaktu boli signifikantnými prediktormi postojov až na frekvenciu kontaktu u Rómov (viď Tabuľka 2). Porovnaním regresných koeficientov pomocou Z-skórov sme zistili, že frekvencia kontaktu mala väčší vplyv na postoje u Vietnamcov (z = -3.06) a frekvencia pozitívneho kontaktu mala väčší vplyv na postoje u Rómov (z = 6.01). Vplyv frekvencie negatívneho kontaktu na postoje sa u Rómov a Vietnamcov nelíšil.

Tabuľka 2: Vplyv kontaktu s Rómami a Vietnamcami na postoje voči Rómom a Vietnamcom

	Rómovia			Vietnamci		
Premenná	B	SE B	β	B	SE B	β
Konštanta	4.46	.22		5.20	.24	
Frekvencia kontaktu	.01	.06	.00	.27	.06	.16**
pozitívny kontakt	1.14	.06	.54**	.63	.06	.36**
negatívny kontakt	-.92	.06	-.44**	-.77	.07	-.33**
R^2		.59			.35	
F		382.28**			146.75**	

$^{+=}$ p< 0.10, *= p < .05, **= p < .001

Mediačná úloha medziskupinovej hrozby vo vzťahu kontaktu a postojov. Pre spracovanie mediačných analýz sme použili makro (Hayes, 2012), ktoré poskytuje konfidenčné intervaly získané metódou bootstrappingu. Pre spracovanie mediačných analýz sme použili 10000 vygenerovaných vzoriek z dátového súboru a 95% interval spoľahlivosti. Zistili sme, že realistická, .32[-.42, -.24] i symbolická hrozba, .31[-.40, -.23] boli významnými mediátormi vzťahu pozitívneho kontaktu a postojov u Rómov, pričom veľkosť celkového nepriameho efektu bola odhadnutá na .64 [.54, .74]. Pozitívny kontakt znižoval úroveň hrozby, čo malo pozitívny dopad na postoje (viď Schéma 1).

Mediačnú úlohu hrozby vo vzťahu pozitívneho kontaktu a postojov sme potvrdili i u Vietnamcov, pričom veľkosť nepriameho efektu bola odhadnutá hodnotou .23 [.17, .30]. Významným mediátorom vzťahu pozitívneho kontaktu a postojov u Vietnamcov bola realistická, .19 [.13, .25] i symbolická hrozba, .04 [.01, .08]. Rovnaký trend ako u Rómov bol i u Vietnamcov, čiže pozitívny kontakt znižoval pocity hrozby, čo zlepšilo postoje voči Vietnamcom (viď Schéma 1).

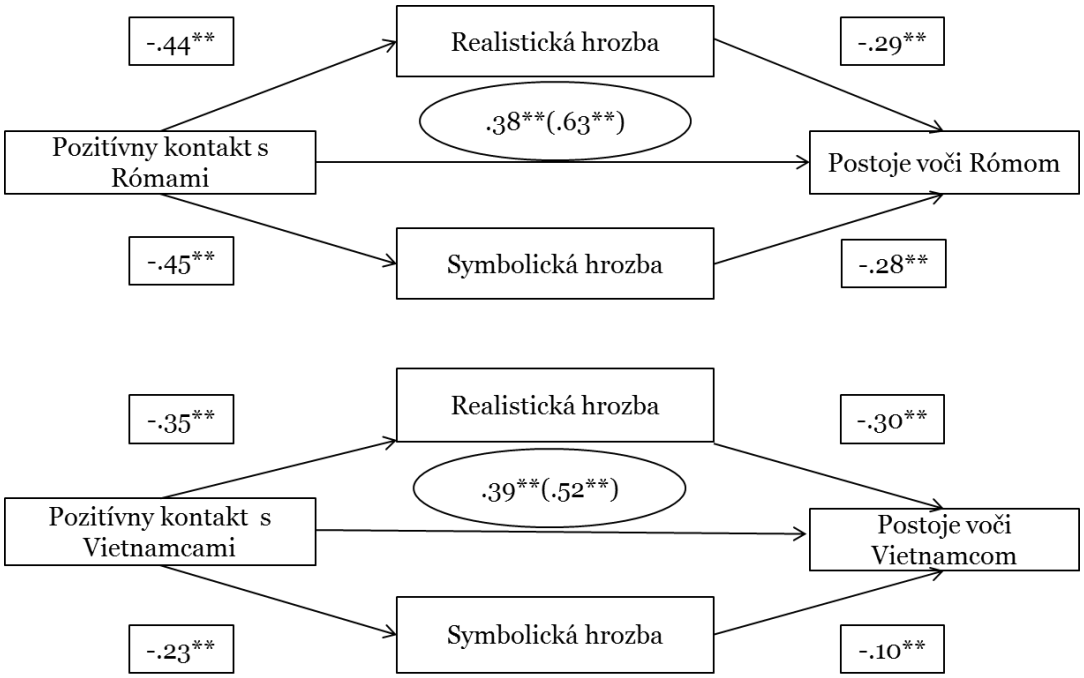

Schéma 1: Vplyv pozitívneho kontaktu na postoje mediovaný prostredníctvom realistickej a symbolickej hrozby. Uvedené sú štandardizované regresné koeficienty. V zátvorke je uvedený regresný koeficient celkového vplyvu pozitívneho kontaktu pred začlenením mediátorov do rovnice.

Pri skúmaní frekvencie negatívneho kontaktu ako nezávislej premennej a postojov voči Rómom ako závislej premennej, sme zistili, že hrozba je v tomto vzťahu významným mediátorom. Veľkosť nepriameho efektu bola odhadnutá hodnotou -.63, [-.73, -.54]. Vplyv pozitívneho kontaktu na postoje mediovala realistická, -.32 [-.42, -.24] i symbolická hrozba, -.31 [-.40, -.23]. Frekvencia negatívneho kontaktu s Rómami zvyšovala pocity hrozby, čo malo negatívny dopad na postoje voči Rómom (viď Schéma 2).

V prípade vietnamskej menšiny bola hrozba významným mediátorom vplyvu negatívneho kontaktu na postoje, -.39 [-.48, -.30]. Veľkosť nepriameho efektu prostredníctvom realistickej hrozby bola odhadnutá hodnotou -.31 [-.41, -.23] a u symbolickej hrozby hodnotou -.07 [-.13, -.02]. Negatívne skúsenosti s Vietnamcami zvyšovali pocity hrozby, čo sa negatívne odrazilo na postojoch (viď Schéma 2).

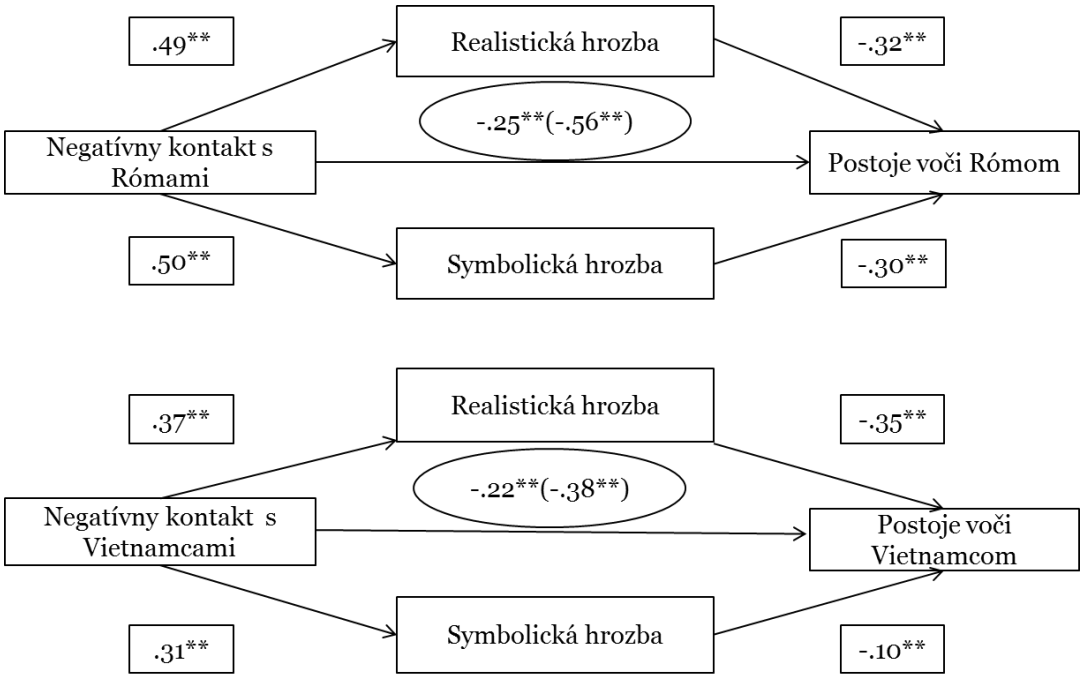

Schéma 2. Vplyv negatívneho kontaktu na postoje mediovaný prostredníctvom realistickej a symbolickej hrozby. Uvedené sú štandardizované regresné koeficienty. V zátvorke je uvedený regresný koeficient celkového vplyvu pozitívneho kontaktu pred začlenením mediátorov do rovnice.

Diskusia

Obraz menšín. Stereotyp Rómov bol charakteristický nízkou kompetenciou a vrelosťou. U respondentov vzbudzovali Rómovia realistickú (ohrozenie blaha skupiny) i symbolickú hrozbu (ohrozenie spôsobu života skupiny). Rómovia môžu vzbudzovať realistickú hrozbu, pretože skupiny s nízkou vrelosťou a kompetenciou môžu byť vnímané ako skupina parazitujúca na spoločnosti (Fiske et al., 2002). Symbolickú hrozbu môžu Rómovia vzbudzovať kvôli predstave respondentov o rozdielnosti medzi kultúrou a pohľadom na svet Čechov a Rómov. Nakoniec i postoje voči Rómom boli negatívne, čo poukazuje na negatívny obraz Rómov u respondentov.

Vietnamci boli vnímaní ako kompetentnejšia a vrelšia skupina ako Rómovia a vzbudzovali i menej pocitov hrozby. Všeobecne voči nim respondenti prechovávali pozitívne emócie. I Vietnamci vzbudzovali symbolickú hrozbu. Dôvodom môže byť videnie rozdielov medzi kultúrou a hodnotami Čechov a Vietnamcov. Vietnamci boli vnímaní ako kompetentná menšina, čo môže odkazovať na schopnosť konkurovať Čechom (Fiske et al., 2002).

Vplyv kontaktu na postoje. Veľké množstvo štúdií preukázalo, že medziskupinový kontakt vedie k zmene postojov (Pettigrew & Tropp, 2006). Nám sa tieto výsledky podarilo

overiť v Českej republike. Podobne ako v iných výskumoch, pozitívny kontakt s menšinami vedie k lepším postojom a naopak negatívny kontakt k horším postojom (Graf, Paolini & Rubin, v tisku). Vplyv mala i frekvencia kontaktu, avšak iba u vietnamskej menšiny.

Odpoveďou na otázku, prečo mala frekvencia kontaktu vplyv na postoje iba u vietnamskej menšiny, ponúka Pettigrew (1997). Stereotyp môže byť silnou bariérou, ktorú je schopný prekonať iba afektívne nabitý kontakt. Keďže stereotyp rómskej menšiny dosahoval extrémnejšie a negatívne hodnoty, frekvencia kontaktu nemusela mať dostatočnú silu ho prekonať. U Vietnamcov bol stereotyp slabší a tak nemusel predstavovať neprekonateľnú bariéru pre vplyv frekvencie kontaktu na postoje.

Vplyv pozitívneho kontaktu na postoje je väčší v prípade rómskej menšiny. Pre tento rozdiel ponúkame dve vysvetlenia. Prvým vysvetlením je efekt stropu. Pozitívny kontakt nemôže zlepšiť postoje voči Vietnamcom do takej miery ako voči Rómom, keďže už boli mierne pozitívne. Druhým vysvetlením je predpoklad, že u Rómov pozitívny kontakt pôsobil na negatívne príčiny postojov (napr. hrozbu). Vo vzťahu k Vietnamcom nemusia byť negatívne faktory také vplyvné ako u Rómov, čo potvrdili i pozitívne postoje voči Vietnamcom.

Medziskupinová úloha hrozby vo vzťahu kontaktu a postojov. Pozitívny kontakt znižoval pocity hrozby, čím sa zlepšili i postoje. Na druhej strane negatívny kontakt pocity hrozby zvyšoval, čo sa negatívne odrazilo na postojoch. Aký je však dôvod redukcie pocitov hrozby medziskupinovým kontaktom? Prvým dôvodom, v súvislosti so symbolickou hrozbou, môžu byť informácie o tom, že postoj k životu sa veľmi nelíši medzi Čechmi a menšinami. Čo sa týka realistickej hrozby, respondenti sa mohli dozvedieť o tom, že sa nemusia báť ohrozenia zo strany menšín (zmena kognície). Druhým dôvodom môže byť generalizácia afektívneho náboja kontaktnej situácie na pocity hrozby (afektívna zmena). Predpokladáme, že medziskupinový kontakt má kognitívny i afektívny vplyv na percepciu hrozby.

Čo sa týka limitov štúdie, v prvom rade máme k dispozícii len prierezové dáta, čo znamená, že sme nemohli testovať kauzálne cesty. Naším cieľom je z tohto dôvodu zrealizovať longitudinálnu štúdiu, ktorá by naše závery potvrdila. Druhým limitom je vzorka pozostávajúca výlučne zo študentov vysokej školy.

Naša štúdia potvrdila predpoklad, že medziskupinový kontakt môže byť využitý ako metóda v zlepšovaní medziskupinových vzťahov. Kontakt s menšinami by mal byť zameraný na redukciu hrozby zo strany menšín a mal by klásť dôraz na redukciu rozdielov medzi Čechmi a menšinami. Kontakt by mal byť pozitívny obzvlášť v prípade Rómov.

Literatúra

Barlow, F. K. et al. (2012). The contact caveat : negative contact predicts Increased prejudice more than positive Contact predicts reduced prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin, 20,* 1-15. DOI: 10.1177/0146167212457953

Česká tisková kancelář (2014, February 2). V Česku loni přibylo případů násilí z nenávisti, obětí je o pětinu vice. *iDNES.cz*. Retrieved from http://zpravy.idnes.cz/nasili-zlocin-z-nenavisti-rasismus-pocet-obeti-fr5-/krimi.aspx?c=A140220_131018_krimi_skr

Fiske, S. T., Cuddy, A. J., Glick, P. & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology,82*, 878-902. DOI: 10.1037//0022-3514.82.6.878

Graf, S., Paolini, S., & Rubin, M. (in press). Negative intergroup contact is more influential, but positive intergroup contact is more common: An ecological assessment of contact prominence and contact prevalence in five European countries. *European Journal of Social Psychology. doi 10.1002/ejsp.2052*

Hayes, A. F. (2012). PROCESS: A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditionalprocess modeling [White paper]. Retrieved from http://www.afhayes.com/public/process2012.pdf

Khan, S. & Pedersen, A. (2010). Black African immigrants to Australia: Prejudice and the function of attitudes. *Journal of Pacific Rim Psychology, 4*(2), 116-129. DOI: http://dx.doi.org/10.1375/prp.4.2.116

Pettigrew, T. F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin, 23*, 173-185. doi: 10.1177/0146167297232006.

Pettigrew, T. F. & Tropp, L. R. (2006). A Meta-Analytic Test of Intergroup Contact Theory. *Journal of Personality and Social Psychology, 90*, 751-783. DOI: 10.1037/0022-3514.90.5.751

Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology, 38,* 922-934. DOI: 10.1002/ejsp.504

Stephan, W. G., Ybarra, O., & Morrison, K. R. (2009). Intergroup threat theory. In T. D. Nelson (Ed.), *Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination* (pp. 43-59). New York, NY: Taylor & Francis Group.

Tausch, N., Hewstone, M., Kenworthy, J., Cairns, E,. & Christ, O. (2007). Cross-community contact, perceived status differences, and intergroup attitudes in Northern Ireland: The mediating roles of individual-level versus group-level threats and the moderating role of social identification. *Political Psychology*, 28, 53-68. DOI:10.1348/014466606X155150

Sociálne procesy a osobnosť 2014

ISBN 978-80-89524-18-1

©Spoločenskovedný ústav SAV

Košice 2015

www.svusav.sk